

בעקבות האב האבוד

בנים מתבגרים מגלים מחדש את אביהם

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת ריקי פלח-גליל

מוגש לסינט האוניברסיטה העברית, תשס"ה, 2004

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופסור שמואל ארליך

לאמי.

תודות

בראש ובראשונה ברצוני להודות לנערים שהתראיינו למחקר. נכונותם לשתף אותי בעולמם הרגשי על כל גווניו, לחלוק איתי את תפיסותיהם ומחשבותיהם, אפשרה את המחקר והעשירה אותו. אני מודה להם על כך שנתנו בי מספיק אמון כדי ללמד אותי על יחסיהם עם הוריהם, גם כאשר נגעו בנושאים כואבים וטעונים.

חוב גדול אני חבה למנחים ולחברי הועדה המלווה על העידוד והתמיכה לאורך השנים עד להשלמת העבודה. לפרופ' שמואל ארליך, שמתחילת דרכנו המשותפת נתן לי את התחושה שאני הולכת בדרך הנכונה; נוכחותו, הקרובה והרחוקה, תרמה בדרכה להבנת הממצאים ולהתפתחות החשיבה התיאורטית-פסיכואנליטית של המחקר.

לפרופ' אלן בורובסקי, שהנחה אותי בצעדי הראשונים במתודולוגיה האיכותנית וסייע בעיצוב הגישה ששימשה אותי בעבודתי זו; תמיכתו הרגשית ליוותה אותי גם בשנים שבהן אני התגוררתי בבוסטון, והוא - באוסטרליה. לד"ר אהרן פלשמן, שהשקיע מזמנו בקריאת מאות עמודים במהלך הכתיבה; הערותיו והארותיו סייעו לי להבין את משמעות הממצאים ולהכיר בחשיבותם.

לפרופ' עמייה ליבלך, ששיתפה אותי בקבוצת המחקר האיכותני בתחילת הדרך; הערותיה המועילות במהלך הכתיבה, סייעו לי להתמקד בעיקר.

ברצוני להודות גם לחבריי וחברותיי, שתמיד היו שם איתי, מוכנים לסייע בכל דרך אפשרית, ובמיוחד לד"ר אירית אהרונ, אצלה למדתי ספרות עברית בבוסטון. שיעוריה המרתקים והמרגשים ליוו אותי וחיו בתוכי הן בעת ניתוח הטקסטים והן בעת כתיבת העבודה. אירית דחפה, עודדה, קראה שוב ושוב ואף ערכה את העבודה.

המחקר נערך בשנים 1999-2004. בשנים אלה הסתייעתי רבות בקרנות ובמענקים שאפשרו לי להתרכז בניתוח הראיונות ובעיבוד הממצאים לכלל תזה על יחסי אבות ובנים. תודתי נתונה לקרנות של בית הספר לעבודה סוציאלית על שם פאול ברוואלד, לקרן מרטין ווויאן לויין לחקר ההתפתחות הנורמאלית והפסיכופתולוגית של הילד והמתבגר, ולקרן סלינסקי למחקר פסיכואנליטי במרכז פרויד, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית.

ולבסוף, למשפחתי האהובה - לבן זוגי גיא, לבנותי זהר ורותם - תודה על השתתפותכם המלאה איתי במסע הזה, תודה על אהבתכם ועל היותכם. תודה לאחיי ולאחיותיי ותודה לאמי, אורה, שלה מוקדש מחקר זה; נוכחותה בחיי, ובייחוד לאחר מותו של אבי, לימדה אותי מהו כוחה של נוכחות.

תקציר

המחקר בנושא אבות, גברים ובנים הולך ומתרחב, אולם נושא יחסי אבות ובנים מתבגרים עדיין בחיתוליו. למרות שישנם מחקרים המצביעים על קשרים בין נוכחות או היעדרות פיזית ו/או רגשית של האב ובין איכות חייו (well being) של הבן, כולל בריאותו הנפשית, פגיעותו לדיכאון, הישגיו והסתגלותו, חסרה תמונה תיאורטית אינטגרטיבית, המתארת ומסבירה את הקריטיות של היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות של הבן. הממצאים במחקר הנוכחי מאירים באור חדש את משמעות יחסי האב-בן בהתבגרות. מתוך הממצאים מוצעת תיאוריה הסותרת תפיסות מקובלות והנותנת פרשנות חדשה המבוססת על קולם של הבנים. החידוש העיקרי העולה מהממצאים הוא שהמשימה ההתפתחותית של בנים בתהליך ההתבגרות היא של התקשרות מחדש אל האב.

מממצאי המחקר עולה שליחסים עם האב תפקיד מכריע בתהליך ההתפתחות של הבן בהתבגרות. בניגוד לתפיסה המקובלת שהמשימה ההתפתחותית בהתבגרות היא של פרידה מהדמויות ההוריות, במחקר זה עולה שהבן המתבגר אכן עסוק בהיפרדות מהתלות באם, ואולם המשימה ההתפתחותית עם אביו היא של התקשרות מחדש, חיבור ומיזוג. מימוש משימה זו מהווה משענת בגיבוש תחושת העצמי בהתבגרות ובבניית הפרספקטיבה של הבן את עתידו.

ארבעה עשר ראיונות עומק, הממוקדים ביחסים עם האב, נערכו עם נערים בני 17-18 ונותחו, בהתבסס על גישות איכותניות למחקר, ובעיקר על שיטת ה"תיאוריה המעוגנת בשדה". אמצעים שונים ננקטו להבטחת אמינות המחקר ולשמירה על כללי האתיקה.

מתוך הסיפורים הספונטאניים של הבנים, עולה התמונה ההתפתחותית הבאה: בזכרונות מהילדות המוקדמת האב נוכח, ואולם בין הגילים 7-13 הבנים אינם זוכרים ו/או מזכירים את האב. האם נמצאת במרכז התמונה ואילו האב נותר ברקע. מגיל 13 ואילך, מתהפכת תמונה זו. האם עוברת לרקע, ואילו האב הופך להיות דמות מרכזית בעולמם הפנימי של הבנים. הבנים עסוקים באינטנסיביות בהערכת האב ובהערכת היחסים אתו. הפרשנות העולה מדברי הבנים היא, שעם התקדמות תהליך ההיפרדות מהתלות באם נושא הבן את עיניו לאביו כדמות חדשה להתחברות, על מנת להישען עליה בדרך לבגרות. בנים בהתבגרות המאוחרת (גילים 17-18) מבטאים משאלות ליחסים קרובים, משמעותיים ואותנטיים יותר עם האב ובה בעת, מתארים את הפער שהם חשים בין משאלות אלה לחוויית היחסים במציאות.

שלושה מוטיבים חוזרים על עצמם בדברי הבנים בשיח על היחסים עם האב: 1. עומק ההיכרות עם האב
2. איכות הדיבור עם האב 3. הנאה מהדמיון לאב או ניסיון להימנע מלהידמות לו.

מוטיבים אלה מהווים עבור הבנים מדדים להערכת הקירבה והמרחק ביחסים עם האב. באופן מפתיע מצאתי אותם מוטיבים בציטוטים ממחקרי ראיונות עם בנים בארץ ובאמריקה (סמילנסקי וצוות נט"ע Pollack, 1999;2000 ; 1989). החזרה על מוטיבים אלה גם במחקרי ראיונות עם מספרים גדולים מאד של בנים מתרבויות שונות, מצביעים על כך, שהצורך להכיר את האב באופן עמוק יותר, להיות מסוגל לדבר עמו באופן משמעותי ואותנטי ולחוש את הדמיון ביניהם, הינם צרכים התפתחותיים בהתבגרות: הבן זקוק לאב כסובייקט ולא כאובייקט. הצורך הוא ביחסי קרבה והכרה הדדיים, בתחושה של חיבור ומיזוג על מנת לבנות תחושת עצמי חיובית וערך עצמי.

מאפייני היחסים עם האב כפי שהם עולים מהמחקר הנוכחי ומהספרות כ"נוכח נעדר", "משימתי", ו/או כמאיים או מפחיד, מערימים קשיים בדרכו של הבן להשגת תחושת התחברות מחודשת עם האב, לכן, ישנם בנים המתייאשים מראש, ונמנעים ממגע כלשהו עם האב. הבנים האחרים נאבקים בכל מאודם להשגת תחושת ההתחברות מחדש עם האב. הבנים החשים פער גדול מדי בין המשאלה ליחסים, מיואשים מהאפשרות להתקרב אל האב. עמדה זו ניכרת בתחושת העצמי ויכולת התפקוד שלהם. בנים החשים שהפער בין המשאלה ובין היחסים ניתן לגישור, נאבקים בכל האמצעים העומדים לרשותם על מנת להתקרב אל האב. המאבקים עשויים להתרחש בעולם החיצוני או בעולמו הפנימי של הבן. בעולם החיצוני, מנסים הבנים לשנות את האב ו/או לשנות את היחסים איתו, הם עשויים להתעמת עם האב או למרוד בו על מנת להתקרב אליו. במושגיו של ויניקוט (1971), הם מסתכנים בהרס האב מתוך אמונה ששניהם ישרדו לאחר החורבן, ואף יוכלו להתקרב ולהתחבר בעקבותיו. ישנם כאלה שאינם מסוגלים להתעמת ישירות עם האב. בנים אלה נאבקים בתוך עולמם הפנימי על מנת להתקרב אליו והם הופכים את דימויו של האב באופן פתאומי- מחוויית האב כאגרסיבי, תוקפני או שנוא - לעדין, חכם ואהוב ובכך מאפשרים לעצמם לחוש קרובים אל האב, לאהוב אותו, להרגיש דומים לו וליהנות מכך. בנים אלה יוצרים את האב מחדש במרחב הביניים אותו מתאר ויניקוט, שבין המציאות הפנימית והמציאות החיצונית.

הממצאים והפרשנויות במחקר הנוכחי מובילים לניסוח תמונה תיאורטית חדשה בעלת השלכות משמעותיות על הטיפול במתבגרים ומשפחותיהם, המדיניות החברתית והמשך המחקר.

תוכן העניינים

9 פתח דבר

שער ראשון: סקירת הספרות

15	מבוא
	פרק ראשון: נוכחות, היעדרות וגילוי מחדש כתהליך המאפיין את האבות בהיסטוריה
20	האנושית
	פרק שני: נוכחות, היעדרות וגילוי מחדש כתהליך המאפיין את התפתחות החשיבה
25	הפסיכואנליטית בנושא האב
31	פרק שלישי: התפתחות החשיבה הפסיכואנליטית בנושא אבות ובנים מתבגרים
43	פרק רביעי: משמעות היחסים עם האב בהתפתחות הבן המתבגר
53	פרק חמישי: גברים, אבות ואבהות

שער שני: המסגרת המתודולוגית

66	מבוא
67	פרק ראשון: בחירת המתודולוגיה המחקרית
77	פרק שני: שאלת התוקף, האמינות והאתיקה במחקר האיכותני
84	פרק שלישי: תיאור מהלך המחקר
	פרק רביעי: הרהורים רפלקסיביים של בת, אשה, אם ובת זוג החוקרת יחסי בנים
90	ואבותיהם.

שער שלישי: ממצאים

95	מבוא
	פרק ראשון : התפנית ביחסים עם האב : המעבר מהיות האב דמות ברקע החיים, לדמות מרכזית בעולמו הפנימי של הבן
103	
137	פרק שני : סימון הפער : הערכת הבן את איכות היחסים עם האב
175	פרק שלישי : התמודדות הבנים עם הפער : ייאוש או מאבק על האב והיחסים אתו
219	פרק רביעי : הצרכים ההתפתחותיים של הבן הקשורים ביחסים עם האב
257	פרק חמישי : התמודדות הבנים עם המשימות ההתפתחותיות בהתבגרות

שער רביעי: דיון ומסקנות

303	פרק ראשון : דיון תיאורטי בממצאים
340	פרק שני : סיכום ומסקנות המחקר
345	פרק שלישי : חולשות המחקר, יישום הממצאים לפרקטיקה, למדיניות ולמחקר
3510	רשימת מקורות

פתח דבר

עולמם של בנים מתבגרים, במיוחד בנושאים כואבים ורגישים כל כך עבורם, חסום בדרך כלל ואינו ניתן לביטוי. כאב, חולשה, כמיהה, אהבה, הנן תחושות שהקוד הגברי המסורתי אינו מתיר לחשוף. ואולם, קינדלון ותומפסון, שני פסיכולוגים המתמחים בטיפול בבנים מזה כשלושים וחמש שנים, מתארים בספרם "לגדל בן" (2001/1999):

מעטים הם הדברים המביאים גבר לדמעות. הוא יכול לדבר על נישואין שכשלו, על ילדים מטרידים, על אכזבות בקריירה, על החלטות הרסניות בעסקים ועל כאבים פיזיים – בעיניים יבשות. כשגבר בוכה בזמן טיפול, הסיבה היא בדרך כלל אביו. האב יכול להיות שנוא או נערץ, חי או מת. הסיפור יכול להיות על היעדרותו של האב, על נוכחותו הכואבת, או על מגבלות של רוח ורגש. המלה **אהבה** [הדגשה במקור] מופיעה לעתים נדירות בסיפורים שגברים מספרים, אך עליה נסבים כל הסיפורים. אבות ובנים הם שחקנים בסיפור על אהבה ללא גמול – סיפור המסופר בכמיהה, בכעס, בעצב ובבושה. (...) יהיה האב בלתי אפשרי ככל שיהיה, במעמקי הווייתו רוצה הבן לאהוב את אביו ולהיות מוכר ואהוב על ידי אביו. (עמ' 101-102).

קינדלון ותומפסון (2001/1999) טוענים שבתהליך ההתבגרות נפער תהום רגשית בין הבן והאב. במחקר הנוכחי מתארים הבנים כיצד הם נסחפים לתוך התהום, הם מודדים את עומקה, את רוחבה ואת אורכה, מאפיינים אותה, ובודקים את מצבם בהשוואה לאחרים. הבנים הרואים את התהום כבלתי עבירה, שוקעים לייאוש, והתהום הופכת להיות חלק בלתי נפרד מהחוויה שלהם את העולם ואת עצמם בו. הבנים הרואים את התהום, אך מאמינים בכוחם לחצותה, נאבקים בכל מאודם ובכל האמצעים הפיזיים, הרגשיים והנפשיים העומדים לרשותם, על מנת להתקרב אל האב ולהתאחד אתו מחדש.

מתוך סיפורי הבנים נארגת תמונה התפתחותית חדשה המעמידה את יחסי האב-בן במרכז ההתרחשות. בתקופת החביון, האב נחוה כנעדר בעולמו הפנימי והחיצוני של הבן. בהתבגרות הצעירה, האבות מפציעים לתוך עולמם הפנימי של הבנים והופכים להיות מוקד לכמיהות ומשאלות, ובה בעת לתסכולים ואכזבות.

יהודה עמיחי בשירו (מתוך פתוח סגור פתוח, 1998) מתאר כיצד אותם חלקים רכים ואהובים של הבן הקטן נעקדים עם התבגרותו, על ידי אביו:

שלושה בנים היו לאברהם ולא רק שנים.
 שלושה בנים היו לאברהם, ישמעאל, יצחק ויבכה.
 אף אחד לא שמע על יבכה, כי הוא היה הקטן
 והאהוב שהעלה לעולה בהר המוריה.
 את ישמעאל הצילה אמו הגר, את יצחק הציל המלאך,
 ואת יבכה לא הציל אף אחד. כשהיה קטן
 קרא לו אביו באהבה, יבכה, יבך, יבך, הקטן
 והחמוד שלי. אבל הוא הקריב אותו בעקדה.

(יהודה עמיחי, פתוח סגור פתוח)

התהום הפעורה בין הבנים ואבותיהם, תחושותיהם של הבנים כאשר הם עומדים על סיפה, כאבם וכמיהתם מסופרים ב"שפות של מה שלא יכול להיאמר" (languages of the unsayable) (Rogers et al., 1999). ולכן, הקשב הנדרש לסיפוריהם של הבנים הוא לא רק ל"מה" שמסופר אלא גם ל"איך" מובאים הדברים: המילים המרכזיות והחוזרות אצל הבנים השונים, הניגון, הזרימה לעומת ההיתקעות, ההסתייעות במילים "מסייעות", ההיסוסים והשתיקות. קשב מסוג כזה מתאפשר בגישה האיכותנית למחקר. ראיונות העומק, ניתוחם הצורני והתוכני, ניתוחי אורך ורוחב שלהם והפרשנות הניתנת להם מאפשרים לבנים להשמיע את קולם: ניתן להכיר מעט מעולמם הפנימי של הבנים, את הדמויות המשחקות בו, את התפקיד שהן ממלאות בעולם זה, הדינאמיקות המשתנות ביניהן, המאוויים, התחושות והרגשות המלווים את תפיסת האירועים החיצוניים והפנימיים. המחקר העוסק ביחסי אבות ובנים מתבגרים נמצא עדיין בחיתוליו. במחקר זה מוצעת תיאוריה להבנת משמעות היחסים של בנים מתבגרים עם אבותיהם. מסקנת המחקר היא שהמשימה ההתפתחותית העומדת בפני הבן המתבגר הינה התקשרות מחדש אל האב. ההתקשרות מחדש אל האב בהתבגרות, מעניקה לבן את הצידה הנפשית לה הוא זקוק בדרך אל הבגרות.

עבודה זו כוללת ארבעה שערים:

בשער הראשון מובאת סקירת הספרות. בפרק הראשון יתוארו השינויים והתמורות שחלו בתפקיד האב במשפחה, משחר ההיסטוריה ועד היום. בפרק השני יוצג התהליך שעברה החשיבה הפסיכואנליטית ביחס לאב, משמעותו ותפקידיו בהתפתחות ילדיו. בפרק השלישי תוצג התפתחות החשיבה הפסיכואנליטית בנוגע ליחסי האב-בן בהתבגרות, ובפרק הרביעי תודגש משמעות היחסים עם האב בהתפתחות הבן המתבגר כפי שעולה ממחקרים שנעשו בשנים האחרונות. בפרק החמישי יובאו מחקרים ותיאוריות מנקודת מבטם של האבות: אבות לבנים, אבות למתבגרים.

בשער השני נדונה המסגרת המתודולוגית של המחקר. בפרק הראשון תוצג הבעיה המחקרית אשר הובילה לשאלות המחקר ולבחירת המתודולוגיה המחקרית. בפרק זה יוצגו עקרונות הגישה האיכותנית ובאופן ספציפי- הגישה הנרטיבית למחקר ושיטת התיאוריה המעוגנת בשדה. בפרק השני יידונו נושאים כגון תוקף, אמינות ואתיקה במחקר האיכותני, כמו כן יפורטו האמצעים שנקטו במחקר הנוכחי על מנת להבטיח את אמינותו. בפרק השלישי, יתואר מהלך המחקר כפי שהתבצע בפועל, ובפרק הרביעי יובאו מהרהוריה הרפלקסיביים של בת, אישה, אם ובת זוג החוקרת בנים ואבותיהם.

בשער השלישי יוצג שער הממצאים. בפרק הראשון, תתועד התפנית המתרחשת ביחסים עם האב: המעבר מהיותו דמות רקע לדמות מרכזית בעולמו הפנימי של הבן. בפרק השני, נראה כיצד, ככל שהעיסוק באב הופך אינטנסיבי יותר, מתרחבת תחושת הפער בין המשאלה ליחסים קרובים ומשמעותיים עם האב ובין חוויית נוכחותו הנעדרת. בפרק השלישי יוצגו שני פרופילים מרכזיים של התמודדות עם תחושת הפער ביחסי האב-בן בהתבגרות: הפרופיל הראשון הנו של הבנים ה"מיואשים" מהסיכוי להתקרב אל האב. בנים אלה מוותרים, נמנעים ממגע. הפרופיל השני הנו של הבנים ה"נאבקים" על האב, על הסיכוי להתקרב אליו. בנים אלה מורדים, מתעמתים ו/או יוצרים את האב מחדש בעולמם הפנימי, באופן שיוכלו להרגיש יותר קרובים אליו. בפרק הרביעי, יוצגו המוטיבים דרכם מעריכים הבנים את מידת הקרבה והמרחק שחווים ביחסים עם האב. מוטיבים אלה הנם: היכרות, דיבור ודמיון. הבנים רוצים להכיר את האב באופן עמוק ומשמעותי יותר, ובכך גם מבקשים לקבל ממנו הכרה לגדילתם והיותם בעלי ערך לגביו. דיבור איכותי עם האב, משמעותי, הכולל גם ביטויים של

רגשות וגם יכולת לדבר על הקשיים והבעיות, מהווה הן מטרה והן אמצעי להעריך כל פעם מחדש את היחסים עם האב. הדמיון לאב, מהווה אף הוא אמצעי להתקשרות ואישור לערכו העצמי של הבן, כאשר תפיסת הבן את האב ואת היחסים אתו, היא חיובית. כאשר תפיסת האב או היחסים אתו, שלילית, יעשה הבן כל מאמץ שלא להידמות לאביו. היכולת של הבן, או חוסר היכולת, לבנות את ערכו העצמי דרך ההשתקפות בדמות האב החיובית, משפיעה על תפיסת העצמי, תחושת העצמי והערך העצמי של הבן. מוטיבים אלה - היכרות, דיבור ודמיון - ביחד ולחוד, נראים כאן כצרכים התפתחותיים הקשורים ביחסים עם האב. מוטיבים אלה עומדים בבסיס המשימה להתקשרות מחדש עם האב בהתבגרות כמשענת בדרך לבגרות.

בפרק החמישי, יוצגו דרכי התמודדותם של הבנים מהפרופילים השונים עם המשימות ההתפתחותיות המוכרות מהספרות הקלאסית על התפתחות מתבגרים: תלות ונפרדות, אוטונומיה ואינדיבידואליזציה, התמודדות עם הדרישה לעמוד בציפיות גבוהות. כמו כן, תידון תרומתן של שתי אופנויות חוויה, הוויה ועשייה, ביחסים עם האב. מתוך דברי הבנים עולה שקיימת הבחנה בין מין ההורה והמשימה ההתפתחותית בה עסוק הבן. מול האמהות, עסוקים הבנים בשאלות של תלות ונפרדות, ותלות ועצמאות. מול האב, עסוקים הבנים בנושאים של אוטונומיה, אינדיבידואליזציה ועמידה בציפיות גבוהות. בפרק זה מוצעת טרמינולוגיה חדשה להסתכלות בחוויה האישית של הבן החותר ליותר אוטונומיה. כמו כן, יידונו בפרק זה יחסי האב-בן במציאות הישראלית, עם גיוס הבן לצבא.

בשער הרביעי, יידונו הממצאים על רקע הספרות המחקרית והתיאורטית. תיאורים פסיכואנליטיים התפתחותיים יסבירו את התהליך ההתפתחותי המאפיין את היחסים עם האב: נוכחות, היעדרות וגילוי מחדש. תוצג התיזה הטוענת שעם הצורך להיפרד מן האם, פונה הבן אל האב כמשענת לתהליך ההתבגרות. מאחר שהיחסים עם האם הנם הקונטקסט להערכת היחסים עם האב, חוויית הפער הולכת ומתרחבת. ההתפתחות הקוגניטיבית בגילים אלה, וכן התפתחות הפרספקטיבה החברתית, תורמות להבנת תמונת היחסים עם האב. המשימה ההתפתחותית המרכזית בהתבגרות הנה להתקשר מחדש אל האב. הבן שואף לחוש חיבור ומיזוג עם האב. מתוך דברי הבנים והדיון התיאורטי בהם, מוצגת הקריטיות של משימת ההתקשרות מחדש לאב לצורך גיבוש תחושת העצמי של הבן. הדיון באופני ההתמודדות השונים של הבנים עם הפער- ייאוש לעומת מאבק- מצביע על קשר בין חוויית הפער, תחושת הביטחון ביחסים והבחירה לוותר או להיאבק. צורות המאבק השונות נידונות אף הן לאור

תחושת הביטחון ביחסים : הבן המתעמת או המורד, המסתכן בהרס האב על מנת להתקרב אליו, לעומת הבן היוצר את האב מחדש במרחב הביניים שבין המציאות הפנימית והחיצונית על מנת להצליח להתקרב אל האב, להתחבר אליו מבלי להסתכן.

בהמשך הפרק הזה יוצגו בפירוט מסקנות המחקר. בפרק השני, יידונו חולשות המחקר, ואפשרות יישום הממצאים לפרקטיקה, למדיניות ולמחקר.

שער ראשון
סקירת הספרות

מבוא

נושא היחסים בין אבות למתבגרים נמצא במרכז ההתעניינות שלי מזה כעשר שנים. לפני עשר שנים, הקשר החזק שמצאתי בין דיכאון של בנים מתבגרים בגילים 16-17 ובין תפיסתם את יחס האב אליהם (פלח גליל 1994), נראה מפתיע ולא מתקשר למכלול של ידע קיים. כאשר ניסיתי להסביר את הממצא הזה תיאורטית, נתקלתי בקשיים מרובים, מפני שהדיאדה 'בן מתבגר – אבי' לא היתה מוכרת- לא בתיאוריה, לא במחקרים, ובוודאי שלא בהצגות מקרה, בדרך כלל הסתפקו באמירה שהאב לא היה שותף לתהליך, לא היה מעורב או לא הוזכר כלל. כפי שניתן יהיה להתרשם בהמשך הפרק, בעשר השנים האלה כבר היתה התחלה של התעניינות באב, בעיקר ביחסיו עם ילדיו הקטנים. אולם עד היום, למרות שנושא האבות תפס תאוצה אדירה, נושא היחסים בין אבות ובנים מתבגרים, הנו נושא שבאופן יחסי נחקר פחות, והתיאוריה בו מאד חסרה.

במהלך שנות העבודה על המחקר, הייתי מאד ערה למה שנעשה בתחום יחסי אבות ובנים, ובכלל בתחום המחקר והתיאוריה על בנים, גברים, אבות, נשים ובנות; אספתי חומרים אלה, אבל לא התעמקתי בקריאתם. בשלבי איסוף החומר וניתוחו, רציתי להיות כמה שיותר קשובה לדברי הבנים ולמשמעויות העולות מתוך הראיונות, ולהימנע - ביודעין או שלא ביודעין - מלכפות ידע, מכל סוג שהוא, על התכנים העולים מתוך החומר. מובן שאינני יכולה לומר בוודאות שאכן ניתוח החומר "נקי" מכל השפעה שהיא, אבל הספרייה שלי הלכה וגדלה, והתמלאה במאמרים וספרים שחיכו לתורם. רק בסיום השלב האחרון של כתיבת פרקי הממצאים, ניגשתי לערימות המאמרים והספרים שהצטברו אצלי במהלך השנים. ואולם אחרי בולמוס של קריאה, וניסיון לצייר תמונת רקע תיאורטית לממצאים, נתקעתי. רק אחרי שהתרחקתי מעט מכל החומרים, הבנתי מדוע.

בדומה לתיאור היחסים בין אבות לבנים העולה מהממצאים, גם בתיאור הרקע התיאורטי למחקר יש לתאר **תמונה בתנועה**. אין להקפיד תמונה אחת ולייצג דרכה את יחסי האב-בן, אין גם להקפיד תמונה תיאורטית אחת שתייצג, או תסייע, בפענוח משמעות הממצאים. בשני המקרים מתוארים תהליכים שבהם מתרחשים שינויים, מעברים ותמורות המאפיינים התפתחות. יתרה מזאת, קריאת הספרות לאחר סיום כתיבת הממצאים, אפשרה אף לזהות **תהליכים מקבילים** בין הקו ההתפתחותי המאפיין את יחסי האב-בן, כפי שאלה יתוארו במחקר זה, בין התהליך שעברו האבות בהיסטוריה האנושית ובין הקו ההתפתחותי המאפיין את העיסוק התיאורטי והמחקרי באבות.

בשלושת התהליכים האלה, המשתקפים האחד בתוך השני, ישנם מעברים **מנוכחות** בולטת של האב **להיעדרותו** או היעלמותו **ולגילוי מחדש - גילוי** המאופיין בעיסוק אינטנסיבי באב. מאחר שכך, גם בהצגת הרקע התיאורטי עלי להציג תהליך התפתחותי. כמו בכל הצגת תהליך כזה, יש לתת תשומת לב מיוחדת לשנים בהן נכתבו הדברים, ולקונטקסט הרלבנטי לנושא באותן שנים.

משתנה מהותי נוסף הנכנס להצגת הרקע התיאורטי הוא הקונטקסט התרבותי, האתני והמגדרי, כפי שאני חווה אותו בהיותי אישה, אם לבנות, החוקרת בנים מתבגרים ואבות בישראל, ונחשפת לעיסוק האינטנסיבי בנושאים הקשורים בגברים, בנים ואבות במשך השהייה שלי באמריקה, בשנות הכתיבה. דוגמא להבדלים כאלה במשמעויות המשתנות מתקופה לתקופה ומכותב לכותב, ניתן לראות בשינויים בפרשנות המיתוסים העוסקים ביחסי אבות ובנים. מיתוס, לדברי יונג, הנו "שלב ביניים טבעי והכרחי בין ההכרה המודעת לזו הלא מודעת (...). המיתוס הוא ביטוי של הלא מודע הקולקטיבי" (בתוך דרייפוס ורימר, 2001 עמ' 13).

עקידת יצחק, בתרבות היהודית-ישראלית, הנה מיתוס מכונן בנושא אבות ובנים. בסיפור העקידה, אברהם נענה לתביעת האל להעלות את בנו לקורבן, כמבחן למידת הטוטליות של האמונה באל. בספרות העברית מתואר סיפור זה כסיפור יסוד. הוא מהווה ציר דרכו מטופלים יחסי אבות ובנים במציאות הישראלית, כפי שהם משתקפים ביצירותיהם של מרבית היוצרים הישראלים של תקופת המדינה, למשל בסיפורים "שלושה ימים וילד" של א"ב יהושע, "דרך הרוח" לעמוס עוז, ובשירים מאת יהודה עמיחי, חיים גורי ואחרים. "במציאות הישראלית משמש סיפור העקידה להביע את הנחרצות וההשלמה שבהן מקריבים האבות את בניהם קורבן למולך הטריטוריאלי ולאידאולוגיה הציונית"¹. (אהרני 2003).

בשירו של חיים גורי "ירושה", מתוארת העקידה, גם אם לא התבצעה בסופו של דבר, כמשא גנטי העובר מהאב לבנו בעם היהודי:

יצחק כמספר, לא העלה קרבן.

הוא חי ימים רבים

ראה טוב עד אור עיניו כהה

אבל את השעה ההיא הוריש לצאצאיו.

¹ מתוך הרצאה באוניברסיטת הרוורד, בוסטון. אוקטובר 2003.

הם נולדים
ומאכלת בליבם.

(מתוך "שושנת הרוחות")

מרדכי שלו (1995), במסה שנדפסה לראשונה בנובמבר 1968 בעיתון הארץ (8.11.68; 5.11.68), מנתח את סיפוריו של א"ב יהושע, "שלושה ימים וילד" ו"בתחילת קיץ 1970":

הרצח שלא בוצע, הקורבן שלא הועלה, הוא מוטיב מרכזי בשניים מסיפורי האבות: עקידת יצחק ומכירת יוסף. שניהם עוסקים באבות שעמדו להביא לכלל מות בניהם. הראשון-ביודעין ובמכוון; השני-בעקיפין ובלי דעת. אברהם עומד לשחוט את בנו במישרין; יעקב שולח את יוסף אל אחיו ומפקיר אותו לסכנות איומות, שאת קיומן הוא אינו יכול שלא לנחש, אבל שמהן הוא מנסה להתעלם. שתי הדרכים מיוצגות במידה שווה ב"שלושה ימים וילד". ניסיונותיו של הגיבור להביא לידי מות הילד נעים בין הצורה האברהמית, הגלויה והישירה, לבין הצורה היעקובית, הסמויה והעקיפה, ומצויים לרוב אי שם ביניהן. (שלו, 1995, עמ' 409-408).

א"ב יהושע (1995), בהרצאה שנתן באוניברסיטת חיפה ב-1992, בסיום יום עיון שהוקדש לפרשנויות שונות לספרו "מר מאני" אומר:

אבל, כאמור, כל הסיבות הללו למעשה הרצח של האב את בנו, שהוא החטא האמיתי והנורא שעומד בבסיס שאלת המאנים, ושעליו מבקש אברהם מאני לטרוף נפשו בכפו, נועדו כדי להעמיד את סיפור העקידה לא רק כ"הצנחה" מיתית או מטאפורית, אלא כדי לתת לו ביסוס ריאליסטי פסיכולוגי אמין. וכל זה משום שרציתי ליצור סיפור עקידה **אמיתי** [הדגשה במקור] בתוך הספר, שיתממש במקום עצמו שבו התרחש הסיפור התנ"כי, בהבדל אחד עקרוני: מה שהיה בסיפור המקראי איום בלבד יהפוך כאן לממשות נוראה. ודווקא על ידי המימוש הרצחני של האיום אולי אצליח ליטול את קסמו ואולי אף את נשמתו של סיפור יסוד זה. לזה אני קורא: **לבטל את העקידה על ידי מימושה**. [הדגשה במקור]

אבל למה רציתי לבטל את העקידה על ידי מימושה? כי משחר ילדותי יש לי בעיה עם הסיפור הזה, שהוא אחד מסיפורי המפתח של עם ישראל. (...) העקידה היא יסוד הברית הדתית, היא זכות האבות. העקידה מרחפת מעל ההיסטוריה שלנו כציפור שחורה. (א"ב יהושע בתוך בן דב, 1995. עמ' 396).

מעניין היה לגלות, עד כמה הקדימה הספרות את הפסיכולוגיה והפסיכואנליזה, כאשר שמה במרכז את יחסי האבות והבנים ואפינה את המרכיבים המיתיים, הלא מודעים השולטים בהם². אולי לא מפתיע שהכותבים על תכנים אלה היו בעיקר גברים.

שמואל שולמן ואינגה סייפגי קרנקה, (Shulman & Seiffge-Krenke, 1997) הוא ישראלי, והיא חוקרת מגרמניה, בספרם "Fathers and Adolescents", מתארים בפרקים הראשונים בספר את סיפור העקידה. הם מציינים שרוב המפרשים של התנ"ך רואים במעשה העקידה סימן של אמונתו המלאה של אברהם באלוהים. לעומת פרשנות זו, הם מצטטים פרשנים הטוענים שרצח תינוקות או קורבנות אדם, היה מקובל בתרבויות של המזרח הקדום ושמטרתו של האל בסיפור העקידה, היתה ללמד את אברהם להתיק את האגרסיות הפנימיות של הגבר כלפי בנו, ולהעמיד לפניו מודל אחר של יחסי אב-בן. במודל זה מלמדים את האבות שהם אינם הבעלים של בניהם. (in Shulman & Kaplan et al., as cited) (Seiffge-Krenke, 1997).

פולאק (Pollack, 1999;2000) יהודי אמריקאי, בספריו רבי המכר "Real Boys" and "Real Boys" ו"Voices" המייצגים בעיני את העיסוק האינטנסיבי האמריקאי בנושא בנים וגברים, ובתוך כך נוגעים גם ביחסי אבות ובנים, מראה דרך סיפור העקידה משהו אחר לחלוטין. הוא טוען, שלמרות שעדיין מפרשים את סיפור העקידה כעדות לאמונת האדם באלהים, כמשקפת את האתיקה המונותיאיסטית של סיום הקרבת קורבנות אדם לאלהים, סיפור זה יכול לסמל גם את הקשרים החזקים (bonds) בין אבות ובנים. ומכאן אצטט את דבריו בשפתו הוא :

While Abraham's love for Isaac was tested by god, in the end Abraham and Isaac - father and son - were reunited in a profound and meaningful way.

A beautiful poetic phrase, used repeatedly in the ancient Hebrew text, when God calls upon Abraham to be his spiritual son, is the reply "Heneini - here I am". On another level, Abraham, more than just responding to God, is announcing to Isaac, his one and only son, "Heneini-here I am!" and perhaps today, in quite a similar way, most fathers are trying to let their sons know that they are there, ready to love, comfort, and protect them. (Pollack, 1999, p.118).

² הספרות הקדימה את הפסיכולוגיה גם על ידי הטרגדיה של סופוקלס "אדיפוס המלך".

כשקראתי תיאור זה לראשונה, עלתה בי המחשבה, שאם אני מדברת על התהליך המקביל בין התפתחות התיאוריה והמחקר על אבות ובנים ובין תהליך ההתפתחות של יחסי האב-בן כפי שאלה עולים מהמצאים, אזי דבריו אלה של פולק, עשויים לייצג את שלב "יצירת האב מחדש". זאת מפני שתמונת האבות העולה מהמחקרים השונים, אינה מצטיינת דווקא בנוכחות. אולי כתיבתו של פולק בספר זה מגמתית, על מנת לעודד את האבות הקוראים את ספריו לחשוב על עצמם בכיוון זה. יחד עם זאת, מאחר שמדובר ב"תמונה בתנועה", יש עדויות לכך שהאבות היום שונים מאבותיהם שלהם. אני יכולה לראות זאת גם דרך ההורות של בן זוגי ואבי בנותיי, ואף של אבות רבים מבין חבריי. כך שיכול להיות שפולק מבטא בתיאורו זה שינוי מהותי שחל באבות, ותיאור זה נכון לאבות בשכבות מסוימות בחברה האמריקאית, ומן הסתם, גם בשכבות מסוימות בחברה הישראלית של היום.

פרק ראשון

נוכחות היעדרות וגילוי מחדש כתהליך המאפיין את האבות בהיסטוריה האנושית

1. מרכזיות האב במשפחה בשחר ההיסטוריה

דמות האב, דימויו, תפקידו, רמת מעורבותו ותפקודיו בבית ובמשפחה, הנם תוצר של תהליכים היסטוריים מוקדמים ביותר. בשחר ההיסטוריה האנושית, מאופיין תפקיד הגבר כצייד ותפקיד האישה כמלקטת, שומרת המערה והילדים. המעבר לחיים חקלאיים דרש ארגון בחיי היום יום, השגת אוכל הצריכה יותר עבודה בשדות ועם הבהמות. על מנת לעמוד בעומס העבודה נדרשו יותר ידיים עובדות, ולכן הנשים נדרשו ליותר תינוקות. הגברים קיבלו יותר ויותר שליטה ובעלות על התוצרים החקלאיים, ובתוך כך הנשים וילדיהם נתפסו כחלק מהרכוש של הגבר. בשלב זה, הגבר קבל בעלות על שירותי האישה והילדים, ואף היה בעל הזכות היחיד לקבל תשלום עבור עבודתם מחוץ לבית (Kraemer, 1991).

כתוצאה מתהליכים אלה והשתרשות קבלת השליטה של הגברים, התחיל להתפתח מושג הפטריארכליות. הגבר עמד בראש המשפחה. אלף שנים מאוחר יותר, במאה ה-17, רפורמות כלכליות ודתיות אף חיזקו את שליטת הגבר על ביתו ומשפחתו. כוחות שנשמרו בידי מנהיגים דתיים או שליטים הועברו למשפחה הגרעינית, שבראשה עמד האב. אבות הפכו להיות אחראיים לא רק על פרנסת המשפחה והגנתה, אלא רכשו גם סמכות מוסרית ודתית. אבות קראו את התנ"ך, הטיפו לחברי המשפחה ונתפסו כאחראיים לחינוך ילדיהם, ובעיקר בניהם (Schorsch, 1979).

2. התרחקות האב מהמשפחה

נסיגת האבות מחיי המשפחה היה תהליך הדרגתי (Larson & Richards, 1994). רוב החרושת במאה ה-19 היתה קטנה, קרובה לבית, ואפשרה לאבות להיות קרובים יותר ומעורבים יותר במה שנעשה בבית כמו שהיו האיכרים. המהפכה התעשייתית, שהביאה להגדלת בתי החרושת והמעבר לחיים בפרברים, הרחיקו בין הבית ובין עבודת האב, וחיזקו את הדיכוטומיה בין תפקידי האישה ותפקידי הגבר.

מהגברים ציפו לפרנס, ו"פרנסה טובה" הפכה להיות סימן לגבריות (Bernard, 1981). גברים נשאו יותר ויותר במקום העבודה ובקושי ראו את ילדיהם, ודאי שלא טיפלו בהם. הנשים נשאו, בדרך כלל, בבית והיו אחראיות לילדים. ערך האישה היה מבוסס על תפקודה כעקרת בית וכאם המגדלת את ילדיה. ספרי הורות למיניהם מהמאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, התעלמו לחלוטין מהאבות, בעוד רעיונות חדשים לגבי טיפול בילדים והתפתחותם הרחיבו את תפקיד האם למטפלת במשרה מלאה (Rotundo, 1985). תוצאות השינויים האלה טוענת ההיסטוריונית, אליזבת פק, (Elizabeth Peck as cited in Larson & Richards, 1994) היו, שבעלים ונשים, עם השנים, סיגלו לעצמם שני עולמות רגשיים שונים. הבעל המשימתי, שבילוויו בחיק המשפחה הוא זמן של פנאי ונופש (Leisure time), והאישה האקספרסיבית המעניקה את כל האהבה והטיפול. בתרבות הפרוטסטנטית, ששלטה במאות השמונה עשרה והתשע עשרה, העבודה הפכה להיות הסמל והמרכז לביסוס תחושת העצמי של הגבר. בתוך השתרשות מושגי האינדיבידואליזם, העבודה הפכה להיות האמצעי לבניית הזהות, ובמיוחד הזהות הגברית. ההישגיות כערך והרצון להתקדם ולהרוויח יותר ויותר כסף, הביאו את הגברים לעבוד קשה יותר ולהשקיע שעות עבודה רבות. ("עבדי ההיי-טק" של היום הם הביטוי הקיצוני של תהליך זה). מכל מקום, במאתיים השנים האחרונות, עבודת הגבר הפכה להיות חלק מופרד, תובעני רגשית, שדוחף את הגברים הרחק ממשפחתם. עבודות שדרשו חמישים שישים או שבעים שעות עבודה בשבוע, פלוס זמן נסיעה, הביאו לכך שהאבות פשוט לא היו בבית רוב הזמן. (היום, בעידן ההיי-טק, ישנם אבות שבשל עבודתם נמצאים רוב הזמן בנסיעות בעולם ומגיעים בקושי לסופי שבוע הביתה). אבות הפכו להיות דמויות רחוקות שידעו מעט מאד ממה שהתרחש בתוך משפחתם. ככל שהאבות התרחקו מהמשפחה, המשפחה התרחקה מהאב. תפקיד האב עבר דה-פרסונליזציה והוגדר מחדש בתחילת המאה ה-20 כמפרנס ראשי, עליו נשענה המשפחה, ולא כחבר אינטגרלי של מערכת אמוציונאלית. גם במשפחות ששני ההורים עובדים, עדיין נתפס האב כמפרנס העיקרי וחלוקת התפקידים המסורתית נשמרה.

מסקרים שנערכו באמריקה, נמצא שמ-1960 הרוב הגדול של הלידות בין כל הקבוצות האתניות, התרחשו בתוך נישואין. שכיחות התינוקות הנולדים מחוץ לנישואין, נכון ל-1996, גדל ב-20% אצל לבנים, 40% אצל לטינים ויותר מ-65% אצל אפרו-אמריקאים. ב-1998, אחת מתוך שלוש לידות

מתרחשת שלא במסגרת נישואין, וארבעה מתוך עשרה ילדים, חיים עם הורה אחד בלבד (Kindlon & Earls, 1998).

עמיה ליבליך בספרה החדש "סדר נשים" (2003) מציגה את התמורות בחיי המשפחה בתחילת המאה העשרים ואחת, וכותבת: "יותר ויותר נשים, גברים וילדים חיים לאורך זמן, מרצון או שלא מרצון, במסגרות שאינן תואמות את התסריט האידיאלי של 'הנרטיב המשפחתי הנורמטיבי'. 'הנרטיב המשפחתי האלטרנטיבי' כולל, למעשה, את כל היתר, המהווים כיום את מרבית האוכלוסייה בעולם המערבי. המשפחה חדלה להיות יחידת ייצור, שני המבוגרים – אם הם חיים יחד – יוצאים לעבודה מחוץ לבית, חלוקת התפקידים בתוך הבית השתנתה, גיל הנישואים עלה ועוד שינויים מהותיים כהנה וכהנה התרחשו. קרנה של המשפחה כמוסד חברתי יציב ודומיננטי בחברה הולך ויורד, ועולה שכחותן של יחידות משקי בית שאינן משפחות מסורתיות, ובעיקר של משפחות חד הוריות וחד מיניות". במחקר שנערך באמריקה בשנת 1994, שישה עשר מיליון ילדים חיו רק עם אם, וארבעים אחוז מתוכם לא ראו את אביהם לפחות בשנה האחרונה. תהליכים אלה לא פסחו על החברה הישראלית, אף על פי שהיתה ידועה מאז ומעולם, מסיבות דתיות והיסטוריות, כחברה המאופיינת ברמת משפחתיות גבוהה במיוחד (בר יוסף רבקה בתוך ליבליך, 2003)

בספרה מביאה ליבליך את סיפוריהן של "נשים במשפחה החדשה", נשים המנהלות חיי משפחה ללא קשר יום יומי או אינטימי עם גבר. בעיני, ההתפתחות הזו בנושא האב בשנות ה-2000 מבטאת מעין תרגום חדש לשוליות היחסית של האב בחיי המשפחה. הנשים לקחו זאת הלכה למעשה. היעדרות האב מתורגמת על ידי הנשים לאפשרות לוותר על נוכחותו או קיומו בחייהן. התפתחות המדע המאפשרת הפריית מבחנה, תרומת זרע וכיוצא באלה, יוצרת מצבים שלא יכלו להיות בעבר. יחד עם זאת, האימוץ הרחב של אמצעים אלה לכונן משפחה ללא נוכחות של גבר, מעיד על השתרשות התפיסה והחוויה שהגבר איננו כל כך מהותי לקיום משפחה או לגידול ילדים.

כמובן, שאלה הם גלים שמקבלים חיזוק מתנועות הנשים למיניהן המכירות בעצמאותה של האישה ובכוחה לנהל את חייה לפי בחירתה ולממש את אמהותה ללא תלות במציאת גבר כשותף לחיים. ובכל זאת עולה השאלה, מדוע כל כך הרבה נשים בוחרות לחיות ללא אב לילדיהן.

3. גילוי האב מחדש: הניסיון להחזיר את האבות הביתה

בארצות הברית, האינטנסיביות של העיסוק בנושא האבות, ה"גילוי מחדש" של האב, נראים כתגובה לאותו ויתור על נוכחות הגבר בחיי המשפחה. מזועזעים, מונים המרצים בכנסים את הסטטיסטיקות בנוגע לאחוזי הגירושין והמשפחות החד הוריות, אחוזים ההולכים וגדלים עם השנים. אחד הביטויים ל"גילוי מחדש" של האבות בארצות הברית, ניתן לראות במספר הגדול של כנסים, הרצאות והשתלמויות המוצעות לעיתים קרובות ביוזמת אוניברסיטאות וגופים אחרים שעניינם הרחבת המודעות לחשיבות האב ואימון אנשי מקצוע לעבוד עם אבות ולהכניסם כשותפים לטיפול בילדם. בטלוויזיה מופיע מעין "תשדיר שרות" בזמן הפרסומות המראה תמונה אידיאלית של אב בפעילויות שונות עם ילדיו ולמטה מופיעה כתובית: "It takes a man to be a father".

כמו כן ניתן להתרשם ממספר הולך וגדל של תכניות וארגונים מקומיים ופדראליים (שעוד יפורטו בהמשך) שמטרתם לקדם את האבהות. ביניהם:

National Fatherhood Initiative and the National Center for Fathering.

"The fatherhood Brigade" (1996):

שואלים בכותרת אחד מפרסומיהם³:

"Is fatherhood making a comeback in the nation with the world's highest rate of father absence?" (p.19).

אולם גילוי האב, ואולי מדויק יותר לומר, גילוי היעדרותו של האב וההכרה בחשיבותו, אינה מאפיינת רק את ארצות הברית. ב-Newsletter של קרן ברנרד ון-ליר (Bernard Van Leer Foundation, Jan,) (1992), מוקדש מאמר הכותרת לשאלה: "Where have all the fathers gone?". במאמר מתוארת הנוכחות הנעדרת הפיזית ו/או הרגשית של אבות מאפריקה, מהקריביים, קולומביה, ספרד, ארצות הברית ואנגליה. ב-2001, הוציאו שוב חוברת (Feb, No. 97) שהנושא שלה הנו "Fathers matter too" ובה מאמרים המתארים תכניות התערבות ל"החזיר את האבות הביתה" הנעשות במקסיקו, בקריביים, בוצוואנה, נמיביה ואף בקרב עולים מאתיופיה בישראל.

יש המייחסים את העיסוק המחודש באב לשינויים החברתיים הקשורים בהתפתחויות קליניות בשטח של הטיפול המשפחתי, התעללות בילדים, טראומה ומצבים גבוליים. לדעתם, המציאויות של המשפחה

³ Policy Review, Jan/Feb96 Issue 75 p. 19.

המודרנית בחברה המערבית, לעיתים קרובות עם אב חסר או מתעלל, נתנה באופן עקיף, עדות חותכת לנוק הפסיכולוגי שמתרחש כשאין "good enough loving father" בסביבה (Layland, 1985).

מצד שני, מחקרים מהשנים האחרונות, המסתכלים על מעורבות האב, כאשר ישנו אב במשפחה, מוצאים שמעורבות האב עולה ותרבות האבהות משתנה בכיוון של יותר קרבה ויותר סיפוק ביחסים (Morman, & Floyd, 2002; Peterson & Steinmetz, 2000).

סקרים בחברה האמריקאית בין השנים 1987-1988 ו-1992-1993 במשפחות לבנות עם שני הורים, מצאו שאמנם שעות העבודה הרבות של האב מנעו מחלק מהאבות אבהות אקטיבית, אבל אם האבות טיפלו בילדיהם כשהם היו צעירים, נבנתה כבר תבנית של מעורבות גבוהה יותר שנמשכה עם השנים (Aldous, Mulligan, & Bjarnason, 1998). יחד עם זאת, מציינים חוקרים אחרים, שכמות הזמן שיש לאבות עם ילדיהם מהווה משתנה מכריע ברכישת המיומנויות והניסיון בטיפול בילדים ולכן, לא רק העמדה ההורית חשובה, אלא גם מידת האפשרות להיות באינטראקציה ישירה. (Almeida & Galambos, 1991; Coltrane 1996).

למב (Lamb, 1997) מדגיש אף הוא את החשיבות של אינטראקציה ישירה לאורך זמן בין הילדים והאב. אינטראקציות כאלה, משפרות את מיומנויות האב, מאפשרות לו להיות רגיש יותר לצורכי הילדים, לפתח תחושת קומפטנטיות וביטחון בתפקידו ההורי. בספרו של למב *The Father's Role* (Lamb, 1987), העוסק בפרספקטיבות בין תרבותיות, מוקדש פרק שלם שנכתב על ידי שגיא, קורן ווינברגר (Sagi, Koren, & Weinberger 1987), המשווה בין ממצאים ממחקרים שנעשו בארץ בנושא האבות ובין מחקרים בארצות הברית. המסקנה של חוקרים אלה היא ש :

"patterns of fatherhood in Israel and their impact on both parental and children are consistent with those documented in other countries" (p. 221).

פרק שני

נוכחות, היעדרות וגילוי מחדש כתהליך המאפיין את התפתחות החשיבה הפסיכואנליטית בנושא האב

1. האב במרכז התפתחות חיי הנפש

הפסיכואנליטיקאים הראשונים ראו את האב כדמות מרכזית בחיים המנטאליים. פרויד, פרנצי, אברהם ואחרים, התמקדו בתפקיד של תסביך הסירוס כמארגן העיקרי לגדילה הרגשית. הראייה התיאורטית שלהם היתה "patrocentric and phallogocentric" עם הזנחה יחסית של משמעות האם וטיפול בהתפתחות אנושית (Etchegoyen, 2002).

בתיאוריה של פרויד, תימות של איסור ופחד היו מרכזיות בראייתו את האב. תימות, שהיו כנראה רלבנטיות מאביו שלו ומהדינאמיקה המשפחתית, שעיצבה את ראייתו בנושא זה (Ross, 1979). פרויד שם פחות דגש על היחס החיובי אל האב שתואר כאגו – אידאל (ego ideal), והדגיש יותר את תפקידו בבניית הסופר אגו, המכיל את האיסורים שתוצאותיהם הם שנאה ותחרות עם האב. היחס הראשוני אל האם (oceanic feeling) של הנרקיסיוס הראשוני, שקע תחת הקונפליקט עם האב, המייצג את המציאות החיצונית המכוונת נגד סיפוק המשאלות הליבידינאליות כלפי האם. האב מופיע בעיקר כדמות חזקה שצריך להיאבק בה או שצריך להיכנע לה. רגשות דתיים, יצירת האב האלוהי, הגעגוע (longing) לאב, מובנים כפשרה הגנתית על מנת להתמודד עם חרדת הסירוס (Ross 1979).

מהפרספקטיבה של היום כותב ארליך: "לגישה הפסיכואנליטית יש תרומה משמעותית להעמקה של הפער המתרחב בין אמהיות ואבהיות. הורתה ולידתה של הפסיכואנליזה בזמן ובמקום שבו התחוללה – ווינה ואירופה של סוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים – תרמו הרבה לתמונה הנוכחית. הבנתו של פרויד את חלוקת התפקידים המיניים והמגדריים הושפעה עמוקות מרוח זמנו ותקופתו". (ארליך, 2003. עמ' 3).

2. המעבר לראיית האם במרכז התפתחות חיי הנפש

אחרי מלחמת העולם השנייה, התרחש שינוי במוקד תשומת הלב של החשיבה הפסיכואנליטית ועבר לאם. התפתחות הידע הפסיכואנליטי, הכולל את תיאוריות יחסי האובייקט ומחקרים שצפו ישירות בהתפתחות ילדים, הביאו לעניין הולך וגובר בדיאדה אם-ילד, ובמחקר על אמהות כפאזה התפתחותית. מלני קליין (Klein, 1946) ומרגרט מאהלר (Mahler et-al, 1975) מציגות את האב בשלבים מוקדמים יותר משל פרויד, אבל שתיהן מצביעות על תפקיד מוגדר של האב בהתפתחות הילד. לפי מאהלר, האב הופך להיות יותר מרכזי לילדו בשלב הרפרושמנט. בשלב זה הפעוט נקרע בין השאיפה לעצמאות וגילוי סביבתו, ובין ההכרה בצורך להישענות באם. קבלת עזרה מהאם בשלב זה, עלולה להעלות תחושות של היבלעות על ידי האם וחזרה למצב הסימביוטי. פחד זה אינו קיים כלפי האב, מאחר שמעולם לא חש הילד סימביוזה עם האב. ולכן, טוענת מאהלר, בשלב הרפרושמנט פעוטות מעדיפים את האב על האם. מלני קליין אינה נותנת לאב תפקיד כלפי הילד בגילים אלה, אך כבר בשלבים המוקדמים של החיים, בעמדה הדיכאונית, התינוק נעשה מודע לכך שמידי פעם מישהו לוקח ממנו את ה"אובייקט הטוב". אובייקט האב עומד בין התינוק והשד, ואף מפריע לאילוזה של שלמות האיחוד בין האם והתינוק. לראשונה התינוק נחשף ליחסים משולשים ולומד שיחסיו עם האם אינם יכולים להיות אקסקלוסיביים. קליין אומרת עוד, שעל ידי היחשפות הפעוט ליחסים קרובים וחמים בין האב והאם, למרות שהאם משקיעה את עצמה הרבה יותר בתינוק מאשר באב, הפעוט עשוי להפנים גישה חיובית כלפי האם, והמשאלה להרוס את האם עשויה להיות מופחתת.

ויניקוט (Winnicott, 1965), שלא כמו מאהלר ומלני קליין, אינו מדגיש את תרומת האב לנפרדות בין האם והתינוק. תפקיד זה מייחס וויניקוט לאובייקט המעבר אשר נמצא בשליטת התינוק. התייחסויותיו של וויניקוט לאב נוגעות יותר לתפקידו לשמור על האם.

בולבי (Bowlby, 1969), מתייחס אמנם לאב כאפשרות להוות דמות נוספת להתקשרות (attachment), אך האם היא זו שמתוארת כדמות הראשונית להתקשרות. (מחקרים הנובעים מתיאוריות אלה, משתמשים במונח "caregiver" ובכך לא מבחינים בעצם בין האם והאב, אך עדיין מתייחסים לתינוק בתוך דיאדה).

לאקאן, פסיכואנליטיקאי צרפתי, נותן לאב תפקיד מורחב יותר. לפיו, בהתחלה, יש לתינוק תחושה דמיונית של שלמות עם האם. עבור האם, לידת התינוק מהווה תחליף לפין החסר. בהמשך, האיחוד הטוטאלי בין האם והתינוק נפרם, ואיכות חדשה של יחסים מתפתחת. המשאלה לאם איננה עוד "צורך

גופני", אלא "משאלה אנושית", המיוצגת במקביל לחוויה האנושית של "רצון". בחוויה של "רצון", התינוק שואף להחזיק בגן העדן האבוד על ידי היותו הגשמת המשאלה של האם, או במונחיו של לאקאן, הוא מבקש לשוב ולהיות הסימבול לאומניפוטנציה של האם על ידי היותו הפאלוס בשבילה. ואולם, בשלב זה, האב כבר נוכח כמייצג את העולם וחוקיו. חוק האב, "The law of the father" (אינטלקט, סדר חברתי, דיבור) מייצג את המבנה הסימבולי של יחסים חברתיים, ובכך האב מווסת את יחסי התינוק והאם. בתהליך זה, האב ומה שהוא מייצג, "The name of the father", מעביר את התינוק מיחסים פנימיים עם האם ליחסים המעוצבים על ידי מגבלות תרבותיות ונורמות (Lacan, as cited in Shulman & Saifge Krenke, 1997).

האב המתואר בתיאוריות לעיל, הנו תמיד חלק משלישיה. התפקידים המיוחסים לו, מהווים מעין מוצא, אשר דרכו חלה, אמנם, התפתחות חשובה בהתרחבות הייצוגים הפנימיים והחיצוניים, אך נוכחותו נחווית בעיקר כמי **ששומר את האיחוד ההרמוני** בין האם ותינוקה. לאב נוכחות מאיימת ומתסכלת לטובת נפרדות מהאם והמשך ההתפתחות. ברצוני להדגיש כאן, את תפיסת האב ותפקידו ה"אליים" ביחס לדיאדה "אם-תינוק" ואת היעדרה של הדיאדה "אב-תינוק", שלא מופיעה כלל כאפשרות.

3. תהליך ההכרה מחדש באב כמשמעותי לחיי ילדיו

ב- 1979 מציין רוס (Ross), "עד לאחרונה, האב היה ההורה הנשכח בספרות הפסיכואנליטית והפסיכולוגית". (Ross, 1979, p.317). אלא שהספרות הפסיכואנליטית על אבות משנים אלה ואילך, התמקדה בעיקר בהשפעות השליליות שיש לאב, כאשר האב איננו, כאשר האב מתעלל, מתעלל מינית או אליים. רק בשלבים מאוחרים יותר, התחילו כותבים להסתכל על האב החיובי והמתפקד במשפחה (ראה: Ross 1979; Cath et-al., 1988; Marks & Lovestone, 1995).

בשנות ה-80 הניסיון לתת מקום לאב ה"חיובי", גורם להרחבת תפקידיו ביחס לאם: בהתבסס על התפיסה של האב המוקדם כאגו אידיאל, ההזדהות החיובית עם האב נתפסת כמהווה תמיכה מאסיבית נגד "סכנת הרחם". יחסים חיוביים אלה והיחסים ההגנתיים הנובעים מפתח הסירוס, מקלים על המובחנות והבריחה מההיבלעות על ידי האם. כלומר, ייצוגי האב נוספו לייצוגי התינוק והאם, ולאב

ניתן התפקיד של יצירת מרחק נפשי, המאפשר יותר אוטונומיה, ביסוס האינדיבידואליזם והתפקוד העצמאי (Lebovici, 1982; Greenspan, 1982).

גם בניסיונות לראות יותר את האב, לא הצליחה הספרות הפסיכואנליטית לראות את האב שלא כחלק משלישייה. עדיין לא ניתן תפקיד משמעותי בחוויית התינוק והילד לאב, ולדיאדה אב-ילד אין מקום כפי שניתן לראות אצל הכותבים הבאים:

אטקינס (Atkins, 1984) מציע, שהתינוק מעצב את יחסו לאביו דרך התיווך של האם, ללא קשר עם כמות הקשר הישיר שיש לילד עם האב. לקונסטלציה של המשולש המשפחתי יש השפעה על הילד מהלידה והלאה, הרבה לפני שהמפגש עם מורכבות היחסים המשולשים החיצוניים התפתחה, או הפכה מובחנת.

מקדוגל (McDougal, 1989) הולכת באותו קו ומדגישה "אב שהוא מת יכול להיות מושא בתוך הילד כדמות מאד חיה, תלוי בדרך בה האם מדברת על האב. ואב שהוא נוכח פיזית, יכול להיות באופן סימבולי אבוד, חסר או מת בעולם הפנימי של הילד". (McDougal, 1989, p.209). בשנה הראשונה של חיי הילד, האם היא זו שהתנהגותה מעידה או לא על נוכחות של שלישי.

רק ב-2000 ניתן לראות עדויות ממחקרים שונים המראים **זיהוי של האב בחודשי החיים הראשונים, ויחסי התקשרות אליו, חזקים כמו אלה של האם** (Main, 2000; Slade, 2000).

בסיום סקירת הספרות של אטצ'גוין (Trowell & Etchegoyen, 2002) בפרק "רעיונות פסיכואנליטיים על אבות", בספר "The importance of fathers" היא מסכמת:

"In spite of some contemporary interest on fatherhood, there is very little work in comparison with the wealth of research and writing on the mother-child relationship. There is no comprehensive and cohesive body of theory about fatherhood in the psychoanalytic literature".

(Trowell & Etchegoyen, 2002, p.33)

מה שברור הוא שתפיסת האב, בחשיבה הפסיכואנליטית, עוברת רוויזיה עמוקה ויסודית. עדויות לכך ניתן לראות בהתבטאויות חדשות בכתיבה הפסיכואנליטית העכשווית.

ארליך (2003), בהרצאתו על מקום האב באמהות, מציין: "התפתחה הנחת יסוד, שהמוקדם יותר הוא גם המשמעותי יותר, ומהווה גורם בעל משקל גדול יותר בהתפתחות. זאת הנחה מוטעית מכמה היבטים, למרות שהיא עדיין שלטת בכיפת העולם האנליטי. חוקרים פסיכואנליטיים חשובים וכאלה

העובדים עם ילדים – כמו דניאל שטרן, טד שפירא, רוברט אמדה – הצביעו על ההטיה ואי-הנכונות בייחוס משקל יתר למוקדמות-בזמן על פני תכנים של **קונפליקט וצרכים התפתחותיים**” [הדגשה במקור].

ארליך ממשיך ומפתח את תפיסתו ביחס למקום האב באמהות: “אני מציע לראות את חיי הנפש כמוֹנָחִים ומאורגנים ע”י שתי אופנויות מולדות, מקבילות ובו-זמניות, של אחדות ומיזוג לעומת נפרדות ואחרות. לאור זאת, נחווים הסובייקט והאובייקט שניהם **גם** ביחס של אחדות והוויה, **וגם** של נפרדות ועשיה [הדגשה במקור]. המשגה זו אינה תלויה מגדר: לדעתי, הגבר והאשה נחנו שניהם בשתי אופנויות החוויה הללו, כך שאין לאחת יתרון על השני. יחד עם זאת, כל סביבה חברתית-תרבותית מעודדת באופן שונה את ההתפתחות של האופנויות בשני המינים, ולכן בפועל קיימים הבדלים והטיות ניכרים. תקופת ההריון מקדמת ברוב המקרים, גם אם באופן זמני, את אופנות ההוויה של האם, ומכינה אותה לידיעה הפנימית והעמוקה, מתוך התמזגותה עם התינוק, את שמתרחש בתוכו. לאם הטבעית-הביולוגית יש כאן יתרון אדיר על פני האב. יחד עם זאת, אינני רואה מקום לשלול עקרונית מהאב את יכולתו לתפקד גם הוא מתוך אופנות ההוויה והמיזוג שבו. נראה לי שהתפתחויות מסוימות בתרבות המערבית מאפשרות זאת היום לאב בצורה נגישה וטובה מבעבר”. (ארליך 2003, עמ' 7-6).

עוד אמירות שנראות בעיני מפתיעות ברעננותן, מצאתי בכתבתם של טרגיט ופונגי (Target & Fonagy, 2002), אחרי ציטוטים של מחקרים וסקרים המראים את נוכחותו הנעדרת של האב בחיי

ילדיו (שאתייחס אליהם בהמשך), אומרים הכותבים:

It might not perhaps be far fetched to suggest that certain aspects of the Oedipus myth, particularly the depiction of the father as hostile and censorious, may originate not from the phylogenetic mental structuralism of the attitudes of the primeval horde, but rather from the actual patterns of contact in the western family. (Target & Fonagy 2002, p. 47)

והם מוסיפים עוד שהראייה השלילית את האב בפסיכואנליזה הקלאסית יכולה להיות קשורה פחות לאוניברסאליות בין תרבותית, ויותר לקונפיגורציה ספציפית של אחריויות הוריות בתוך התרבות שלנו. תמונת האב נצבעת על ידי התפקיד המסורתי שלו, בתוך המבנה של המשפחה הגרעינית. התרבות שלנו, לפחות עד לאחרונה, קבלה את חוסר התגובתיות וחוסר הרגישות של

אחת מדמויות הטיפול (care giving figures) לצורכי ההתקשרות של הילד, המובילים באופן לא מפתיע, לעוינות כלפי דמות זאת מצד הילד. ואולם, היא מוסיפה:

"The hostility, a 'healthy' response to frustrated attachment, colors the child's perception of the father and might cumulatively engender a cultural underpinning for the mythology of patricide" (Target & Fonagy 2002, p.48).

השינויים, התמורות והרוויזיות ביחס לאב בחשיבה הפסיכואנליטית, התרחשו גם בהתפתחות החשיבה על היחסים בין הבן והאב בתהליך ההתבגרות. להלן אציג את התהליך שעברה החשיבה הפסיכואנליטית בתחום זה, דרך השינויים שעבר בלוס בהבנתו את תהליך ההתבגרות בכלל ושל אבות ובנים בפרט, ודרך פיתוח מושג ההתקשרות (Attachment) לגיל ההתבגרות.

פרק שלישי

התפתחות החשיבה הפסיכואנליטית בנושא אבות ובנים

מתבגרים

1. חוסר מובחנות בין המינים

השינויים ההתפתחותיים והמשימות ההתפתחותיות של ההתבגרות, על פי תיאורים פסיכואנליטיות קלאסיות (Freud 1933; 1967; 1962; Blois), מעוררים חוויות קונפליקטואליות ואמביוולנטיות מול ההורים או דמויותיהם המופנמות. חוויות של תלות, חוסר שליטה ותחרות, פרידה, קונפליקט ואינדיבידואציה, הן חוויות המלוות בפגיעה נרקיסטית ואף בדיכאון (Haim, 1974; Joffe & Sandler, 1965). היותו, שישנו בסיטואציה האדיפאלית, כולל בתוכו אובדן של האובייקט האדיפאלי. ההכרה, שהבן אינו יכול לסיטואציה האדיפאלית, נחוות כתבוסה, השפלה, ביחד עם תחושה של אובדן ושל חוסר ערך (Haim, 1974).

אנה פרויד (Anna Freud, 1958) טוענת, שחוויות רגשיות שליליות כלפי ההורים הן בלתי נמנעות ונובעות מתהליכים הקשורים בהתבגרות. האגו מוצף מעליית הדחפים המיניים, וצריך להיאבק בהם על מנת שלא להיכנע לאיד. הסערה הפנימית הזו דורשת שינויים והסתגלות מחדש במבנה האישיות. החיבור שנבנה קודם לכן עם ההורים, עלול להעלות מחדש פיקסציות אינססטואליות, ולכן מוסרת ההשקעה הרגשית (cathexis) מההורים.

בלוס, בהתייחסותו המקורית לתהליכי ההתבגרות (Blois, 1962), מתאר איך בשלבים מאוחרים יותר, הפנייה אל חברת בני הגיל, מחליפה את האהבה להורה. מול ההורים, חל תהליך של דה-וולואציה במקביל לארוגנטיות נרקיסטית של המתבגר ומרד בהורים.

המעט שבחירתי להציג כאן מוכר וידוע לכל מי שעוסק במתבגרים מהזווית הפסיכואנליטית. ניתן לראות גם את ההתייחסות להורים כחטיבה אחת, או להורה כ-"parent" ואף למתבגר כ-"adolescent", כאילו אין הבדלים בין המינים בכל מה שמתואר.

לאור ממצאי המחקר הנוכחי, עולות שאלות לגבי ה"אמיתות" לעיל. האם מול שני ההורים יש צורך בנפרדות מהתלות הראשונית? מול מי מההורים מודגשות האוטונומיה והאינדיבידואליזם? האם אכן מוסרת ההשקעה הרגשית מההורים? משני ההורים? מצד הבן? מצד הבת? האם רק תהליך של דה-וולואציה חל מול שני ההורים? האם אצל שני המינים, בו בזמן, חלה הפנייה מההורים אל חברת בני הגיל? לא בדיוק. נראה שהסתכלות קרובה יותר בתהליכי ההתפתחות של הבן והבת, מול האב והאם, מאפשרת הבחנות ברורות ומדויקות יותר לגבי התהליכים ההתפתחותיים, המאפיינים כל אחד מהמינים.

דוגמא אחת לתמונה המשתנה בעקבות הסתכלות קרובה יותר על ההבדלים בין המינים, עולה מתוך מחקר שנערך באוסטרליה. במחקר זה, נבדקו פניות של צעירים למרכזי תמיכה בטלפון לילדים ומתבגרים (Kids help line, 1997). במחקר נמצא, שהמרכזיות של היחסים במשפחה הרבה יותר גבוהה אצל בנים בהשוואה לבנות. החל מגיל 9 פניותיהן של הבנות סובבות סביב יחסים עם בני הגיל, ואילו הנושאים המעסיקים בנים עד גיל 15, הם יחסים בתוך המשפחה. כלומר, אכן יש פנייה לחברת בני הגיל וההשקעה הרגשית מההורים פוחתת – אבל לאמירה כזו אין משמעות, אם לא מתייחסים לכך, שאצל הבנים ההשקעה הרגשית בהורים נשאת גבוהה עד לגילים מאוחרים יחסית בהתבגרות, ואילו אצל הבנות מוסרת ההשקעה הרגשית בשלב מוקדם יחסית בהתבגרות. עדיין אין אמירה זו שלמה. האם העיסוק של הבן ממוקד באב? באם? תשובות לכך נוכל למצוא בממצאי המחקר הנוכחי.

למרות שכתביהם של פרויד, בלוס ואנה פרויד, מהווים את הבסיס לתיאוריה הפסיכואנליטית להתבגרות, ספרו של בלוס "בנים ואבות" (Blou, 1985), העושה הבחנה מגדרית ברורה, לא תפס מקום דומה בספרות התיאורטית והמחקרית, ואף מסקנותיו והתייחסויותיו לא זכו לאותה הכרה כמו כתביו האחרים.

רוס, (Ross, 1988) מתאר חלקים מתוך הפסיכואנליזה העצמית של פרויד ביחס לאביו, שאף הם לא קבלו מקום בולט בחשיבה הפסיכואנליטית על אבות ובניהם. לפיו, באנליזה העצמית של פרויד עלו גילויים לגבי יחסי אב-בן, הרבה יותר מורכבים מתסביך אדיפוס. לדוגמא, התייחס פרויד לתפקיד שיש לילדים עבור האב – הרחבה נרקיסטית של עצמו, שדרכם מקווה האב להגשים עצמו, כמו גם את טיפולו של האב ודאגותיו האינסטרומנטליות כלפי ילדיו. ביחד עם האב האדיפאלי, התחרותי, הפך פרויד מודע לקשר האמוציונאלי החיובי של **אהבה** שיש לבן כלפי אביו. כך, הוא התוודע לטבע האמביוולנטי של יחס הבן לאביו, ואף לתפקיד שיש לאב כאידיאל, כמעצב האידיאלים שלו עצמו,

וכדמות סמכות מורכבת. הזרעים של רעיונותיו המאוחרים יותר, בנוגע לחשיבות יחסי אב-בן בהתפתחות הדת, מוסדות חברתיים אחרים ומוסר, הוצגו אף הם בחומרים מתוך האנליזה העצמית שלו. ב-1912, ציין פרויד את מודעותו לכך, שהוא חלק, כמו כל האנשים, רמה מסוימת של רגשות הומוסקסואליים לא מודעים כלפי אביו (Ross, 1988).

מתוך הפרספקטיבה של הידע והחשיבה הקיימים כיום עולות שאלות מסקרנות: מה הוביל את פרויד להדגיש חלקים מסוימים בתיאוריה המתייחסת לאב ולטשטש אחרים? או שמא אפשר לשאול מה גרם לממשיכיו להתייחס יותר לחלקים המאיימים, המסרסים ולהתעלם או לא להתייחס לגילויים של היחס החיובי לאב? מדוע התעלמה הקהילייה המקצועית מכתביו המתקדמים יותר של בלוס על האב ובנו בהתבגרות? מה הביא את הנשים התיאורטיקניות להתעלם מהאב כבעל משמעות להתפתחות ילדיו בשלבים המוקדמים? אילו השפעות היו בתורן, לתיאוריות הפסיכואנליטיות הללו להנצחת מקומו השולי של האב בחיי ילדיו הקטנים או המתבגרים בעיני החברה?

2. בלוס וראייתו המאוחרת התפתחות הבנים ומשמעות יחסיהם עם האבות

ההסברים הפסיכואנליטיים כפי שהוצגו לעיל, התייחסו בעיקר לתהליכים ההתפתחותיים המתרחשים אצל המתבגר ומשפיעים על סביבתו. בעיקר הודגשו הצורך באוטונומיה, הדיפת ההורים ורגשות שליליים המופנים אליהם. ב-1985, כתב בלוס את הספר "Son and Father". בספר זה, מתוך ההסתכלות הממוקדת בבנים ואבות, מגיע בלוס למסקנה ש"בהתחקות קרובה אחר התפתחות יחסי אובייקט גבריים מהילדות עד לבגרות, נראה שנעשה **אי צדק** [הדגשה שלי] שיש לתקנו, בתיאור המורכבות של יחסי האב-בן בינקות ובילדות המוקדמת, באופן שהפריע לתצפית בהתפתחות מתבגרים". (Blos, 1985, p.4).

התיזה של בלוס בספר היא:

The formation of the male personality and its deviations, are influenced as much by the oedipal, i.e., triadic, stage of development as they are by the preoedipal, namely, dyadic, emotional attachment of the male infant to his father. (Blos, 1985, p. 4)

סוף סוף נוכחת בספרות הפסיכואנליטית דיאדה של אב-בן. אמנם פרה אדיפאלית, אך דיאדה!

בלוס ממשיך ואומר שאם מתייחסים למשמעות האטיולוגית של שני השלבים, הדיאדי והטריאדי, כשווה, הייחודיות של השלב האדיפאלי מונחת בעובדה שהוא מאפשר את הארגון הסופי וסיום תקופת הינקות, המכינה את הילד להתמודד מול המשימות החדשות של הגדילה. לעומת זאת, הסגירה של תקופת הינקות נשארת תמיד לא מלאה, עם הרבה מאד עניינים לא סגורים שהונחו "על המדף". בשפה האנליטית ניתן לומר, שמשקעים מהינקות מודחקים בדעיכה של התסביך האדיפאלי, רק על מנת שיעלו מחדש ויעברו עיבוד אחרון בהתבגרות.

המשאלות של הילד בשלב הטריאדי – האדיפאלי, הפכו להיות ידע כללי, כ- 100 שנה אחרי ההבניה הראשונה של המושג "תסביך אדיפוס"⁴. באופן הכי פשוטני, מתייחס המושג למשאלה של הילד להחליף את מקומו של ההורה בן אותו מין ביחס להורה מהמין השני.

בניגוד לכך, השלב הדיאדי של התפתחות הילד, מדגיש את האינטראקציה המשמעותית המתרחשת בין שני חלקים: ילד ואם או ילד ואב. שתי האינטראקציות הן ליניאריות. מה שנראה משמעותי לשלב הדיאדי הנם רגשות **ההתקשרות** (אטצ'מנט) **וההימנעות** [הדגשות שלי] בין שני השותפים ילד-אם וילד-אב, עם האפשרות הרגשית של מרחק פיזי ורגשי מהשותף השלישי, שהמעורבות והנוכחות המשתתפת שלו הנם מאפיינים של השלב האדיפאלי.

הקשר הייחודי והמוקדם ביותר משתקף ביחידה אם-ילד, הדיאדה הארכאית. השלב הדיאדי ממשיך את ההתקשרות של אחד לאחד, אלא שהפעם הוא מורחב לשני ההורים. ההבדל המיגדרי הופך מודע, אבל תחושות ההתקשרות נחוות באופן שווה ביחס לכל אחד משני ההורים. האבחנה ביניהם, מלבד הגינדר, מסומנת על ידי התחושות של הנאה או כאב שכל הורה מעורר בילד הדיאדי. כל הורה עשוי להיות המייצג של האחד או השני ברגעים שונים. מעבר להורה השני תמיד אפשרי, כאשר הילד ירצה להימנע מתסכול, אכזבה או פחד, שבאופן כללי נחווים ככאב.

בלוס חוזר ומדגיש, שהדיכוטומיה הפשוטה, המפרידה בין שתי התקופות הללו, דורשת תיקון, מפני שבתצפיות נראה שישנם חפיפה או עירוב של מאפיינים משני השלבים. הקונטקסט שבו שתי האופנויות של יחסי אובייקט אקטיביים ופאסיביים נחווים על ידי הילד, הוא זה שאחראי למעבר ממעורבות דיאדית-ליניארית, למעורבות אובייקט (object involvement) טריאדית, משולשת.

⁴ המונח "תסביך אדיפוס" הופיע לראשונה בדפוס במאמר שפורסם על ידי פרויד ב-1910. אבל התייחסות בהירה למונח אפשר כבר למצוא ב-1897 (Standard Edition, 1, P. 255)

בתחילת ספרו (עמ' 7) דן בלוס במשמעות של המושגים, בהם בחר לתאר בעבר את המורכבות הרגשית המתרחשת במצב האדיפאלי. את הגדרת מין האובייקט, כלפיו מפנה הילד את משאלותיו, כינה בשם "תסביך אדיפאלי חיובי", כאשר המשאלות היו מופנות להורה בן המין השני, ו"תסביך אדיפאלי שלילי", כאשר הופנו להורה בן אותו מין.

בלוס דן במניעים המוסריים והשיפוטיים בבחירת השמות הללו. הוא מחליף את הכינויים ל: "triadic isogender complex" עבור הפניית המשאלות להורה בן אותו מין, ו"triadic allogender complex", עבור הפניית המשאלות להורה בן המין השני.

בעודו דן בשינוי מושגים אלה מציין בלוס:

In light of my investigation into the individual, evolutionary history of the 'negative' complex, it appears obvious that the male child's "negative" complex of the dyadic phase, is of a most positive nature for his personality development. (Blos, 1985, p. 7)

כשהוא מצטט את פרויד, מוסיף ומציין בלוס, שניתן להתחקות אחר משאלות אלה של הבן, המשאלות כלפי ההורה בן אותו מין, הן לאורך השלב הטריאדי, הן ביחסי האובייקט בהתבגרות, ובסופו של דבר בחיי האהבה ההטרוסקסואליים של הגבר.

We have only to remind ourselves of the little boy's so called negative dyadic attachment and idealizing relationship to his father, as a most positive one which ultimately will land direction and vigor to his adult heterosexuality. (Freud, as cited in Blos, 1985 P. 8)

הן בבחירת המילים של בלוס והן בהדגשות של פרויד, ניתן לראות עד כמה התצפית באבות ובנים בהתפתחות החשיבה הפסיכואנליטית היתה ספוגה בתפיסות ובהנחות המקובלות ביחס לגבריות ומצ'ואיזם, ואת העובדה שנדרשו תהליכים ארוכים שאיפשרו לראות אבות ובנים שלא דרך מסננות אלה.

לענייננו, חוזר ומדגיש בלוס, שהעבודה האנליטית שלו במהלך השנים, שכנעה אותו ש: "חוויות איזוג'נדריות מוקדמות, לא רק שהן חולשות ומעצבות את יחסי האב-בן בילדות, אלא משפיעות באופן

קריטי על **האבולוציה של העצמי של הבן** [הדגשה שלי] ועולם האובייקטים שלו לכל ימי חייו". (Blos, 1985, p.10). במיפוי השנים וההתמודדויות עם מרכיבים אלה של התסביך האדיפאלי, טוען בלוס שפתרון המרכיב האלוג'נדר, המשאלות כלפי ההורה בן המין השני, מקדים את גיל החביון, ובכך מסייע בהתהוותו, בעוד שעיתויו הנורמלי של פיתרון המרכיב האיזוג'נדר, המשאלות כלפי ההורה בן אותו מין, הוא בהתבגרות, או ליתר דיוק, בהתבגרות המאוחרת כאשר הוא מסייע בכניסה לבגרות.

"Adolescence is the obligatory stage for the resolution of the isogender complex!"

(Blos, 1985, p.19).

בלוס רואה את ההתנגדויות של הבן והאגרסיות המופנות לאב בשלבי ההתבגרות כתואם את האינטנסיביות והדחיפות של הצורך של הבן **לקרבה** [הדגשה שלי] מגוננת של האב הדיאדי. הדיכוטומיה הפשוטה בין הכניעה (הדיאדית) והיריבות התחרותית (במשולש האדיפאלי), והאבחנה המשתמעת מכך של חלוקה לשני שלבים שונים, דורשת תיקון. מפני שבתצפיות נראה שישנה חפיפה וערבוב בין המאפיינים הספציפיים של השלבים השונים. לקוטביות של אקטיביות פאסיביות יש תפקיד בשני השלבים. הקונטקסט שבו שתי האופנויות של יחסי אובייקט, פאסיביים ואקטיביים, נחווים על ידי הילד, הם אלה המביאים למעבר ממעורבות אובייקט דיאדית, ליניארית למעורבות אובייקט משולשת. לפיכך, מה שכן מבחין בין שני השלבים ההתפתחותיים הוא מורכבויות רגשיות חדשות, מסדר גבוה יותר (higher order).

מבחינת תהליך התפתחות החשיבה הפסיכואנליטית, במקביל להבנות המאוחרות של בלוס על תקופת ההתבגרות, נכנס מושג ה"עצמי" (self) יותר ויותר לשפה הפסיכואנליטית, וביטוי לכך והשפעות פיתוח מושג העצמי, נכנסו גם להבנת תהליך ההתבגרות כפי שנראה להלן.

3. התפתחות ה"עצמי" בהתבגרות

עופר (Offer et-al, 1981) רואה בהתבגרות תקופה קריטית להתפתחות העצמי. זאת תקופה עשירה בנושאים אפקטיביים כמו ההבשלה המינית, פרידה מהמשפחה והשאיפה ליצור משפחה גרעינית חדשה. תחושות העצמי נבחנות על רקע השינויים הפיזיולוגיים, הפסיכולוגיים והחברתיים הדרמטיים. בעוד המשימה של התפתחות העצמי בילדות מערבת תהליכים של הזדהות והפנמה, המטרה העיקרית של יצירת זהות ובניית העצמי בהתבגרות מערבת דיפרנציאציה מההורים ואינדיבידואציה מבלי להיות מנותקים מהם. הניסיון להשתחרר מהקשרים עם ההורים הפרה-אדיפאליים המופנמים טומן בחובו

החלשות של תחושת העצמי. הדמויות המופנמות הן חלק מייצוגי העצמי, המהווים מבנים רגולטוריים עבור העצמי (כמו סופר אגו ועצמי אידיאלי). לכן, השתחררות מהתלות הרגשית בהורים הפרה-אדיפאליים, משאירה את המתבגר חסר משענת קריטית עבור תחושת העצמי והיכולת לתפקד באופן אוטונומי (Bleiberg, 1988).

השינויים הגופניים, הדחפים החזקים, המשיכות הרגרסיביות ליחסים פרה-אדיפאליים והרה-אורגניזציות המשפחתיות, בד בבד עם הלחצים הפסיכו-סוציאליים להיות עצמאי, להיות ביחסים אינטימיים, ולהיות עם מודעות לעתיד, יוצרים פערים בלתי נמנעים בין העצמי האידיאלי והאקטואלי של המתבגר. פערים אלה מעמיקים את העיסוק בשאלות לגבי הערך העצמי והדימוי העצמי, ומרחיבים את הסיכוי לפגיעות נרקיסטית ואף לדיכאון (Bleiberg, 1988).

המתבגר עסוק באופן אינטנסיבי בתחושות העצמי המשתנות והנתונות לתנודות חריפות והוא פגיע לתפישות והערכות של אחרים משמעותיים, המשפיעים על הדימוי העצמי והערך העצמי שלו (Harter, 1983; 1990).

הפסיכולוגיה של העצמי שפיתח קוהוט (Kohut, 1971), נותנת מקום יותר מהותי ליחסים עם האב. האב מקבל תפקיד של זולת-עצמי אידיאלי (Idealized self object) שיכול להחזיק את הקוהרנטיות של העצמי של הילד, גם במצב של כשל פונקציית ה-mirroring self object בידי האם. התיאוריה עוסקת בתפקיד של הזולת-עצמי במהלך החיים ובכך מאפשרת לזהות תפקיד קריטי של אבות גם לבנים מתבגרים.

מחקרים שהתמקדו בקשר בין תפיסת המתבגר את יחס הוריו ותחושת העצמי שלו העלו את הממצאים הבאים:

בתהליך ההתבגרות, היחסים התוך משפחתיים מוגדרים מחדש. ההגדרה המחודשת של היחסים מאופיינת בירידת השימוש בהצהרות אפקטיביות, ובעליית השימוש בהצהרות אסרטיביות. השינויים באופי ובסגנונות האינטראקציה הנם מעברים תכניים ההולכים ומתרחבים עם הגיל, ומגדילים את הסיכוי לפערים ואי התאמות בתפיסות, הנוגעות לנושאים ששני הצדדים טרודים בהן. המתבגר תופס את הוריו כפחות ופחות מקבלים אותו כפי שהוא, וההורים תופסים את המתבגר כפחות מעורב בפעילויות המשפחתיות, כמבטא פחות אפקטים חיוביים ופחות קרוב לבני המשפחה (Papini, Datan &

(McCluskey-Fawcett, 1988; Collins, 1990) בהשוואה לטרומ ההתבגרות, שנות ההתבגרות

מאופיינות ביותר מתח במשפחה וביותר עימותים (Steinberg, 1987; Larson & Richards, 1994). מאבקי כוחות עם ההורים פוגעים ביכולת של המתבגר להתמודד עם המשימות ההתפתחותיות, ביכולת להרגעה עצמית (self regulation), וביכולת להגיע להחלטות חיוביות עבורו (Patterson, 1982). כאשר ההורים מנסים לשלוט בתהליך קבלת ההחלטות או בפתרון הבעיות, הם מסתכנים בניכור ביחסים עם המתבגרים (Noller, 1994). הורים רבים מתייאשים, מרוב תסכול, ומוותרים על השליטה, ואז נחווים כפחות מדי מעורבים וכמזניחים, כך שנראה שיותר מדי או פחות מדי שליטה הורית אינה תורמת ליחסי הורים-מתבגרים (Dornbosch et-al, 1985; Mason et-al, 1996).

למתבגרים יש תנודות חזקות בערך העצמי. חוסר היציבות קשור לרגישות יתר להערכה, ולמודעות הגבוהה שיש להם בתקופת ההתבגרות (Kernis et-al, 1993). במחקר שבדק גורמי סיכון המשפיעים על דימוי עצמי, תחושות דיכאוניות ומחשבות אובדניות במדגם נורמלי של מתבגרים, נמצא שגורם מרכזי המשפיע על הערך העצמי, הוא תחושת הקומפוטנטיות של המתבגר במספר מוקדים, ובעיקר אלה החשובים להוריו. המסקנות ממחקר זה הן, שלא רק רמת התמיכה של ההורים חשובה, אלא גם המידה שבה הם מצליחים לעמוד בציפיות הגבוהות של ההורים (Harter & Marold, 1989). תפיסת מתבגרים את גישת הוריהם כלפיהם משפיעה ישירות על הערך העצמי שלהם: מתבגר המרגיש שהוא מקבל התייחסות חיובית מההורים (גם מקבוצת בני הגיל), יבטא התייחסות חיובית כלפי העצמי ויצירת ערך עצמי גבוה, ואילו תפיסה של חוסר תמיכה מההורים תורמת ליצירת ערך עצמי נמוך (Harter, 1986; Rosenberg, 1979).

4. אינטגרציה בין אופנויות החוויה של עשייה והוויה (doing & being) כמשימה התפתחותית בהתבגרות

התיאוריה של אופנויות החוויה הנה תיאוריה פסיכואנליטית עכשווית, אשר מתמקדת בהיווצרותה של החוויה האנושית: בבסיס החוויה הרגשית, עומדות שתי תשתיות נפרדות של חוויה אשר דרכן אנו חווים את עצמנו ואת האחרים. תשתית ראשונה מתאפשרת דרך התמזגות עם האחר, והשנייה דרך נפרדות מהאחר, כאשר שתי האופנויות עשויות לפעול גם יחד ובאינטראקציה (Erlich, 2003).

יחסים בין אישיים מתרחשים בשני מישורי חוויה בעת ובעונה אחת. מישור העשייה, בנוי על חווית העצמי והזולת כנפרדים זה מזה, כלומר: כבעלי מוקד פנימי שונה, נבדל, כל אחד עם מרכז כובד משל עצמו. חוויה זו כוללת גם את היות העצמי והזולת בעלי גבולות ברורים, המארגנים, מבדילים ומבחינים ביניהם. חווית הזיקה והיחס שביניהם אף היא נתפסת ונחווית בהתאם – מתוך הרגשת השוני, הנבדלות והנפרדות של האחד מן השני. מתוך חוויה זו מתקיימים גם היחסים בין העצמי והזולת, שמשום כך הם בעלי אופי פונקציונאלי ואינסטרומנטאלי, בהם העצמי עושה, או שואף לעשות לזולת, או שזה יעשה לו, בצורה זו או אחרת. הנטייה הכללית היא של השגת מטרות, של התכוונות ליעילות תפקודית, להגדרת משימה, לביצועה והשלמתה. הנפרדות והייחודיות של העצמי והאובייקט מוצאים את ביטויים בבהירות, בחדות ההגדרה ובעוצמתם של הגבולות המפרידים ביניהם.

מישור ההוויה אינו בנוי על חווית הנפרדות, אלא על חווית האיחוד והמיזוג. העצמי והאובייקט נחווים כיחידה אחת, ללא גבולות והפרדה ביניהם. במידה וקיימים גבולות, הם מקיפים את העצמי והאובייקט המאוחדים ומגינים עליהם, בכדי לאפשר את חוויית האיחוד, אחרת, הם נחווים כמוגבלות וכמקור של תסכול. המציאות במצב זה נחווית כחלק מן, או כהמשך ישיר, של האני. תפיסת המציאות היא סובייקטיבית, וכך גם תהליכי החשיבה. הדגש הוא על תהליכים ותכנים של אחדות ומיזוג עם הזולת, כמו גם עם העולם, הטבע היקום, וכד'. החוויה והמשאלה העיקרית באופנות זו היא קיומית, כלומר חוויה של 'היות' או 'היות יחד' (או של העדר הדבר, כלומר של 'אי-היות' או 'אי היות יחד'). המגמה המרכזית באופנות ההוויה היא לסובייקטיביות. לאפשר לסובייקט לחוות את עצמו כהמשכי וכמתקיים באחדות עם הזולת.

ההנחה היא ששתי אופנויות החוויה קיימות כבר בתחילת החיים ופועלות במקביל ובהמשכיות זו עם זו. אולם, מלבד יוצאים מן הכלל מעטים, רק אחת מהן תהיה דומיננטית ושלטת בכל רגע בזמן. גיל ההתבגרות הנו שלב התפתחותי שדורש את האיחוד והאינטגרציה של שתי אופנויות חוויה אלה. אין אפשרות או מקום לפיתוח של זהות או אינטימיות [הדגשה שלי] מבלי להגיע לאינטגרציה כזאת.

המתבגר מתקשר אל המציאות החברתית דרך מושגים כמו אני, עצמי וזהות. האני, כאשר הוא נתפס מזווית ראייה חווייתית, מיצג את חוויית הסובייקט את עצמו באופנות העשייה. באופנות העשייה נסוגה חוויית הסובייקטיביות זמנית לרקע, והמוקד עובר למטרה הפונקציונאלית של העשייה ואל הדרכים והאמצעים להשגתה. התנסות ממוקדת בשאלות הסתגלותיות – במידת המעשיות והיעילות הפונקציונאלית של העשייה שעל הפרק, בהתאם לקריטריונים אובייקטיביים. המוקד הוא בראש

ובראשונה במשימה ובצורך לבצעה ביעילות, ולא ב"אני" העסוק בה. ובאמת, החוויה של אני, או של "עצמיות", כאילו נמוגה בתנאים כאלה, ומובלעת רובה ככולה בביצוע המשימה או בהשגת המטרה. באופנות ההוויה, לעומת זאת, החוויה סובבת סביב הווייתם המאוחדת והמתמזגת של העצמי והזולת. מה שעומד במרכז החוויה היא העצמיות גופה. חווית העצמי הופכת לציר קיומי, אשר גם הסובייקט וגם האחר חייבים ליצור ולשמר. חוויה זו נתמכת ונעזרת בתהליכי חשיבה ראשוניים, שתפקודם מיועד לא להתמודדות עם מציאות חיצונית אלא לביטוייה ועיצובה של החוויה הסובייקטיבית של העצמי (ארליך, 1996, 2003)

5. התקשרות (attachment) לדמויות הוריות בהתבגרות

לכולבי (Bowlby 1973), שלוש טענות מרכזיות בנוגע לתאוריית ההתקשרות (עמ' 235):

הראשונה, כאשר לאדם יש תחושת ביטחון לגבי הפניות והנגישות של דמות ההתקשרות (attachment figure) כאשר זקוק לה, הוא יהיה פגיע פחות לפחד כרוני או עוצמתי בהשוואה לאדם שמכל סיבה שהיא, אין לו הביטחון הזה.

השנייה, הביטחון בפניות (availability) של דמות ההתקשרות או חסר בתחושת ביטחון כזו, נבנית לאט במהלך שנות חוסר הבשלות (ינקות, ילדות והתבגרות), ויהיו הציפיות המתפתחות בשנים אלה אשר יהיו, הן נוטות להישאר ללא שינוי לאורך כל החיים.

השלישית, הציפיות השונות מדמות ההתקשרות של פניות, נגישות ותגובתיות שבני אדם מפתחים במהלך שנות חוסר הבשלות, הן השתקפויות מדויקות של החוויות שבני אדם אלה אכן עברו.

עם הזמן, טען כולבי, שציפיות אלה או אמונות אלה, מאוגדים ל "working models" של העצמי (מודל המבוסס על תפיסת הערך העצמי כמשהו ששמים לב אליו ואכפת ממנו) ושל האחר (מודל המבוסס על תפיסות של הסבירות שדמות ההתקשרות הנה אכפתית (caring) ותגובתית). כאשר מודלים מופנמים אלה מתפתחים, הם מהווים מערכת פרשנית שדרכה, חוויות הוריות מהעבר משפיעות על האופן שבו התנהגות עתידית תתפרש ותובן. יחסי ילד הורה חמים, תגובתיים ויציבים, מטפחים התפתחות של התקשרות הורית בטוחה (secure) כלומר, מודלים חיוביים על העצמי והאחר.

הורות דוחה או שהתגובתיות או הפניות שלה אינן יציבות, מעוררת התקשרות הורית לא בטוחה, שבאה לידי ביטוי בהימנעות הילד או באמביוולנטיות כלפי ההורה (כלומר, מודלים שליליים של עצמי והאחר) (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978).

מחקרים סביב נושא ההתקשרות הדגישו בעיקר את חשיבות ההתקשרות הבטוחה לתינוקות וילדים. אולם, עם תשומת הלב התיאורטית ההולכת ומתגברת לתפקיד מודל העבודה המופנם, והתקשרות לאורך החיים, הרלבנטיות של יחסי ההתקשרות לתחושת הרווחה (well being) אצל מתבגרים, הפך להיות יותר ויותר ברור (Allen & Land, 1999; Woodward, Fergusson & Belsky, 2000).

במחקרים שונים נמצאו קשרים בין תחושות התקשרות לא בטוחות ובין האופן בו מתבגרים רואים את עצמם ואת הנמצאים בסביבתם, בין הסתגלות רגשית של מתבגרים ובין תחושתם הסובייקטיבית, ובאופן מיוחד, נמצאו קשרים בין תפיסת מתבגרים תחושות התקשרות להורים ובין טווח של אינדיקציות לתחושת רווחה כולל ערך עצמי וחרדה (Armsden & Greenberg, 1987; Paterson, Pryor, & Field, 1995) ואיכות היחסים עם בני הגיל (Blake & McCartney, 1997).

סגנון ההתקשרות בהתבגרות שונה בטבעו ובאוריינטציות שלו מסגנון ההתקשרות בשלבים המוקדמים של התפתחות הילד. לדוגמה, על פני מימדים קוגניטיביים ורגשיים של התקשרות, מתרחשים שינויים מהותיים ביחסי ההתקשרות בין הורה ילד בתקופה שבין ההתבגרות המוקדמת להתבגרות המאוחרת. הורים ומתבגרים בשנים אלה מתמודדים עם נושאים של אוטונומיה ועצמאות מחברי המשפחה, ובו בזמן עובדים גם על שמירת הקשר הקרוב (Paterson et al., 1995).

אלן, קופרמינק ומור (Allen, Kuperminc & Moore, 1997) טוענים שהצלחת המתבגרים לאזן בין המאמצים לשמור על האוטונומיה ועל תחושת הקשר הקרוב (relatedness) באינטראקציה עם ההורים, עשויה אפילו להיחשב כמניפסטציה של התקשרות בטוחה בשלב ספציפי זה. היכולות הקוגניטיביות המתפתחות של מתבגרים, טוענים אלן ולנד (Allen and Land, 1999), מובילים גם להופעתה, לראשונה, של כל הקשת של ארגון יחסי ההתקשרות, העולים מתוך המודלים המרובים שיש להם, של היחסים השונים בינקות ובילדות.

מתבגרים שתפסו את יחסיהם עם ההורים כקרובים יותר, או בלשון המחקר, כבעלי יחסי התקשרות חזקים יותר עם ההורים, דווחו על פחות דיכאון, פחות חרדה חברתית (social anxiety) לעומת תפיסות יותר חיוביות ביחס לאקספרסיביות של המשפחה ולתחושת היותה מלוכדת (Papini, Roggman & Anderson 1991).

המחקר הפסיכולוגי העוסק ביחסי התקשרות, הקשור קשר ישיר לתיאוריות הפסיכואנליטיות המתפתחות, התקדם מאד בשנים אלה. ראשית, בעצם האבחנה בקיומו של האב במשפחה ובתרומתו, ושנית, בהבחנה בין המינים והיחסים שביניהם; אבות אמהות בנים ובנות. תהליכים אלה במחקר הפסיכולוגי יוצגו להלן.

פרק רביעי

משמעות היחסים עם האב בהתפתחות הבן המתבגר

1. גילוי האב מחדש במחקר הפסיכולוגי

ב 1975 כינה למב (Lamb), את האבות: "התורמים הנשכחים להתפתחות ילדם", ובכך הפנה את תשומת הלב להתעלמות ממקומו והשפעתו של האב על חיי ילדיו בספרות המחקרית. מאז עלה מספר המחקרים שהתייחסו גם אל האב. ובכל זאת, בבדיקה שערכו פרס וקומפס (Phares & Compas 1992) נמצא, שבין השנים 1984-1991, אחוז המחקרים הקליניים בשמונה כתבי עת שונים, שעסקו באופן אקסקלוסיבי באמהות היה 48%, ואילו אחוז המחקרים שעסקו באופן אקסקלוסיבי באבות היה 1%.

ב- 1987, שוב היה למב בין הראשונים שראו/ העריכו את האב כדמות נפרדת, שעשויה להשפיע על התפתחות ילדיו. הניסיון ללמוד את האב עבר אף הוא התפתחות: נקודת המוצא הראשונה ממנה יצאו חוקרים שהכניסו את האב לתוך המחקר, היתה לראות, כיצד נראה האב לעומת האם. חוקרים אלה, שהשוו בין האם לאב, יצאו מנקודת הנחה (אולי לא לחלוטין מודעת), שהאב צריך להיות "אם מספיק טובה", וכשלונו בכך הוביל לעמדה מאשימה כלפיו.

הוכזיילד (Hochschild, 1979) טוענת, שגברים מתנהגים באופן מכוון בחוסר קומפטנטיות בביתם, על מנת שהאישה תבצע את רוב העבודה הקשורה בבית ובילדים. פיין (Fein, 1978), כותבת:

Rather than sit by the sidelines or serve as mothers' helpers, men are being urged to participate in the lives of their children, from conception on. And, apparently, increasing numbers of men are reaching out for more sustaining relationships with the young in their lives... (Fein, 1978, pp.122)

ההנחה בבסיס המחקרים, המצביעים על שוליותו של האב בחיי המשפחה, היא שמאחר שגברים גודלו על ידי אבות לא נגישים, קשה להם להעניק רגשית, ולטפח, ולכן הם מרוכזים בעצמם. להתגבר על הנרציסיזם הגברי מהווה אתגר לאידיאל הגברי החדש.

דוהרטי (Doherty, 1991) מוחה על העמדות המחקריות הרואות את ה"צד האפל", לדבריו, של הגבריות והזכריות, הנטייה לאגרסיביות, המרחק האמוציונאלי ותחרותיות – היתר. הוא טוען שגברים דואגים למשפחותיהם באופן אחר מנשים. על בסיס עבודתו של גילמור (Gilmore, 1990), הוא מציע, שהגנה, פרנסה ורבייה הן הצורות העיקריות של נתינה גברית, שלעיתים קרובות, מלווה בהקרבה אישית (כמעט בכל התרבויות). ככל שהסביבה יותר מסוכנת, כך הגבר מצופה יותר להיות פגיע, תחרותי ואגרסיבי. לפיכך, גברים מראים גם נדיבות לא אנוכית לאחרים, אך מסוג אחר. "גברים מטפחים את חברתם על ידי שפיכת דמם וזיעתם... ועל ידי מותם, אם צריך, במקומות רחוקים כדי להעניק בטחון לאנשיהם" (Gilmore, 1990, pp. 229-230).

מכל מקום, עם התגברות העניין באב ובמחקר עליו, החלה לצמוח התפיסה של ה"אבהות החדשה" (Lewis, 1986). גברים תוארו כשוברים סוציאליזציות מסורתיות, עוברים שינוי מהותי ביחס למשפחותיהם, והופכים אבות ובעלים יותר רגישים (Enos and Enos, 1985). תפיסה זו הובילה למחקרים רבים שעסקו בכימות מאפיינייה של האבהות החדשה. מחקרים החלו לעשות תצפיות, לספור אינטראקציות, שכיחויות וכדומה, ועסקו בעיקר בהשוואות בין האם והאב. תצפיות שהשוו בין אבות ואמהות באינטראקציות עם ילדם התינוק, הראו שאמהות נטו להגיב, לספק גירויים, לבטא רגשות חיוביים ולהעניק טיפול בסיסי יותר מאבות (Belsky et al., 1984). האבות תוארו כמי שמהווים שותפים למשחק עם ילדיהם, בעוד האמהות עסקו עם ילדיהן בעיקר בטיפול בתינוק, כמו האכלה, החלפה וכדומה (Park & Sawin, 1980). המסקנה שהלכה והתגבשה במחקרים אלה בארצות הברית ובמחקרים מקבילים שנעשו בארץ, היא שמעורבות גבוהה של האב קשורה עם יכולת להסתגלות פסיכולוגית טובה יותר (Lamb, 1987; Sagi, Koren & Weinberger, 1987).

במחקרים המשווים בין האם והאב בהתבגרות, עולה תמונה מאד דומה להשוואות שעושים הבנים במחקר הנוכחי בין האב והאם :

אמהות הן המטפלות הראשוניות ברוב המשפחות, בין אם הן עובדות או לא. הן מבלות יותר זמן עם ילדיהן בהשוואה לאבות (Lamb, 1987; Russell, 1983; Montemayor & Brownlee, 1987), ובדרך כלל קשובות יותר (more in tune) לצרכים הרגשיים של ילדיהן (Larson et al., 1996; Paulson & Spota, 1996; Youniss & Smollar, 1985). מתבגרים מדווחים שהם מבלים יותר זמן עם אמם

Larson & Richards, 1994; Miller & Lane, 1991;) ומרגישים יותר קרובים אליה מאשר לאבות (Papini, Roggman & Anderson, 1991; Paulson, Hill & Holmbeck, 1991; Youniss & Noller & Callan, 1990;) (Ketterlinus, 1987), והם מוצאים שהיחסים עם האם יותר מספקים (Thornton, Orbach & Axinn, 1995). אמהות נתפסות על ידי המתבגרים כמבינות יותר, פתוחות ומקבלות יותר מאשר האבות (Barnes & Olson, 1985; Klein, O'bryant & Hopkins, 1996), ואף מתעניינות יותר מהאבות בחיי היום יום שלהם (Gavin & Furman, 1996; Noller & Bagi, 1985).

ההשוואה בין האב והאם מדגישה את נוכחותו הנעדרת של האב בהשוואה למעורבות האינטנסיבית של האם בחיי היום יום של הילדים ואת ההימנעות של האבות מאינטימיות ביחסים עם ילדיהם. כשילדיהם צעירים, רוב האבות מנסים להיות חמים ונגישים. עם הזמן, לפחות מזווית ראייתם של המתבגרים, האבות הופכים להיות פחות מקבלים, יותר תובעניים ופחות מתעניינים בפרטים של חי היום-יום של ילדיהם (De Luccie & Davis, 1991). אבות של מתבגרים עסוקים בדרך כלל בקריירות שלהם, ופחות מודעים מהאמהות (כולל אמהות עובדות) למצב הלימודים של ילדיהם או לחייהם החברתיים (Collins & Russell, 1991). כשהאבות נמצאים עם ילדיהם, רובם מעדיפים להישאר בתפקיד דמות הסמכות, פותר הבעיות. הרבה מתבגרים, בעיקר בנות, מדווחים שהאבות אינם מוכנים "להסתכן" להתחלק אתם ברגשותיהם האמיתיים (Montemayor & Brownlee, 1987). מתבגרים דווחו שאבות הראו פחות חיבה כלפיהם (Youniss and Smollar, 1985) ונתפסו כפחות מבינים (Richardson et-al, 1984), וכפחות מעורבים (Steinberg, 1987).

גברים בדרך כלל רואים אבהות כפעילות וולונטארית: "אב יכול ליהנות מלשחק משחק פינג-פונג עם ילדו אבל אם לא מתחשק לו להיות מעורב, הוא עשוי לסגת מאחורי עיתון, לפרוש לראות ספורט או לעבוד בחדר" (Larson & Richards, 1994, P. 164). רוב האבות רואים עצמם לא כמטפלים ראשוניים, אלא כמסייעים לשותפות שלהם. יחד עם זאת, אבות חד הוריים מתנהגים יותר כמו אמהות מסורתיות ולא כמו אבות מסורתיים, מה שמעיד על כך, שתפיסת התפקיד ההורי חזקה מהמגדר (Risman 1989).

במחקרים שהוצגו לעיל, בהשוואה בין האם האב, האב נראה מרוחק, פחות מעורב בחיי הילדים ואולי לכן נראה גם פחות משמעותי (Lamb & Openheim, 1989). אולם מחקרים מאוחרים יותר,

שהתמקדו יותר במתבגרים בנים (או בנות), ואף בבוגרים צעירים, מצאו שלמרות (ואולי בגלל) מעורבותו המצומצמת יחסית של האב בחיי היום יום של ילדיו, ליחסו, התייחסותו ובכלל ליחסים אתו, השלכות קריטיות לתחומים שונים בחייהם.

2. משמעות היחסים עם האב עבור המתבגר

מחקרים המשווים בין המשמעות שהמתבגר מייחס במודע, או שלא במודע, ליחסים עם האם או האב, מראים, שליחסים עם האב השלכות משמעותיות יותר על חיי המתבגרים, תפקודם ועתידם. במחקר הקודם למחקר זה, מצאתי קשר חזק בין תפיסת הבן את יחס האב אליו ובין פגיעותו לדיכאון. לא נמצא קשר כזה עם האם (פלח-גליל, 1994). במחקר שבדק את ההשפעה של האב והאם על תפקוד המתבגר, נמצא, שאמהות אכן נתפסו כמי שיש להן יחסים יותר אינטימיים עם המתבגרים בהשוואה לאבות, אך רמת האינטימיות עם האם לא ניבאה תפקוד חיובי של המתבגר. לעומת זאת, רמת האינטימיות עם האב, למרות שהיתה נמוכה משל האם, כן ניבאה תפקוד של מתבגרים (Le Croy, 1988). מתבגרים שהזדהו עם אבותיהם או עם דמות אב, הראו רמה נמוכה יותר של התנהגות אלימה (Brownfield, 1987). הציפיות הלימודיות של מתבגרים קשורות למאפיינים האישיים שלהם, לרמת ההשכלה של האב ולמידה, שבה האב הכיר בהישגים של ילדו - המידה שבה החמיא, ביטא הנאה מהישגיו, או הערכה. השאיפות האקדמיות של מתבגרים והציונים בבית הספר הוסברו על ידי ההכרה של האב בהישגים שלהם (Smith, 1989). חשיבותו של האב להתפתחות המתבגרים ולהסתגלותם נתמכת גם בממצאי מחקרים, המבוססים על תפיסת מתבגרים: במחקר שבדק את תפיסת המתבגרים את האב והאם ואת תפקודם בבית הספר, נמצא, שהאבות אכן נתפסו כפחות מעורבים בהשוואה לאמהות, אך ההורות של האבות ולא של האמהות היתה המנבא המשמעותי לתפקוד המתבגרים בבית הספר (Forehead & Nousiainen, 1993). ההסבר של החוקרים היה, שהמתבגרים מייחסים חשיבות רבה יותר לקבלה של האב בהשוואה לאם, מפני שהקבלה של האב פחות נגישה ויותר מותנית.

במחקר שבדק את היחסים בין תפיסת המתבגרים את התנהגות ההורים ותפיסתם את הערך העצמי שלהם (כמה הם "טובים", בעלי ערך, חיים על פי נורמות מוסריות ובעלי תחושת קומפוטנטיות בהתמודדות עם העולם החברתי והפיזיקאלי (self efficacy) נמצא, שהערך העצמי של בנים הושפע

באופן חזק מאד מפיקוח - שליטה (control) של האב. לדוגמא, ככל שהאב נתפס יותר כמפעיל שליטה,

כך דווח הבן על רמה גבוהה יותר של תחושת קומפוטנטיות (Gecas & Schwalbe, 1986).

במחקר שבדק את הקשר בין ציפיות ההורים ובין התנהגות אוטונומית של בנים בהתבגרות, נמצא שלציפיות האב ביחס להתנהגות האוטונומית, היה קשר עם התפקוד החברתי - הסתגלותי של הבנים ועם רמת הציונים בבית הספר גם ארבע שנים מאוחר יותר. לציפיות האם, לעומת זאת, לא היה קשר עם תפקוד הבנים (Feldman & Wood, 1994). החוקרים מסיקים מכך שהסטנדרטים של האב מכוונים את התקדמות הבן לקראת אוטונומיה. במחקר שבדק את הקשר בין התמיכה ההורית והבריאות הנפשית של הבן המתבגר נמצא, שבנים קבלו יותר תמיכה מהאמהות אבל לתמיכת האב היה קשר עם הבריאות הנפשית של הבן (Hosley, 2000).

במחקר גדול שנערך באמריקה, נבדקו 20,000 מתבגרים בגילים 12-18, בשנת 1995. המחקר נערך על מנת להסביר מהם הגורמים לבריאות מתבגרים ולהתנהגות בריאה של מתבגרים, עם דגש מיוחד על ההשפעות של קונטקסטים מרובים בחיי המתבגר. מעורבות האב נבדקה במימדים של כמות ואיכות היחסים. נמצאו קשרים דרמטיים ועקביים בין מעורבות האב ובין התנהגויות מסכנות של מתבגרים. כאשר האבות הם מאד מעורבים, מתבגרים עסוקים פחות בהתנהגויות מסוכנות (Harris, 1998).

בסקר שעסק בדימוי האב במדיה אמריקנית פופולארית (Mackey, 1985), נמצא רצף בין דימויים ניטראליים ובין קונוטאציות שליליות ביחס לאב: לא נגיש, מסויג, מנוכר, לא מותאם, לא קומפוטנטי מגשש. דימויים אלה עלו גם כשלאב היו רמת נוכחות וקשר נורמטיביים עם ילדיו. תמונה זו מצטרפת לתמונה המתקבלת ממחקר ראיונות מקיף שנערך בארץ (סמילנסקי וצוות נטי"ע, 1989), ושתייהן, דומות מאד לתמונה העולה במחקר הנוכחי. ממחקרו עולה, כי בראשית תקופת ההתבגרות, האב והאם נתפסים כחטיבה אחת. בשלב מאוחר יותר מתחילה מובחנות בין ההורים. בגיל 16-17 הדגש בקונפליקטים מועבר אל תביעת המתבגרים להכרה, בכך שהם כבר אינם ילדים. לטענתם, שני ההורים אינם מאפשרים הרחבת האוטונומיה, אולם כלפי האב מופנית תביעה למעורבות גדולה יותר ולקומוניקציה הדדית.

הבנים - למרות שהם פחות מעורבים בנעשה במשפחה ועסוקים יותר בפרויקטים משלהם, מוטרדים מאד מדפוסי התקשורת והיחסים המתפתחים עם האב. התקשורת בין הבן והאב מצומצמת יחסית ומתמקדת בעיקר בהעברת אינפורמציה וחילוקי דעות בנושאי פוליטיקה, ספורט ומכוניות, בבירור

המצב בלימודים ובתכניות ללימודים בעתיד. הבנים מרגישים רחוקים מהאב, ומדגישים, יותר מהבנות, את הצורך שהאב יבטא את אהבתו, הכרתו ובטחונו בהצלחתם בהווה ובעתיד. הם גם מדגישים יותר את סגירות האב כלפי רגשותיהם. עיקר דאגתם של הבנים היא שאינם עומדים בציפיות של אביהם. גם הבנים הזוכים בקשר פתוח ובתמיכה ברורה וחוזרת של האם אינם מסתפקים בכך, כי ההכרה והערכה של האב חשובה להם יותר (סמילנסקי וצוות נט"ע, 1989).

דפוסי התקשורת עם האם פחות מטרידים את הבן. האם נחוות כמעורבת, כמנסה להבין ולעזור בענייני בית הספר, חברות ויחסים עם האב. ההתעניינות, המעורבות של האם והקומוניקציה החופשית אתה מתקבלים בברכה, ואף זוכים להערכה. תביעות של האם ביחס ללבוש, סידור חדר, תזונה, הכנת שיעורים וכדומה, מתקבלים כנדנד, אך הבן רואה זאת כגילוי של דאגה, של חרדה להתפתחותו או של אהבה כנה.

למרות שדפוסי התקשורת של מתבגרים משני המינים עם האב והאם דומים, הרי שהחוויות של הבנים שונות משל הבנות, בעיקר אלה הקשורות למשמעות הניתנת לדפוסי התקשורת עם האב. דפוס התקשורת האינסטרומנטלי של האב, התעניינותו בנושאים ספציפיים וחוסר מעורבותו בחיים הרגשיים של הבן, מתפרשים כביטוי לחוסר שביעות רצון מהבן, שאינו עומד בציפיות. בראיונות, מציין סמילנסקי, בנים חזרו כמעט בניסוח דומה על הטענה ש"אבא לא דיבר", "אבא לא אמר" ו"אבא לא אישר" את הכרתו, אהבתו ותמיכתו בתהליך התפתחותו של הבן. הבנות מתלוננות על סגירותו של האב ועל ריחוקו אך אינן נותנות לכך את המשמעות שנותנים הבנים (סמילנסקי וצוות נט"ע, 1989).

למרות התרחבות העניין באבות, בהוצאה החדשה של ספרו ב - 1997, מציין למב (Lamb) שאמנם ב-20 השנים האחרונות יש יותר ניסיונות ללמוד על יחסי אבות וילדיהם, אולם בעוד שהחוקרים התקדמו מאד בניסיונות ללמוד על היחסים בין אבות ותינוקות, ילדי גן וילדים בגיל בית ספר, הם התקדמו פחות בניסיונותיהם להבין יחסי אבות - מתבגרים (Lamb, 1997). יתירה מזאת, למרות שמאז 1980 ניתן למצוא מספר גדול יותר של מחקרים שבדקו מאפיינים של יחסי אבות ומתבגרים, רוב המחקרים היו א-תיאורטיים ובעיקר תיאוריים. "אנו יודעים יותר כיצד נראים יחסי האב והמתבגר, אבל יודעים פחות על ההשפעה שיש לאבות על ילדיהם המתבגרים. המחקר בתחום זה עדיין בחיתוליו, הרבה שאלות עוד לא נשאלו והרבה נושאים עדיין לא מובנים" (Hosley & Montemayor, 1997, p.162).

3. גברים אבות ובנים והרעב לאב

בשנים האחרונות ניתן לראות כבר את הפירות של התהליכים ההתפתחותיים בחשיבה הפסיכואנליטית והמחקרית. תפיסות תיאורטיות חדשות במחשבה הפסיכואנליטית, כמו התפיסות האינטרסובייקטיביות וההתייחסותיות, השמות דגש על הקשר האנושי כמוטיבציה המרכזית של האדם (בהשוואה להדגשת הדחף המיני, הסתגלות לסביבה או השגת אוטונומיה ועצמאות), פותחות אף הן צוהרים חדשים להבנת יחסים, הן היחסים הטיפוליים והן היחסים עם הדמויות המשמעותיות, ההורים, כפי שנראה בדיון בממצאי המחקר הנוכחי. כמו כן, חלו התפתחויות מרשימות בכל מה שקשור להבנת בנים, גברים ואבות. התהליך המאיץ לכך הוא דווקא התפתחות המחקר על בנות ונשים. ספרים כמו הקול האחר של גיליגן (1994), Reviving Ophelia של מרי פייפר (Mary Pipher, 1995) ואחרים, הובילו מטפלים וחוקרים, העסוקים בבנים וגברים, לחקור ולחפש דברים אחרים מאשר בעבר, סגנונות מחקר שנחשבים פמיניסטיים, כמו סגנון מחקר איכותני, נארטיבי, אפשרו להקשיב לבנים באופן אחר ולהתחיל את המחקר מנקודות מוצא חדשות. כך נחשפנו לעולם תוכן חדש, שהמחקר הנוכחי, אני מקווה, מהווה המשך והרחבה של קודמיו.

ככל שמתרחב ומעמיק המחקר, נעשה יותר ויותר ברור שלמעורבות האב תפקיד קריטי באיכות חייו של הבן בילדות בהתבגרות ובבגרות. במיוחד תרמו להבנות אלה מחקרי אורך.

פולק (Pollack, 1999) מתאר מחקרים אלה בספרו "Real Boys". הוא אומר שקרבה לאב בינקות ובילדות המוקדמת תורמת לילד לכל אורך חייו. הוא מצטט מחקר של ברודי (Brody), האומר שאמפטיה של האב ומעורבותו עם בנו בשלבים המוקדמים, מלווים אותו לאורך כל חייו ובמיוחד בהתבגרות. בנים יוצאים פחות אגרסיביים, פחות תחרותיים באופן פתוח, ויכולים יותר טוב לבטא רגשות של פגיעות ועצב. בנים עם אבות אקטיביים ואכפתיים לא מרגישים את הצורך לפעול (to act out) או להראות אגרסיה, על מנת לזכות באהבה של אבותיהם ותשומת ליבם.

הרדסטי (Hardesty) וקבוצת המחקר שלה ערכו מחקר אורך שעקב אחר בנים מגיל 7 עד גיל 22. לאבות שהיו קרובים ואכפתיים (close and nurturing) היו בנים מתבגרים, שהיו להם עמדות גמישות יותר כלפי מגדר וכלפי החיים.

במחקר אורך אחרים (Sears), גברים בני 23 שיכלו להתפשר ולפתור קונפליקטים היו אלה שאבותיהם היו מעורבים ושותפים בגיל 5. כמבוגרים, בנים אלה הראו את השפעות ההורות המוקדמת עם האב,

כשהיכולת שלהם לאמפטיה נבדקה בגיל 31, ובריאותם, יחסיהם החברתיים והיכולת שלהם לאינטימיות הוערכה בגיל 40.

מחקר הגלואק (The Glueck study), שהתחיל לפני 40 שנה, עם 240 אבות ובניהם באיזור בוסטון, ונמשך לאחרונה עם (Snarey 1993), הראה קשר בין אבות תמיכתיים ובין ההתפתחות החברתית והרגשית של הבנים בעשר השנים הראשונות בחייהם ובין הצטיינותם מאוחר יותר בתיכון ובקולג'. כאשר האבות שמרו על עמדות מעורבות אלה במהלך ההתבגרות, ההצלחה של הילדים בתחום הקריירה הושפעה מכך באופן חיובי. וכפי שפולק (Pollack, 1999) מציג בספרו: אי אפשר שהאב יהיה יותר מדי מעורב.

"The more time the fathers stayed close to their boys, the better the boys did". (p. 120).

לעומת זאת, היעדרות האב קשורה בשורה ארוכה של חוליים של בנים: ערך עצמי ירוד, דיכאון, עבריינות, אלימות, פשע, הצטרפות לחבורות רחוב, כשלונות אקדמיים, וקשיים במחוייבויות רגשיות. ככל שהעמיק המחקר ביחסי אבות ובנים, ניתן היה להתרשם מנוכחותו הנעדרת של האב עבורם, וגברה ההתעניינות במושג "רעב לאב" (father hunger).

המונח "רעב לאב" הוטבע לראשונה על ידי הרצוג (1982) לתאר "מצב אפקטיבי וכמיהה הנחווים על ידי ילדים עם חסך אב (father deprived children)" משני המינים, שאביהם נעלם מחייהם לחלוטין או חסר חלקית בשל גירושין (עמ' 163). הרצוג ראה זאת כתופעה שיש לה נוכחות חזקה בתחומים מגוונים כגון הורות, אוריינטציה מינית, התפתחות מוסרית ורמת הישגים (עמ' 174). למרות שספר זה נכתב כבר ב-1982, לאחרונה חזרה ההתעניינות בו, והרצוג הוציא מהדורה מחודשת של ספר זה בשנת 2000.

אושרסון (Osherson, 1986), החוקר הראשון שמיקד את מחקרו באספקט זה של יחסי האב-בן, הגדיר את הכמיהה לאב כ"תחושת גבריות קונפליקטואלית המושרשת בחוויית הגבר את אביו כדוחה, כלא קומפלטני או חסר". מושגים כגון "the father wound" (Balfany, 1991, Osherson, 1986, Pleck,) ו"חוסר נגישות רגשית של האב" (Sina, 1996) או חסך אבהי (Biller, 1995 & Tippins, 1995), ו"חוסר נגישות רגשית של האב" (Sina, 1996) או חסך אבהי (Biller, 1995), המתארים אותה תחושת אובדן, חסך אב של ילד כשאביו חסר או כאשר הוא "נוכח נעדר" הלכו והתפתחו. רוב הכותבים (לעיתים קרובות מטפלים- גברים), טוענים שתחושת הרעב לאב "father

"hunger הינה חוויה כמעט **אוניברסאלית** של גברים בחברות המערביות (Osherson, 1986; Pleck,)
 1995; Pollack, 1998; Real, 1997. הספרות הקלינית טוענת, שהרעב לאישור האב הינו תוצאה של
 חסך אב לא פתור, שעלול לגרום לבעיות של הבן הבוגר באינטימיות, בשמירה על ערך עצמי וביכולת
 ליצור ולשמור על מערכות יחסים (Erickson, 1996; Feldman, 1990; Naus & Theis, 1994;)
 1995; Pittman, 1993; Real, 1995). אבהות מסורתית שמכינה בנים ל'הצלחה',
 ומתמקדת במה שהם עושים ולא במי שהם כאינדיבידואלים, נראית אף היא כגורם אפשרי לרעב לאב
 (Erickson, 1996; Osherson, 1986; Pittman, 1993). אבות אלה עשויים בקלות להעמיד סטנדרטים
 להישגים ולהתנהגות הבן, להתעלם ממחוות שקשורות ביחסים ואף לדכא ביטוי של רגשות (Bergman,
 1994; Ericson, 1996; Feldman, 1990; Osherson, 1986; Silverstein & Rashbaum, 1994).
 טיפניס (Tippins 1995) מצליח לבטא הן את העמימות והן את הבהירות שיש בניסיון לתאר את חוויית
 החוסר של האב: "The definition of father wounds may not be clear, but most people know what they are".
 (p.245). התחושות, התחושות, הקשורות במצב זה מוכרות לגברים רבים, אך
 ההגדרות המחקריות עשויות להשתנות ממחקר למחקר. ישנם חוקרים המתייחסים למושג "רעב לאב"
 כתוצר של נוכחות פיזית חסרה של האב כמו במוות או בנטישה (Biller, 1981; Biller & Kimpton,
 1997; Fry & Scher, 1984; Jensen, Grogan, Xenakis, & Bain, 1989; Lamb, 1981, 1997).
 אצל אחרים, הרעב לאב כולל גם חוסר רגשי של האב, כאשר האב בדיכאון, במצב של התמכרות או של
 אדישות (Biller, 1995; Buerkel, 1996; Lamb, 1981; Pollack, 1998; Real, 1995, 1997).
 ההגדרה של קוהון (Cohoon, 2000), לרעב לאב, הינה הגדרה שאמץ כאן לצורך הדיון:

By 'father hunger' I am referring to a son's yearning for the approval and unconditional love from his father that, for whatever reason, he has experienced as being withheld from, or unavailable to, him. It is the result of a boy's unresolved grief after years [of] struggling against a sense of rejection, being ignored, devalued, or perceived as insignificant by the most significant male in his life. (Cohoon, 2000, p. 4)

רייל (Real, 1997/1999) מבחין בין המושגים טראומה סבילה וטראומה פעילה. טראומה פעילה היא בדרך כלל הסגת גבול מסוג כלשהו, אינטראקציה ממאירה במובהק. טראומה סבילה, לעומת זאת, היא צורה של הזנחה פיסית או רגשית. במקום נוכחות אלימה, אפשר להגדיר טראומה סבילה כחסר אלים – חסר בתשומת לב ובאחריות, שבדרך כלל מצפים להם ממי שמגדל ילד. במילים אחרות, היעדר קשר. כשאנו חושבים על טראומת ילדות, אנו נוטים לחשוב קודם כל על טראומה פעילה, אם כי הזנחה קיצונית היא הגורמת ברוב המקרים להרחקת ילדים מבתיהם. למרות שאין נתונים מוסמכים על שכיחות הטראומות הסבילות, אפילו לא הקיצוניות, רוב המומחים לאלימות במשפחה מעריכים כי שכיחותן כפולה מזו של התעללות פעילה. ההערכה היא שאחד מכל אחד עשר ילדים – בין 4-5 מיליון ילדים בארצות הברית, סובל מצורה כלשהי של הזנחה חמורה. כמו בהתעללות פעילה, בעיות של הזנחה אינן צריכות להיות חמורות כדי לגרום נזק. וממש כמו טראומה פעילה, טראומה סבילה יכולה להיות פסיכולוגית או פיסיוולוגית (רייל, 1999/1997).

מחקרים אלה והמודעות ההולכת ומתרחבת לחשיבות האבות עבור ילדיהם, באה לידי ביטוי באמריקה בין השאר, על ידי המספר ההולך וגדל של התנועות לעידוד האבהות החיובית. ביניהן: The Pro-Fatherhood Movement, The National Fatherhood Initiative (NFI), Family Support Institute, Center For Successful Fathering, National Center for Fathering, National Practitioners Network For Fathers and Families, The Fatherhood Project etc.

לדידם, בניגוד לתפיסות הרווחות שהכנסה נמוכה, גזע או משתנים אחרים קשורים למעורבות של ילדים באלימות, פשע וסמים, המחקרים מצביעים על כך שהמשתנה העיקרי המשפיע על גורמים אלה הוא נוכחותו או היעדרו של האב. 66% מהילדים האפרו-אמריקאים גדלים ללא אב (D'Agostino, 2002).

פרק חמישי

גברים, אבות ואמהות

1. המסרים שמקבלים האבות מהחברה

במקביל לעבודה על המחקר הנוכחי, פנתה אלי מנהלת בית ספר יסודי, להנחות קבוצת הורים לילדים בתחילת ההתבגרות. הצעתי שקבוצה זו תיפתח לאבות בלבד. זאת מתוך הנחה, המבוססת על ניסיון רב, שאם נפרסם קיומה של קבוצה כזו עבור הורים, תגענה בעיקר אמהות. הסברתי למנהלת את התמונה ההולכת ומתבהרת מהמחקר שלי ומהספרות בכלל והדגשתי את הצורך לתת לאבות מקום משלהם כהורים. מקום שלא יהיה מתווך על ידי האמהות, אלא יהיה כולו שלהם, אפשרות לדבר על הדברים שמעסיקים אותם בחברת גברים שיכולים להזדהות, לקבל ואף להשתתף בקשיים ובדרכי ההתמודדות, באופן שיפרוש לפנייהם טווח רחב של אלטרנטיבות, כיצד לפתח את היחסים עם הילדים, דווקא עם כניסתם לתהליך ההתבגרות. מנהלת בית הספר חששה, שלא יימצאו מספיק גברים למלא קבוצה, מפני שכל אחד מהאבות כל כך עסוק בעבודתו, שלא יוכל להגיע או לא יוכל להתמיד וכדומה. הצעתי להתאים את שעת המפגש לשעות שיתאימו גם לגברים מאד עסוקים, כמו שמונה בערב, ועם כל החששות, לתת להם הזדמנות. הקבוצה מנתה בסופו של דבר 16 גברים שהקפידו להגיע לפגישות, לדאוג לכיבוד שחלקם אפו והכינו בעצמם בגאווה רבה. חלקם הגיעו לקבוצה בגלל שהאישה שלחה אותם, חלקם הגיעו עם חששות וחשדות גדולים, חלקם הגיעו מאד בשמחה. כולם עשו מאמצים מרובים להשתתף בכל הפגישות, ובסופו של תהליך, גברים אלה היו נרגשים ואסירי תודה מהאפשרות לדבר על הקונפליקטים הקיימים בתוכם בין ההתמסרות לעבודה ולמשפחה, ללא הביקורת וההאשמות שבדרך כלל הן מנת חלקם. הם ביטאו את הקושי שבתחושת השוליות בבית, חוסר המיומנויות בהשוואה לאם, והפער בין ציפיותיהם לבין ציפיותיה של האישה עם שובם לבית אחרי יום קשה ואינטנסיבי. הם התייחסו לצרכים השונים של חברי המשפחה כשכולם נמצאים כבר ביחד. הם דברו על ההורות שלהם מול ההורות שחוו בילדותם, ואימצו את האפשרות להתאבל על ו/או להוקיר את מה שחוו בילדותם עם אביהם. הם יכלו לעסוק בניסוח משאלותיהם ורצונותיהם, ביחס לילדיהם וביחס לחיים בכלל, לזהות רמזים דקים או עבים שהם מקבלים מילדיהם, ולא ממש נתנו את דעתם עליהם.

ביחד עם ההזדמנות לשמוע, לחשוב ולדבר על דברים שבדרך כלל נשארו ברקע החיים, ונדרסו תחת גלגליו של היום יום התובעני, וביחד עם הדגשת החשיבות העצומה של הקשר איתם לילדיהם, עלו בתוכם מוטיבציות חדשות להתאמץ, לדאוג וליצור הזדמנויות של קרבה בינם ובין הילדים, איתותים של פניות, נגישות והתעניינות אמיתית.

הילדים ידעו שהאבות נפגשים פעם בשבוע בבית הספר "כדי לדבר". היו ילדים שהמתינו דרוכים במיטה, עד שהאב חזר, וחקרו ובדקו מה בדיוק התרחש בפגישה, ובכך השתמשו בשעה זו כמנוף להתחלה של דיבור על היחסים ביניהם. כל הילדים ראו בפגישות אלה מחווה חיובית מצד האב כלפיהם. היה להם חשוב שהאב מגיע לבית הספר בגללם או בזכותם.

בחרתי לספר על קבוצת אבות זו, מפני שנראה לי שהאבות אינם מקבלים את המסר מהחברה ו/או מהמשפחה שההורות שלהם משמעותית ואף לא אמפטיה למצב בו הם נמצאים.

הספרות והמחקר מהזווית של האבות עצמם; החוויות, התפיסות, המחשבות והתחושות שלהם, מאד חסרה. קולם לא נשמע עדיין. ניתן רק ללקט ולבנות תמונה מחלקי מידע הקיימים כיום.

מאמר בשם "הזעקה הלא נשמעת" (חיים, 1998) שהתפרסם בישראל, מתאר אבות אשר מסתירים בליבם מצוקה הקשורה בתחושת חוסר התאמתם לתפקיד ההורה. הגורמים המרכזיים לתחושת אי ההתאמה הזו הינם: היעדר דמות הזדהות אבהית בילדותם, הקונפליקט בין העבודה לבית, עמדה אמביוולנטית של הנשים האמהות כלפי מעורבות הבעל, ועמדה ביקורתית של הגברים כלפי עצמם על חוסר יכולתם להפעיל מיומנויות "נשיות" יותר במשפחה.

2. סביבה וביולוגיה

התפיסה הפופולארית של גברים היא, שהם מונעים על ידי ההורמונים שלהם, בעיקר הטסטוסטרון, להתחרות על סטאטוס, לחפש אחר מין ואפילו אחר אלימות, "תנאים שאינם בדיוק הולמים גידול ילדים" (Reader's Digest). שני מחקרים קנדיים חדשים מראים שמתרחש שינוי בהורמונים במעבר לאבהות. מסתבר שאצל האבות הטובים ביותר, רמות הטסטוסטרון יורדות באופן משמעותי אחרי לידת ילד. במחקר שנעשה ב Mayo Clinic, נמצא שלאבות יש רמות גבוהות של אסטרוגן ובעיקר פרולקטין - יותר מאשר לגברים שאינם אבות! המחקר מראה שגברים עוברים שינוי הורמונאלי משמעותי במקביל לבת זוגם מתחילת ההיריון ועד סופו (שינויים הורמונאליים כאלה נצפו גם במחקר על חיות). יש כאלה המפתחים אפילו סימפטומים של הריון. מסתבר שכמו שהטבע מכין נשים להורות

הוא מכין גם את הגברים להיות אבות. ההסבר של החוקרים הוא שהשינויים ההורמונאליים של האם מתואמים עם הלידה, והשינויים ההורמונאליים של הגבר מתואמים עם בת הזוג. עוד לא ברור כיצד זה מתרחש, אך נראה שרמת האינטימיות בין בני הזוג והקרבה הרגשית עשויים להיות משתנה מתוך. לאחר הלידה, אינטראקציות עם התינוק ומעורבות בטיפולו, שומרים את השינוי שהתרחש בהורמונים במהלך הלידה. לא ברור מהמחקר מה קורה עם גברים אלה כשילדיהם גדולים יותר. (Abrams, 2002).

3. אבות באמצע החיים

אבל אבהות אינה רק אירוע ביולוגי או מצב פסיכולוגי המוגבל לשלב אחד בחיים. קיימת אינטראקציה בין נושאים של "אמצע החיים" (midlife) החלים בין הגילים 35-55 ובין הזהות האבהית במיוחד לילדים בגיל ההתבגרות. באופן יחסי, בתיאוריה הפסיכואנליטית, נכתב מעט על התפתחות מבוגרים ולא יוחסה חשיבות מיוחדת לתהליכים ההתפתחותיים שלהם. אחד הקשיים העומדים בפני אבות בגילים אלה מול בניהם הוא בקבלת הגוף המזדקן כמשימה התפתחותית כואבת המלווה בפגיעה נרקיסיסטית (Colarusso & Nemiroff as cited in Cath Et-Al, 1988) קושי נוסף הוא בעליית עניינים לא סגורים מהתפתחות האב. כאשר עומד בפני ילדיו המתבגרים, האב מכיר במגבלותיו בשל גילו ויכולותיו להשיג את שאיפותיו בחיים ושיהיו מטרות שלעולם כבר לא יוכל להגשים. הכרה זו מביאה אותו לחוש מתוסכל, ובתוך כך עלות מחדש תחושות של קנאה ותחרותיות המשתחזרים מהתקופה האדיפאלית. הצורך להתמודד עם דרישות הבן ליותר אוטונומיה, מצריך את האב לוויסות מחדש של יחסי הכוח בינו ובן בנו. הקונפליקט הנורמטיבי הזה עלול לעורר פחדים של כישלון שמקורם בתסביך האדיפאלי האלוג'נדרי. האב צריך לשוב ולהתמודד עם תחושות של שנאה, חולשה, פאסיביות וחוסר אונים ביחס לגבר אחר שהוא מאד חשוב ומשמעותי לו. לדעת החוקרים, תהליך לא מודע זה, הנו חלק בלתי נמנע מהתגובה הנורמאלית של האב לבנו המתבגר.

בכתיבה הפסיכואנליטית המאוחרת יותר, כפי שהוצגה על ידי בלוס (Blos, 1985) ורוס (Ross, 1988) ישנה התייחסות חדשה ואחרת גם לסיפור המיתולוגי של תסביך אדיפוס.

4. תסביך לאיוס

בסיפורי המיתולוגיה היוונית, סיפורו של אדיפוס ואביו מתחיל כאשר האב המאויס מהנבואה שבנו עתיד להורגו ולרשת את מקומו, פוצע את רגלי בנו התינוק ומצווה להשליכו למותו. הרועה האמור להשליך את התינוק, חומל עליו ומוסר אותו לאימוץ. כוחות הגורל המתעתעים מביאים בסופו של דבר

את הבן להרוג את אביו ולשאת את אמו ללא ידיעתו. כאשר אדיפוס נעשה מודע למעשיו הוא מנקר את עיניו (סופוקלס, שבתאי, 2000).

הסיפור על אדיפוס מהווה בספרות הפסיכואנליטית אנלוגיה למשאלות הלא מודעות בנפש הבן להרוג את אביו ולשאת את אמו. בסיפור זה מודגשים המאבק על המקום, התחרות, ההרס הפוטנציאלי בכוחות המשחקים בדינאמיקה של היחסים הקיימים בין אב ובנו. סיפור זה זכה לכינוי "תסביך אדיפוס". ביטוי שנישא כיום בקלילות בפייהם של הורים, ילדים, מתבגרים ואנשי מקצוע רציניים.

רוס (Ross, 1988), טבע לראשונה את הכינוי "תסביך לאיוס" בתיאור אותם משאלות, יצרים ומאבקים. לטענתו, הסיפור האדיפאלי כפי שפרויד הציג אותו ב-1900, מסופר בדרך כלל מהזווית של הבן כמייצג אמת אוניברסאלית: הרצון הלא מודע להרוג את האב ולשכב עם האם ובסופו של דבר לסבול מהגורל שכל כך חרד ממנו: זעם, חרטה, עיוורון שגרם לעצמו, גלות ומוות בודד. אלא שהיו חלקים נוספים בסיפור, שפרויד התעלם מהם בתחילה, וחזר אליהם מאוחר יותר, כמו האימוץ, הרומן המשפחתי, ואחרים, שמעולם לא הסביר: למשל הפחד הנורא של לאיוס מבנו התינוק אדיפוס, מפני הנבואה שיום אחד יהרוג את אביו ויירש את מקומו, ההזנחה והאכזריות שנהג האב כלפי בנו כתוצאה מהפחד, ונטישת הבן על ידי אב לא ידוע לו.

הדגש של פרויד וממשיכיו היה על המשאלות הלא מודעות של הבן כלפי אביו ואמו, ולא על המעשים הקשים המודעים והמכוונים של האב להרוג את בנו. מעניין שהן הכינוי שהשתרש לסיפור התנ"כי של "עקידת יצחק" והן הכינוי לסיפור המיתולוגי "תסביך אדיפוס" נקראים על שם הבן, ולא על שם האב שכמעט הורג את בנו.

פיטר בלוס (Blos, 1985), חוזר וטוען שהמורכבות של יחסי האב-בן, היתה ידועה תמיד, גם אם מעולם לא הווארה מספיק. בלוס טוען שחטא כאשר בתיאור יחסי האב-בן הדיאדיים, הציג תמונה אידיאלית מדי. לדבריו, יש להציג את האמביוולנטיות של רגשות האב כלפי בנו התינוק שמטיל צל כבד על:

"his infantile exuberance and lust for life" (Blos, 1985, p.10)

גם כאשר אהבה, גאווה ומסירות הנם הרגשות שמראה ומבטא האב, רגשות שליליים חייבים לחלחל לתוך היחסים. רגשות אלה נשארים תמיד לא מודעים ולא יקבלו הכרה מהאב, אך אם לא ינוטרלו לרמה מסוימת, הם נוטים להשפיע לרעה על ההתקשרות המוקדמת ביחסי האב-בן.

האב, החש רגשות של קנאה, טינה ומשאלות מוות כלפי בנו, מוצג במיתולוגיה היוונית על ידי המלך לאיוס, ששולח למוות בטוח את בנו אדיפוס בנטישתו. המסקנה היא, שמעשה לא טבעי זה, שעשה

לאיוס בשל קולו של האוראקל, מבטא את הסכנה, שאין להימלט ממנה, של הרגשות העוינים שלידתו של בן תינוק מעוררת באב. האוראקל רק ביטא מפורשות את החששות הלא מודעים של המלך כלפי בנו, ובכך השאיר את האחריות המוסרית של רצח הבן לאלים, שנתנו לאב אזהרה מוקדמת כדי להגן על בטחונו, על ידי רצח התינוק. אם התחושה המוקדמת של האב מקבלת תוקף כאמיתית, כמו במקרה של לאיוס, אזי האב הופך להיות שותף בהגשמת הבן את החוק המושלך עליו, שבו הוא נדון או לכניעה או למאבק, או לרצח אב או להתאבדות.

5. דואליות ביחס האב-בן

חוקרים שונים ואף תיאורטיקנים שונים המתארים את יחסי האב-בן, נוטים לתאר דואליות ביחסים. הדואליות כפי שאני מבינה אותה, וכפי שבאה לידי ביטוי גם בממצאי המחקר הנוכחי, הנה קיומם של שני רגשות, מאוויים ומשאלות סותרים, בו בזמן, הן מצד הבן והן מצד האב ביחסים ביניהם.

רובין ושות' (Rubin et-al, 1974). רואה את הדואליות ביחסי אב-בן כמתחילה מרגע הולדת הבן ואילך. במחקר אורך שבדק התפתחות ילדים לאורך 7 שנים, תוך כדי ראיונות עם ההורים לגבי עמדותיהם ביחס לגידול ילדיהם והתנהגותם בפועל, נמצא, שאבות מתנהגים באופן אחר לבניהם בהשוואה לבנותיהם. כמו שנמצא במחקרים אחרים (Kotelchuk, 1981; Jacklin et al., 1984), על בנים הופעלה משמעת חזקה יותר, והם היו חשופים לדרישות גבוהות יותר מאבותיהם. אולם האבות גם העדיפו יותר את בניהם, כפי שנראה דרך מוכנותם לבלות אתם יותר זמן, ובמשאלות הגבוהות יותר שיש להם מבניהם (Brody and Axelrad, 1978).

את הדואליות ביחס האב אל בנו, ניתן לראות במחקרים המתעדים, מצד אחד, את מאפייני המשחק של האב כמפריזים ברמת הגירוי לבן, לדוגמא, מה שהרצוג (1982) מכנה "מודל הקמיקזה", בו האב זורק את הבן לאוויר כמשחק, ומצד שני המרחק וחוסר המעורבות היחסי של האב בחיי בנו.

בגילים מאוחרים יותר, ניתן לראות משחק המאופיין ב- rough and tumble play (Yogman, 1982). ההיאבקות של הבן עם אביו, מאפשרת קרבה פיזית מאד גדולה ובו בזמן קרבה זו עשויה להכיל כאב ואפילו נזק. אסמן (Esman, 1985) מציע שעמדות מנוגדות אלה של האבות כלפי בניהם, מהוות הגנה כנגד האימפולסים האגרסיביים של האבות. עוד טוען אסמן, שהמשאלות ההרסניות של האבות, הן לא מודעות ומלבד המקרים הפתולוגיים, הן באות לידי ביטוי רק בחלומות, וניתן להכיר בקיומם רק באופן לא ישיר. שולמן וסייפגי קרנקה (Shulman & Seiffge-Krenke, 1997) מתארים דיאלקטיקה בין

אגרסיה ואהבה, קרבה ומרחק ביחסי האב-בן. הם רואים דיאלקטיקה זו כקשורה לרמה הלא מודעת של יחס האב אל בנו, וכנגזרת של אינטראקציות האב-בן.

הנטר ויוניס (Hunter and Youniss, 1982), מציינים עוד, שהדואליות בין שליטה וקרבה הופכת מורכבת יותר במהלך ההתבגרות, כאשר הצורך בשליטה של האב נמצא בקונפליקט עם המשימה ההתפתחותית של השגת יותר ויותר אוטונומיה, והאב נתפס כמי שמחבל בתהליך זה, חותר תחתיו או לא מכיר בו.

אבות מרגישים שהדרך הטובה ביותר להיות הורה היא להיות מפרנס טוב, עם קריירה וסטטוס גבוה יותר, אולם, לעיתים השתקעות בעבודה הנה בריחה ממטלות הבית שבהן האבות פחות מיומנים או כמו שטרנס ריל (1999/1997) מתאר, כהתמכרות לעבודה.

6. גבריות ואבהות

אבות נשמרים מלהיות מעורבים בשל המיתוס של הגבר והבן. אבות רבים פוחדים, שאם לא יתפקדו על פי הקוד הגברי להתנהג בקשיחות ולדחוף את בניהם מההתחלה להיות חזקים ועצמאיים, בניהם יהיו רכרוכיים ולא "בנים אמיתיים". ריל (1999), מתאר את הטיפול בגברים אלה, הפגועים, הפצועים והרעבים לאבותיהם. הם נוטים לשחזר את אותן טראומות או כאב, ויחסייהם עם בניהם נשארים קפואים עד שמצליחים להיות בקשר עם פגיעה זו, לדבר עליה ולעבד אותה ברמה מסוימת.

הציפיות המסורתיות של החברה והאופן בו מנוהלים רוב מקומות העבודה, מקשים על הגברים למצוא מספיק זמן ואנרגיה להיות עם בניהם. הבחירה להיות מוקדם יותר בבית עלולה לשאת תוצאות של שכר נמוך, חוסר קידום ואפילו פיטורין. לדוגמא, למרות שהחוקים לחופשת לידה מתחילים להיות מוכלים על גברים, מעט גברים יכולים לעמוד בכך, ועוד פחות מקומות עבודה יעודדו בחירה כזאת.

במקרים של גירושין, רבים מהילדים, באמריקה לפחות, מאבדים אגב כך גם את אביהם, שמתמקם בעקבות עבודתו ולא בהכרח בעקבות אשתו לשעבר וילדיו. (פולק, 1999).

טרנס ריל, מפתח את מושג הדיכאון הסמוי כמאפיין גברים רבים בחברה שלנו. דיכאון זה מאופיין בדרך הבאה: "הוא מוסתר מעיני הסובבים אותו, ובמידה רבה גם ממודעותו ומהכרתו שלו. אף על פי כן, הוא מניע רבים ממעשיו". (עמ' 17). כאשר הוא מתאר את אחד ממטופליו, דרכו הוא מציג את

תופעת הדיכאון הסמוי אצל גברים, מציין ריל:

"האיסור לחשוף את רגשותיו הפגיעים [של האב] יוצר התנהגות שרק מעמיקה את הנתק בינו ובין האנשים סביבו" (עמ' 31) "דיכאון סמוי הוא ביסודו הפרעה בהערכה העצמית" (עמ' 33) "הגברים הסובלים מדיכאון סמוי אינם מעיזים להכיר את עצמם: הם מתעלמים מהחוויה האישית, מכאב הדיכאון. הם שולטים בו ומכחישים אותו גם יחד "דיכאון כמצב של אטימות, המכונה בפסיכיאטריה בשם "אלכסיטימיה", הנו הדיכאון שאינו מתבטא בהרגשה רעה דווקא, אלא בעיקר באובדן היכולת להרגיש בכלל" (עמ' 40).

אחד הסימפטומים לדיכאון הסמוי, או המענים שמוצאים הגברים להתמודדות עם דיכאון זה, הן ההתמכרויות. בין השאר הוא מתאר את ההתמכרות לעבודה: "הבחירה בהתמכרות, כמו בולמוס עבודה אצל גברים, פחות גלויה לעין, משום שלא זו בלבד שהתרבות שלנו סובלנית כלפיה אלא שתכופות היא גם מתוגמלת. אפילו השימוש במושג התמכרות נשמע לעיתים מוגזם בהקשר זה, וקל לבטל אותו. אבל ההתעקשות על התנהגות שיש לה תוצאות מזיקות מוכרות נחשבת להתמכרות (...). למרות שבולמוס עבודה אצל גברים עשוי להיות מקובל מבחינה חברתית, הוא יכול להרוס את החיים הפרטיים ולפגוע גם בבריאות" (עמ' 45).

הדגש של טרנס ריל הוא, בין השאר, על המורשת הבין-דורית "כל האבות היו בנים". האבות כאן לדוגמא, חלקם בני דור שני לניצולי שואה, חלקם בנים של מהגרים מהעליות השונות, שעם העלייה לארץ התמוטט מבנה המשפחה, האב החזק שעמד בראש המשפחה הפך להיות חסר אונים ומקור לבושה. חלק מאבותיהם ורובם הגדול של האבות עצמם השתתפו במלחמות ישראל. כולם היו חלק מאידיאולוגיית "כור ההיתוך" שמחקה את העבר, את הלגיטימציה להרגיש, להתרפק או להתאבל, והיתה עסוקה ביצירת גברים עם דימוי של "עשויים ללא חת", הצברים, מקימי המדינה והמגינים שלה. מודל האב, או מודל האבהות שעל פיו גדלו, הוא המודל המנחה את אבהותם.

פולק (Polack, 1999), מציין שמה ששומעים מהאבות הוא אותו "רעב לאב", אותה כמיהה שלא קיבלה מענה, שדורות של גברים חוו. וכשאבות אומרים, שהם רוצים להיות אבות טובים יותר לבניהם ממה שאבותיהם היו להם, הם מבטאים רצון מאד עמוק שלא תמיד יש ביכולתם להגשימו. מהם המחסומים העומדים בפני האבות?

7. מה שרואים משם לא רואים מכאן

בספר שנקרא "Divergent Realities" (Larson and Richards, 1994) מתואר מחקר על 55 משפחות באיזור שיקאגו, עם שני הורים לבנים מהמעמד הבינוני, אב ואם, ובן או בת מתבגרים. הבחירה במשפחות כאלה, כותבים המחברים, היתה מתוך המחשבה, שאלה הן משפחות שלכאורה אמורות לתפקד היטב, ובכל זאת, באופן מפתיע, מראות סימנים רבים של מתח וחוסר תפקוד. מתודת המחקר היתה חדשה ולא מוכרת - כל אחד מבני המשפחה קיבל מכשיר (ביפר) שצפצף שמונה פעמים ביום, שבעה ימים, באופן אקראי במהלך היום יום שלו. בכל פעם שהחוקרים צפצפו לאחד מבני המשפחה, הוא צריך היה לתאר בכתיבה מה הוא עשה מה חשב ומה הרגיש לפני הצפצוף. מבחינתם הם עסקו באיסוף של המציאויות הרגשיות של כל אחד מחברי המשפחה ובחינת ההשפעה שלהן על עיצוב חיי המשפחה והשותפים בה: היכן הם נפגשים? כיצד מתועלים האנרגיות הרגשיות והקונפליקטים? כך נבדקו מה שהחוקרים כינו, ה"עולם הפנימי" של המשפחה והדינאמיקות שמבנות את מהות המשפחה. בתום השבוע רואיין כל אחד מבני המשפחה.

מעניין, מבחינתי, האופן בו מתואר האב במחקר זה והמפגש שלו עם המשפחה ובעיקר עם בנו המתבגר. בתיאור אחת המשפחות, אומרים החוקרים:

"If thirteen-year-old Rob's relationship with his mother was strained, his relationship with his father was in crisis, at least from Rob's point of view. Though his father, Bud, reported feeling warm and close to Rob, Rob felt extremely cold toward and distant from his father. 'Its like he doesn't care anymore' Rob said," (p. 161).

תיאור תמונה זו של פער כל כך גדול בין חוויית הבן את יחסיו עם אביו ובין חוויית האב את היחסים, מהווה רמז או עדות לכך, שלאבות אין מושג לגבי תחושותיהם או משאלותיהם של הבנים מהם. פערים אלה באים לידי ביטוי במאפיינים שונים של היחסים בין האב והבן. לדוגמא, הם מציינים:

By middle adolescence, most teenagers feel their fathers **know them less well** than they did earlier, a feeling they do not have about their mothers. To make matters worse, many fathers seem unaware of this distance. There is what might be called a 'closeness gap" (p. 162).

מספר מחקרים מראים שכאשר אבות ומתבגרים נמצאים ביחד בנוכחות האם, האב לעיתים קרובות פאסיבי ולא מעורב (Gjerd, 1986). לגברים רבים יש עדיין נוכחות של "רוח רפאים" (ghostlike)

(*presence*) במחקר המתואר לעיל, הם מכנים את נוכחות האב כ"נוכחות של צל" (*Shadowy presence*). במהלך היום במשך השבוע, אבות אלה כן היו באינטראקציה עם בניהם המתבגרים, אבל קשה היה לחוקרים להגדיר באופן חד, מתי באמת היו מעורבים. הנוכחות של האב נראתה שולית. מהזווית של האב, כשהוא מדווח שהוא עם ילדיו, זה לא אומר שהוא בהכרח באינטראקציה אתם. גם מחקרים אחרים מראים שהאבות רואים עצמם נגישים לילדיהם המתבגרים, הרבה יותר ממה שהמתבגרים רואים את האבות כנגישים אליהם. אינטראקציה ישירה חסרה, ולעיתים רחוקות רואים עצמם האבות כ"אחראיים" (*"responsible"*) למה שקורה בסיטואציה.

כאשר האבות והמתבגרים חלקו אותה פעילות, בדרך כלל היתה זאת פעילות פנאי. 40% מתוכה היו צפייה משותפת בטלוויזיה, ו-6% פעילות פנאי אקטיבית. אצל רבים היחסים מסתובבים סביב ספורט. לדעת החוקרים, ההתמקדות בספורט בזמן המשותף, קשורה בצורך של הגברים להיות בפעילויות שעוזרות להם להירגע מהלחצים של העבודה והפרנסה. שלא כמו לאמהות, לאבות אין סנקציות כאשר העבודה מונעת מהם להיות הורה מעורב. גם בסופי שבוע, כששני ההורים נגישים באופן שווה, המעורבות של האבות נראית התנדבותית.

הפעילות הכי נדירה בין אב וילדיו, הנה שיחה אישית. אבות ובנים דווחו מעט מאד פעמים ששיחה היתה פעילותם העיקרית. הממוצע היה של 3 דקות ביום וגם אז תוכן השיחה היה מצומצם ועסק בעיקר בספורט, זאת, לעומת שכיחות הרבה יותר גבוהה של שיחות על נושאים אישיים עם האם. בראיונות, חצי מהאבות אמרו שהמתבגרים כמעט ולא מדברים אתם על נושאים אישיים.

הסיבות לכך, על פי החוקרים, היא שהמורשת של האבות כמורים מוסריים וכמפרנסים נעדרים לא העניקה לגבר מסורת עשירה של מעורבות ודאגה טיפולית (*nurturant concern*), כמו במסורת הנשית. הרבה גברים אינם יודעים להיות רגישים אמוציונאלית.

לעומת המתואר לעיל, חוויית האבות את נוכחותם ומעורבותם הפוכה לחלוטין. אבות חווים עצמם מעורבים. כשהם נמצאים עם ילדיהם, האבות במחקר דווחו על יחסים חמים יותר כלפי הילדים מאשר האמהות. הם גם בטאו רגשות חיוביים יותר ביחס להימצאות ביחד, הרגישו שמחים יותר ופחות נטו להתרגז, בהשוואה לאמהות. בחיי היום יום של גברים אלה, הזמנים בהם היו עם ילדיהם, היו הדקות החיוביות ביותר במהלך יומם. הזמנים השמחים ביותר שלהם היו כשכל המשפחה היתה ביחד, בזמן ארוחת ערב, צפייה בטלוויזיה ומפגשים עם חברים או משפחה.

אבות אלה משווים את תחושות ההנאה שחווים בבית, מול החוויות שחווים בעבודה. בעצם, טוענים הכותבים, לא ברור לחלוטין, האם התחושות החיוביות של האבות מיוחסות לעצם ההימצאות עם הילדים או להימצאות הרחק מהעבודה הלוחצת באווירה משפחתית נעימה. בהשוואה לרגעים אחרים בחייהם, אבות הרגישו בבתיהם הרבה פחות תחרותיים, יותר חזקים ויותר נחמדים. ביחסיהם עם הילדים נטו הגברים לוותר על עמדת המאבק המלווה אותם רוב שעות היום, והיו עסוקים יותר בהנאה. כמובן, כותבים החוקרים, היו גם תחושות אחרות. קיימים גם קונפליקטים בין האבות וילדיהם, אבל בהשוואה לאם יש פחות קונפליקטים עם האב, בעיקר מפני שהאב לא מעורב בענייני היום יום. בעיני האב, הקונפליקטים עם הילדים נראים קטנים ולא משמעותיים, בהשוואה לאלה אתם מתמודד בעבודה.

איך ניתן ליישב את הפער בין דימוי האב כפי שעולה מהמחקרים השונים כקר ורחוק, ובין האופן בו האבות חווים את עצמם כחמים ושמחים? פרשנות אחת טוענת, שהדרך בה מתייחסים האבות כגברים לאנשים, שונה משל הנשים. אינטימיות ושיתוף ברגשות אישיים פחות חשובים להם, ויש דברים חשובים יותר. אבות מתייחסים לילדיהם באופן שהם יודעים להתייחס לבני אדם בכלל, והרפרטואר של רובם הוא די מצומצם (Larson & Richards, 1994).

מאפיין נוסף באינטראקציה בין האבות והבנים הוא, שהאבות נוטים לגשת לאינטראקציות עם בניהם המתבגרים מעמדה של כוח, וישתמשו בו יותר (Youniss, 1980). עם ההתבגרות, אבות הופכים יותר אסרטיביים עם בניהם ולא פחות (Paikoff and Brooks gun, 1991),

עם הזמן, מתבגרים מקבלים יותר כוח במערכת יחסיהם עם האמהות. אך האבות נשארים דומיננטיים יותר באינטראקציות עם בניהם, ולא מוותרים על הסמכותיות שלהם. הרפרטואר המצומצם של התייחסות האבות לילדיהם, שומר על עמדת הכוח כמו בתפקיד המורה המחנך, הדוחף והמקדם. באינטראקציות אלה האבות חשים קרובים לילדיהם, אך הילדים לא חשים קרובים לאבותיהם. כשניתבקשו האבות לנחש את מצב הרוח של ילדיהם, הם היו הרבה פחות מדויקים מהאמהות. באופן שחזר על עצמו, הם הניחו, שהמתבגרים שמחים כאשר הם לא היו שמחים. למעשה, הניחושים שלהם היו קרובים יותר לתחושות שלהם את עצמם ולא של הילד.

לעומת זאת, רבים מהגברים רואים את תפקידם לדאוג למצב רוח חיובי במשפחה. גברים פותרים את הדואליות הקיומית של חיי הבית שלהם – התאושות מהמתח של העבודה והצורך להיות עם

המשפחה, על ידי היותם מובילים של פעילות פנאי (recreational leader), או המצחיקנים. משחקי כדורסל או כדורגל בחצר הבית, לקיחת הבן למשחק כדורסל או סיפור בדיחות נתפסים כתפקידים. סיפור בדיחות נחוה אצל גברים כמילה נרדפת להנאה, אך התנהגות זו מוערכת במיוחד, מפני שזו גם דרכו (המוגבלת) של הגבר ליצור קשר אמוציונאלי.

חוקרים אלה מצביעים על ממצא, שהפתיע אותם ביחס למערכת היחסים בין מתבגרים ואבות. ההנחה שלהם היתה, שאם האבות לוקחים על עצמם את תפקיד השמירה על מצב הרוח החיובי במשפחה, הרי שהשמחה המשותפת והצחוק, יתורגמו בחוויית המתבגר את האב כחס וקרוב, בקומוניקציה פתוחה וחוויה של קשר. מסתבר, שזה בדיוק להיפך. לעשות כסף עם האב, אינו קשור עם חום וקרבה. להיפך, הוא עשוי להיות קשור עם יותר קור ומרחק. זמנים משותפים הכרוכים בהנאה לא גרמו לשיפור ביחסים. יותר מכך, במקרים בהם הן האב והן הבן דווחו על רגשות שליליים יותר כשהיו ביחד, כעס רוגז וכו', בדרך כלל הם דווחו גם על תחושות של חום וקרבה אחד כלפי השני. ויותר מכך, כאשר ישנן תחושות שליליות משותפות בין אבות ומתבגרים, הן קשורות גם עם תחושת גבוהה של איכות חיים או שביעות רצון של המתבגרים (well being). בנים אלה דווחו גם על רמות גבוהות יותר של ערך עצמי.

הפיתרון לתעלומה זו נמצא בבדיקה יותר מדוקדקת. נמצא, שמתבגרים ואבות שהיו במצב של מתח, נטו לברוח מהימצאות האחד עם השני, מה שהם קראו לו "quick exits". אלה נמצאו קשורים ליחסים קרים ורחוקים. כשהאב והבן היו במצב יחסים טוב, הם יכלו להיות ביחד. כאשר לא היו במצב יחסים טוב, הם נמנעו מלהימצא האחד ליד השני – ולכן לא דווחו על רגשות שלילים משותפים. ביחסי האב-מתבגר המאופיינים במרחק וקור, הם נמצאו יחד רק כאשר הרגישו טוב האחד עם השני. הם לא יכלו לסבול את הכעס או העצב של השני לאורך זמן. התבנית של אבות רבים היא לעזוב כשהדברים לא הולכים טוב.

After all, parenting for many men is a voluntary activity carried out during leisure time. If things aren't fun, a father can exercise his 'escape clause', turning things over to mom and going off to play the piano or do something else. (p. 180).

בבריחה (flight) של האבות מקונפליקט עם הבנים, הם מפספסים הזדמנויות קריטיות ללמוד ולהכיר האחד את השני. בהתנגדות לדבר על רגשותיהם השליליים, אין להם ההזדמנות לתקשר ביחס לאספקטים רגשיים עמוקים במציאויות החיים שלהם. (P. 181).

ההימנעות כקשורה לניסיונות התארגנות עם דחפים אלימים ואגרסיות, עולה מתוך מחקרים שונים על אבות בנים וגברים. גוטמן ולבנסון (Gottman and Levenson, 1984) חיברו אלקטרודות לנשים וגברים בעת עימות סביב יחסייהם. בניגוד לדימוי הגברי הקשוח, הם מצאו שהתגובות הרגשיות של הגברים כפי שנמצאה בבדיקת קצב דפיקות הלב ולחץ הדם, היתה דומה מאד לזו של הנשים. אבל התעוררות רגשית זו לא באה לידי ביטוי באופן בו התבטאו הגברים. רובם לא היו קומוניקטיביים, אלא "stonewalled" כלומר, השוו את תגובתם. גברים לומדים לא לבטא את רגשותיהם. נקיטתם בטקטיקת ההשהיה קשורה דווקא ליכולתם המוגבלת יותר להגיב על המצבים האמוציונאליים בהם הם נמצאים. גברים פחות יכולים לשלוט ברגשות חזקים. הם יטו יותר להכחיש אותם או לתת להם להשפיע על מעשיהם.

"גברים רגילים פחות לדבר על עניינים רגשיים מפני שאנו מלמדים אותם שזה לא גברי לעשות את זה. גם מבט שטחי על החברות המיגדרית בתרבותנו מראה שגבר נוטה יותר לפעול מתוך מצוקה, מאשר לדבר עליה, בעוד שלאישה יש המיומנויות, התמיכה הסביבתית והפתיחות הנחוצות לה כדי לדון בבעיותיה." (ריל, 1999/1997 עמ' 59).

קינדלון ותומפסון (Kindlon & Thompson, 2000) בספרם, "Raising Cain", או "לגדל בן" בתרגומו לעברית, בודקים את הגורמים המרחיקים את הבנים מעולמם הפנימי ומרגשותיהם. בהתבססם על הספרות המחקרית וניסיונם הקליני בעבודה עם בנים, הם טוענים, שלבנים רבים חסרים המשאבים הפסיכולוגיים להסתדר עם העדר, השפלה ואכזבה, ושכמו בסיפור התנ"כי על קין, הם מוצאים עצמם מגיבים בכעס ובאלימות. הבדלים באופן בו מגדלים בנים ובנות עשויים להסביר הבדלים בהתפתחות האמוציונאלית של בנים ובנות. המשמעת הנוקשה יותר כלפי בנים, הדגש המופחת על פיתוח יכולת אמפטית, היעדרו האמוציונאלי של האב, הפרידה המוקדמת מדי מהאם, הלחצים החברתיים להיות בשליטה ומרחק רגשיים וההשפעה של חברת בני הגיל, האכזרית לעיתים, שדואגת להתריע על הסכנה שקיימת אם נראה שאתה רגיש פגיע או רך מדי, לוקחים חלק בעיצוב ההתפתחות האמוציונאלית של הבן. הכותבים מקשרים בין תהליכים חברותיים אלה ובין יחסים בינאישיים דלים, הסתבכויות של בנים וגברים צעירים באחוזים הרבה יותר גבוהים משל נשים, בפשעים אלימים, התאבדויות, אלכוהוליזם והתמכרות לסמים.

שער שני
מסגרת מתודולוגית

מבוא

לאור הניסיון בעבודת המ.א. שלי, והתיאוריה הטנטאטיבית שפיתחתי (ראה נספח 1), שעסקה רובה ככולה בחוויות המתבגרות מול האב והשלכותיהן על העצמי, בחרתי במחקר הנוכחי שלא "להחליט" בשביל המתבגרים שאלה הן חוויותיהם ולאשש זאת במחקר על ידי שאלונים, אלא להתחיל מנקודת פתיחה פתוחה יותר, שמאפשרת להם להשמיע באופן טבעי את קולם.

ראיתי חשיבות לבדוק את חוויות המתבגר מול האב דרך ה"עיניים" של המתבגרים; דרך החוויות, התפיסות, הייחוסים והמשמעויות שהם נותנים ליחסים שלהם עם ההורים, ובעיקר עם האב; ולהשתמש בפרשנות, כדי להתייחס גם למרכיבים לא מודעים של יחסים אלה והשלכותיהם.

רציתי לשמוע בנים בני 17-18, מספרים על יחסיהם עם האב.

החלטתי לא לצמצם אותם לדירוג משפטים, לא להחליט בשבילם, מהם המרכיבים החשובים של היחסים עבורם, או מהו אותו מרכיב ביחסים שנוגע בהם כל כך עמוק עד כדי פגיעות לדיכאון – אבל רציתי לנסות לפענח מהו אותו מרכיב.

מתוך כך עלו שאלות המחקר ונוסחו מטרותיו:

שאלות המחקר

במחקר זה שתי שאלות מרכזיות: 1. מהי משמעות היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות? 2. כיצד המשמעויות והייחוסים הניתנים ליחסים עם האב נוגעים, משפיעים על העצמי של המתבגר?

מטרות המחקר

1. לתאר ברמה הפנומנולוגית את משמעות היחסים עם האב בעולמו הפנימי והחיצוני של הבן בתהליך ההתבגרות.
2. לפתח את ההבנה התיאורטית על האופן בו תפיסת האב, היחסים אתו והמשמעות המיוחסת להם משפיעים על תחושת העצמי של הבן המתבגר.

הגישה האיכותנית למחקר נראתה כמתאימה ביותר לקבלת מענה על שאלות המחקר ומטרותיו.

פרק ראשון

בחירת המתודולוגיה המחקרית

1. שיטות מחקר איכותניות

הגישה האיכותנית, על פי הגדרתה, מאפשרת ללמוד דברים בתוך המסגרת הטבעית שלהם, ומנסה לגלות את ההיגיון הפנימי או לפרש תופעה במונחים של המשמעויות, שהנחקרים נותנים לה (Denzin & Lincoln, 1998, p.3).

המציאות על פי גישה זו הינה סובייקטיבית, רבת פנים ומשתנה ללא הפסק. ישנם מבנים רבים של מציאויות אישיות ותרבותיות, המאפשרים להציג בו זמנית ריבוי של מציאויות. לכן, לא רק חוויות הנחקרים נבדקות, אלא גם אינטראקציות בין הפרט, המשפחה, הקהילה, החברה והתרבות (Mishler, 1986).

בגישה האיכותנית מושם דגש על תהליכים – כיצד דברים מתפתחים עם הזמן. המחשבות, ההסברים הניתנים לאירועים, לתופעות וליחסים, נראים כניסיון לייחס משמעות לחוויות על ידי הסתכלות סימולטנית הן על העבר והן על הציפיות מהעתיד. לכן, שאלות מחקר המתמקדות על משמעות ועל שינוי לאורך זמן, מתאימות במיוחד למודלים האיכותניים (Clandinin & Connely, 1994; Rosenwald & Ochberg, 1992) ואולם הגישה האיכותנית איננה עשויה מיקשה אחת. דנזין ולינקולן (בתוך צבר בן יהושע, 2001), מחלקים את ההיסטוריה של המחקר האיכותני לשבע תקופות מ-1900 ועד היום. החלוקה מתייחסת לזרמים ולגישות במחקר האיכותני, שנבנו זו לאחר זו וזו לצד זו (Denzin & Lincoln 2000). התקופה הראשונה, מ-1900 ועד מלחמת העולם השנייה, נקראה התקופה "המסורתית". בתקופה זו כתבו חוקרים איכותניים דוחות קולוניאליים, שנועדו לתת דיווח מדעי "אובייקטיבי" תקף ומהימן, ברוח הפרדיגמה הפוזיטיביסטית. התקופה השנייה, מ-1950 עד 1970, התקופה "המודרנית", הינה ראשיתה של התיאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory). בתקופה זו נעשה ניסיון ליצור פורמליזציה של שיטות איכותניות ולקבוע תבחיני איכות, שלא ייפלו מתבחיני הגישות הפוזיטיביסטיות. בתקופה השלישית, תקופת "טשטוש הסוגות" (blurred genres), מ-

1970 עד 1986, תפס המחקר האיכותני תאוצה. ספרו של גירץ "פרשנות של תרבויות" (נכתב ב - 1973 ותורגם לעברית ב- 1990), טבע אז את המונח "תיאור מעובה" (thick description) המתייחס לעושר התיאור ולריבוי הפרטים של מאורעות, טקסים ומנהגים. גירץ טען לטשטוש הגבולות בין מדעי הרוח למדעי החברה, ומדענים ממדעי החברה פנו לחפש מודלים ותיאוריות לניתוח ממדעי הרוח בעיקר סמיוטיקה והרמנויטיקה הלקוחים מספרות. תור הזהב של מדעי החברה ה"טהורים" חלף, ונוצר טשטוש בין סוגות פרשנויות.

התקופה הרביעית, שכינייה "משבר הייצוג" חלה במהלך שנות השמונים. (1986-1990). בתקופה זו חל קרע משמעותי בין המסורות השונות. הסוגייה שבמחלוקת היתה, האם ייצוג מציאות אפשרי כאשר היא כה סובייקטיבית? את מי מייצגים החוקרים, האם את החוקר ואת שייכותו המעמדית חברתית? את הגבר הלבן המערבי מהמעמד הבינוני ומעלה? עבודות אלה גרמו להגברת ההתבוננות פנימה, עם מידה גוברת של ביקורת עצמית במחקר ובכתיבה, והעלו שאלות בנוגע למגדר, מעמד וגזע. החל חיפוש אחר מודלים חדשים של אמת, שיטה וייצוג. בצד המידע שאספו מהנחקרים, כתבו החוקרים יומני שדה המפרטים את תחושותיהם. קבוצה של חוקרים פיתחה הנמקות המתייחסות לכתיבה עצמה כאל מתודה של חקר, הנעה מההתנסות של החוקר בשטח אל עיבוד הנתונים, עד הטקסט המחקרי שהוא הייצוג המתפרסם בציבור. בדרך זו עבודת השדה והכתיבה משתלבים זה בזה, נקודת המבט של החוקר הופכת לחלק מהמציאות הנחקרת והשיקוף שלה בעיניו מעשיר את שיקופה בעיני הנחקרים.

התקופה החמישית, "הפוסט מודרניסטית", בין השנים 1990-1995, מתייחסת לאתנוגרפיות חדשות וניסיוניות המבקשות לתת תשובות למשברי הייצוג. את החיפוש אחר תיאוריות ונרטיבים גדולים וכוללניים מחליפים ניסיונות להציע תיאוריות שיתאימו לבעיות ומצבים מסוימים, וכאלה שמשמיעות גם את קולו של ה"אחר". יצירה של אתנוגרפיות חדשות התאפשרה על ידי חידוד הרגישות, הגדלת הספקנות והסירוב להעניק יתרון כלשהו לאחת מן הגישות המחקריות הרווחות.

שתי התקופות העכשוויות "הבתר-ניסויית" (post experimental) בשנים 1995-2000 ו"תקופת העתיד" מ- 2000 ואילך, מתרכזות בשיח המוסרי הנלווה למחקר האיכותני. חוקרים בתר-ניסויים מקבלים אתנוגרפיות ספרותיות, שירה ומולטימדיה כמובנים מאליהם. הם מנסים לקשור את כתיבתם לצרכיה של חברה חופשית ודמוקרטית. המחקר האיכותני שואל בתקופה זו שאלות על אודות יחסיות תרבותית וערכית.

הסקירה ההיסטורית של המחקר האיכותני כפי שמובאת כאן, הינה צורה אחת לסכם תהליך מורכב מאד של שינוי הפרדיגמה המחקרית במדעי החברה. המאפיינים של התקופות השונות מתקיימים בו זמנית עד היום, ופורשים מבחר רב של גישות לשימוש החוקרים. המשותף לכל הזרמים הינה ההסכמה שהמציאות במחקר מעוצבת על ידי המשתתפים בו: החוקר, הנחקרים והקוראים (Creswell, 1998), וכן, שהחוקרים מדברים מתוך מגדר, גזע, מעמד, תרבות והשקפה על קהילתם האתנית. המגדר ומקומם התרבותי של החוקר או החוקרת קובעים את המערכת הרעיונית שלהם (התיאוריה והאונטולוגיה), וזו מגדירה את השאלות (האפיסטמולוגיה) שהם מבקשים לבחון באמצעות דרכים מסוימות (מתודולוגיה וניתוח). כל חוקר מדבר מתוך תפיסה פרשנית, המעצבת את המשמעות המחקרית של הנתונים (צבר בן יהושע, 2001).

2. איסוף, ניתוח והצגת הנתונים.

המחקר האיכותני, כפי שהוצג לעיל, הנו כינוי לטווח רחב מאד של מחקרים המתבססים על תפיסות פילוסופיות שונות ולפיכך מחפשים דברים שונים, מנתחים באופנים שונים ומגיעים לתוצרים מחקריים שונים (ראה לדוגמא: צבר בן יהושע 2001; Creswell 1998; Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998; Moustakas, 1994).

2.1 כלי המחקר: ראיונות עומק ממוקדים

ארבעה עשר ראיונות עומק ממוקדים ביחסים עם האב, נערכו עם בנים בגילי 17-18. כל אחד מהראיונות ארך כשעתיים בממוצע.

בראיון עומק ממוקד התוכן של הראיון ממוקד בנושאים שהם מרכזיים לשאלות המחקר אך סוג השאלות והדיון בהן מאפשרים גמישות וזרימה כפי שמתקיימים בראיונות עומק פתוחים (Minichello, 1995).

ראיון עומק ממוקד מתחיל בשאלה פותחת אחת (אתייחס אליה בהרחבה בתיאור מהלך המחקר) ולאחריה זורם המראיין עם המראיין, עם הסיפורים והתכנים שעולים במהלך השיחה. לאורך הראיון נשאלות שאלות הבהרה, שאלות המאפשרות העמקת ההבנה בנושאים שעלו, וכפי שמתואר בשיטת התיאוריה המעוגנת בשדה, לאחר כל ראיון נערך ניתוח ראשוני, מסומנים נושאים, תימות ומוטיבים עליהם מושמים דגשים בראיונות הבאים.

ההנחה היא שהמראיין הנו בעל הידע והמומחה הטוב ביותר לתיאור ופירוש עולמו וחיי (Herman & Bonarius, 1991). הראיון המחקרי הנו סיטואציה בין אישית, שיחה בין שני שותפים לגבי נושא בעל עניין משותף. זוהי צורה ספציפית של אינטראקציה אנושית שבה דרך דיאלוג, מופק ידע.

"Knowledge is Interrelational. An interview is literally an inter view, an interchange of views between two persons conversing about a common theme. (...) Knowledge is neither inside a person nor outside in the world, but exist in the relationship between persons and world. (Kvale, 1996. P. 44)

המשמעויות הנלוות לסיפורי המראיין נגישות למראיין לא רק על ידי המילים, אלא על ידי מבע העיניים, הטון, הקול, ביטויים ומחוות בזרימה הטבעית של השיחה. החוקר הנו כלי המחקר. מיומנויותיו, עמדתו הרגשית והידע שלו יכתיבו את מהלך הראיון ואת עומקו.

"A good interview is a process in which two people work hard to understand the views and experience of one person: the interviewee." (Greenspan, 1998. P.xvii).

2.2 ניתוח והצגת הנתונים

דנזין ולינקולן מציעים לראות את החוקר במחקר האיכותני כבריקולר (Denzin & Lincoln, 1994): "כמו הבריקולר, משתמש החוקר במחקר האיכותני באסטרטגיות המתודולוגיות, בשיטות ובחומר האמפירי המצויים בידיו והמתאימים ביותר לנושא המחקר, לשאלת המחקר ולקונטקסט המחקרי, גם אם צריך לשם כך להמציא כלי מחקר חדשים, או לצרף שיטות בצורה יצירתית". (עמ' 2).

במחקר זה שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory) הנחתה את תהליכי האיסוף, ניתוח והצגת הנתונים. יחד עם זאת, לפני פירוק הטקסט, ראיתי צורך לנתח כל ראיון בשלמותו. לשמוע את הסיפור של הבן על קונטקסט חייו הייחודי. לכן, שלבי הניתוח הראשוניים נשענו על הנחות הנובעות מהגישה הנרטיבית למחקר.

שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה, נראתה המתאימה ביותר למטרת המחקר הנוכחי, שהיא לפתח את התיאוריה לגבי משמעות היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות והשלכותיהם על העצמי של הבן המתבגר. שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה, כפי שארחיב בהמשך, מבטיחה איסוף וניתוח נתונים

שיטתיים יחסית, הפקת רמות שונות של קטגוריות תוך כדי השוואה מתמדת וזיהוי הקשרים בין הקטגוריות השונות המאפשר בניית תיאוריה, וכפי שמעיד קרוסוול בסקירתו מסורות שונות של מחקרים בשיטה האיכותנית, בהשוואה למסורות המחקריות האחרות, השיטתיות שמציעה התיאוריה המעוגנת בשדה הופכת אותה יותר אמינה מבחינה מדעית (Creswell, 1998).

יחד עם זאת, כאמור, בשלב הראשון של ניתוח הראיונות, ניתחתי כל אחד מהראיונות "ניתוח אורכי". כלומר, ניתוח הסיפור של כל אחד מהבנים בפני עצמו. התחקיתי אחר תיאורו את הסטוריית החיים שלו, הסטוריית היחסים עם האב, התהליך שעבר תוך כדי הראיון, המילים, הדימויים, הביטויים בהם מתאר את היחסים, מאפיינים צורניים אחרים של השיח על האב והיחסים אתו, הקונטקסט המשפחתי בו מתאר את התפתחות היחסים וכדומה. ניתוח זה נשען על הנחות הנובעות מהגישה הנרטיבית. בשלב השני, על פי שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה, חולקו הראיונות לקטגוריות שאפשרו השוואה מתמדת בין הראיונות, כלומר "ניתוח רוחבי".

שלב הניתוח הראשוני אפשר לערוך השוואה מתמדת תוך התייחסות ל"יחידות ניתוח" מגוונות יותר. האינטגרציה בין הממצאים שעלו מ"הניתוח האורכי" ומה"ניתוח הרוחבי", תרמה להרכבת תמונה "תלת מימדית" במובן, שהבנות שהופקו מתהליך פרשני אחד, האירו באופן מלא יותר הבנות שהופקו מהתהליך האחר, ואף אפשרו, בסופו של דבר, לקשר בין התימות והמוטיבים לכדי ניסוח תיאורטי בהיר.

להלן אציג בקצרה את ההנחות המרכזיות, הרלבנטיות כאן, של הגישה הנרטיבית, וביתר אריכות את עקרונותיה של שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה.

1. הגישה הנרטיבית למחקר

הגישה הנרטיבית למחקר, מבוססת על הנחות היסוד של ההרמנויטיקה. תפיסת האדם, על פי ההרמנויטיקה, היא כאל דמות יוצרת ואקטיבית. יחסו של האדם לעולם, על פי גישה זו, אינו יחס פסיבי, המבוסס על קליטה של גירויים או מצבים, אלא יחס אקטיבי המבוסס על יצירת פרשנות או יצירת סיפורים. על פי גישה זו, האדם עוסק בפעילות פרשנית בלתי פוסקת של העולם, אשר מצדו פתוח לפירושים שונים. התהליך של פירוש המציאות הוא התהליך שבו מעניק האדם למציאות משמעות כלשהי. תהליך זה הנו סובייקטיבי ומושפע מגורמים שונים – קוגניטיביים, אישיותיים ותרבותיים. מעמדה של האמת, כמשתמע מכך, אינו כשל ישות אוטונומית, שכן היא אינה קיימת במציאות אובייקטיבית כלשהי (לוי, 1986).

הגישה הנרטיבית אינה עסוקה בניסיון לגלות או למצוא את ה"אמת" האובייקטיבית אלא **בפענוח ובחשיפה של תהליכי הפרשנות – תהליכי הבחירה שמפעיל המספר** על המציאות כדי ליצור את הסיפור (Bouchard & Guerette, 1991).

ספנס (Spence, 1982), מבחין בין "אמת היסטורית" לבין "אמת נרטיבית". האמת ההיסטורית היא תחום העיסוק המסורתי של ההיסטוריון או הארכיאולוג המבקשים לגלות את שהתקיים במציאות אובייקטיבית. האמת הנרטיבית היא תוצר של חשיפת תהליכי הפרשנות עצמם. "זוהי לא האמת של המציאות כפי שקרתה באופן אובייקטיבי. זו לא התוצאה של מחקר אמפירי, אלא האמת של החוויה.. [שכן גם כאשר אנשים] משקרים, שוכחים, מגזימים, נבוכים ומתבלבלים כאשר הם מספרים על חייהם, עדיין, הם חושפים את האמת" (Personal Narratives Group, 1989) בתוך קרומר (נוב, 2000 עמ' 63).

כאמור, הניתוח על פי הגישה הנרטיבית היווה שלב מקדים, ראשוני של ניתוח הנתונים. בשלב השני, ניתוח הנתונים כחלק ממערך המחקר, התבסס רובו ככולו על שיטת התיאוריה המעוגנת בשדה, שאת עקרונותיה אציג להלן.

2. התיאוריה המעוגנת בשדה (Grounded Theory)

התיאוריה המעוגנת בשדה פותחה ב-1967 על ידי גלזר ושראוס (Glaser & Strauss, 1967). מתודה זו מוצגת כמתודה המרכזית לניתוח נתונים ולבניית תיאוריה במחקר האיכותני. היא מהווה בעת ובעונה אחת נקודת מוצא פרדיגמטית למתודולוגיה האיכותנית, כינוי לשיטת איסוף הנתונים, דגימה, בניית מערך מחקר, ניתוח נתונים ואפילו כתיבת הממצאים ועריכתם לפרסום (צבר בן יהושע 2001).

ניתוח על פי מתודה זו מבוסס על איתור, שיום ואפיון של חזרות בחומר הגולמי של הממצאים, תוך הגדרה ברורה של יחידת הניתוח, בניית היררכיה בין החזרות והתמות שנתגלו, וניסיון להרכיב מודל תיאורטי המסכם ומסביר באמצעותם את המציאות הנחקרת.

נקודת המוצא של התיאוריה היא, שבהתנהגות האנושית קיימים דפוסים וחזרות, אך אלה אינם ניתנים לתיאור באופן מתימטי, או על ידי חישוב הקשר בין מערכות מוגדרות היטב של משתנים בלתי תלויים, משתנים תלויים ומשתנים מתווכים. את הדפוסים האלה אפשר לגלות על ידי כניסה לאתר המחקר עם שאלת מחקר תחילית, כללית ופתוחה, וחיפוש זהיר, מובנה ושיטתי אחר הקשרים ומבנים. רק כניסה

לשדה ללא השערות או תיאוריה קיימת, על האופן בו מתנהלת המציאות, תאפשר לחשוף דפוסים אלה באופן מדויק.

התיאוריה המעוגנת בשדה מניחה שלכל האנשים שיש להם נסיבות חיים משותפות, יש גם דפוסים חברתיים ופסיכולוגיים משותפים, שאף אם אינם מנוסחים או מובעים באופן מודע על ידם, בכל זאת הם צומחים מתוך החוויות המשותפות (Hutchinson, 1988).

חומרי הגלם של התיאוריה המעוגנת בשדה כוללים ראיונות, תצפית משתתפת, מחקר ספרייה ודיווח על מחשבותיו וחוויותיו של החוקר עצמו. ניתוח הנתונים מתבסס על תהליך של השוואה מתמדת. חומר הנתונים מנותח ומפורש על ידי החוקר, אשר מפתח מושגים וקטגוריות (קטגוריה מייצגת יחידה של אינפורמציה המורכבת מאירועים, התרחשויות ומקרים (Strauss & Corbin, 1990), מזהה את הקשרים או היחסים בין המושגים והקטגוריות השונות ובונה היפותיזות שנבחנות מחדש מול החומר הקיים ומול תיאוריות רלבנטיות. זהו תהליך מקביל של אינדוקציה ודדוקציה. הפתיחות של האינדוקציה משולבת בתהליך הדדוקטיבי של בדיקת הקטגוריות והיחסים ביניהן. מתוך כך בונה החוקר סכמה אנליטית אבסטרקטית של תופעה שמתייחסת לסיטואציה (סיטואציה עשויה להיות אינטראקציה בין פרטים, פעולות או תהליך בתגובה לתופעה) (Creswel, 1998).

הקטגוריה הנה "יחידת הניתוח" (unit of analysis), כלומר היחידה הקטנה ביותר שעד אליה יפורק חומר הממצאים. ישנם סוגים רבים של יחידות ניתוח, והסוג ייקבע בהתאם לשאלת המחקר ולאופי הנתונים. צבר (1990) מציגה מגוון של יחידות ניתוח החל מהיגד וכלה באפיזודה. בשיטות מחקר העוסקות בחקר השיח, יכולה יחידת הניתוח להיות מצומצמת אף יותר מהיגד, כגון מילה, משפט או הגדרה תחבירית או דדוקצית כלשהם.

שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990), מדגישים בתהליך הניתוח את בניית התיאוריה מתוך חומר הגלם. הם מתייחסים לשלושה סוגים של קידוד שהנם ספיראליים: open coding - תהליך אשר בו, בדומה לנזכר לעיל, קיים זיהוי של הרעיונות המרכזיים בחומר הנתונים וייצוגם במושגים. את המושגים מקבצים לקטגוריות. תהליך הקידוד הצירי (Axial coding) הנו תהליך, אשר בו מתבצע תהליך הניתוח על "ציר" שכבר נוסח. הקטגוריות מקבלות מאפיינים ומימדים על מנת ליצור הסברים מדויקים יותר לגבי התופעה. המאפיינים או המימדים עונים על שאלות לגבי התופעה, כגון: מתי, איפה, למה, מי, כיצד ועם אילו תוצאות. התשובות לשאלות אלה נותנות למושג כוח הסברי יותר. תהליך

הקידוד המכוון (selective coding), הנו תהליך של חידוד ואינטגרציה של התיאוריה, ומתוכה מציאת הקטגוריה המרכזית או התימה העיקרית של המחקר. בכל שלב של איסוף וניתוח הנתונים ניתן לחזור חזרה ולעצב מחדש את הקטגוריות והמימדים, או לפנות למקורות מידע נוספים וחדשים, לראיין עוד נחקרים וכדומה, הכל בהתאם לכיווני חקירה העולים מן הנתונים.

2.1. שיטת הדגימה בתיאוריה המעוגנת בשדה

בשיטות מחקר כמותיות מקובלת דגימה מקרית אשר מאפשרת לקבל מפלח מייצג של אוכלוסייה, מידע שישקף אותה אוכלוסייה בכללה. דגימה כזו אינה מהווה חלק ממערך המחקר האיכותני מסיבות עקרוניות המתייחסות למהותו של המחקר האיכותני, וכן מסיבות פרקטיות, הנוגעות להיקף הגדול של הנתונים הנאסף גם כשמדובר במספר קטן של נבדקים (Miles & Huberman, 1994, p. 27).

שיטות הדגימה במחקר איכותני הן לרוב מסוג הדגימה המכוונת (purposive) ולא דגימה מקרית (Miles & Huberman, 1994). סוג זה של דגימה מבוסס על האקסיומה הסוציולוגית כי "בכל מבנה חברתי אנושי עומדים אנשים שונים ביחס שונה למבנה החברתי בכללו, רואים אותו אחרת ומשתמשים בו אחרת; הבדלים אלו יכולים להתבטא באופן שבו הם מדברים או בדרך הפעולה שלהם" (Schatzman & Strauss, 1973, p. 41). מדובר בדגימה המונעת על ידי תיאוריה כמו תהליך ה"דגימה התיאורטית" שתוצג להלן.

הדגימה אינה מכוונת להשיג ייצוגיות סטטיסטית (representativeness), אלא לפתח מושגים תיאורטיים ולבחון את התנאים בהם התיאוריה מתקיימת, מבלי להכליל את הממצאים לתנאים אחרים.

"דגימה תיאורטית" הנו מושג מרכזי בתיאוריה המעוגנת בשדה, וחלק בלתי נפרד מתהליך איסוף וניתוח הנתונים. כאמור, בשלב הראשון החוקר עובר על הראיונות הראשונים ומאתר בהם חזרות של תימות, נושאים וכותרים החוזרים על עצמם וניתנים לאפיון או לשיום. התימות שאותרו בשלב הראשון הן "קטגוריות ראשוניות", והן מתחילות לשמש כבר בשלב זה, כמנחות בהמשך תהליך הבניית המחקר – מה שקרוי "דגימה תיאורטית" (theoretical sampling). פירושה של הדגימה התיאורטית הוא, שהקטגוריות הראשונות, והניתוח והפרשנות הראשוניים שלהן מכוונים את החוקר אל עבר נחקרים נוספים, שיאפשרו להרחיב את ההבנה ביחס לאותן קטגוריות. המטרה של הנתונים שייאספו בשלבים

הבאים היא לאשש או להפריך את הקטגוריות הראשוניות שנוסחו, לעדן אותן ולנסחן טוב יותר, וכן למצוא קטגוריות נוספות או לבטל את אלה שכבר נמצאו.

בשלב השני מתבצעת הגדרה יותר מדויקת של הקטגוריות. בשלב זה על כותרת הקטגוריה להצביע באופן מפורש על התכנים הייחודיים שעלו תחת אותה תימה.

בשלב השלישי, הניתוח כמעט הושלם, והוא כולל מערכת קטגוריות ומימדים. בשלב זה צובר החוקר עוד ועוד נתונים ומקדד אותם בהתאם למערכת הקטגוריות הקיימת, אולי תוך תיקונים אחרונים בקטגוריות ובמימדים. המטרה היא להגביר את התוקף הפנימי של הממצאים על ידי עיבוי כמות הנתונים השייכים לכל קטגוריה, ובכך להשתכנע שאכן המבנים והמימדים קיימים במציאות הנחקרת. תהליך זה אינו ליניארי – שלבים אלה מתבצעים במקביל. בכל שלב של איסוף הנתונים וניתוחם ניתן לחזור לאחור ולעצב מחדש את הקטגוריות והמימדים או לראיין עוד נחקרים.

תהליך זה מסתיים כאשר החוקר מגיע ל"רוויה תיאורטית" (theoretical saturation) (Glazer & Strauss, 1967). כאשר ישנן חזרות רבות מדי, הנתונים המצטברים נכנסים, ללא קושי, למערכת הקטגוריות והמימדים הקיימת ולחוקר הולך ומתברר שאין עוד מקום לתיקון מערכת הקטגוריות ומתבהרת לו תמונה כוללת, באמצעותה הוא מסוגל להסביר את המתרחש במציאות הנחקרת ולהציג תיאוריה - אזי הגיע החוקר לרוויה תיאורטית.

בפועל, קשה להגיע לרוויה תיאורטית אבסולוטית. הממצאים של המחקר בגישה זו הם open ended, שכן הם פתוחים לאפשרות, כי המקרה הבא שינותח ישפוך אור חדש על המושגים והדפוסים שנתגלו. למרות זאת, יכולים חוקרים להגיע לנקודה, שבה יש להם בטחון סביר שממצאיהם לא יתערערו, אף אם יתגלה סוג נוסף של מקרים המתייחס לאותה תופעה.

4. במחקר הנוכחי

בפרק השלישי יתואר מהלך המחקר בפירוט. יחד עם זאת, מאחר שתהליך הפקת הממצאים הנו חלק בלתי נפרד מהצגתם, ניתן יהיה להתחקות אחר התהליכים המתוארים לעיל בשער המציג את ממצאי המחקר.

הממצאים מוצגים בחמישה פרקים. הקטגוריות המרכזיות במחקר, הנן הסעיפים בהם מוצגים הממצאים. בכל סעיף מוצגים המימדים שעלו מתוך ההשוואה המתמדת ביחס לכל קטגוריה. תוך כדי

הצגת הממצאים והדיון בהם, מתוארים גם התהליכים אשר דרכם הולכת ומתבהרת התמונה התיאורטית, האינטגרטיבית יותר. מתוארים תהליכי ה"דגימה התיאורטית", וכן מתואר תהליך ה"רוויה". האינטגרציה בין הממצאים בכל אחד ואחד מן הפרקים ומכולם יחד, מובילה לניסוח התיאוריה המרכזית העולה מהמחקר.

פרק שני

שאלת התוקף האמינות והאתיקה במחקר האיכותני

בעבר, הביקורת נגד מחקרים איכותניים היתה מופנית בעיקר כלפי העובדה כי אינם מצליחים לבסס קריטריונים של תוקף ומהימנות כפי שמקובל במחקר הכמותי. החוקרים האיכותניים טענו שבשל השוני בחשיבה, בפילוסופיה ובגישה להבנת המציאות האנושית, יש לתת למושגים אלו פירושים אחרים, התואמים את המתודולוגיה ואת התיאוריה של המחקר האיכותני (Agar, 1986; Lincoln & Guba, 1985; Miles & Huberman, 1994). כיום, ביקורת זו כמעט שאינה מושמעת עוד, בשל החשיבות המתודולוגית השווה לה זוכה המחקר האיכותני (צבר בן יהושע 2001).

1. קריטריונים לשמירה על אמינות המחקר

ואולם בספרות המקצועית העוסקת במחקר איכותני, הולכים ומתגבשים קריטריונים לשמירה על אמינות המחקר "trustworthiness". על פי לינקולן וגובה (Lincoln & Guba, 1985), האמינות במחקר איכותני מתייחסת לרמת הביטחון ב"אמת" שיש בממצאים של מחקר ספציפי. מאחר שמחקר כזה אינו מניח מציאות אובייקטיבית אחת, הוא מתייחס יותר למידת ההלימה, ההתאמה בין המציאויות המובנות (constructed realities) הקיימות אצל הנחקרים עם אלה המיוחסות להם. קיימים חמישה מבחנים לבדיקת אמינות המחקר האיכותני (Miles & Huberman, 1994; Creswell, 1998):

1. ייצוג מדוייק - Credibility - מידת הדיוק של התיאור והפירוש של החוויה הנחקרת. האם הממצאים נראים תקפים ביחס לתיאוריות אחרות ובעיני חוקרים נוספים? האם התהליך המחקרי מוצג בצורה פתוחה אותנטית ועשירה?
2. אישור חיצוני - Confirmability - באיזו מידה תלויות תוצאות המחקר בהטיות לא מודעות ולא מבוררות של החוקר? מהי האפשרות שחוקר אחר יוכל להגיע למסקנות דומות על סמך אותם נתונים?
3. מהימנות - Dependability - האם המחקר נערך בצורה עקבית וברורה לאורך זמן? האם שאלת המחקר היא ברורה ושיטת המחקר מתאימה לשאלה? האם ברורה הפרדיגמה האנליטית?

4. יכולת ההעברה - Transferability - האם ממצאי המחקר יכולים להתאים גם לקונטקסט שונה? באיזו מידה הממצאים תורמים להבנה של קונטקסטים מחוץ למצב המחקר?
5. יישום - Application - האם ממצאי המחקר הם בעלי "תוקף פרגמטי"? באיזו מידה הם עומדים במבחן היעילות והפוריות? באיזו מידה הם ניתנים ליישום, ובאיזו מידה תורם הידע המושג ליצירת דרכים חדשות להבנה?

2. פרוצדורות לאימות ותיקוף במחקר האיכותני

קרסוול (Creswell, 1998), מציע רשימה של פרוצדורות לאימות ותיקוף במחקר איכותני, מתוכם צריך כל מחקר לנקוט לפחות בשתי פרוצדורות (Creswell 1998 P. 203). להלן העיקריות שבהן:

1. התייעצות עם קולגות - Peer debriefing – על ניתוח החומר להיעשות תוך התייעצות עם מנתחים מפרשים נוספים. בשלבים הראשונים של ניתוח הראיונות הפתוח והפקת הקטגוריות והמימדים נפגשתי עם המנחה פרופ' שמואל ארליך לאחר כל ראיון וניתוחו (בפרק הממצאים ובסעיף המתאר את מהלך המחקר מוזכרים התייחסויותיו, תרומתו להבנת הממצאים ולתהליך שאני עברתי כחוקרת מול הראיונות).

בשלב מתקדם יותר הצגתי בקבוצה של חוקרים במחקר איכותני בהנחייתה של פרופ' עמיה ליבליך. השתתפתי בקבוצה זו לאורך כל השנה השנייה, בשלבים מתקדמים יותר של איסוף הנתונים וניתוחם. בקבוצה הצגתי טקסטים שהתייחסו לקטגוריות סביב ציר מסוים, שלא הצגתי אותן לקבוצה. תגובות הקבוצה היו, מבחינתי, אישור למחשבות ולניתוח הראיונות בשלב זה.

בשלב השלישי של כתיבת הממצאים ובניית התיאוריה קראו את העבודה, העירו, האירו ותרמו פרופ' שמואל ארליך, פרופ' אלן בורובסקי (בתרגום חופשי לאנגלית), ד"ר אלן פלשמן וד"ר אירית אהרני. חלקים שונים מפרק הממצאים קראו גם פרופ' עמיה ליבליך והפסיכולוג הקליני אילן ולד.

2. תיאור מעובה - Thick description – תיאור עשיר ומלא. בזכות תיאור כזה ניתן להשיג transferability ולבחון, אם המסקנות לגבי המקרים הייחודיים ניתנות להעברה גם לגבי מקרים אחרים. ליבליך, תובל-משיח וזילבר (Lieblich, Tuval-Mashiach, & Zilber, 1998) מדגישות את החשיבות של ריבוי בציטוטים מתוך הראיונות ובהצעת פרשנויות אלטרנטיביות בגוף העבודה, כדי

לאפשר לקורא לגבש עמדה משלו ביחס לפרשנות המוצעת. פרוצדורה זו חיונית כדי להשיג מקיפות (comprehensiveness) של הממצאים. קירק ומילר (Kirk & Miller, 1985) מציינים בהקשר זה גם את החשיבות של השימוש ברשימות מתוך יומן השדה ובהערות שליוו את כל תהליך העבודה, הן כאמצעי לבדיקת התוקף והן לבדיקת המהימנות.

במחקר מוצג תהליך ניתוח הנתונים תוך כדי הבאת ציטוטים בשפת הנערים ותוך כדי תיאור התהליכים המחשבתיים והרגשיים, שעברו עלי כחוקרת בשלבים השונים של המחקר, החל מהפקת הקטגוריות הראשונות דרך גיבוש הממצאים, ועד האופן בו התקבלו הפרשנויות והוסקו המסקנות. יומן שדה נכתב על ידי לאורך כל מהלך המחקר, וחלקים ממנו מופיעים או מוצגים בתיאור מהלך המחקר ובפרק הממצאים.

3. בדיקה עם המשתתפים במחקר - Member checking - בדיקה של חומר הנתונים, הניתוח, הפרשנות והמסקנות עם המרואיינים עצמם. מסיבות פרקטיות לא ניתן היה לבצע ראיונות חוזרים (רוב הבנים התגייסו לצבא חודשים מספר לאחר קיום הראיונות, ואני שהיתי בחו"ל בשנות הכתיבה). אולם, ערכתי בדיקות שונות של הניתוח והפרשנות תוך כדי הראיונות, כאשר הסתמנו נושאים ותימות שחזרו על עצמם, בתוך הראיון או בין הראיונות השונים. בדיקות אלה מתוארות בפרקי הממצאים. יחד עם זאת, גלזר (Glazer, 2002), במאמר מאוחר יותר, טוען, שלהזמין את משתתפי המחקר ולהעריך האם זהו קולם, איננו מתאים כבדיקה לתקפות המחקר. המשתתפים עשויים שלא להבין את התיאוריה, לא להיות מודעים לתבניות המתגלות בתוך סיפוריהם, או לאהוב אותה אם אכן יבינו אותה. התוצר של התיאוריה המעוגנת בשדה, אינה קולם של המשתתפים, אלא הפשטה מוכללת ממעשיהם, והמשמעויות שהם נותנים להם, המהווים נתונים להכללה קונספטואלית.

4. שילוש/ הצלבה - Triangulation - שימוש במספר מקורות, שיטות ותיאוריות כדי להאיר נושא אחד מנקודות מבט שונות. במחקר נותחו 12 ראיונות המתמקדים ביחסים עם ההורים ובמיוחד עם האב, כאשר כל אחד מהם מעיד הן על עצמו והן על האחרים. כמו כן, לאורך כל העבודה, ובמיוחד בדיון, נבדקים הממצאים והמסקנות הנובעים מהם, לאור סיפורים של בנים אחרים באותם גילים מישראל, ואף מתרבויות שונות, לאור תיאוריות שונות, לאור מחקרים אחרים וידע מקצועי ממקורות שונים.

בפרק "מהלך המחקר" יוצג התהליך הרפלקסיבי שלי כחוקרת בנים מתבגרים בישראל.

3. אתיקה במחקר האיכותני

הדיון באתיקה של המחקר במדע, עלה לאחר מלחמת העולם השנייה ובמחקר הביו-רפואי בשנות השישים, בעקבות ההבנה, שהמחקר עלול להסב נזק לנחקרים. רק בשנות השבעים החל גם המחקר החברתי לבנות לעצמו הנחיות אתיות. אלה דמו להנחיות של המחקר הביו-רפואי: החוקר נדרש לשמור היטב על עקרונות של טובת הנחקר, על כבוד ופרטיות בהתנהגותו כלפי הנחקרים, ובעיקר על תרגומן המעשי ל"הסכמה מדעת" – הנחקר חייב להסכים להשתתף במחקר, וזאת לאחר שקיבל מידע מלא על המחקר ועל השלכותיו (לירון דושניק ונעמה צבר-בן יהושע, 2001).

אולם, עם התגבשות האתיקה של המחקר החברתי, הלך והתבהר כי הבדלים אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים בין המחקר האיכותני למחקר הפוזיטיביסטי מובילים לאימוץ של פרספקטיבות אתיות שונות (Howe & Moses, 1999; Lincoln & Guba, 1989, 1994; Punch, 1994; Wax & Cassell, 1981). במחקר הפוזיטיביסטי האתיקה מהווה מרכיב חשוב מאד, אך חיצוני, לתהליך המחקרי (Guba & Lincoln, 1994). החיפוש אחר האמת האחת מביא את החוקר להתייחס אל נחקריו כאל אובייקטים, ולהשתית את יחסיו עמם על ריחוק ושליטה. הונאת הנחקרים עשויה להיתפס כלגיטימית אם היא הכרחית לחשיפת ה"אמת", החפה מהטיות כלשהן.

במחקר האיכותני, עבודת השדה מושתתת על קשרים אישיים בין החוקר לנחקר ועל קרבה ואינטימיות ביניהם (Punch, 1994). יתרה מזאת, על בסיס ההנחה ההבנייתית, המציאות היא פרי משא ומתן חברתי. מטרת המחקר האיכותני הינה להבין את המבנים האישיים היוצרים מציאויות שונות (Lincoln & Guba, 1989). כלומר, המחקר הנו תוצר של משא ומתן בין החוקר לנחקרים (Howe & Moses, 1999). אמונות, נורמות תרבותיות וכדומה, נבנות במסגרת הדו-שיח חוקר-נחקר.

המחויבות של החוקר להבין את העולם מתוך הפרספקטיבה של הפרט, מהווה בסיס משותף בין כל זרמי המחקר האיכותני (Lincoln & Denzin, 1994). "התפנית הפרשנית" (Howe & Moses, 1999) שהמחקר האיכותני מביא אתו, מבססת את האתיקה של המחקר על כבוד הדדי, אמון, הדדיות ושיתופיות בין החוקר לנחקרים, והופכת את האתיקה לחלק מהותי ממטרת המחקר, למרכיב פנימי שאינו ניתן להפרדה מן המרכיב המדעי, מתודולוגי של המחקר (צבר בן יהושע, 2001).

האתיקה של המחקר האיכותני עוסקת בחיפוש אחר עקרונות, מחויבויות ומידות אשר צריכים להנחות ולאפיין את ההתנהגות הראויה של החוקר. מאי (May, 1980), אצל צבר בן יהושע (2001), בוחן את התאמתן של חמש תיאוריות אתיות שונות לגישת המחקר האיכותנית.

1. האתיקה הטלאולוגית, השופטת את הפעולה בהתאם לאופייה – הפקת ידע חדש הנו ערך ויעד ראוי בפני עצמו.

2. האתיקה הדאונתולוגית, המדגישה את חובת הכבוד והשוויון של אדם כלפי זולתו.

3. האתיקה התועלתנית, אשר לפיה, השיפוט המוסרי מתבסס על תוצאת הפעולה – על החוקר לבחור בפעולה, אשר מבטיחה את מרב ה"טוב" למרב האנשים, היכולים להיות מושפעים ממנה.

4. התיאוריה הביקורתית, הרואה את החברה כמאבק בין אינטרסים של קבוצות ופרטים המתחרים זה בזה. לפיכך, המחקר אינו אובייקטיבי ונטול אינטרסים, ולכן ראוי שישרת את האינטרס הביקורתי – שחרור של הקבוצות והפרטים המופלים לרעה.

5. האתיקה של ברית, על פי מאי (1980), הינה התיאוריה האתית המתאימה ביותר להנחות את החוקר האיכותני. אתיקה זו מתייחסת אל מחויבות החוקר כלפי הקהילה הנחקרת, הקהילה הפרופסיונלית, המוסד המממן את המחקר, תחום הדעת, וכדומה, ומגדירה אותן באופן ספציפי. יחד עם זאת, היא מציבה מעל לכל את האחריות הייחודית של החוקר אל הנחקרים, הנגזרת מהחילופין האישיים וההדדיים הנערכים ביניהם, ומדגישה את הכרת התודה, הנאמנות ואף את ההקרבה והדאגה הנדרשים מן החוקר ביחסו אל הנחקרים.

ואולם, על פי לירון דושניק ונעמה צבר בן-יהושע (2001), הבחירה בתיאוריה האתית, היא בחירה הנתונה בידיו של כל חוקר בגישה האיכותנית.

במחקר זה נשמרו מספר עקרונות אתיים אותם אפרט להלן ואילו התיאוריה האתית המנחה הינה שילוב בין האתיקה של ברית שהוצגה לעיל והאתיקה הפמיניסטית, עליה ארחיב בהמשך.

הסכמה מדעת – ההסכמה מדעת מהווה יישום של השמירה על אוטונומיית הפרט. היא מרכזית באתיקה של המחקר כולו. ההסכמה מדעת מבטיחה, שכל נחקר העריך את כדאיות ההשתתפות במחקר והחליט בחיוב (Howe & Dougherty, 1993). כל אחד מהמשתתפים הביע את הסכמתו להשתתף במחקר, ויכול היה לסגת בכל אחד מהשלבים עד הראיון ואף במהלכו.

פרטיות ואנונימיות – באתיקה של המחקר הזכות לפרטיות מיושמת, בעיקר, על ידי השמירה על אנונימיות הנחקרים. במחקר שונו שמות המשתתפים, עיסוקי ההורים וזהותם, וכן מטושטשים זהות בית הספר ומיקומו של בית הספר.

הדדיות ושותפות – האינטימיות של המחקר האיכותני במובן של צמצום המרחק בין חוקר לנחקרים וקיום מפגש "פנים אל פנים", הדו-שיח סביב המשמעות והפרשנות של המציאות הנחקרת, מרחיבים את האתיקה של המחקר האיכותני לעבר הדדיות ושותפות (Sabar, 1998), שאחד הביטויים לה הוא המונח "משתתפים" לעומת "סובייקטים" (Howe & Moses, 1999).

כפי שיתואר במהלך המחקר, חלק מהבנים הרגישו שותפים מלאים והתגייסו בהתלהבות ללמד אותי מה קורה ביחסיהם עם הוריהם. חלקם היו זקוקים לי כאוזן קשבת בנושאים אלה, ובכך הענקתי להם את מה שיכולתי לתת להם, בעוד הם מסייעים בידי בהשלמת המחקר.

סוגייה אתית העולה במחקר זה, ואני מניחה שהיא עולה בכל מחקר איכותני שהוא, ולא מצאתי לה פיתרון הינה: כיצד שומרים על כללי האתיקה כלפי נשואי המחקר שאינם משתתפים בו? לדוגמא, ההורים של הבנים, אחיהם ואחיותיהם, מוריהם וחבריהם. לעיתים, אלה נחשפים לא פחות מהמשתתף עצמו. כמובן שהפרטיות והאנונימיות שלהם נשמרת, ובכל זאת הם חלק ממחקר, שלא בהכרח הסכימו לו.

האתיקה הפמיניסטית מושתתת על מערכת היחסים שבין שני צדדים פרטיקולריים (Schwandt, 1997). בעקבות כך, השיפוט המוסרי מתקיים בדיאלוג ובתגובתיות ליחסים שבין אדם לרעהו, ויש הצדקה למחויבות אתית, הנבנית ומשתנה בהתאם ליחסים אלה. כמו כן, יסודות התיאוריה האתית מושתתים על אמון, תשומת לב ודאגה (ethics of care) (Noddings, 1984).

במהלך הראיונות נוצרו מצבים, בהם הייתי צריכה לבדוק, האם עצם השיח על היחסים עם האב או על תכנים אחרים בחיי הלב, חושף אותו למעמסה רגשית כבדה מדי. כשהרגשתי כך ניסיתי למתן, להרחיק, לאסוף, ולעיתים אף לתת בסיום הראיון תובנה, הסבר ותקווה. לעיתים נדרשתי לבדוק, האם התנהגות מסוכנת, עליה מספר הלבן עדיין נמשכת? כגון עבריינות, שימוש בסמים, או פגיעה עצמית. כשהיה נראה לי שהבן זקוק לעזרה במצבו, בדקתי האם הוא מקבל אותה בסביבתו. לשמחתי, מצבו של אף אחד מן הבנים המרואיינים בעת הראיון לא הצריך התערבות נוספת.

על פי נודינגס (Noddings, 1984), החוקר אחראי לעצב יחד עם המשתתפים קהילה של דאגה: יחסיו עם הנחקרים צריכים להתאפיין בכבוד הדדי, באמון, בקשב, באחוה ובחמלה כלפיהם, ובעת ובעונה אחת צריכה להיות להם משמעות בין אישית ומשמעות אתית ופוליטית.

בעיני, השארת האב כדמות שולית בחיי המשפחה ובחיי ילדיו, התעלמות מתרומתו וחיבתו והשארת האחריות רובה ככולה על כתפי האם, הנם לא רק "חלוקת תפקידים מסורתית", אלא גם בחירה חברתית שטומנת בחובה מחיר כבד שמשלמים הן האבות, הן האמהות והן הבנים והבנות. הארת חיבתו של האב ומרכזיותו בשנות ההתבגרות של הבן, הנם תוצר של קשב, דאגה וחמלה כלפי המשתתפים ושאר נשואי המחקר, אך הם גם מחאה פוליטית חברתית.

פרק שלישי

תיאור מהלך המחקר

1. השדה המחקרי

מלבד בן אחד, למדו כל הבנים באותו בית ספר תיכון. הבחירה בבית ספר זה נבעה ממספר שיקולים. השיקול הראשון היה של נגישות. הכרתי את צוות בית הספר וזכיתי לשיתוף פעולה מלא בהצגת המחקר לבנים בכיתות י"ב ובבקשה לקבל את הסכמתם להתראיין. השיקול השני, היה של השונות הגדולה במדגם. תלמידי בית הספר מגיעים מכל איזור המרכז. ניתן לפגוש בנים המגיעים ממשפחות מרקעים סוציו אקונומיים ואזורי מגורים שונים ומגוונים. גם רמות הלימוד בבית הספר מותאמות לרמת התלמיד ויכולתו. השיקול השלישי, נבע מתוך ההכרה בקושי העשוי לעלות בניסיון לדובב בנים מתבגרים לדבר על חייהם ויחסייהם עם ההורים. המאפיין העיקרי של אוכלוסיית בית הספר בו נערכו הראיונות, הוא שכל אחד מהתלמידים מתמחה גם במקצוע אמנותי. חשבתי שבנים העוסקים באמנות, יהיו וורבאליים יותר ופתוחים יותר מבנים אחרים בני אותו גיל. העיקרון שהנחה אותי בבחירת האוכלוסייה, היה בנים מתפקדים, כלומר הנמצאים במסגרת של לימודים, הבאים ממשפחות שבהם שני ההורים נוכחים בחיי הבן.

2. הצגת המחקר בפני הבנים

לאחר קבלת האישור ממשרד החינוך לבצע את המחקר בבית הספר האמור, פניתי למורים בשכבה של י"ב, תיארתי להם את המחקר וביקשתי רשות להיכנס לכיתה, להעביר בין הבנים רשימה שמית שלהם ולבקש אותם לרשום את מספר הטלפון ליד שמם אם הם רוצים להתראיין. הצגתי את עצמי כעובדת סוציאלית שעורכת מחקר על יחסי בנים מתבגרים והוריהם. הדגשתי את הרצון שלי לשמוע את קולם, את הסיפור שלהם ביחסייהם עם ההורים, ולא להישען על מה שכתוב בספרים. חלקם התלהבו מאד, אחרים נראו מהוססים יותר. העברתי רשימה שמית שלהם וביקשתי ממי שמעוניין להתראיין לרשום את מספר הטלפון ליד שמו. בסופו של דבר, מלבד אחד, רשמו כולם את מספרי הטלפון שלהם.

3. מהלך הראיונות

בר היה המרואיין הראשון ועוד אחזור אליו בהמשך. המרואיין השני היה מור – גם אליו עוד אחזור. הראיון עם ספי, המרואיין השלישי, נערך בבית הספר. ישבנו במקלט בית הספר כשעתיים. בתוך ההקלטה אפשר להתרשם מהרעש והמהומה שהיו סביבנו. ספי לא חש בכך. באמצע הראיון היתה הפסקת חשמל. שנינו ישובים במקלט אטום, מסביבנו עלטה. אני אומרת "אוי" וצוחקת במבוכה. ספי אומר "יטפלו בזה נראה לי" אני שואלת בהיסוס "כן? טוב..". מרגישה את קוצר רוחו, אני שואלת: "אתה רוצה שנדבר ככה, בחושך?" והוא אומר: "לא מפריע לי". אני כותבת ביומן השדה שלי מאוחר יותר: "זה היה מדהים הקטע הזה. ישבנו בחושך מוחלט, לא רואים אחד את השני, והוא היה כל כך שקוע בתוך הסיפור שלו, וכל כך רצה לספר, שלא הפריע לו שהוא בכלל לא רואה אותי מולו..". הצורך העז הזה לספר, לדבר על עצמם, על חייהם, על היחסים עם ההורים לא אפיין רק את ספי. למרות שבין הבנים השונים היו גם כאלה שהיה להם קשה יותר לדבר באופן זורם והיה צריך יותר לדובב אותם, עדיין נראה שהאפשרות לדבר על נושאים אלה מילא צורך. צורך שאולי קשה למצוא לו מענה בסביבה הטבעית שלהם. עם מי מדברים על היחסים? על החלקים הכואבים ביחסים עם ההורים? על החלקים הכואבים ביחסים עם האב?

אחת המסקנות העולות ממהלך הראיונות הנה שהדיעה הקדומה שבנים מתבגרים לא מדברים הנה מוטעית ביסודה. בנים מתבגרים צמאים לדבר על הדברים שבאמת מעסיקים אותם – הם רק זקוקים לתנאים המתאימים להם. במקרה זה אני ייצגתי בשבילם אשת מקצוע מהאוניברסיטה שנכנסת לחייהם לפרק זמן קצר, מוגבל ומתעניינת בנושאים שמאד מעסיקים אותם אך לא מדוברים. חלקם התייחסו לראיון כהזדמנות לפרוק, לשתף. חלקם, כמו יואב, הרגישו מגויסים למטרת המחקר, רצו באמת ללמד אותי. כפי שניתן לראות מדבריו של יואב בראיון: "היום אני רואה יותר (...) זה דווקא הכי כשדברתי אתך. כשחשבת, מה אני אגיד לריקי? אז כשאני מדבר, כל הדברים האלה היו לי כבר בראש כן? לא.. הם יותר מסודרים דווקא בראש עכשיו". במשפט "זה דווקא הכי כשדברתי אתך", מתאר יואב את תהליך ההתכוננות שלו לראיון, שבו בינו לבינו הוא דיבר אתי. וכמוהו היו עוד בנים. אחרי החוויה של הראיון עם ספי, הרעש, הפסקת החשמל, הקושי למצוא חדר בבית הספר, החלטתי למצוא עם הבנים מקום אחר שיתאים יותר לשיחות מסוג כזה. מצאתי לובי של בית מלון סמוך לבית

הספר - כך שיכלו לבוא להתראיין כשהיו להם שעות חופשיות מבית הספר. מצאנו בדרך כלל שולחן מרוחק ושקט, עודדתי אותם להזמין לשתות או לאכול כמי שמארכת אותם. רוב הבנים שמחו לבוא להתראיין שם. היו כאלה, כמו יואב, שעוד בשיחת הטלפון אמר שהוא צריך מקום בטבע, מקום פתוח כדי לדבר. מצאנו פינה שקטה על דשא בין עצים, פרחים וציוצי ציפורים בתוך פארק גדול ושם, שנינו מוסתרים משאר העולם ישבנו ודברנו. גילי ובני העדיפו להתראיין בביתם, וכך היה. היתה חשיבות רבה לכך שכל אחד מהם היה שותף בבחירת המקום והזמן כמובן.

4. בחירת השאלה הפותחת

בשניים שלושה הראיונות הראשונים ציינתי בתחילת השיחה שנושא המחקר הנו על יחסי מתבגרים והוריהם ושאלתי את השאלה: "אז מה אתה יכול לספר לי על היחסים האלה?" כל אחד מהבנים ענה בשאלה חוזרת, ביקש שאשאל שאלות מפורטות יותר וכדומה. מתוך כך הבנתי שזו היתה התחלה פתוחה מדי שמקשה על הבנים ולא מאפשרת את הכניסה ההדרגתית הנחוצה בכניסה לתכנים אלו. בתגובה לבקשתם לשאול שאלות מפורטות יותר עניתי, "אולי נתחיל בכך שתספר לי על ההורים שלך מי הם? מה הם?" שאלה זו הזמינה התחלה אינפורמטיבית שממנה כבר זרמו באופן טבעי. אימצתי שאלה זו כשאלה הפותחת את הראיון לאחר אזכור קצר של נושא המחקר והחשיבות של לשמוע את קולם שלהם בנושא זה.

5. ניתוחים ראשוניים

השאלות, התימות, המוטיבים, הקשרים שעלו והתבהרו מראיון לראיון ותוך כדי השלבים השונים של ניתוח הנתונים מתוארים בפירוט בשער הממצאים, בתיאור התהליך דרכו הופקו הממצאים. במהלך הקריאות החוזרות ונשנות של הראיונות, בשלבים הראשונים של הניתוח, זיהיתי תבניות צורניות של האופן בו הבנים מדברים על היחסים עם אבותיהם. במובן מסוים, המחקר הזה הנו אתנוגרפי. היותי אישה המראיינת בנים מתבגרים על יחסיהם עם אביהם, מאפשר לי הצצה לחוויות, הוויות שמעולם לא הייתי בהן. השפה של הבנים בגילים אלה מאד ייחודית להם. זו שפה שבמובנים רבים שונה משלי, יש למילים בה לעיתים משמעויות שונות ממה שאני מיחסת להן ובעיקר יש בה מילים חדשות, אחרות. ביטויים שהיו חדשים לי.

התבניות הצורניות והמילים בהם השתמשו הבנים בניסיון לתאר את היחסים עם הוריהם, ובעיקר עם אביהם, "קפצו מן הדף" כפי שמתאר (Boeree 1998), את תהליך זיהוי התבניות. אחרי שמבחינים

בתבנית או במילה עמוסת משמעות שחוזרת אצל הבנים השונים כבר אי אפשר להתעלם ממנה.

אתאר לדוגמא, התחקות אחר תהליך של התפתחות ההבנה התיאורטית דרך קטגוריה אחת במחקר. הקטגוריה הראשונה בניתוח ראיונו של בר היתה "מרחק" בכל פעם שדיבר על אביו או על היחסים אתו. קטגוריה זו ניתנה לחלק גדול ממשפטיו של בר כשמידי פעם מתווספות למילה "מרחק" המילים "עוינות", "ניכור", "זרות" או מימדים שונים כגון "מרחק פיזי", "מרחק רגשי" וכדומה.

בניתוח הראיון של ספי הקטגוריה "מרחק" נכחה אף היא, אך באופן אחר משל בר. המרחק מהאב היה מרחק של היעדרות, חוסר מעורבות, וכבוד רב שספי חולק לאביו; אך בתוך תיאור המרחק נכחה גם המשאלה לקרבה. הייתי בדילמה. האם זו קטגוריה של מרחק או של קרבה? במהלך חיפוש הקטגוריה של מרחק ו/או קרבה בראיונות נוספים, התחוויר לי שאי אפשר לדבר על מרחק מבלי לראות שבאותה נשימה מדברים הבנים על קרבה. מצאתי עצמי מכנה את הקטגוריה מרחק וקרבה. בניתוח הראיונות הבאים עמדתי שוב בפני אותן דילמות. הניסיון לפרק את הטקסט לקטגוריות חד מימדיות הדגישה דווקא את הדואליות, השונות, ההשתנות, הניגודים, הסתירות והמעברים המהירים. החוויה שלי כחוקרת בצמתים אלה היתה כשל מי שעומדת בפני חידה – המון פרטים פרושים לפני ולא ברורה לי התמונה שאני רואה. בשלב זה פתרון החידה עלה מתוך ההבנה שלא ניתן להתייחס לקטגוריה כמו "מרחק" או "נתק" או "קשר" כמאפיינות את יחסי האב בן. תחושות הבן כלפי האב הרבה יותר מורכבות, הרבה פחות חד מימדיות ומשתנות ללא הרף. ברגע שהתחוויר לי שהיחס אל האב ניתן לתיאור **כתנועה בתוך מרחב של ניגודים**, פתאום הפכה התמונה ברורה על כל פרטיה באופן שלכל הפרטים יחד ניתנה משמעות. חזרה לראיונות שכבר קודדו, כאשר הבנה זו מלווה אותי, חיזקה את התאמתם ודיוקם בפירוק הטקסט.

בעצם מתואר כאן תהליך שהוא בלתי נפרד מתהליך ניתוח נתונים בתיאוריה המעוגנת בשדה. זהו תהליך של אינדוקציה ודדוקציה: המעברים מהפרטים אל התמונה ומהתמונה חזרה אל הפרטים המרכיבים אותה, כדי להבין טוב יותר את הפרטים שבסופו של דבר משלימים את התמונה. תהליך זה חזר על עצמו מספר פעמים תוך כדי תהליך ניתוח הנתונים והכתיבה. תחושות של הליכה לאיבוד מחד ושמחה של מציאת הדרך מאידך, ליוו תדיר תהליך זה.

6. ארגון הממצאים

הפקת הממצאים במחקר הנערך על פי הגישה האיכותנית, הנם תוצר של תהליך המתפרש על פני זמן, על מספר מרואיינים הולך וגדל, מחשבות אשר בשלבים הראשונים אינן מעובדות לחלוטין, לא מגובשות ולא מחוברות ואשר עם הכניסה לתוכן, ואל מול הראיונות הקיימים והנוספים, תוך כדי הכתיבה וקיום שיחות עליהם נוצרת לאט לאט תמונה אשר מתבהרת והולכת והופכת לבעלת משמעות מחקרית ותיאורטית.

בשלבים הראשונים של הניסיון לארגן את הממצאים, עולה תחושה של טביעה בתוך אין סוף הפרטים, הציטוטים, המילים המחשבות. ביומן השדה בשלב זה של המחקר תיארתי תהליך זה כך:

"תהליך הניתוח, עיבוד הממצאים והכתיבה, הנו תהליך סבוך המנסה להראות בו בזמן את היער על העצים המגוונים שבו, לתאר את טעמם המיוחד של הפירות השונים, העלים, סוגי האדמה שהניבה עצים אלה, הפרחים הגדלים בינות לעצים והעשבים השוטים בתוכם, הצבעים, הריחות השילוב ביניהם ובסופו של דבר את התמונה המתקבלת מעושר הפרטים המתוארים. בתוך כך, ישנו ניסיון לתאר את הדרך, פינות החמד שאיתן נפגש החוקר ביער, השבילים שהובילו ממקום אחד למשנהו, את האופן שבו נבנתה תמונת היער תוך כדי ההילוך בין העצים השונים בתמונות הנוף השונות עם תחושות המטייל בתוכן, תחושות של ללכת לאיבוד מחד ותחושות של מציאת "שביל הזהב", השביל המחבר בין פינותיו השונות של היער הסבוך והמרתק הזה".

בתחילת הדרך, אחד הקשיים הגדולים ביותר שהיו לי בארגון הממצאים היה בדילמה בין הצגת עיקר הממצאים ובין הצגת תהליך הפקתם ובתוך כך החשש להעמיס על הקורא פרטים אשר יטשטשו את הממצאים עצמם. על מנת להתמודד עם דילמה זו, היה עלי לבחור בכל רגע נתון על מה לוותר כדי לא להעמיס ומה עלי להדגיש על מנת שלא להחסיר לבנה משמעותית בהצגת התהליך.

בתחילה נאספו הממצאים כפרגמנטים של הבנות. לא מחוברים, ומשמעותם לא לחלוטין מובנת, אם כי העקביות שבהופעתן בדברי הבנים, הפכה אותם ראויים לציון. לאט לאט הפכו לפרקים והתבהרה משמעותם. מתוך כך, יכולתי להציגם כבר על פי הסדר הכרונולוגי של תהליך הפקתם. הקטגוריות המרכזיות היו הסעיפים בהם הוצגו בממצאים. בכל סעיף הוצגו המימדים שעלו מתוך ההשוואה המתמדת ביחס לכל קטגוריה.

רק לאחר שכל הממצאים הוצגו בצורה מסודרת כזו, יכולתי להבחין בקשרים ביניהם וכיצד ה"יחסים ביניהם" מהווים את הסיפור התיאורטי העולה מתוכם. הבנה זו דרשה בנייה מחדש של שער הממצאים באופן שיתווה דרך לקורא להבין את התיאוריה ומרכיביה.

אם אסכם את תהליך ארגון הממצאים, הרי שמדובר בתהליך שבו בכל פעם מחדש, נערכת רמה נוספת של אינטגרציה, הנבנית אחת על השנייה, עד שבסופו של דבר עולה התיאוריה בבהירות.

פרק רביעי

הרהורים רפלקסיביים של בת, אישה, אם ובת זוג, החוקרת יחסי בנים ואבות

1. המפגש עם הבנים

המפגש בין החיים האישיים שלי ובין הבנים וסיפוריהם, התרחש לאורך כל העבודה על המחקר, בעוצמות שונות וסביב נושאים שונים. אתאר להלן את חלקם הקטן אך המשמעותי.

אני זוכרת את עצמי יושבת עם בר, המרואיין הראשון, נער נאה, דק וגבוה עם עיניים בהירות, עצובות משהו, מדבר באיטיות, בורר מילים, על יחסיו עם אביו. אני זוכרת את התחושה שמהו נמחץ – נחמץ בי כשאני מקשיבה לו וחשה את הכאב, את הכעס הכבוש ואת העצב שעולה מהאופן בו הוא מדבר על יחסים אלה.

תוך כדי שכתוב הראיון, מהדהדת בתוכי שאלה שאינה מרפה: "ומה יספרו עלי בנותיי"? "מכל מה שעושים כהורים, מה נשאר בזיכרון? בחוויה?"

כאשר קבענו להיפגש בר ואני, נדברנו שיבוא לאוניברסיטה, לחדרי, עם סיום לימודיו. מצאתי את עצמי, לפני הראיון, רצה לקנות סנדביץ', עוגה ושתייה קלה, עם המחשבה שהוא בודאי יהיה רעב אחר יום הלימודים – חייכתי לעצמי על העמדה ההורית שאני מיד מאמצת ביחס אליו. אלא שעמדה הורית זו נשמרה גם בעת הראיון וגם בעת ניתוחו – בר מתאר את ניסיונות ההורים שלו לשמור על מסגרת משפחתית עם טקסים וריטואלים קבועים (ארוחות משותפות כל יום ובעיקר בימי שישי) וכיצד הוא מוציא עצמו מהם. הוא מתאר את אביו כמפנק, כמקפיץ אותם לבית הספר, מכין להם סנדביצ'ים בבוקר, לוקח אותם לטיולים בחו"ל מטעם עבודתו וכו' ואל מול הסיפורים האלה ההתבטאויות של בר שאינו מכיר את אביו, שהוא סולד ממנו, שאינו רוצה ילדים כי זו טרחה מיותרת, תיאור סטירה חד פעמית שקיבל מאביו שהרחיקה אותו מאביו כבר שנים..

הייתי צריכה לפענח בשבילי, בשביל האמהות שלי, ההורות שלי ושל בן זוגי, האם יש בתיאור של בר את משפחתו ואביו משהו שיסביר את הייאוש? המרחק?

נפגשתי עם פרופ' שמואל ארליך אחרי הראיון, ושכתובו. שמואל הקשיב לי, חייד, וניסה בדרכו להפריד בין המחקר ומטרותיו ובין התחושות המתרוצצות בתוכי. לקחתי לי את הזמן עד שקבעתי את הראיון הבא. נתתי לעצמי להירגע, להתרחק, להכיל את השאלות שלי מבלי לצפות למצוא להם תשובות אצל המרואיינים ולהיות ממוקדת יותר בשאלות המחקר. בהמשך, עם הכניסה לתוך הראיונות, העסיקו אותי יותר התכנים הייחודיים העולים בהם, וכבר לא הייתי עסוקה כל כך בשאלות שעלו בעוצמה בראיון הראשון.

2. שאלת המחקר והשאלה הגדולה

הראיון השני, התרחש ביום בו הצגתי את המחקר לבנים עצמם. היה שם נער שנראה ונשמע נלהב במיוחד. הוא שאל אם אני יכולה לראיין אותו עוד באותו יום. מאחר שהגעתי מוכנה לאפשרות זו, היו איתי טייפ וקלטות, נעניתי בשמחה. המורה נתן את אישורו, מצאנו חדר "שקט" בבית הספר והתיישבנו. אני עדיין נרגשת מההיענות המהירה, מזכירה שוב שאני מתעניינת ביחסים עם ההורים מהזווית של הבנים ומבקשת שיספר לי על המשפחה שלו. מור מתחיל לספר: "אבא שלי היה חולה. היה לו גידול במשך איזה.. כאילו לחמש שנים, חמש וחצי, הוא היה כאילו חולה עם גידול סרטני ואז הוא כאילו נפטר".

ה"ראיון" עם מור נמשך כשעתיים למרות שהיה לי ברור שהוא לא ייכנס למחקר. הרגשתי שמור היה זקוק למישהו שיקשיב לכל אותן מחשבות, תחושות, רגשות שהתערבלו בתוכו עם מותו של אביו. מור היה באותה תקופה בתוך סערת רגשות וההצעה להתראיין היתה הזדמנות פז לדבר עם "אשת מקצוע" מבלי להסתכן בחשיפה למישהו קרוב, בהתחייבויות לטווח ארוך או בסטיגמות הנלוות לעיתים לפניה לאיש מקצוע. (מאוחר יותר הבנתי שמור לא היה היחידי שהמניע להתראיין נבע משיקולים כאלה). אחרי הראיון בדקתי בעדינות, מבלי לחשוף דבר מהשיחה, עם מחנך הכיתה, האם מודעים למצבו של מור והבנתי שיש לו קשר משמעותי עם אחת המורות בבית הספר ונוכחתי שרואים אותו ואת מצבו ואף יועצת בית הספר נמצאת בתמונה.

במהלך הראיון עם מור הייתי קשובה בעיקר לדבריו, לצרכיו, למה שאני יכולתי לתת לו בסיטואציה הזו. אך כשעזבתי את בית הספר באותו יום, לאט לאט, מתוך המועקה, עלו ושטפו הדמעות בתוכי וממני. זכר אבי המת, שנפטר כשהייתי בת 13, זיכרון הילדה המתבגרת ללא אב, ללא תשובות, הציף אותי. חשבתי על הגורל הצוחק לי, על הסמליות של הסיטואציה הזו עבורי.

רק מאוחר יותר, באחד השיעורים האחרונים עם פרופ' ג'וסלסון, כאשר היא חזרה ושאלה: "אז מהי השאלה הגדולה?" וחזרה והסבירה שמאחורי כל שאלת מחקר איכותני עומדת "השאלה הגדולה" השאלה שמעסיקה את החוקר בחייו האישיים, רק אז הבנתי, קישרתי, בין העיסוק האינטנסיבי שלי בשאלת המחקר ובין השאלה שמלווה אותי מרבית שנותיי: "איך היו נראים חיי, תהליך ההתבגרות שלי, עם אבא חיי?"

החלטת הועדה המלווה שכדאי שאתמקד בעיקר בבנים ואבותיהם סייעה לי בסופו של דבר להפריד ולהרחיק בין התכנים האישיים הפסיכולוגיים שלי שהביאו אותי לעסוק במחקר ובין התכנים האינטלקטואליים הכרוכים בעבודה על מחקר כזה, אם כי מפגשים כאלה בין האישי לאינטלקטואלי עוד חיכו לי במהלך העבודה..

3. נוכחות נעדרת

עם סיום שכתוב הראיונות וניתוחם הראשוני, אישי ואני קבלנו החלטה לצאת לשליחות לארצות הברית למספר שנים, בעקבות עבודתו. נראה היה לי שמאחר שכל החומר הגולמי נמצא בידי, ועם כל אפשרויות התקשורת הקיימות כיום, אוכל להשקיע את רובי ככולי בתהליך הניתוח והכתיבה בחו"ל, עם קשר רציף עם המנחים שלי. מנחה אחד, פרופ' אלן בורובסקי, מראש לא יכול היה לקרוא את מה שאני כותבת, מפני שלא קרא עברית, ועוד לפני שאני יצאתי לשליחות באמריקה, עזב את הארץ לאוסטרליה. (פרופ' בורובסקי המשיך את תפקידו כמנחה מרחוק, ואף הצלחנו להיפגש במהלך תקופה זו, למרות שבסופו של דבר החליטה הרשות לתלמידי מחקר שמאחר שאינו יכול לקרוא את העבודה בעברית לא יוכל להירשם כמנחה). פרופ' שמואל ארליך שהה מספר חודשים בארצות הברית אף הוא, ובמהלך השנה הראשונה לשהותי שם נפגשנו ודנו בארגון הממצאים. כמו כן, בכל קיץ הגעתי לארץ ונפגשנו מספר פעמים. במהלך השנה היינו בקשר של אי מייל וטלפונים. עוד פגישות משמעותיות היו לי עם פרופ' יונה רוזנפלד וד"ר אהרון פלשמן שהיה חבר בועדה, כאשר הם הגיעו לביקור קצר בבוסטון. ואולם, החוויה המרכזית שליוותה את ניתוח הראיונות, הפקת הממצאים וארגונם, במהלך השהיה בארצות הברית היתה של בדידות קשה של עבודה בתוך ואקום, ללא הד. הבחירה לעבוד בשלבים אלה בארצות הברית השאירה אותי רחוקה ומנותקת לא רק מהמנחים שלי, אלא גם מכל קבוצת החוקרים, הדוקטורנטים והקלינאים שבשלבם הראשונים של המחקר ניהלתי אתם דיאלוגים בלתי פוסקים.

התהליך הרגשי שליווה את הניתוח, הפקת הממצאים וארגונם היה רווי בעליות וירידות. תחושות של תקיעות, חוסר הבנה וכמעט ייאוש מחד, וגילויים מרעישים ומרגשים מאידך. בשלבים הקשים של ה"חיפוש" אחר התשובות לדילמות השונות שעמדו בפני הרגשתי את הנוכחות הנעדרת של המנחים שלי בעוצמה רבה. כאילו בתוכי השתחזרו החוויות של הצרכים הלא ממומשים, הפערים אותם תיארו הבנים במחקר, והקושי בתחזוקת ה"עצמי" כאשר הדמויות המשמעותיות חסרות.

עם סיום תהליך הכתיבה יכולתי להתבונן שוב, לחשוב על הבחירה שלי בשני מנחים גברים, הבחירה שלי לעבור לחיות בארץ אחרת בשנים אלה, הפעם עם חיוך, על הכוחות הגדולים מאיתנו, המביאים אותנו לשחזורים שונים ומשונים, כולל את הבחירה בסופו של דבר לפנות לדמות נשית, ד"ר אירית אהרני, שלמדתי אצלה בשנים אלו בבוסטון ספרות עברית, ובתוך כך היתה לי כ"אם ואחות" ואף כמנחה.

סוגיות הנוכחות הנעדרת, הוויה ועשייה, מקום האב בבית, תפקיד האם במקום האב, עבודה למול משפחה, קרבה ומרחק, כל אלה, נכחו ועדיין נוכחים תדיר בביתנו בו אני, האם, עובדת בבית, והאב עובד היי-טק. חייו של בן זוגי, מן הסתם, לא הפכו קלים יותר עם בחירת הנושא הזה למחקר, גם כאשר ניסה לומר שהוא פטור מכל המסקנות השונות מפני שיש לו רק בנות...

שער שלישי
ממצאי המחקר

מבוא

אנתוני (1972), מתחיל את מאמרו על טיפול עצמי במתבגרים בציטוט הבא: "סופר בן-ימינו (Fowles) אמר פעם שאת תקופת ההתבגרות צריך לחיות ולחוש, ולא לסווג ולחקור, מה שמעמיד את החוקר הפסיכולוגי בדילמה מסוימת. על-מנת ליישבה, הוא חייב לחלק את עצמו, כפי שהוא עושה ברגיל במהלך עבודתו המקצועית, לחלק סובייקטיבי שחוה ולחלק אובייקטיבי שצופה, ולהתנדנד בצורה אמפטית בין השניים. כך הוא יכול לחקור את ההתבגרות תוך שהוא חווה אותה, לאחר שלימד את עצמו לחקור עם רגש. חשיבותה של גישה דואלית זו לגבי תקופת ההתבגרות, הן ביחס להבנה והן ביחס לטיפול, רבה יותר מאשר לגבי כל תקופה אחרת במהלך ההתפתחות האנושית. בשום תקופה אחרת אין האדם כה רגיש לכך שמתבוננים עליו במקום להרגיש יחד איתו, ולבטח בשום תקופה אחרת אין המודעות העצמית כה חדה ומציפה" (עמ' 1).

העמדה הדואלית, המתוארת לעיל, המערבת את העמדה הרגשית המאפשרת "להרגיש יחד אתו", ביחד עם ההתבוננות והניסיון להבין במהלך הראיונות, היא העמדה שאיפשרה את היכולת של הבנים לדבר על הנושאים בהם הם מרגישים פגיעים ביותר, היכולת לתאר תהליכים שנחווים מוזרים או לא לחלוטין מפוענחים בעיניהם, ואף לספר על חלקים בחייהם שבדרך כלל השתיקה יפה להם, ואינם מנדבים פרטים עליהם או דנים בהם במסגרות יומיומיות. יכולת זו העניקה למחקר את העושר הטמון בו. לאחר המפגש, משתנה מעורבות החוקר לניתוח טקסט כתוב. אמנם בזיכרון שלי נוכח הבן, מראהו, הבעות פניו והמחוות המאפיינות אותו בעת דיבורו, אולם אלה נשארים כחוויה מלווה. תהליך הניתוח נשען ברובו על הראיונות הכתובים, המונולוגים והדיאלוגים, שהתרחשו ביני ובין המרואייין.

בספר: From subjects to subjectivities (Tolman, & Brydon-Miller, 2001) מתואר תהליך הניתוח במחקר איכותני פסיכולוגי:

A qualitative stance involves listening to and theorizing about what emerges when people use their own words to make sense of their lived experience. It requires paying attention to the lexicon participants use and to the interpretive repertoire upon which they draw (Potter and Wetherell); it involves interpreting silences, gaps in a narrative, or the absence of a language for certain things (Visweswaran). By working with people's own

words, we hope to bring into social psychology's purview rich stories of relationships, struggles, despair, and engagements. (p. 33).

ממצאים במחקר איכותני הנם תוצר של אינספור מרכיבים. משתתפי המחקר, הבנים המרואיינים במחקר זה, כלי המחקר – ראיון העומק הממוקד והמראיינת – אנוכי, אחראיים לתוצר הסופי, הראיונות ופרשנותם.

בתוך העשייה המחקרית הזו מרקדים להם יחדיו כל המרכיבים במשותף: המילים, הסיפורים, האינטונאציות, שפת הגוף, ההבעות של הבנים, תפיסותיהם אותי, את המחקר, תחושותיהם, רגשותיהם כלפי הנושא המדובר, החלקים המודעים והחלקים הלא מודעים, המשתרבים להם לתוך משנה מסודרת שאותה הם מנסים להעביר אלי. מולם ניצבת אני, עם הסטוריית החיים שלי, תפיסותי ורגשותיי ביחס לאבהות, אבות, בנים, מתבגרים, הורות, תפיסותיי ועמדותיי כמטפלת, מראיינת, חוקרת ועוד חלקים מודעים שלי ולא פחות מכך, החלקים הלא מודעים שלי, שמן הסתם נכנסו בתגובתי בתוך הראיונות עצמם ובפרשנות שלהם. זהו מפגש בין סובייקטים, שתוך כדי התרחשותו נוצר משהו חדש.

האמונים על גישות מחקר פוזיטיביסטיות ייבהלו אולי מתיאור זה, מי שאמון על נפש האדם ומורכבויותה אולי ייבהל פחות.

הבחירה שלי בראיון עומק ממוקד ככלי המחקר נבעה מתוך הרצון להישאר קרובה, ככל האפשר, לחוויות הסובייקטיביות של המשתתפים במחקר, לאפשר להם להבנות את האירועים ולשמוע את הפרשנות שלהם לאירועים שבחרו לספר עליהם.

ניתוח שנים עשר ראיונות הוא הבסיס לממצאים שהופקו ממחקר זה. להלן אציג בקצרה כל אחד ואחד מהבנים להיכרות מקדימה של הקורא עם שמותיהם ומאפייניהם הביוגרפיים והסיפוריים. הבנים רואיינו במהלך שנתם האחרונה בבית הספר התיכון או בקיץ, עם סיום הבגרות ולפני הגיוס לצבא. מלבד מרואיין אחד, כל הבנים לומדים באותו בית ספר שיש בו האפשרות להתמחות במקצוע אמנותי. שמות הבנים בדויים, כמו כן, אני נמנעת מלפרט את מקצוע ההורים או מוצאם מטעמי שמירה על פרטיותם ויכולת הזיהוי של המשתתפים.

בר: בר, היה המרואיין הראשון. הוא בן שלישי למשפחה בת ארבעה בנים. האב מתואר כמי שעבד בעבר רחוק מהבית, ובשלב מסוים עבר מהיותו שכיר לעצמאי העובד בקרבה לבית. למרות תיאור האב

כמצחיק, כמפנק, לעיתים, וכמי שמאפשר למשפחה ליהנות ממצבה הכלכלי המשופר, בר חש מרחק גדול מאד מאביו. כעס, עוינות וזרות הם התחושות הדומיננטיות כלפיו, אפילו סלידה מתאר בר ביחס לאביו. הוא מקפיד לציין שאחיו הגדולים ממנו, בעיקר, קרובים מאד לאביו ואף יושבים על ברכיו, והוא נמנע ממוגע או מקרבה אליו. בעברו, זוכר בר את אביו כמאיים, כמלחיץ, והוא מתאר סטירה שקיבל ממנו. בהווה, ביחד עם המרחק, מוזכרים מאבקים סביב אוטונומיה. בר עושה מאמצים ניכרים, שלא להידמות לאביו, ודואג לשנות התנהגויות שנראות לו מזכירות את התנהגותו של אביו בסיטואציות ספציפיות.

ספי: אביו של ספי נשוי בשנית. יש לו שלושה חצאי אחים גדולים, שהוא בקשר טוב אתם מנישואיו הקודמים של אביו. הוא האמצעי בין אח גדול ואחות קטנה במשפחה מהנישואים השניים. ספי עבר תאונה קשה כחצי שנה לפני הראיון. היה מאושפז, עבר ניתוחים, ועדיין סובל מכאבים וקשיים פיזיים. חלק גדול מהראיון דיבר ספי בעיקר על מצבו החברתי והלימודי בבית הספר. בניית מקומו החברתי כמי שמגיע משכונה פחות טובה, עם מנטאליות שונה משל רוב התלמידים בשכבה, כמו שכינה את עצמו בעבר "ערס קטן", היתה קשה ומורכבת. בחצי הראשון של הראיון ההורים לא היו נוכחים. כאשר הזכיר את ההורים או המשפחה, חזר אין ספור פעמים על האמירות, שהכל אצלם "בסדר גמור", "אין בעיות", "אין ריבים אין צעקות" וכו'. רק לקראת סוף הראיון מצליח ספי לתאר גם את אכזבותיו מהאם והאב, את הבדידות שחש בסיטואציות קריטיות בחייו ואת חוסר התעניינותם בשלומם, לעומת התעניינותם בלימודים ובהישגים. האב, בעיני ספי, הנו דמות שהוא נותן לה כבוד, אפילו כשהוא סובל מכך, הוא נושא עיניים אל אביו, ורוצה להיות ראוי לעבוד בעבודתו של האב ואיתו. בעבר הוא מתאר את נוכחותו הנעדרת של האב בחייו, לעומת הנוכחות האינטנסיבית של האם. בהווה הוא מתאר את האם כקמצנית ומעצבנת בכל מיני אופנים, ואת האב כמצחיק, חכם ו"לארג".

גידי: גידי הוא השלישי מבין ארבעה ילדים. האח הגדול בן עשרים ושבע, האחות הגדולה בת עשרים ושלוש ויש גם אחות קטנה בת שנים עשרה, הסובלת מנכות קשה. בתחילת הראיון מתוארים ההורים של גידי במילים חמות, למרות שהוא מזכיר שהקריב את "תשומת הלב שלו" בשל נכותה של האחות הצעירה. במהלך הראיון מדבר גידי על תחושה של חסר שאינו יכול לתארה במילים מדויקות, אך מקשר אותה להתנסות שלו בסמים בבית הספר. הוא נתפס מספר פעמים, נחקר במשטרה, ונעצר לתקופת זמן קצרה. גידי מעריך את תגובת הוריו בהשוואה להורים האחרים. לקראת סוף הראיון, מתאר גידי את קרבתו אל האם וההנאה מהיחסים אתה ואת אכזבתו מהאב שעובד המון, מגיע הביתה ויושב מול

הטלוויזיה, את שניהם חיים חיים אפורים, קשי יום (בשליחה), ואת המאמצים שלו ושל אחיו "לפתוח להם את הראש", לקנות להם ספרים, לקרב אותם לאינטרנט וכו'. יחד עם זאת הוא מתאר את עצמו כמאד דומה לאביו, ולמרות הדמיון לאב גם בתכונות שליליות, הוא נהנה הנאה רבה מדמיון זה.

בני : הוריו של בני התגרשו כשנה לפני הראיון. הוא הבכור מבין ארבעה. יש לו אחות בת שש עשרה, אח בגיל שמונה ועוד אח בגיל שש. בסיום הראיון אומר בני, כל הצרות התחילו מלידת שני האחים האחרונים. אמו, הוא טוען, לא יכלה לעמוד בעומס של גידולם. בני מתייחס לגירושין כאירוע חיובי שקרה, מבחינתו. האוירה בבית יותר רגועה, ואביו דואג להיות אתו יותר בקשר מבעבר. הגירושין נתנו לאב "הזדמנות לחשוב" עליו. לפני הגירושין, בגיל חמש עשרה הוא מחליט להיות זאב בודד ומתנתק, לדבריו, מהבית. נוסע בארץ, מסתבך עם חברים מפוקפקים, מעשן סמים, גונב מכוניות ומבצע עוד פשעים שלהוריו לא היה מושג על קיומם, עד שבגיל שמונה עשרה, באמצע הברוויות, הוא חושף הכל לפני אביו. הוא מתאר כיצד הוא מצליח לסדר את כל העולם ב"תיחמוניישן" שלו, כפי שהוא מכנה זאת. הוא סיים את הבררות בקושי רב, ובעת הראיון היה יומיים לפני הגיוס. הוא תיאר תקופה שבה עשה דברים מאד מסוכנים - כמעט שנפל מעץ בגובה רב, נפצע פציעה עמוקה, שלא טיפל בה והצליח להסתירה מהוריו, ועוד כהנה וכהנה. בני מאד מזדהה עם אביו סביב הגירושין, נהנה מבילוי משותף עם חברתו החדשה של האב, מרגיש דומה לו, מנסה להידמות לו בתחומים שונים ומגן עליו בחירוף נפש מול האם שאותה הוא מתאר כ"איומה".

אבי : אבי הוא הבן הקטן מבין שלושה ילדים. יש לו אחות בת עשרים ושבע ואח אחרי צבא. הלימודים אינם מעניינים אותו כלל, ובשלב מסוים אף חשב להפסיק ללמוד ולהתמקד במוסיקה - תיפוף. המחשבה הזו היתה מוקד לעימותים קשים בבית בעיקר עם אביו. בסופו של דבר הוא נשאר במסגרת בית הספר, אבל את רוב ימיו מבלה מחוצה לו. גם אבי עסוק בסמים, פשעים קטנים, כפי שהוא קורא להם, והסתבכויות שונות. ההורים אינם מודעים לכך כלל, אבל אבי סיפר לי על ביקוריו במסגרת סמי-טיפולית בקהילה. אבי מתאר מרד באב ובהורים, בריחה לשבוע מהבית, שהיתה מאד משמעותית מבחינתו בשינוי היחסים עם ההורים. גם הוא בתחילת הראיון הדגיש את החלקים, בהם הוא אוהב ומעריך את הוריו. לקראת סוף הראיון הוא מבטא יותר משאלות אמביוולנטיות לקרבה ולמרחק של האב, וחשש שמאבקיו על האוטונומיה, יעלו באיבוד הדאגה ההורית.

ינאי : ינאי הוא בן קיבוץ. הוא השלישי מבין ארבעה. יש לו אח גדול בן עשרים ושלוש, אחות בת עשרים ושתיים ואחות בת ארבע עשרה. ינאי מאובחן כהיפר אקטיבי, וקיבל תרופות בעבר. הלחצים של אביו

עליו, בעבר, הביאו לכך שהפסיק לעשות שיעורי בית, וההורים הפסיקו לחלוטין להגיע לאסיפות ההורים שלו. הוא מתאר את התעללותו האינטנסיבית של אחיו הגדול בו כחווייה מאד קשה, שמלווה אותו. האב מתואר, בעיקר, בהיעדרו למרות שדימויו נשמר חיובי. ינאי נהנה לתאר את הדמיון שלו לאביו בתחומים שונים. האם מדגישה את הראייה שלה אותו כעצמאי, כאשר הוא חש לעיתים, שתחושת העצמאות מתחלפת בתחושה של נטישה.

שי: לשי אח ואחות גדולים. אח בן עשרים וחמש ואחות בת עשרים. בשל עבודת אביו הם חיו מספר שנים בחו"ל. האב מתואר, בעיקר, בהיעדרותו הן בשל עבודתו והן בשל חוסר יכולתו לקרבה ביחסים. מגיל קטן, נאמר לשי, שהוריו נשאים ביחד "בשביל הילדים". הוא מתאר את אמו מסתייעת בו כתחליף לאביו. הוא מדבר על ההבנה שלו את הסיטואציה הזו בשנות ההתבגרות, וניסיונות מרים להשתחרר מהתפקיד שניתן לו. יש לו כעסים עצומים על האם מחד ועל האב מאידך. הוא לא מצליח לראות עצמו בקשר אינטימי, משמעותי עם האב, למרות המשאלה ליחסים קרובים עם אביו. לתיווך האם בדימוי, שיש לו על אביו, משקל רב ביחסו אליו, אך גם למגבלותיו של האב בקרבה ואינטימיות ויכולת ההבנה שלו את שי, השפעה על מצב היחסים ביניהם. שי מתאר את מאמציו למצוא דמויות אחרות בסביבתו, להזדהות אתן ואת חוסר הצלחתו בכך. הוא גם לא מצליח להרגיש טוב עם עצמו ועם מי שהוא.

יואב: ליואב אח גדול ואחות תאומה. הוא מתאר את השנים בין שבע לארבע עשרה כשנים בהן חווה מצוקה גדולה בבית הספר. האם היתה מאד נוכחת בניסיון לעזור לו בתקופה זו. בסביבות גיל שש עשרה, מגלה יואב, שלושה שבועות אחרי שהוא יושב לשתות קפה עם אביו, שהוא לא זוכר אותו בתקופה הזו של מצוקתו הגדולה. הוא מתאר הבנה זו בהתרגשות רבה כגילוי, שאחריו מתאפשר לו להכיר את אביו באופן הפוך מהדימוי שהיה לו בעיניו עד לאותה תקופה. מאז הבנה והיפוך אלה, יואב מתאר בהנאה את היחסים עם אביו. עם אמו הוא מתאר מאבקים קשים להיפרד ממנה, תוך ניסיון לא כל כך מוצלח ליצור קשרים עם בת גילו. יואב מתאר איך שהוא ואחיו הם שני חלקים של אביו מבחינת הדמיון לאב.

איתי: לאיתי אחות קטנה בת ארבע עשרה ועוד אחות קטנה בת שבע. הנושאים סביבם מתוארים היחסים של איתי עם הוריו הם שניים: הלימודים, המהווים מקור לעימותים, מריבות ולחץ גדול מאד, והטילולים או הבילויים, כמו סרטים, אליהם רוצה איתי לברוח וזקוק לאישור ההורים כדי לעשותם. האב מתואר כנוכח וכמי שדואג לעשות עם איתי דברים, שרק שניהם עושים ביחד. גם בדברים

שאמורים להיות מהנים, כמו טיולים בחו"ל וטיולים בארץ, איתי מנסה בכל כוחו ובכל האמצעים העומדים לרשותו להימנע ממגע קרוב עם האב, מעשייה משותפת או הימצאות משותפת עימו. איתי פוחד להיות עם אביו, מחשש ששוב יריבו ומחשש שישאל אותו שאלות שלא יידע לענות עליהן. האם פחות נוכחת בראיון. חברתית נראה שאיתי מעט מבודד, וככל שהלחץ גובר, הוא פחות מצליח לתפקד ולעשות את המטלות שצריך למלא.

עמי: הוריו של עמי התגרשו כשנתיים לפני הראיון. לעמי אחות בת ארבע עשרה ואח בן תשע. בקיץ בין כיתה ח' לט' סיפר עמי להוריו שהוא הומוסקסואל. משפחתו של עמי היא משפחה דתית, וגם הוא רואה עצמו כדתי, ומנסה למצוא את מקומו בין הזהויות השונות. הוא מתאר את יחסו לאביו כחוסר קשר עם מעט תחושות שליליות. בהקשר של משפט הגירושין, יום לפני ההכרעות על החזקה, כנראה, אחרי שהוא שומע את אבא שלו מדבר בטלפון עם יועצת משפחתית, עמי מתאר אף הוא מטמורפוזה ביחס אל האב. אחרי לילה שלם של בכי, המתואר כ"שלוש של רגשות", עמי מבטא את ראייתו החדשה את האב, ההופך מדמות שראה בה בעיקר את האגרסיביות והיתה מעצבנת ואפילו שנואה במשך הרבה שנים, לאב מושלם, צודק ונערץ. אחרי ההיפוך בדימויו של האב, עמי רואה את עצמו מאד דומה לאביו, ומדבר על כך בהנאה רבה. הוא מתאר בהנאה גם את היכולת לדבר עם אביו על נושאים שונים, ואת היכולת של אביו להבין דברים שאחרים, בדרך כלל, לא מבינים בהם. האם נתפסת בשינוי הזה כרעה, בתחילה, ואחר כך אומר עמי שאיזן גם את תפיסתו אותה, אבל האב נשמר חיובי, והקשר החדש אתו מהנה. עמי מתאר מעט את התמודדותו עם היותו שונה מגיל מאד צעיר. נראה שהוריו, אחיו והחברים הקרובים מקבלים אותו כפי שהוא, והוא חולם על הקמת משפחה עם בן זוג, גבר, ששניהם יוכלו לגדל ביחד ילדים. עובדת היותו הומו מוסתרת מהסבים והסבתות. בלימודים האמנותיים עמי מאד מצליח, וחש טוב עם הישגיו.

רועי: לרועי אחות גדולה בת עשרים. האב מוצג על ידו כבן לשני ניצולי שואה ועסוק בכך-חושב על כך הרבה, כותב שירים וכו'. ההורים מוצגים כאנשים רגועים, לא רבים אף פעם. הישגיו של רועי בלימודים מאד גבוהים. הוא נוטה להיכנס ללחץ, שמשפיע על בריאותו, והוריו מנסים להרגיעו וכמה שפחות להלחץ אותו. הם לא ממש מצליחים, לדבריו. במרכז הראיון עם רועי מתואר תהליך השתנות היחסים עם האב. רועי מתאר כיצד היו מבליים ביחד, הולכים ביחד לסרטים, כיצד בשלב מסוים חשב שזה כבר לא מתאים, ולאחרונה כאשר הרגיש שהוא מתגעגע לביילוי המשותף אתו, הוא מוצא שזה לא כל כך פשוט ולא כל כך מובן מאליו. אמו כמעט שלא מתוארת וכאשר הוא מזכיר נוכחות שלהם ביחד, הוא

מתייחס לכך כשיעמום. הראיון עם רועי היה מבין האחרונים, ותיאורו היווה אישור לתהליך מיצוי הממצאים.

אסף: לאסף אחות גדולה ממנו ואחות קטנה. היחסים עם שני ההורים מתוארים כחיוביים מאד. שני ההורים נוכחים בחייו מילדותו ועד ההווה. שניהם מעורבים בלימודיו, עוזרים לו להתכונן לבגרות, ושניהם מעורבים בקשייו החברתיים. אסף מתאר, כיצד בטיולים או בשעה שהם לומדים ביחד, הם נכנסים לשיחות משמעותיות. אסף מתאר את אביו כמי שמבטא את רגשותיו החמים כלפיו בברכות שהוא כותב לו באירועים מיוחדים, כמי שמרגיע אותו לפני בחינות ונוסך בו ביטחון ביכולתו ובהצלחתו. הוא מתאר מעט ויכוחים וחילוקי דיעות, הקשורים בפער דורות, אך מקטין את משמעותם. אסף בחר במוסיקה כמקצוע המרכזי בחייו, ומתאר כיצד אביו השמיע לו מוסיקה מאז שהוא זוכר את עצמו. הוא מתאר עוד כיצד אביו חשב שיהיה מוסיקאי, ובסופו של דבר פנה לתחומים אחרים, ואילו אסף רואה את עצמו מגשים את המשאלה הזו ביחס לעצמו, ומדגיש תוך כדי כך את הקו המוסיקלי האישי שלו, למרות שברמה מסוימת הוא הולך בעקבות אביו. מאוחר יותר בראיון מסתבר, שגם אחותו הגדולה מוסיקאית ובמידה מסוימת הולך אסף גם בעקבותיה. קשה לאסף לתאר דברים קשים, אם כי הוא מתאר מריבות ועימותים קשים בין ההורים ואחותו הגדולה, או את תחושותיו הקשות וחששותיו לקראת הצבא. באופן דיבורי בולטת השכיחות הגבוהה מאד של השימוש במילה "כאילו", שמשווה לכל תיאוריו תחושה של wishful thinking או תיאור הרומז על רבדים נוספים הקיימים בדבריו.

נסיבות החיים של כל אחד מהבנים שונות ומגוונות. יש ביניהם המאופיינים, בדרך כלל, כאוכלוסיית מחקר מובחנת, כמו בנים להורים גרושים, או בנים שהיו בטיפול פסיכולוגי, בנים המאובחנים כהיפראקטיביים, הומוסקסואליים, דור שלישי לשואה או בני קיבוץ.

כל אלה הן הגדרות הממקמות את הבן במסגרת מסויימת עם הנחות וציפיות הקשורות בסטריאוטיפים הנלווים להגדרה הספציפית. לעיתים, ההגדרות עשויות להפריע בניסיון לשמוע את הבן. לדוגמא, בני ועמי הם בנים להורים שהתגרשו בשנתיים האחרונות. עמי מתאבל על תחושת המשפחה שאבדה לו, אבל שמח, שלכל אחד מההורים שלו יותר טוב מאז הגירושין. בני אומר, שבזכות הגירושין יחסיו עם הוריו טובים יותר, במיוחד עם אביו, ומתאר את המשבר שהיה בו לפני שההורים התגרשו. שי, גדל במשפחה שמגיל צעיר המסר שקיבל בה הוא שההורים נשארים ביחד בשביל הילדים, אולם למרות היחסים הקשים בין ההורים, הם אינם גרושים.

העיקרון שהנחה אותי בבחירת המדגם של המחקר הנוכחי היה, ששני ההורים יהיו קיימים בחיי הבנים. מכאן השארתי את הבמה לסיפוריהם.

במחקר האיכותני השונות הגדולה מהווה יתרון, מפני שהיא מאפשרת לזהות תופעות על פני אוכלוסייה מגוונת. ההשוואה המתמדת בין סיפורי הבנים, מאפשרת לראות את המשותף למרות השונות. מאחר שההתחקות כאן הינה אחר תהליך התפתחותי, מעניין לראות כיצד הוא בא לידי ביטוי אצל הבנים דווקא מעבר לנסיבות חייהם השונות.

הערות טכניות לדרך הצגת דברי המרואיינים :

בפרקי הממצאים מופיעים ציטוטים רבים מתוך הראיונות. הציטוטים מופיעים בצורת אות שונה מזו שבה נכתבת העבודה. הם אינם ערוכים, אלא אמורים להעביר בצורה הקרובה ביותר את הדברים כפי שנאמרו במקור. לכן, כמו בלשון דיבור, מופיעים בתוך הציטוטים חזרות, משפטים שלמים, משפטים שהעברית בהם שגויה, ומצויינים היסוסים או שתיקות. הטקסט המדובר אינו מפוסק כמובן, אך כדי להקל על הקריאה מופיעים הציטוטים כאשר הם מפוסקים. הפסקות קצרות בדיבור, המציינות בדרך כלל התלבטות לגבי המשך הדברים או היזכרות בנושא מיוחד, מצויינות באמצעות שתי נקודות.. כאשר נושא המשפט הושמט או חסר בקטע המצוטט, הוא יצוין בסוגריים מרובעים []. במקרים רבים מופיעים ברצף ציטוטים אשר לא היו רצופים במקור, מתוך כוונה להקל על הקריאה, וכדי לאפשר הצגה של רעיון מסויים. במקרים אלו, מקושרים קטעי הציטוט השונים בעזרת שלוש נקודות בתוך סוגריים (...). כדי לשמור על האנונימיות של המשתתפים ומשפחותיהם, כל השמות בציטוטים הנם שמות בדויים, כולל שמות ההורים החברים האחים והאחיות.

פרק ראשון

התפנית ביחסים עם האב: המעבר מהיות האב דמות ברקע

החיים לדמות מרכזית בעולמו הפנימי של הבן

בפרק הראשון בממצאים, אעקוב אחר "סיפור החיים" של הבנים כפי שהוא נראה דרך העדשה המסתכלת על יחסיהם עם האב. בניתוח "סיפורי חיים" מקובל להסתכל על "הסטוריית החיים" של המספר. כלומר, עריכת אסופת אירועי המציאות, המסודרת בצורה כרונולוגית ליניארית מן העבר אל ההווה. הבחירה באירועי המציאות המתוארים, מתוך כלל האירועים שהתרחשו, הינה תוצר של סלקציה שבמהותה היא הבנייתית. כלומר, אישית וסובייקטיבית (Minichiello et-al בתוך קרומר נבו, 2000).

למרות שהבנים לא התבקשו לספר "סיפור חיים" בראיונות, רובם ככולם תיארו את היחסים בהווה כפועל יוצא של היחסים עם האב בעבר, בילדות. בתוך כך, הזכירו גילים שונים או אירועים שמן הסתם נחרטו כיותר משמעותיים עבורם או כמסמני דרך בהתפתחות היחסים עם ההורים.

באופן מפתיע, רוב הבנים במחקר חזרו והזכירו באופן ספונטאני שלוש תקופות גיל או צמתים משמעותיים בתיאור התפתחות היחסים עם האב: תקופת הילדות עד גיל 7 לערך, ההתבגרות המוקדמת בגילים 13-14, והתקופה השלישית, ההתבגרות המאוחרת, שבשפת הבנים נקראת "עכשיו", תקופת הגיל בעת הראיון או בשנה הקרובה לראיון כלומר, 17-18.

זכרונות ילדות עם האב לפני גיל חמש, מוזכרים מעט מאד, ואילו צומת הגילים 5-7 חוזר ומוזכר בראיונות השונים בהקשרים שונים. השנים בין 7-13 כמעט ואינן עולות או מסופרות, ועוד יותר מכך, כאשר מתייחסים לשנים אלו, האב נעדר מסיפורי הבנים, ואילו לאם נוכחות אינטנסיבית. בתקופת הגיל 13-14 חלה תפנית משמעותית ביחסי אב-בן: האב כאילו מפציע לתוך מודעותו של הבן. מדמות רקע בשולי החיים הופך האב להיות דמות בעל נוכחות, שמרכזת סביבה את תשומת ליבו של הבן. בגילים 17-18 הבן עסוק באופן אינטנסיבי ביחסים עם אביו, ובניסיון להתאים יחסים אלה לצרכיו החדשים.

מתואר כאן תהליך התפתחותי, אשר החל מגיל 13-14 לאב יש תפקיד מרכזי ומשמעותי בו.

על מנת להתחקות אחר ה"תפנית ביחסים", ה"מעבר מדמות רקע לדמות מרכזית", אתאר את האופן בו מדברים הבנים על האב והיחסים אתו עד לגיל 14-13 ומגיל זה ואילך.

שי, שהיה המרואיין השישי במחקר, היה הראשון שהסב את תשומת ליבי שמשוהו חדש, אחר, מתרחש עם אבא בסביבות גיל 13. המשפט שבו תאר את השינוי: "עד גיל 13 אבא היה האיש הזה ש..". תפס את תשומת ליבי. רק אחרי הראיון עם יואב, הבנתי יותר את משמעות ציון הזמן הזה. קריאה מחודשת של כל שאר הראיונות לאור ההבנה הזו היתה מאלפת.

להלן אציג את התפנית ביחסים עם האב בגילים אלה באופן בו נחשפתי להבנה הזו.

שי, מחלק את חייו לצמתים משמעותיים שונים:

לשאלה שלי בתחילת הראיון, "תתאר לי מי הם ההורים שלך" מתחיל שי לדבר על אבא. הוא מציין במה עובד אביו כרגע ובמה עבד קודם לכן, והוא ממשיך במשפט:

מגיל 6 עד 8 הייתי בגרמניה, בית ספר אמריקאי של ילדי דיפלומטים. וזה פחות או יותר אבא שלי, אה.. עכשיו, זה גם די תרם לזה שכאילו לא היה לי הרבה קשר אתו עד בערך גיל 13 או משהו.

הקשר עם האב בסיפורו של שי, מתחיל מגיל 13. הוא מזכיר את סביבות גיל 7 כצומת של שינוי, שקשור באופן כלשהו באביו, במקרה זה בעבודתו של האב. שי מתייחס לאב כנעדר בחייו הרגשיים עד גיל 13- "לא היה לי הרבה קשר אתו".

בהמשך אותו קטע מתאר שי את עבודת האם, וחוזר שוב לתאר את הקשר עם האב:

אמא שלי היא די עקרת בית. היא עובדת גם בחנות ספרים, אבל זה סתם כתעסוקה. אה.. והקשר איתו נבנה רק בשנים האחרונות, אבל גם כן אה.. יש שם איזה משהו נורא מלאכותי, של נורא מאמצים, יותר מהצד שלו דווקא, שכאילו זה גם מפריע לי. שזה משהו נורא פתאומי, כי עד בערך גיל 13 הוא היה הבן אדם הזה שאמא שלי מתלוננת עליו שהוא קמצן או.. אני יודע מה.

מבחינה צורנית, ניתן לראות גם בקטע הזה וגם בקטע למעלה כיצד שי מתחיל לדבר על נושא אחד, כמו בית הספר האמריקאי או עבודתה של האם, ופתאום עובר לדבר על הקשר עם אבא. המעבר לדבר על אבא מתרחש באופן לא צפוי מבחינת הטקסט. החוויה שלי בקריאת הטקסט הזה היא, ששי עסוק מצד אחד בתשובה כרונולוגית לשאלה שלי, מי הם הוריו, ובמקביל נושא הקשר עם האב הופך להיות טעון רגשית, וכאילו "מתפרץ", לתוך הניסיון להבנות את הסיפור לפי הסדר.

בתוכו, מדבר כאן שי על הקשר שנבנה עם האב. החוויה שלו היא של התחלה של בנייה של קשר, ובכל זאת הוא רואה את המאמצים של אביו כמלאכותיים. שי ממקד את הקושי שלו בשינוי הזה בכך ש"זה משהו נורא פתאומי". המעבר מהיות האב "הבן אדם הזה", שאמא מתלוננת עליו, כלומר, ממישהו כל כך רחוק, ברקע של החיים, ללא זהות ברורה, ללא תפקיד בחייו, שנוכחותו מתווכת תמיד על ידי האם, למישהו שפתאום הופך להיות 'אבא שלי', הוא מעבר פתאומי, לא צפוי ויותר מכך, נראה ששי לא יודע איך להתארגן אתו גם "עכשיו", שלוש שנים אחרי תחילת השינוי.

בהמשך הראיון אני שואלת, מצינית:

- דיברת על זה שבבר מצווה פתאום משהו השתנה מבחינת הקשר עם אבא..

- כן. בבר מצווה זה כאילו היה ה.. שיש את הסיפור שצריך לקחת אותי ללמוד אצל הרב וזה, אז כאילו התחיל לקחת אותי לשם, לשבת איתי בשיעורים, הכל, כאילו לגשש. אני חושב, נגיד, עד כיתה ה', הוא לא כל כך ידע באיזה כיתה אני.. אז בבר מצווה, כן היה לי איזשהו קשר אתו, אבל זה עדיין קשר הכי בסיסי, כמו, פחות או יותר, כמו היום, של סתם, "מה נשמע? איך בעבודה?" כאלה.

שי מייחס את השינוי בקשר עם אביו, לצורך לקחת אותו לרב. גורם חיצוני הביא לכך שאבא היה צריך ללכת אתו לבד ולשבת אתו בשיעורים. העשייה המשותפת, ההוויה המשותפת יצרו מבחינתו את החוויה של הקשר, גם אם אחר כך הוא מעריך את הקשר הזה כ"בסיסי". הוא משווה את הקשר הבסיסי הזה לכך, שהאב לא ידע באיזה כיתה הוא. בעיני, האמירה הזו מקבילה לביטוי שאפיין את האב עד גיל 13 - "הבן אדם הזה". בחוויה של שי, שניהם לא היו נוכחים אחד בחיים של השני. השינוי בנוכחות של האב ממוקם בטקס הבר מצווה, שהוא עמוס משמעויות לכשעצמו, ועוד אדון בהן בהמשך. שי מציין את האקטיביות של האב: האב התחיל לגשש, האב [עושה] "נורא מאמצים". יחד עם זאת, הפיכתו של האב מ"הבן אדם הזה" למישהו שיש לו קשר אתו, הוא שינוי שחל בחוויה ובתפיסה של שי את אביו.

כאשר מתאר שי את השנים בין 7-13, הוא מסביר את היעדרות האב בנוכחות האינטנסיבית של האם.

- אה.. נגיד, בכל פעם שאני הייתי ביסודי או חטיבה, מסתבך עם מכות או שטויות כאלה של ילדים, אז תמיד מסתירים את זה מאבא, כי הוא יתפוצץ. עכשיו, לא משנה שהוא בחיים שלו לא.. מרים ידיים או שום דבר כזה, היא תופסת אותו כבן אדם אליים, והיא מפחדת ממנו פחד מוות,

אפילו שהוא, אני לא חושב שהוא אף פעם פגע בה פיזית. ממה שאני יודע, אני גם לא מאמין שהוא עשה דבר כזה. אה.. אבל היא תמיד..

הזיכרון, שכן מתקשר לשנים בין 7-13, הוא זיכרון של פחד מהאב בתיווכה של האם. ובכל זאת, רק אחרי שאני שואלת יותר, שי נזכר, שכשהיה קטן היה עד למכות שאחיו קיבל מאביו, ושהיו מקרים שהוא קיבל מכות מהאב.

- לא. לא מכות, כאילו, אני יודע מה? אולי בעצם, היה איזה מקרה לאחי כשהייתי ממש קטן. אח שלי חטף ממנו מכות כי אח שלי הלך למטווח לחפש כדורים או משהו, לא משנה, אבל נגיד בי, הוא לא, הוא לא.. טוב, בעצם כן. האמת היא שכן היו.. היו מקרים. היו מקרים כשהייתי קטן שהוא היה מרביץ.

חויית היעדרות האב, חויית ה"לא היה לי הרבה קשר אתו", חזקה יותר מזיכרון המכות שקיבל מאביו.

עכשיו, אפוא אבא עכשיו? אבא.. בגלל שאני בעצם לא גדלתי אתו, כאילו לא.. לא היינו הולכים או משחקים כדורגל או משהו, אז אין לי אתו אינטימיות רגשית, אין לי אתו אינטימיות רגשית בעצם בכלל. נגיד, אף פעם לא הייתי הולך לדבר אתו על אה.. החברים או בנות או גם כשאתה קטן יותר, אז על זה שלא בחרו אותך לשחק כדורגל או משהו כזה. אף פעם לא דברתי אתו על דברים כאלה, כי הוא גם לא יכול להבין, כי בגלל שיותר אמא שלי גידלה אותי רגשית, אז יש לי מנטאליות כמו שלה ולא כמו שלו, כי הוא פשוט נורא שונה.

שי מפרט כיצד נראית היעדרות האב עבורו עד גיל 13. מה הם לא עשו ביחד, במה שי לא יכול היה לשתף אותו, "בעצם לא גדלתי אתו" "אין לי אתו אינטימיות רגשית". גם כאן ההסבר משולב בתיאור האינטנסיביות של נוכחות האם: "בגלל שיותר אמא שלי גידלה אותי רגשית, אז יש לי מנטאליות כמו שלה ולא כמו שלו כי הוא נורא שונה".

המפנה הפתאומי הזה ששי מתאר, מתרחש בתוכו. הוא פתאום שם לב לאבא. הוא פתאום מסתכל על אבא ובודק, מי הוא? מה קורה ביניהם? הוא עסוק בניסיון להבין את המרחק, את היעדרות האב מחייו, יש לו הסברים מה קרה שם. כמו שראינו בניתוח הצורני של תחילת הראיון, נושא היחסים עם האב הנו נושא טעון, מעסיק, מטריד. נראה לי שהוא הפך להיות "נושא" מגיל 13 ואילך, עד "עכשיו".

יואב, מתאר את המפנה שחל ביחסיו עם האב בסביבות גיל 14 באופן דרמטי ומרשים. אני חייבת לו תודה, מפני שבעקבות הראיון אתו ראיתי והבנתי את השינוי, המתרחש ביחסי אב-בן בגילים אלה. אחרי הראיון עם יואב חזרתי לקרוא את הראיונות האחרים, והופתעתי לגלות את התופעות שתיאר ולמצוא אותן בראיונות שראיינתי אחריו. גיל 13-14, כבעל משמעות מיוחדת ביחסי האב-בן הקשורה בשינוי הופיע בכל הראיונות עם הבנים במחקר. אבל רק אחרי ההבלטה שיואב נתן לתופעה זו, יכולתי לראות זאת גם כשהופיע בצורה יותר לטנטית, פחות מודעת.

המצוקות התחילו רק מגיל 7. לא היו שום מצוקות לפני.. (...) אז אותו גיל, 7-14, ככה אני ממקם את זה, זה לא בדיוק.. שלב האידיאליזם הדבילי, לדעתי, [כך] זה נראה לי, אם הייתי מכיר אותי אז, ילד דביל. אבל אני רק הייתי עסוק עם כל הילדים שהיו מציקים לי ועם אמא שלי שהיתה אמורה לעזור לי, ואותו אני לא זוכר. אני לא זוכר, אני באמת לא זוכר שום דבר אתו. אני זוכר, כי.. ועובדה בשטח שאף פעם לא פניתי אליו בשום דבר. לפי שנינו, באמת לא פניתי אליו בדברים לגבי שום דבר שקרה לי, ואני לא זוכר אם הוא אי פעם פנה אלי..

יואב מחלק את חייו עד גיל 7, מגיל 7 עד 14 ומאז עד ההווה, סביבות גיל 17. הצמתים, אליהם מתייחס יואב בחייו, מתייחסים לשינויים במסגרות הלימודים שעבר. המובחנות בין האב והאם מאד ברורה בשנים אלה. "אני רק הייתי עסוק עם כל הילדים שהיו מציקים לי ועם אמא שלי שהיתה אמורה לעזור לי". לאם נוכחות מאד ברורה - היא במרכז הבמה, והאב איננו. בראיון, יואב מתאר בהרחבה את הקשר הזה בינו ובין האם בגילים אלה. כאשר הוא מדבר על אביו בגילים אלה הוא אומר: "ואותו אני לא זוכר. אני לא זוכר, אני באמת לא זוכר שום דבר אתו". ההבדל בין "אמא שלי" ו"אותו" הם עוד ביטוי להבדלים הגדולים בין נוכחות אינטנסיבית ואישית של האם וטשטוש, היעלמות של האב. החוויה הזו של היעלמות האב בגילים אלה מטרידה את יואב. שלוש פעמים הוא חוזר על העובדה שאינו זוכר את אביו ומנסה להוכיח זאת לעצמו, לי, וגם בבית חוויה זו מדוברת:

- דיברתי איתו ומסתבר שהוא כן. הוא היה מאד עסוק בי וניסה לראות את כל הדברים ואני רק זכרתי אותו כדבר, יצור, מאד מפחיד וגדול ופחדתי ממנו, ידעתי שהוא עלול לפגוע בי.

- באיזה אופן?

- אז שני הזכרונות שלי הכי מובהקים ממנו זה בגיל 3. שאנחנו בשולחן האוכל, ואני לא, וזה.. אני לא זוכר מה שעשיתי לא בסדר, כן? זה היה כשעשיתי משהו לא בסדר. הוא נתן לי סטירה

לפני כולם שישבו על השולחן. ואני בכיתי ורצתי לחדר ובזה נגמר הסיפור] (...) וזכרתי לו את זה אני חושב.

יואב מתאר את האירוע שהוא זוכר מגיל 3, ומסיים את התיאור במילים "וזכרתי לו את זה אני חושב" כדי להסביר מדוע זכר את אבא מגילים אלה כיצור מפחיד. גם אם האב מתואר כמפחיד, הוא נוכח. הזיכרון השני שמתאר יואב הוא דווקא מאותה תקופת גיל, שבה הוא אומר שאינו זוכר את אביו: והזיכרון השני זה מאותו 7-14. הייתי בהתפרצות כעס בבית, גם כן, אני לא יודע על מה, ההתפרצויות האלה מאד מכוערות, גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים עלי. והייתי.. ואז אמרו לי לך תביא משהו מהשירותים או משהו כזה, כן? כשהשירותים זה דרך החדר של ההורים. ואני נכנס, טאח מדליק את האור במכה כזה, ואבא שלי ישן שם והוא קפץ החוצה, תפס אותי ככה (מספר בדרמטיות) זה כבר נראה לי היה תקופה כזה.. "זה לא יכול להמשך ככה כן? חייבים לעשות משהו לגבי יואב". ואת זה אני זוכר מהתקופה הזאת.

גם בזיכרון זה אביו של יואב נחוה כתוקפני, כמפחיד. למרות שיואב מתאר זיכרון עם אבא באותן שנים, עדיין הטענה היא שהוא לא זוכר את אבא. יואב, ובעקבותיו אני, כחוקרת במחקר, עסוקים בשאלה, לאן נעלם האב בגילים האלה שבין 7-14? כאשר הוא חושב בקול על תקופה זו, יואב חוזר שוב לזיכרונות ילדות מוקדמים יותר, שם האב כן נוכח, ולא רק כדמות מפחידה:

..אולי הוא יגלה עד כמה האשמה שלו היתה בזה שאני חשבתי שהוא לא קיים. אני לא יודע עד

כמה הוא עשה בזה, כי בתור ילדים קטנים אני בטוח שהוא שיחק אתנו ללא הפסקה!

- כן? אתה זוכר את זה?

- את זה אני דווקא זוכר, כי היינו בבריכה כזאת מאחורנית, מוקד של.. הנאה! בריכה מתקפלת כזאתי של גומי של ילדים. זה בטח כמו העץ הזה אבל פשוט זה היה.. ים, ים! ולא יודע, אולי הוא באמת הלך לאנשהו אחר כך. לא יודע, לא יודע..

כדאי להסתכל על המילים בהן בוחר יואב לתאר את ההיעלמות של האב בגילים בין 7 ל-14. "חשבתי שהוא לא קיים", "אולי הוא באמת הלך לאנשהו אחר כך". החוויה של ההיעלמות כל כך חזקה, שהיא נחוות כמו הליכה אקטיבית של האב מחייו. לא של נוכחות נעדרת, אלא של אי קיום. אין לנו אפשרות לדעת מה באמת קרה שם, עד כמה פיזית האב היה נוכח או נעדר. מצד אחד, בגילים הצעירים, אני מניחה עד גיל חמש, יואב מקשר בין זיכרונות של משחקים ביום יום בבריכת הגומי עם נוכחות של האב. מצד שני, בסיפור הכרונולוגי של קריירת האב, אומר יואב:

כשהיינו קטנים, דווקא כשהיינו ממש קטנים, הוא היה מתלמד, אז לא היתה ברירה, זה לעבוד 24 שעות, כן.. היתה תקופה מסוימת שהוא היה צריך [לעבוד] עד שעות מאוחרות, תמיד היה מגיע מאוחר..

למרות שבשנות הילדות המוקדמות יותר, האב עבד כנראה מאד קשה, וסביר להניח, שנעדר פיזית מהבית להרבה שעות, החוויה של יואב עם אביו בשנים אלה היא חוויה של נוכחות. בין אם נוכחות נעימה, הקשורה במשחק, ובין אם נוכחות מפחידה סביב שולחן האוכל.

רק בגילים המאוחרים יותר, מגיל 7, האב נחוה כנעלם. יואב מנסה להסביר הגיונית את החוויה הזו: כן, אבל תראי, לי ולו לא היה הרבה חיכוך פיזי. איכשהו לא נתקלנו.. אולי זה קשור בזה שיש שתי קומות בבית (...) אני באמת לא מצליח להיזכר הרבה פעמים שהייתי אתו במחיצה אחת. אם שמתי לב אליו.

"אם שמתי לב אליו" - בעיני אלה המילים שעשויות לסייע לנו בפענוח התעלומה הזו, שעולה מתוך הפער בין הסיפור הכרונולוגי על עבודת האב ובין חוויותיו של יואב. לפי הבנתי, חוויית ההיעלמות או הנוכחות של האב, בתקופות חייו השונות של יואב, אינה קשורה רק לנוכחות או ההיעדרות הפיזית של האב בחייו. אלא, בעיקר, למקום שיואב מפנה לו או לא מפנה לו בעולמו הפנימי: עד כמה יואב "שם לב אליו". עד גיל 5, גם אם פיזית היה נוכח מעט בבית, יואב חווה את אביו כנוכח. בין 7-14, למרות שהוא יכול לתאר זיכרון מובהק מאותה תקופה, החוויה שלו היא, שאבא לא היה קיים, "הלך לאנשהו", "לא מצליח להיזכר", "אם שמתי לב אליו".

בסיפור הכרונולוגי של יואב, הוא לא זוכר את אבא בין השנים 7-14. כלומר, גיל 14 מהווה צומת, אשר בו מתרחש שינוי בתוכו ביחס לנוכחות האב. אבל נראה שבגיל זה מתחיל תהליך שעשוי להגיע לשיאו בשנים מאוחרות יותר, כפי שמתאר יואב את סיפור "גילוי האב מחדש", המתרחש לפיו כשנה לפני הראיון:

- אז אותו למדתי להכיר גם כן בתקופת השנה שעברה

- את אבא?

- כן. לא יודע, מתי שהוא, מתי שהוא, יצאתי איתו לשתות קפה. הוא אוהב נורא קפה, הלכתי אתו לשתות קפה. התחלנו לדבר, ואז התחלנו לדבר. חודש אחרי זה הבנתי שאני, ואז הבנתי. באתי ואמרתי לו 'אני לא זוכר אותך' והוא היה בשוק.

יואב מצליח להעביר את החוויה של אותה שיחה באופן, בו הוא מספר על החוויה. מבחינה צורנית, יואב חוזר על אותן מילים, או ביטויים פעמיים, ובכל פעם יש לאותו ביטוי משמעות מעט אחרת: "יצאתי אתו" - "הלכתי אתו", "התחלנו לדבר" - "ואז התחלנו לדבר", "הבנתי שאני" - "ואז הבנתי", "באתי" - "ואמרת". בתוכן הוא מדבר על אירוע, שיש בו שני רבדים. ברובד הגלוי, הפשוט, הכל היה דומה לפעמים הקודמות, בהן שתה קפה עם אבא. ברובד השני, שהבין אותו רק חודש אחרי אותו אירוע, קרה מבחינתו משהו מאד דרמטי. החוויה של ההבנה, שהוא לא זוכר את אבא, היא גם החוויה של לראות את אבא בעיניים אחרות מהאופן בו ראה את אבא עד לאותו יום.

- שמה? שכאילו מה היה שם?

- אם הייתי במצוקה בבית ספר וככה ורוצים לשלוח אותי לפסיכולוגית ילדים ומה נעשה וזה, לא פניתי אליו. בכלל לא פניתי אליו. אז אה.. ודאי היתה איזה סיבה, אבל אני לא יודע למה. למה פחדתי ממנו ככה, אבל זה נכון. ואז התחלנו לדבר, ומאז אנחנו ככה כל כמה זמן, הוא צריך קפה, אז אני הולך אתו לשתות קפה.

יואב יכול לדבר עם האב על כך שהוא לא זוכר אותו, והאב יכול אפילו להבין את זה. אבל אם מסתכלים על דבריו, הוא אומר "לא פניתי אליו". כלומר, הוא עצמו לא חיפש את תגובת האב או עזרת האב. האב היה מין דמות לא מוכרת ומפחידה. השינוי מאופיין ב"ואז התחלנו לדבר".

יואב ממשיך לתאר את החוויה הזו. הוא מדבר בהתרגשות כאשר מתאר את ההכרה החדשה הזו:

- אז אתה אומר שבסביבות, נגיד, גיל 15, פתאום לאבא היתה איזושהי נוכחות שלא היתה קודם?
- לא איזושהי, אבא היה קיים עוד פעם!

"אבא היה קיים עוד פעם". במשפט זה, מצליח יואב לתמצת את תהליך השינויים והמעברים בנוכחות-היעדרות האב בחייו: אבא היה קיים בעבר, נעלם, והפך שוב להיות קיים.

בראיון אני ממשיכה לשאול, נדהמת ומתרגשת בעצמי מההבנה הזו, מההתרגשות של הגילוי הזה בשבילו:

- אבא היה קיים עוד פעם. אתה זוכר את הדבר הזה? כאילו מה..

- (נכנס לדברי בהתרגשות) אני זוכר את הרגע שהבנתי את זה. כי זה לא היה.. אני כן! אני יכול למקם את זה בפעם שהלכנו לשתות קפה ודברנו.

- זה היה יוזמה של מי?

- שלו. הוא תמיד אוהב לשתות קפה. אבל זה העניין! שגם הלכתי לשתות אתו קפה, אני משער, לפני כן. והיינו באיטליה, ישבתי אתם במסעדות לפני כן, אבל לא.. עלה בדעתי. הייתי עסוק בעצמי בכיתה ט' וככה, מה אני אוהב ו.. לא היה אכפת לי. הטיול הזה בכיתה י' היה עם כל המשפחה, היה חמשתנו וסבתא, אוטו ענק כזה, ואני הייתי רק מרוכז בעצמי. כל הזמן לא אהבתי להיות אתו, אז באותו ערב דברנו ורק אחר כך, שלושה שבועות אחר כך, נפל האסימון. ואז באתי ואמרתי לו את זה, וזה הפך להיות נושא.

- כשהלכתם לשתות קפה יחד זה היה באיטליה?

- לא, זה היה פה בארץ. פשוט אני אומר, שהיו עוד מפגשים אינטימיים, שישבתי מולו, שדברתי אתו, שעניתי על שאלות אני משער, לא.. וזה לא היה שונה ממקודם. זה מאד מדויק. לא יודע למה זה. באמת לא יודע למה זה, למה דבר כזה קורה...

רטרואקטיבית, שלושה שבועות אחרי שיואב יושב עם אבא לשתות קפה, עשייה משותפת שהיו מורגלים בה, יואב מרגיש שמשחו חדש, אחר, מרגש, התרחש עם אביו. שתי תובנות מתרחשות בו בזמן. האחת היא שהוא אינו זוכר את אבא עד גיל 14. השנייה היא ש"אבא היה קיים עוד פעם".

כלומר, לאב נוכחות חדשה פתאום עבור יואב. פתאום הוא כן שם לב אליו – באיכות שונה מבעבר. אבל ביחד עם ההכרה בנוכחות החדשה ישנה גם הכרה בהיעדרות האב עד לאותו רגע

- אתה אומר "זה נורא ממוקם", "אני מאד זוכר" ו"אני מאד יודע שזה היה ככה"

- כן, כן! אז זה העניין! תביני את ההבדל בין ההבנה שלי של מה שקורה, לבין ההרגשה שלי. שלושה שבועות אחר כך הבנתי: רגע, בעצם, באותו יום דברתי אתו והרגשתי שאני מכיר אותו. ו.. והעובדה שזה באמת היה.. למה אני חושב שזה חדש? כי אני לא הכרתי אותו קודם, ואני הרגשתי שאני מדבר עם מישהו שאני לא מכיר.

כאן מדגיש יואב את הטראנספורמציה, שהוא עבר, ביחס לאבא. קודם הרגיש, שהוא לא מכיר אותו, ובאותו רגע הרגיש, שהוא מכיר אותו. המילים היכרות, הכרה מנסות להעביר חוויה של ראייה חדשה, חוויה חדשה עמוקה יותר של אותו אדם.

אבל ההבנה של זה, שזה שונה ממקודם, רק היתה אחר כך. באותו רגע זה לא עלה על דעתי, שמשחו שונה קרה. בטח היה לי.. רגשית כן. אני בטח לא הייתי מסביר את זה באותו רגע. אם היה לך דרך תקשורת רגשית לשאול אותי, אם אני מרגיש בנוח עכשיו או משהו, הייתי אומר: כן. אבל אני לא... גם לי לקח כמה זמן להבין. הרי מה שמוזר, הוא לא, הוא לא היה חושב שזה קרה

דווקא באותו זמן ככה וככה. לא היה בכלל בעיה. זה מה שמוזר. לכן גם לא היתה לו בעיה לבקש לשתות איתי קפה. כי OK, ליואב יש איזשהם מצוקות, שאני לא מבין, אבל הוא עדיין הבן שלי. זה לא.. ההבנה היתה רגשית לפני שהיא היתה הגיונית. החוויה הזו שיואב מנסה לתאר ולהסביר היא לפחות דואלית. מחד גיסא, יואב מדבר על החוויה הזו באופן מאד ברור וחד משמעי. הוא חוזר ומתאר מה קרה לו, הוא זוכר את הסיטואציה, את העיתוי, מה הרגיש בזמן שזה קרה, מה הרגיש אחר כך וכדומה. מאידך גיסא, הוא חוזר 3 פעמים על המילה "מוזר" בקטע הזה, חוזר כמה וכמה פעמים על כך, שלא ידע איך זה קורה, לא מצא את זה במקומות אחרים. כלומר, בתוך הבהירות החווייתית הוא חש בלבול מוחלט קוגניטיבית. או במילים שלו: "ההבנה היתה רגשית לפני שהיא היתה הגיונית".

נחזור לאמירה של יואב: "אני לא הכרתי אותו קודם". כפי שצינתי, למילה "היכרות" כאן ניתן להתייחס במספר משמעויות. משמעות אחת היא של ההכרה בנוכחות ובקיום של האב בחייו. אבל, כבר בתוך הראיון למילה "היכרות" היה בתוכי הד מתוך ראיונות קודמים, ולכן חזרתי ושאלתי את יואב:

- ואתה אומר, אני לא יודעת אם זה נכון.. אתה מדבר על ההבנה הרגשית הזאת במילים של היכרות. מהי ההיכרות הזאת?

- מה זאת אומרת? אני מסוגל לתאר אותו עכשיו כמו בן אדם. אמרתי לך, בן אדם עדין כזה זה הכל מהשנה האחרונה מה שאני יודע עליו כי ..

בהמשך של אותו חלק בראיון מדבר יואב על היכרות מזווית אחרת:

אז אם יש משפחה דרשנית, אז ילד זוכר את אבא שלו, יודע מה אבא שלו רוצה ממנו, מה דורשים ממנו בבית, מה הציפיות ממנו. אז ההיכרות היא כשאפילו לא היו שום דרישות או .. לא דרישות, לא ציפיות, לא חשבתי מה הוא חושב עלי, לא הרגשתי שהוא .. חושב עלי בכלל ולכן זה היכרות. כי לא רק שלמדתי להכיר אותו (...) אלא שלא ידעתי כלום עליו. לא חשבתי שאני לא יודע עליו. חשבתי ש.. לא יודע מה חשבתי. לא חשבתי על זה. ולכן זה היכרות כי לא.. לא היה משהו שגדל.. רק התחיל שם. ו..מאז עכשיו אני יודע מה הוא חושב עלי, מה הוא היה רוצה ממני מה היה מצפה ממני.. וכל זה היה תוך שנה. נראה לי, אפילו פחות שנה זה קצת הרבה. זה הבנת למה אני מתכוון? שזה היכרות? יש הבדל בין להכיר מישהו יותר טוב לבין מישהו שאתה מכיר אותו לחלוטין. יש לך עוד רקע. לא היה לי שום רקע עליו בזיכרון שלי, חוץ מכמה

זיכרונות משותפים. ברור לי, שהוא יודע איפה גרנו, הוא יודע איפה היינו, אבל או שהוא זוכר דברים שאני עשיתי ככה וככה, וזה זה הבנה שלו אותי, אבל אפילו לא הכרתי בהבנה שלו אותי. לא חשבתי שהוא מבין, שהייתי במצוקה חזקה או שהייתי במקום הזה.

יואב מתאר את החוויה באותן מילים ששמענו אצל שי: "לא היה משהו שגדל... רק התחיל שם" "לא היה לי שום רקע עליו בזיכרון שלי". והפעם, מה שהתחיל שם, הוא לא רק הבנה יותר דקה של מי הוא אבא, אלא שינוי בחשיבה של יואב ביחס לאבא; יותר מכך, ביחס לאופן שבו אבא תופס אותו.

ההיעדרות של האב מתוך תשומת הלב של יואב בולטת, כאשר מנסה יואב לאפיין תקופה זו: "אלא שלא ידעתי כלום עליו. לא חשבתי שאני לא יודע עליו. חשבתי ש.. לא יודע מה חשבתי. לא חשבתי על זה". זהו התיאור של היות האב ברקע החיים, עד לאותו רגע בו הוא עובר מלהיות ברקע החיים ללהיות במרכזם. כאשר הוא ברקע החיים לא זוכרים אותו, לא חושבים עליו, לא יודעים עליו - "לא היה משהו שגדל.. רק התחיל שם. ו..מאז עכשיו אני יודע מה הוא חושב עלי, מה הוא היה רוצה ממני מה היה מצפה ממני..".

אבל ברגע שזה מתחיל, ברגע שמתחילים לשים לב לאבא, פתאום מתחיל להיות מאד חשוב, מי הוא? איך הוא? מה הוא חושב עלי?" מה הוא רוצה, מה הוא מצפה ממני?

הקטע האחרון בגילוי של יואב את המטמורפוזה הזו עם אבא, מתייחס למקור של השינוי, מה עושה את השינוי הזה? מה הביא לשינוי הזה?

- אני לא יודע איך להגיד את זה כי תמיד הוא.. אני הכרתי אותו, אפילו הלכתי אתו למקומות לטיולים, עברנו דירה, הוא לקח אותי לבניין לפני שהיה שם ריהוט, אני זוכר. אז מה זה אומר, שבאותו רגע אני לא הרגשתי שאני מכיר אותו? זה אומר שחשבתי.. או שזה רק אומר שפחדתי ממנו. ברור שהרגשתי משהו כלפי אבא. זה לא אומר שזה קשור ל (אומר את השם המלא שלו) זה העניין. לכן זה הכרות. יש לי רגשות, שאני זוכר בתור ילד לאמא, אבא, אבל זה לא קשור אליו. זה העניין. זה נכפה עליו או שהוא.. איכשהו עשה את זה, יצר את זה, אבל זה בעיה שלי. זה בעיה שלי. לא בהכרח שזה בעייתי, כמו שזה הביטוי "my problem".

- אני מבינה, אני חושבת. אתה מדגיש את זה מאד שזה מתוכך. שהשינוי בא ממך

- כן

- גם מה שהיה קודם וגם מה שעכשיו. כלומר, משהו בכך קרה שרואה את אבא אחרת, שמרגיש אותו אחרת, שחושב עליו אחרת.

- ולהפך. אני חושב שהוא גדל מספיק בשביל לקחת את זה.

בשלב זה אני עושה member checking על ההבנה, שהשינוי שהוא מתאר מתרחש בתוכו, במקום שהוא מפנה לאב בעולמו הפנימי ומשם, בעולמו החיצוני. תשובתו של יואב מעניינת אף היא, מפני שהוא אומר, כדי להיות מסוגל לעשות את המעבר הזה, צריך להרגיש שיש שם מישהו "גדול מספיק" שייקח את זה. כלומר, צריך לחוש רמה מסויימת של בטחון בדמות האב, כדי לעבור את הקו מלראות את האב כדמות (אולי כאובייקט) לאדם אמיתי (אולי סובייקט).

עד כאן ראינו את שי ויואב. שניהם מדברים על תפנית משמעותית באופן בו רואים את האב או במערכת היחסים אתו. שניהם מתארים התחלה של משהו פתאומי. שי ייחס את השינוי להליכה לשיעורים אצל הרב עם אבא כמסמנת התחלה של קשר זה ולמאמצים מלאכותיים של האב. טענתי, שהשינוי הנו במידת העיסוק באב, בטיב היחסים ביניהם. יואב מרחיב ואף מעמיק את התמונה. חוויית היעדרות האב עד גיל 14 מאד חזקה ואף מדוברת עם האב. התפנית ביחסים מתוארת כגילוי דרמטי, שאחריו מקומו של האב בחיי יואב הנו גדול, משמעותי ומרכזי. יואב מתאר וחוזר ואומר שהשינוי, תשומת הלב לאב, בא ממנו, מתוכו, בסיטואציה שכמוה היו רבות לפני כן, ואף יכול להתחקות אחר רגע זה של הכרה.

אצל שניהם המפנה בהכרה בשינוי הקשר עם האב חל ביחד עם ההכרה בהיעדרותו של האב מחייהם עד לאותו רגע.

גידי מתחיל את סיפורו בגיל 7:

יש לי אחות קטנה שהיא בת 12, ויש לה שיתוק מוחין. אז אה.. זה כאילו פחות או יותר מה שמאפיין את המשפחה, זה אומר כאילו שאמא שלי יצאה בגיל 40 לפנסיה מוקדמת בשביל לטפל ביעל שנולדה כשאני הייתי בן 7. היא ילדה אותה בגיל מאוחר, אחרי שהיינו כבר משפחה מגובשת כבר ואני הייתי הכי קטן ואז רוב הטיפול, רוב ההתעסקות בבית מאז, נעשתה סביבה, עד היום, 24 שעות זהו פחות או יותר.

לידת האחות הקטנה כשגידי בן 7, צובעת את חווייתו במשפחה. רק האם מוזכרת בשנים אלו כמי שעשתה שינוי באורח חייה, על מנת להתמודד עם כניסת האחות הנכה לחייהם.

עכשיו, בגלל שאני נורא עצמאי מבחינת אה.. גם בגלל אופן החינוך וגם בגלל שהייתי צריך להקריב את התשומת לב שלי בשביל אחותי הקטנה כבר מגיל צעיר, איכשהו אני לא מרגיש תלות יותר מדי בתשומת לב

למרות שגידי מנסה במשפט לעיל להציג עצמו כמי שלא נפגע יותר מדי מלידת האחות הקטנה, והוא "איכשהו לא מרגיש תלות יותר מדי בתשומת לב", תחילת המשפט ב"עכשיו", מסמנת לנו שהתוכן של מה שיאמר בהמשכו, אינו פשוט רגשית לגידי, כך גם השימוש בשלילה "לא מרגיש" (מאפיינים אלה של הדיבור ומשמעותם יידונו בהרחבה בפרק השני). ואכן רק מאוחר יותר בראיון, גידי מקשר בין ילדותו, הקרבת הצורך בתשומת לב וההתנסות שלו בסמים:

תראי, אם אני זוכר.. תראי, בכיתה ט' י' נגיד, זה השלב ההתבגרות שלי, נאמר, היה לי נורא קשה, כי לא קבלתי תשומת לב בבית בכלל והייתי מאד זקוק לה כי תפסו אותי על סמים בבית הספר..

אם קודם הוזכר גיל 7 כגיל שבו נולדה אחותו, ומאז נאלץ להקריב את תשומת הלב שלו עבורה, הרי שהגיל הבא אותו מזכיר גידי הוא ט' י' – גילים 15, 16. שם כבר החוסר בתשומת לב מורגש ומתקשר להסתבכות שלו בסמים. הגילים בין 15-7 לא מופיעים בסיפורו.

בניסיון להסביר יותר את החוויה של חוסר תשומת הלב שהרגיש, אומר גידי:

אז כאילו אני זוכר שבבית הייתי נורא זקוק לתשומת לב, דברים כאלה (...). זקוק לתשומת לב זה שאני בא הביתה, ואבא חוזר מאוחר, ואמא שלי רק סביב אחותי, טיפולים וכל הדברים האלה.. (...). אני לא יודע מה היה חסר לי. היה חסר לי, כנראה, משהו שלכל אחד חסר והוא לא יודע מה. החוסר בתשומת לב הוא חוויה, שמלווה את גידי מאז גיל 7, ועם השנים מקבלת תכנים ואפיונים אחרים. גידי קופץ מהאירוע המשמעותי שחל בגיל 7, לידת האחות, להסתבכויות בגילים 15-16. בגיל 7 הקרבת תשומת הלב לטיפולים באחות הנכה נתפסת כמאפשרת להרגיש אי תלות. האב אינו מוזכר כלל בתקופה זו, והאם מתוארת כנעדרת רגשית. היעדרותה מקושרת, דווקא, לתחושה המאפשרת עצמאות. בגיל 15-16 חוסר תשומת הלב מזוהה עם מצוקה, שמביאה להתנהגות מסוכנת. בגילים אלה האב מוזכר בהיעדרותו: "אבא חוזר מאוחר". והיעדרות האם, בשל הטיפולים באחות, נמשכת. היעדרות שני ההורים בגיל 15-16 מתקשרת לתחושה של חוסר.

ספי, מתאר אף הוא שינוי, שחל בנוכחות הפיזית של אביו, בסביבות גיל 14. ספי כורך נוכחות/היעדרות פיזית ביחד עם נוכחות/היעדרות רגשית. כאשר מסתכלים קרוב יותר בתיאוריו, השינוי שהוא מתאר

הוא שינוי בנוכחות הפיזית של האב, ולא ברור שחל שינוי בנוכחות הרגשית שלו – האם השינוי שספי מדבר עליו הוא אותו שינוי במקום הפנימי שמפנה לאביו?

היו לו תקופות שהוא היה בונה מחוץ לעיר, אז לא היינו רואים אותו ממש הרבה. ואז הכל היה עם אמא. (...) אמא היתה בעיקר רוח החיים שלנו. כאילו.. הוא לא היה מתעניין בזה. ועכשיו, כאילו אחרי שהוא סיים לבנות שם, הוא נמצא עכשיו אפילו יותר מאמא בבית אז אנחנו מרגישים, אפילו הוא מרגיש את זה שהוא פיספס משהו אתנו.

ספי לא מסמן גילים, אבל ניתן לראות שמדבר על שנות בית הספר היסודי משולבות בתיאור של האינטנסיביות בחיי היום יום של האם, מעורבותה הטוטאלית למול היעדרו של האב. גם כאן האם נמצאת במרכז הבמה, והאב ברקע החיים.

בשלב יותר מאוחר בראיון אני חוזרת לתיאור של ספי את השינוי שחל בנוכחות של אבא :

- כשדברת על זה שהיה לאבא מעבר שהוא עבד נורא רחוק ואחר כך הוא התקרב יותר, אז.. מתי קרה המעבר הזה?

- לפני שלוש שנים

- לפני שלוש שנים פתאום חזר להיות יותר קרוב לבית.. ואיך זה היה? מלא לראות אותו כמעט ללראות אותו כמעט כל יום?

- אני לא.. אני לא ממש זוכר את השינוי הזה. כאילו.. זה לא היה איזה משהו שפתאום אני רואה את אבא שלי כל יום וכל זה, זה בא בעיקר מהצד שלו שפתאום הוא היה הרבה יותר אה.. הוא הרגיש שהוא החסיר משהו מאיתנו, חייב לנו משהו.

כאשר אני מנסה למפות את המעבר מבחינת השנים, הגיל אליו מתייחס ספי הוא סביבות גיל 14. לא ברור, האם אכן אלה הן השנים בהן עבר האב לעבוד קרוב יותר לבית, אבל החוויה של ספי היא, שהאב הרבה יותר נוכח "הוא נמצא עכשיו אפילו יותר מאמא בבית". אם עד גיל 14 האם היתה בעלת נוכחות טוטאלית בחיים, הרי שבסביבות גיל 14 החוויה היא שהאב נוכח יותר מהאם.

בראיון מספר ספי כיצד האב מנסה להיות יותר נחמד, לקנות להם יותר דברים וכו', ואני ממשיכה ושואלת כשבראשי החסר, הפספוס שדיבר עליהם :

- הוא כאילו מפצה אתכם.. אתה מרגיש שיש לו סיבה לפצות אתכם?

- כן. כי הוא לא ראה אותנו, לא מתעניין, לא בא להופעות שלי, לא היה בעניינים בלימודים בחברים.. עכשיו הכל פתאום יותר חשוב לו..

ספי מתחיל עם תיאור אי מעורבותו של האב כמאפיין את העבר. אבל כבר בתיאור זה מתחלף לו תיאור האב בהווה ל- "לא מתעניין". אל מול העבר, בו האב לא ראה, עכשיו הכל פתאום יותר חשוב לו. מהאופן בו ספי מתאר את היחסים, נראה ש"פספוס" האב או היעדרותו הפיזית והרגשית הנם נושא מדובר במשפחה. ספי הזכיר "גם האחים הגדולים אמרו את זה, בגלל זה הוא יותר בסדר אתכם". יכול להיות, שבעקבות הדיון המשפחתי, אכן האב הפך מודע יותר להיעדרותו וניסה לשנות זאת בדרכו. אבל כשספי מתאר את מעורבות האב בהווה, לא נראה שחל שינוי מאד גדול ברמת מעורבותו. בתשובה לשאלתי:

- אמרת שבלימודים היתה לך ירידה עם הפציעה. איך הוא הגיב?

עונה ספי:

- הוא לא בדיוק ידע. ההורים שלי לא בדיוק ידעו. עכשיו נשלח מכתב שבקצב הזה לא יעבור אנגלית. אז אמא התעניינה. הוא לקח אותי לשיחה "אתה חייב להיות יותר טוב" אבל בשיפור אמא מתעניינת.

אם כן, החוויה של ספי ש"עכשיו פתאום הכל יותר חשוב לוי", היא גם ביטוי לצורך המשתנה של ספי, שאביו יהיה מעורב יותר, שיתעניין יותר וספי יהיה יותר חשוב לו.

עמי, מתאר את היעדרות האב ואת תחושותיו כלפיו, רטרואקטיבית. זאת, מאחר שחווה שינוי גדול ביחסו אל אביו במהלך השנתיים האחרונות. עמי ממקם את כל התהליכים הללו בתוכו.

- אני רציתי לשאול אותך בקשר לדברים שמעסיקים אותי במחקר, אם אתה יכול להיזכר, אני מבינה שאתה במקום אחר היום, אבל אם אתה יכול להיזכר על מה כל כך כעסת על אבא, או מה שנאת כל כך לפני כן?

- באופן כללי לא היו. לא היו לי הרבה תחושות לגביו, כי לא היה לי כל כך הרבה קשר אתו, ואז הדברים היחידים שכן, אז היו הקצת תחושות שליליות האלה שהביאו לכך שאני... שאם הייתי צריך להגדיר את כל התחושות שלי אליו, ברובן הן היו שליליות. אמ.. זהו.

- ולא היה קשר כי הוא לא היה הרבה בבית, או גם כשהוא היה זה לא היה..

- היה קצת, אבל הוא לא היה עד כדי כך הרבה בבית, הוא היה הרבה בעבודה, וגם אני לא חושב שאני הייתי בן אדם עם כל כך הרבה מ... תמיד הייתי עם הרבה מודעות עצמית, אבל אז לא היה לי מספיק כדי לראות שיכול להיות לי קשר אתו.

הפועל "היות" חוזר 15 פעמים בדבריו של עמי כאן המתארים את מה שלא היה לו עם אביו לפני השינוי. "גם כשהוא היה זה לא היה..". שי מתאר כאן נוכחות נעדרת אך אולי גם יחסים שאופנות ההווה, ההיות לא נוכחת בהם. וחוויה זו מקבילה לחוויה "לא היה קשר".

בפרספקטיבה של השינוי שהתרחש אצלו ביחס לאביו, מייחס עמי את חוסר הקשר עם אביו בעיקר למשהו בתוכו: "אז לא היה לי מספיק [מודעות עצמית] כדי לראות שיכול להיות לי קשר אתו".

אבי, מתאר את היעדרות האב מחייו כמצב נוח

- איך היחסים שלך אתו?

- אה.. בסדר גמור, כאילו אין.. לא רב אתו, שומר על יחסים קוליים כאלה: לא נכנס לו יותר מדי לחיים וגם הוא לא נכנס לחיים שלי. אם היו שואלים אותי על אבא שלי, אני לא מכיר אותו כל כך טוב

- לא מכיר אותו כל כך טוב. למה?

- כי לא הייתי אתו מספיק זמן.. כאילו האנשים בעבודה שלו, השותפים שלו בעסק מכירים אותו הרבה יותר טוב ממני. או אמא שלי. אני מכיר אותו הרבה פחות. כאילו הוא שם יותר ואני פה. חיים ביחד אבל..

כשאבי אומר, שהוא לא מכיר את אבא שלו כל כך טוב כמו השותפים האחרים שלו, הוא מבטא בעיני את אותו שינוי ברמת העיסוק בדמות האב. הוא מבטא את ההבנה, את המחשבה שהאופן בו יחסיהם מתנהלים, לא חושף בפניו חלקים אחרים של אבא, שהוא יודע שקיימים, אבל אינם קיימים אתו. אבי מתאר משבר גדול ביחסיו עם הוריו, במהלכו הוא ברח לשבעה ימים מהבית. כאשר הוא מתאר את תחילת המשבר שעבר, הוא אומר:

בסוף כיתה ח' התעודות שלי היו 90 100 90 100. זה בא לי ככה. לא הייתי עושה כלום והייתי יודע. ואז בכיתה ט' התחילו כבר שצריך להכין שיעורי בית, ללמוד למבחנים.. כאילו בדרך שלי, עדיין לא עשיתי כלום ואז הגעתי למנהל שהציונים שלי מתחילים לרדת. לא היה לי כוח להשקיע.

גם אם שיא האירוע המשברי בהכרזת מלחמה או מרד התרחשו מאוחר יותר, הרי שתחילתו של המשבר היה בגיל 14-15 וכל המאבק סביבו ממוקד באב:

היה כאילו איזה קטע ש.. כבר אמרתי לך קודם, שבגללו ברחתי, ש.. אבא שלי אמר לי אם אתה לא לומד, אני נועל לך את המקלט

האם כמעט ולא נוכחת בסיפור.

איתי, ממקד את השינוי ביחסים עם ההורים במשבר שעבר עליו, משבר בלימודים, בשנים 12-13. ניתן לראות את השלכות המצב המשברי שהתחיל אז, על היחסים עם ההורים מאז ועד היום.

כאילו העניין הכי מסכסך זה הלימודים בעקרון, שתמיד היו בעיה איתי. כי תמיד, ככה, ביסודי, הייתי תלמיד מאוד מצטיין, כן. ואחר כך לקראת ה' ו' התחלתי להתדרדר. עכשיו, בגלל שההורים שלי ידעו שאני יכול להיות מאוד מצטיין, לא קיבלו את זה כל כך, ותמיד ביק, דרשו הרבה מאוד ממני. אז אה.. תמיד היו לי עליות ומורדות כאלה, וזה תמיד היה נושא מאוד קשה כי.. אני הייתי מחפף אותה כל הזמן, ואבא שלי היה נותן לי יד חופשית, ובסוף זה היה הכל מתפוצץ לי בפנים ו.. והיינו צריכים להתחיל מאפס שוב עוד הפעם. אז אה.. תמיד, כאילו עד כיתה י' יא', אז תמיד הם, תמיד דרשו את השמונים וחמש, תשעים הזה, ואני הייתי מביא שבעים וחמש, שמונים ככה. אז אה.. עד לאחרונה שכבר הם התחילו לצפות לרמה יותר נמוכה, ואז כבר זה התחיל להדאיג אותי, כי אני תמיד הייתי צריך את הדירבון הזה.

גילים אלה של 12-13 הנם צומת משמעותי בחייו של איתי. הוא התחיל להתדרדר בלימודים, ומאז יחסיו עם הוריו הם יחסים קשים. איתי אמביוולנטי בתיאור הרצון, שההורים יהיה במעקב צמוד אחריו. כשדרשו יותר מדי זה היה מאד קשה, כשאבא נתן יד חופשית, הכל התפוצץ בפנים וכשרף הציפיות שלהם ירד, הוא כבר ממש דואג, כי אין מי שידרבן אותו. כל האיזון של נוכחות ההורים בחייו הופר, והוא לא מצליח לווסת אותו. או שזוהי נוכחות חודרנית, או שהיא פחות מדי מחזיקה. בכל מקרה, התפנית ביחסים אלה, בחוסר האיזון הזה, התחיל מגיל 12-13.

- כשהייתי קטן אז אה.. לא, לא נתתי לזה, טוב כשהייתי קטן זה היה אחרת. אבל זה בטח מהשנים האחרונות. כבר לא יודע מאיפה זה הגיע. זה בטח, זה התחיל מהלימודים שלא הייתי מספר להם אם הייתי מקבל מבחן ככה וככה. משם זה צמח. (..) רוב המשברים שלי באו מכאילו לחץ בלימודים וכאלה, אז לא הייתי מדבר עם אף אחד על זה. אבל אה... לא יודע, עם ההורים שלי פחדתי לדבר, חשבתי שהם רק יקשו על המצב. וגם לא זכור לי ממש משברים ש.. כאילו מלבד של איזה חברים או משהו. אם רציתי לספר להורים שלי. לא.. לא.. אף פעם לא דנתי איתם בכל מיני דברים קשים שעוברים עלי. (שותק קצת) וזהו, לא.. לפעמים הם מנסים להתעניין, ולשאול, אם הם רואים שאני קצת מדוכדך בקשר למשהו, אבל אה.. לא יכול להביא איזה דיבור רציני על משהו.

- היית רוצה שזה יהיה אחרת?
- אני לא יודע, כאילו... הרבה מהדברים הקשים נבעו מסכסוכים עם ההורים. תמיד שאני חושב על אם זה היה אחרת, אז תמיד אני רואה את השינוי בי.
- את השינוי רואה איתי יכול להתרחש בו, לבוא ממנו.
- אתה מרגיש גם שזה ככה משהו שאתה מכיר אותו מאז שהיית קטן, או אתה זוכר שהיה איזשהו שינוי ביחסים?
- אה.. כשהייתי קטן זה נשאר אותו דבר. נגיד אה.. זה פחות או יותר היה אותו דבר, כאילו מקסימום עם אבא שלי זה אותו דבר, רק שבמקום לצאת לטיולים ביחד, הייתי בונה איתו דברים בלגו. ואמא שלי.. טוב, בעיקרון אבא שלי תמיד היה בעבודה, אז תמיד הייתי עם אמא שלי בבית.
- השנים שבין המשחק בלגו עם האב והטיולים המשותפים אתו, לא ממש מתוארות. מצד אחד, מדבר איתי בחלק גדול מהראיון כאילו ההורים הם יחידה אחת. כאשר הוא כן מדבר באופן מובחן, הוא מזכיר בעיקר את האב. למרות שגם בילדות וגם בהתבגרות האב משקיע מזמנו כדי לבלות אתו ביחידות, כמו המשחק בלגו והטיולים, עדיין האב מתואר בהיעדרותו- "אבא שלי היה תמיד בעבודה", והאם בנוכחותה "תמיד הייתי עם אמא שלי בבית".
- כפי שראינו גם בתיאוריהם של יואב, ספי ואחרים, הנוכחות הפיזית לא מבטיחה נוכחות רגשית או יחסים מספקים. מה שחשוב הוא, מה קורה כשנמצאים ביחד.
- בר**, בתחילת הראיון, מדבר על שינוי, אם כי שינוי שנראה חיצוני, שנכפה מבחוץ:
- אבי בן 50, יש לו משרד עצמאי. הוא היה שכיר קודם לכן.. וזהו, אני לא מכיר אותו כל כך, אני לא מכיר את ההורים שלי. אמא שלי עובדת בחינוך וכשאנחנו נפגשים זה בסביבות הצהריים
- עם שניהם?
- לרוב כן. בזמן האחרון זה השתנה. כשאבא היה שכיר אז... לא היינו רואים אותו כמה ימים
- ועכשיו?
- עכשיו רואים אותו קצת יותר כן.
- כבר בהצגתו של אביו, בר מתייחס לשינוי בנוכחותו של האב. קודם לא ראו אותו, ועכשיו רואים אותו קצת יותר. בקריאה הראשונה, לא ייחסתי משמעות לשינוי זה, מאחר שכפי שהוצג, היה זה שינוי חיצוני שהתרחש בעבודתו של האב. מאוחר יותר בראיון, שאלתי:

- אני רוצה לשאול, אם אתה ככה מסתכל על הילדות שלך, על החיים שהיו לך עד עכשיו, האם תמיד היחסים שלך עם ההורים היו כמו שהם עכשיו? האם הם השתנו?
- לא. פעם הם היו פחות טובים.
- פחות טובים?
- כן. בגלל המצב בבית, כשאבא היה שכיר, הוא כמעט לא היה בבית, ואמא היתה לבד, והכל היה תחת לחץ, עכשיו רואים את זה כשמסתכלים על זה אחורה, זה.. היו מריבות עם האחים.. הרבה אחים.. אני מניח שלאט לאט התבגרנו, וזה שאבא שלי הרבה יותר בבית, אז נהיו יותר רגועים, נהיתה רגיעה, היחסים טובים יותר, זהו.
- בר, חוזר לשינוי בנוכחות של האב. ההיעדרות של האב מהבית קשורה בלחץ של האם ויחסים פחות טובים בין בני המשפחה, ואילו לנוכחות של האב יש אפקט של הרגעה. כאשר אני שואלת על הגיל שבו היה בר כשהתרחש השינוי, אני קצת מתבלבלת..
- איזה גיל זה היה שאבא שינה את העבודה שלו?
- לא זוכר
- זה היה לפני הרבה שנים?
- 7 שנים בערך
- כאשר הציג בר את השינוי בעבודת האב בתחילת הראיון התבטא כך: "בזמן האחרון זה השתנה", וכשאני שואלת לגיל הספציפי או למספר השנים שעברו מאז, בר עונה 7 שנים בערך. האם 7 שנים נחוו כ"בזמן האחרון"? תחושה זו של בלבול עולה בכל פעם, שבר מנסה לסדר דברים בסדר כרונולוגי של שנים. ואולם החוויה של בר סביב השינוי הזה, עשויה, אולי, להסביר פן אחד של הבלבול:
- אתה יכול להיזכר איך היה המעבר הזה או השינוי הזה בשבילך?
- האמת היא שאני לא רציתי את זה.. לא העדפתי שהוא יהיה קרוב לבית..
- למה?
- כי הוא מצטייר כגורם מאיים כזה.. אני לא.. השינוי היה בעיקר אצל אמא שלי, אחר כך היתה אורח רגועה יותר בבית.. אבל אני לא זוכר שהיה שינוי ספציפי בשבילי.
- ההיעדרות של האב מהבית נוחה לבר. הוא מעדיף מצב זה. כאשר עולים בו זכרונות ילדות, אף הם מתרחשים בכיתה ב' וכך הם נראים:

אה.. כשהיינו קטנים וצריך לשבת בכיתה ב' במתימטיקה, אז אה.. זה לא.. זה לא היה.. זה לא היה כ"ף.. לא היה רצון ללמוד, כי הוא.. לא, לא היתה לו סבלנות, והוא היה קצת.. וזה היה מלחיץ אם לא היינו מבינים משהו.. (שתיקה) אני מנסה להיזכר.. (שתיקה וצחקוק נבון), דווקא פה, לאט לאט אני נזכר. אני לא זוכר כל כך את עצמי כשהייתי קטן.

בר, כמו האחרים, מזכיר את כיתה ב' ביחסים עם האב, ושינוי נוסף בהיעדרות נוכחות של האב בבית, ומפריד בין השפעת השינוי הזה על אמו והאווירה בבית ובין העדפותיו וחוויותיו שלו ביחס לשינוי הזה. בר לא רוצה את נוכחות האב.

ינאי, מזכיר אף הוא את אביו בצמתים שכבר הזכרנו.

במקום אחד בראיון מתאר ינאי אירוע אינטימי שהוא זוכר עם אביו בכיתה ו'.

מה שאני כן זוכר זה שאחותי הזכירה לי אתמול, זה כשהייתי בכיתה ו' והיה לי.. חברה חברות זה נקרא אז, אז כשעזבתי אותה, אמרו לי, הדבר הכי טוב, היועצת אני חושב אמרה לי, הדבר הכי טוב זה, שתלך לדבר עם אבא או אמא שלך, ואז טלפנתי לאבא שלי, והוא לקח אותי ודיבר איתי, אני חושב שזו היתה השיחה היחידה האינטימית שהיתה לי אי פעם. זאת אומרת זו היתה שיחה רצינית על העניין הזה. היו הרבה שיחות רציניות, אבל לא.. לא על העניינים.. על רגשות. אני לא אוהב לדבר על רגשות עם ההורים שלי.

בכיתה ו', נוטה יותר לגילאי 12-13, ינאי מקבל את עצת היועצת, ויוזם שיחה בנושא אינטימי על רגשותיו עם אביו. התואר, שנותן ינאי לשיחה הזו, מדגיש את משמעותה בעיניו "זו היתה השיחה היחידה האינטימית שהיתה לי אי פעם". בהמשך הראיון, כאילו ללא קשר הוא מדבר על שינוי ביחסו אל אביו בגילים 13-14, כפי שבא לידי ביטוי בחשיבות שהוא נותן ומייחס לדעות של אביו.

דעותיו כן מתחילות להיות חשובות לי ולהשפיע עלי, (...) אז לפעמים יש לי דעות, אני שמעתי את אבא שלי אומר משהו על פוליטיקה, כן יש לי משהו להוסיף, אז כן מעודדים אצלנו ויכוחים. הוא תמיד אומר, שויכוחים זה דבר טוב, רק צריך לדעת איך להתווכח. אני חושב שמגיל 3, בעצם, אני רואה אותו מתווכח עם אנשים בחיים שלי (...) ואני כן לומד ממנו איך להתווכח. מתי אתה צריך להכנע, מתי אתה צריך לעמוד על שלך, אמ.. וזה טוב ששאלת, כי אף פעם לא חשבתי על זה, אני חושב, עד כמה דיעותיו של אבא שלי באמת .. אם הם חשובות לי בכלל, ועם השנים כמה הם יותר חשובות לי.

ינאי אף הוא מזכיר את גיל 3 כגיל של למידה, של התבוננות וספיגה, שאת תוצרתה רואה היום. כפי שראינו אצל האחרים האב נוכח בחוויה בגילים אלה. משם קופץ ינאי לגיל 12-13, לתיאור השיחה האינטימית היחידה בחייו ומשם לגילים 13-14.

בתוך תהליך הראיון ינאי מתבונן על עצמו, על יחסו אל אביו, ותוך כדי כך מכיר בכך, שעם השנים, דעותיו של אביו הופכות להיות יותר ויותר חשובות לו. ינאי אומר "וטוב ששאלת", למרות שאם אני מסתכלת על התהליך שעברנו בראיון, הרי שאני שאלתי "האם אתה מרגיש שחל איזשהו שינוי ביחס אליו לגבי.. החשיבות של.. " וינאי המשיך את המשפט שלי "כמה הדעות שלו חשובות לי?" כלומר, ינאי מרגיש, שאני שאלתי על כך, אולם אני שאלתי את השאלה, שכבר העסיקה אותי מאד במחקר, לגבי השינוי שמתרחש עם האב, ואילו הוא היה עסוק בחשיבות, שהוא מייחס לדעות של אביו. כאשר אני מבררת מתי מרגיש שזה מתחיל להיות חשוב, אני מקבלת את התשובה לה אני מצפה:

- אתה אומר "זה התחיל להיות חשוב", אתה זוכר מתי זה התחיל להיות חשוב?

- אני חושב כשעזבתי את ה... כשהתחלתי ללמוד בעיר

- לפני כמה זמן זה היה?

- לפני ארבע שנים. כי אז באמת התחלתי להיות עצמאי, התחלתי לנסוע באוטובוסים בבוקר,

- ואתה זוכר מה עשה את זה שאבא.. הדיעות של אבא הפכו להיות חשובות?

- אמ.. אני חושב שתמיד, תמיד הם כן היו חשובות, אבל אף פעם לא חשבתי על זה שהם לא חשובות. אף פעם לא הקדשתי על זה מחשבה, רגע, הם חשובות לי או לא חשובות לי. תמיד ראיתי את זה כמובן מאליו שהם כן חשובות. שכן צריך ללמוד. (...) אני לא שמתי לב עם השנים.

ינאי, מתבלבל מעט כאשר הוא מנסה לענות על השאלה המכשילה משהו ששאלתי אותו. מתוך הראיונות האחרים, עולה חזק מאד התופעה של שינוי בנוכחות של האב, בעולמו הפנימי של הבן בגילים אלה של 13-14. זהו תהליך שכפי שראינו, אינו מודע לחלוטין, מפתיע את הבנים, ולא כל כך ניתן להגדרה רציונאלית מסודרת. הבנים חשים, שמשו קרה בגילים האלה עם אביהם, מנסים להסביר, לתת שמות, אבל "ההבנה היתה רגשית לפני שהיא היתה הגיונית". ונדמה לי, שההגדרה הזו מסבירה את הבלבול של ינאי בניסיון לענות על שאלתי. הדעות של אבא תמיד היו חשובות, אבל פעם הוא לא הקדיש לכך מחשבה. בשנים האחרונות הוא התחיל לשים לב לכך שהדעות של אבא הופכות להיות יותר ויותר חשובות, ואף מתחילות להשפיע עליו. כאשר אומר ינאי "טוב ששאלת", הוא בעצם מבטא, עד

כמה חשוב לו להיות מודע לכך, שהוא מאמץ יותר את הדעות של אביו. מעין תובנה, שהוא שמח למצוא אותה בתוכו.

בני, ממקם את השינוי במקום של אביו בחייו באירוע חיצוני - הגירושין של הוריו. מיקמתי את בני לקראת הסוף, על מנת שאפשר יהיה לראות את התהליכים, שבני מתאר, לאור התהליכים שמתארים הבנים האחרים במחקר. למרות שאי אפשר להקטין את השלכות הגירושין על היחסים או תפיסת היחסים, אני מרגישה מספיק בטוחה לומר, שהתהליכים שמתאר בני עם אביו אינם קשורים רק לתהליך הגירושין, אלא מושפעים מהתהליך ההתפתחותי, המתואר בפרק זה על ידי אחד עשר הבנים האחרים במחקר.

מאז שההורים שלי התגרשו, אני בקשר יותר טוב עם אבא שלי, ואני בקשר קצת יותר טוב עם אמא שלי כי זה היה בדיוק כש.. יש שלב כזה שההורה מבין, שהילד כבר הגיע לשלב מסוים בחיים שהוא מבין יותר. אז זה היה פחות או יותר השלב הזה, כשאבא שלי החליט לעזוב.

בני אומר, הגירושין התרחשו בדיוק בתקופה "שההורה מבין" שהילד הגיע לשלב מסוים בחיים שהוא מבין יותר. בני מדבר דרך אביו, על עצמו. משהו קרה לו, שיכול היה לראות את הדברים אחרת, ואביו הכיר בכך.

- לפני שנתיים בערך אי אפשר היה לדבר אתי בכלל... זה בא לידי ביטוי באלימות, באלימות מילולית.. בין כה וכה אני בן אדם נורא עצבני (...). העיפו אותי מבית הספר פעמיים ברצף אז אה.. בסוף סיימתי ללמוד שם וזה היה רק בסוף. ואם ההורים שלי לא היו מתגרשים, יכול להיות שלא הייתי מחזיק מעמד, אז אני שמח מאוד.

- שההורים התגרשו?

- כן. אז אה.. לא יודע, אבא שלי, אחרי שההורים שלי התגרשו, אז אבא שלי פתאום יכול להסתכל מהצד, ואבא שלי פתאום הבין, אני מניח, שהוא לא תפקד נכון כאבא. הוא משתדל מאד לחזק את הקשר ביני לבינו.

בני מתאר תקופה קשה, אפילו משברית, בחייו בסביבות גיל 16. הוא ממשיך לייחס את השינוי שחש ביחס של אביו אליו לגירושין. גירושין של ההורים הוא אירוע מאד חזק, וכמובן, בעל השלכות עצומות על תפיסות ההורים והיחסים אתם. יחד עם זאת, נראה לי, שהתהליך הרגשי החווייתי, אותו מתאר בני ביחס לאב, אינו שונה מהותית מהתיאורים של הבנים האחרים. בני, מטבע הדברים, בשל עוצמת האירוע, מייחס את השינויים שהתרחשו לגירושין, ואף יכול להיות שהגירושין היו זרז לשינוי או אפילו

תרמו לאיכות השינוי או לאופיו. אם מסתכלים מקרוב, בני מקשר בין הגירושין ובין השינוי ביחס האב אליו. יכול להיות שזהו גם שינוי במציאות, ולא רק שינוי שנובע מתוך תשומת הלב השונה, שנותן בני לאביו. יחד עם זאת, יש בדבריו חיזוק לכך, שתהליך השינוי, באופן בו הוא רואה את האב ואת יחסיהם, נובע גם מתוכו. בני אומר שהוא עצמו כבר היה בשלב, שיכול היה להבין יותר. ואביו, מתוך ההכרה בשינוי זה, יכול היה להתייחס אליו אחרת. בני אינו מתאר בהרחבה מה היה קודם לכן, לפני השינוי.

אפשר ללמוד על כך רק מההשוואה בין מה שהוא מייחס כיום לאביו, מול מה שמיוחס לו בעבר: ואבא שלי נורא רוצה שיהיה קשר יותר חזק. אז היום, לדוגמא, הוא אמר לי שאם אני רעב, שאני יעלה אליו, הוא עובד פה למעלה, וכל הזמן מנסה להיות איתי יותר, כי הוא מרגיש שהוא פישל, שהוא מפחד. עכשיו לפשל. אז זה נתן גם לו, לאבא שלי הזדמנות לחשוב עלי.

השינוי שבני מתאר הוא, מאבא שפישל, לאבא שחושב עליו עכשיו. גם קודם לכן, כאשר מבטא בני את השמחה שלו מכך שההורים התגרשו, הוא מקשר את השמחה לכך, שהגירושין נתנו לאבא שלו הזדמנות לחשוב על היחסים ביניהם ולרצות לחזק את הקשר ביניהם.

ההבנה, שגם בני מדבר על היעדרות האב בחייו בשנים אלה, לפני השינוי, לפני הגירושין, עולה מהקטע הבא:

- ועכשיו עם אבא שלי יש לי קשר מעולה

- אהמ... מה שלא היה ככה קודם?

- לא... לא היה בדיוק. הם היו ממש קטנים כשאבא שלי עזב, אז זה לא היה כל כך חשוב, אבל כשזה קרה עכשיו, בעוד כמה שנים, אז הם היו מתחילים לפתח אישיות, את יודעת, עם דיעות יותר משלהם וזה, אז הם היו שמים לב, שאבא שלי פחות שם. כמעט ולא היה בבית.

בני מתאר את היעדרותו של האב, דרך אחיו הקטנים. אבל דרכם הוא מתאר גם את האופן בו להיעדרות האב יש משמעויות שונות בגילים השונים. בגילים הקטנים "זה לא היה כל כך חשוב", אבל כש"מתחילים לפתח אישיות" "אז הם היו שמים לב שאבא שלי פחות שם". כלומר, בני אומר, זה עניין של גיל, מתי שמים לב שאבא נעדר, וזה מתרחש עם הגדילה, עם התפתחות האישיות. בני מדבר על התהליך שהוא עבר דרך אחיו הקטנים, מפני שנושא זה מאד טעון עבורו, מאד כואב. גם דבריו בהמשך נושאים אותו אופי רגשי:

זה לא היה מפריע לי, אמרתי לך שזה לא היה מפריע לי, יכול להיות שזה מה שהפריע לו.. שלי זה לא הפריע שהוא לא היה בבית. אני בכלל לא הרגשתי מקושר אליו. אני לא מרגיש צורך, לא הרגשתי צורך להיות. אני לא מרגיש שום דבר שחסר לי, אבל הוא מצטער על זה..

השימוש החוזר בשלילה, החזרה על הביטוי שלוש פעמים "זה לא הפריע לי", ומצד שני חזרה על המילים "לא הרגשתי צורך" מעבירים את תחושת הכאב והפגיעה הכרוכים במשפט "אני בכלל לא הרגשתי מקושר אליו". בעבר, לפני הגירושין, הוא לא הרגיש מקושר לאבא, אבל עם הגירושין הוא נורא שמח, כי הגירושין נתנו לאביו הזדמנות לחשוב על ההורות שלו ולחשוב יותר על בני.

- אהמ.. ואיך זה קרה, לפי דעתך, שלא הרגשתי מקושר אליו?

- זה לא שלא הרגשתי.. זה לא שהיה ניתוק רציני, כי הייתי מדבר אתו פה ושם ו.. תמיד הוא היה יוצא אתי לטיולים והיה משתדל כמה שיותר אבל... אז אני מודע לזה שהוא ניסה. ואני יכול להגיד את זה בצורה אובייקטיבית, כי עכשיו אני מספיק בוגר ומבין כדי להסתכל אחורה ולחשוב על מה שהיה אז, רק עכשיו אני חושב על זה שהוא ניסה..

- אהמ.. אבל זה נשמע כאילו זה לא ממש הצליח...

- אמ.. אני יגיד לך את האמת, בסיפור שלי זה נכון. כי אני גם לא מקושר, גם עם אמא שלי כל כך טוב, אני לא כל כך.. ההורים שלי לא עד כדי כך חשובים לי. זה נשמע עצוב, אבל ההורים שלי לא כל כך חשובים לי. אני לא מתגעגע אליהם כמעט אף פעם, אני רואה אותם פה, אני רואה אותם שם, אבל אה.. אין לי תמיד את הצורך הזה לבוא הביתה ולראות את אמא, או לבוא הביתה ולראות את אבא.

- יש לך איזה מחשבות, על למה זה ככה אצלך?

- אה... אני חושב שזה רק.. אך ורק בגללי, לא בגלל ההורים שלי

- שמה?

- שאני בן אדם מאד קשה, ואני יחסית סגור. בשנה האחרונה עברתי שינוי רציני. בשנה שנתיים, קצת לפני שההורים שלי התגרשו אז אה... זו היתה תקופה כזאת שהתחלתי לנדוד, לנסוע עם התיק לצפון לדרום, אז את יודעת, יש לי הרבה זמן להיות עם עצמי והרבה זמן.. את יודעת, את עוברת כל מיני ניסיונות, האישיות מתעצבת.. קצת השתניתי (...). אז אני פשוט החלטתי להתנתק מההורים שלי קצת לפני הזמן, בערך מגיל 15 ככה, כבר אז אני הייתי מין זאב בודד כזה בבית,

ואם הייתי בבית הייתי בחדר ו.. היחסים בסדר עם ההורים אבל בסדר החשיבות אצלי אין להם חלק כל כך גדול.

בני חוזר ומתאר את היחסים עם האב מפרספקטיבה של הזמן. היום בגילו, הוא יכול לומר שאביו ניסה להתקרב אליו, אבל אז הוא לא איפשר זאת, הוא החליט להתנתק מההורים בגיל 15. אחרי הגירושים, התרחש שוב שינוי ביחסיו עם אביו, והפעם בכיוון של התקרבות. בני, כמו הבנים האחרים, מדבר על היעדרות האב, אך בו בזמן מדבר גם על תרומתו למרחק מהאב, להיעדרותו מחייו: "אך ורק בגללי" "קצת השתנית" "אני פשוט החלטתי להתנתק". יותר מכך, הוא אף אומר, שניסיונות ההתקרבות של האב לא הורגשו אז מבחינתו. כיום, הוא יכול לפרש זאת כניסיונות התקרבות, אבל רק היום הוא יכול לראות זאת כך.

רועי, היה המרואיין העשירי במחקר. הראיון אתו היה מרגש במיוחד בשלב זה במחקר, מפני שרועי יכול היה לשרטט בבהירות את תהליכי השינוי ביחסים עם האב, שכבר היו מוכרים לי, אחרי עבודת הניתוח של הראיונות הקודמים. ראיון זה היווה אישור לכך, שהממצאים חוזרים על עצמם בראיונות השונים, ואישר עבורי את שלב מיצוי הצורך בראיונות נוספים.

כאמור, כאשר הגעתי לראיון עם רועי, כבר הכרתי את רוב הקטגוריות, את התהליכים והצמתים המשמעותיים בחיי האב והבנים במחקר. לכן, בשלב יחסית מוקדם בראיון, שאלתי את רועי:

- בוא אני אשאל אותך שאלה שמעסיקה אותי ביחס לראיונות הקודמים.. אם אתה מרגיש.. נגיד אם אתה מסתכל על היחסים, או על איך שזה היה להיות ביחד מהילדות, אם משהו השתנה ביחס לאבא, או ביחס לאמא, לכל אחד מהם בנפרד?

- שהם השתנו?

- ביחד. או שהם השתנו, או שאתה, או שהיחסים.

בשל המודעות לכך שהשאלה שלי מכוונת למקומות, שלא הגיע אליהם מיוזמתו בראיון, בניגוד למרואיינים האחרים, אני מנסה להיות מאד זהירה, לשאול כמה שיותר פתוח, וכמה שפחות לכוון.

טוב אני כן מרגיש שהשתנית. כשהייתי קטן אז תמיד הייתי הולך עם ההורים שלי.. כאילו הייתי הולך עם אבא שלי לסרטים והיינו הולכים לעשות דברים ועכשיו זה פחות (...). ועכשיו כאילו כבר לא עושים את זה בכלל

רועי מתחיל מכך, שמתרחש תהליך של שינוי. כאשר באופן ספונטאני הוא אומר "הייתי הולך עם ההורים", הוא מיד מתקן ל – "הייתי הולך עם אבא שלי". האם לא נוכחת כלל בסיפורו. את השינוי הוא ממקם בתוכו: "אני כן מרגיש שהשתנית".

רועי מתאר סוג של עשייה משותפת הדדית עם האב. האב נוכח בתיאור הזה, עד שהוא מגיע לתיאור ההווה - "עכשיו כבר לא עושים את זה בכלל", "ועכשיו זה פחות", ואחר מתקן שוב "ועכשיו כאילו כבר לא עושים את זה בכלל". רועי לא מדבר במונחים של נוכחות והיעדרות, אלא במונחים של עשייה משותפת ואי-עשייה.

אני ממשיכה ומבררת:

- למה?

- לא יודע. זה לא שאני לא רוצה ללכת אתו, אבל זה פשוט לא יוצא לי, כאילו אין זמן.. כאילו כשלי יש זמן, אז לו אין זמן, וכשלו יש זמן אז לי אין זמן, וגם אין לנו אותו מכנה משותף.. כי נגיד כשהייתי בכיתה א', אז שנינו אהבנו לראות סרטים של שוורצנגר, או אני לא יודע מה, ועכשיו, כאילו אין לנו את אותם סרטים שאוהבים, או את אותם פעילויות שאהבנו לעשות..

גם רועי, כמו הבנים ששמענו קודם לכן, מזכיר את כיתה א', גיל 6-7. ומשם קופץ ל"עכשיו". בגילים 6-7 החוויה היא של "שנינו אהבנו", עשייה והוויה (doing and being) משותפת שכרוכים בהנאה. ההסבר של רועי, מדוע "עכשיו כבר לא עושים את זה בכלל", הוא קובץ של הסברים שמתארים חוסר תיאום, חוסר התאמה, ולבסוף הוא אומר "אין לנו כבר אותו מכנה משותף". כשהוא מדבר על עצמו, הוא מרמז שאולי כן היה רוצה להיות יותר עם אבא, או לעשות אתו דברים, אם בשלילה הכפולה, "זה לא שאני לא רוצה ללכת אתו" או עם האמירה "זה פשוט לא יוצא לי", כאמירה שמבטאת ניסיון שלא מצליח.

אני מנסה לברר זמנים ותקופות, שואלת:

- מתי זה התחיל להשתנות?

- בסביבות חטיבת ביניים ככה

- בסביבות גיל 13-14 ?

- כן בערך.

- שאז הפסיקו הפעילויות המשותפות שלכם?

- כן.

כמובן שתשובתו של רועי "בסביבות חטיבת הביניים", מאד ריגשה אותי בראיון. ובשאלה "סביבות גיל 13-14" חזרתי ועשיתי member checking לממצא הזה, שבגילים 13-14 חלה תפנית ביחסי האב-בן.

אני ממשיכה ומבררת:

- מי יזם אותם מלכתחילה?

כאילו זה היה די קבוע שהיינו הולכים לסרט. נגיד, אני הייתי קורא בעיתון, או שהוא היה קורא בעיתון, שיש סרט חדש, היה אומר: "בוא נלך יש סרט חדש" אבל אה.. לא יודע אם היה באמת יוזם עיקרי.

התיאור של הקלות, בה שניהם יזמו את הבילוי המשותף, חוסר המובחנות בין מי היוזם, מדגישה עד כמה זה היה מובן מאליו, ברור, הדדי, בלי סיבוכים. אני שואלת ומכניסה גוון חווייתי לשאלה:

- ונהנית ככה ללכת אתו?

- כן.

- מה אהבת בזה?

- אהבתי את הסרטים, אהבתי לצאת, אהבתי גם להיות אתו.

התשובה של רועי מתייחסת למימדים השונים של היציאה עם אבא: הסרטים, עצם היציאה וההנאה מ"להיות אתו". רועי מתבטא במילים של "הוויה ועשייה". הוא עושה זאת לאורך כל הראיון. רועי, מתאר מצד אחד אותו ואת אבא הולכים לסרטים משותפים כשהוא בכיתה א' ובכל זאת את השינוי שחל בתוכו מול האב הוא ממקם, בגילים 13-14. בפרק הבא, בממצאים, אתמקד בתופעה המתרחשת בגילים 13-14 ביחסי האב בן, ובמאפייניה של התפנית הזו ביחסים. כאן רועי מסמן את הגיל, אשר בו קיימת ההכרה, שמשחו השתנה ביחסים – אז הפסיקו ללכת ביחד לסרטים. אני, כנראה, מתוך ההתרגשות, שהוא מתאר בדיוק את מה שאני מצאתי אצל האחרים, חוזרת ומבררת:

- תספר לי מתי זה היה בדיוק, ומה היו התחושות, כששמת לב שזה משתנה

- אה.. אני לא יכול להגדיר מתי בדיוק זה היה, אבל אני זוכר שזה.. פשוט לא.. שנגיד באמת היה פעם אחת שאמרתי, ששאלתי אותו, אם הוא רוצה ללכת לסרט, אם הוא רוצה לעשות איזה משהו, או לא יודע, אז הוא.. כאילו הוא אמר, שהוא לא יכול, אין לו זמן זה, זה.. ושבוע שבועיים פשוט לא הגיע, ואז שמת לי לב שגם אני כאילו, ואז כשהוא רצה, אז כבר אני לא יכולתי. אז שמת לי לב, שזה כבר לא..

רועי מנסה ליזום מחדש ללכת לסרט עם אביו, או "לעשות איזה משהו". אביו אומר שהוא לא יכול, אין לו זמן. רועי מחכה שבוע שבועיים, שאבא ייענה ליוזמה שלו. כשזה "לא הגיע", הוא שם לב "שגם אני כאילו [לא יכול]". החוויה שלי הן כששמעתי את רועי מדבר על כך והן בקריאה החוזרת של חלקים אלה בראיון, היא של פגיעה של רועי מאי ההיענות של אבא ליוזמה שלו. הסיטואציה, בה רועי מציע לאב לבלות ביחד, סירובו של האב, הציפייה של רועי במשך שבועיים, שאבא ייענה להצעתו, ואחר כך אי יכולת להיענות ליוזמה (כנראה) של אבא, מזכירה לי רגישות שיש בהתחלה של מערכת יחסים רומנטית. כאשר הכל כל כך רגיש ופגיע ולא ברור "הרצון" של הצד השני. כאילו צריך רועי לזכות מחדש במקום אצל אביו, כמי שראוי לבילוי ביחד, ולא רק מפני שהוא בנו הקטן. אבא מאחר מדי בתגובה, כך שרועי נפגע, וכשהאב כבר "יכול", רועי כבר לא יכול, לא יכול רגשית. והוא מסכם את האירוע הזה ב"אז שמתי לב, שזה כבר לא.. משהו השתנה ביניהם.

רועי מתאר אירוע שדרכו עוצבה ההכרה בשינוי ביחסים עם האב, בהכרה במרחק.

בהשוואה לתיאור העשייה המשותפת שלהם, כשהיה בכיתה א', כשאי אפשר היה להבחין מי יוזם את הבילוי המשותף, השינוי מאד מורגש, ואני משקפת זאת ומבררת בראיון:

- שכאילו משהו השתנה? מעבר לזמנים, לפניו... לרצון?

- אני חושב שגם לרצון

- שלו?

- של שנינו

- של שניכם. וזה משהו שמתי אתה חושב, ככה, התחיל להתרחש?

- הרצון נראה לי רק בשנים האחרונות

- שהרצון התחיל להשתנות?

- כאילו בהתחלה, בחטיבה, זה היה שאני לא רציתי בגלל ש... מה אני אצא עם אבא שלי? אני גדול כבר לקטעים האלה ועכשיו זה, פשוט, כאילו כבר עניין של אין זמן או אין כוח.

- אהה. כלומר, עכשיו אתה כבר לא מרגיש 'מה אני אצא עם אבא שלי'

- לא, ממש לא

עד כאן הסטוריית היחסים על פי רועי נראית כך: בגיל 6-7 אבא נוכח. יש ביניהם פעילות משותפת מהנה ביוזמת שניהם, וללא סיבוכים. תקופת השנים בין 7-13 לא מוזכרת, לא מתוארת ונעדרת מהסיפור. מאחר שגם האם נעדרת בראיון זה, ובראיונות האחרים ראינו שהאב נעדר בטווח גילים זה,

יש להניח שעבור רועי לא היה משהו משמעותי לספר על תקופה זו. הצומת השניה היא בגילים 13-14, תחילת החטיבה, אז ישנה הכרה שהתרחש שינוי ביחסים ביניהם. הכרה במרחק ביניהם, כאשר רועי ממקם את השינוי, בעיקר בתוך עצמו. הוא "כבר גדול לקטעים האלה". הוא זה שמרגיש "מה אני אצא עם אבא שלי?" הצומת השלישי עליו רועי מצביע הוא "השנים האחרונות", ואני קוראת לו בשאלתי "עכשיו". בשנים האחרונות, רועי מתחיל להרגיש מתגובת האב ליוזמתו "שזה כבר לא..", והוא מבין שמהו השתנה ב"רצון". ה"רצון" נשאר סתמי. לא אבא לא רוצה, או אני לא רוצה, אלא הרצון השתנה. ואילו, כאשר אני שואלת על הרצון שלו – הוא אומר באופן מאד גלוי, שהוא כבר לא מרגיש, שהוא לא רוצה לצאת עם אבא – כלומר, בשנים האחרונות או "עכשיו" עוד שינוי מתרחש ביחס לאב. שמתבהר אפילו יותר בהמשך:

- אתה לא.. אתה מתגעגע לזה עכשיו?

- אני לא מתגעגע במובן, שהייתי שמח, אם הייתי עושה את זה עכשיו, אבל אני כן מתגעגע לזמן שזה היה. ל.. כאילו, כשזה היה, זה היה מאד כיף, אני לא יודע אם עכשיו זה יהיה כיף. הזמן המתואר כאן הוא זמן הווה "עכשיו", ורועי מבטא געגועים ל"זמן שזה היה". מעניינת שוב ההבחנה שעושה רועי בין הווה ועשייה. הוא לא מתגעגע לעשייה "אני לא מתגעגע במובן שהייתי שמח אם הייתי עושה את זה עכשיו", אבל הוא כן מתגעגע להווה "לזמן שזה היה", "כשזה היה, זה היה מאד כיף". משהו השתנה ביכולת לחוש ביחד, להנות מהביחד כחוויה מובנת מאליה – שזה כיף, כשנמצאים עם אבא.

- אתה יכול לדמיין אותך ואת אבא יוצאים לאיזשהו בילוי?

- עכשיו כאילו?

- כן.

- אני לא יכול להגיד.. אני לא יכול לראות את זה קורה, כאילו, פחות סביר שזה יקרה..

- חוץ מהזמנים, יש עוד סיבה למה פחות סביר שזה יקרה?

- אני מניח שיש איזה סיבה של התבגרות או אני לא יודע מה, אבל אני לא יכול לשים על זה את האצבע.

"יש איזה סיבה של התבגרות" - החוויה הרגשית של המרחק מהאב בגילים אלה, הרבה יותר ברורה מההסבר הקוגניטיבי שלה, אבל כמו לאורך כל הראיון, היא ממוקמת בבן המתבגר.

הראיון הולך ומתפתח, ואנחנו מדברים על נושאים שונים, הקשורים באופן ישיר ועקיף ליחסים עם ההורים, ובשלב מסוים אני חוזרת לשינוי שדברנו בו.

- אנחנו קצת קופצים כזה, אבל התחלנו לחשוב על שינויים. אתה אמרת "אני השתנית", "הטיוולים עם אבא ככה הופסקו". מה עוד קורה, קרה?

- אני חושב שאני התרחקתי. כאילו אין לנו.. אין לנו הרבה.. אם נגיד, כן היינו הולכים עכשיו, אז לא היה לנו על מה לדבר, וזה היה פשוט נראה מוזר.. שאני חושב, שבסך הכל גם הוא השתנה..

שוב ממקם רועי את השינוי בו עצמו. גם את המרחק הוא רואה כמצב, שהוא יצר. רק לקראת סוף המשפט אומר רועי ש"גם הוא השתנה". מעניין, שעל עצמו, הוא אומר "התרחקתי", ועל אביו הוא אומר "השתנה". נדמה לי שלומר על האב שהוא התרחק היה כרוך בכאב ובפגיעה עבור רועי. ניתן לראות זאת באופן שבו הוא מנסה לתאר את המצב שמתאר: "כאילו אין לנו.. אין לנו הרבה..", והוא לא משלים את המשפט. אני שואלת:

- באיזה אופן?

- לא יודע באופן שגם הוא התבגר כאילו במובן ש.. גם הוא לא רוצה כל כך ללכת לסרטים האלה כמו פעם וגם הוא אמ.. לא מוצא את הזמן או עייף יותר ממה שהוא היה פעם. סך הכל גם באמת, סך הכל הוא באמת עייף יותר ואין לו כוח לדברים כאלה.

כאשר מנסה רועי לאפיין את השינוי שחל באביו, הוא חוזר לשאלת ה"רצון". הוא כבר יכול לומר, שאבא "לא רוצה כל כך" ומיד מסביר, שהוא לא מוצא את הזמן או עייף. החזרה, בלויית הביטויים "סך הכל גם באמת" "סך הכל הוא באמת עייף יותר ואין לו כוח לדברים כאלה", נשמעת לי כמו ניסיון שכנוע שאי הרצון נובע כביכול מתנאים אובייקטיביים אמיתיים, שניתן להבין אותם, ולא מסיבות אחרות, שאפילו אינו מעלה אותן, אבל נראה לי שהוא עסוק בהן.

- היית רוצה שהיחסים ביניכם יהיו אחרים עכשיו?

- עכשיו זה לא ממש מפריע לי

- פעם זה כן הפריע יותר?

- זה.. לא יודע אם זה פעם הפריע, אבל פעם יותר שמתי לב לזה. מאשר שאני שם לב לזה עכשיו.

- אתה מרגיש שהיית רוצה להיות יותר קרוב אליו?

- לא יודע אם יש לי הרגשה כזאת אבל אה.. כן, נגיד אני זוכר ש... תמיד הייתי הולך אליו לעבודה, כאילו הוא עובד ב.. (איזור תעשייה) אז תמיד, נגיד, אם הייתי מסיים מוקדם, אז הייתי הולך אליו לעבודה שלו, והיינו הולכים למסעדה ליד העבודה והיינו אוכלים ולא זוכר כבר מה עוד. ו.. לא הייתי אצלו כבר בעבודה אולי איזה שנתיים ו.. אני לא יודע אם זה... כאילו, אני חושב שזה כן חסר לי. אבל אני לא יודע אם הייתי עושה משהו בנידון. אם באמת הייתי הולך אליו, או אם אני אולי אלך עוד הפעם..

- כי מה? למה אתה אומר אני לא יודע אם הייתי עושה את זה?

- כי לי אין זמן, ואני לא יודע בכלל אם הוא היה יכול ..

- כאילו אתה אומר משהו כבר לא ברור. משהו שהיה נורא ברור קודם, פתאום כבר לא ברור מבחינת המרחק או הקרבה

- כן.

- שיש איזה סימן שאלה ואז אם זה לא ברור, אז עדיף להימנע כדי לא להתאכזב כדי לא לגלות שזה לא..

- אני לא יודע אם הייתי מתאכזב, אני לא יודע, זה פשוט כבר לא.. לא אקטואלי

"זה כבר לא אקטואלי" - למרות שבשלב זה כבר יכול רועי להגיד "אני חושב שזה כן חסר לי", הוא לא יכול לסיים את המשפט. כאשר הוא אומר: "אני לא יודע בכלל אם הוא היה יכול..", לא ברור לו אם אבא יהיה שם בשבילו, או אם הוא רוצה שהוא יבוא אליו.

אם נסתכל שוב על התהליך הזה, שמתאר רועי, ונתרגם אותו למונחים של נוכחות והיעדרות, הרי שזיכרונות הילדות שלו עם אבא חמים ונעימים. ההווה עם האב, העשייה עם האב הם דברים שהוא מתגעגע אליהם והאב, כמובן, נוכח. תקופת הגיל שבין 7-13 נעדרת מהסיפור. בגיל חטיבת הביניים, בגילים 13-14 ישנה הכרה בשינוי ביחסים לכיוון של מרחק, ורועי ממקם את השינוי וההתרחקות בתוכו. אבל ביחד עם ההכרה במרחק ישנו עיסוק בעצם היחסים עם האב, ויש ניסיון להעריך אותם מחדש, להסביר מדוע הם נראים כמו שהם נראים. להסברים ישנו גוון של פגיעות, של רגישות וטעינות. רק לקראת סוף הראיון יכול רועי לדבר על חסר, על הגעגועים, על המשאלה שהיחסים יראו אחרת, ועל כך שגם אבא השתנה. בשנים האחרונות או "עכשיו", רועי רוצה להתקרב אל האב מחדש, מנסה ליזום בילוי משותף, לחזור למשהו שהיה, או ליצור משהו חדש, וכבר אינו מוצא את אבא שם. אבא עייף יותר, אין לו כוח לדברים כאלה, לא רוצה, זה כבר לא אקטואלי. בניסיונות ההתקרבות המחודשים האלה

בהווה, דווקא על רקע העבר הנעים ביניהם, עולה הרבה פגיעות, מה שהיה מובן מאליו ביחסים בעבר, צריך אישור מחדש. יש אי ביטחון בכך, שאבא רוצה מה שאני רוצה.

אסף הנו אחד הבנים המרואיינים במחקר. אלא שגווני היחסים בהם מתאר אסף את יחסיו עם אביו שונים מהגוונים ששאר הבנים מתארים את האב. לכן, מבחינתי, אסף מהווה את היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. דווקא משום שאצל אסף אי אפשר להתחקות אחר אבני הדרך של היעלמות, גילוי ויצירה מחדש, בחרתי להראות את החלקים הרלבנטיים בראיון איתו, כדי לתת מקום גם לבנים שחוו חוויות שונות מרוב הבנים במחקר מחד גיסא ומאידך גיסא לתת מישנה תוקף למה שנמצא אצלם על ידי מציאת הדמיון בין הראיונות למרות השוני.

אסף רואה את היחסים בהווה עם ההורים כרצף, כהמשך של היחסים בעבר.

- אה... אני חושב שמאז ומתמיד היחסים כאילו היו ממש ממש טובים (...). הם נותנים לכל אחד, כאילו, די, ללכת כל אחד בכיוונים שלו, כאילו... ו.. כאילו בעצם כל אחד התפתח לכיוון שלו, זה מגיל קטן ככה.

למרות שאסף אינו מתאר תפניות דרמטיות ביחסים, גם הוא מזכיר את הצמתים שהזכירו הבנים לעיל. כשנגיד, בבית ספר היסודי נגיד, כשהיה לי כאילו קצת קשה מבחינה חברתית, אז כאילו, אתם דברתי. כאילו, זה תמיד היה ככה, גם כאילו בזמן הלימודים וזה, כשהיה לי קשה בכמה מקצועות, הם מאד עזרו לי, כאילו הם מאוד מעורבים בזה.

בניגוד לאחרים שדברו על סביבות כיתה א', אסף מדבר על בית ספר היסודי כלומר על אותה תקופה שבין 7-13. שני ההורים, ללא הבחנה ביניהם בשלב זה, נוכחים. תיאור ההורים הוא חיובי ואסף מדגיש את נוכחותם כמעורבת ומשותפת.

התמורות, הצמתים ביחסים עם האב, מתרחשים אצל אסף דרך המוסיקה. המוסיקה מופיעה כתחום שמייחד את יחסיו עם אביו.

נגיד אה... אני כאילו לומד במגמת מוסיקה. מוסיקה זה דבר שמעסיק אותי הרבה. כאילו נגיד אמא שלי פשוט לא מבינה בזה, היא די, היא די לא מבינה בזה ואבא שלי כן, כי הוא גם ניגן פעם. אז כאילו רק אתו אפשר לדבר על הדברים האלה, נגיד. על.. אני לא יודע מה, על הקשיים ואיך זה.. וכאילו על מוסיקה באופן כללי, זה כאילו מה שמייחד אותנו. וכאילו שנינו נורא אוהבים מוסיקה.

בהשוואה לתיאור העבר, התקופה שבין 14-7 היא זו בה האם והאב נוכחים. כאשר הוא מתאר את המוסיקה בחייו, האם נעדרת מהסיפור. זהו הסיפור שלו ושל אביו בלבד - "אמא שלי פשוט לא מבינה בזה".

גם ליחסים המיוחדים עם אבא בנושא המוסיקה יש פרספקטיבה של שנים :

- וזה שכאילו הוא אבא והוא מעורב במשהו שאתה ככה מאוד עסוק בו?

- אה זה לא נראה לי.. זה נראה לי נורא טבעי, כי כאילו אני זוכר.. אני זוכר אותו נגיד מנגן כבר מגיל, מאז שאני נגיד בן ארבע משהו כזה. וכאילו תמיד הוא זה שנגיד אה.. כאילו הוא השמיע לי את הדברים שלו את התקליטים שלו אז זה לא נראה לי מוזר ..

גם אצל אסף מוזכרת הנוכחות של האב בגיל 4. נוכחות שמתקשרת לעיסוק שלו כיום.

בהשמעת התקליטים של האב לאסף, בעשייה ובהוויה הזו, מתאר אסף "ביחד" מאד אינטימי, מעניק, אישי. גם בהקשר אחר אפיונים אלה חוזרים בזיכרונות מאבא :

כאילו, תמיד, נגיד, בילדות, כאילו בימי הולדת וזה, אז בכל כרטיסי הברכה תמיד הוא היה כותב, כאילו, היה כותב כאילו מליצי כזה, וזה.. זה היה נורא יפה. אני תמיד שומר את כל הדברים האלה אה.. זה.

במהלך הראיון אני אוספת בתוכי את כל ההתייחסויות של אסף ביחס למוסיקה ולמקום של אבא בחיים המוסיקאליים שלו, ושואלת :

- כאילו, אני שואלת שאלה, אני לא יודעת אם באמת ככה יש בה משהו או לא, אבל תגיד לי מה דעתך. האם יש משהו ככה בבחירה של ללכת למוסיקה שהוא קשור באבא?

- אה.. יכו.. כאילו.. אולי מזה זה התחיל, כאילו אני לא יודע, אני לא, אני לא, לא חושב שכאילו זה בגלל זה, כי בכל זאת אנחנו גם כאילו שונים מאוד ב.. ב.. כאילו בכיוונים, והוא אף פעם לא חשב, כאילו הוא אף פעם לא חשב.. כאילו אולי הוא פעם כן חשב להיות מוסיקאי, אבל אני כאילו כן חשבתי על זה, אה.. זה פשוט כי אני חושב שהוא הביא, הוא כאילו הביא לי את זה לחיים כאילו אבל אה.. אבל אני הלכתי עם זה בדרכים שלי. זה מה שאני חושב.

נראה לי שהשאלה ששאלתי את אסף היתה שאלה קשה, בעלת משמעות לא פשוטה עבורו. הצורך שלו להדגיש שוב ושוב, עד כמה הם גם שונים בכיוונים, ושאביו לא חשב להיות מוסיקאי, ואולי כן חשב, אבל הוא, אסף, כן חשב וההדגשה "אבל אני הלכתי עם זה בדרכים שלי", מביאה אותי לחשוב שהוא פירש את השאלה כמצביעה או מרמזת על בחירה לא אוטונומית מבחינתו, ולכן היה צריך להדגיש כל

כך את האוטונומיה שלו בבחירה הזו. אבל אחרי כל ההתלבטויות וההתפתלויות הוא אומר באופן ישיר (יחסית), "הוא כאילו הביא לי את זה לחיים כאילו" בהמשך הראיון מציין אסף מתי החליט, שהמוסיקה תהיה במרכז חיו:

- אבל אני מרגיש שכאילו במוסיקה גם אה, כאילו יש לי.. יש לי ויהיה לי כאילו נגיד מה להגיד. וכאילו וזה, בסך הכל, התחום שכאילו הכי מעניין אותי כבר מגיל מאוד מאוד צעיר.

- כן, מאיזה גיל ?

- אה.. מאיזה גיל זה מעניין אותי? מ.. מבערך גיל אה.. כאילו, כאילו חשבתי להיות מוסיקאי וזה, כאילו רק לפני ארבע שנים, שלוש שנים, אבל כאילו זה תחום שמאוד מעניין אותי כבר מ.. מגיל חמש אולי, להקשיב למוסיקה.

במשפט הזה אסף מציין את כל הצמתים עליהם דובר בפרק זה. מגיל 5 אסף אוהב להקשיב למוסיקה. אסף בערך גיל 17 וחצי בעת הראיון. לפני ארבע, שלוש שנים היה בגילים 13-14. בגיל זה הוא חשב להיות מוסיקאי. אסף היה המרואיין הרביעי בשלב הראשון במחקר. אחרי ניתוח הראיונות בשלב השני של המחקר, וההכרה בתקופות הגיל השונות הקשורות באב, חזרתי לקרוא שוב את הראיונות מהשלב הראשון, לחפש בהם את מה שמצאתי בראיונות מהשלב השני. כשקראתי את החלק הזה בראיון של אסף, התרגשתי מאוד. החזרה המדויקת בהתייחסות לגיל מאד הפתיעה אותי, ויותר מכך המשמעות של מה שאסף אומר בכך. מגיל צעיר אבא חשף את אסף למוסיקה שהוא אוהב, ניגן לו והשמיע לו שירים, "הביא לי את זה לחיים". נתינה זו מלווה את אסף ובגיל 13-14 הוא מחליט להפוך אותה למרכז חיו. גם בצומת השלישי, בהווה, המוסיקה מהווה את הציר סביבו סובבים היחסים עם האב, שומרים על ייחודם ועל הנתינה של כל אחד מהם לשני.

לסיכום, שנים עשר המרואיינים במחקר הובאו בפרק זה. למרות השונות הגדולה בין הבנים ובין סיפוריהם המשפחתיים והאישיים, כולם מציינים שינוי ותפנית ביחסים עם האב בגילים 13-14. המסקנה מתוך תמונה זו היא שבגילים אלה מתחיל להתרחש תהליך התפתחותי שיש לו קשר ישיר ליחסי האב-בן. במהלך הפרקים הבאים אנסה לפענח תהליך זה ואת משמעויותיו להתפתחות הבן המתבגר.

פרק שני

סימון הפער: הערכת הבן את איכות היחסים עם האב

בסביבות הגילים 13-14, מתרחש מפנה ביחסים עם האב: מחוויית האב כנעדר או כמצוי ברקע החיים, הופך האב להיות במרכז תשומת הלב של הבן. היחסים עם האב מנקודה זו ואילך, הופכים להיות טעונים. הבן עסוק בהתבוננות קרובה באב וביחסים ביניהם. המעבר מהיות האב ברקע החיים להיותו מרכזי בעולמו הפנימי של הבן, אינו מלווה בהכרח בשינוי דפוסי היחסים בין הבן והאב. הצורך של הבן משתנה, ההתמקדות באב משתנה, המשמעות של היחסים עם האב עבור הבן משתנה – העיסוק בהערכת היחסים עם האב הופך יותר ויותר אינטנסיבי. אחד האמצעים להערכת היחסים הנו ההשוואה בין היחסים עם האב למודלים אחרים של יחסים, שהוא מכיר, או למודלים אחרים של יחסים שיש לאב.

אצל רוב הבנים, הכניסה של האב לתוך עולמם הפנימי והתחלת הבדיקה של היחסים ביניהם, מביאה להכרה בהיעדרות האב מחייהם, בשוליות היחסית שלו בחייהם. ואם עד גיל 13-14, מצב זה התאים להם, במובן זה שהיחסים עם האב פחות העסיקו אותם, הרי שמגיל זה ואילך הם צריכים את האב באופן אחר מבעבר. וכך, מסתמן פער הולך וגדל בין האופן בו הם רואים את האב או חווים את יחסיהם, ובין האופן בו היו רוצים לראות את האב ואת היחסים אתו.

הגוונים הרגשיים המתלווים לבדיקת היחסים עם האב, הינם, לרוב, גוונים הקשורים בכאב של החמצה, פספוס, משאלות שנראות רחוקות או בלתי אפשריות. לעיתים הן קשורות במאבק פנימי של הבן, המספר על היחסים, ואשר רוצה להראות תמונה אחת, כשבתוכו ישנה תמונה אחרת. לפרק זה אם כן, שלושה חלקים. בחלק הראשון אתאר את העיסוק בהערכת היחסים עם האב על ידי השוואות שעושים הבנים בין האב והאם, בינם ובין האחים והאחיות שלהם ביחסיהם עם האב, ובינם ובין האבות של החברים.

בחלק השני, אתאר את מרחבי היחסים בתוכם נעים הבנים והאבות, מרחבים של ניגודים. בחלק השלישי אתאר את האופן בו מסמנים הבנים את הפער בין היחסים שהיו רוצים שיהיו עם האב, ובין חוויית היחסים אתו, במיוחד חוויית נוכחותו הנעדרת.

שלושת הזוויות הללו להסתכלות על יחסי אב-בן מאפשרות לראות, כיצד הקונטקסט שבתוכו חווים את היחסים עם האב וההשוואות הנערכות הינם חלק בלתי נפרד מחוויית היחסים כמרחב בין ניגודים. שני מרכיבים אלה נוכחים כאשר מסמן הבן את הפער בין האופן בו היה רוצה לראות את היחסים עם אביו, ובין חוויית היחסים עם האב בפועל.

1. הערכת היחסים עם האב: עריכת השוואות

המושג "יחסים" הנו מושג סובייקטיבי, מופשט, מורכב ומשתנה. בתוך העיסוק ההולך וגובר ביחסים עם האב, בניסיון להעריך יחסים אלה, מחפשים הבנים דרכים, אמצעים, שבעזרתם יוכלו לאפיין את היחסים, לעיתים להוכיח לעצמם, או לי בתוך הראיון, שאכן האופן בו הם רואים את היחסים האלה הוא "נכון", "אמיתי", "מציאותי". כמעט ליד כל אפיון של האב ו/או של היחסים אתו, משווים הבנים את אותו אפיון לדמות או דמויות אחרות בחייהן. הם גם משווים בין יחסיהם עם האב, ליחסים שיש לו עם אחרים בסביבתם. בדרך כלל השוואות הגדולה נותנת מעין תוקף לאפיון שאותו תארו. האפיון של האחד טומן בחובו את האפיון של האחר. כמו ששי מנסח זאת: "פשוט, מכיוון שזה די ממצה את הקשר שלי עם אמא שלי, לא היה לי איך להגדיר את הקשר עם אבא שלי".

בראיונות השונים ניתן היה לשרטט מפה של ההשוואות שעושים הבנים על מנת להעריך את היחסים עם האב. הם משווים בין אבא לאמא, הם משווים בין אביהם לאב של החבר, הם משווים בין יחסיהם שלהם עם האב ובין היחסים של אחיהם ואחיותיהם עם האב. חלקם מחזיקים במעין תמונה נורמטיבית של יחסים בין הורים ומתבגרים, ומודדים את עצמם מול תמונה זו.

1.1 ההשוואה בין אמא לאבא

ההשוואה בין האם לאב נעשית לאורך כל הראיון ובאמצעות מאפיינים שונים של האב או האם או של היחסים אתם. ההשוואה הזו היא כל כך אינטנסיבית, שהיא מהווה בעצם את האמצעי העיקרי להערכת היחסים עם האב. ניתן לומר שהיחסים עם האם הנם הקונטקסט של היחסים עם האב. בהשוואה בין האם והאב, נוכחות האם ומאפייני הנוכחות הזו מגויסים לסימון הפער, איך יכול היה להיות או איך מתנהגת דמות הורית, מול התנהגותו של האב, ובכך מדגישה את תחושת הפער בין חוויית היחסים עם האב, ובין האופן בו היו רוצים לחוות אותו. ישנם בנים שמסתייעים בהשוואה זו על מנת להדגיש דווקא את החלקים מהם הם נהנים ביחסים עם האב.

לאורך כל הראיונות, יש להשוואה בין האם והאב אותה פונקציה: ההשוואה בין האם והאב מהווה מעין רקע, שמבליט את התמונה. ההבלטה מתרחשת, כאשר הגוונים הרגשיים כלפי האב הם כמעט הפוכים לאלה של האם. כאשר הם מתארים תמונה של אב שמאפייניו שליליים בעיניהם, האם תתואר על פי אותם קריטריונים כחיובית, ולהיפך, כאשר מתארים את האב בגוונים רגשיים וחיוביים, האם מתוארת בגוונים שליליים יותר.

בר מבחין באופן חד בין תפקיד האב והאם בחייו:

מהבחינה של להתמודד עם, זה עם אבא, ועם אמא זה להתמודד מול העולם.

משפט זה נשמע כמו מוטו. אבא הוא חלק מהעולם הקשה, הבעייתי שצריך להתמודד אתו, ואילו אמא שם כדי לסייע להתמודד עם העולם. אמא שם גם כדי להגן מפני האב:

אמא נמצאת במקרה של ויכוחים בין האבא לילדים

אצל בר, ההשוואה בין האב והאם היא בין הדמות הטובה והמיטיבה ובין הדמות הקשה.

אני לא יודע למה עד היום אני לא מתקרב אליו כל כך, לאמא אני מרגיש יותר פתוח..

[הוא] בכל זאת עקשן ולא בטוח איך לעזור.. גם אמא, אבל היא בכל זאת קצת יותר גמישה.

גם כאשר מנסה לאפיין את יחסם אליו או את ציפיותיהם ממנו, בר מעמיד אותם אחד מול השני:

אני מרגיש כאילו.. ויש להם, לאבא לפחות, אמא יותר - מה שטוב לי, זה מה שטוב. בין אם זה 3 יחידות מתימטיקה או מה שלא יהיה. אצל אבא זה סטנדרטים יותר גבוהים, להגיע לטוב, להצלחה, 70 באנגלית זה לא מספיק אה..

דרך ההשוואה של יחס האם לעומת יחס האב, מצליח בר להעביר את תחושותיו כלפי הציפיות הגבוהות של אביו ממנו, שלא תמיד הוא מצליח לעמוד בהן. כאשר אומר בר שמבחינת אמא "מה שטוב לי, זה מה שטוב", הוא מבליע אמירה כלפי האב. ההשוואה ביניהם מאפשרת לחדד את הביקורת כלפי האב, מפני שישנו מודל שמתנהג אחרת, ומעצים בכך את התחושות הקשות.

ההשוואה מתפרשת על פני מימדים שונים בחיים המשפחתיים:

..ופעם אחרת התנהגתי לא בסדר, התנהגתי כמו חמור (...). אז הוא הושיב אותי והתחיל להסביר לי, אבל בצורה שהוא לא היה צריך לעשות בכלל.. זאת אומרת אה.. באופן שגורם לי לחשוב: "למה אתה אומר את זה ככה? למה אני צריך לשמוע את זה ככה?" שזה אותו דבר שאמא שלי הסבירה לי את זה, אותו רעיון בדיוק, אבל במילים הרבה יותר עדינות, הרבה יותר מובנות, הרבה יותר מקבלות, והוא עושה את זה באופן שמעורר אצלי סלידה.

ההשוואה בין האב והאם, התחושות הקשות של הדחייה מהאב לעומת תיאור האם כמסבירה במילים יותר עדינות, מובנות ומקבלות, עשויה לקחת את הקורא למחשבות על תכנים אדיפאליים, המקצינים את האם העדינה והמקבלת מול האב הקשוח והמאיים.

אם נאסוף את התיאורים החיוביים של האם - הם כמעט סטריאוטיפיים: מבינה, רגישה, עדינה, פתוחה, גמישה, מקבלת, תומכת. מולה האב סגור, עקשן, עם ציפיות גבוהות, רחוק. כשהאם "הטובה" היא הקונטקסט לאב, אז קשיחותו, ריחוקו, סגירותו או עקשנותו - כאשר עסוקים בבדיקת היחסים אתו - בולטים הרבה יותר. על רקע הדמות שמראה ש"אפשר גם אחרת", הפגיעה והכעס הופכים חריפים יותר.

בחוויה של בר, העמדתם של כל אחד מן ההורים בשני קצוות הרצף של הגוונים הרגשיים, צובעת עבורו את כל תמונת היחסים ביניהם:

- אני מניח שאם אבא עושה משהו רע, שלא נעים לי, אז יותר קשה לו לפצות בהתנהגות שלו, ואם אמא עושה משהו כזה, יותר קל לעבור הלאה.

- יותר קל לך לסלוח לה?

- כן, כי יש לה אופי הרבה יותר פייסני..

אם האם הטובה של בר מהווה דמות רקע, שמדגישה את מאפייניו הקשים של אביו, הרי שאצל ספי, דמות האם ותיאוריה מאפשרים להראות עד כמה אביו חיובי, ולשמור עליו כדמות נערצת.

ספי מבחין בין יחסו שלו אל האב לבין יחסו אל האם:

כל הילדים, כזה, נותנים כבוד לאבא שלהם. למשל; בחיים לא קיללתי אותו, לא התעצבנתי, לא צעקתי עליו.. הכל היה בסדר. עם אמא שלי אני מרגיש חופשי יותר לעשות שטויות וכל מיני דברים כאלה, אבל גם עליה אף פעם, נגיד, לא צעקתי עליה, לא התעצבנתי יותר מדי.. (...) נגיד שהוא אומר משהו.. לא! זה לא! כאילו.. סתם דוגמא, אם הוא יגיד: בוא תשטוף פה, או בוא תעשה את זה שנייה, ואמא שלי תגיד לי את זה, אז בדרך כלל כשהוא יגיד לי את זה אני אגיד בסדר. ולאמא שלי, אני אגיד אחר כך, אחר כך, לא בא לי עכשיו.

היחס של ספי אל אביו הוא יחס לדמות, דמות אב. בתפיסה שלו לדמות האב ולתפקיד האב נותנים כבוד, בהשוואה לאם שאת דמותה לא צריך לשמר.

ספי מסביר את ההבדל ביחסו אל אמו ואביו כשהוא משווה בין רמת הנוכחות והמעורבות שלהם בחיי היום יום:

וזה גם בגלל ש... איתה, היו לו תקופות שהוא היה בונה מחוץ לעיר. אז לא היינו רואים אותו ממש הרבה, ואז הכל היה עם אמא. אם מתקשרים, אז שואלים את אמא, אמא היתה מתעניינת בלימודים, אמא היתה בספרים, אמא היתה בעיקר רוח החיים שלנו. כאילו... הייתי צריך לשאול את אמא, הייתי צריך להביא את המכתב מהבית ספר לאמא, הכל היה אמא. הוא לא היה מתעניין בזה.

ספי מדבר כאן בזמן עבר. הוא מתאר את התקופה בה אביו עבד רחוק מהבית, וההבדל בין נוכחות האם בחייו ובין נוכחות האב היתה מאוד חדה, מאוד מורגשת. התיאור החי של מעורבות האם מדגיש את היעדרותו של האב.

את הפסקה הבאה הוא מתחיל במילה "עכשיו", כדי לסמן הווה, לסמן הבדל. ועכשיו, כאילו אחרי שהוא סיים לבנות שם, והוא הגיע לעיר הזו, הוא נמצא עכשיו אפילו יותר מאמא בבית. אז אנחנו מרגישים, אפילו הוא מרגיש את זה, שהוא פספס משהו איתנו, לכן הוא גם מרשה הכל.

כשספי מתייחס למעבר של אבא לעבוד קרוב יותר לבית, "הוא נמצא עכשיו אפילו יותר מאמא בבית". כאילו בהשוואה ביניהם עכשיו, אבא מנצח, אבא יותר מאמא. אבל תחושת ההחמצה, החסר, הפער שבין האופן בו היה רוצה אותו לאופן בו הוא נוכח בחייו, מובלע באמירה ש"הוא פספס משהו איתנו". ספי מאוד אמביוולנטי ביחס לתיאור דמות האב. הצורך שדמות זו תישאר "מכובדת", עומד כל הזמן מול הצורך לבטא את התסכול מהפער בין המשאלה למציאות. ספי מגייס את האם על מנת לשמור את דימויו החיובי של האב:

למשל כשקנו לי את האופנוע, אז אמא שלי לא הסכימה, גם הוא לא הסכים. אבל אה... הייתי תלמיד טוב, והם הבטיחו לי: תוציא ממוצע 9 תקבל אותו. הוצאתי בסוף רק 8.5, אז אמא שלי אמרה לא! והוא, כזה, לא יכל לראות אותי מתבעס, אז הוא קנה לי. וזה בעיקר. דברים שהיא אומרת לא לא, אז לא. והוא אומר: טוב בסדר, אני מרשה לך. הוא הרבה יותר כזה... הרבה יותר נחמד... לא, לא נחמד, הרבה יותר לארג' אתנו.

אבא הוא הרבה יותר מאמא. כאן האמא היא הקשוחה, והאב רך יותר. מעניינת ההתלבטות שלו באופן בו הוא מאפיין את אבא. בתחילה הוא אומר, שאבא יותר נחמד, ואחר כך מתקן, מדייק יותר. זה לא שהוא נחמד יותר, הוא לארג' יותר.

בקטע הבא, ספי ממשיך לתאר את אביו, והפונקציה של ההשוואה לאם הולכת ומתחדדת:

- גם הוא בן אדם מצחיק, הוא צוחק נגיד עם חברים שלי, כולם אומרים לי, "יש לך אבא בדרך". הוא לא.. הוא תמיד חייב לתת את היציאה המצחיקה הזאת, כשהוא רואה את החברים שלי. אפילו חברים שלו ככה, בסדר אתם.

- אתה נהנה מזה?

- כן, אני לא.. אין לי ממה להתבייש. עם אמא שלי, נגיד, אני יותר מתבייש מהשטויות שהיא עושה עם חברים. אבל.. אבל אה.. אתו ממש לא! אני יודע שהוא עומד בגבולות, שהוא עושה את זה מתוך צחוק, וכולם צוחקים, ואחר כך זה רק מחמיא לך כשאומרים לך "איזה אבא מגניב יש לך".

למרות שכביכול ספי פה מאד חד משמעי ונחרץ, בכך שהוא לא מתבייש באביו ויותר מתבייש באמו ליד חבריו, קשה שלא להבחין ברמה מסוימת של אמביוולנטיות גם ביחס להתנהגותו של אביו. ספי מתאר סיטואציה שנראית נעימה, לפחות על פניה. הוא מתאר את הסיטואציה בנימה חיובית. כנראה, שהשאלה שלי נשמעה לו, כאילו אני מטילה ספק, האם זו סיטואציה נעימה. ספי "כהרגלו" אינו עונה "כן, אני.. אלא, "אני לא..". ועושה שימוש חוזר ונשנה בשלילה. אך כשהוא מתאר את תחושותיו עם אמו, הוא אומר "עם אמא שלי אני יותר מתבייש..". אולי ההשוואה לתחושות שהוא מרגיש ממעשיה של אמו הופכת את החוויה עם אביו להרבה יותר חיובית, אולי מפני שאז הוא יודע שבהשוואה לאם, האב "עומד בגבולות".

ספי ממשיך באותו קו:

יש לה גם כל מיני דברים שאנחנו מתעצבנים עליה.. שהיא סתם כזה.. יש לה הרבה דברים שהיא מבזבזת עליהם המון כסף לשטויות שלה, ולנו סתם כזה מתקמצנת, ותמיד אנחנו צריכים להתווכח אתה: "בקשה נו", וזה, ובסוף היא אומרת טוב בסדר. עם אבא כזה, אין לו בעיה. נגיד, סתם.. נהיה בקניון או משהו, ואני ארצה איזה משהו, אז הוא יגיד: "קח, קח מה שאתה רוצה", והיא כזה: "לא, מה פתאום? פה יש יותר זול, וזה פה יותר זול", אז סתם זה כזה מין ויכוח, שאנחנו תמיד מתווכחים אתה. נגיד, שהיא לא קונה לנו אף פעם קולה לבית, או שהיא סתם כזה, לא אוהבת ל.. לא מבשלת לנו ואנחנו סתם מכינים לעצמנו איזה משהו, אז אנחנו מתעצבנים עליה.

כאן, בניגוד לרוב הראיון, ספי מרשה לעצמו להגיד דברים קשים על אמו. על רקע המספר האין סופי של הפעמים בהן אמר, שהכל בסדר, להגיד שמתעצבנים, מתווכחים, שלא נותנים, אלה דברים

שבתחילת הראיון הצהיר שלא קורים אצלם בבית, כי הכל כמו שצריך, הכל בסדר גמור. נדמה, שביחד עם הצורך הגובר של ספי בתוך הראיון לבטא את רגשותיו האמיתיים יותר, ופחות להיות עסוק ביצירת תמונה ורודה, בכל זאת מה שמאפשר לו לדבר כך על אמו זו ההשוואה לאביו החיובי, הלארגי לעומת אמו הקמצנית. על מנת להדגיש ולהבליט את דמותו החיובית של האב, הוא מוכן אפילו לתאר את חסרונותיה של אמו באריכות. לספי צורך מאד גדול לשאת עיניים אל אב מוערך, מושלם, נדיב. גם כשאנו יודעים ממקומות אחרים בראיון, שחוסר מעורבותו של האב, חוסר התעניינותו בחיי היום יום של ספי, וחוסר היכולת לדבר אתו על דברים, קשה לו ומפריעה לו, בהשוואה בין האם והאב ספי מדגיש בעיקר את החלקים שהוא מנסה לשמור עליהם חיוביים. לקראת סוף הראיון הוא יכול אפילו לומר, שלעיתים סבל מהכבוד שנתן לאביו, אבל בהשוואה לאם צריך לשמור את הפונקציה לשמה היא קיימת. **אסף**, כהרגלו, שונה. השוני של אסף הוא בכך, שאסף אינו מצביע על פער בין המשאלה ליחסים אחרים עם אבא ובין מציאות היחסים. להפך, הוא מתאר הנאה וסיפוק מהיחסים. לכן, כאשר אסף שם את ההורים אחד ליד השני, רק בנושא אחד, המוסיקה, יש להשוואה זו פונקציה של הבלטת האב כמו אצל האחרים.

נגיד שרק אתו אפשר נגיד לדבר, נגיד אה... אני כאילו לומד במגמת מוסיקה. מוסיקה זה דבר שמעסיק אותי הרבה. כאילו נגיד אמא שלי פשוט לא מבינה בזה, היא די, היא די לא מבינה בזה ואבא שלי כן, כי הוא גם ניגן פעם

בכל שאר הנושאים להשוואה אין פונקציה של הבלטה של אחד מהם, אלא להפך, מבט שרואה ומראה, כיצד כל אחד מהם תורם לו לפי יכולתו, ואסף עצמו מתייחס אליהם באופן לא מאד מובחן. ..אמא, נגיד יותר עוזרת, כאילו, בקטע של הלימודים וזה, אבל עם שניהם אני מדבר כאילו בחופשיות, אז אין ממש הבדל.

אה... כאילו בתקופות שנגיד, שהיה קשה לי בלימודים, שזה בעצם כאילו עד לפני איזה שנתיים, אז כאילו שניהם אה... כאילו התייחסו לזה בחומרה. כאילו הם... הם... הם שניהם כאילו, באותה מידה, דחפו אותי, כאילו נגיד, ללכת לשיעורים, כאילו, שיעורים פרטיים. וכאילו, כאילו הם שניהם, הם שניהם מתייחסים לזה בשיא הרצינות. כאילו לא היה כאילו איזה הבדל ביניהם. אסף מתאר איך שניהם ראו את הדברים באותו אופן ביחס אליו, דאגו ביחד שיהיו לו שיעורים פרטיים וכל אחד מהם עזר לו בתחומים שהוא טוב בהם. הוא גם יכול לדבר עם שניהם בחופשיות על הקשיים

שלו ועל דברים שמעסיקים אותו. כפי שכבר ציינתי, יש רק תחום אחד שבו לאביו ולו יש משהו מיוחד משלהם, שאמו אינה שותפה בו, והיותה ברקע מבליט את ה"ביחד" שלהם.

למרות שאסף יכול לראות או לציין הבדלים בין אביו ואמו, הרי שמעבר לתחום המוסיקה שמייחד אותו ואת אביו, ההשוואה בין האב והאם אינה פונקציונאלית. ניתן, אולי, אפילו לומר, שהוא רואה את ההורים כצוות, ולמרות שיש שונות בין שני חברי הצוות, הוא יכול להישען עליהם וליהנות מתרומתו של כל אחד מהם.

- זה באמת שו, זה באמת שונה. לא, הם שניהם כאילו מבינים אותי, או לא מבינים אותי. כאילו אם, אם כאילו לא מבינים אותי אז זה שניהם. אה.. זהו כאילו.. עם, עם, עם שניהם. כאילו זה באמת שונה לדבר עם שניהם. כאילו אבא שלי הוא כזה יותר מקשיב ואז נותן כאילו עצות וזה, ואמא שלי, כאילו, תוך כדי [שמדברים]. אבל אה.. אין לי כאילו איזושהי העדפה. אני לא יודע עם מי.. עם מי אני בדרך כלל מדבר, אני בדרך כלל מדבר עם שניהם.

עד כאן ראינו כיצד בר, דרך ההשוואה בין האב והאם, מדגיש את הפער ביחסים עם האב, כיצד ספי דרך ההשוואה לאם מטשטש את הכאב הכרוך בהיעדרו של האב מחיי היום יום, ומצליח להדגיש את החיובי שבאב על רקע הבלטת חסרונות האם, וכיצד אסף, גם אם הוא משווה בין הוריו לא עושה זאת על מנת להדגיש יתרונותיו או חסרונותיו של אחד מהוריו. אסף גם אינו מסמן פער עם אביו, להפך.

בני ועמי, שניהם בנים להורים שהתגרשו כשנה לפני שהתראיינו. נראה שהקונטקסט של גירושין מקצין מאוד את הצורך בהשוואה, על מנת להדגיש את יתרונותיו של ההורה המועדף.

בני, בהשוואה בין אבא ואמא, עסוק כל הזמן בסוגייה "מי יצא יותר בסדר". גם הוריו עסוקים בסוגייה זו כלפיו, סביב הגירושין. הם מניחים מראש שקיימת השוואה, ושבהשוואה הזו, אחד "יצא" יותר טוב והשני פחות טוב. כל אחד בדרכו נלחם על דימויו בעיני הבן. בני מזדהה יותר עם האב. ניסיונותיה של האם לשנות זאת רק מחריפים את דימויה השלילי בעיניו ואת דימויו של אביו כ"קדוש מעונה".

..ואז הם התגרשו. ואז כשהם התגרשו, הדבר היחיד שבאמת הפריע לי, זה כל הבלגן.. ההורים שלי כל כך דאגו שאני אבין את העניין נכון, (...), שכל אחד יצא בסדר.. זה מין אה .. מין קטע כזה לא נעים לראות פתאום את ההורים שלי במין מלחמה כזאת, וכל אחד מנסה לצאת בסדר מהסיפור בעיני הילדים, ובייחוד בעיני, מאחר ואני.. ואני, פתאום כזה חוזר הביתה והם אומרים לי אנחנו מתגרשים, והם נורא צריכים להוכיח לי ש.. ש.. ש"אני בסדר לא יודעת מה אתו" ואבא

שלי.. אבא שלי למען האמת יצא טוב בקטע הזה, אולי זה מאחר ואבא שלי יזם את הגירושין כי.. אמא שלי כל הזמן היתה מתלוננת ואומרת, שהוא ככה והוא בטח.. שהוא מאחר לקחת את הילדים, אמ.. נורא קיצונית בדעות שלה לגבי אבא שלי. כמה שהוא יהיה בסדר עכשיו, זה כבר לא יעזור וזה. אבא שלי, תמיד יעזור לאמא שלי, תמיד. עד עכשיו, הוא אומר לי כל הזמן לעזור לאמא שלי, וכל הזמן הוא מהלל ומשבח אותה. ויש לו חברה עכשיו, זה לא שהוא מרגיש חרטה על הגירושין או משהו כזה, והוא מאושר אתה. זה דבר אחד שמעציב אותי שאמא שלי היא כזאת. (...)
 פעם היה לנו ריב ענק כשהיא אמרה דברים רעים על אבא שלי. נהיה לי נמאס לשמוע את זה. אני קמתי, והיה לנו ריב פשוט כזה ענק (מראה עם הידיים), אחד הריבים הכי גדולים שלנו, אם לא הכי גדול.. זה הרס את אמא שלי לשמוע אותי ככה מגן עליו, כי היא חשבה שאני בעצם מגן עליו, אבל אני לא. פשוט ניסיתי להסביר לה, שקשה לי לשמוע את זה. אני שומע, אני ניטראלי, לא אכפת לי. אני שומע דברים רעים על אבא שלי, ואני אומר לך, שאבא שלי כל הזמן אומר ההפך. זה נשמע כזה רע, כאילו אבא שלי נדפק ככה, אז היא בטוחה שבעצם אני.. במרכאות, לצד אבא שלי בכל הסיפור הזה, ואין מה לעשות, זה תמיד יצא רע.

ההזדהות של בני עם אביו, ההעדפה של אביו על פני אמו, מקבלת עוצמות חריפות בהקשר של הגירושין. כאשר ההורים במלחמה, ההזדהות עם האב, שעשויה להיות תוצר של תהליך התפתחותי טבעי, שאולי היה מתרחש גם ללא הגירושין, מקבלת משמעות חדשה של ההורה המנצח מול ההורה המפסיד, וכאן בני הוא חלק מהמלחמה והופך צד במלחמה.

עמי, מזדהה אף הוא עם אביו. זו היתה הזדהות מאוחרת, שהתרחשה תוך כדי הגירושין, יותר נכון לומר, התהפכה תוך כדי הגירושין. עמי מתאר כיצד מהפך התחושות כלפי האב הוביל מנגד למהפך בתחושותיו כלפי האם.

אה.. היה לי אחרי אה.. בערך .. שלושת רבעי שנה אחרי שהם נפרדו, אז היה לי, באופן כללי ככה, אז נורא העדפתי את אמא כזה, ו.. אבא היה יותר אגרסיבי, מעצבן אה.. או כאילו הרבה דברים מבחינתי היו תמיד באשמתו וכאלה, ואז אחרי כל התהליך הארוך והמגעיל של לכתוב הסכם גירושים, שכאילו הם נורא ניסו להסתיר את זה מאתנו, וש.. כאלה, אבל גם שומעים, שומעים שיחות טלפון, זה גם צעקות בעיקרון, אז שומעים. ו.. אז ואז כאילו קרה לי משהו ש.. התחלף הכל ו.. אהבתי הרבה יותר את אבא, ודי היה לי בעיה עם אמא בגלל כל מה שהיא. כי

בקטע של הגירושין היא התעקשה על כל מיני דברים מעצבנים. ו.. נראה לי שהיא כן היתה קצת מעצבנת ו.. אני לא.. אני לא יודע, אז זה מה כאילו.. כשהתחלף המצב, חשבתי ווי, אבא עושה הכל טוב, וכל השנים האלה אני סתם שנאתי אותו, ואמא היא בעצם הרעה כן? ועכשיו התאזן המצב כן? המפנה הזה קרה באופן קיצוני, ואז כאילו כמה חודשים אחרי זה כבר זה קצת התאזן בחזרה, וראיתי דברים קצת יותר מרחוק וקצת יותר כן, עם איזון. אבל אה.. ומאז אני חושב, כאילו שאני נורא אוהב את אבא ומדבר אתו ו..

עמי מתאר מהפך בתחושותיו כלפי אביו שהוביל למהפך בתחושותיו גם כלפי אמו. אך גם לפני המהפך ההורים עמדו אחד מול השני בהשוואה ביניהם: "קודם העדפתי את אמא ואבא היה יותר אגרסיבי, מעצבן". תחושת הפער והכאב על היחסים עם האב היו שם, עד למהפך שעשה עמי בתפיסת האב. "וכשהתחלף המצב חשבתי ווי, אבא עושה הכל טוב, וכל השנים האלה אני סתם שנאתי אותו ואמא היא בעצם הרעה" דרך המהפך "פותר" עמי את תחושת הפער ו"מפקיד" אותו, באופן זמני לפחות, בידיה של אמו.

גם אם אחר כך מאזן עמי את התמונה, הרי שבאופן בו הוא מדבר על האב והאם במהלך הראיון, העדפת האב נשמרת, ואילו האם אינה מוצגת באופן שלילי, אבל תמיד פחות מהאב: הדיבור אתה יותר ענייני, פחות עמוק, וכדומה.

כשההורים גרושים, או כשהיחסים בין ההורים קשים, ההשוואה מקבלת עוצמות חזקות, ומכניסה את הבן לתוך המאבק בין ההורים. העדפת האב על ידי הבן, שעשויה להיות כחלק מתהליך התפתחותי נורמטיבי, מקבלת משמעות של בגידה באם. משמעות זו נעשית חריפה במיוחד, כאשר העדפת הורה אחד באופן מיידי שמה את ההורה השני בקצה השני של הרצף.

עד כאן, נראה שההשוואה בין האם והאב, מהווה את אחד הקונטקסטים להערכת היחסים עם האב. להשוואה זו יש פונקציות הקשורות במאווים לא בהכרח מודעים. על מנת לשמור את דימוי האב חיובי או שלילי, מגייסים את האם להוות רקע, המבליט את מה שרוצים להראות עם האב.

כאשר חשים הבנים את הפער ביחסים עם האב, ההשוואה לאם מחדדת את התחושות הקשות. המודל השני להורות, המעורב, האכפתי, המבין, המקבל, מדגיש את האפשרות שיכול להיות אחרת.

1.2 ההשוואה בינו ובין אחיו ואחיותיו ביחסיהם עם ההורים

ההשוואה בין הבן לאחיו ואחיותיו, היא השוואה שאף היא מטרתה להגדיר, לאפיין את היחסים עם האב, או עם ההורים.

גידי מסביר לעצמו ולי, את ההבדל בין היחסים שלו עם אביו ובין יחסיהם של אחיו ואביו :

ביני לבינו יש פחות התנגשות, כי הוא בן אדם שאומר, שחייבים לעשות משהו למען החיים לעבוד וזה.. אחים שלי מתהוללים בחוץ לארץ ואני לעומת זה למדתי ועשיתי בגרות אז הוא נורא מתלהב ממני

"אתם יש התנגשות", "ממני הוא נורא מתלהב". גידי עסוק בהבדל זה, מנסה להסביר זאת, לתת לכך צידוק הגיוני. ההסבר הוא, שבינו ובין אביו ישנה הסכמה לגבי תפיסת החיים: "חייבים לעשות משהו למען החיים לעבוד וזה". גידי רואה את עצמו כמקיים, כמממש את תפיסת החיים המשותפת לו ולאביו, בניגוד לאחיו שמתהוללים בחוץ לארץ.

- נגיד עם אחותי, את יודעת מה? כשאבא שלי ביקורתי, יש לה הרבה התנגשויות עם אבא שלי (...), היא בת 23 היא לא מסתדרת.. כל הזמן היא ואבא שלי מתנגדים אבל ויכוחים.. זה נגמר בריב תמיד, ואצלי זה ההפך, כי אני תמיד מסתכל על הצדדים האלה של אבא שלי בחיבה, כאילו בשנים האחרונות, כי אני הבנתי שזה בדיוק אני, ונורא נעים לי לראות אותו ככה כאילו, זה כמו שאנחנו דומים בזה ששנינו חולי עבודה זה, אז ככה גם בפאקים אנחנו נורא דומים אה.. זהו כאילו מערכת היחסים, אני מסתכל על האחים שלי עם אבא שלי, אז אני הכי מבין אותו אולי בבית..

גידי מדגיש שבשנים האחרונות הוא התחיל להסתכל על הצדדים האלה של אביו בחיבה. מציאת הדמיון לאב וההזדהות עם עמדותיו מאפשרות לגידי להיות אמפטי אליו. כך הוא מסביר את ההבדל בין יחסים של אחיו ואחותו ליחסו שלו אל אביו. ככל שהתיאור את ההתנגשויות בין האב וילדיו האחרים קשה יותר, גידי מתבטא במילים תמות יותר כלפי האב: "מסתכל בחיבה", "נעים לי לראות". הרקע של היחסים הקשים עם האחים מדגיש את המיוחד ביחסים ביניהם, את ההבנה שיש ביניהם, את התפקיד שיעד לעצמו גידי, לממש את תפיסת החיים של אביו, להזדהות אתה ולהבין את נקודת מבטו. ההנאה היא מהדגש על ה"ביחד" המיוחד רק לו ולאביו במשפחה - "אני הכי מבין אותו אולי בבית". ההשוואה לאחים ולאחיות מאפשרת לגידי לחלק את האחריות על החלקים הקשים של אבא עם האח והאחות ובכך להקטין את תמונת הפער או למסגר אותה למימדים שאפשר לחיות אתם.

אייתי, בעקבות שאלה שלי, בודק את יחסו שלו אל אביו לעומת יחסן של אחיותיו.

- הרבה פעמים זה הולך בסדר וזה אבל כשאני אתו יש איזה פחד כזה.

- אתה חושב שגם עם האחיות שלך זה ככה אתו?

- אה.. עם אחותי הכי קטנה אה.. היא כזאתי פתוחה כל היום כן. אחותי היותר גדולה היא עוד הרבה יותר מסוגרת ממני. היא לא מדברת, כאילו, עם ההורים שלי כמעט בכלל. היא ממש מסוגרת. כאילו כל מה שהיא עושה זה, כאילו תמיד נסגרת בחדר ומנגנת בגיטרה, ולא שומעים ממנה כל היום. והיא גם עברה, כאילו היה לה, שמו לה רסן ו[היא] לקחה את זה מאוד קשה, כן. ולא, לא יצאה מהחדר שלה בכלל. ההורים שלי ממש השתגעו מזה. יש אה.. יש יותר ריחוקים. אחותי הקטנה, כאילו היותר קטנה. אחותי הכי קטנה, היא כאילו הכי פעילה במשפחה. כל הזמן מספרת, מדברת. אני מניח שגם אנחנו היינו ככה, פשוט לא זוכר כבר.

כאמור, ההשוואה הזו היא תשובה לשאלה שלי. אני שואלת על תחושת הפחד. איתי עונה במושגים של פתיחות וסגירות והיכולת לדבר. הוא לא יכול לדבר עם האב או ההורים. אחותו הגדולה עוד יותר מסוגרת ממנו, אחותו הקטנה מתוארת הפוך מהם: כל היום מספרת, מדברת" הפתיחות שלה מיוחסת לגילה הצעיר ולמרות שאיתי מתאר במקום אחר בראיון, כיצד כבר בכיתה א' לא שיתף את הוריו במה שעובר עליו, הוא מניח, שאולי גם הוא ואחותו הגדולה היו ככה לפני שבגרו.

כל אחד מהבנים משווה בינו ובין אחיו ואחותיו בנושא, שמעסיק אותו יותר ביחסיו עם אביו. הגדרת היחסים עם האב ותיאור המאפיינים שלהם נקבעים, מתוך מה הם לא - מה אין בהם ולא רק מה יש בהם.

ספי, אף הוא, כאשר מאפיין את היחסים עם הוריו, משווה אותם לאחיו הגדולים ואחותו הקטנה. אנחנו לא.. אנחנו לא.. לא מדברים, את יודעת, שיחות פה ושם, הכל כזה, "היי מה נשמע" ודברים כאלה, ואותו דבר גם עם האחים שלי. גם לא.. לא.. בדיוק את יודעת, לא מדברים. אולי אמא שלי ואחותי קצת יותר, כי היא בת יחידה וקטנה, והיא מתעניינת בה והכל וכל זה, זהו. ספי מתחיל מתיאור הפער שחש ביחסים עם הוריו. אצל ספי, האחות הקטנה לא סובלת מהפער הזה ביחסים - בה מתעניינים, לפחות האם מתעניינת בה.

כאשר **אסף**, מאפיין את יחסיו עם הוריו, הוא מזכיר בדרך אגב שמדבר בשם עצמו ולא בשם שתי אחיותיו:

אה.. אני חושב שמאז ומתמיד היחסים כאילו היו ממש ממש טובים, אפילו ב.. נגיד דיברתי עם אנשים אחרים.. כאילו היחסים פתוחים כאלה, באמת בלי הרבה ויכוחים וכאלה.. (...). אה.. פשוט כאילו, אני חושב שזה, לא יודע אולי זה בדרך של החינוך שלהם או משהו, כאילו הם נותנים, כאילו אני.. אני מדבר על עצמי, יש לי עוד שתי אחיות, אבל כאילו יש אה...

מאוחר יותר בראיון, אסף אומר "אני אוהב אותם, מעריך את הדרך שבה הם חנכו אותי..". אני, זוכרת את ההבחנה שעשה קודם לכן בינו ובין אחיותיו בקשר עם הוריו, וחוזרת לשאול על כך:

- וזו הרגשה שככה גם עם האחים, עם האחיות זה אותו דבר?
 - אולי עם אחותי הגדולה לא כל כך, כאילו כי בסך הכל היא כאילו, לא! כאילו היא .. כאילו גם היא בטח חושבת ככה. אבל אני חושב שלה כן היו עליות וירידות. אבל היא גם עברה כאילו יותר ממני. לא, לא יודע בדיוק מה. זאת ההרגשה שלי.

- מה זאת אומרת, עברה יותר ממך?
 - לא.. כאילו היא, היא שלוש שנים יותר מבוגרת, אז היא עברה יותר בחיים, וכאילו.. אה.. לא יודע, כאילו, איך שאני רואה את זה. עכשיו זאת, כאילו, היתה תקופה של נגיד, של עליה, כאילו, זיכרונות כאלה עולים מהעבר הלא כל כך רחוק, כאילו לפי זה.
 - של מריבות או כאלה?

- לא מריבות כאילו קשות, (ממהר להרגיע) אבל אה.. אבל היו כאילו עליות וירידות. לא.. לא דרסטיות יותר מדי.

אסף מקפיד לאורך הראיון לתאר מערכת משפחתית חיובית, הדדית וכו' תיאור היחסים עם האחיות מערער זאת במקצת, ולכן מקשה עליו. אפשר לראות זאת ברמזים העקיפים שהוא נותן: "עליות וירידות" "עברה יותר בחיים" והשימוש בשלילה "לא מריבות כאילו קשות" "לא דרסטיות יותר מדי". ההשוואה בין יחסיו שלו עם ההורים ויחסיה של האחיות הגדולה נותנת לאסף הזדמנות, דווקא, לחשוב על ההבדל ביניהם. זה בגלל שהיא עברה יותר בחיים, גדולה יותר.

אסף אינו מספר על תחושה של פער בין האופן בו היה רוצה את היחסים עם ההורים ובין היחסים בפועל, אבל כאשר משווה עצמו אל אחיותיו, ופער כזה עולה מתיאור היחסים ביניהם ובין ההורים, הוא מנסה לצמצם אותו ואת עוצמתו ככל שהוא יכול. בכל מקרה, אסף מוציא את עצמו מתחושות ומחשבות כאלה – זאת רק אחותו ש"עברה יותר בחיים".

בר, בהשוואה בינו ובין אחיו מדגיש את השונות דווקא. היחסים של אחיו עם אביו הרבה יותר קרובים וזורמים מהיחסים בינו ובין אביו. תחושת הפער בין היחסים ביניהם מעמיקה ומתחדדת, כאשר הוא רואה שאפשר אחרת. כשהוא מתאר את האופן בו אביו מצטייר בעיניו מיד הוא משווה לאחיו:

- כל הבנים יושבים לאבא על הברכיים, אני לא יושב לאבא על הברכיים. גם בן ה-24 וגם בן ה-21 ואני לא. אני לא מנשק את אמא שלי או את אבא שלי, לא דן אתם בכל מיני אירועים חברתיים שקורים לי..

עם כל תחושותיו הקשות של בר כלפי אביו, בתיאור התמונה הזו של האחים עם האב בולטת בדידותו של בר בבית, והיותו במיעוט במשפחה בתפיסותיו השונות וביחסו אל האב. דרך ההתבוננות באופן בו הם נמצאים יחד - "יושבים לאבא על הברכיים", או הנושאים עליהם הם דנים, לנשק את אבא ואמא, כל אלה הם מימדים בהשוואה שמגדירה עבורו את היחסים שלו עם אביו, את המרחק הגדול שמבחינתו אינו ניתן לחצייה, וגם את מה יכול היה להיות אילו..

ההשוואה עם האחים והאחיות הקטנים והגדולים, מדגישה ומעמיקה את התחושות שיש לבן ביחסיו עם האב. היחסים עם האחים עשויים להיות נושא לקנאה או דרך להדגיש את הפער, הכאב או המרחק או שהם עשויים להיות מימד נוסף, המדגיש את ייחודו של הבן בעיני אביו, ודווקא לטשטש את הפער. בכל מקרה, ההשוואה לאחים הינה קונטקסט נוסף בלתי נפרד מהערכת היחסים עם האב.

1.3 ההשוואה בין היחסים עם ההורים ובין יחסי חבריהם והוריהם

הבנים עסוקים בהתבוננות בחבריהם, במשפחותיהם וביחסייהם של החברים עם הוריהם. דרך ההשוואה למשפחות האחרות, להורים האחרים, הם מאפיינים את מה שקורה אצלם, לטוב ולרע. נראה שעצם ההתבוננות בחבריהם ויחסייהם עם הוריהם, מאפשרת להם להגדיר ולהעריך את אביהם ואת יחסייהם עמו.

ספי, משווה בין אביו ובין "דמות אב חיובית". הוא גם עסוק באופן בו חבריו תופסים את אביו. הוא גם לוקח אותנו הרבה פעמים, כי יש לו אוטו גדול והוא תמיד בא: 'בואו אני אקח אותכם'. אז גם בעיני החברים שלי הוא מצטייר כבן אדם טוב ומצחיק. הוא כזה כמו אבות כאלה, כמו אבא כזה חכם וכל זה, אז אתה מקשיב לו

האב מוערך גם על ידי האופן בו הוא נראה בעיני החברים - "בן אדם טוב ומצחיק", "כמו אבות כאלה", "אבא חכם כזה". לא ברור מהם דימויו של ספי, אבל הם מספקים מבחינתו כדי לבנות את דימויו של האב בעיניו כחיובי, נערץ, כמישהו שאפשר לשאת את העיניים אליו.

שי, מתבונן ביחסים של חבריו עם אבותיהם ורואה, מה שאין לו ביחסים עם אביו. הוא, כנראה, מאד עסוק בכך, ועושה זאת לעיתים קרובות.

אני מסתכל על חברים שלי עם היחסים שלהם עם האבות שלהם, עם ה.. איך האבות בשבילם [ומשווה] הרבה פעמים. יכול להיות שזה גם הטעות שלי. כאילו, מה זה טעות? יכול להיות שזה מה שמשאיר אותי במקום. אבל מצד שני, אני לא שואף לשום דבר עם אבא שלי.

שי חושב, שאולי ההתבוננות הזו וההשוואה הזו לחבריו ואבותיהם אינה טובה לו. משפט הסיום, "אבל מצד שני, אני לא שואף לשום דבר עם אבא שלי", זה משפט שחושף את מה ששי לא אומר כאן מפורשות. המשאלה הסמויה היא שגם לו ולאביו יהיו יחסים כאלה, ולכן הוא זקוק למשפט שלילה ביחס לתחושותיו. בשלב אחר בראיון, בתשובה לשאלתי, שי מבטא את משאלותיו לגבי היחסים עם אביו באופן פתוח וישיר יותר:

- עכשיו, בגלל שכשהייתי יותר קטן או.. לא ביססתי אתו מערכת יחסים, אז אין לי כל כך על מה לדבר אתו (...)

- אתה מרגיש שהיית רוצה שזה יהיה אחרת?

- אה.. כן. רוצה שזה יהיה אחרת. לא במובן שהייתי רוצה ל.. הייתי רוצה לדבר אתו, כן! הייתי רוצה לדבר אתו כמו, שנגיד, חברים. אני תמיד לוקח את הדוגמאות מחברים שלי, של איך הקשר שלהם עם האבות, אבל פשוט אין לנו את החיבור הזה.

שי מתחיל את המשפט במילה "עכשיו", בתפקידה כמילה המסייעת בהתארגנות לפני תוכן קשה, כאשר הוא אומר: "אז אין לי כל כך על מה לדבר אתו", ומכאן ניתן להניח, שהחוויה הזו שאין לו על מה לדבר עם אביו, הנה חוויה כואבת. המשאלה היא להיות מסוגל לדבר עם אבא באופן אחר, קרוב יותר, אינטימי יותר, "כמו, שנגיד, חברים". ההשוואה עם אבות ובנים אחרים מעצימה את הכאב, מפני שישנם כאלה, שיש להם את הקשר הזה, זה אפשרי, זה קיים, רק לו אין היכולת הזו לדבר עם האב, ויותר מכך, אין להם את ה"חיבור הזה" שנראה כל כך טבעי אצל חבריו.

ספי, רואה גם הוא במשפחות האחרות מה שאין לו במשפחתו.

ההורים שלי לא.. אנחנו לא.. מדברים בדיוק עלי או עליהם. כל אחד והדברים שלו, אנחנו.. אני רואה משפחות שנגיד ההורים מדברים עם הילדים שלהם, אה.. לא יודע, הרבה יותר כזה ביחד, ואני לא.

כאן, דרך ההשוואה עם משפחות אחרות, מסמן ספי את הפער, את הכאב הכרוך בפער הזה, שכל כך קשה לו להודות בקיומו. ניתן לראות את התחושות הנלוות להשוואה הזו עם משפחות אחרות דרך האופן, בו ספי מדבר על כך. לעומת השטף המאפיין את דיבורו בדרך כלל, כאשר הוא מדבר על כך ש

"לא.. מדברים" אצלם, פתאום יש השהיות בין המילים, הדיבור הרבה יותר איטי ומקוטע. קשה לספי לומר את הדברים האלה.

בני, מדגיש את תחושת היותו יוצא דופן, בכך שאינו מדבר עם הוריו על בעיותיו. תמונת המשפחות האחרות שהוא מתבונן בהן, מאפשרת לו להגדיר ולאפיין את משפחתו שלו: עם ההורים שלי אף פעם לא הייתי מדבר. ויש המון המון המון ילדים שמדברים עם ההורים שלהם על בעיות

גם אצל בני, הדרך להעריך את היכולת לדבר עם ההורים היא דרך ההשוואה למשפחות אחרות, כאשר נדמה ששם מתאפשר, מה שלא מתאפשר אצלם. התחושה החוזרת ונשנית היא, שזה אפשרי, עובדה, אצל "המון המון המון" אחרים זה מתאפשר.

גידי, מאד עסוק בהתבוננות בהורים אחרים ובמשפחות אחרות. דרך התבוננות זו הוא מאפיין ומעריך את החינוך של הוריו, ובעיקר את תגובתם אליו בשעת משבר. ההשוואה לתגובת ההורים האחרים מעמיקה דווקא את הערכתו אליהם.

כאשר מגיע גידי לתיאור תגובת הוריו לכך, שתפסו אותו מעשן סמים בבית הספר, הוא אומר: ..הם נאיביים רצח, אין להם מושג. אמא שלי חברת קיבוץ לשעבר, אבא שלי ירושלמי עמוק, יענו צברים. אין להם מושג על דברים כאלה.. (...) ובבית כאילו, שברתי לאבא שלי את הלב, שברתי לו ת'לב. כאילו זה דברים נורא רגשיים, כי הכעס פה הוא לא בדיוק במקום. הם גם לא הרשו לעצמם לכעוס, הם היו נורא מתוקתקים.. הם לא.. הם לא כעסו עלי, אבא שלי כעס עלי בצורה רגשית, לא בצורה.. כאילו על המעשה עצמו. הוא העביר לי איזשהו.. אני פשוט הסתכלתי על העיניים שלו וראיתי, שהלב שלו נשבר ממש.. זה היה לי עצוב וזה הספיק, אני חושב.. ואמא שלי אמרה "חבל שתפסו אותך, חבל שתפסו אותך, איזה מסכן" כאילו הם ריחמו עלי יותר מאשר.. (...) הם לא קבלו את זה בברכה, הם דברו הרבה ואמרו הרבה ועשו שיחות.. (...) כאילו היה בהתחלה איזה ניסיון של אבא שלי לבדוק "לאן אתה יוצא היום"? הוא אף פעם לא שאל אותי לאן אני יוצא, זה היה מצחיק.. אחרי שלא שואלים אותך כל החיים, פתאום באים, שואלים "לאן אתה יוצא? זה נראה מה זה פאתטי.. (...) אז.. בסדר, איזה חודש חודשיים אבל.. הייתי ילד טוב וזהו.

אחרי שגידי מתאר את תגובת הוריו לכך שנתפס לוקח סמים, הוא מייד מתחיל לתאר את משפחות חבריו וחברותיו שהסתבכו באותו אירוע אתו:

אז זהו, וזה פחות או יותר שיקף את החינוך של ההורים שלי. כי כאילו לבד עשיתי את זה. אני שמח עם זה, כי אני רואה אנשים אחרים.. יענו, אני זוכר בדיוק מה, כי את רואה, בכל מקרה, איך כל ההורים מסביב הגיבו. ילדה אחת יש לה שני הורים רופאים, אז הם נעלו אותה בחדר, שבוע נעלו אותה בחדר! עשו לה חיפושים בחדר, החרימו לה את הטיפקס ואת הדבק מגע. חשבו שהיא נרקומנית, קטעים קשים עשו לה! אבא שלה קנה ספריי לבדיקה, שכל פעם הוא מתיז לה על הפנים, מגלה אם היא עישנה. כל מיני דברים מגעילים, יענו, שאת אומרת לעצמך, "דחיל רבק שהילד עוד שבוע יברח לך מהבית, יהיה נרקומן ממש", יענו, חבל לך, כאילו.. או שאבא אחד הוריד לבן שלו סטירה, יענו כפה של החיים, ואמר: "אתה לא הבן שלי יותר" קטעים קשים לילדים היום. זה שהוריד לו סטירה חזר בתשובה (...). ההתדרדרות עם היחסים עם האבא שלו רק התעמקו, ואם אני מצביע על הנושא - הכל בגלל החסך אב שהיה לו וכל זה, הוא חזר בתשובה. (...) זאתי שסגרר אותה בחדר, בסוף היא היום.. היום, היא עזבה את הבית, היא התחילה להשכיר דירה כבר עכשיו, היא ניתקה את הקשר שלה עם ההורים, היא לא מדברת עם אבא שלה כבר איזה שנתיים, רק עם האמא. ואני עם ההורים שלי, כאילו, אני בקשר הכי טוב. הם חברים הכי טובים שלי! ותראי איזה קיצוניות: הוא ברח לחזרה בתשובה, כאילו ברח מקיצוניות לקיצוניות, וההורים שלו בזה לא עושים כלום. והילדה השניה, היא הולכת למסיבות וזה.. היא כאילו, היא נשארה באותו סרט, כי היא מחפשת כל הזמן להחזיר להם, להחזיר גם לעצמה וגם לממסד. אז מזה לא יצא כלום. את מבינה? וההורים האלה עבדו לפי הממסד, פחות או יותר, וזה מה שמסריח בכל הנושא. זה כל הדברים שלמדתי. רק למדתי שאת רואה ש..למדתי להעריך את הבית, פחות או יותר, את הסביבה בכל אופן, כי זה חממה..

מעניין שדרך ההתבוננות בחבריו, בתגובת הוריהם ובתגובת חבריו לתגובת הוריהם, מגיע גידי לתובנות ביחס למשמעות היחסים עם האב ולהשלכות של יחסים אלה על הבן - "הכל בגלל החסך אב שהיה לו, וכל זה, הוא חזר בתשובה", או הבנתו לגבי הנערה - "היא נשארה באותו סרט, כי היא מחפשת כל הזמן להחזיר להם".

הבנים עסוקים בהתבוננות במשפחות חבריהם, בהשוואה מתמדת למשפחותיהם שלהם והערכת המשפחות שלהם, הוריהם, יחסיהם עם הוריהם על רקע השוואה זו. הם אף מנתחים ניתוחים, נותנים פרשנויות ומרחיבים את הבנתם לגבי יחסים, דינאמיקות, השלכות של התנהגויות שונות של ההורים, הן על היחסים והן על אופן התמודדות המתבגרים אתם.

יש לשים לב שהשוואותיו של גידי והדגשותיו הן במשפחתו שלו והן במשפחות חבריו היו על תגובת האבות באופן מיוחד. גם הניתוחים והפרשנויות שעשה גידי ביחס לחבריו, מתמקדים ביחסי המתבגר/ת ואביו/ה. לפיו, תגובת האב והיחסים עם האב קריטיים יותר בגילים אלה בהשוואה ליחסים עם האם. גידי, כמובן, נהנה מההשוואה הזו לחבריו, כי דרכה הוא מעריך ומוקיר את הוריו על תגובתם לאירוע שתיאר. גם בתוך תיאור התגובה לאירוע, גידי מדגיש בעיקר את שבירת הלב של אביו. גידי מצביע על פער בין כיצד אמורים לנהוג אבות וכיצד הם נוהגים בפועל, אבל במקרה זה, אלה הם אבות של אחרים.

1.4 ההשוואה בין היחסים עם האב ליחסים עם חברים

ההשוואה בין היחסים עם ההורים ובין היחסים עם חברים, היא השוואה בין רמות שונות של אינטימיות, היכרות, קרבה, נינוחות ביחסים. היחסים עם החברים מהווים מודל להשוואה, להערכת היחסים.

בר מתאר רמות שונות של היכרות עם אביו לעומת חבריו. בהשוואה הזו הוא מגיע למסקנה, שאינו מכיר את אביו, מפני שהוא מכיר, באופן הרבה יותר אינטימי, את חבריו מאשר את אביו.

- אז אתה אומר שאתה לא מכיר את ההורים שלך, למה אתה מתכוון?

- אה.. המ.. אני לא יודע למה, אבל אני לא..לא.. מתחבר אליהם. אני יודע כמובן מה אבא, מה הוא עשה בצבא, וזה וזה וזה, אבל אה.. פרטים, למשל, שאולי הייתי יודע שיש אצל.. מה חברים שלי נגיד אוהבים לעשות, או קריטריונים שהייתי.. של מה שאני יודע על חברים שלי ועל ההורים שלי, אז.. אין קריטריונים כאלה אצל ההורים, אני לא יודע מאיפה להתחיל. עכשיו כשאת שואלת אותי נגיד, אין לי מושג..

ההשוואה לאינטימיות שיש עם חבריו מעמיקה את תחושת המרחק. לבר ישנו רפרטואר רחב יותר של יחסים, של קשרים, עם עומק, קרבה ואינטימיות, שאינם באים לידי ביטוי ביחסיו עם הוריו. בהשוואה הזו יחסים אלה נראים שטחיים יותר.

אסף, שונה כתמיד בחוויותיו עם אביו, משווה בין אינטראקציה, שהיתה יכולה להיות לו עם חבריו, אך היא מתרחשת בפועל בינו ובין אביו. כלומר, אסף מצליח לחוות עם אביו חוויות, שבדרך כלל חווים עם חברים, וזו חוויה מאד נעימה עבורו.

אה.. כי.. לא יודע להסביר את זה, מה זה עושה. זה פשוט, זה פשוט כזה נחמד ש.. כאילו, שאפשר לדבר אתו על זה קצת יותר, כאילו, נגיד, לעומק מאשר עם סתם חברים, משהו כזה..
עד כאן ההשוואות שעושים הבנים על מנת להעריך את יחסיהם עם האב או עם ההורים. ניתן להתרשם מרמת העיסוק ביחסים, ההתבוננות הקרובה, ההשוואה בין ההורים, בין האחים והאחיות ובין החברים ומשפחותיהם. ההשוואה הנה אמצעי, דרכו מעריכים הבנים את היחסים, והם משתמשים באמצעי זה על מנת להבנות ולהדגיש ולעיתים, להסביר את תחושותיהם, תפיסותיהם וחוויותיהם עם האב או ההורים.

לסיכום פרק זה: עם כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן בגיל 13-14, הבן הופך עסוק יותר ויותר ביחסים בינו ובין האב. הוא מתבונן באב, בהרגליו, ובהתנהלותו. הוא מתבונן ביחסים ביניהם ועסוק בהערכתם. הבן מסתייע בהשוואות עם מערכות יחסים אחרות שהוא מכיר או בהשוואות למערכות יחסים אחרות שיש לאב. אצל 11 מתוך 12 הבנים במחקר, בתוך ההתבוננות על היחסים עם האב מסמנים הבנים פער, מרחק בין האופן בו רוצים שיהיו היחסים ביניהם, ובין היחסים בפועל.
הבנים עברו שינוי. האבות לא בהכרח קולטים שהבנים זקוקים להם באופן אחר מבעבר. הם ממשיכים את שגרת חייהם והבנים תופסים זאת כאדישות, הם מתעניינים כמו תמיד, והבנים תופסים זאת כהתעניינות לא אמיתית. הפער שהבנים רואים, מרגישים ומדברים עליו, עולה מתוך הצרכים החדשים של הבנים מהאב. צרכים אלה, הקשורים ביחסים עם האב, נחווים כקריטיים, ולכן הפער שהם חווים בין האופן בו הם זקוקים לאב ובין המציאות, כרוך בכאב, באכזבה ובקושי גדול, שניתן לראות אותו באופן בו הם מדברים על כך.

2. מרחבי היחסים בתוכם נעים הבנים עם האב

בניתוח הראיון הראשון במחקר, הראיון עם בר, הקטגוריה הראשונה אליה התייחסתי, היתה של "מרחק", כשלעיתים הוספתי לה את המילים "זרות" ו"ניכור".

בקריאה של חלק מהראיונות על ידי קבוצות שונות של peer group, ושל המנחה, התגובה הראשונה היתה החוויה של המרחק מן האב. למרחק, כמושג המתאר את התוכן של הנאמר, היו תכנים שונים ומשתנים: מרחק פיזי, מרחק רגשי, התייחסויות של המתבגר לנוכחות פיזית חסרה של האב, העדר נוכחות רגשית, חוסר מעורבות בחיי היום יום, חוסר נגישות של האב, ואפילו מרחק השנים המפריד בין הבן והאב או מרחק העיסוקים.

האפיון של מרחק, כמרכיב בתיאור יחסי האב והבן, אינו רק פרשני. מפתיע לראות עד כמה המתבגרים השונים משתמשים במילים של מרחק או אי קרבה, בתיאור היחסים או בתיאור נוכחות פיזית ורגשית. בשלב זה של המחקר התייחסתי למרחק כמאפיין של היחסים עם האב. בהמשך תהליך המחקר, תוך כדי ניתוח הראיונות, הגעתי למסקנה, שלא ניתן לאפיין את יחסי האב והבן בכותרת אחת או שניים, מפני שהיחסים עם האב הנם תהליך דינאמי, שנמשך על פני שנות ההתבגרות, ומתרחשים בו שינויים דרמטיים. לכן אתייחס כאן למרחק לא כמאפיין מהותי של היחסים, אלא כנושא שחוזר ועולה ברוב הראיונות, ויש ללמוד את משמעותו.

בשלב מתקדם יותר של ניתוח הראיונות, הקטגוריה של "מרחק" כבר לא נראתה מתאימה בפני עצמה לתיאור ההתייחסות. מצאתי את עצמי כותבת בצד הדף "מרחק וקרבה". לדוגמא, חלק מהשימוש האינטנסיבי בשלילה בדיבור אודות המרחק, הפך לפעמים לביטוי של הימנעות מלהתקרב. ככל שקראתי יותר ראיונות, הבנתי שלא מדובר רק בשלילת המילה ההפוכה, אלא במרחב אשר בו נעים הבנים בין שני קצוות הרצף ביחסים שלהם עם האב. תנועות של גלים, לעיתים של מעברים קיצוניים מקצה אחד לשני. כאשר הם קרובים לקצה האחד, הקצה השני מובלע בתוכו: בתוך הדיבור על המרחק נוכחת המשאלה להתקרב. ובתוך תחושת הניתוק קיימת המשאלה להתחבר. מרחבים אלה מכילים את הכאב ואת הניסיונות, את היוזמות או ההימנעויות.

התחלתי להסתכל על מילים נוספות, בהן מתארים הבנים את יחסיהם עם האב, בנוסף למרחק וקרבה. מצאתי מרחבים נוספים, המתארים עוצמות שונות או איכויות שונות של מרחק וקרבה, בתוכם נעים הבנים והאב: ניתוק וחיבור, נתק וקשר ואף במרחב הפיזי, לראות ולהיפגש.

אספתי את ההתייחסויות האלה, כאשר מלווה אותי השאלה, מה משמעות בחירת המילים האלה, דווקא, לתיאור היחסים עם האב? כיצד קורה, שמתבגרים כל כך שונים, חוזרים לאותן מילים ממש בתיאור היחסים?

גידי, מדבר על המרחק כנושא המשפט:

- המרחק, המרחק הוא לא כל כך רחוק, המרחק. הוא לא מנוכר כל כך ..
- האופן בו גידי מתייחס למרחק מניח, שהמרחק הוא נתון ידוע מראש. כל מה שנוטר הוא למדוד אותו או לאפיין אותו, והוא מעדיף לאפיין אותו בשלילה.
- רועי**, מתייחס אף הוא ל"מרחק" כנתון מראש, כמובן מאליו.
- המרחק הוא כאילו ברור. יש את זה בין כל הורים לילדים
 - מהו המרחק הזה?
 - העובדה שהם אלה שילדו אותך, והם אלה שגידלו אותך, וחינכו אותך, אז בכל זאת יש להם איזה מרחק ממך, גם אם מבחינת השנים. העובדה שהם חיים 30 שנה יותר ממני.
 - גם רועי רואה את המרחק כמובן מאליו, וכשאני שואלת ומבקשת הגדרה או הסבר, הוא הולך לעובדות ביולוגיות, כמסבירות את המרחק- השנים.
 - בר**, מדבר על המרחק שהוא שומר מאביו במונחים של הימנעות מלהתקרב-
 - אני לא רציתי את השינוי הזה, לא העדפתי שהוא יהיה קרוב לבית (...) אני לא יודע למה עד היום אני לא מתקרב אליו כל כך."
 - גם בר מקשר בין שמירה על מרחק פיזי ובין פחד או, לפחות, בין האפשרות להיפגע פיזית על ידי האב:
 - אה.. היתה פעם אחת שהוא סטר לי.. וזה לא מצא חן בעיני בכלל.. וזה היה בגלל משהו מאד שטוטי, ומאז אני לא מתקרב אליו כל כך
 - כאשר מדגיש בר, עד כמה המרחק שלו מהאב או מההורים שונה משאר האחים, ומנסה למפות את יחסיהם של אחיו איתם, הוא אומר:
 - אמ.. אין לי מושג למה זה כך, שני האחים הגדולים שלי, אני יודע שהם קרובים. אחותי הקטנה היא גם מאד קרובה להורים. אחי הקטן הוא יותר קרוב ממני, אבל פחות משאר האחים.
 - לקראת סיום הראיון עם בר, אני (כמעין סיכום) משקפת לו את התחושה שלי, שעלתה תוך כדי סיפוריו ובעצם עושה member checking על התימה הזו:
 - אני לא מרגיש שאני מכיר אותם
 - זהו, כי נשמע שאתה אומר, יש איזה מרחק בינינו, ביני ובין ההורים שלי
 - כן
 - תמיד הרגשת אותם יותר רחוקים ממך, או אותך יותר רחוק מהם?

- אני יותר רחוק מהם, כן.

בר מתאר את המרחק שחש ביחס לאביו, ולעתים להוריו, בכל מיני רבדים. גם ברבדים רגשיים וגם פיזיים.

בניתוח הראיון של בר צירפתי לקטגוריה "מרחק" גם את המילים זרות וניכור. אך אלה היו מילים, שאפיינו את בר, בעיקר, ביחסו אל אביו. הבנים האחרים דברו על "מרחק" גם כאשר ביטאו רגשות חמים כלפי האב.

ינאי, רואה בהתרחקות מהאב תופעה של תהליך ההתבגרות:

- לא יודע, האמת שאני לא יודע להגיד מי יותר.. מי יותר אשם במרכאות, אני או אבא שלי. כי כמה שאני יותר גדל, אנחנו יותר מתרחקים אחד מהשני

- זה מה שאתה מרגיש, שזה מה שקורה?

- כן. זה מה שקורה. מה זה מתרחקים? הוא עדיין אבא שלי ואני עדיין אוהב אותו מאד, אבל אה.. אנחנו גם עדיין מדברים, אבל אני לא יודע, משהו בכל האווירה מסביב..

- מה?

- מה? לא יודע לשים את האצבע מה. זה הכל, הכל.. הכל. אה..

גם אם ינאי לא יודע לתאר או להצביע על המרכיבים של ההתרחקות הזו, החוויה של המרחק מאד ברורה.

שי, מדבר על מרחק דרך שלילת הקרבה:

הוא פשוט לא מבין, נראה לי, מה זה להיות קרוב. ואז אין לי.. אין לי רצון ל.. כאילו להתקרב אליו. בסך הכל מה שיש לי לדבר איתו, זה לשמוע איך היה לו בעבודה, ומה שקורה לו עכשיו וכל זה..

המרחק ששי מרגיש או מתאר הוא לא רק ביחסים בפועל, אלא גם בהבנה של מה זה קרבה. ההכרה בכך, שלשניהם יש מושגים כל כך שונים לגבי מהי קרבה, לא מאפשרת לנסות לשנות את המצב ביניהם, זאת למרות שהמשאלה שיהיו לו יחסים אחרים, קרובים יותר עם האב מאד קיימת, והוא אף יכול לבטא אותה באופן ישיר:

- אתה מרגיש שהיית רוצה שזה יהיה אחרת?

- אה.. כן. רוצה שזה יהיה אחרת. לא במובן שהייתי רוצה ל.. הייתי רוצה לדבר אתו.. כן, הייתי רוצה לדבר אתו, כמו, שנגיד, שחברים. (...) אבל פשוט אין לנו את החיבור הזה. אז, כאילו,

אפשר להגיד, שהייתי רוצה אבא אחר. אבל זה לא באמת ככה, כי לא הייתי רוצה אבא אחר. ואם הייתי רוצה שהוא יהיה בן אדם אחר, אז זה רצון טיפשי נראה לי.

"הייתי רוצה שזה יהיה אחרת", אבל "אין לנו את החיבור הזה" - שי מסמן את הפער בין המשאלות מהיחסים עם האב, ובין מציאות היחסים ביניהם, כפי שהוא חווה אותה. הוא גם מבטא את המשאלה ודן בסיכוייה להתגשם. "אז כאילו אפשר להגיד שהייתי רוצה אבא אחר".

האפשרות, שהיחסים עם האב יהיו קרובים יותר, נראית לחלוטין לא מציאותית.

שי, בנוסף למילים "מרחק", "קרבה" או "חיבור", מדבר על "קשר ונתק" עם אביו.

אמ.. מה אני מרגיש אתו? אני מרגיש שהוא טרחה נורא. (...) הוא.. יותר מדי בא מעמדה של חולשה, שהוא כאילו נורא צריך את הקשר הזה. בגלל שאני רואה כמה שהוא צריך אותי, אני מרגיש שזה.. שאני לא רוצה אותו. (...) כי הוא מין כזה.. הוא הרי צריך את הקשר הזה.. כי אני עוד מעט הולך לצבא, ואז אני מבוגר ושלוש על ישראל. ואני מרגיש "באינה, אני לא צריך אותך כבר עכשיו, כי אין לי כבר מה ללמוד ממך". ואז אין לי שום נכונות לקיים אתו.. קשר חברתי.. פשוט לא מרגיש אתו בנוח.

שי חוזר כאן שלוש פעמים על הביטוי "צריך את הקשר" כשהוא מתאר את אביו ופעם אחת הוא אומר "אני לא צריך אותך כבר עכשיו". החזרה הזו על הביטוי "צריך" בהקשר של האב הינה פתח להבין, שבגילים אלה הקשר עם האב הוא צורך. בפרק הבא אפתח וארחיב את ההבנה שהצורך בקשר עם האב בגילים אלה קריטי כל כך, כי הוא קשור **בצרכים ההתפתחותיים** בתהליך ההתבגרות של הבנים.

כאן ניתן לחוש את הכאב והכעס הכרוכים בתוך תחושת ה"צריך את הקשר", כשאינ קשר בחוויה, ובעיקר כשלא היה קשר כששי הזדקק לו. הקריטיות של הקשר בין האב והבן, והאחריות המיוחסת

לאב במקרים שבהם אין קשר כזה, עולה מתיאורו של שי את יחסיו של אחיו הגדול עם האב:

אה.. עכשיו, אח שלי נגיד, כשאח שלי היה בגילי וגדל, היה לו נתק הרבה יותר גדול עם אבא שלי. ממש ריבים אה.. צעקות. (...) באמת אני חושב שהוא היה צריך לעשות את זה בגיל הרבה יותר מוקדם. הוא היה צריך לעצור ולהבין שמהו פה לא בסדר. אלא מה, הוא עצר והבין את זה, רק אחרי שהוא איבד כבר את הבן הגדול שלו, כשזה היה כבר מאוחר.

אסף, אינו מדבר על מרחק, אלא דווקא על קרבה מאד גדולה ומיוחדת לאב. נראה שאסף מזין אותה בתוכו, ושומר עליה מכל משמר. המרחק היחידי שהוא מזכיר הינו "פער הדורות", וגם אותו הוא ממהר לטשטש.

- נגיד, שרק איתו אפשר, נגיד, לדבר, נגיד אה.. אני כאילו לומד במגמת מוסיקה. מוסיקה זה דבר שמעסיק אותי הרבה. כאילו, נגיד, אמא שלי פשוט לא מבינה בזה, היא די, היא די לא מבינה בזה ואבא שלי כן, כי הוא גם ניגן פעם. אז כאילו רק אתו אפשר לדבר על הדברים האלה, נגיד. על.. אני לא יודע מה, על הקשיים ואיך זה.. וכאילו על מוסיקה באופן כללי, זה כאילו מה שמייחד אותנו. וכאילו שנינו נורא אוהבים מוסיקה.

- אז זה משהו כאילו של שניכם

- כן.

- ואתה מרגיש שהוא מבין אותך בתוך כל הדברים שאתה עושה?

- אה כן, כן. יש לנו קצת ויכוחים, אבל בדרך כלל כן.

- בוא נשמע גם קצת על הויכוחים.

- לא, זאת אומרת זה סתם ויכוחים על.. כאילו על מוסיקה, על אומנים וכאלה, לא.. זה סתם כאילו פער דורות [שנינו צוחקים]. לא יודע איך להסביר את זה. האמת, שזה לא כל כך פער הדורות כאילו, אבל זה פשוט אה.. כאילו הוא בא ממקום כזה, אני בא.. כאילו הוא בא מפה ואני מפה.

- מבחינה של טעמים שונים?

- כן. אבל, בסך הכל, כאילו אנחנו די אוהבים דברים דומים.

המרחק, הקרבה, החיבור, הנתק או הקשר עם האב הינם נושאים שחוזרים על עצמם ביחסים עם האב. הבנים מנסים להעריך את היחסים לאור המושגים האלה, מודדים בינם לבינם עד כמה המרחק הקיים הוא רצוי, מועדף או שהיו רוצים לשנותו. כאילו איזה חבל דמיוני משוך בין האב לבן, שהבן אומד את אורכו, את האפשרות לקצרו, מודאג מאפשרות הקרעו, ובעיקר מהאפשרות שהחבל יישמט מידי האב - שהאב לא יחזיק מספיק חזק, לא ישמור על החבל בשביל שיישארו מחוברים. רוב הבנים מתארים אחיזה מאד רפויה של האב בחבל. הם עצמם נמצאים בקצה השני - מתפתלים, מושכים, הודפים, מנסים לנער את מי שנמצא שם בקצה השני. אסף מרגיש שאביו מחזיק חזק בקצה החבל שבצידו, ובכל

זאת נראה שמשקיע מאמצים לשמור את החבל מתוח – כלומר שיוכל להרגיש את קיומו וחיוניותו של הקשר.

אם עסקנו עד כאן במרחב היחסים בין האב והבן, מעניין לראות איך אלה נראים במרחב הפיזי: **בר**, מתקשה בתחילת הראיון למצוא ממה להתחיל ואני מנסה לסייע, שואלת על ההורים, מעשיהם וכו'.

בר מתחיל לתאר את עיסוקיהם של הוריו ומוסיף:

וכשאנחנו נפגשים זה בסביבות הצהריים..

אני מתפעלת מהאפשרות שהאב בבית בשעות הצהריים, שואלת:

- עם שניהם?

- לרוב כן. בזמן האחרון זה השתנה. כשאבא היה שכיר אז.. לא היינו רואים אותו כמה ימים

- ועכשיו?

- עכשיו רואים אותו קצת יותר כן.

בר, מיוזמתו מדבר על "כשאנחנו נפגשים" כאשר מדבר על שני ההורים. כאשר הוא מתחיל לדבר על האב באופן מובחן, הוא עובר לומר "לא היינו רואים אותו" ו"רואים אותו קצת יותר". אני, תוך כדי הראיון, ראיון ראשון, לא מבחינה במעבר שעשה בר בין המילה "נפגשים" ל"רואים", וממשיכה לשאול מתוך התמונה שבניתי לעצמי:

- עכשיו אתם נמצאים ככה בשעות אחר הצהריים ביחד?

בתוך השאלה אני מציירת תמונה: אתם נמצאים ככה ביחד משעות אחר הצהריים.. בר מייד מתקן ודואג להסדיר את התמונה:

- כן, אבל אנחנו לא כל כך.. נפגשים, זאת אומרת.. בארוחות.. מקיימים ארוחות, יש משהו, מקיימים ארוחות זאת אומרת.. מעודדים להיות נוכחים..

בר אומר כאן מפורשות: כן, אני רואה אותו, "אבל אנחנו לא כל כך.. נפגשים". כאמור, רק בשלב מאד מתקדם של ניתוח הראיונות, הבחנתי שהבנים מדברים על "לראות" את אבא.

רועי: בדרך כלל, אין, כאילו.. בדרך כלל אני רואה אותם כל יום כשאני חוזר מבית הספר. אז אבא שלי חוזר בסביבות 6 אמא שלי חוזרת בצהריים, כאילו.. אז נפגשים. ואחותי חוזרת בסביבות 4 מהבטיס, אז כאילו כל יום רואים אותם בבית בארוחת ערב.

רועי, אמנם מזכיר את המילה נפגשים "כאילו.. אז נפגשים", אבל הוא גם חוזר פעמיים על הפועל לראות - "אני רואה אותם כל יום" "כל יום רואים אותם".

איתי, בשלילה, מדבר אף הוא על היכולת לראות את אבא:

- הוא מגיע בערב, הוא.. הוא כאילו עובד.. המשרד שלו ליד הבית, הוא עובד עצמאי. זה לא שאני לא.. כאילו לא יכול לראות אותו כל היום.

ספי, אף הוא בשלילה מדבר על לראות את אבא אחרי שאבא עבר לעבוד קרוב יותר לבית:

אני לא... אני לא ממש זוכר את השינוי הזה, כאילו זה לא היה איזה משהו שפתאום אני רואה את אבא שלי כל יום וכל זה.

אבי, במשפט אחד חוזר על הפועל "לראות" שלוש פעמים, כאשר הוא מדבר על הזמן בו הוא נמצא עם אביו: אבא שלי, בבוקר אני לפעמים רואה אותו, וחוזר בערב שש שבע, לפעמים יותר מאוחר,

בערב אני רואה אותו בדרך כלל. (...). כשיושבים ביחד אז זה בסלון, רואים ביחד טלוויזיה

האם החזרה על הפועל "לראות", כאשר מדברים על פרק הזמן ביום שבו פוגשים את האב, הינו מקרי?

זה לא נראה כך. החזרה על אותו ביטוי אצל הבנים השונים מעידה בעיני על החוויה של המפגש עם

האב. רואים את האב. לא נפגשים אתו. בר מתקן את הניסוח שלי, ואומר באופן מפורש "לא כל כך..

נפגשים". האחרים משתמשים בפועל הזה כדי לתאר את מה שקורה או לא קורה עם אבא. אבא נמצא

ברקע. לא בהכרח באינטראקציה, הוא נוכח, אך ברמה מסוימת הוא גם נעדר.

אסף, כאשר אני שואלת על הנוכחות של ההורים בבית:

- נשמע שהם בתפקידים, ככה, שעובדים בהם נורא קשה.

- כן.

- מה זה עושה, ככה, לכמה זמן שנפגשים אתם?

- דווקא זה, זה לא ממש מפריע, כאילו הם חוזרים הביתה ב.. בערך בסביבות, אבא שלי חוזר

בסביבות שש, אמא שלי חוזרת בסביבות שבע, כאילו זה.. וגם אם לא, לא, כאילו... כאילו אנחנו

תמיד כאילו מדברים. אף פעם לא.. אין תקופה שאין קשר בכלל. תמיד אנחנו גם ב.. כאילו

בחופשים וזה אנחנו בדרך כלל כאילו ביחד ולפעמים מטיילים, אז כאילו זה לא ממש מפריע.

מעניין לראות כיצד שעת החזרה הביתה הנה סובייקטיבית וקשורה, לא לשעה עצמה, אלא למה

שקורה, כאשר מגיע ההורה הביתה.

גידי מתאר את עומס העבודה של אביו:

אבל עכשיו הוא עצמאי, והוא עובד נורא קשה, הוא נורא אוהב את העבודה, הוא workaholic, הוא מטורף על זה והוא חוזר הביתה די מאוחר ב- 6.00, 7.00 וזהו.. גידי חווה את שעת החזרה של אביו כ"די מאוחרת". העבודה של אביו היא מרכז חייו של האב ובבית, כלפי גידי, מתואר האב כ"אדיש, לא אכפת אפילו", לעומת התיאורים של המעורבות האינטנסיבית של אביו של אסף ואמו במצבו הלימודי, מצבו החברתי וכדומה. ניתן להבין את ההתייחסות של אסף לשעת החזרה של ההורים כגורם פחות משמעותי, מפני שכאשר ההורים מגיעים הביתה, הנוכחות שלהם מאד מורגשת. הנוכחות הזו מודגשת במילים: "כאילו אנחנו תמיד כאילו מדברים".

3. סימון הפער בין המשאלות ליחסים עם האב ובין חוויית היחסים במציאות

במהלך הראיונות עם הבנים, שבה ועלתה בי, בכל פעם מחדש, התחושה, שהמשימה לדבר על אבא ועל היחסים אתו, היא משימה מאד קשה; טעונה רגשית, כרוכה בכאב, במאבקים פנימיים, נוגעת במקומות בהם הבן מרגיש הכי פגיע.

כשניגשתי לנתח את הראיונות, הבחנתי שיש הבדל בין האופן בו מדברים הבנים על נושאים שונים בחייהם, ובין האופן בו הם מדברים על האב. התחלתי לעקוב אחר שינויים אלה ולהסתכל על המאפיינים שלהם. לאט לאט הבנתי את מקור התחושות שעלו בי תוך כדי הראיונות. רוב הבנים ביטאו קושי ביחסים עם האב לא בהכרח בתוכן של מה שאמרו, אלא באופן בו דברו על כך.

התחלתי לאסוף את המשפטים, בהם הבחנתי באותם מאפיינים צורניים, מהראיונות השונים. רק לאחר שעמדו לפני משפטים אלה והסתכלתי על תוכנם, ראיתי שהם עוסקים בפנים שונים של חוויית הנוכחות הנעדרת של האב בחייהם. בשלבים הרבה יותר מאוחרים בעבודה, הבנתי שהנוכחות הנעדרת הינה מרכיב אחד מתוך מכלול מאפייני היחסים עם האב, המעוררים את התחושות הקשות אצל הבן. ניתן לומר, שביחסי האב והבן נפערים פערים בתחומים שונים של החיים, ובעיקר של היחסים, פערים בין המשאלות של הבן ובין חוויית האב הכוללת או היחסים איתו בפועל. לפערים אלה מימדים שונים - כל מה שיכול היה להיות עם האב בעבר ולא קרה, כל מה שצריך לקרות בהווה ולא קורה, וכל מה שהיו רוצים שיקרה בעתיד.

חלק מהבנים מדברים ומתארים באופן פתוח וישיר את ה"פער" שהם חשים על מימדיו השונים. לחלק מהבנים ההכרה בקיומו של פער כזה מלווה בכאב, ויש להם קושי להודות בקיומו או לתאר אותו. ניתן

להבחין בכך כשהם מדברים על פער כזה דווקא דרך מה שהם לא אומרים. אבל רובם, כאשר הם מגיעים למקומות אלה בראיון, מתחילים לזוז בכיסא באי נוחות, דיבורם הופך איטי ומלא בהשחיות, הם מחפשים מילים מתאימות לבטא את מה שהם רוצים ולא תמיד מוצאים אותן, הם מדברים בשלילה (negation), או שהם מסתייעים בכל מיני מילים, שמסייעות בהתארגנות עם התוכן הרגשי, שרוצים לבטא אחריהן.

פרוייד (1925), ראה בשלילה (negation) ביטוי לתוכן מודחק: "כל חומר של רעיון, מחשבה או דימוי מודחקים מוצאים את דרכם למודעות, בתנאי שאותו חומר מוצג בשלילה שלו". ניתן לראות, הוא טוען, כיצד התפקוד האינטלקטואלי מופרד מהתהליך האפקטיבי. מה שמתרחש בתהליך זה, הוא מעין קבלה אינטלקטואלית של מה שמודחק, בעוד שמה שהיה חיוני להדחקה נשמר. לשלול משהו בשיפוט, הוא בסופו של דבר לומר "זה משהו שאני מעדיף להדחיק" בעזרת הסימבול של השלילה, החשיבה משחררת את עצמה מההגבלות של ההדחקה ומעשירה את עצמה בחומרים שהינם חיוניים לתפקוד עצמו. אין עדות חזקה יותר שהצלחנו במאמץ לגלות את הלא מודע, מאשר המטופל המגיב לפירוש כלשהו באמירה "לא חשבתי כך", או "מעולם לא חשבתי על כך".

רוג'רס ושותפיה, (Rogers et-al., 1999) מתארות את השפות של מה שלא יכול להיאמר "languages of the unsayable". זוהי כותרת הלקוחה מקובץ מאמרים העוסקים בניתוח ספרותי במשמעות

ה"שליליות" (Negativity), שהיא חלק מכל שפה פואטית, פילוסופית והיסטוריוגרפית.

מה שלא נאמר לא יכול להתפרק לחלקים או להיכלל בקטגוריות. אולם, עדות למה שלא נאמר, יכולה להימצא בחומר ששפתו הנה השפה של מה שלא יכול להיאמר. אמנם אי אפשר לומר מה שלא נאמר, אבל ניתן להראות את כפל המשמעויות המסמל את הדינאמיקה בין מה שנאמר ומה שלא נאמר ברגעים של שלילה, התחמקות, חזרה, הכחשה, היסוס, ערפול ושתיקה. הכותבת ושותפותיה מציעות דרכים כיצד לפרש את המשמעויות באופן סיסטמטי ועדיין להיות רגישים לנושאים של סמכות ותקפות, במיוחד בשיח עם ילדים או מתבגרים, כמו במחקר הנוכחי. מהזווית הפסיכולוגית הן מבחינות בין מה שלא נאמר מפני שהושמט, מפני שאינו יכול לבוא לידי ביטוי בקונטקסט של הראיון הספציפי, מפני שהוא קשה לביטוי בכל קונטקסט שהוא, ולבסוף, לדברים שמסוכן מידי לדבר עליהם או לדעת אותם. אפיונים אלה של פירוש הטקסט מופיעים לכל אורך הממצאים, והפרק הנוכחי מציג את הבולטים בהם.

חלק מהבנים עברו בראיונות תהליך שבו ניתן להתחקות אחר חומרים ש "לא יכלו להיאמר" בתחילת הראיון ונאמרו מפורשות בסופו.

לאופן בו מדברים הבנים על הפער שהם חווים ביחסים עם האב, מתלוות המילים בהן הם בוחרים לתאר את יחס האב או היחסים אתו: המרחבים בהם עסוקים הבנים, כשהם עסוקים בפער הזה, הם של פתיחות ואי פתיחות של האב, התעניינות ואדישות.

ספי היה מאד צמא לדבר. הוא לא חיכה שאני אשאל שאלות. הוא דיבר בשטף על תחומים שונים בחייו. אביו, והוריו בכלל, כמעט שלא הוזכרו במהלך השעה הראשונה בראיון, מלבד אין ספור אמירות ש"הכל בסדר" אצלם במשפחה, "כמו שצריך". בשלב מאוחר יחסית שאלתי באופן ממוקד:

- אני רוצה לשאול על היחסים עם ההורים. זה לא חייב להיות דווקא על מריבות או משהו, אלא בכלל, פשוט להכיר אותם, להכיר את היחסים האלה עם אבא ועם אמא ביחד ולחוד.. האופן בו אני מנסחת את השאלה מעיד על החוויה שלי את ספי בראיון. גם אני משתמשת בשלילה, כמו ספי, אני אומרת מה זה לא חייב להיות, מפני שעד לאותו שלב בראיון ספי דיבר בעיקר על מה שאין ביחסים: לא רבים, לא צועקים, לא יוצאים בעצבים מהבית.

ספי מתחיל לענות לי בשטף שמאפיין את דיבורו, השימוש האינטנסיבי בשלילה וכדומה, ואז פתאום משהו מתחיל להשתנות בשטף הדיבור. הוא מתחיל מדיבור מובחן על האם, ואז חוזר לדבר על ההורים: - אני גם לא ממש מדבר אתה כאילו על דברים.. כאילו.. ההורים שלי לא.. אנחנו לא.. מדברים בדיוק עלי או עליהם. כל אחד והדברים שלו, אנחנו.. אני רואה משפחות שנגיד ההורים מדברים עם הילדים שלהם אה.. לא יודע, הרבה יותר כזה ביחד.. ואני לא, אני כזה.. הם לא בדיוק יודעים מה קורה אתי, איפה.. איך אני עם החברה שלי, איך אני.. הם בעיקר מתעניינים בלימודים. הם יודעים שיש לי חברים, שאני נהנה בצופים, הם לא.. לא שואלים: "נו מה שלומך" ודברים כאלה.. זה לא מחוסר התעניינות, זה דווקא.. זה כאילו זורם ככה. אנחנו לא.. אנחנו לא.. לא מדברים, את יודעת, שיחות פה ושם, הכל כזה, "היי מה נשמע" ודברים כאלה, ואותו דבר גם עם האחים שלי. גם לא.. לא.. בדיוק, את יודעת, לא מדברים.

כאן פתאום שטף הדיבור של ספי הופך להיות מהוסס יותר, איטי יותר, קשה לו למצוא את המילים המדויקות, הרבה הפסקות. 14 פעמים מופיעה המילה "לא" בקטע המובא כאן. ההורים מתוארים בעיקר, דרך מה שהם לא עושים, דרך מה שלא קורה אתם. השימוש בשלילה מאד אינטנסיבי.

ספי לא מדבר כאן באופן מובחן על האב, אלא על שני ההורים. בהמשך הראיון ספי מדבר באופן מובחן יותר על ההורים, ומשם עולה, שחוסר ההתעניינות בו מאפיין את האב יותר מאשר את האם: הוא לא ראה אותנו, לא מתעניין, לא בא להופעות שלי, לא היה בעניינים, בלימודים, בחברים.. כאשר הוא מדבר על שני ההורים, למרות מרכזיותה של האם בחיי היום יום שלו, נדמה שספי מדבר על משהו יותר מהותי. "הם מתעניינים רק בלימודים" ו"לא מדברים". האם זו דרכו של ספי לתאר יחסים אינסטרומנטאליים מצד הוריו, שאין בהם מקום לדבר על רגשות, תחושות וכו' כמו שהוא רואה שיש אצל חבריו והוריהם? ניתן לראות כמה הוא אמביוולנטי לחשוף דברים אלה. מיד הוא מצרף שלילה "זה לא מחוסר התעניינות זה דווקא..". וכאן הוא נשאר תקוע בניסיון לתת לזה גוון חיובי, וחוזר לתאר את מה שהוא מרגיש עם ההשחיות וחיפוש אחר מילים מתאימות.

שי, כאשר הוא מתחיל לדבר על אביו אומר:

אבא.. אמ.. איפה אבא? שאלה טובה, איפה אבא?

מאוחר יותר בראיון:

עכשיו, איפה אבא עכשיו? בגלל שאני, בעצם, לא גדלתי אתו, כאילו לא.. לא היינו הולכים אה.. משחקים כדורגל או משהו.. אז אין לי אתו אינטימיות רגשית, אין לי אתו אינטימיות בעצם בכלל. נגיד, אף פעם לא הייתי הולך לדבר אתו על אה.. החברים או בנות או גם כשאתה קטן יותר, אז על זה שלא בחרו אותך לשחק כדורגל או משהו כזה. אף פעם גם לא דברתי אתו על דברים כאלה, כי הוא גם לא יכול להבין, (...) כי הוא פשוט נורא שונה. (...) אני פשוט לא מתחבר אליו.. בגלל זה גם קשה לי.. בכלל קשה לי נורא לנהל אתו שיחה, קשה לי להקשיב לו מדבר. הוא בן אדם עם נורא בעיות של כישורים חברתיים, אני חושב, נורא נמוכים (...) אמ.. איפה אבא? אבא עובד, נניח חוזר הביתה, אני אומר לו שלום, מה נשמע וזה, הוא מספר משהו, הכל טוב. זה פחות או יותר היחסים שלי אתו.

בכל פעם ששי מתחיל לדבר על האב הוא זקוק למעין אתנחתא, מעין התחלה שמאפשרת התארגנות: אבא, איפה אבא? שי כאילו נעצר לחשוב על האב, לא מוצא אותו בתוכו, מחפש אותו בכל פעם מחדש. גם הוא, כמו ספי, מדבר על מה לא היה לו עם אביו. קשה לו. שלוש פעמים במשפט אחד חוזר שי על הביטוי "קשה לי" כאשר הוא מדבר על אביו. שי מבטא באופן גלוי ופתוח את האכזבה על כל מה שלא קרה ומה שלא קורה ביחסים שלו עם אביו. התוכן והאופן בו שי מדבר על כך נותנים ביחד תמונה,

מפתח, להבין בנים אחרים, שאינם יכולים לבטא את רגשותיהם הכואבים באופן כל כך פתוח, אבל מסתייעים באותם אופני דיבור, שמעידים על רמת הקושי שחווים, כאשר מתארים אותן תחושות. **גידי**, שרוב הראיון מדבר בשטף עם ביטויים לשוניים מאד עכשוויים, ואפילו צבעוניים, נשמע כך בתחילת הראיון:

סך הכל מבחינת יחסים באופן כללי, אני מאד אוהב את ההורים שלי והיחסים שלנו נורא פתוחים (..) ופחות או יותר, אני אישית, יש דברים שאני נורא מעריך בחינוך שלהם, שזה חינוך מאד פתוח.. (...) נגיד, להתנגש עם מורים וכאלה, אז קודם כל אני עשיתי, קודם כל אני עמדתי מולם, ובסוף, ממש במקרה הקיצוני, הייתי קורא לאמא. תמיד הייתי יכול, לא מבחינה זו שפחדתי או משהו, זה גם הפתיחות, תמיד הייתי יכול להגיד וישר היו עומדים מאחורי, לא משנה.

בתחילת הראיון, גידי מדגיש את הפן החיובי ביחסיו עם הוריו. שלוש פעמים בקטע זה גידי מזכיר את השורש פתח: "היחסים פתוחים", "החינוך מאד פתוח", "זה הפתיחות". התייחסויות אלה מלוות במילים חמות - "אני מאד אוהב" "נורא מעריך". כלומר, למושג "יחסים פתוחים", גם אם לא לחלוטין ברורה כאן הגדרתו, ישנה משמעות חיובית ואפילו אידיאלית.

הרבה יותר מאוחר בראיון, גידי חוזר למונח "פתיחות", הפעם הצורך להראות תמונה אידיאלית פחות נוכח, וישנה דפרנציאציה בין ההורים. קצב הדיבור משתנה, קשה יותר למצוא את המילים: גם האמת היא.. אבא שלי הוא לא בן אדם הכי הכי פתוח והכי הכי.. הוא גבר.. את יודעת.. (...) תני לו לדאות שהבן שלו טוב לו, תני לו לשבת פה ליד הטלוויזיה, כזה בן אדם הוא.. הכל רגיל, אפילו לא אכפת, הוא אדיש. הוא בן אדם אדיש. הוא כאילו מתעניין וזה, אבל.. אם הכל בשקט והכל בסדר.. סבבה.

כאשר גידי מדבר על האדישות של האב, הסגירות שלו, אי האכפתיות והכאילו התעניינות, ישנה עצירה בשטף הרגיל, ישנו קושי לבטא זאת. בתחילת הראיון גידי מתאר את האב באופן מאד חיובי, אולי באופן שהיה רוצה לראות אותו (עוד נחזור לכך בהמשך), ורק בהמשך הראיון יכול היה להביע את אכזבתו, את הפער בין האופן שבו הוא רוצה לראות את אביו, ובין האדישות שלו, חוסר האכפתיות שלו או הסגירות.

העיסוק ב"פתיחות" של האב מלווה את גידי לאורך כל הראיון, ודרך העיסוק בנושא זה, ניתן לראות את התהליך, שהוא עבר כמרואיין איתי. בתחילה, בניסיון לתאר תמונה ורודה הדגיש את הפתיחות

בבית כערך מאד חשוב מבחינתו. רק מאוחר יותר יכול היה לומר שאבא בעצם "לא הכי פתוח", ובשלב עוד יותר מתקדם בראיון אמר דברים אלה:

.. אה.. אני חושב שאבא שלי נהיה קצת יותר פתוח.. כי הוא חווה על בשרו, הוא חווה, הוא חווה את זה שהתנסיתי בסמים ודברים מסריחים, ואני חושב שהוא טיפ טיפה, נהיה יותר פתוח ונהיה קצת יותר, נהיה יותר, קצת יותר מקשיב. לא בהרבה, כי הוא בן אדם שנורא עומד על שלו.. גידי לא מוותר על המשאלה שאביו יהיה יותר פתוח. כאן הוא מקביל את המושג "פתוח" עם המושג "מקשיב". על רקע ההעמדה של הפתיחות כמאפיין אידיאלי של היחסים עם ההורים, עולה בי השאלה, האם היה צריך גידי להתנסות בסמים ולהיתפס, על מנת שאבא יהיה קצת יותר פתוח? קצת יותר מקשיב?

ינאי, מסמן אף הוא את ה"פער" בתיאור של מה שלא קורה ביניהם. הוא מסתייע בהשוואות להדגיש את דבריו, וניתן אף לראות בקטע זה, הן את ההשהיות, הן את ההסתייעות במילים "מיותרות", וכמובן את המילים בהן הוא משתמש על מנת לתאר את היחסים.

- ההורים שלי, מאד קשה להם להיפתח, לדבר על זה ש.. שקשה להם, או שיש בעיות, או שאני יודע מה? אה.. אה.. זהו. בעצם, אני יודע ש.. אין לי הרבה שיחות עם ההורים שלי על.. אני יודע מה.. על.. עניינים של הרוח או דברים כאלה. ואני יודע של.. לחבר שלי למשל, ההורים שלו מאד פתוחים בעניין הזה. (...) יש איזה הרגשת ניתוק כזאת אה.. ריחוק, כשאי אפשר לדבר על דברים ש.. כשאי אפשר לדבר על דברים.

- כשאתה מדבר על תחושת הריחוק והניתוק, יש איזה הבדל בהרגשה הזאת כלפי אמא או כלפי אבא?

- אה.. כן, אה.. כן. אמא שלי הרבה יותר.. היא הרבה יותר פתוחה.. ופחות אדישה לעולם מאבא שלי אה.. אני יודע? (...) אה.. אה.. אצל אבא שלי זה.. (וחוזר לדבר על האם) .. אבא שלי, אבא שלי רוב הזמן בעבודה. אני יודע מה.. כשהוא מגיע הוא הולך לישון אז אה.. הוא קם בתשע, עשר, לא יודע.. (...) .. הוא זה שתמיד מתעניין מה קורה ומה זה, אבל זה כאילו התעניינות כזאתי, לא יודע, זה לא נראה התעניינות אמיתית אף פעם.

קשה לינאי לתאר חלקים אלה ביחסים עם הוריו. אם אאסוף את ה"מילים מיותרות" בקטע הזה: "או שאני יודע מה?" "זהו בעצם" "אני יודע ש..." "אני יודע" "אני יודע מה?" "לא יודע", ניתן לראות שמה שמתחיל מתחושה של ידיעה נגמר בתחושה של אי ידיעה, שתיהן לא מודעות, כמובן.

המילים החוזרות בקטע הזה מאפיינות גם בנים אחרים בתיאור היחסים עם האב או ההורים: "קשה להם להיפתח" "הרגשת ניתוק" "ריחוק", בהשוואה בין האב לאם - "היא הרבה יותר פתוחה... ופחות אדישה לעולם" "כאילו התעניינות כזאתי" "לא נראה התעניינות אמיתית אף פעם".

גם אם הוא מתחיל לדבר על ההורים, כאשר אני שואלת, האם ישנה הבחנה בין שני ההורים, האב בולט בתיאורו כנעדר - "אבא שלי רוב הזמן בעבודה", או כנוכח נעדר "הולך לישון" "כאילו מתעניין". הפער הזה בין האופן בו היה רוצה ינאי שייראו היחסים, ובין התמונה העגומה שהוא מתאר הנו כואב, קשה לו להודות בזה קודם כל בפני עצמו, ואחר כך גם בפני. לא במקרה, חלקים אלה מופיעים לקראת סוף הראיון ולא בתחילתו.

כמו אצל ספי, גם אצל ינאי לדיבור יש משמעות מיוחדת בהערכת איכות ומשמעות היחסים: "מאד קשה להם להיפתח, לדבר על זה ש.. קשה להם או שיש בעיות", "אין לי הרבה שיחות עם ההורים שלי על (...). עניינים של הרוח או דברים כאלה", ותחושת הניתוק או הריחוק קשורה בכך ש"אי אפשר לדבר על דברים".

4. הסתייעות במילים מקדימות כאשר מתחילים לדבר על האב: עכשיו, אבא..

קודם לכן, שי אמר: "אבא, איפה אבא?" מספר פעמים במהלך הראיון, כאשר הוא רצה להתחיל לדבר על האב. התייחסתי לכך כאל התחלה של מעין התארגנות בחשיבה, מציאת האב במפה הדמיונית, בעיקר חיפוש האב במפה הזו.

ספי מתחיל כך, כאשר אני שואלת לגבי יחס הכבוד שלו אל אביו: "בוא נאמר ככה, נתחיל עם זה ש.. עכשיו כבר לא, אבל פעם הייתי הולך אתו לבית כנסת... הייתי ממש סובל שמה (...). ממש לא נהניתי כי זה היה בשבת בבוקר. אבל הייתי הולך כי זה עניין של כבוד. אז כיבדנו אותו"

מול הניסיון הנואש של ספי לתאר את אבא כאבא "חכם כזה", שהוא נותן לו כבוד, "כי כולם ככה", הוא לראשונה, במהלך הראיון, מתאר תחושה שלילית הקשורה לאב. ניתן לראות עד כמה קשה לו לעשות זאת, על פי ההתחלה הארוכה, המלאה ב"מילים מיותרות", והדאגה להזכיר, שמה שמתאר שייך לעבר, ולא להווה.

תשומת הלב למילים המקדימות, כאשר מדברים על אבא, התחילה אכן עם ספי, שהיה המרואיין השני במחקר. כאשר ספי מתחיל לדבר על אביו, הוא מתחיל את המשפט במילה "עכשיו". למילה "עכשיו" יש משמעות של זמן, זמן הווה. אלא, שלאופן בו ספי השתמש במילה זו, לא היה שום קשר לציון זמן כלשהו. חשבת, שאולי זהו סגנון דיבור המאפיין מתבגרים, מעין סלנג מקובל, אלא שתוך כדי הקריאה החוזרת ונשנית של הראיונות, והמפגש החוזר ונשנה עם אפיון זה של דיבור על האב, נראה שלמילה "עכשיו" בתחילת המשפט, כשמילה זו אינה מצביעה על הזמן עליו מדבר הבן, יש פונקציה. והיא נושאת בחובה משמעויות ששופכות אור על החוויה של הדיבור על האב.

ספי: עכשיו, לאבא שלי, היו נישואים קודמים... (..) עכשיו, עם אבא שלי, הייתי מדבר על העסקים שלו, כל הזמן הייתי מתעניין עם זה.. ואפילו, אפילו חשבנו פעם שאני יעבוד אתו קצת, והוא תומך בזה שאני ילך בדרכו ואתו. בשלב זה עוד לא היה ברור מה משמעות המילה "עכשיו" בהקשר של האב. היא צוינה כמייחדת את האב, מפני שלאורך כל הראיון השתמש ספי בהתחלה זו, רק כאשר דיבר על האב.

אם נתבונן קרוב יותר בתוך המשפטים, הרי שבמשפט הראשון המילה "עכשיו" מתחילה את המשפט בו מספר ספי על הנישואים הקודמים של אביו. אינני יודעת מהן תחושותיו ביחס לעברו של אביו. במשפט השני, ספי מגדיר את נושא המשפט, אבא. אלא שההבניה של המשפט "עכשיו, עם אבא שלי" מרמזת על מה שיבוא אחר כך. הוא לא מדבר על האב, אלא על עצמו עם האב. ספי מדגיש את היוזמות שלו מול האב: "הייתי מדבר על העסקים שלו, כל הזמן הייתי מתעניין עם זה". הוא לא רק היוזם, אלא האקטיבי היחיד בסיטואציה הזו. הוא לא אומר "דיברנו" אלא הייתי מדבר. בהמשך המשפט, המילים "ואפילו אפילו" מבטאות עד כמה המחשבה שלו להיות קרוב לאבא, לעבוד עם אבא, היא כל כך נשגבת ורחוקה. כאן הוא כן אומר "חשבנו פעם", אך בהמשך המשפט שוב הוא ואבא בנפרד, ואבא "תומך בזה שאני ילך בדרכו ואתו". כלומר ה"חשבנו" מתפצל למחשבות או הצעות, אולי הפנטזיות של ספי מול התמיכה של אבא, שהוא ילך בדרכו ואתו.

בראיון השלישי, עם גידי, ההסתייעות במילה "עכשיו" בלטה יותר, והפעם ניתן היה לומר קצת יותר על המשמעות של השימוש בה.

גידי, כאשר הוא מדבר על האופן בו כל המשפחה מתגייסת לעזור לאם עם האחות הנכה אומר: משתדלים להטיל את העומס, ספונג'ה אחותי עושה כזה, כאילו יש פחות או יותר חלוקה. עכשיו, עם אבא שלי.. כולם עושים את כל הדברים האלה, אבל אבא שלי לא. לא מבחינה.. כאילו..

שובניזם יפה, הייתי אומר, זה האבא עובד. אבל זה לא בגלל שהוא.. זה לא האישה תקועה במטבח והאבא עובד, אלא זו חלוקת תפקידים פחות או יותר, לא יודע, זה נראה לי כך."

כאשר גידי מכניס לתמונת המשפחה שהוא מתאר את אביו, שטף הדיבור שלו נעצר, הוא מתחיל עם מילה שאין לה קשר ישיר לתוכן, עליו הוא מתחיל לדבר. "עכשיו, עם אבא שלי.. (מעניין לציין שזו אותה התחלה בדיוק כמו של ספי "עם אבא"). אל מול התיאור של המשפחה המאוחדת, המתגייסת לעזור בעול הכבד, האבא יוצא דופן, לא שותף בחלוקת העומס. יש לגידי קושי עם מה שהוא עומד לספר. הוא רוצה שאבא ייראה טוב בראיון, התוכן של התיאור אינו פשוט לגידי עצמו, אבל הוא רוצה להיות כן. גידי צריך להתארגן מול המאבק הפנימי שיש בתוכו, כאשר הוא עומד לתאר את העובדה, שאבא לא שותף במאמץ המשפחתי. התהליך שהוא עובר תוך כדי דיבור נראה כך: הוא מתחיל עם התחלה שמהווה סוג של אתגרת, ציון הנושא, ואז הוא אומר את המשפט שהיה לו קשה להגיד: "כולם עושים את כל הדברים האלה אבל אבא שלי לא". אחרי המשפט הזה נעזר גידי בשלילה. הוא כמעט מתנצל כשהוא אומר "לא מבחינה כאילו.. ואז הוא לוקח מילה שיש לה קונוטציה שלילית - "שובניזם" ומחבר לה את המילה "יפה". הוא ממשיך בנימת ההתנצלות: "זה האבא עובד, אבל זה לא בגלל שהוא.. הוא אפילו לא מצליח לומר מה אבא הוא לא, קל לו יותר לבטא מה אמא היא לא: "זה לא האישה תקועה במטבח והאבא עובד". הוא מסיים את הקטע הזה במה שמדגיש את הבלבול או המבוכה, שהיה שרוי בהם ברגעים אלה: "לא יודע, זה נראה לי כך.."

בהמשך לאותו קטע גידי אומר: "עכשיו, הוא עובד הרבה מאד.. מה שאני אוהב בו.. מה שאני הכי למדתי ממנו.."

גידי ממשיך את הקטע עם אותו סגנון דיבור המתחיל במילה "עכשיו". נראה שאחרי שהציג אפיון של האב, שהוא בעייתי מבחינתו של גידי, הוא ממשיך להסביר את התנהגות האב בעבודה הרבה שלו, ועובר לבטא את רגשותיו החמים אליו.

אם כן, מהי הפונקציה של המילה "עכשיו" בקונטקסט הזה? אולי התארגנות מול המאבק הפנימי שהוא שרוי בו? מול האמביוולנטיות שהוא חש? מול הפער בין הרצוי למצוי במה שהוא מתאר?

גידי ממשיך ומתאר את האב, את סדר יומו הקבוע, בפירוט שמעיד על התצפיות האנטנסיות והטעונות, שהוא עושה על אביו:

אז אני רואה אותו כאדם פורה ויצירתי. אבל כשהוא חוזר הביתה, ב-7.00, בין 6.00 ל 7.00, יש לו סדר נורא מדויק של שנים. כאילו הוא בא מהעבודה, אני יכול לתאר לך מההתחלה ועד הסוף

מה הוא עושה, ואני יחתום לך שזה לא משתנה וזה לא ישתנה, והוא חוזר, והוא חוזר.. קודם כל הוא קם בבוקר, ישר הולך לאמבטיה, ישר יוצא, קודם הכין ארוחת בוקר קלה, תה וטוסט, תמיד זה תה וטוסט, ואז הוא מכין לו סנדביץ', הולך להתגלח, לוקח את התיק, מביא אותו לכאן, שם את הסנדביץ' בתיק ויוצא לעבודה. תמיד אותה הדרך, זה השגרה המחרידה, כן. בעבודה הוא נמצא עם אותם אנשים כבר עשרים שנה, אנשים שאני אישית מאד אוהב, עובד, עובד, עובד, חוזר הביתה, והוא חוזר הביתה, ישר אוכל (...). שותה, מציע לכולם קפה שחור, מבשל קפה שחור, בדרך כלל זה הזמן שאני רואה אותו (...). ואז הוא שותה את הקפה, ובום מתפחלץ ליד הטלוויזיה.. והוא בן אדם מאד עייף, הוא עובד מאד קשה, וישר אחרי העבודה הוא נורא עייף, אז הוא יושב לראות טלוויזיה.. עכשיו, אם אני רוצה ממנו משהו, אם אני מדבר אתו וזה, אני פשוט מתיישב לידו וסבבה, הוא שם כאילו וזהו.

גם כאן אפשר לראות את הקושי או המורכבות של הדיבור על האב עבור גידי: בהתבוננות מדויקת, גידי מתחיל עם תיאור החלקים החיוביים שמאד חשוב לו שאביו מייצג אותם עבורו - "פורה ויצירתי", אלא שמייד אחר כך הוא מתחיל את המשפט עם "אבל", ומתאר את "השגרה המחרידה", אבל נראה שאפילו בביטוי זה יש סלחנות מסוימת כלפי שגרת יומו של האב. הביטוי החרוף יותר כלפיו מודגש כאשר הוא אומר "ובום מתפחלץ ליד הטלוויזיה". כאן הביקורת על האב, ואולי אף הכעס על היותו נוכח נעדר כפוחלץ, באים יותר לידי ביטוי, ומיד עובר גידי להסביר את האב, להתנצל בשמו, להבין אותו: "והוא בן אדם מאד עייף, הוא עובד מאד קשה, וישר אחרי העבודה הוא נורא עייף, אז הוא יושב לראות טלוויזיה". כאן גידי מעדן את התמונה שצייר קודם לכן, אבל הקושי שבסיטואציה זו מבחינתו של גידי, והקשר שלו עם אביו, בא לידי ביטוי בהמשך המשפט: "עכשיו, אם אני רוצה ממנו משהו, אם אני מדבר איתו וזה, אני פשוט מתיישב לידו וסבבה, הוא כאילו שם וזהו". זהו משפט, שכאשר שמעתי אותו בראיון הרגשתי צביטה, וכך בכל פעם מחדש כאשר אני קוראת אותו. גידי רוצה להראות עד כמה אבא, בכל זאת, נגיש לו, הוא רוצה לצייר תמונה ורודה ונדמה שהצבעים האפורים נשפכים לו מבלי משים. האופן בו בונה גידי את המשפטים - האקטיביות שלו מול הפאסיביות, או הנעדרות של האב מהתמונה, מבנה את התחושה שמבטא גידי בסופו של דבר: "הוא כאילו שם".

אסף, ממעט הציטוטים שהבאתי עד כאן מהראיון אתו, ניתן להתרשם מהשימוש האינטנסיבי במילים: "כאילו אה.. אז, נגיד..". יחד עם זאת, בתוכן, אסף מתאר מעורבות מאד אינטנסיבית ויכולת לדבר עם האב ועם האם באופן שעוזר לו ומרגיע אותו:

- אה.. כאילו, בתקופות שנגיד, שהיה קשה לי בלימודים, שזה בעצם כאילו עד לפני איזה שנתיים, אז כאילו שניהם אה.. כאילו התייחסו לזה בחומרה, כאילו הם, הם, הם שניהם כאילו באותה מידה דחפו אותי כאילו נגיד, ללכת לשיעורים, כאילו לשיעורים פרטיים. וכאילו, כאילו הם שניהם, הם שניהם מתייחסים לזה בשיא הרצינות. כאילו לא היה כאילו, איזה הבדל ביניהם.

- ואיך זה היה בשבילך ככה שהם דחפו?

- זה בסך הכל מה ש.. מה שהביא אותי כאילו ל.. לשיפור, כאילו אני מאוד מעריך את זה.

- זה עזר לך.

- זה עזר לי מאוד. כן. כאילו באמת אם, אם, אני חושב שבאמת הם היו, כאילו בלי הדחיפה שלהם אני לא, אולי אפילו לא הייתי מצליח. כאילו זה בזכות גם המאמץ שאני עשיתי בעצמי, אבל הם דחפו אותי לזה.

- ואיך היתה המעורבות שלהם, באיזה אופן, בשיעורים פרטיים או בלהסתכל על המבחנים, לברר אתך, לדבר עם המורים, כאילו איך זה התבטא?

- במתמטיקה אפילו, כאילו אבא שלי, אבא שלי הוא כאילו ממש טוב בזה. כאילו אז אה, אז הוא, הוא תרגל איתי הרבה שעות, כאילו ו.. עד כאילו כמה שעות לפני הבגרות כאילו, ישב איתי. ולפני הבגרות כאילו כזה, עשה לי שיחה כזה, וכאילו הרגיע אותי והכל. ואמא שלי גם, כאילו היא גם, היא עזרה לי נגיד בכמה דברים, כאילו עזרה לי בכמה בחינות לאורך כל השנה. אז כאילו זה עזרה מעבר ל.. לסתם כאילו לשלם לשיעורים פרטיים.

- אתה אומר שהשיחה עם אבא הרגיעה אותך, באיזה אופן הוא הרגיע אותך?

- לא, כאילו הוא פשוט, זה היתה כזאת שיחת מוטיבציה כזאת, סתם כאילו, "אתה יודע את זה, אתה יודע הכל..". כי אני תמיד נלחץ נורא במבחנים, ממש, במיוחד במבחני בגרות, אז כאילו זה.. (...), כאילו זה שכאילו זה תמיד מעניין אותם, לא רק נגיד בימי הורים. כאילו הם תמיד נגיד אה זה, זה נורא כאילו נורמלי כזה שנגיד, אחרי שאני מקבל מבחן אני כאילו צריך להראות. מה זה צריך, כאילו אני מראה להם, כי הם שואלים, תמיד כאילו, לכל מבחן כאילו הכי קטן כאילו, הם שואלים איך היה.

אסף מתאר מעורבות מאד אינטנסיבית, יומיומית, נכנסת לפרטים הקטנים ותומכת לאורך כל הדרך, גם של האב וגם של האם. אסף אינו חש זאת כחודרנות, להפך, הוא נעזר, נרגע, משתפר, מעריך את

מעורבותם ומוקיר אותם על כך. אסף, בתפקידו כאן במחקר, מראה שלא כל הבנים חווים את האב כנוכח נעדר. ישנם בנים החווים את האב כמאד מעורב, גם בהשוואה לאם. ובכל זאת, השימוש הכל כך אינטנסיבי במילה "כאילו" מעורר תחושה, שהתמונה הורודה שמצייר היא לא חד משמעית. יש בה כנראה עוד רבדים שאין לי מספיק אינפורמציה להבין את משמעותם. האם מתאר אסף wishfull thinking? האם זה קשור לאופן שבו הוא חווה את קיומו בעולם? את העצמי שלו? אינני יודעת את התשובה ולכן אני מסמנת את תחושת חוסר הנוחות שעולה בי כשאני שומעת ורואה את כמות השימוש במילה הזו.

פרק שלישי

התמודדות הבנים עם הפער: ייאוש או מאבק על האב והיחסים אתו

בפרק הראשון בממצאים ראינו כיצד נכנס האב ל"מרכז הבמה" בעולמו הפנימי של הבן. בפרק השני ראינו כיצד יחד עם כניסתו של האב למרכז תשומת הלב של הבן, וככל שהעיסוק בו וביחסים אתו הופכים אינטנסיביים יותר, גוברת ההכרה בפער בין המשאלה של הבן, כיצד היה רוצה שיהיה אביו, והיחסים אתו, דמיונו, תפיסתו או חווייתו יחסים אלה בפועל. בפרק זה אתאר את האופנים השונים בהם מתמודדים הבנים עם פער זה.

בסביבות הגילים 16-18, מתרחש שלב נוסף בהתפתחות היחסים עם האב. מאחר שזו נקודת הזמן האחרונה במחקר זה בה אנו פוגשים את הבנים, איננו יודעים האם וכיצד יחסים אלה ממשיכים להשתנות. אולם בשלב זה ניתן לראות את הבנים כמקבלים סוג מסוים של "החלטה" לגבי יחסיהם עם אביהם.

מתוך סיפורי הבנים עולים שני פרופילים מרכזיים של **התמודדות** עם הפער בין המשאלה לבין חוויית היחסים עם האב.

הפרופיל הראשון הוא של הבנים, שהפער בין האופן בו היו רוצים את האב ובין חווית המציאות עם האב כל כך גדול, שהם אינם רואים דרך שבה ישתנה האב או ישתנו היחסים. בנים אלה מבטאים ייאוש, לפחות בשלב זה של חייהם. הם אינם מוותרים על המשאלה, אבל מוותרים על הניסיון האקטיבי לעשות משהו שישנה את היחסים. נקרא להם: "**המיואשים**".

הפרופיל השני הוא של הבנים שרואים את הפער, מסמנים אותו לעצמם, מאפיינים אותו בינם לביןם ועושים מעשה. בנים אלה, באופן מודע או לא מודע, עושים משהו אקטיבי על מנת לשנות את האב או את היחסים אתו בכיוון המשאלה או הצורך שלהם ממנו. מאבקים של בנים אלה עשוי להתרחש בעולם החיצוני מול האב ואתו או בעולמם הפנימי כאשר הם הופכים את דימויו של האב בעיניהם באופן שיוכלו להרגיש קרובים ומחוברים אליו. למרות דרכי ההתמודדות השונים כל כך, בנים אלה נאבקים, בכל האמצעים העומדים לרשותם, על האב והיחסים אתו. נקרא להם "**הנאבקים**".

שני בנים אינם נכללים בפרופילים המתוארים לעיל. האחד מאופיין ב"עמידה על המשמר" והשני מאופיין ב"עמידה על המדוכה". בהמשך הפרק אתאר את עמדתם ואת הקשר לפרופילים השונים לעיל. בפרק זה אתאר את הפרופילים של ההתמודדות עם הפער בין המשאלה של הבנים ליחסים אחרים עם האב, בדרך כלל קרובים יותר, משמעותיים יותר ואמיתיים יותר, ובין חוויית היחסים שלהם עם האב. כל הבנים במחקר, "מיואשים" ו"נאבקים" עסוקים בשאלה "מי אני?" אל מול השאלה "מי הוא אבא שלי"? הם עסוקים בדמיון ובשונות ממנו ובמשאלות שלהם להיות דומים או שונים ממנו. בהיבט זה של הממצאים אדון בפרק הרביעי.

1. ה"מיואשים" מהסיכוי לקשר קרוב יותר עם האב

שי מתחיל את הראיון מכך שעד גיל 13 לא היה לו קשר עם אביו. בהמשך הראיון הוא מרחיב תחושות אלה:

עכשיו, איפה אבא עכשיו? אבא... בגלל שאני בעצם לא גדלתי איתו, כאילו לא.. לא היינו הולכים אה... משחקים כדורגל או משהו, אז אין לי איתו אינטימיות רגשית, אין לי איתו אינטימיות בעצם בכלל.

שי מסביר מדוע אינו רואה סיכוי ליחסים מספקים עם אביו: "בעצם לא גדלתי איתו". אותה תחושה של המשכיות מהילדות, שאסף, לשם השוואה, מאד מדגיש בסיפורו, איננה קיימת. התחושה הזו של רצף בין הילדות לבגרות, מאפשרת בעיניו של שי יצירת אינטימיות רגשית. מהי אותה אינטימיות רגשית, מנסה שי לתאר בהמשך דבריו:

נגיד, אף פעם לא הייתי הולך לדבר אתו על אה.. החברים, או בנות, או גם כשאתה קטן יותר אז על זה שלא בחרו אותך לשחק כדורגל או משהו כזה. אף פעם לא דיברתי איתו על דברים כאלה, כי הוא גם לא יכול להבין, כי בגלל שיותר אמא שלי גידלה אותי רגשית, אז יש לי מנטאליות כמו שלה, ולא כמו שלו, כי הוא פשוט נורא שונה. הרבה יותר הכל עם בטחון, הכל אה.. "יאללה מה אכפת לך וכל מיני כאלה".

הנושא המרכזי כאן הוא היכולת לדבר עם האב על דברים רגשיים, שמשמעותיים באותה תקופת גיל מדוברת. אפשר לעקוב אחר הדוגמאות של שי ולראות כיצד בכל פעם משתנה הדוגמא לפי האירועים הכי כואבים בתקופות הגיל השונות: "על זה שלא בחרו אותך לכדורגל" בגילים הצעירים יותר, מול

"חברים או בנות" בהתבגרות המאוחרת יותר. התחושה המרכזית, או ההסבר שלו, מדוע לא דיבר מעולם עם אביו על תכנים אלה, היא ש"הוא גם לא יכול להבין, (...) כי הוא פשוט נורא שונה". הציטוט כביכול מדברי האב, "יאללה, מה אכפת לך", מראה שבחוויה של שי, האב עלול לזלזל, לא להכיר או לא להבין את הרגישויות של שי כשהוא מנסה לדבר אתו. שי ממשיך ומפתח את תחושות הייאוש מהיחסים עם האב:

אני פשוט לא מתחבר אליו. בגלל זה גם קשה לי, בכלל קשה לי נורא לנהל אתו שיחה, קשה לי להקשיב לו מדבר. הוא בן אדם עם נורא בעיות אה.. של כישורים חברתיים, אני חושב, נורא נמוכים.

שי מתייחס לתרומה שלו לחוסר הקשר ולתרומה של האב. את האב הוא רואה כאדם עם בעיות אישיותיות, חוסר בכישורים וכדומה. אולם נדמה, שבאזכור חוסר היכולת שלו להקשיב לאביו מדבר, מתייחס שי גם להתאמה ביניהם, למפגש בין שניהם, לשונות הגדולה כל כך ביניהם. דהיינו כמי שגודל על ידי אמו, ש"גידלה אותי רגשית", יש לו התייחסויות רגשיות שונות לדברים, והפער הזה מביא לכך שהוא "פשוט לא מתחבר אליו".

אמ... איפה אבא? אבא עובד, נניח חוזר הביתה אני אומר לו שלום, מה נשמע וזה, הוא מספר, הכל טוב. זה פחות או יותר היחסים שלי אתו. כשאני צריך כסף, אני מבקש ממנו וזהו. ואז אני גם מרגיש כאילו "אוי איזה דפיקה! אני בא אליו כל פעם שאני צריך כסף" ו.. אבל זה נכון. עכשיו אין לי בעיה עם זה כבר, כי אני יודע שזה.. זה פשוט המצב, וכרגע אי אפשר לשנות אותו. אני לא יכול לפתח אתו אינטימיות מחדש.

אחרי ההסברים ותיאור תחושותיו, שי מתאר את התהליך שעבר סביב נושא זה. נראה, שביום יום, בכל פעם שאביו חוזר הביתה והם מנהלים שיחת חולין כללית, יומיומית, שי מזכיר לעצמו מה עוד אפשר היה לספר ומה עוד יכול היה להיאמר. הוא גם מרגיש רע בכל פעם שהוא בא לבקש כסף מאביו. כלומר, חווית ה"אין", ה"חסר" היא חוויה יומיומית, קיומית. המסקנה מכך היא, ש"זה פשוט המצב, וכרגע אי אפשר לשנות אותו, אני לא יכול לפתח אתו אינטימיות מחדש".

הייאוש מהיחסים עם האב נובע מחוסר האמונה, שאפשר לשנות את המצב. ההסברים נעוצים באישיות האב, בהמשכויות המצב מאז הילדות, וניתן לומר גם בכרוניות של המצב ובסגירת כל אפשרות לראות את שניהם בקונסטלציה אחרת. לתפיסה הזו את מצב היחסים ביניהם, לתחושת הייאוש וחוסר המוצא, מתלווה כעס גדול:

ואני עדיין יש לי המון המון כעס וביקורת על הדרך ש.. ההורים שלי מגדלים את הילדים שלהם, מחנכים אותנו, כאילו הם אנשים עם כל כך הרבה.. כמו שאני מצייר אותם פה, כאנשים עם כל.. עם הרבה, כל כך הרבה נכויות רגשיות, איך הם יכולים לחנך ילדים? כאילו, זה לא מסתדר לי. הכעס של שי הוא לא רק על אביו, אלא גם על אמו. הכעס על העוול שנעשה לו הוא כל כך רב בחוויה שלו, ששי מטיל ספק ביכולת שלהם להיות הורים בשבילו. בשלב מאוחר יותר בראיון, אני שואלת את שי על משאלותיו:

- אתה מרגיש שהיית רוצה שזה יהיה אחרת?

- אה.. כן. רוצה שזה יהיה אחרת. לא במובן שהייתי רוצה ל.. הייתי רוצה לדבר אתו.. כן, הייתי רוצה לדבר אתו כמו שנגיד חברים. אני תמיד לוקח את הדוגמאות מחברים שלי, של איך הקשר שלהם עם האבות. אבל פשוט אין לנו את החיבור הזה. אז כאילו אפשר להגיד שהייתי רוצה אבא אחר, אבל זה לא באמת ככה, כי לא הייתי רוצה אבא אחר. ואם הייתי רוצה שהוא יהיה בן אדם אחר אז זה רצון טיפשי נראה לי. כאילו.. אני פשוט לא מרגיש שהוא יכול להבין אותי.. ביחד עם הייאוש, היותור על האב, על היחסים אתו, המשאלה שזה יהיה אחרת חוזרת ומפעפעת בשי. הוא מסתכל על אבות אחרים עם בניהם, ורוצה שזה יהיה כך עם אביו. הוא היה רוצה "לדבר אתו כמו שנגיד חברים". ההתלבטות שלו, מה משמעות המשאלה הזו במצב הקיים ביניהם כיום, מראה לנו מה הוא מרגיש עם המשאלה הזו. המצב הרצוי מבחינתו כל כך דמיוני, כל כך בלתי ניתן להשגה, שהוא מרגיש "טיפשי" לעסוק בכך. הוא לא רוצה אבא אחר והמשאלה שאבא יהיה אחר אינה מציאותית בראייה שלו. זהו כנראה ההבדל בין הבנים הנאבקים על אבותיהם ובין הבנים המיואשים. המשאלה היא אותה משאלה. מה שמבחין בין הבנים בקבוצה האחת לבנים בקבוצה השנייה, הוא תפיסת גודל הפער, האמונה בכך שהמצב יכול להשתנות, שהאב יכול להשתנות או שהיחסים עם האב יכולים להשתנות.

בתחילת הראיון, הזכיר שי: "יש שם איזשהו משהו נורא מלאכותי, של נורא מאמצים, יותר מהצד שלו דווקא, שכאילו זה גם מפריע לי". לקראת סיום הראיון, חזרתי לשאול על כך:

- דיברת על איזשהם ניסיונות מגושמים משהו, הבנתי, ככה.. מלאכותיים משהו, של אבא.

- אה.. כן.

- איך.. איך אתה מרגיש את זה, מתי אתה מרגיש את הניסיונות האלה?

- אה, כשנגיד אה.. לא יודע, אם אני חוזר הביתה ורואים עלי שאני לא יודע מה, שעובר לי משהו בראש, אז תמיד: " מה.. מה קורה? איך הכל? איך בבית ספר? וזה, אבל זה לא דווקא ניסיון מגושם מצדו, זה פשוט, שהאיך שאני לא רוצה להתחבר לניסיון הזה, הופך את הניסיון שלו למגושם, ל.. לנידון מראש לכישלון.

- אז מה קורה לך, נגיד ברגעים האלה, למה, למה למרות נגיד ה.. ה.. המשאלה שזה יהיה אחרת, למה כשהוא עושה את המאמצים, אתה בכל זאת מרגיש שאתה לא יכול לתת לזה לקרות?
- כי אני לא.. כי הוא לא.. כי הוא פשוט לא יכול להבין אותי, נראה לי. אני גם לא יכול להבין אותו מטבע הדברים. אבל אה.. זה.. זה פשוט נראה לי בגלל זה. כי אני לא יכול לדבר אתו על, על.. זה ש... אה.. על מה שקורה לי עם.. מה שקורה לי עם חברה שלי, ועל אה.. מה שקורה עם החברים או דברים כאלה. אני לא יכול להגיד לו.. "אני הייתי בצפון, הייתי פה ושם וזה היה ככה וככה" באיזה טיול. וגם סתם על דברים טפשיים. אני יכול להגיד לו רק "הוצאתי ככה במבחן" ו.. אה.. וזהו פחות או יותר. זה די מצומצם.

למרות המשאלה, שהקשר עם האב יהיה אחר, קרוב, אינטימי יותר, הייאוש וחוסר האמונה שזה יכול להתרחש, משאירים את ניסיונות האב מגושמים, מלאכותיים, מעיקים. מה שמבחין בין שיחה משמעותית לשיחה תפלה הוא היכולת לדבר על הדברים המשמעותיים לבן, וכמו ששי אומר, "גם סתם על דברים טפשיים" ולא רק על השאלה כמה הוא הוציא במבחן או כמה כסף הוא צריך.

שי ממשיך להסביר את הייאוש, הוויתור:

למה? כאילו.. אין מקום לשאיפה, אני חושב. (...). לשאיפה להפוך את הקשר ליותר רגשי. המשאלה היא להפוך את הקשר ליותר רגשי. להיות מסוגל לבטא רגשות בקשר, ולדבר על רגשות. כשהערוץ הזה חסום, התחושה שהוא חוזר עליה שוב ושוב היא ש"הוא לא יכול להבין אותי".
ההסבר הנוסף של שי לייאוש, לויתור על התגשמות המשאלה שהיחסים ישתנו בינו ובין אבא, הוא:

- זה משהו שצריך לקרות פשוט באופן טבעי. אם [זה] לא קורה אז זה לא קורה.

- והוא צריך לקרות מהצד של אבא, מהצד שלך?

- מהצד, אה.. הוא צריך לקרות, זה מה שאני אומר. באופן טבעי הוא צריך פשוט להתרחש. אז זה צריך פשוט שהדברים יהיו ככה מלכתחילה.

בהשוואה לבנים, שבאופן אקטיבי דואגים לשנות את אביהם, שי אומר, אם זה לא קורה באופן טבעי, מההתחלה, אז זה לא קורה, וכל ניסיון ליצור משהו אחר הוא ניסיון מלאכותי שלא יוביל לשום מקום.

- אני לא שואף לשום דבר עם.. עם אבא שלי. המערכת יחס.. ככל ש.. אני כאילו מרגיש שככל שהוא ינדנד לי פחות, וככל שהוא פחות יצטרך לדבר איתי על דברים, יהיה לי רק יותר טוב, כי זה קצת מעיק עלי.

- באיזה אופן זה מעיק עליך? אמרת את זה כבר כמה פעמים..

- נורא קשה לי אתו, כי הוא קצת.. הוא קצת מעיק במובן ש.. ואני עוד פעם כל הזמן חוזר על המילה הזאת שהוא מעיק, כי אני לא יודע כל כך איך להסביר את זה, אבל זה פשוט עניין של המנטאליות ש.. שאין לי כל כך מה.. מה לדבר אתו.

אי היכולת לדבר עם האב על הדברים החשובים באמת, הופכת כל אינטראקציה, כל עשייה או הוויה משותפת, לחוויה מעיקה, שהוא רוצה להימנע ממנה ולהתחמק ממנה, מצב שאינו מאפשר לחשוב על מוצא.

בר, מתחילת הראיון, מדבר על אביו עם הרבה מרחק, כעס ועוינות. הוא מתחיל את הראיון עם האמירה שאינו מכיר את אביו או את הוריו, שהוא לא מתחבר אליהם, מתאר זיכרונות ילדות בהם אבא מלחיץ ומאיים. בר מספר כיצד העדיף שאבא לא יעבור לעבוד קרוב יותר לבית. הוא מתאר אירוע בו אביו נתן לו סטירה ומאז אינו מתקרב אליו, ומתאר אירוע אחר בו אביו צועק עליו ומדבר אליו במילים קשות, שעוררו אצל בר סלידה (כל הקטעים האלה הופיעו בפרקים הקודמים). למרות כל אלה נראה, שבמהלך הראיון בר הולך ומתרכך כלפי האב. ביחד עם אמירות קשות ביחס לאופיו, אישיותו והמאמץ שלו שלא להיות כמוהו, הוא נזכר גם בחלקים חיוביים יותר של אביו:

- אני מבין ש.. את הרצון שאני אצליח ואת הדאגה אבל אה.. עם חלק מהדרכים שהוא עושה את זה אני לא מסכים ו.. ולא מתאים לי שזה יהיה ככה! ומן הסתם יש חילוקי דעות.. לא הוא גם מפנק כזה אבא.

- איך הוא מפנק?

- הוא.. אנחנו נוסעים הרבה לחו"ל, כל המשפחה, וכל מיני.. אני לא.. החיים מבחינה כלכלית הם די מצוינים ו.. וזה לא חייב להיות ככה. אמ.. בבוקר הוא מכין לכולם סנדביצ'ים, מקפיץ אותם לבית ספר (...) (שתיקה קצרה שהוא מהרהר בה) אה.. אני מבין את היחס שלו אלי כיחס של אב לבן, שדואג ואוהב ומנסה לעזור, ובכל זאת עקשן ולא בטוח איך לעזור..

מאוחר יותר בראיון:

- הוא גם אוהב אותי אני יודע, יש לו דרכים מוזרות, אבל אני יודע

- איזה דרכים?
- כמו כל הורה שאוהב את הבנים שלו, ובכל זאת לא נותן להם לצאת ביום שישי כי יש להם מבחן ונורא כועסים עליהם
- אתה יכול ללכת ככה עם.. איזה דמיון כזה.. איך הוא היה יכול להיות האבא הכי טוב בשבילך?
- אמ.. נראה לי שכל מה שאני אגיד, זה יסתור את עצמי, כי אני יכול להגיד שהוא צריך להיות יותר.. שילך אחרי.. שיתן לי את האופציה.. ללכת אחרי מה שאני מאמין, והוא לא מגביל את זה באף צורה, או שיהיה קשוב יותר וזה גם לא נכון
- למה? למה זה לא נכון?
- כי זה ככה. אם אני רוצה שיהיה קשוב, אני מניח שהוא יהיה קשוב.. הוא לא מגביל אותי בשום צורה לגבי מה שאני רוצה לעשות. אולי בדרך שהוא.. [מתנהג], לשנות את זה, שיהיה קצת יותר רגיש.. אבל זה לא לשנות, זה להחליף כבר..
- למרות שבר מצליח לראות ואף לדבר על החלקים החיוביים של אביו, נראה לי, מדבריו ותיאוריו במשך כל הראיון, שהתחושות הקשות כלפי אביו נוכחות הרבה יותר מהתחושות האמפטיביות כלפיו. המשפטים בהם הוא מדבר על האופן בו הוא תופס את אביו, נשמעים לי מאד חתומים, לא משאירים, לפחות בשלב זה בהתפתחות היחסים ביניהם, פתח לשינוי לכיוון חיובי יותר.
- זה עושה לי מחשבות קודם כל על מי הוא, לאו דווקא מי אני, איך הוא מצטייר בעיני בפעם הזאת, כשהוא מדבר ככה וככה והתמונה הכוללת, למרות שאין כל כך תמונה כוללת, יש לבן ושחור וככה זה, וקשה שהשניים יתאחדו ויהיו משהו אחד.
- מה זאת אומרת יש לבן ושחור?..
- יש את הפעמים שאני לא אוהב אותו, ויש את הפעמים שאני כן אוהב אותו
- אהה.. וזה ככה, אין ביניים.
- אין ביניים, אבל אני.. אבל כשהוא נחמד אז אני מזכיר לעצמי שהוא גם לא כזה
- אתה מזכיר לעצמך שהוא לא כזה?
- כן. וכשהוא לא כזה, אז אני מזכיר לעצמי שהוא כן כזה
- כן? זה מה שאתה כל הזמן עושה במצבים האלה?

- אני משתדל. אי אפשר לשפוט את ההתנהגות שלו על מעשה אחד, ובגלל שהוא עושה משהו שלפעמים הוא משתדל, ואם הוא עושה את זה בכוונה או לא בכוונה, זה בכלל לא משנה. יש עבר מאד ארוך..

בר, מספר על האופן בו הוא שומר על התפיסה השלילית על אביו. גם כשהאב נחמד, גם כשהוא "לבן", בר דואג להזכיר לעצמו, שאבא יכול להיות גם אחר. ההסבר של בר הוא ש"יש עבר מאד ארוך". לקראת סוף הראיון, כאשר בר מתאר את המרחק שהוא חש כלפי אביו בהשוואה לאחיו, ואני שואלת אותו כיצד הוא מסביר את ההבדל ביניהם? עונה בר :

- לא היו להם את האירועים שהיו לי

הזיכרונות, האירועים הקשים, צובעים את היחס אל אבא, מכתביבים את הציפיות מהיחסים, מצמצמים את המשאלות והשאיפות מהיחסים אתו, סוגרים אפשרויות. ההסבר של בר לכך הוא :

- ואני מניח שאם אבא עושה משהו רע, שלא נעים לי, אז יותר קשה לו לפצות בהתנהגות שלו ואם אמא עושה משהו כזה, יותר קל לעבור הלאה..

- יותר קל לך לסלוח לה?

- כן, כי יש לה אופי הרבה יותר פייסני

עד כאן שי ובר, שמתארים באריכות ועל פני מימדים שונים, כיצד היחסים עם האב כפי שהם, הינם יחסים שטומנים בחובם הרבה כאב, עצב, אכזבה, הרבה כעס, ובעיקר, איבוד התקווה שהם יכולים להשתנות. שניהם לא מוותרים על המשאלות הקשורות באב.

איתי, מתאר פחות את המשאלות, וגם אינו מבטא ייאוש, אבל במהלך הראיון מתבהרת תמונת יחסים, שהרגש הבסיסי המלווה ליחסים הוא פחד. תגובתו של איתי היא סוג של הימנעות שאינו מאפשר מגע, קרבה או יחסים מספקים, למרות שבאופן חיצוני הוא ואביו מבלים הרבה מאוד ביחד.

אצל איתי המילים "אני פוחד" בהטיות שונות שלהן, בהקשרים שונים, חזרו על עצמן לאורך כל הראיון עד לסופו, כשיכול היה להתייחס לפחד באופן ישיר (ואני יכולתי באופן מפורש יותר לשאול על כך).

בתחילת הראיון, כשאתי מדבר על הקושי שלו לבקש כסף מההורים, זה נשמע כך :

לא יודע לפעמים זה.. אני פוחד שאם אני אבקש הרבה פעמים, אז מתי שהוא זה יתחיל לעורר כמה.. כאילו ירימו כמה גבות. (...) אז לפעמים זה ממש, אם אני ממש צריך כסף והם לא הבינו את הרמז, זה מאוד קשה לי..

- אני מניח שמשניהם זה פחות או יותר אותו דבר. כי אני פוחד שאני אתקל ביום שהם יגידו שהיום אין כסף, אתה לא יכול לקבל. שזה קרה לי פעם אחת, וזה לא כזאת טראומה, אבל זה כזה נושא כאוב כזה, זה הכל שהוא יעלה עוד פעם.

גם איתי התחיל את הראיון בשלילה - "בעיקרון אין ממש חיכוכים", ובהמשך דבריו התייחס בעיקר לחיכוכים, מריבות לחצים וכדומה. גם איתו, בדומה לספיי, היה לי צורך לשאול האם ישנם גם דברים אחרים.

- ככה, כששאלתי על היחסים עם ההורים, אתה דיברת על זה ש.. אתה ככה התחלת עם זה שאין יותר מידי עימותים, וכן הלכנו לדבר על העימותים, ואני רוצה לשאול, אם יש גם דברים אחרים, כאילו לא, לאו דווקא עימותים עם ההורים?

- כמו מה כאילו? אה..

- לא יודעת. שיחות, אה.. טיולים, לא יודעת. סתם.

- אה.. לא יודע, לא ממש. יצאתי לכמה טיולים עם אבא שלי.

- רק אתה והוא?

- כן. בטורקיה ובדרום אמריקה ובארצות הברית.

- מי יזם את זה?

- בעיקר הוא. תמיד י.. כאילו לוונצואלה אני רציתי לנסוע, אבל לטורקיה ולארצות הברית וכל אלה, אז הוא. הוא יזם את זה. וכאילו אני ואבא שלי ביחסים די טובים, למרות שאני יותר פתוח.. יותר פתוח עם אמא שלי.

מעניין להסתכל על הקטע הזה בראיון. כאשר התקשרתי לאיתי לקבוע פגישה אתו, ענתה לי האם ואמרה, שהוא הלך לאכול פיצה עם האב ויחזור תוך חצי שעה. אני זכרתי זאת תוך כדי הראיון, ונדמה לי שבשל כך שאלתי "האם יש גם דברים אחרים" מחוץ לעימותים עם אבא. מכל מקום, התגובה שלו לשאלתי היתה כאילו לקחתי אותו לשטח לא מוכר, זר. "כמו מה כאילו?" גם כשאני פותחת מספר אפשרויות, ומזכירה בתוכם טיולים הוא אומר בתחילת המשפט: "אה.. לא יודע, לא ממש". רק אחר כך פתאום נפרשת תמונה, שבה באופן תדיר שניהם נוסעים לטיולים בחו"ל, מעין טיולי הכנה לכל המשפחה. מאוחר יותר בראיון הוא אף מספר על טיולים רגליים, שהם עושים בעיר. מעניין לראות את החוויה הסובייקטיבית של איתי. למרות שהוא מציין "כאילו אני ואבא שלי ביחסים די טובים", הוא

מייד מסייג זאת בהשוואה לפתיחות שחש עם אמו, ובעיקר במהלך הראיון, כל אינטראקציה או אפילו שהות משותפת שלו עם האב נחוות כמפחידה.

- איך זה היה להיות עם אבא לבד בחוץ לארץ?
- היה טוב דווקא, לא.. לא רציתי שיהיו יותר מידי מריבות. תמיד יש לנו מריבות על כל מיני דברים, שאני לא מסכים אתו. אבל אה.. סך הכל די נהנינו.

גם בהערכת הטיוולים לחו"ל, המריבות הן במוקד החוויה. החוויות החיוביות נאמרות תמיד עם רמה מסוימת של הסתייגות - "טוב דווקא" "די נהנינו". איתי ממשך ומתאר את התנהלותו עם הוריו:

- לא יודע, אני אוהב שיש איזשהו מרחק בין מה שההורים שלי יודעים למה שאני יודע.. שלא יותר מידי מעורבים (...). תמיד היה ככה. אפילו בקשר לכמעט לכל דבר. אני אף פעם לא מגלה יותר מידי.

- כי מה?
- לא יודע, אני לא.. כי.. מפחד שיהיה כמה דברים שאולי ההורים שלי לא יהיו מאוד.. [לא] יאשרו כל כך, או שלא יבינו.

ההסבר של איתי לשמירה הקפדנית שלו על המרחק מהוריו היא "כי.. מפחד", מפחד שלא יאשרו או שלא יבינו.

כשאנחנו מנסים לעקוב ביחד כיצד התהווה הדפוס הזה של ההסתרה מההורים, הוא אומר:
זה בטח.. זה התחיל מהלימודים. שלא הייתי מספר להם אם הייתי מקבל מבחן ככה וככה. משם זה צמח. (...) סתם לא נעים כאילו.. הם.. ככה, לא.. לא רציתי כאילו לאבד את החופש שלי על איזה מבחן או מה, מזה פחדתי. (...) רוב המשברים שלי באו מכאילו לחץ בלימודים וכאלה, אז לא הייתי מדבר עם אף אחד על זה. אבל אה.. לא יודע, עם ההורים שלי פחדתי לדבר, חשבתי שהם רק יקשו על המצב. וגם לא זכור לי ממש משברים ש.. כאילו מלבד של איזה חברים או משהו. אם רציתי לספר להורים שלי, לא.. לא.. אף פעם לא דנתי אתם בכל מיני דברים קשים שעוברים עלי. (שותק קצת) וזהו, לא.. לפעמים הם מנסים להתעניין ולשאול אם הם רואים שאני קצת מדוכדך בקשר למשהו, אבל אה.. לא יכול להביא איזה דיבור רציני על משהו.

"עם ההורים שלי פחדתי לדבר" - נדמה לי שזה המוטו של הדברים הנאמרים על ידי איתי ועל רקע ההבנה עד כמה הדיבור על גווניו השונים הינו קריטי לבנים, ניתן להבין את חווית המרחק הבלתי ניתן לגישור מבחינתו של איתי, ועוד יותר מכך, את המצוקה הגדולה שהוא חש ביחסיו עם הוריו.

- אולי גם, אני לא יודע, אה.. היה מקרה השנה ש.. רציתי לצאת מתי שהוא ואבא שלי לא נתן לי כי הוא אמר לי, שאני לא עושה שום דבר כאילו מלבד זה. לא.. הוא לא ראה אותי עושה שום דבר שקשור לבית ספר. סכסוכון כזה. לא, לא היו שום, לא היו פיצוצים גדולים גם כן.

- כלומר, ההימנעות שלך עובדת.

- אה.. כן. כאילו מתי שהוא, הם מתחילים להתעצבן מזה, אומרים שאני הולך נותן להם מעגלים ושאני לא מגיע ל.. שאני כל הזמן מספר להם רק פרטים קטנים. הם כן עלו עלי באיזשהו שלב. אז.. אבל אני עדיין מנסה ככה לא לספר את התמונה הגדולה.

- מהי התמונה הגדולה [מחייכת], אם אתה מוכן לספר לי.

- לא יודע, כאילו דברים יותר ספציפיים, כאילו.. דברים שקורים בבית ספר וכאלה... (שותק קצת) לא, לא לגמרי סגור עם ההורים שלי, כן. זה לא שאני מסתגר בחדר כל היום ולא מספר, לא מדבר כלום. אני מעדיף דברים שאני רואה שיזיקו לי, אם אני מספר, אז אני לא מספר.

במהלך הראיון אני תחת הרושם החזק, המפתיע מבחינתי, עד כמה הוא ואביו מבליים יחד בפעילויות שאמורות להיות מהנות, והן נחוות כל כך קשה על ידי איתי. אינני יודעת מדוע אני מתנצלת כל כך תוך כדי השאלה, יכול להיות שהרגשתי חודרנית מדי מול האמירות שלו החוזרות ונשנות על הצורך שלו, לא לגלות יותר מידי ולא לספר מה שעובר עליו.

- אני מבינה שזה ככה בטח מחשבה שאתה לא התעסקת בה, אבל, אבל זה מעניין אותי, ואם, אם תרגיש שזה לא מתאים אז אה.. או שזה לא בא לך, אז זה בסדר שלא, אבל אם אתה יכול ככה להסביר מה עושה את זה לא ליהנות, או שלא כל כך נעים להיות בחברתו?

- בדרך כלל, אז אני די פוחד שהוא יתחיל לשאול אותי שאלות על כל מיני דברים, כמו מה קורה בבית ספר וזה, או שבדרך כלל הוא תמיד שואל אותי כל מיני שאלות על ידע כללי. אני יודע? על התלמוד ודברים כאלה ואני לא יודע לענות עליו, ואז הוא מתחיל להשתגע ולכעוס ש"למה אתה לא לומד את זה" וזה. אבל, אני מפחד ממצבים כאלה, שהוא יתחיל לשאול אותי שאלות

שאני יענה עליהם, אז יתחילו כל מיני, לרוב זה כאילו.. אני פוחד להיות איתו לבד, שעניינים שכל הזמן שמרתי מהם מרחק פתאום יתחילו להיפתח.

- זה.. כאילו הקרבה הזאת מאיימת מהבחינה הזאת ש.. שאתה פה במבחן או משהו.

- הרבה פעמים זה הולך בסדר וזה, אבל כשאני איתו יש איזה פחד כזה.

חויית הפחד כל כך חזקה וכל כך קשורה להימצאות ביחד עם אבא, שהיא לא מאפשרת לחוות חוויות אחרות. הפחד שאיתי מתאר הוא פחד מהבלתי נודע, מחוסר שליטה, מחוסר יכולת לצפות מראש את שאלותיו של אבא, תגובותיו, יחסו.

חוויותיו של איתי, כפי שהן מתוארות בראיון, הן דוגמא נוספת לכך שהנוכחות הפיזית של האב או אפילו פעילות משותפת עם האב לכשעצמה, אינה מספיקה על מנת לבנות יחסים מספקים אתו. **כיצד נחויית** הוויה ועשייה זו, מה קורה בה, אלה הם הפרמטרים המשמעותיים. לחוויה הרגשית המשותפת משקל סגולי הרבה יותר כבד. הפחד שמבטא איתי קשור באופן ישיר להימנעות שהוא מתאר ביחסים עם האב, הימנעות שלא מאפשרת את התפתחות היחסים ביניהם.

עד כאן הוצגו שלושה בנים: שי, בר, ואיתי. שלושתם מתארים מצב יחסים קשה עם האב. שלושתם אינם רואים מוצא מיחסים אלה ואינם מנסים לשנותם בשום דרך.

ביחד עם כל ההסברים שיש לשי מדוע אין סיכוי שהוא ואביו יוכלו לחוש קרובים יותר, הוא מזכיר שבעבר הוכה על ידי האב והחוויה של "פחד" נכחה בהקשר של האב, אם כי הוא מייחס אותה לאמו. בר אינו מדבר על פחד אך מתאר את האב כמלחיץ ומאיים ומתאר סטירת לחי שהיוותה סימן דרך להתרחקות מהאב והימנעות מלהתקרב אליו פיזית ורגשית. איתי, למרות שאינו מזכיר או מתאר אלימות פיזית כלפיו, חוויית ה"פחד" מאד נוכחת ביחסיו עם אביו. הפחד, האיום של האב ו/או אלימות פיזית שמפעיל כלפי הבן, עשויים להיות אחד המרכיבים בייאוש הבנים מהאפשרות להתקרב אל האב, מהאפשרות לעשות מעשה של עימות או התעמתות עם האב על מנת לשנות את היחסים. יחד עם זאת, יואב שהוא כפי שנראה להלן, נאבק על הקרבה לאב בכל האמצעים העומדים לרשותו, מתאר אף הוא את חוויית הפחד שלו מאביו בילדותו. כך שחוויית הפחד או האיום נראית כאן כהכרחית אך לא מספיקה, על מנת לחוש מיואשים מהיחסים עם האב. מצד שני, יכול להיות שאם הייתי פוגשת את יואב או את עמי שנה לפני כן, יכול להיות ששניהם היו נשמעים כמו המיואשים ושה"החלטה" להיאבק על היחסים עם האב קשורה מצד אחד ברמת הביטחון ביחסים ומצד שני הנה תוצר של תהליך שעשוי להגיע לבשלות בתקופות מאוחרות יותר בחיים או לעולם לא.

2. ה"נאבקים" על האב

במהלך ניתוח הראיונות, החלוקה לקטגוריות והניסיון לראות את התמונה השלמה, בניתי לי קטגוריות שונות, שעלו מתוך הטקסט, ובדקתי אותן מול הבנים השונים. קראתי להם תימות, מוטיבים, נושאים, מילים שחזרו על עצמם, כל מה שאפשר היה להגדיר ולהעמיד אחד מול השני. במספר ראיונות, הבנים תיארו אירועים שהתרחשו בזמן האחרון עם אביהם. חזרתי וקראתי אירועים אלה, חשבתי שהם בודאי חשובים, אבל לא היה לי מושג כיצד לקטלג אותם, לספר עליהם, באופן שתהיה להם משמעות למחקר. כל אחד מהסיפורים נראה כל כך אישי, כל כך יוצא מתוך הסיפור המשפחתי הספציפי, כיצד אפשר להשוות בינו ובין הסיפורים האחרים? רק בשלב מאד מאוחר בניתוח הממצאים, אחרי שכבר היתה לי היכרות מאד מעמיקה עם כל אחד מהבנים ומשפחתו, ותמונה רחבה ועשירה של ממצאי המחקר, הבנתי פתאום את המשמעות של אירוע אחד: הפרובוקציה שעשה בני לאביו, הדרישה לנסוע לסיני באמצע הברוויות, העימות שהתרחש ביניהם, ומשפט הסיום של בני כשתיאר עימות זה: "נראה לי שמאותו רגע הוא ממש התחיל לדאוג לי". המשפט הזה נשמע לי מצלצל כמו המשפט של יואב שאמר "ועכשיו הוא מחבב אותי מאד אני משער". על רקע ההבנה הזו, פתאום גם לאירועים אחרים שסופרו, שלא ידעתי כיצד לקדד קודם לכן, ניתנה פתאום משמעות. הבנתי, שהבנים מתארים לי כיצד הם **נאבקים**, יוזמים פעולות אקטיביות על מנת לשנות את היחסים עם האב כך שיתאים לצורכיהם: שיכיר אותם ואת חייהם, שיהיה קשוב יותר, שיהיה קרוב יותר. המשאלה לשינוי דרמטי שיתרחש ביוזמתם, על מנת להפוך את האב קרוב יותר, הפכה להיות מובנת ונתנה משמעות גם לשינויים שתיארו ושהתרחשו אצלם רגשית ביחסם אל אביהם. סיפורים שנראו מוזרים ולא מובנים הפכו פתאום להיות בעלי משמעות מרתקת: פריסה של אופנים שונים בהם הבנים יוזמים שינוי באב ו/או ביחסים בינם ובינו, על מנת לאפשר להם להיות קרובים יותר, נגישים יותר אליו רגשית, כך שיוכלו לאהוב אותו יותר, להעריך אותו יותר, להיות יותר דומים לו. הבנים עשויים לקנות לאב ספרים, להשמיע לו מוסיקה שהם אוהבים, הם עשויים למרוד בו, להתעמת איתו ולעמת אותו עם תחושותיהם כלפיו. למרות השונות הגדולה באופי המאבק וצורתו, מטרת המאבק היא אחת: להתקרב אל האב. ישנם בנים אשר אינם מורדים באב מתעמתים אתו או מעמתים אותו עם תחושותיהם כלפיו ובכל זאת מצליחים "לעשות מעשה" אשר יאפשר להם לחוש קרובים יותר אל אביהם. בנים אלה הופכים את דימויו של האב בעיניהם, באופן שיכולים לאהוב אותו יותר, לדבר אתו באופן קרוב יותר ולחוש דומים לו. מאבקם של בנים אלה אינו מתרחש בעולם החיצוני מול האב, הוא מתרחש בתוכם. הצורך החזק להרגיש רגשות

חיוביים אל האב גובר על תפיסות, תחושות ודימויים ממציאיות החיים המוכרת עד לאותו שלב. להלן אתאר את שני סוגי המאבק על האב: המאבק בעולם החיצוני והמאבק בעולם הפנימי.

2.1 הנאבקים בעולם החיצוני: המתעמתים, המורדים והמשנים

בני, בן להורים גרושים. הוריו התגרשו בשנה האחרונה, והוא מספר על היתרון הגדול שזכה בו, עם גירושי הוריו:

אני מנצל את הבית בזמן ש.. אני מנצל את הדברים האלה, ואבא שלי נורא רוצה שיהיה קשר יותר חזק. אז היום, לדוגמא, הוא אמר לי שאם אני רעב, שאני יעלה אליו. הוא עובד פה למעלה, וכל הזמן מנסה להיות איתי יותר, כי הוא מרגיש שהוא פישל. הוא מפחד עכשיו שהוא יפשל. אז זה נתן גם לו, לאבא שלי, הזדמנות לחשוב עלי..

במידה מסוימת הגירושים הביאו לכך, שבני הרוויח את אביו, את הסיכוי להתקרב אליו מחדש דרך הגירושין. אבל בני לא מסתפק בכך, שלאבא תהיה הזדמנות לחשוב עליו, הוא יזום סיטואציה בה יתחיל ממש לדאוג לו!

- אה.. לפני איזה חודש בערך הייתי חייב לנסוע. אני וחברים שלי רצינו לנסוע לסיני, זה היה באמצע הבגרויות שלי..

- באמצע?

- באמצע. בין כה לא הייתי לומד. הייתי מגיע לבגרות והייתי עושה אותה סתם, ידע כללי מדברים ששמעתי פה ושם, חמש דקות שיעור שהייתי. (...) אז הייתי חייב לנסוע באמצע הבגרויות. נסעתי לסיני. ואני ארגנתי כסף מהר וזה, מפה ומשם.. ואבא שלי בהתחלה ממש התנגד. כי.. מי נוסע לסיני באמצע הבגרויות? זה מטומטם לגמרי.. ואבא שלי התנגד בתוקף! אמא שלי אמרה: "טוב, מה אני יעשה" וזה, אמרתי לה: "אמא תקשיבי אני אסע, אז עדיף שתגידי לי בסדר, כדי שזה יהיה בסדר!" אז היא אמרה: "טוב וזה, אתה יודע מה אתה עושה" אמרתי לך, אמא שלי כבר יודעת, ואבא שלי גם יודע שאני יודע מה אני עושה, אבל אמרתי לך, הוא תמיד צריך לתת לי את השיחה והכל, והוא אמר לי "לא מתאים, אתה לא יכול לנסוע באמצע הבגרויות וזה", אז אמרתי לו "תשמע אני נוסע וזהו.." זה היה אחרי שעברתי משבר רציני בתקופה קשה ו.. הייתי צריך כסף, אלפיים שקל, והכנסתי מישהי להריון ו.. זה היה ברוך

רציני, והיו לחבר שלי בעיות.. היתה לי תקופה קשה ממש! תקופה הכי קשה שהיתה לי! (...) ואז יום אחד.. והיו לי בעיות עם משטרה ועם זה.. אל תשאלי, באמת אל תשאלי

- על איזה רקע עם המשטרה?

- עם המשטרה? כמעט היו לי בעיות עם משטרה, אבל אה... כי היתה איזה גניבה, ורצו להאשים אותי - לא אני ביצעתי אותה. ו.. פעם אחת ממש הייתי מטורף לגמרי, אני מטורף בעיקרון, וגנבתי לאיזה מישהו אוטו (הוא אומר במין צחוק נבוך), גנבתי אוטו. לקחתי את האוטו לטיבוב, החזרתי אותו לחניה שלו, החזרתי את המפתחות לבית של האיש הזה.. (...) אז אה.. לא יודע, אני באתי לאבא שלי באיזה שיחה, ואמרתי לו "שמע עברתי תקופה קשה וזה... אני חייב לנסוע". ואז הוא אמר לי: "איזה תקופה קשה, מה אתה יודע על תקופות קשות?" וזה, התחיל לדבר על העבודה שלו, כי אין לו מושג מה הולך בחיים שלי, הוא חשב שכל מה שיש לי בחיים זה להתבטל ובעיות עם בית ספר. ואז באתי ואמרתי לו באיזה שיחה כזאת, פשוט באתי ואמרתי לו: "מה אתה חושב אני עושה כשאני לא באף בית? מה אני עושה? מה, אני מטייל לי בירושלים?" ואז אמרתי לו.. ואז הוא לא הסכים.. לא קיבל את מה שאני אומר לו.. לא היה מוכן אותי, להבין אותי, ואז אמרתי לו משהו בסגנון: "מה היה קורה אם הבן שלך היה אומר לך שהוא הכניס מישהי להריון, היו לו בעיות עם המשטרה, היה צריך המון כסף, היו לחברים טובים שלו בעיות והוא היה חייב לעזור לכולם, היה לו משבר רציני?" ואז אבא שלי היה בהלם טוטאלי. פשוט הטחתי בו כזה את השנה האחרונה שלי מבחינת בעיות, וערבתי גם את הבעיות בבית ספר במשפטים האלה, ואז אבא שלי היה במין, בהלם כזה ואז הוא אמר: "טוב, אני אדבר אתך בערב" ניתקנו את הטלפון, ואבא שלי, אני ידעתי שהוא בהלם, כי הוא אף פעם לא אומר "טוב, אני אדבר אתך בערב" נראה לי שפשוט.. ניתקנו את הטלפון, נראה לי שכשניתקנו את הטלפון, הוא עישן איזה קופסת סיגריות שלמה וחשב.. ואני הלכתי לישון אצל חבר שלי באותו יום, הוא היה צריך את העזרה שלי במשהו, ואז כשחזרתי לבית, אז אבא שלי פשוט אה.. נראה לי שמאותו רגע הוא ממש התחיל לדאוג לי.

בני יוצר מצב, שבו הוא יודע מראש, מה תהיה התגובה של כל אחד מההורים שלו. הוא יודע שאמא שלו כבר לא מתמודדת אתו, "כי היא כבר התרגלה לזה, לאורח החיים הזה שלי", והוא ידע שהוא יצטרך לעמוד מול אבא, כאשר הוא מתכנן לנסוע לסיני באמצע הבגרויות. כצפוי, האב הביע התנגדות: "הוא

תמיד צריך לתת לי את השיחה והכל". בני מנסה לדבר עוד אל ליבו, לנסות לרמוז לאב שבחיים של בני יש יותר ממה שהוא מדמיין, והאב "לא היה מוכן אותי, להבין אותי". מעניין, מה משמעות פליטת הפה הזאת. מה זה "לא היה מוכן אותי"?

בני מספר בדרמטיות את החלק הבא של העימות ביניהם. הוא מצטט במדויק את מה שהוא אמר לאביו ואת תגובת אביו. אני מניחה שבני זוכר זאת כל כך טוב, מפני שהפך רבות בחילופי הדברים ביניהם באותו יום. למרות שבעיני עצמו הוא "זאב בודד", שכבר מגיל 15 החליט להתנתק מהוריו, שאינו מספר להוריו שום דבר ממה שקורה לו, בני מחליט להטיח באביו את כל מה שעובר עליו באותה תקופה. פרטים שהיו מבהילים, נדמה לי, כל אב שהוא. בהנאה לא מוסתרת, בני מתאר את תגובת אביו: "הוא היה בהלם". הוא אפילו מדמיין לעצמו את אבא מעשן חפיסת סיגריות שלמה, ומציין לעצמו את תגובתו הנדירה "טוב, אני אדבר אתך בערב". בסיום כל התיאור הזה בני אומר בסיפוק מחויך: "נראה לי שמאותו רגע הוא ממש התחיל לדאוג לי".

בני לאורך כל הראיון נמצא במעין משא ומתן לגבי המרחק והקרבה שלו מאביו, והנוכחות - נעדרות של אביו בחייו. בתיאור האירוע הזה, בני עושה משהו אקטיבי, כמעט ידוע מראש, שמצליח להביא לכך שאביו יהיה מעורב יותר בחייו, ויתחיל ממש לדאוג לו. אם קודם לכן העיד על עצמו: אני מאד עצמאי בקטע הזה, ואני מרגיש טוב לטפל בבעיות שלי בעצמי. ואם היו לי בעיות בבית ספר, לא היו מדברים עם ההורים שלי, רק בסוף השנה ההורים שלי ידעו שהולכים להעיף אותי. היו בהלם לגמרי.

הרי שפתאום לקראת גיל 18, בני כבר לא מסתפק בעמדת הזאב הבודד המנותק. הוא זקוק למשהו אחר מאביו. הוא זקוק ליותר מעורבות, לכך שאביו יכיר וידע מה קורה לו בחייו, גם ואולי בעיקר, עם התכנים הקשים, המבהילים, המאיימים. הסתבכות עם המשטרה, נערה שהרתה לו, חובות כספיים. התחושה של בני, שהכל תלוי בו, ורק הוא יכול להביא לכך שמשו ישתנה בינו ובין הוריו, היא תחושה שהוא מתאר בפירוט במהלך הראיון: העניין הוא שהכל צריך לעבור דרכי, אני צריך ליזום (...). אני צריך להתעלות על עצמי ולחשוב על כל מיני, אני זה שצריך להשתנות ולהיות גמיש. בני ממשיך את התיאור של השלכות האירוע, שבו הוא מטיח באביו את מציאות חייו, ליחסים בינו ובין אביו:

ואז כשחזרתי מסיני.. מאז, מאותו רגע שאמרתי לו את כל הדברים האלה, אנחנו יותר פתוחים, והוא מדבר אתי על הקשר עם החברה שלו יסמין, הסברתי לו למה נפרדתי מנעה, חברה שלי,

והוא הבין כזה, לגמרי! ואז כשהוא דיבר איתי, הוא אמר שקצת קשה לו עם יסמין, ואני השלמתי לו איזה משפט והוא היה בהלם טוטאלי, כי הוא שכח שהוא מדבר עם הבן שלו. ואני כאילו ממש זוכר את זה פשוט. אז כל הדברים האלה, ואנחנו יותר מדברים גם. אז חזרה לשאלה.. כן אנחנו התקרבנו.. יחסית.

מאז אותו אירוע, היחסים עם האב מתוארים בצבעים ורודים. התחושה שבני מעביר היא תחושה של אינטימיות, של קרבה, כמעט חברות שוויונית "הוא שכח שהוא מדבר עם הבן שלי". ובני מדגיש "אני כאילו ממש זוכר את זה, פשוט". הוא חוזר למוטיב של הדיבור בחייהם "אנחנו יותר מדברים גם", "התקרבנו יחסית". בהבנה שלי, היוזמה האקטיבית של בני לקרב את אבא אליו, לגרום לו לדאוג לו, להיות מעורב בחייו, הצליחה. גם כאשר אני שואלת, מוודאת שזו תפיסתו, אני מקבלת על כך אישור:

- חלק מההתקרבות היתה עם זה שבצעם אתה סיפרת לו...

- אמרתי לך, הכל צריך לבוא ממני! הכל צריך לבוא ממני! גם עם האבא וגם עם האמא

- זה באמת ככה.. חוויה מאד חזקה שהכל צריך לבוא ממך, רק אם אתה תיזום..

- קשה..

- זה קשה..

- זה קשה, וגם אמרתי לך לפני זה, שאני בן אדם סגור, בגלל זה זה קשה.

- אתה מרגיש שהכל צריך לבוא ממך, כי מה?

- כי ההורים שלי כבר במין גיל ומצב מסוים בחיים שלהם שהם לא ישתנו. ואני, אמרתי לך, הייתי צריך להתעלות על עצמי ולהבין, שהיחידי שמסוגל לשנות משהו, זה אני. בגלל שאני כן מסוגל לחשוב אחרת, בגלל זה זה בא ממני, ואני גם זוקף את זה לזכותי כי... כי אני בעצם זה שצריך לחשוב קדימה.

בני, במודע, רואה את עצמו כאחראי היחידי לשינוי היחסים עם הוריו. האופן בו הוא רואה את הוריו - "ההורים שלי כבר במין גיל ומצב מסוים בחיים שלהם שהם לא ישתנו" וכן האופן בו הוא רואה את עצמו - "אני בעצם זה שצריך לחשוב קדימה" מביאים לכך שכל האחריות נופלת עליו, על פי תפיסתו. כאשר הוא רוצה וצריך להתקרב לאבא, להכניס אותו לעולמו, לנער אותו מאדישותו, הוא יוזם סיטואציה שבה הוא יודע מראש מה יהיו התגובות, וגורם לעימות, שבו הוא מספר לאביו את מצבו

ומתאר אחריו תמונה אידילית של היחסים ביניהם מאז אותו אירוע. בחוויה שלו הוא עשה את זה! הוא הצליח! הוא הביא לכך שאביו ידאג לו מעכשיו!

גידי אף הוא יוזם באופן אקטיבי שינוי באביו, ביחסו אליו. היוזמה הראשונה שהוא מזכיר במהלך הראיון היא בשעות הערב, כאשר אבא חוזר עייף מהעבודה ו"מתפחלץ" מול הטלוויזיה. לגידי יש דרך משלו לדבר עם אבא במצב הזה:

ואז הוא שותה את הקפה ובום מתפחלץ ליד הטלוויזיה.. והוא בן אדם מאד עייף, הוא עובד מאד קשה וישר אחרי העבודה הוא נורא עייף אז הוא יושב לראות טלוויזיה... עכשיו אם אני רוצה ממנו משהו, אם אני מדבר אתו וזה, אני פשוט מתיישב לידו וסבבה. הוא שם כאילו וזהו. גידי מכיר היטב את סדר יומו הקפדני והחוזר של אביו. הוא יודע מתי ואיך אפשר לפנות אליו, כשהוא בוחר לדבר אתו, "הוא מתיישב לידו וסבבה".

- אני רוצה לשאול אם אתה מרגיש שמשהו בך השפיע עליהם או שינה אותם. משהו ביחס שלך, או בהתנהגות..

- אה.. (חושב לעצמו) אני חושב שאבא שלי נהיה קצת יותר פתוח.. כי הוא חווה על בשרו, הוא חווה.. הוא חווה את זה, שהתנסיתי בסמים ודברים מסריחים, ואני חושב שהוא טיפ טיפה.. הוא בן אדם נורא שמרן בקטעים האלה, אני חושב שהוא טיפ טיפה נהיה יותר פתוח, ונהיה קצת יותר, נהיה יותר, קצת יותר מקשיב. לא בהרבה, כי הוא בן אדם שנורא עומד על שלו, ביקורתי בדיוק כמוני, שוב, אבל הוא נהיה קצת יותר מקשיב. אמ.. זהו פחות או יותר, אני חושב. שינוי שאני רואה.. לא יודע, לא יודע, אני פותח את הראש שלהם, מנסה לפתוח את הראש של ההורים שלי הרבה ..

אם נתחיל מהסוף, הרי שגידי מנסה לשנות את הוריו, את אביו: הוא פותח את הראש שלהם. במקום אחר בראיון הוא קורא לאמו "נאיבית רצח" ולאביו "ירושלמי עמוק", כדי לתאר את הנאיביות שלהם והשמרנות שלהם בעיניו. גידי באופן מודע, מתאר כיצד ההתנסות שלו בסמים הפכה את אביו קצת יותר "מקשיב", "טיפ טיפה יותר פתוח". הוא מתאר את שינוי ההורים כפרוייקט, שהוא ואחיו לקחו על עצמם:

- ככה אתה ממש מרגיש שאתה עובד על זה?

- כן אני ואחים שלי...

- כמו מה למשל?

- אני ואחים שלי נורא משתפים אותם, כי הם די תקועים בסרט. הם לא ילכו לקולנוע, והם לא ילכו.. הם לא יוצאים הרבה, הם הולכים כל איזה חודש ל weekend כאילו יש ביניהם.. זה לא שהם לא.. זה לא שהם קשיי [יום] כאלה, כאילו אפורים כאלה, פשוט הם לא.. אין להם תרבות. הם לא יקראו ספר! הם לא סתומים, הם לא איזה פרימיטיביים, אבל הם לא יקראו ספר. אמא שלי קוראה רק ספרי רפואה על מחקרים, אבא שלי קורא רק את הכותרות בעיתון כי אין לו סבלנות. אחרי העבודה הוא רואה רק טלוויזיה. הוא רוצה שיאכילו אותו בכפית הוא לא יכול אה.. להתעמק, אז זהו, אנחנו מנסים נורא לשנות אותם. קניתי לאבא שלי ספר ליום הולדת, הוא בן אדם מאד מדעי כאילו, אז קניתי לו ספר "טיל לוגי לאלהים ובחזרה" זה איזה ספר על כל הקשר בין דת ומדע, על אמונה ומטאפיזיקה, דברים שהם נורא מעניינים והוא.. "מאד מסקרן אותו מאד מסקרן אותו" (הוא אומר את זה במין מבטא כזה של איש מבוגר קפדני, כאילו מחקה את אביו). אבל הוא לא יפתח את הספר ויקרא. כאילו זה הפוזה שלהם אחושרמוטה, יש לו פוזה ש.. כאילו בן אדם! זהו. אה.. שחררתי אותו בקטע של.. האמת השפעתני, השפעתני עליו מאד לעבור למחשב. הוא לקח קורס, יש לו משבר נורא, עבר עליו משבר, כאילו לא רק עליו, זה משבר כללי שעובר על כל ההנדסאים המבוגרים, שמה שהם למדו שמונה שנים, שרטוט ביד, זה אמנות כאילו של החיים, את תראי אותו משרטט לך את זה ככה נקי מדויק כזה.. מדהים! כאילו חבל על הזמן! והיום חייל משוחרר עושה קורס של תשעה חודשים, עם תוכנת מחשב, והוא איש מקצוע יענו של שנים. כאילו זה דברים.. תחשבי מה זה עושה לבן אדם, מה זה עושה לכל האמונות שלו על עצמו, כשהוא רואה, יענו, איזה טמבל עושה לך את זה על מחשב ומוציא תכניות פי עשר יותר מדויקות, כי זה על מחשב! אז זהו, אז הוא לקח קורס על מחשב, בן אדם מבוגר כאילו, הוא לקח קורס בתכנת מחשב הכי מובילה, יענו. אז זהו, זה משמח כאילו, אנחנו הרבה הטכנולוגים וזה כאילו.. אני גם בן אדם מאד סקרן ונורא אוהב המצאות וזה, אני כל פעם מתעניין ושואל אותו מה הוא מפתח, והוא תמיד מסביר לי ו.. זהו כאילו. אנחנו לפעמים גולשים יחד באינטרנט, אני מחפש בשבילו דברים, או עם אמא שלי גם, כאילו יש בינינו, יענו, אני כאילו מנסה להיות יעיל בשבילם.

"אנחנו מנסים נורא לשנות אותם" אומר גידי. הוא קונה לאבא ספר, עוזר לו להירשם לקורס במחשבים, גולש אתו באינטרנט. גידי מתאמץ מאד, שאבא יהיה משהו אחר ממי שהוא. הוא חושב באופן אמפטי על מצוקתו של האב בשל התחרות שיש לו עם צעירים טכנולוגיים יותר, ומנסה לפתוח בפניו את הדברים שפתוחים עבורו. מדוע גידי מתאמץ כל כך לשנות את אביו? לשפר את היחסים ביניהם? מדוע הוא פותח לו את הראש? האם הוא מנצל את העובדה שנתפס מעשן סמים כדי שיקשיבו לו יותר ושמא, ההתנסות בסמים גם לה יש פונקציה, הקשורה בשינוי האב? בשינוי היחסים? בשינוי רמת תשומת הלב שקבל מהם? גידי עצמו מקשר בין לקיחת הסם והחוסר בתשומת לב שהרגיש:

- זקוק לתשומת לב, זה שאני בא הביתה, ואבא חוזר מאוחר, ואמא שלי רק סביב אחותי טיפוליים וכל הדברים האלה... ותשומת לב, לא ידעתי מה אני צריך, היה בעצם הכל, סך הכל, וחום זה גם משהו שלא תמיד חיפשתי, כי תמיד קבלתי מחברים. חום די כאילו יש בבית, אנחנו לא בית של חיבוקים ונשיקות, אמא שלי כן בעצם, אבל.. אני לא יודע מה היה חסר לי, היה חסר לי כנראה משהו שלכל אחד חסר והוא לא יודע מה.

אם נסתכל על הסיפור של גידי מהזווית הזו, הזווית שמסתכלת כיצד גידי באופן אקטיבי דואג לשנות את אביו או את היחסים אתו, נראה תמונה, שבה המאמץ של גידי מושקע בכמה וכמה רבדים, הוא עושה פעולות שונות, עם עוצמות שונות והשקעות שונות שמטרתן אחת: לשנות את אבא. גידי רוצה לשנות את אבא באופן שיוכל להעריך אותו יותר, להזדהות אתו יותר מצד אחד, ומצד שני, באופן שאבא יוכל להיות פתוח יותר, מקשיב יותר, קרוב אליו, "משפר את מערכת היחסים שלי עם אבא שלי" כפי שגידי אומר. בסעיף הבא המתאר את ה"יוצרים מחדש" נראה איך גידי, בנוסף למאמצים המתוארים כאן לשנות את אבא, משנה את דימויו של האב בתוכו.

עד כאן ראינו את בני גידי עושים פעולות אקטיביות עם אביהם על מנת לשנות אותו או את היחסים אתו, באופן שמתאים יותר לצרכים שלהם ממנו.

אבי, מספר שברח מהבית לשבוע ימים. הוא יוזם מצב, שבו היחס אליו ישתנה. אבי עסוק ביחסים עם אביו, בעיקר על רקע תחושה של אוטונומיה מובסת (עליה ארחיב בפרק החמישי). היחס אל האב והמשאלות מהיחסים עם האב הן אמביוולנטיות ודואליות. "[אני רוצה אותו] בתור חבר אבל עדיין אבא". כאשר אני שואלת במהלך הראיון: "היית רוצה שמהו ביחסים שלכם יהיה אחר?" עונה אבי:

כן ולא, אה.. נגיד אה.. יש איזה קטע חדש, קטע מגניב במוזיקה שהבאתי באיזה דיסק שקניתי, ואני אוהב להשמיע את זה לאנשים ו.. והם בבית. אז מה? אז אני אשמיע להם את זה (מגחך

לעצמו), אז אני קורא לאבא שלי וזה, אז הוא בא.. נרדם כזה, את יודעת. "תשמע את זה, עד שאתה עולה לפה", אז אה.. או אני אומר לאמא שלי בואי תשמעי וזה, אז היא מקשיבה, אבל היא לא מבינה, אז אני מתבעס מזה. ואם הוא היה מקשיב ונהנה מזה וזה, אז הוא היה מתחיל להיות יותר מדי בחדר, אז יש לזה שני צדדים.

אבי מנסה לקרב את אבא. מנסה להזמין אותנו אליו לחדר לשמוע מוזיקה. מהתיאור של אבי נשמע, שאביו אינו משתף פעולה או נענה "נרדם כזה, את יודעת", אבי מאוכזב. אמא מקשיבה לו אבל מבחינתו היא מראש לא מבינה, ומה שאבי ניסה להשיג, לא ממש מצליח לו. משפט הסיום נשמע כמו חשש, לא מאד מציאותי, על רקע התגובה של אביו. אבל ההבנה שלי את האמירה הזו, היא של הצורך שלו בוויסות, בשמירה על המרחק והקרבה מאביו. גם אם קיימת המשאלה, שיהיה מעורב יותר בחייו ויוכל ליהנות יותר ממה שמהנה אותו, היה אבי רוצה זאת באופן מוגבל. בהמשך הראיון, אני שואלת על שינוי שהתרחש, מאחר שאבי הוא אחד המרואינים האחרונים אשר אתו בדקתי את מיצוי הממצאים.

- אתה יכול, אם אתה מסתכל נגיד על היחסים שלך עם ההורים, עם כל אחד מהם, אם אתה יכול להצביע על איזה זמן שהרגשת שהיה שינוי בהם?

- אה.. כן. כשאני מורד

- כשאתה מורד? למה אתה מתכוון?

- נגיד כשאני מרגיש שסוגרים אותי בפניה, אז אני שובר את כל הכללים, שובר את כל הקירות ויוצא ככה משם. אז הם נרתעים אחרי זה, יושבים אחורה כאילו. זה שברחתי מהבית, מאז השתנו לגמרי.

- מתי זה היה?

- לפני שנתיים, שנתיים וחצי

- אתה יכול לספר לי ככה קצת? מה זה היה? איך זה היה?

- אמ.. זה היה כשרציתי להפסיק ללמוד. כי.. התחלתי לפרוח עם הנגינה, והרגשתי מלא ביטחון וזה, אמרתי, בשביל מה אני צריך ללמוד וזה, בלאו הכי אני לא ארצה ללכת לאוניברסיטה, אני רוצה לנסוע ללמוד איפשהו בארצות הברית, לנגן וזה, אז הם: "מה פתאום?" וזה, כאילו סוף העולם. "תמשיך ללמוד" וזה, "תלך לבית ספר", וזה ואז כזה אני, "מה הם אומרים לי מה לעשות? אני ילד גדול". אז אה.. הרגשתי שכאילו חונקים אותי, תופסים אותי בפניה. אז.. יצאתי מהבית, לא חזרתי איזה שבוע.

אבי מספר את הסיפור על בריחתו מהבית בהקשר של שינוי היחסים עם ההורים, ובזאת ניתן לומר שהוא עושה פעילות אקטיבית לשינוי היחסים, אם כי, השינוי שאליו מייחל אבי, נראה על פניו, כשינוי ברמת האוטונומיה שלו בבית, ולא דווקא בהתקרבות אל אביו. אלא שהדברים אינם חד מימדיים.

מצד אחד הרווחים עליהם מדבר אבי מהבריחה הם רווחים של הכרה בכוח שלו:

כשחזרתי, אז הם.. כאילו פחדו ממני, אמרו כאילו רגע, מה, הוא לא סתם מדבר. הוא יכול לקחת צעדים ממש.. אז התחילו לדבר יותר ב.. כאילו לקיים משא ומתנים. לפני כן, זה היה "תעשה ככה, ככה וככה", ועכשיו זה "בוא נגיע להסכם שאתה תעשה ככה ואנחנו נעשה ככה". אז פתחתי לעצמי דלת, דלת ההיגיון.

- מה זה אומר שפתחת לעצמך את דלת ההיגיון, משהו נפתח בך או בהם?

- שכאילו אני לא איזה פועל שלהם, אני לא יעשה מה שאומרים לי, אני יעשה דברים שאני עושה.. הדרישות שלהם לא יהיו גבוהות מדי, שיהיה היגיון.

הבריחה מהבית הביאה לכך שההורים "התחילו לדבר יותר". בפינה הסגורה שאבי חש עצמו כלוא בה הוא פתח את דלת ההיגיון ביחסים עם ההורים. התחיל משא ומתן וכשהוא ממשיך לתאר אותה פינה, מסתבר שלמרות שמדבר על ה"הורים", בחווייה שלו אבא שם אותו בה.

- היה כאילו איזה קטע ש.. כבר אמרתי לך קודם שבגללו ברחתי, ש.. אבא שלי אמר לי אם אתה לא לומד, אני נועל לך את המקלט. אמרתי לו תנעל את המקלט, לא מעניין אותי, תיקח את התופים, תמכור אותם, תשבור אותם, לא אכפת לי. כאילו זה היה כשהם איימו על המוסיקה שלי, על התופים שלי, אמרתי עד כאן.

- כשחזרתי.. אחרי שברחתי מהבית וחזרתי, הבאתי להם טיעונים ודברתי אתם, והרגשתי כאילו אני מדבר לעניין. אז הם היו.. לא הבינו מאיפה למדתי לדבר ככה. זה היה כזה לראות שאני בן אדם! לא סתם הילד הקטן שלהם שצריך לדאוג לו. יודע לדבר ולהסתדר.

השינוי שאבי הצליח להשיג במרד שלו, בבריחה, הוא אולי לא באופן ישיר שינוי האב, אבל הוא בהחלט מאבק לשינוי היחסים עם האב. דרך המרד, הצליח אבי לגרום לכך שיקשיבו לו באופן אחר, שיכירו בכך שגדל, שיש לו דיעות ומחשבות משלו. דרך האופן בו דיבר איתם, הוא מרגיש שהוא עצמו השתנה - "הרגשתי כאילו אני מדבר לעניין". הוא כבר נהיה בן אדם, ולא סתם הילד הקטן.

התיאור של אבי את יחסיו עם אביו אחרי האירוע הזה, מחזק את הכיוון שאומר, שמרד הוא לא בהכרח הדיפה והתרחקות. לעיתים מה שיש בבסיסו, הוא דווקא הרצון להתקרב. אני ממשיכה לברר את הכיוונים שעלו במחקר:

- הרבה פעמים בראיונות, שמעתי שמתבגרים אומרים, שפתאום באיזה גיל, היחסים אתו פתאום היו יותר חשובים, יותר משמעותיים יש משהו כזה שגם קרה אצלך?

- אמ.. כן. יש בזה משהו. מאז שמרדתי, כאילו לפני זה, הוא היה הגבר בבית. אמא שלי אומרת, שאני יעשה משהו, לא הייתי מתייחס. אז היא היתה אומרת לו להגיד לי, אז הוא היה בא ואומר, וכאילו אבא אמר.. אז אבא אמר! אחרי זה, זה היה כאילו בקטע של.. אחרת ולא בקטע של, אם אני אומר לך אז תעשה. הוא בא לדבר איתי, אז זה היה הרבה יותר כיף לשבת אתו, הרבה יותר הגיוני לשבת. וכשהוא נותן לי מחמאות וזה, אני מבסוט. כשהוא אומר לי שהוא גאה בי זה כיף. זה כן מאז. זה מה ששינה לי את היחסים אתו.

חלק ממה שהצליח אבי להשיג במרד שלו, זה שאבא "בא לדבר איתי". פתאום היה יותר כיף לשבת איתו. הוא מקבל מחמאות מאבא, ואבא אפילו גאה בו.

אם נראה בהמשך את הבנים עסוקים בהיכרות את האב, הרי שאבי מחדד את הצורך של הבן לקבל הכרה מהאב. התנאי להתקרבות הוא בהשגת ההכרה בבן, בגדילה שלו, בהתבגרות שלו. כאשר הכרה זו לא מגיעה באופן טבעי, אבי דואג לזעזע את אמות הסיפים – להיעלם לשבוע, לחזור ו"לדבר לעניין" כדי שיקשיבו לו. הוא מצליח באקט הזה, שאבא ייתן לו אפילו מחמאות. אבי מתאר שהוא מנסה להשיג זאת בדרכים פחות קיצוניות – כמו להזמין את אבא לחדר שיקשיב למוזיקה שלו – אבל זה לא כל כך עובד.. אפשר לראות כאן בהתייחסות אל האם, עד כמה התגובות שלה לא משמעותיות לאבי. "אבל היא לא מבינה". העיסוק האינטנסיבי בצורך בהכרה, בשינוי היחסים ובסופו של דבר בהתקרבות, מתרחשים מול האב ועמו.

אני ממשיכה ושואלת על השינוי, על ההישג. בעצם כל הזמן עושה member checking למחשבות שלי:

- אתה אומר שהשינוי היה בזה, שהיחסים הפכו להיות יותר שוויוניים באיזה אופן, עם פחות סמכות ממנו אליך?

- כאילו יושבים וזה, צוחקים יותר

- וגם אתה אומר, אני יכול יותר ליהנות, או יותר חשוב לי מה הוא חושב עלי, איך הוא מרגיש

ביחס אלי

- כאילו ברור, אם נגיד הוא כועס עלי, אי אפשר להסתיר את זה, אז אי אפשר לשבת. בזמן האחרון הוא די מבליג. אם קבלתי שליליים, אז הוא מבליג, קבלתי מכתב הביתה שהברזתי מכמה שיעורים אז הוא לא.. בסדר, זה בית ספר וזה, אז בסדר, אין בינינו תקלים וזה, מדברים למה אתה עושה את זה, חבל, אבל כאילו בתור חבר שלי, פתאום נהיה חבר שלי

- ואתה רוצה אותו כזה?

- אמרתי, עדיין אני רוצה שיהיה את היחס הזה של האבא והבן. בתור חבר, אבל עדיין אבא.

- איך עושים את זה? איך הוא יכול להיות גם חבר וגם אבא?

- שאני יספר לו דברים, ושהוא יגיד את הדיעה שלו, אבל לא בתור... נגיד אם אני אספר לו ש.. לא יודע, נגיד, הייתי עם חברים שלי אתמול והשתכרתי. אז אם הוא יגיד את הדיעה שלו בתור אבא, אז זה יהיה כזה מעצבן. אני לא ארצה לספר לו דברים, לא אוכל לספר לו דברים, כי את יודעת.. אל תשתה יותר מדי וזה, אז יש עדיין אבא, אבל הרבה יותר מתון. אני רואה שהוא עובד על עצמו מבחינה זו.

אחד הדברים שאבי עסוק בהם ביחסים החדשים האלה עם האב, הוא עד כמה יוכל לדבר עם אביו באופן פתוח, כמה יוכל לספר לו דברים. כמו שאמר בשלב מוקדם יותר בראיון: "הייתי צריך להגיד להם שיפסיקו לעשות שקרים". הצורך עליו מדבר כאן אבי, הוא הצורך שיקבלו אותו כמו שהוא. שלא יצטרך לכסות, להסתיר, לסלף – שיכירו במי שהוא ויקבלו זאת - "בתור חבר, אבל עדיין אבא".

ראינו את בר ושי מבטאים את משאלותיהם לשינוי האב, ואת הייאוש שהם חשים מול הסיכוי ששינוי כלשהו יתרחש באב או ביחסים אתו. בני, גידי ואבי, כל אחד מהם בנפרד, בתוך סיטואציית החיים המשפחתיים שלהם, מתארים מעשים, יוזמות שלהם על מנת לשנות את היחסים עם האב או את האב עצמו - בין אם לקנות לאב ספרים, להתנסות בסמים ולהיתפס כדי שייפתח לו הראש, ליצור מצב של עימות, ולהטיח באב את מציאות חייו, או לברוח מהבית לשבוע. כל אחד מהבנים מתאר בסיפוק את האופן בו העשייה האקטיבית שלו, המאבק שלו, שינו את האב ואת היחסים ביניהם בכיוון שבו רצה הבן.

עמי, יואב, ספי ואסף משנים אף הם את אביהם, אלא שהם עושים זאת כל אחד באופן אחר. הם משנים את דימויו של האב בתוכם, בעולמם הפנימי. את גידי ראינו בפרק הקודם, ונראה גם כאן, נאבק בתוכו על מנת לשמר דימוי חיובי של אביו בעיניו.

2.2 היוצרים מחדש את האב בעולמם הפנימי

הבנים היוצרים את האב מחדש, הנם בנים המתארים כיצד באופן בלתי תלוי באירוע חיצוני ספציפי, באופן חד וטוטאלי, הם שינו את דימויו של האב בעיני עצמם מדימוי אחד להיפוכו המוחלט. מהיות האב תוקפני ואגרסיבי, הפך בעיני הבן, פתאום, להיות האדם הכי עדין שהוא מכיר, שנאה ארוכת שנים אל האב, הפכה לאהבה גדולה.

תיאורי השינוי של האב מלווים כל הזמן בעיסוק בדמיון ובשוני בין הבן והאב. המהפך שעשו בדימוי האב הופך את הבנים בעיני עצמם מאד דומים לאב, והם נהנים ממצב חדש זה הנאה רבה. תופעה זו סייעה בידי לפענח את משמעות המהפכים האלה בדימוי האב של הבנים בעולמם הפנימי. על כך אדון בהרחבה בסעיף בפרק הבא, הדין בצרכים ההתפתחותיים של הבנים בתהליך ההתבגרות הקשורים בצורך להיות דומים לאב.

כינויה של התופעה הזו כ"יצירה מחדש של האב", נובעת מתיאור התהליך שעובר הבן עם האב. עבר עמוס חוויות, זכרונות ואירועים כמעט נמחק מול הצורך החזק לראות את האב באור חדש.

עמי ויואב מצליחים ליצור את האב בעיני עצמם באופן שלם. הם עושים זאת ומסתובבים עם חיוך גדול של הנאה, כאשר הם מדברים על האב בדימויו החדש. ספי נאבק לשמור על דימוי האב כפי שהוא רוצה לראות אותו ולא נותן לעובדות לבלבל אותו. גידי, אחרי שראינו את מאמציו לשינוי אביו במציאות, נאבק לא פחות בניסיון לשמור על דימוי האב, כפי שהיה רוצה לראות אותו. בתהליך הראיון גידי פחות מצליח בכך, ולקראת סוף הראיון הוא נכנע ודימויו של האב בחלקים הפחות מחמיאים עולה וצף.

עמי, בתחילת הראיון, מספר על כך, שלפני כשנתיים הוריו התגרשו. הוא מתאר את החלוקה בין ההורים, ומזכיר שהדיבור עם אמו ענייני יותר, פרקטי. כאשר אני שואלת "ואיך עם אבא?" זו תשובתו: עם אבא? נראה לי שאני נורא דומה לאבא שלי באופן המחשבה וב... (...), כן, אנחנו נורא דומים. בהמשך הראיון אני חוזרת לדבריו אלה:

- כשדיברת על אבא ואמרת, כמה שהוא דומה לך ואתה דומה לו, נורא חייכת..

- כן. כי זה נורא נחמד

- אהמ.. מה נחמד בזה?

- שאולי יום אחד אני גם אהיה ככה.. אה.. כי זה, זאת הקבלה נורא חיובית, זה נורא טוב אה.. כי אני נורא אוהב את איך שאבא, וגם נורא אוהב את איך שאני, והמחשבה שאני גם אני, ואני גם יכול להיות כמוהו, זה נורא נחמד ש... איך אני אגיד? זה נורא נחמד! זהו. לכן החיוך.

ההנאה של עמי מהדמיון שלו לאבא מאד מורגשת, ואני מתוך מחשבות בכיוון התפתחותי, מנסה להבין מתי זה בדיוק קורה, אני שואלת בתמימות את השאלה הבאה :

אני רוצה עוד פעם ככה לחזור אל ההורים .. דווקא כשדברת על הדמיון שיש לך עם אבא, רציתי לשאול, מתי הרגשת שאתה דומה לו, ככה.. שעלתה בך הידיעה הזאת?

התשובה של עמי מצליחה להפתיע אותי :

אה.. היה לי אחרי אה.. בערך .. שלושת רבעי שנה אחרי שהם נפרדו, אז היה לי, באופן כללי ככה.. אז נורא העדפתי את אמא כזה, ו.. אבא היה יותר אגרסיבי, מעצבן אה.. או כאילו הרבה דברים מבחינתי היו תמיד באשמתו וכאלה, ואז אחרי כל התהליך הארוך והמגעיל של לכתוב הסכם גירושים, שכאילו הם נורא ניסו להסתיר את זה מאתנו, וש.. כאלה, אבל גם שומעים, שומעים שיחות טלפון, זה גם צעקות בעיקרון, אז שומעים ו.. אז ואז כאילו קרה לי משהו ש.. התחלף הכל ו.. אהבתי הרבה יותר את אבא, ודי היה לי בעיה עם אמא, בגלל כל מה שהיא. כי בקטע של הגירושין היא התעקשה על כל מיני דברים מעצבנים ו.. נראה לי שהיא כן היתה קצת מעצבנת ו.. אני לא, אני לא יודע, אז.. זה מה שכאילו.. כשהתחלף המצב, חשבתי "ווי, אבא עושה הכל טוב וכל השנים האלה אני סתם שנאתי אותו, ואמא היא בעצם הרעה" כן? ועכשיו התאזן המצב, כן? המפנה הזה קרה באופן קיצוני, ואז כאילו כמה חודשים אחרי זה, כבר זה קצת התאזן בחזרה, וראיתי דברים קצת יותר מרחוק וקצת יותר כן, עם איזון. אבל אה.. ומאז אני חושב, כאילו, שאני נורא אוהב את אבא ומדבר איתו ו..

"ואז כאילו קרה לי משהו ש.. התחלף הכל" - מה קרה לעמי? איך פתאום האב המעצבן, השנוא הפך להיות המושלם, ואילו האם שחש אתה יותר בנוח, הופכת להיות ה"מעצבנת"? האם זה רק בגלל הגירושין? אינני חושבת כך. בעיני עמי מתאר תהליך התפתחותי דרמטי. בשלב מסוים בהתבגרות יש לבן צורך לראות את אביו באופן שיוכל להרגיש שהוא יכול להיות דומה לו. כדי למצוא את הדמיון ביניהם הוא צריך קודם להפוך את האב למישהו שהוא יוכל לאהוב, אפילו על רקע הידיעה ש"כל השנים אני סתם שנאתי אותו". ההיפוך של האב על מנת להפוך אותו דמות להידמות לה, עשוי להיות היפוך של 180 מעלות. משנאה לאהבה. וגם אם עמי מודע לכך שזה לא מאוזן וקיצוני, התפיסה החדשה את אבא מאד חשובה לו. אולי אם הייתי מראיינת את עמי לפני שנה, הייתי שומעת עד כמה הוא כועס, שונא את אביו, ועד כמה טוב לו עם אמו. (כמו שנשמעים הבנים "המיואשים" במחקר). להיפוך הזה קראתי כאן "יצירת האב מחדש".

שילוב יצירת האב מחדש ביחד עם העיסוק בדמיון לאב, בפונקציה שיש בדמיון לאב עבורו, - "זה נורא עוזר" מרמזת על הצורך ההתפתחותי שיש בבסיס תהליך זה.

- אתה יכול לשחזר ככה - בן כמה היית אז?

- זה המשבר הזה של להחליף? זה היה בסוף.. סוף י', סוף י'.

- ואתה יכול ככה להיזכר איך זה קרה? פתאום? מה היה שם שעשה את השינוי? מה בך, מה באמא, מה באבא שעשה את השינוי?

- זה היה.. זה היה בקיץ. בקיץ עושים ככה בלוקים גדולים של אבא ואמא, כלומר, חודש אצל אבא וחודש אצל אמא, אז הייתי אצל אבא, שזה גם, שהכל שמעתי מהצד של אבא. וזה היה יום לפני ש.. הולכים לבית משפט לעשות את המשפט הסופי או משהו, לא יודע, ו.. לאמא שלי כאילו היה צוות של עורכי דין או משהו, ואבא שלי, כאילו, היה לו עורך דין שהוא התייעץ אתו, אבל בעיקרון כאילו הוא עשה את הכל בעצמו, וזה היה בלילה. הוא גם התקשר לכל מיני אנשים והתייעץ אתם, כאילו חברים טובים שלנו ו.. כל הזמן שמעתי כאילו את הסיפור מהצד שלו ו.. אז התקשרה היועצת של אמא, לא יועצת.. כן יועצת, פסיכולוגית יועצת כזאת של אמא שלי, התקשרה לאבא שלי, כאילו לנסות לשכנע אותו בכמה דברים, כי היא גם היתה חברה של המשפחה, לא משנה, ואז שוב שמעתי אותו רב אתה. וגם, הוא רב טוב כאילו, הוא.. הוא.. הוא דיבר, באופן כללי הוא.. כאילו, אז לא חשבתי את זה, אבל כאילו הוא... הוא היה צודק, או כאילו הוא היה חכם כאילו, לא יודע, הוא ... דיבר טוב, הוא..

- אתה יכולת להבין יותר את הרציונל שעומד מאחורי העמדות שלו?

- כן, משהו כזה, הוא.. לא יודע, באיזה שהוא שלב באותו לילה גם פשוט נשברתי כזה, ובכיתי ובכיתי ובכיתי וזהו, ואז.

- בכית, כי מה?

- בכיתי, כאילו.. כשאני בוכה זה לא מתוך עצב, כשאני בוכה זה מין קתרזיס כזה, של שלשול רגשות כזה של אהה.. ההסבר הכי טוב של קתרזיס ששמעתי, זה כאילו שזה התחושה הזו גם שאתה נורא רוצה לחבק, אבל אתה גם נורא מפחד, אז אתה לא יכול, ואז אתה בקטע הזה של כל הדברים יוצאים, וכל המחשבות, וזה גם, וזה גם היה דבר שקשור למלא שנים, כי הרבה פעמים נורא כעסתי על אבא שלי, גם בקטע של הגירושים וגם בקטעים שלפני, וכאילו עכשיו

ראיתי שהכל.. שהכל לא מוצדק, ואבא שלי הוא המושלם, ואמא שלי היא המעצבנת, וכאלה וזה איך שראיתי את זה אז. ואז לאט לאט גם כשחזרנו לאמא וגם כש.. כשחזרתי לעצמי, וראיתי דברים בצורה קצת יותר.. קצת פחות קיצונית, אז ראיתי, שזה לא מאה אחוז ככה. אמ.. אבל כאילו התחלתי להכיר באבא שלי כ.. אני חושב שגם אבא השתנה כאילו, זה בגלל גם הגירושים כאילו, שהוא לא.. שהוא לבד, שהוא יכול להיות עצמו, שהוא לא מרגיש שהוא.. שהוא, שהוא בתוך מצב שהוא לא אוהב אותו, ולכן הוא מתעצבן ולכן ככה ולכן ככה ו.. כי הוא נורא השתנה, זה בטוח הוא נורא השתנה..

"אבא היה היותר אגרסיבי, מעצבן", "כל השנים אני סתם שנאתי אותו", "הרבה פעמים נורא כעסתי עליו", ופתאום, אחרי "שלוש של רגשות", הרבה בכי, אבא הופך להיות המושלם, החכם. ועכשיו אחרי השינוי בדימוי של אבא, עמי יכול להיות מאד דומה לו, ומאד ליהנות מהדמיון הזה. כאשר אני, תוך כדי הראיון מנסה לתת לתופעה הזו הסברים לוגיים, כמו "יכולת להבין יותר את הרציונל שעומד מאחורי העמדות שלו", עמי לא ממש הולך עם ההסבר הזה. הוא אומר "משהו כזה, לא יודע, (...). פשוט נשברתי ובכיתי ובכיתי ובכיתי..". שום דבר רציונאלי או הגיוני לא היה במה שקרה לעמי באותו ערב. עמי מתאר טלטלה עזה, מבפנים, שמביאה אותו "להכיר באבא שלי" באופן חדש ואחר, הפוך מהאופן בו הכיר אותו עד אז. הצורך העז להתקרב אל האב מול המחסומים שעומדים בפניו על מנת לממש צורך זה, באים לידי ביטוי במשפט של עמי המתאר את תחושת ה"קתרזיס" שלו: " התחושה הזו גם שאתה נורא רוצה לחבק, אבל אתה גם נורא מפחד".

אני, בראיון, מאד מסוקרנת מהשינוי הזה, מהתמורה הזו שעמי מספר עליה, ממשיכה ושואלת: - אני רציתי לשאול אותך בקשר לדברים שמעסיקים אותי במחקר, אם אתה יכול להיזכר, אני מבינה שאתה במקום אחר היום, אבל אם אתה יכול להיזכר, על מה כל כך כעסת על אבא, או מה שנאת כל כך לפני כן?

- אמ.. כאילו אני באמת יכול להיזכר בזה, כי זה היה דבר שנוורא חשבתי עליו גם בגלל ש.. כאילו בשלב הזה שלפני, לא נורא רצי.. טוב גם רצי.. דווקא הודיתי לעצמי שאני לא אוהב אותו עד כדי כך, הוא היה.. בן אדם נורא אגרסיבי, לא נורא כאילו, היה לו את הקטעים שהוא.. נהיה אגרסיבי ו.. גם קטעים בוטים כאלה, ו.. פשוט שהוא לא היה מי שאני ככה.. כאילו מי שאני אוהב, או את מה שאני אוהב. גם בקטע של להיות אגרסיבי, כאילו, אני לא בן אדם שצועק או כאילו אוהב צעקות אה.. צעקות, כאילו סתם, אלימות מילולית בכלל, וכאילו גם אלימות פיזית.

אבל הוא לא היה מכה אנשים. אבל הוא.. הוא היה צועק או נהיה מתוח וחד כזה, אה.. זה.. אה.. לא יודע, אני לא חושב שזאת.. לא יודע אם זאת היתה הרגשה כל כך ארוכה, יכול להיות שהיא לא היתה, כי.. כי, עובדה שזה כאילו התפרק אמ.. יכול להיות ש.. באופן כללי לא היו.. לא היו לי הרבה תחושות לגביו, כי לא היה לי כל כך הרבה קשר אתו, ואז הדברים היחידים שכן, אז היו הקצת תחושות שליליות האלה, שהביאו לכך שאני, שאם הייתי צריך להגדיר את כל התחושות שלי אליו, ברובן הן היו שליליות. אמ.. זהו.

- ולא היה קשר כי הוא לא היה הרבה בבית? או גם כשהוא היה זה לא היה..?

- היה קצת, אבל הוא לא היה עד כדי כך הרבה בבית, הוא היה הרבה בעבודה, וגם אני לא חושב שאני הייתי בן אדם עם כל כך הרבה מו.., תמיד הייתי עם הרבה מודעות עצמית, אבל אז לא היה לי מספיק, כדי לראות שיכול להיות לי קשר אתו.

בתיאור של עמי את השינוי שחל בתפיסתו את אביו, הוא משתמש במילים המבטאות את המטרה, אשר בשלה התרחש השינוי: "פשוט, שהוא לא היה מי שאני ככה.. כאילו מי שאני אוהב או את מה שאני אוהב". הדימוי הקודם של האב, כאגרסיבי, צועק וכו' לא אפשר לעמי לראות את עצמו בדמותו של אביו. הצורך הזה היה גדול יותר מכל מציאות שהיא. כל זמן שהאב היה ברקע החיים שלו, כמו שהוא מתאר: "באופן כללי לא היו לי הרבה תחושות לגביו", התחושות כלפי אביו היו שליליות בעיקרן. אבל, באירוע שעמי מתאר, פתאום עולות תחושות מאד חזקות כלפי אבא וצורך גדול לראות אותו באופן חיובי ולאהוב אותו. ההסבר של עמי מדוע זה לא קרה קודם לכן, מדגיש בעיני עד כמה השינוי הנו תוצר של שינוי, שהתרחש בעמי ולא באביו. עמי אומר: "תמיד הייתי עם הרבה מודעות עצמית, אבל אז, לא היה לי מספיק, כדי לראות שיכול להיות לי קשר אתו". המחשבה, שיכול להיות קשר עם אבא היא זו שהניעה את השינוי. עמי קורא לכך "מודעות עצמית". בעיני אותה מודעות עצמית, היא צורך פנימי גדול שמניע כל כך חזק, שהוא יכול להפוך את האב מדמות שנואה לדמות אהובה, מאגרסיבי לעדין כמוהו. דמות האב עשויה להתהפך בעיני הבנים כאשר הם מבחינים באב, כאשר האב הופך להיות במרכז הבמה, והצורך להעריך אותו ולהידמות לו גדולים מאי פעם.

יואב, הופך אף הוא את דימויו של אביו בעיניו במאה שמונים מעלות: ראינו בפרק הראשון את סיפור ההיכרות המחודשת של יואב עם אביו. נחזור כאן לסיפור זה על מנת לראות חלקים נוספים הקשורים ביצירת האב מחדש.

את סיפור הגילוי של האב, מתחיל יואב במשפט:

- אז אותו למדתי להכיר גם כן בתקופת השנה שעברה

באותו אירוע שיואב מתאר בהתרגשות רבה, מתרחשים באמת מספר תהליכים דרמטיים. ראשית, הוא פתאום רואה את אביו אחרת, מכיר בנוכחותו בחייו, מכיר בהיעדרותו מחייו עד לאותה נקודה, ואף מתעמת עם האב על כך. בהחלט אפשר לראות את העימות עם האב כמאבק, הדומה למאבקם של בני, גידי ואבי. כשיואב אומר לאביו: "אני לא זוכר אותך" הוא מתחיל תהליך של שינוי היחסים שלו עם אביו:

כי ראיתי שהוא מופתע, והוא באמת לא מבין, אבל עובדה שהוא לא ערער. הוא חשב על זה, ועכשיו כשאני חושב אחורנית, התגובה שלו בימים שאחרי זה, שאז התחלנו לדבר בעיקר על זה, ואז זה אותו דבר אחר בכלל, הוא מחשב אותי מאד אני משער עכשיו, אבל הוא.. זה נראה לו הגיוני, ולפי מה שהוא מתחיל להיזכר הוא מתחיל אולי להבין יותר.

מאותה הארה או גילוי, וההתעמתות על כך עם אביו, מצליח יואב שאביו יכיר בו, יעריך אותו יותר, יכיר גם במה שלא היה להם, ובמה שהיה רוצה שיהיה ביניהם. אפילו שינוי חיצוני מתרחש בעקבות ההתעמתות הזו:

- וגם עכשיו, אתה אומר, שיש איזשהי נוכחות אחרת?

- לא, מבחינת השעות זה אותו דבר, לא. אבל הוא.. זה שונה. אולי באמת מבחינת השעות לא, אבל האיכות של השעות האלה מתעמקת, מקבלים יותר יחס. ועכשיו גם, הוא רוצה לנסוע ולא לעבוד, הוא רוצה לקחת חופש ולנסוע לשם, וללמוד את זה, ולקרוא את זה, כבר פורח! אז אה.. אז הוא יותר עסוק בלהיות בבית. הוא דואג לבוא מוקדם ולא להיבלע בעבודה, ולבוא כדי לקחת את אמא מהעבודה, וזה כמובן לא.. הוא הרבה פעמים מגיע לפניה, והוא עובד בתל אביב. אבל יואב לא נשאר רק עם המאבק החיצוני עם האב. הוא זקוק לעוד שינוי מהותי שמתרחש אף הוא בהמשך לאותה סיטואציה דרמטית:

- ואתה אומר, אני לא יודעת אם זה נכון.. אתה מדבר על ההבנה הרגשית הזאת במילים של הכרות. מהי ההכרות הזאת?

- מה זאת אומרת? אני מסוגל לתאר אותו עכשיו כמו בן אדם. אמרתי לך, בן אדם עדין כזה, זה הכל מהשנה האחרונה מה שאני יודע עליו כי ..

עכשיו, אחרי השינוי, החל מהשנה האחרונה, יואב מסוגל לתאר את אביו "כמו בן אדם", "בן אדם עדין כזה". האם בכך מתאר יואב את המעבר של האב מהיותו "אובייקט", דמות ברקע עבור יואב, להיותו

"סובייקט"? "בן אדם" שעסוקים במחשבותיו, רגשותיו תפיסותיו? וכסובייקט משמעותי, זקוק יואב לראות את אביו כ"עדין". היכולת של יואב לראות את אביו, פתאום בשנה האחרונה, כבן אדם עדין כזה, היא תוצאה של מהלך שעושה יואב בינו לבין עצמו. האופן בו הוא חווה את אביו עד לשנה האחרונה רחוק מאוד מתיאורו כעדין. את עצמו יתאר יואב כעדין. כשהוא צריך לחוש שהוא דומה לאבא, הוא יהפוך, באופן לא מודע, את דימויו של אביו לאופן בו הוא זקוק לו, בדיוק כמו שעשה עמי. ניתן להתרשם מיצירה זו את דימוי האב בעולמו הפנימי, כאשר הוא מתאר את דימויו של האב בעיניו עד לאותה התרחשות.

כאשר הוא מתאר את האופן, בו תפס את האב בילדותו, הוא אומר:

"ואני רק זכרתי אותו כדבר, יצור, מאד מפחיד וגדול ופחדתי ממנו, ידעתי שהוא עלול לפגוע בי". הוא ממשיך לתאר זיכרון ילדות שבו האב נותן לו סטירה לפני כולם שישבו מסביב לשולחן, ובסיום אומר:

"ואת זה אני זוכר מהתקופה הזאת, וזה לא נכון, כי הוא בן אדם מאד עדין."

בעבר היה האב "יצור" "דבר" האם כך מתאר יואב את תפיסת האב כאובייקט? כדמות ברקע שיש עליה דימוי כלשהו?

כשיואב מתאר מה היה בתקופה שלפני השינוי, הוא אומר:

- אני באמת לא מצליח להיזכר הרבה פעמים שהייתי אתו במחיצה אחת, אם שמתי לב אליו.

- נשמע שגם לא רצית שיהיה משהו אחר

- להיות איתו? לא לא לא! העדפתי להימנע ממנו, ככה זה אני חושב.

- העדפת להימנע ממנו..

- אני חושב שפחדתי ממנו, אני חושב שפחדתי ממנו כמו שפחדתי מאח שלי. אני חושב שכן. אבל על זה התגברתי. למה הייתי כל כך מלא פחד? אני לא יודע, אבל אני לא חושב שזה בגללו, לא הוא פגע בי.

כדי להבין, עד כמה לראות את אביו כ"עדין" זו יצירה של יואב את אביו בעולמו הפנימי, צריך לשמוע את יואב מתאר את אביו:

הוא לא תו.. הוא לא תוקפן. לא, סליחה, הוא לא אליס. הוא תוקפן מאד. יש בו, הוא חמום מוח (...). אבל הוא לא תוקפן. הוא אף פעם.. הוא גדול גם כן כזה, יש לו, אם הוא כועס אז הוא.. עז אבל תוקפן. הוא לא אגרסיבי מאד, אבל מהאנשים היותר עדינים שאני מכיר..

- אתה מתאר אגרסיביות בכוחות שפורצים ממנו, אבל לא באלימות נניח

- לא לא לא! רק בכוחות שפורצים ממנו. הם יכולים להיות.. הוא נהיה אדום וכאלה, אבל הוא לא, הוא לא היה מגיע לאן שהוא הגיע, או איך שהוא, לכמות התובנה שלו על אנשים, ו.. מה שקורה מסביב, אם הוא היה תוקפן כזה. התוקפנות הזאת כן הביאה אותו למין התבדלות, כן? אין לו חב.. אני יודע שאין לו חברים.

דימוי האב אצל יואב מאז ילדותו, היה דימוי של איש תוקפן, חמום מוח, מפחיד. בשנה האחרונה, לאחר האירוע שהוא מספר עליו בהתרגשות, פתאום הפך אביו להיות "בן אדם מאד עדין". הצורך החזק של יואב להכיר את אביו מחדש נותנים תחושה של יצירת יש מאין: "ואז זה אותו דבר אחר בכלל".

יואב דן בינו לבין עצמו במקור של השינוי הזה, באופן התרחשותו, והוא מנסה להסביר:

אני לא יודע איך להגיד את זה, (...) אז מה זה אומר, שבאותו רגע אני לא הרגשתי שאני מכיר אותו? זה אומר שחשבתי.. או שזה רק אומר שפחדתי ממנו. ברור שהרגשתי משהו כלפי אבא. זה לא אומר שזה קשור ל - (אומר את השם המלא של אביו) זה העניין. לכן זה הכרות. יש לי רגשות שאני זוכר בתור ילד לאמא, אבא, אבל זה לא קשור אליו. זה העניין. זה נכפה עליו או שהוא.. איכשהו עשה את זה, יצר את זה, אבל זה בעיה שלי. זו בעיה שלי. לא בהכרח שזה בעייתי, כמו שזה הביטוי "my problem".

כאן יואב עצמו משתמש בפועל "יצר". הוא מייחס את היצירה או הכפייה של התפיסה שלו את אביו בעבר, כמשהו שקרה ללא קשר לאב. אלא כמשהו שקרה ליואב. ולי נראה שזה תיאור מדויק של התהליך שעבר יואב בשנה האחרונה בכל מה שקשור לדימויו של אביו בעיניו. שום גורם חיצוני (לפחות לא מודע), לא הביא לשינוי דימוי האב או תפיסתו כאחר, ובודאי לא להיפוך הטוטאלי הזה בתפיסתו. באמצע השגרה המוכרת לשניהם, שלושה שבועות אחרי ששניהם יושבים ביחד כמו הרבה פעמים בעבר, יואב רואה את אביו אחרת. תופס אותו הפוך מהאופן בו ראה אותו קודם לכן, ומתחיל להיות עסוק באופן בו אביו רואה אותו.

יואב ועמי מתארים תהליך מובהק של יצירה מחדש את האב באופן, שיוכלו להרגיש קרובים יותר אליו, דומים יותר. כאשר מסתכלים בראיונות האחרים דרך הפריזמה הזו, לכל מיני היגדים של הבנים ישנו הד שמזכיר תהליך דומה.

למשל, כאשר גידי מדבר על הדמיון לאביו:

אז תמיד כשחברים שלי מתעצבנים עלי, אני לא מבין, מה? מה עשיתי כאילו? ואז אני רואה את אבא שלי ביקורתתי, וכמה זה מעצבן, אז אני אומר "וואלה אתה יוסי [שם האב] קטן!"

כשאני שואלת אותו, האם הידיעה הזו אכן עוזרת, ומתכוונת, האם אכן עוזרת לוידיעה זו במערכות יחסיו עם חבריו, גידי עונה באופן שמפתיע אותי :

- אצלי כן, עוזר לשנות. יותר מכל זה משפר את מערכת היחסים שלי עם אבא שלי כי.. כי אני מבין אותו, אני רואה אותו מנקודת מבט אחרת, ואני חושב, שאני רואה אותו מנקודת מבט אחרת ממה שאחים שלי רואים..

גידי מגייס את הדמיון, שהוא מוצא בינו ובין אביו, על מנת להיות יותר אמפטי אליו, ובסופו של דבר לשפר את מערכת היחסים עם אביו. כאן לא נראה שהוא יוצר את אביו מחדש אלא מזהה את הדמיון ביניהם, אבל כשמסתכלים על התהליך שעבר גידי בראיון, ניתן לראות אותו נאבק בין יצירת האב מחדש, ובין "נפילה" לתפיסה מציאותית את האב בסיום הראיון.

גידי מתחיל את הראיון בהבעת רגשות חיוביים וחמים כלפי הוריו. הוא ממשיך בקו דומה כאשר עובר לתאר את אביו :

עכשיו, הוא עובד הרבה מאד.. מה שאני אוהב בו, מה שאני הכי למדתי ממנו בשנים האחרונות, זה שהוא מתמכר למשהו שאתה אוהב וזה דברים שאני, אני והוא מאד דומים בזה.

גידי מתחיל את המשפט במילה "עכשיו", שמוכרת לנו במחקר כמתחילה משפטים, שיש בהם תוכן רגשי לא פשוט, ואכן גידי מתחיל במילה זו כאשר הוא מתייחס לכך שאבא עובד הרבה מאד, אבל הוא מייד עובר לחלקים בעבודה של האב, אותם הוא אוהב ומעריך, ואפילו מזדהה אתם. הוא מדגיש עד כמה הוא ואביו דומים. אנחנו עדיין בתחילת הראיון, גידי מתאר באופן מפורט את עבודתו של האב :

עכשיו, הוא מהנדס מכונות וזה עבודה נורא יצירתית. הוא ממציא.. כאילו באים אליו עם דברים, אומרים לך אנחנו רוצים שתפתח לנו טייפ, זה ככה יעבוד, טה טה טה, אז הוא מתכנן להם איך זה יראה. אז זה עבודה מאד יצירתית מבחינת אה.. כאילו, זה טכנולוגיה ומכניקה, אבל בחלק היצירתי שלהם. אז אני רואה אותו כאדם פורה ויצירתי.

גם כאן גידי מתחיל עם המילה "עכשיו". ארבע פעמים חוזר גידי על המילה "יצירתי" בקטע זה. יצירתיות מאד חשובה בחייו של גידי כערך, כאורח חיים. אם מסתכלים רק על הקטע הזה, לא ברור מדוע זקוק גידי כאן למילת "התארגנות" לפני תוכן קשה. רק בהמשך הראיון ניתן לראות עד כמה הצגת עבודתו של האב כמהנדס ו/או כיצירתית, טעונה מבחינתו.

אה.. אני אתן לך דוגמא פשוטה, מה ההבדל בינינו, בצורה דקה כאילו, שיכולה לתאר לך פחות או יותר מה הבעיה, מה ההבדל בינינו, במערכת היחסים ובתפיסת העולם. הוא, שהוא הלך

ללמוד הנדסאי, אה.. הנדסה, לפני זה, הוא רצה להתקבל, קיבלו אותו בבצלאל להיות כאילו צייר, גרפיקאי, אבל הוא לא רצה, כי הוא לא אהב את כל המופשטות שהיתה בסרט. אני בדיוק ההפך. הוא הלך להיות מהנדס, אבל הוא עדיין מאד יצירתי ומאד מוכשר ומאד זה, אבל הוא צריך את הגלגלי שיניים. אני בדיוק ההפך, אני בחיים לא יעשה מזה, אני אתרחק מכל דבר ממוכן. אני אנסה להיות כמה שיותר פיוטי ואמנותי שאפשר, לא משנה מה. והאמת היא, ואני מתעסק בקולנוע, שזו אמנות הכי הרבה מתועשת, הכי הרבה מכשירים, והכי הרבה גלגלי שיניים, כמו אצל אבא, אז איכשהו..

בניסיון של גידי לתאר את הדמיון והשוני שלו מאביו, הוא מתחיל משונות ומסיים בדמיון. אבא צריך גלגלי שיניים ולא אוהב את המופשטות. גידי, צריך את הפיוטיות והאמנות, אבל בחר תחום עם הרבה גלגלי שיניים, כמו אבא. כאן הוא מציג בסלחנות, בעדינות יחסית, פערים, הבדלים ביניהם. אם קודם הדגש היתה על יצירתיות של האב, כאן הדגש יותר על גלגלי השיניים. כדאי לשים לב לפליטת הפה "שהוא הלך ללמוד הנדסאי אה.. הנדסה".

בהמשך הראיון תיאור ההורים, האב, ואף הביקורת על אורח חייו מקבלים צבעים עזים יותר. כאשר גידי מסביר מדוע צריך לפתוח את הראש של הוריו.

לא יודע, לא יודע, אני פותח את הראש שלהם, מנסה לפתוח את הראש של ההורים שלי הרבה.. כי הם די תקועים בסרט. הם לא ילכו לקולנוע, והם לא ילכו... הם לא יוצאים הרבה.. זה לא שהם לא.. זה לא שהם קשיי (יום) כאלה, כאילו אפורים כאלה, פשוט הם לא.. אין להם תרבות. הם לא יקראו ספר הם לא סתומים, הם לא איזה פרימיטיביים, אבל הם לא יקראו ספר. אמא שלי קוראת רק ספרי רפואה על מחקרים, אבא שלי קורא רק את הכותרות בעיתון, כי אין לו סבלנות. אחרי העבודה הוא רואה רק טלוויזיה הוא רוצה שיאכילו אותו בכפית הוא לא יכול אה.. להתעמק.

התפקיד שגידי לוקח על עצמו, "לפתוח להוריו את הראש" מעיד, עד כמה האופן שבו הוא רואה אותם, מפריע לו. הוא רוצה לשנות אותם. הוא מתאר, בעיקר, מה הם לא עושים, שהיה רוצה שהם יעשו. הוא משתמש בהרבה שלילה לתאר מה הם לא. הם לא סתומים, לא פרימיטיביים לא אפורים, לא קשי יום, אבל אין להם תרבות.

בהמשך הראיון, הזכיר שהוא, גידי, הראשון במשפחה שיש לו בגרות, ואני חזרתי לתואר המהנדס של האב:

- למרות שאבא שלך מהנדס מכונות, הוא עשה את זה בלי בגרות?
 - כן, משהו מוזר, הוא עשה עבודת גמר, משהו כזה.. עכשיו שכחתי מה רציתי להגיד
 גידי התבלבל, ואני הבנתי שעליתי על מוקש. שיש לו צורך לשמור את האב כמהנדס בפני, וכמובן
 איפשרתי לו. רק לקראת סוף הראיון, בקטע האחרון, גידי כבר לא מנסה לומר שאבא מהנדס יצירתי
 ופורה. בשלב זה של הראיון, אבא חוזר להיות הנדסאי במשבר.
 יש לו משבר נורא, עבר עליו משבר, כאילו לא רק עליו, זה משבר כללי שעובר על כל ההנדסאים
 המבוגרים.

גידי מנסה להפוך את אבא למשהו אחר, "מתאים" יותר למה שהוא היה רוצה לראות אותו: מהנדס,
 יצירתי ועוד פעם יצירתי, קורא יותר ספרים, מתעניין יותר, מעודכן יותר במה שנעשה היום מבחינה
 טכנולוגית, שייפתח, שיהיה פחות אפור, שהעבודה שלו תהיה בעלת סטטוס יותר מכובד. הויתור של
 גידי לשמור על דימוי האב, לטובת ביטוי קרוב יותר של הגוונים הרגשיים הקשים יותר כלפי האב, בא
 לידי ביטוי גם בהמשך דבריו:

תראי, אה.. תראי, אבא שלי הוא דמות פסיבית. אמרתי לך את זה. הוא בא הביתה, מתיישב מול
 הטלוויזיה ו.. כאילו החיים דיי פסיביים. ואם הייתי חושב על מה בדיוק אה.. הוא עשה לי, איך
 הוא בנה אותי כבן-אדם, לא הייתי יכול להסביר לך. אה.. האמת היא שמבחינת מה הוא..
 שבהרבה דברים הוא די מאכזב אותי. כי חסרה בו.. חסר לו הניצוץ הרוחני, שזה נורא.. הוא
 הגיוני ולוגי יותר מדי, אני... אני הרבה יותר משוחרר מבחינה רוחנית, אני שואל הרבה יותר
 שאלות, ואני לא מתבייש נגיד להגיד שאני.. הוא חילוני קיצוני, כן? בצורה קיצונית, אבל
 שמגעילה אותי.

כאן מדבר גידי באופן ישיר ופתוח על האכזבה מאבא, על החסר שהוא מרגיש בו, על הסגירות שלו. הוא
 ממשיך לדבר על הדמיון והשונויות שלו מאבא. אם קודם לכן הדגיש את הדמיון, כעת הוא מדגיש יותר
 ויותר את השוני.

..זהו, זה דברים, זה דברים שאני למדתי.. אני רק למדתי את הבעיות שלו ונוצרה איזה קוטביזם:
 כמה שהוא סגור, אני יצאתי יותר פתוח. את מבינה? לא יודע, איכשהו למדתי לקחת את הדברים
 הכי קוטביים מהבית, מהפאקים של הסובבים אותי. נגיד, אחי היה נורא אליים בתיכון הוא היה
 זה שהולך מכות. אני בחיים לא הלכתי מכות כאילו אין לי.. אני רזה וקטן לכן לא.. הרמתי יד ו..

פחות או יותר גם מאבא שלי. הוא אדיש, והוא יושב מול הטלוויזיה, אבל לא משנה, הוא עדיין עושה כל הזמן יוצר וזה, אז זה בסדר, מותר לו.

גם לקראת סוף הראיון, כאשר פרש גידי את אכזבותיו מאביו, עד כמה קשה לו הפאסיביות של אביו, בתוך תהליך התיאור והבדיקה, עד כמה אביו "בסדר", הוא זוכר להזכיר את "נקודות הזכות" של האב בעיניו כיוצר. "מותר לו" הוא אומר. ושוב מתנדנד בין אמפטיה אל האב ובין ביקורת קשה על אורח חייו:

אני פעם נגיד, הייתי כל הזמן עושה. כל היום בתזוזה. בעשייה, עושה סרט. זה עשייה שמסביב לשעון. ואבא שלי כזה, אבל הוא היה חוזר הביתה ורואה טלוויזיה. אני לא יכולתי לסבול את זה. הרגשתי בזה משהו מנוון, מלוכלך, וחבל על הזמן שלך בן אדם! לא משנה כמה אתה יצירתי עדיין quality time שלך עם עצמך צריך להיות משובח עוד יותר, בגלל שאתה כזה. אז אני.. זהו. אז אני בחיים לא אשב מול הטלוויזיה, אני אלך, אקרא, או שאצא החוצה סתם לגינה לשמוע מוזיקה. כאילו למדתי.

גידי שומר בקנאות על כל פרט, שיכול לומר עליו, שהוא כמו אבא. הוא מאד רוצה להיות כמו אבא, ויותר מכך, מאד רוצה שאבא יהיה משהו שהוא יוכל להיות כמוהו. כאשר הוא מתאר את המאפיינים של האב שאותם הוא מאד לא מעריך, המילים שהוא בוחר אז רוויות כעס ועלבון: "מנוון", "מלוכלך", "אני לא יכול לסבול את זה".

אם בשלבים הראשונים של הראיון גידי עסוק בהצגת צדדיו היפים, החיוביים, המוערכים מבחינתו של אביו, הרי שכאן גידי כבר ויתר על עמדה זו. הוא עסוק הרבה יותר בפרישה מדויקת של תפיסותיו, מחשבותיו ותחושותיו כלפי אביו. אך דווקא הגוון הרגשי של הכעס או העלבון מדגישים, עד כמה זה נוגע בו, מטריד אותו, כמעט הייתי אומרת, מכאיב לו. קשה לגידי לבטא את האכזבה שלו מאביו, מהאדם שבו, מהתנהלותו ומחיי. האם הקושי הזה, המאבק הפנימי של גידי לאורך כל הראיון בתיאור דמותו של אביו, קשור בכך שתיאור דמותו של האב ודימויו מלווה כל הזמן באזכור הדמיון והשוני, שיש בינו ובין אביו? נראה, שהצורך לשמור על דימויו של אביו, אינו רק כדי לשמור על דימוי חיובי שלו בעיני -בתחילת הראיון, כדי למצוא חן, אלא, ביטוי של מאבק פנימי לשמור על הדימוי החיובי של האב, כדי שיוכל למצוא דמיון ביניהם וליהנות מהדמיון שהוא מוצא ביניהם. דמיון שהוא נהנה ממנו, ורוצה וצריך לשמר אותו בעיני רוחו. לביקורת, לאכזבה שיש לגידי מאביו וכלפי אביו, יש משמעויות קשות כלפי ה"עצמי" של גידי. גידי נאבק בתוכו פנימה לראות את עבודתו של אביו קרובה לערכים המנחים

את חייו: היצירתיות, גלגלי השיניים, ההתמכרות לעבודה. הוא נאבק לשמור על דימויו של האב, גם באופן אקטיבי, בעולם החיצוני מול האב; מול הפאסיביות שלו, השמרנות, הסגירות, חוסר היכולת להתעמק או להתעניין בדברים רוחניים, שמעסיקים את גידי עצמו. גידי קונה לו ספרים, דוחף אותו לקחת קורסים מתקדמים במחשבים, יושב לידו ליד הטלוויזיה ומנסה לדבר אתו. אפילו התנסה בסמים, והתייחס להתנסות זו כחוויה, שהפכה את אביו פתוח יותר, ואולי גם קצת יותר מקשיב..

ההתעסקות האינטנסיבית בדימויו של האב, בד בבד עם ההתעסקות האינטנסיבית בדמיון והשוני ביניהם, הינה פתח לחקור יותר לעומק קשרים אלה.

מעניין לציין שבתחומים אחרים בהם הוא מתאר את אביו, אין לגידי את המאבקים הפנימיים, הקשיים או העכבות המתוארים לעיל. בשלב די מוקדם בראיון אומר גידי:

הוא לפעמים מאד מנסה להתקרב אלי; שיחות וזה, הוא כל הזמן מתעניין מה אני עושה, במה אני מתעניין, פחות או יותר, ואני מספר לו. אבל כאילו הוא גם מזיין את השכל הרבה, כיאה לפער דורות כזה, מבלבל ת'מוח. לא תמיד בזיין שלי לשמוע אותו. וזהו, כאילו סבבה, עזבי אותך, לא רוצה, מספיק! (...). הוא איש מאד מסודר, מאד פדנט ויש התנגשות. אבל הוא אוהב לבלבל את המוח, לא משנה מה, על כל נושא הוא יבלבל את המוח, כאילו אני גם כזה.

למרות שגם כאן יש לגידי דברים לא מחמיאים להגיד על אביו, וגם כאן הוא עסוק בדמיון שלו לאבא, יש הבדל מהותי באופן, בו גידי מתייחס רגשית לחסרונות אלה של האב. במהלך הראיון הוא מסביר את עמדתו הרגשית הסלחנית כלפי הביקורתיות והפדנטיות של האב, כמו שראינו בהשוואה שהוא עושה בינו ובין אחיו ויחסייהם עם האב:

(אחותי) הגדולה, היא בת 23 היא לא מסתדרת... כל הזמן היא ואבא שלי מתנגדים. אבל ייכוחים.. זה נגמר בריב תמיד. ואצלי זה ההפך, כי אני תמיד מסתכל על הצדדים האלה של אבא שלי בחיבה. כאילו, בשנים האחרונות. כי אני הבנתי שזה בדיוק אני, ונורא נעים לי לראות אותו ככה כאילו, זה כמו שאנחנו דומים בזה ששנינו חולי עבודה וזה, אז ככה גם בפאקים אנחנו נורא דומים. (...). יותר מכל זה משפר את מערכת היחסים שלי עם אבא שלי כי... כי אני מבין אותו. אני רואה אותו מנקודת מבט אחרת. ואני חושב שאני רואה אותו מנקודת מבט אחרת ממה שאחים שלי רואים וזהו, כאילו מערכת היחסים. אני מסתכל על האחים שלי עם אבא שלי, אז אני הכי מבין אותו אולי בבית.

ההבדל בעמדה הרגשית של גידי, כאשר הוא מדבר על הביקורתיות של האב, לעומת העמדה הרגשית שלו, כאשר הוא מדבר על האב כ"לא מספיק" פתוח, רוחני וכדומה, נעוץ בהבדל ברמה, שבה מאפיינים אלה מאיימים על דימויו העצמי של גידי. גם אם אלה הם מאפיינים אישיותיים, שניתן לקטלג אותם כשליליים, הוא "מסתכל על הצדדים האלה בחיבה", כאשר אז הדמיון הזה, גם אם לפעמים יוצר לו קשיים, לא מאיים מבחינתו על מי שהוא, על דימויו העצמי. ההזדהות עם האב עוזרת לו להיות יותר אמפטי אל האב. לעומת זאת, עם המאפיינים של האב, אשר אינו יכול להשלים אתם ואף תופס אותם כמאיימים על דימוי האב בעיניו, ומתוך כך על דימויו בעיני עצמו, יש לו קושי לבטא אותם, להודות בהם בפני עצמו ו/או בעיני אחרים. עם מאפיינים אלה גידי נאבק בתוכו ומול אביו. הוא כל הזמן מנסה ליצור את אביו מחדש כך שיתאים לדמות שהוא צריך שתהיה בשבילו.

ספי מפריד בין חוויות הבדידות שלו בבית, עם הוריו, החסר שהוא חש ביחסים איתם ואיתו, ובין יצירה ושימור של הדימוי החיובי של האב, היחס המעריץ ונושא העיניים אליו. הפיצול, הניתוק בין שתי החוויות האלה כל כך גדול, שאינו נוגע ואינו משפיע האחד על השני. כאשר ספי מדבר על החוויות של הקושי והבדידות, הוא נשמע כך:

אני הייתי ילד שבכיתה ט' ההורים שלי טסו לחוץ לארץ, ואני עזבתי את בית הספר שלמדתי בו, ולא היה לי בית ספר.. אף בית ספר לא קיבל אותי, לא כי לא הייתי תלמיד טוב. היה לי בעיות התנהגות, הייתי כל הזמן מפריע ומדבר ו.. ערס קטן, לא מתוך כוונה, כי ככה זה היה יוצא. התיאור שבו ההורים בחוץ לארץ, והוא נשאר לבד, מועף מבית ספר אחד, כשאף בית ספר אחר לא מוכן לקבל אותו, נראה כמו חווייה מאד קשה. אפשר לראות את האופן, בו ספי חווה את החווייה הזו, לפי ההתחלה של המשפט. "אני הייתי ילד ש..". הדרמטיות של החווייה מביאה אותו לתאר את עצמו בגוף שלישי.

כאשר משווה ספי בין הוריו להורים אחרים שהוא רואה סביבו בעניין ה"דיבור", מעדיף ספי לדבר על שני ההורים כחטיבה אחת. הכאב הכרוך בתיאור זה, עולה מהאופן בו ספי מדבר על כך, כפי שכבר ראינו בפרק השני.

אני גם לא ממש מדבר איתה כאילו על דברים.. כאילו.. ההורים שלי לא.. אנחנו לא.. מדברים בדיוק עלי או עליהם. כל אחד והדברים שלו, אנחנו.. אני רואה משפחות שנגיד ההורים מדברים עם הילדים שלהם אה.. לא יודע, הרבה יותר כזה ביחד ואני לא, אני כזה.. הם לא בדיוק יודעים

מה קורה אתי, איפה.. איך אני עם החברה שלי, איך אני.. הם בעיקר מתעניינים בלימודים, הם יודעים שיש לי חברים, שאני נהנה בצופים, הם לא... לא שואלים "נו מה שלומך" ודברים כאלה.

כאשר הוא מדבר על האב, התיאור חריף הרבה יותר :

הוא לא ראה אותנו, לא מתעניין, לא בא להופעות שלי, לא היה בעניינים, בלימודים, בחברים.. ההתעלמות של האב מחייו היא טוטאלית. ספי מונה את כל תחומי ההתעניינות האפשריים בחייו, כאשר הוא מנסה להראות את חוסר ההתעניינות. אבל, כל אלה לא נקשרים לתפיסה שלו את אביו או לחוויה שלו אותו, ואף לא לדימוי שלו בעיניו, במיוחד בחלקים בהם היה רוצה להיות כמוהו :

עכשיו, עם אבא שלי הייתי מדבר על העסקים שלו, כל הזמן הייתי מתעניין עם זה, ואפילו אפילו חשבנו פעם שאני יעבוד איתו קצת, והוא תומך בזה שאני ילך בדרכו ואיתו אני ב.. אני גם נותן לו הרבה כבוד. לא יודע, ככה אני עם אבא שלי, למרות שכמעט כולם ככה (...). כל הילדים כזה נותנים כבוד לאבא שלהם, למשל, בחיים לא קיללתי אותו, לא התעצבנתי, לא צעקתי עליו... הכל היה בסדר,

נשיאת העיניים אל האב, שמה את האב במקום כל כך גבוה, רחוק ונשגב, שספי לא יכול לדבר על דמיון לאב, הוא מדבר על "ללכת בדרכו" ואיתו. ספי מתאר את האקטיביות שלו בניסיון להתקרב אל האב. ספי עושה את כל מה שאביו לא עושה עבורו : הוא מדבר איתו על העסקים שלו, הוא מתעניין, ו"אפילו אפילו" הם חשבו פעם שספי יעבוד עם אבא.

ספי ממשיך ומתאר את האב באור חיובי, בכל סיטואציה שהוא רק יכול :

- והוא כזה לא יכל לראות אותי מתבעס, אז הוא קנה לי [את האופנוע], וזה בעיקר דברים שהיא אומרת לא, לא אז לא! והוא אומר "טוב בסדר אני מרשה לך", הוא הרבה יותר כזה.. הרבה יותר נחמד.. לא, לא נחמד, הרבה יותר לארג' איתנו. "בסדר בסדר", בעיקר הוא לא יכול לראות אותנו מתעצבנים או אומרים "למה אתם לא מרשים לנו וככה", אז הוא בסדר גמור. לכן זה גם יוצא הדדי שגם אנחנו, כשהוא אומר לי משהו, אז אני תמיד יעשה את זה, אם נגיד, אני אראה אותו מנקה, אני אגיד לו, "לא עזוב אני אנקה", או משהו כזה. אז זהו. גם הוא בן אדם מצחיק אבא, הוא צוחק נגיד עם חברים שלי.. כולם אומרים לי.. יש לך אבא בדרן הוא לא.. הוא תמיד חייב לתת את היציאה המצחיקה הזאת, כשהוא רואה את החברים שלי, אפילו חברים שלו ככה, בסדר

אתם

- אתה נהנה מזה?

- כן, אני לא.. אין לי ממה להתבייש, עם אמא שלי, נגיד, אני יותר מתבייש מהשטריות שהיא עושה עם חברים אבל.. אבל אה.. איתו ממש לא! אני יודע שהוא עומד בגבולות שהוא עושה את זה מתוך צחוק, וכולם צוחקים, ואחר כך זה רק מחמיא לך כשאומרים לך "איזה אבא מגניב יש לך!". הוא גם לוקח אותנו הרבה פעמים, כי יש לו אוטו גדול, והוא תמיד בא "בואו אני אקח אותכם", אז גם בעיני החברים שלי הוא מצטייר כבן אדם טוב ומצחיק. הוא כזה, כמו אבות כאלה, כמו אבא כזה חכם וכל זה, אז אתה מקשיב לו.. וככה זה יוצא שאנחנו.. הרבה יותר נותנים לו כבוד.

ובכל זאת החוויה של האב החסר עם האב האהוב המוערך, גם כשהם מתוארים ביחד, ביחס לאותה סיטואציה, נשארת מפוצלת.

מצד שני זה.. פציעה ברגל. אבא שלי היה יורד ורואה אותי בוכה מכאבים. הרגל שלי היתה גמורה לגמרי וניתוח.. הוא לא יכול לראות את הבנים שלו טובלים, הוא היה נורא עצוב.. לכן תמיד נתן הכל.. לא יודע איך יסתכלו על זה. עכשיו כשאני הולך, אמנם כואב לי אבל אני לא מראה את זה, נראה כאילו שהם שכחו מזה..

ינאי מתאר את הפער והחסר ביחסים עם האב או עם ההורים :

- ההורים שלי מאד קשה להם להיפתח, לדבר על זה ש.. שקשה להם או שיש בעיות או שאני יודע מה? אה.. אה.. זהו. בעצם. אני יודע ש.. אין לי הרבה שיחות עם ההורים שלי על .. עניינים של הרוח או דברים כאלה. ואני יודע של.. לחבר שלי, למשל, ההורים שלו מאד פתוחים בעניין הזה.

- היית רוצה שיהיה קצת יותר פתוח, שאפשר יהיה לדבר יותר?

- אה.. כן! הייתי רוצה כן

הוא נהנה מהדמיון לאב, תוך כדי סימון הפער :

אני חושב שכל הקטע בהיותו אבא שלי ובהיותי בן שלו, שעם השנים כן אני מתחיל לחשוב כמוהו קצת, להתנהג כמוהו, כולם מסתכלים עלי, וישר רואים אותי ואומרים רגע, אתה בן של אליהו נכון? אה.. אה.. אני שואל אותם, איך אתם יודעים בכלל? והם עונים, איך אפשר לא. אתה דומה לאבא שלך. אתה בול אבא שלך בגילך. יש בזה משהו, אני גולש למשהו אחר, אבל יש בזה משהו מן הכבוד כשאומרים לי שאני דומה לאבא שלי. (...) דיעותיו כן מתחילות להיות

חשובות לי ולהשפיע עלי, שאני כן, שאני בתור בן אדם שכן משתמש בראש שלו, אז אני חושב שכדי לדעת מה אני יעשה בעתיד עם הילדים שלי ועם החיים שלי, אז אני צריך להקשיב להורים שלי קצת. (...) עד כמה הוא מקשיב לי אני לא יודע, אבל אה.. אם הוא לא מקשיב לי, אז אני תמיד מוצא מישהו אחר שמקשיב לי.

ינאי מתאר כאן את הפער בין נשיאת העיניים אל האב, הכבוד שהוא מרגיש בהיותו דומה לו, מול חוסר הביטחון שהאב יקשיב לו, והחיפוש אחר תחליף לתפקיד שהאב אינו ממלא. דימוי האב נשמר חיובי גם בסיטואציות קשות לאב:

אה.. ואבא שלי תמיד בן אדם, תמיד אני זוכר אותו בן אדם מאד עם גב ישר, הולך זקוף תמיד. גם כשמעליבים אותו, זה כאילו לא משפיע עליו. אני חושב, כי זה באמת בגלל שהוא מאמין בעצמו מאד וזהו.

גם אם כאן תהליך יצירת האב מחדש לא מתואר דרמטית כמו אצל האחרים, שמירת הדימוי החיובי של האב בסיטואציות קשות "הולך זקוף תמיד גם כשמעליבים אותו" נראה לי, כמו שמירה אקטיבית על דימוי החיובי. ובעיקר יכולת ההנאה מהדמיון לאב, במיוחד בכל מה שקשור לדימוי הגוף, מביאה אותי לחשוב שיש בהדגשים אלה של ינאי מוטיבים דומים לבנים היוצרים את האב מחדש בעולמם הפנימי.

2.3 העומד על המשמר

אסף, נוקט באסטרטגיות דומות לבנים הנאבקים במחקר. בכל זאת, מצאתי לנכון להתייחס אליו בנפרד, מפני שאסף הנו הבן היחידי במחקר שאינו מסמן פער בחוויית היחסים עם האב. הוא מתאר יחסים של מעורבות ונוכחות ברצף החיים. האב נחוה קרוב, מרגיע, נגיש – מאפיינים השונים מהאופן בו תוארו האבות האחרים. דווקא על רקע הבדלים אלה, מעניין לראות את אופי ההתמודדות של אסף בניסיון אולי לא לגשר על פער ביחסיהם אבל בהחלט לשמר את אותה תחושת קרבה ואת הצורך לקבל אישור מתמיד על קיומה. להזין אותה. אסף משמיע את קולם של בנים החשים יחסית מסופקים ביחסים עם האב ומדגיש דרך אסטרטגיות שימור הקרבה עד כמה תחושת הקרבה הזו משמעותית לבנים, לא מובנת מאליה וזקוקה לאישור מתמיד. לאסף קראתי ה"א עומד על המשמר" שהיחסים עם האב יישארו קרובים ומשמעותיים.

אסף, בגילים 13-14 מחליט שהמוסיקה תהיה מרכז חייו. למרות שבבחירה זו, הוא הולך בדרכי אחותו, אסף מקשר בין הבחירה הזו ובין אביו. דרך המוסיקה הוא מצליח הן בעולם החיצוני והן בעולם

הפנימי להתחבר אל אבא. לממש את מה שאביו לא ממש, להמשיך את המורשת שקיבל ממנו מאז זוכר את עצמו. בתוך העיסוק במוסיקה ישנם כבר המוטיבים החשובים ביחסים, כמו היכולת לדבר, הדמיון לאב ושימור יחסי הקרבה ביניהם.

אולי הוא פעם כן חשב להיות מוסיקאי, אבל אני כאילו כן חשבתי על זה, אה... זה פשוט כי אני חושב שהוא הביא, הוא כאילו הביא לי את זה לחיים

למרות שהאב עובד בתחום רחוק מאד ממוסיקה, אסף מאמץ את פיסת המידע לפיה האב חשב להיות מוסיקאי, ויוצר את האב מחדש באופן שמתאים לו על מנת לחוש מחובר אל האב. בעצם העיסוק שלו במוסיקה שבעולמו הפנימי נקשרת לאביו, הוא יוצר את "מה שמייחד אותנו". אסף, כמו בני או יואב, פועל גם אקטיבית כדי לשמר את המוסיקה כתחום המייחד אותם ואף דואג להשמיע לאביו ולהכיר לו את המוסיקה שהוא אוהב:

אבא שלי, כאילו למרות שהוא גדל בשנות השישים והשבעים, אז כאילו נגיד הוא, הוא לא, הוא לא כאילו הכיר הרבה דברים מאז, וכאילו ואני הכרתי לו כמה, כמה מהאומנים כאילו החשובים של אז, שכאילו שהוא לא ידע עליהם, חוץ מסתם, כאילו שהוא שמע את השם. אז כאילו אני חושב שבזה כן השפעתני עליו. וכאילו כן הוא אוהב, הוא לא מקשיב לזה כאילו בבית, אבל כאילו כן אוהב את זה. וכאילו וחלק מהדברים החדשים שאני מכיר, החדשים - כאילו חלק מהדברים שנגיד יותר מעכשיו שאני משמיע לו, אז הוא נורא אוהב את זה כאילו. דרך המוסיקה, אסף מצליח גם לקבל הכרה כאשר הוא מכיר לאב את המוסיקה שהוא אוהב. אהבתו של האב את מה שאסף משמיע לו הוא גם אישור על אהבתו את אסף.

2.4 העומד על המדוכה

רועי, מתאר מצד אחד באופן דק ומדויק את תהליכי ההתקרבות וההתרחקות בינו ובין אביו, ואף מביע בעדינות את המשאלה שהיחסים יהיו אחרים, יותר קרובים ביניהם, אבל אינו מתאר מעשה אקטיבי שהוא עושה על מנת להתקרב אל האב. בסיום הראיון נראה שמחשבה כזו עלתה בראשו, אבל לפחות לגבי מה שידוע לי, רועי לא נאבק! הוא בודאי לא מיואש מהיחסים עם האב. אולי עוד לא קיבל "החלטה" הוא עומד על המדוכה.

רועי מתאר את תהליך ההתרחקות מאביו – שאחד הביטויים שלו היה שהם הפסיקו ללכת יחד לסרטים, ומסביר זאת:

אני מניח שיש איזה סיבה של התבגרות, או אני לא יודע מה, אבל אני לא יכול לשים על זה את האצבע.

רועי מסמן את המרחק, אבל הטעינות הרגשית היא לא כל כך גדולה. אי אפשר לומר שהוא מיואש מהיחסים או שהוא רוצה לשנותם. כשהוא מדבר על אביו, עולה המשאלה שהיחסים יהיו כמו פעם אבל לא ברור, האם למרות או מתוך תחושת החסר ינסה לעשות משהו בנדון – אולי הראיון יהיה גורם מניע לכך:

- אתה מרגיש שהיית רוצה להיות יותר קרוב אליו?

- לא יודע אם יש לי הרגשה כזאת, אבל אה.. כן נגיד, אני זוכר ש.. תמיד הייתי הולך אליו לעבודה, כאילו הוא עובד ב.. (איזור תעשייה) אז תמיד נגיד, אם הייתי מסיים מוקדם, אז הייתי הולך אליו לעבודה שלו, והיינו הולכים למסעדה ליד העבודה והיינו אוכלים, ולא זוכר כבר מה עוד.. לא הייתי אצלו בעבודה אולי איזה שנתיים ו.. אני לא יודע אם זה כאילו, אני חושב שזה כן חסר לי. אבל אני לא יודע אם הייתי עושה משהו בנדון, אם באמת הייתי הולך אליו או אם אני אולי אלך עוד הפעם..

במשפט האחרון רועי אומר אותו דבר אבל בזמנים שונים: תוך כדי המשפט חל שינוי מ"אם באמת הייתי הולך" ל"אם אני אולי אלך עוד פעם". אם ילך עוד פעם לעבודה של אבא – הוא יהיה בקבוצת הבנים הנאבקים, היוזמים, העושים משהו אקטיבי על מנת להקטין את הפער בין המשאלה לחוויית היחסים. כרגע רועי מבטא את המשאלה, מבטא את החסר ומבטא את האפשרות לעשות זאת.

לסיכום, בפרק זה ראינו כיצד מתמודדים הבנים עם תחושת הפער בין המשאלות ליחסים עם האב ובין חוויית היחסים איתו. כאשר הפער נחוה כגדול מדי, כבלתי ניתן לגישור, הבנים מיואשים, מוותרים. הם מתאבלים על מה שאין להם עם האב, אך נמנעים ממגע איתו, שומרים על המרחק. האחרים נאבקים על האב, מנסים בכל כוחם לצמצם את תחושת הפער ביחסים עם האב. הם עושים זאת באופנים שונים. חלקם מנסים לקרב אותו אל עולמם בכך שמשמיעים לו את המוסיקה שהם אוהבים, קונים לו ספרים או פותחים לו את הראש כאשר הם נתפסים מעשנים סמים. חלקם נאבקים איתו – מורדים, מעמתים, מתעמתים, כאשר המטרה היא לכוון, בסופו של דבר, יחסים קרובים יותר, אמיתיים יותר ומותאמים יותר לצרכים שלהם ממנו. חלקם אינם מתעמתים עם האב, המאבק שלהם על האב מתרחש לא בעולם החיצוני מול האב, אלא רק בעולמם הפנימי, בינם לבינם. הם יוצרים את

האב מחדש, בתוכם, על מנת לראות אותו באופן שיוכלו לראות את עצמם משתקפים דרכו, על מנת שיוכלו ליהנות מהדמיון לאב. תהליך שינוי העמדה כלפי היחסים עם האב נראה כמו כל תהליך התפתחותי, הוא מתגבש לאורך זמן עד להבשלה שמאפשרת לבן ל"החליט", לעשות את המעשה – בעולם חיצוני או הפנימי - שיסייע בידו במימוש המשימה ההתפתחותית שלו – להפוך לבוגר. נראה שתחושת הקרבה לאב הנה שלב הכרחי על מנת לממש משימה התפתחותית זו. על כך ארחיב בפרק הבא.

פרק רביעי

הצרכים ההתפתחותיים של הבן הקשורים ביחסים עם האב

בפרק הראשון תואר כיצד האב מקבל מקום מרכזי בעולמו הפנימי של הבן בתחילת ההתבגרות. בפרק השני מתוארת ההכרה הכפולה בחשיבותו של האב ובהיעדרותו מחיי הבן באופן בו זקוק לו, מה שנקרא כאן הפער בין המשאלה לחוויית היחסים. בפרק השלישי תוארו דרכי ההתמודדות השונות של הבנים עם פער זה: המיואשים מהיחסים, הנאבקים על האב, על תחושת הקרבה לאב; בעולם החיצוני דרך מרד עימותים והתעמתויות ו/או היוצרים את דמות האב מחדש בעולמם הפנימי. בפרק זה ובפרק הבא אחריו, אציג את הרציונל לדרכי ההתמודדות עם הפער, מתוך דברי הבנים השונים, ואתחקה אחר **הקשרים** בין עמדות הבנים כלפי היחסים עם האב ובין אופי התמודדותם עם תימות התפתחותיות שונות.

לפי הבנתי, הפער אותו מתארים הבנים, בין המשאלות ובין החוויה של היחסים עם האב, נוצר מתוך הצרכים ההתפתחותיים החדשים של הבן, הקשורים ביחסים עם האב. האב מקבל מקום מרכזי בחיי הבן מגיל 13-14. לאור האב: דימויו, מעמדו בעיני הבן, מידת ההערכה שרוחש הבן לאב, היחסים עם האב, דימויו של הבן בעיני האב ותפיסת הדמיון לאב, בונה הבן את תחושת העצמי שלו, ובעיקר את העצמי האידיאלי שלו. לכן, היחסים עם האב מאד טעונים בשנים אלה ומאד רגישים. הבן מפעיל מערכת של חיישנים לקלוט שדרים מאביו ועושה מאמצים גדולים להישען על האב, המשמש בתפקיד שיעד לו הבן בגיבוש העצמי שלו.

הצרכים ההתפתחותיים של הבן המתבגר עליהם אצביע במחקר זה, אינם בהכרח אלה המוכרים מהספרות הקלאסית על התפתחות מתבגרים. ברצוני להישאר קרובה לשפתם של הבנים, לתיאור משאלותיהם, רצונותיהם והתכנים בהם הם עסוקים בהקשר של האב.

שלושה מוטיבים חזרו על עצמם אצל הבנים השונים, שאני רואה בהם ביטוי לצורך ההתפתחותי הקשור ביחסים עם האב. האחד הוא מוטיב ההיכרות, והשני הנו מוטיב הדיבור. באמצעות שני מוטיבים אלה ניתן לראות את הצרכים העומדים בבסיס העיסוק במה שיש להם עם האב ובמה שהיו רוצים ואין להם עם האב. המוטיב השלישי שעלה באופן ספונטאני אצל כל הבנים כאשר דברו על

אביהם, היה הדמיון לאב: בין שהם מרגישים שהם דומים לו, שהיו רוצים להיות דומים לו ובין שהם מרגישים שיעשו הכל כדי לא להידמות לו.

לאב תפקיד התפתחותי מכריע כמראה של הבן המתבגר, כסמן של מה הוא יכול להיות אם ילך בדרכי אביו או מה לא היה רוצה להיות אם ילך בדרכי האב. לכן העיסוק בדימוי האב, הוא אינטנסיבי וקריטי עבור הבן.

1. מוטיב ההיכרות

בר היה המרואיין הראשון במחקר. במשפט הראשון, בו בר מנסה לתאר לי מי הם הוריו, הוא אומר: אבא בן 50, הוא בעל עסק עצמאי (מפרט), הוא היה שכיר קודם לכן וזהו, אני לא מכיר אותו כל כך, אני לא מכיר את ההורים שלי.

האמירה הזו, שאינו מכיר את אביו או את הוריו, מאד הפתיעה אותי, ולא ידעתי כיצד להבין אותה. גם במהלך הראיון עצמו העסיקה אותי האמירה הזו, וחזרתי ושאלתי לגביה:

- אז אתה אומר, שאתה לא מכיר את ההורים שלך, למה אתה מתכוון?

- אה.. אמ.. אני לא יודע למה, אבל אני לא.. לא.. מתחבר אליהם. אני יודע כמובן, מה אבא עשה בצבא וזה וזה וזה, אבל אה.. פרטים למשל שאולי הייתי יודע שיש אצל.. מה חברים שלי נגיד אוהבים לעשות, או קריטריונים שהייתי.. של מה שאני יודע על חברים שלי ועל ההורים שלי אז.. אין קריטריונים כאלה אצל ההורים, אני לא יודע מאיפה להתחיל. עכשיו כשאת שואלת אותי נגיד, אין לי מושג.

הבקשה שלי, בתחילת הראיון, לספר לי על הוריו, מביאה את בר לומר, שהוא לא מכיר את אביו, ואחר מרחיב זאת, שהוא לא מכיר את הוריו. בתהליך החלוקה לקטגוריות, סימנתי משפטים אלה כמרחק, זרות וניכור. אלא שככל שההיכרות שלי עם התהליכים שעובר הבן המתבגר עם אביו בתהליך ההתבגרות העמיקה, נראה לי שהתייחסות כזו לאמירה מחטיאה את המשמעות המסתתרת בתוכה.

הפיכת האב למשמעותי החל מהגילים 13-14, ההתמקדות בהתבוננות בו וביחסים אתו, מחדדת את ההכרה בהיעדרו, במרחק הקיים ממנו. תהליך זה מתרחש ביחד עם תהליכי ההתפתחות הקוגניטיביים והרגשיים – תהליכי ההתפתחות הקשורים ביחסים. עד לגילים 13-14 האב היה דמות רחוקה מעצם תפקידה. הוא היה שייך לעולם המבוגרים, והילד היה שייך לעולם הילדים. עם ההתבגרות, "קבוצת ההתייחסות", מולה מעריכים את היחסים עם האב, משתנה. בחוויה של הבן, האב פחות רחוק בגיל או

בתפקיד, והבן מתחיל לראות עצמו הולך בשביל שאביו פסע בו - אך עדיין מאד רחוק ממנו מבחינת היחסים האינטימיים. לבן המתבגר יש כבר רפרטואר הרבה יותר רחב ומלא של דימויים של אנשים, הערכות שלהם, ביקורת עליהם, "קריטריונים", כמו שאומר בר. יש לו גם רפרטואר הרבה יותר רחב של יחסים, והוא יודע להעריך אותם. יכולות קוגניטיביות ואינטרסוביקטיביות אלה נכנסות פתאום לתוך היחסים עם האב. למול ההיכרות הרחבה של הבן בסביבתו האישית, היחסים עם האב, רמת ההיכרות, האינטימיות אתו ואיכות האינטראקציות אתו בולטים בדלותם. אם עד לגילים אלה, עובדה זו לא העסיקה את הבן, הרי ככל שהאב הופך משמעותי יותר בחייו, והיחסים אתו יותר טעונים, נשאלות השאלות מי הוא האב? איך נראים היחסים בינינו? מה רמת המרחק והקרבה שלנו? והן הופכות יותר ויותר קריטיות.

אבי מתייחס אף הוא באופן ספונטני להיכרות את אביו כבר בתחילת הראיון :

- אם היו שואלים אותי הרבה על אבא שלי, אני לא מכיר אותו כל כך טוב..

- לא מכיר אותו כל כך טוב, למה?

- כי לא הייתי אתו מספיק זמן.. כאילו האנשים בעבודה שלו, השותפים שלו בעסק מכירים אותו הרבה יותר טוב ממני. או אמא שלי. אני מכיר אותו הרבה פחות. כאילו הוא שם יותר ואני פה. חיים ביחד, אבל..

בר התייחס להיכרות כפונקציה של אינטימיות או קרבה. הוא מתייחס לפער בין הקריטריונים שלו ליחסים או להיכרות לבין מה שיכול לאמר על אביו. אבי מתייחס להיכרות כפונקציה של הזמן שהם מבלים ביחד. גם בר וגם אבי מבטאים דרך נושא ההיכרות את הפער, בין מה יכול היה להיות עם אבא, מה אולי צריך היה להיות עם אבא ובין מה שקורה בפועל - "אני לא מתחבר אליהם" או "הוא שם יותר ואני פה". שניהם אומרים שאפשר היה להכיר את אבא יותר קרוב ממה שהם מכירים אותו, יותר עמוק, יותר אינטימי, אבל אין את זה ביניהם.

שי מסתייע בהיכרות כהסבר למרחק הבלתי ניתן לגישור בחוויה שלו מהאב.

עכשיו, מה שאני מתכוון זה, שכל מה שידעתי על אבא כשהייתי יותר קטן, כאילו ביסודי, זה שהוא קמצן. מאמא שלי, הכל מאמא שלי, כאילו היא היתה אומרת, שכמה שהוא קמצן ושכמה שהוא יש לו קריזות וכאלה. לא ממש הכרתי אותו אחד על אחד.

דימוי אביו בעיניו נבנה מתוך סטריאוטיפים, שאמו הכניסה לחייו על אביו. שי מבין זאת בדיעבד. היום, עם היכולת שלו לראות בעיניו, להעריך ולשפוט, הוא מבין שאלה היו סטריאוטיפים, ולא היכרות

קרובה או אמיתית "אחד על אחד". היום כשהוא מתבונן באבא באופן אינטנסיבי יותר, הוא רואה עוד דברים באבא, והוא מבין, שקודם לכן לא ראה או לא ידע על קיומם.

ינאי מתייחס להיכרות את אבא אבל דווקא לאור שינוי שהוא עבר:

והוא כאילו מהדור של הקיבוץ, של ה.. לעבוד כדי לעבוד ולא כדי להרוויח כסף. ופתאום בשנה וחצי האחרונות, הוא פתאום התחיל לחשוב על הכסף. זה הפך אותו מ.. עשה לו 180 מעלות אה.. הפך אותו. פתאום אני כאילו לא הכרתי אותו. מי זה האיש הזה?

ההתבוננות האינטנסיבית באב מגלה פנים חדשות, לא תמיד מחמיאות. ינאי עסוק בהגדרת מי הוא אבא? מהם הערכים שלו? ופתאום מגלה שאלה השתנו עם השנים. תחושת הזרות שראינו גם אצל בר וגם אצל אבי מתחדדת מאוד. יש שם מישהו לא מוכר, זר. ועצם ההכרה בזרות ביניהם מסמנת את הפער, שחש הבן, במיוחד, כאשר השינוי הוא לכיוון שאינו רצוי מבחינתו של ינאי. הוא היה רוצה לשמור את הדימוי החיובי, שהיה לו על אביו, בתכנים אלה.

יואב, כפי שכבר ניתן היה להתרשם, מתאר את התהליכים המתוארים לעיל באופן מפורט, דרמטי ונרגש. למרות שהטקסטים יישמעו מוכרים, כדאי לחזור ולהתבונן בהם מהזווית של הצרכים ההתפתחותיים: החל בהכרה בזרות של האב, דרך ההתבוננות החדשה, ועד ליצירת הקריטריונים החדשים להעריך את האב. אבל יואב מוסיף עוד מימדים להבנת ההשפעה של הפער הזה ביחסים עם האב, כקשורה בחסר של הבן בתהליך ההתפתחות שלו.

אחרי שיואב מספר לי באריכות על מאפיינים שונים ביחסיו עם אביו ואמו, על עברו בבית הספר וכדומה, הוא אומר פתאום:

- אז אותו למדתי להכיר גם כן בתקופת השנה שעברה

- את אבא?

- כן. לא יודע, מתי שהוא יצאתי אתו לשתות קפה (...) התחלנו לדבר, ואז התחלנו לדבר, חודש אחרי זה הבנתי שאני.. ואז הבנתי. באתי ואמרתי לו: "אני לא זוכר אותך". והוא היה בשוק.

(...) בעצם באותו יום, דיברתי אתו והרגשתי שאני מכיר אותו ו.. והעובדה שזה באמת היה.. למה אני חושב שזה חדש? כי אני לא הכרתי אותו קודם, ואני הרגשתי שאני מדבר עם מישהו שאני לא מכיר. (...) אבל ההבנה של זה, שזה שונה ממקודם, רק היתה אחר כך. (...) ההבנה

היתה רגשית, לפני שהיא היתה הגיונית

יואב מסמן את התמורה, התפנית שחלה בו ביחס לאותו נושא עליו מדברים בר, אבי וינאי. גם יואב הרגיש, שהוא לא מכיר את אביו, עד לאותה נקודה עליה הוא מספר "כי אני לא הכרתי אותו קודם ואני הרגשתי שאני מדבר עם מישהו שאני לא מכיר". התפנית היתה, ש"בעצם באותו יום דברתי אתו והרגשתי שאני מכיר אותו". אני רוצה להפנות את תשומת הלב לכך שהשינוי התרחש תוך כדי דיבור עם האב. יואב מספר כאן על האופן, בו הוא הצליח לגשר על הפער, כאשר מזר הפך אביו להיות מוכר.

- אתה אומר, אני לא יודעת אם זה נכון.. אתה מדבר על ההבנה הרגשית הזאת במילים של הכרות. מה זו ההכרות הזאת?

- מה זאת אומרת? אני מסוגל לתאר אותו עכשיו כמו בן אדם. אמרתי לך, בן אדם עדין כזה. למהפך הזה בדימוי האב קראתי בפרק הקודם "יצירת האב מחדש". תהליך זה של יצירת האב באופן בו יואב זקוק לו, הופך את האב למי שיואב רוצה לראות, אבל גם מסייע לתחושת ההיכרות עם האב. גם אם מעוות יואב את דימויו של האב כדי שיתאים לאופן בו הוא זקוק לו, הוא צריך לא פחות להרגיש שהוא מכיר אותו. להיכרות זו ישנן משמעויות נוספות חשובות לא פחות.

- זה הכל מהשנה האחרונה מה שאני יודע עליו, כי (...) אם יש משפחה דרשנית, אז ילד זוכר את אבא שלו, יודע מה אבא שלו רוצה ממנו, מה דורשים ממנו בבית, מה הציפיות ממנו. אז ההיכרות היא, כשאפילו לא היו שום דרישות או.. לא דרישות, לא ציפיות, לא חשבתי מה הוא חושב עלי, לא הרגשתי שהוא חושב עלי בכלל, ולכן זה הכרות. כי לא רק שלמדתי להכיר אותו (...) אלא שלא ידעתי כלום עליו. לא חשבתי שאני לא יודע עליו. חשבתי ש.. לא יודע מה חשבתי. לא חשבתי על זה. ולכן זה הכרות כי לא.. לא היה משהו שגדל.. רק התחיל שם.. מאז עכשיו אני יודע מה הוא חושב עלי, מה היה רוצה ממני מה היה מצפה ממני.. וכל זה היה תוך שנה. נראה לי אפילו פחות, שנה זה קצת הרבה. הבנת למה אני מתכוון, שזה היכרות? יש הבדל בין להכיר מישהו יותר טוב, לבין מישהו שאתה מכיר אותו לחלוטין. יש לך עוד רקע. לא היה לי שום רקע עליו בזיכרון שלי, חוץ מכמה זכרונות משותפים. ברור לי שהוא יודע איפה גרנו, הוא יודע איפה היינו, או שהוא זוכר דברים שאני עשיתי ככה וככה וזה. זה הבנה שלו אותי, אבל אפילו לא הכרתי בהבנה שלו אותי. לא חשבתי שהוא מבין, שהייתי במצוקה חזקה, או שהייתי במקום הזה. יואב מאפיין את ההיכרות החדשה הזו במספר מימדים שנבחן אותם אחד לאחד.

המימד הראשון אליו מתייחס יואב, הנו ההיכרות, כמשהו חדש שנוצר יש מאין. כפי שאומר יואב: "לא היה משהו שגדל.. רק התחיל שם", "למה אני חושב שזה חדש? כי אני לא הכרתי אותו קודם" "יש הבדל בין להכיר מישהו יותר טוב לבין מישהו שאתה מכיר אותו לחלוטין. יש לך עוד רקע. לא היה לי שום רקע עליו בזיכרון שלי."

יואב חוזר ומדגיש, עד כמה ההיכרות המחודשת עם האב היתה מעין גילוי, או כמו שאמרה עמיה ליבליך (בקבוצת המחקר האיכותני בה השתתפתי בהדרכתה), כמו בהתגלות תנ"כית (epiphany) שבאה לידי ביטוי בהתרגשות בה הוא מתאר את החוויה, החזרה, הניסיון לחזור ולהבהיר חוויה, שקשה לתאר אותה, הזרה במידה רבה גם לאדם המתאר אותה: "ההבנה היתה רגשית לפני שהיתה הגיונית".

כפי שכבר ראינו, יואב מתאר איכות אחרת של הכרה בנוכחותו של אביו בעולמו הפנימי. ההבדל מבחינתו הוא בראש וראשונה, ההבחנה בקיומו של האב, לא רק כדמות רקע שקיימת שם בבית, אלא כמישהו שהופך להיות בעל משמעות קריטית לעצמי שלו. כאשר יואב מנסה להסביר לי מה זו ההיכרות הזו, הוא מדבר על שלושה מימדים. המימד הראשון הנו המימד של להכיר באבא כאדם מובחן - "אני מסוגל לתאר אותו עכשיו כמו בן אדם", עם מאפיינים הייחודיים לו - "בן אדם עדין כזה". שינוי התפתחותי שהתרחש בו – מה שמסביר את ההבנה הרגשית לפני שהיתה הגיונית. המימד השני הוא המשמעות של ההיכרות החדשה ביחס לעצמי של יואב: אי אפשר להתעלם מכך שההיכרות המחודשת הנה יותר "מתאימה" ליואב. האב מוכר מחדש כמישהו שאפשר לאהוב יותר, להיות כמוהו וליהנות מכך.

המימד השלישי הוא מימד שעולה מתוך ציפיות האב מהבן - "אם יש משפחה דרשנית, אז ילד זוכר את אבא שלו, יודע מה אבא שלו רוצה ממנו, מה דורשים ממנו בבית, מה הציפיות ממנו". יואב לא הכיר את אביו, כי לא ידע מה הוא מצפה ממנו. כלומר, במימד זה של ההיכרות, בניגוד למימד הקודם שהדגיש את האב כמובחן, מודגשת הפונקציה של האב כמסמן את הציפיות שילד אמור להתאים את עצמו אליהם. ההבדל הוא לא רק ביכולת של יואב לראות את אבא באופן שלם יותר, אלא בדברים שיואב עסוק בהם בהקשר של אבא: "לא חשבתי מה הוא חושב עלי, לא הרגשתי שהוא חושב עלי בכלל (...). לא חשבתי שאני לא יודע עליו. חשבתי ש.. לא יודע מה חשבתי. לא חשבתי על זה". המעבר מ"לא לחשוב על זה" ו"לא לחשוב על מה הוא חושב עלי", ללהיות מאד עסוק במה הוא חושב עלי, מסמן עבור יואב ועבורנו את אחת המשמעויות של ההיכרות. דרך ההיכרות הקרובה עם האב יכול יואב ללמוד מה הוא חושב עליו, ודרך הבבואה המשתקפת ממנו יכול יואב להכיר את עצמו. כשאבא לא מכיר את יואב

ויואב אינו מכיר אותו, אין את אותה בבואה. אבל כאשר תהליך זה של ההיכרות מתרחש, אז הבן יכול להתכוונן על פי הבבואה המשתקפת אליו מהאב: "ו... מאז עכשיו, אני יודע מה הוא חושב עלי, מה היה רוצה ממני, מה היה מצפה ממני... וכל זה היה תוך שנה." במקום אחר אומר יואב בחיך מרוצה על התפנית הזו: "הוא מחבב אותי מאד אני משער עכשיו", ונראה שגם יואב מחבב את עצמו מאד מאד על התפנית הזו.

בתוך האמירה של הבנים, שאינם מכירים את אביהם, מובלעת אמירה ביחס להכרה של האב בהם. כשהם לא מכירים אותו, הם גם עסוקים בהיכרות שלו אותם. ככל שההיכרות אתו קרובה יותר, כך גם האב יכול להכיר בחלקים מהותיים שלהם. ההיכרות וההכרה משולבים זה בזה.

אסף, מדבר על היכרות הקשורה באב שנראית על פניה כאילו היא מקונטקסט אחר לגמרי, עד שמסתכלים קרוב יותר:

אז כאילו נגיד אה... אבא שלי כאילו למרות שהוא גדל בשנות השישים והשבעים, אז כאילו נגיד הוא, הוא לא, הוא לא כאילו הכיר הרבה דברים מאז, וכאילו ואני הכרתי לו כמה, כמה מהאומנים כאילו החשובים של אז, שכאילו שהוא לא ידע עליהם, חוץ מסתם, כאילו שהוא שמע את השם. אז כאילו אני חושב שבזה כן השפיעתי עליו. וכאילו כן הוא אוהב, הוא לא מקשיב לזה כאילו בבית, אבל כאילו כן אוהב את זה. וכאילו וחלק מהדברים החדשים שאני מכיר, החדשים - כאילו חלק מהדברים, שנגיד יותר מעכשיו שאני משמיע לו, אז הוא נורא אוהב את זה כאילו. הוא...

השפה שבה מבטא אסף את יחסים עם אביו הנה המוסיקה בחייהם. הוא מתאר מצב בו אבא לא הכיר "ואני הכרתי לו" ו"חלק מהדברים שאני מכיר, (...) שאני משמיע לו, אז הוא נורא אוהב".

באמצעות סגירת הפער מצליח אסף לקבל הכרה ולבנות לו בבואה אוהבת הנשקפת מעיניו של אביו.

2. מוטיב הדיבור עם האב

מוטיב הדיבור עם האב לא הופיע כקטגוריה נפרדת בכל ניתוחי הראיונות. התהליך שהוביל להכרה במוטיב זה, היה דווקא בתהליך הפירוק של הטקסט. לאחר כתיבת תת-פרק (שבינתיים השתנה וקיבל כותרת חדשה) המתייחס למילים ולביטויים הלשוניים כאשר מדברים על היחסים עם האב, אבחנתי שבתיאור כל אחד ממאפייני היחסים הללו ישנה התייחסות לדיבור כאמצעי אפיון.

לדוגמא:

כשבד מנסה לתאר את המרחק מהוריו הוא אומר: "אני לא מנשק את אמא שלי או את אבא שלי, לא דן איתם בכל מיני אירועים חברתיים שקורים לי.."

ינאי אומר: יש איזה הרגשת ניתוק כזאת אה.. ריחוק, כשאי אפשר לדבר על דברים "שי, כשהוא מדבר על המשאלה שמהו אחר יקרה עם אבא: "אה.. כן. רוצה שזה יהיה אחרת. לא במובן שהייתי רוצה ל.. הייתי רוצה לדבר אתו.. כן, הייתי רוצה לדבר אתו כמו שנגיד שחברים".

כשאני שואלת את בני האם אבא שלו מצליח להתקרב אליו הוא עונה:

"הו, שאלה קשה.. באמת. אם הוא מצליח.. אני חושב שכן, הוא מצליח. כי אני בא ומדבר אתו אה.."

עם האבחנה הזו בראשי חזרתי לקרוא את הראיונות ולבדוק את מקום הדיבור ביחסים עם האב. תוך כדי קריאה מחודשת זו, נפרשה לעיני תמונה מורכבת ומרתקת של הדיבור בעולמם של הבנים.

לדיבור מקום נרחב בחייהם. יש לו איכויות שונות, פונקציות שונות, מגוון רחב של היבטים וביטויים.

אבי בתחילת הראיון מספר שהוא מאד אוהב את הוריו. אני שואלת על כך יותר והוא מפרט. בין השאר הוא אומר:

בכל מה שאנחנו נתקלים, בכל מה שאנחנו עושים, הם ישר נחלצים לעזרתנו, (...) חסר לי כסף ישר.. (...) נגיד אם מישהו מבועס או שקרה לו משהו, ישר הם יושבים מדברים איתו. זה בעיקרון. כל מה שאני אצטרך הם יעשו..

בתחילת הראיון, כאשר מדגיש אבי את החלקים החיוביים יותר במשפחתו, הוא מציין את הדיבור עם ההורים כמחווה, שהם יוזמים, כאשר מישהו מהמשפחה "מבועס". מחווה זו נתפסת כמתן עזרה בשעת מצוקה, והיא מאד מוערכת. בהמשך הראיון אבי מתייחס גם להיבטים אחרים של דיבור עם ההורים:

הייתי נותן להם את יודעת, את מה שהם רוצים לשמוע ושיעזבו אותי בשקט. באיזה שהוא שלב, הם כבר גילו שזה לא הצלחה גדולה. הייתי צריך להגיד להם שיפסיקו לעשות שקרים.

אבי מדבר על יחסיו עם הוריו לפני ה"מרד" ואחריו, לפני הבריחה שלו מהבית ולאחריה. ההבדל בין היחסים לפני ואחרי המרד, מתאפיין בפונקציות השונות של הדיבור עם ההורים. לפני המרד, הפונקציה של הדיבור היתה לכסות. להגיד את מה שמצופה על מנת שיניחו לו. למרד עצמו היתה פונקציה של גילוי, או במילותיו של אבי:

זה פתח את המסכת שקרים שהייתי צריך לעשות להם. (...) הייתי צריך לשקר להם. אני משקר עדיין (...) למדתי די להכיר אותם, באיזה קטעים כדאי לדבר אתם, באיזה קטעים כדאי לא לדבר אתם.

הדיבור עם ההורים אינו מתרחש בטבעיות או בספונטניות, אלא הוא עניין מורכב, שצריך לחשוב עליו היטב. מתי לדבר, על מה לדבר, כמה לספר וכו'. ההחלטות האלה נובעות מתוך היכרות אינטימית עם ההורים, וההיכרות הזאת היא תוצר של תהליך. תוך כדי ה"חשובים" הללו נלקחים בחשבון יכולת ההורים להבין, להיפתח לעולם של בנם.

בהמשך הדיון על השקרים אני אומרת:

- יש לך כישורים.. (והוא משלים)

- לערפול כשאני מדבר. אני יכול לדבר לעניין וזה. כשחזרתי.. אחרי שברחתי מהבית וחזרתי, הבאתי להם טיעונים ודברתי איתם, והרגשתי כאילו אני מדבר לעניין. אז הם היו.. לא הבינו מאיפה למדתי לדבר ככה. זה היה כזה לראות, שאני בן אדם. לא סתם הילד הקטן שלהם שצריך לדאוג לו. יודע לדבר ולהסתדר.

כאן לדיבור עם ההורים יש פונקציות נוספות. ניתן לכסות, לערפל ולגלות בדיבור. אבל ניתן גם "לדבר לעניין", "לראות שאני בן אדם. לא סתם הילד הקטן". דרך הדיבור לעניין, אבי מדגיש את העמידה שלו מול ההורים כבוגר, כמי שעבר תהליך של שינוי, וכמי שרוצה את ההכרה של ההורים בתהליך זה.

- אתה אומר, "הייתי צריך לעשות איזה מעשה קיצוני, חד משמעי, שיראה להם שגדלתי ושיש עם מי לדבר כבר", שיתייחסו אליך ברצינות.

- כאילו ברור, אם נגיד הוא כועס עלי, אי אפשר להסתיר את זה, אז אי אפשר לשבת. בזמן האחרון הוא די מבליג. אם קבלתי שליליים, אז הוא מבליג, קבלתי מכתב הביתה שהברזתי מכמה שיעורים אז הוא לא.. בסדר, זה בית ספר וזה, אז בסדר, אין בינינו תקלים וזה, מדברים, למה אתה עושה את זה, חבל, אבל כאילו בתור חבר שלי, פתאום נהיה חבר שלי..

- ואתה רוצה אותו כזה?

- אמרתי, עדיין אני רוצה שיהיה את היחס הזה של האבא והבן. בתור חבר, אבל עדיין אבא.

- איך עושים את זה? איך הוא יכול להיות גם חבר וגם אבא?

- שאני יספר לו דברים, ושהוא יגיד את הדיעה שלו, אבל לא בתור... נגיד אם אני אספר לו ש... לא יודע, נגיד הייתי עם חברים שלי אתמול והשתכרתי. אז אם הוא יגיד את הדיעה שלו בתור אבא אז זה יהיה כזה מעצבן. אני לא ארצה לספר לו דברים, לא אוכל לספר לו דברים כי את יודעת.. אל תשתה יותר מדי וזה.. אז יש עדיין אבא אבל הרבה יותר מתון. אני רואה שהוא עובד על עצמו מבחינה זו..

לתוך הפריזמה של הדיבור נכנסים מרכיבים רבים של היחסים, כולל האמביוולנטיות והצרכים הסותרים שיש למתבגרים מהאב. אבי רוצה את אביו כ"חבר", אך אינו מוכן לוותר עליו כ"אבא". הנימוק לרצון הכפול, או הצורך המאזן בין אבא וחבר, נשען על המשפט "אני לא ארצה לספר לו דברים, לא אוכל לספר לו דברים, כי את יודעת..".

המעבר של אבי משלב ה"כיסוי" לשלב המרד, שמאפשר לגלות את מסכת השקרים, וכן הבדיקה המדוקדקת, כיצד אבא מגיב לדברים שהוא מספר לו, נראים בעיני כפן נוסף של התהליך אותו עוברים הבנים ביחסיהם עם האב בתהליך ההתבגרות. נושא ההיכרות, הגילוי של האב, וציפיותיו מהבן מתחברים כאן לצורך של הבן בהכרה של האב בהתבגרות שלו, בראייה אותו כבוגר, בגדילה שלו, במעבר של היחסים מיחסי סמכות ליחסים שוויוניים ומקבלים יותר, שבהם האב סומך על הבן. אחד הביטויים לכך הוא בצורך של הבן לספר לאביו דברים. הבן רוצה להיות מסוגל לספר כמה שיותר ממה שעובר עליו, ולחוש שמקבלים אותו כפי שהוא. במקביל לצורך להכיר את האב ברמות אינטימיות יותר, הוא רוצה וצריך לא פחות שאביו יכיר אותו ושילמד להעריך אותו ולאהוב אותו כפי שהוא, ללא מסכת השקרים שהוא עוטר את עצמו כדי להימנע מעימותים עם האב.

הסתירה הפנימית בצרכים מהאב נובעת מכך, שהבן צריך שעמדת האב תישמר באי שוויונות מפני שהוא זקוק לאישור האב לקבלה שלו, להכרה בו כגדול, והכרה זו פחות משמעותית, כאשר היא ניתנת מעמדה שוויונית. עמדת החבר, מאידך, היא העמדה הפחות מחנכת, פחות שמרנית ומבקרת, כי אם משתפת יותר, מזדהה ומקבלת. ככל שהצורך בהכרה של האב גובר, גובר גם הצורך של הבן להתקבל על ידי האב.

הקריטריונים לרמת ההיכרות, להערכה עד כמה היחסים קרובים או רחוקים, אמיתיים או שקריים, אותנטיים או מלאכותיים, משמעותיים או ריקים - מבוססים על אופי הדיבור עם האב. הרצון והצורך הוא להיות מסוגלים לדבר עם האב באופן פתוח, ישיר, על הדברים שבאמת מעסיקים. יש ציפייה שבתוך השיח תהיה הכרה בבן כמישהו שיש עניין באמת שלו וכוונה להתמודד איתה.

בני מתאר כיצד דאג לכך, שהדיבור עם אביו יהפוך משמעותי ואמיתי יותר: בני מתאר את האירוע בו איפשר לאביו להציץ לתוך עולמו האמיתי, וכיצד פתח זה איפשר להם להרגיש קרובים יותר מבעבר. הוא מתאר כיצד הוא מטיח באביו:

מה היה קורה אם הבן שלך היה אומר לך שהוא הכניס מישהי להריון, היו לו בעיות עם המשטרה, היה צריך המון כסף.. ואז אבא שלי היה בהלם טוטאלי, פשוט הטחתי בו את השנה האחרונה שלי מבחינת בעיות (...). מאז אותו רגע שאמרתי לו, אנחנו יותר פתוחים.. (...) אז כל הדברים האלה, ואנחנו יותר מדברים גם. אז חזרה לשאלה.. כן. אנחנו התקרבנו.. יחסית.

גם בני, כמו אבי, "פותח את מסכת השקרים" - יותר נכון, מטיח באביו את מציאות חייו המסובכת, שעד לאותו זמן לא היה לאב מושג עליה. ועצם ההטחה הזו, הידיעה שאביו מכיר את חייו כפי שהם, גילויים על כל בעיותיהם, מאפשרים לבני לומר "אנחנו יותר פתוחים", "אנחנו התקרבנו" ובעיקר "אנחנו יותר מדברים גם".

אבי ובני, שניהם מתבגרים שחיים על הקצה. הם רחוקים מהבית, עסוקים בסמים, נופלים לעבריינות, להסתבכויות כאלה ואחרות עם החוק. בראיון איתי הם מפרטים מחד ומערפלים מאידך. שניהם מדברים בזמן עבר, כאילו הכל מאחוריהם, והם עם הפנים הלאה לצבא, לחיים בוגרים ואחראיים יותר. שניהם דוגמא לצורך החזק של הבנים בהכרה של האב, בהיכרות של האב אותם גם באור שלילי. הם מעמידים במבחן את האב עד כמה הוא יכול לקבל אותם כמו שהם, כאשר הם עצמם מכירים בכך, שאורח חייהם לא יתקבל בברכה על ידי האב. ובכל זאת הצורך שהאב ידע, יכיר, חזק כל כך, שהם לוקחים את הסיכון והסיכוי, ועוברים לשלב חדש ביחסים עם האב.

עמי, מתאר מאפיינים שונים של דיבור ומסביר כיצד הדיבור עם האב בהשוואה לדיבור עם האם מאפשר להחיות את הצורך שלו להיות דומה לאב, ובאופן זה גם לקבל את ההכרה שכל כך נכסף לה.

- אז נגיד אמא שלי.. אנחנו מדברים הרבה. אה.. אפשר להגיד שזה תמיד הרבה יותר ענייני, זה לא עמוק עם אמא, כאילו.. זה בגלל, נראה לי, שהיא בן אדם נורא ענייני כזה, זה לא עד כדי כך אה.. בקטע של הרגשות. עכשיו, זה קצת כוללני להגיד את זה, אבל זה בערך נכון. אה.. זהו, כאילו אנחנו לא.. הרבה מזה זה תמיד כשאנחנו מדברים אז זה קצת פרקטיקה. לא "מה אתה עושה מחר בבוקר", אבל כאילו גם אם מדברים על המשך החיים ודברים כאלה, זה עדיין הכל כאילו מתפרק לזה ולזה ולזה..

- ואתה מרגיש שאתה כן יותר מחובר למשמעויות? אתה היית רוצה לדבר על זה יותר?

- כן, אני לא חושב שיש משהו שהייתי רוצה לדבר עליו עם אמא שאני לא, אבל כאילו ככה זה ולהתחיל לדבר על דברים באופן אחר, לא בהכרח ישנה את הגישה שלי, אבל אולי זה היה נחמד יותר אם זה היה שונה. אולי, אבל לא בטוח, כי יש לי גם את אבא לאזן את המצב וגם את עצמי, וגם את החברים שלי, שאפשר לדבר אתם באופן שונה, אז יש כאילו.. כל אחד ואיך שאני מדבר אתו, ואולי אני מעדיף שזה יהיה באופן אחר, אבל זה לא שאני.. טובל לדבר עם אמא זה.. כאילו זה נורא טוב.

עמי משווה בין הדיבור עם האם לדיבור עם האב. הדיבור עם האם הוא ענייני יותר, ולא מחובר למשמעויות. דיבור כזה מבחינתו זקוק לאיזון ואינו מספק. האב, החברים והוא עצמו מהווים איזון לצורך זה. אני ממשיכה ושואלת:

- אמ.. ואיך עם אבא?

- עם אבא? נראה לי שאני נורא דומה לאבא שלי באופן המחשבה וב.. איך שאני חושב ומדבר, והוא גם נראה לי יותר מבין בקטעים האלה הוא.. (...)

- אתה יכול לתאר לי את הדמיון ביניכם?

- אנחנו נורא מתעניינים בהרבה דברים, נראה לי שהוא היה נורא דומה לי כשהוא היה קטן אה.. כאילו עושים הרבה דברים, תמיד מתעניינים ורוצים לדעת, ובאמת מבינים בהרבה דברים שונים וככה יש ידע והבנה כללית בקשר כמעט להכל, כך שאם הוא מדבר על משהו בקשר לעבודה שלו, אני מבין בזה קצת, ואני יכול להיתפס על זה ולדבר אתו, והוא אותו דבר לי, בקולנוע או משהו, או בתאורה, שזה בכלל נושא שבדרך כלל כאילו, אי אפשר לפתח על זה שיחה עם אנשים, אבל הוא מבין דברים ו.. אה.. זהו, כאילו הוא נורא חכם. חכם וגם מבין, כאילו לא חכם ברמה של ידע, חכם ברמה של להבין דברים.. זה נורא כיף, זה נורא עוזר.

עמי מבחין בין דיבור ענייני ופרקטי ובין דיבור על משמעויות עם הבנה. לדיבור הקשור להבנה יש פונקציה של עזרה מבחינתו ואף של הנאה - "אבא חכם ברמה של להבין דברים וזה נורא עוזר". זה לא מספיק לדבר על דברים, חשוב איך מדברים, מה העמדה של ההורה כאשר מדברים. הדיבור עם האם נחוה כשולי ואינו מצליח להפיק את אותה תחושה של סיפוק או הנאה, ואילו לדיבור עם האב יש כל כך הרבה משמעויות שהבן מייחס לו: הבנה, חוכמה. שש פעמים חוזר השורש "הבין" בהטיות השונות שכולן מתקשרות לאב. התחושה שהבן מובן, והסיפוק המתלווה לתחושה זו, קשורים בעיני לצורך

ההתפתחותי בהכרה מהאב. הדיבור על הדברים שעמי עסוק בהם, יכולת ההתחברות של האב לאמנות של עמי מאד משמעותיים ומהנים מבחינתו.

יואב מתייחס לאופנים שונים של דיבור במימדים מעט שונים :

אחרי התיאור בו הוא מטיח באביו שאינו זוכר אותו, הוא אומר: התגובה שלו בימים שאחרי זה, שאז התחלנו לדבר בעיקר על זה, ואז זה אותו דבר אחר בכלל. הוא מחבב אותי מאד, אני משער עכשיו... (...)

ואז התחלנו לדבר, ומאז אנחנו ככה, כל כמה זמן הוא צריך קפה אז..

יואב מתאר כאן שינוי מהותי, שהתרחש ביחסיו עם אביו בשנה האחרונה - "שאז התחלנו לדבר בעיקר על זה", ומאפיין את הדיבור החדש הזה: "ואז זה אותו דבר אחר בכלל". להבנתי, הוא מדבר כאן על איכות חדשה של דיבור ביניהם. הוא מוסיף שהוא משער שאביו מאד מחבב אותו עכשיו. כדי להמשיך ולתאר שמאז אותה הבנה משהו מהותי השתנה באופן בו הם מדברים, הוא אומר: "ואז התחלנו לדבר, ומאז אנחנו ככה".

אותו צמד מילים מסייע בידי יואב לבטא ולתאר תהליכי שינוי מהותיים בקשר שלו עם אביו. התובנה ביחס לשינוי זה, כמו גם ההשלכות של שינוי זה על יחסיהם, באים לידי ביטוי באופן בו הם מדברים, באיכות הדיבור ובמהותו ואלה משליכים על חוויית היחסים, על תחושת הקרבה והמרחק ועל תחושת ההיכרות וחוזר חלילה, וכמו שראינו אצל המרואיינים שצוטטו לעיל ואלה שיצוטטו להלן, גם על תחושת הפתיחות והמעורבות.

ינאי מסמן את המרחק בינו ובין הוריו כפער בין-דורי, במימד של היכולת לדבר באופן פתוח :

אני חושב שאנחנו דור שמאד.. אנחנו אנשים די פתוחים שמדברים על הכל.. אין בעיה ל.. להורים שלי למשל, זה מאד מאד קשה. אבל הם לפחות עושים את ה.. כאילו אומרים, ניחא, נסתדר. ההורים שלי מאד קשה להם להיפתח, לדבר על זה ש.. שקשה להם, או שיש בעיות או שאני יודע מה?

כפי שראינו בתחילת הפרק, הוא מקשר בין תחושת הריחוק והניתוק ובין חוסר היכולת לדבר :

(...) יש איזה הרגשת ניתוק כזאת אה.. ריחוק כשאי אפשר לדבר על דברים ש.. כשאי אפשר

לדבר על דברים (...) בתכל'ס כשאני רוצה לדבר אתם דברים ש.. מה שאני כן זוכר, זה שאחותי הזכירה לי אתמול, זה כשהייתי בכיתה ו' והיה לי.. חברה, חברות זה נקרא אז, אז כשעזבתי אותה, אמרו לי הדבר הכי טוב, היועצת אני חושב אמרה לי, הדבר הכי טוב זה, שתלך לדבר עם אבא או אמא שלך. ואז טלפנתי לאבא שלי, והוא לקח אותי ודיבר אתי. אני חושב שזו היתה

השיחה היחידה האינטימית, שהיתה לי אי פעם. זאת אומרת, זו היתה שיחה רצינית על העניין הזה. היו הרבה שיחות רציניות אבל לא.. לא על העניינים.. על רגשות.. אני לא אוהב לדבר על רגשות עם ההורים שלי..

ינאי מוסיף כאן מימד שמסייע להבין את תחושת הניתוק והריחוק, כשלא מדברים על דברים, כאשר לא מדברים על רגשות. מעניין שהחוויה של השיחה האינטימית עם אבא בכיתה ו', נשמעת כחיובית, ובכל זאת היא נשארת כחוויה חד פעמית.

חוסר היכולת לדבר על רגשות, מסמן את הפער, את המרחק מהאב או מההורים. גם המשאלה לשינוי וגם ההישג בעקבות המאבק על האב, שינוי, שינוי היחסים אתו או יצירתו מחדש - מאפשרים לבן לומר שמרגע זה הוא יכול לדבר עם האב באופן קרוב יותר, משמעותי יותר, גלוי יותר. המאמצים שהבנים משקיעים בהערכת הדיבור, קידודו ושינוי היחסים כדי להגיע לכך, שיוכלו לקיים את הדיבור המוערך על ידם, מביאים אותי למסקנה, שהדיבור הקרוב, הגלוי, האותנטי עם האב הוא צורך התפתחותי של הבן בגילים אלה. דרך הדיבור, מקבל הבן אישור על היותו מכיר ומוכר, קרוב ומוערך, שוויוני ושווה, בוגר.

יש בנים שנמנעים מהדיבור עם האב או עם ההורים כמו **רועי** :

- אתם מדברים על דברים?
- לא.. בכלל ההורים, אני לא מדבר על דברים אתם
- למה?
- לא יודע, אני לא מרגיש בנוח לדבר אתם
- כי מה?
- לא יודע, זה אף פעם לא היה ככה. כאילו זה נראה לי יותר מה שאני. מאז שהייתי קטן, אף פעם לא הייתי מספר להם דברים
- דברים שאתה כן מספר, נניח, לחברים?
- לא
- אז הם יודעים עליך מעט
- כן. נגיד, הם לא יודעים מה אני עושה בצופים.. או איך מתקדם הסרט.. הם בכלל לא יודעים שזה עוד שבועיים.. והם גם לא.. הם לא יודעים
- היית רוצה שהם ידעו?

- לא. אני אוהב את זה כמו שזה ככה. וזה לא שהם לא מנסים, הם תמיד מתעניינים. אני מנפנף אותם

- וככה זה היה מאז שהיית קטן? שנפנפת?

- כן. גם בכיתה א'

במקום אחר בראיון מקשר רועי בין הדיבור עם ההורים ללחץ גדול:

- אה.. כשהייתי בכיתה ח', אז קבלתי מחלה כרונית במעיים, וזה תמיד מטריד אותם, כאילו אני צריך לאכול נכון, ומטריד אותם איך זה יהיה ו.. כאילו קורים בזה התקפים פעם ב.. אז יכול לקרות לי בלחצים, וזה קרה לי בשנים האחרונות סביב הבגרויות. אז הם תמיד מוטרדים, הם לא רוצים שאני אהיה לחוץ מדי לקראת הבחינות ודברים כאלה.

- אתה מרגיש שהם עוזרים לך?

- לא. זה רק אה.. רק מציק עוד יותר כשהם אומרים "אתה לא חייב להיות לחוץ עד לבחינה", ואני אומר להם "אני לא לחוץ". זה לא עוזר, הם לא עושים שום דבר בנדון, הם רק אומרים "תפסיק" וזה משגע אותי עוד יותר..

לדיבור יש אפקט כל כך חזק על הבנים. הוא עשוי לתת את התחושה של קרבה ואינטימיות מחד, ותחושה של חודרנות, לחץ ושליטה מאידך.

איתי נמנע גם הוא ביחסיו עם הוריו מלחשוף יותר מדי, מלדבר אתם:

- אה.. אני מנסה לא להעלות נושאים, שאני יודע שמראש כבר יהיה סיכסוך גדול מהם. (...)
בדרך כלל אני אפנה תמיד רק לאמא שלי, כי אבא שלי שואל יותר מידי שאלות בקשר לדברים. אבל אם זה טיול וכאלה אז אני אפנה לאבא שלי קודם, כי הוא יבין אותי יותר.

להימנעות של איתי מלדבר יש פונקציה של הימנעות מעימותים, של שמירה מחדירה. איתי מפעיל חשיבה בהחלטה, למי הוא פונה באיזה נושא, מתוך המחשבה מראש, ממי יקבל יותר הבנה. כלומר, החוויה של הפנייה אל ההורים והדיבור אתם נחווים כפעולה שטומנת בחובה מחיר גבוה וסיכון.

מאוחר יותר בראיון:

- וכאילו אני ואבא שלי ביחסים די טובים, למרות שאני יותר פתוח.. יותר פתוח עם אמא שלי
- אז כשאתם ככה בחוץ לארץ בטיולים עצמם, איך זה נראה? מדברים על דברים גם, אחרים,

אישיים?

- אישיים? הוא מנסה להתערב בדרך כלל. אני לא, אבל אני לא מספר יותר מדי.
- למה?
- לא יודע, אני אוהב שיש איזה מרחק בין מה שההורים שלי יודעים, למה שאני יודע, שלא יותר מדי מעורבים
- תמיד היה ככה או ש..
- תמיד היה ככה. אפילו בקשר לכמעט כל דבר. אני אף פעם לא מגלה יותר מדי
- כי מה?
- לא יודע.. אני לא.. כי.. מפחד שיהיה כמה דברים, שאולי ההורים שלי לא יהיו מאד.. לא יאשרו כל כך, או שלא יבינו. (... כשהייתי קטן אז אה.. לא, לא נתתי לזה, טוב כשהייתי קטן זה היה אחרת. אבל זה בטח מהשנים האחרונות. כבר לא יודע מאיפה זה הגיע. זה בטח, זה התחיל מהלימודים, שלא הייתי מספר להם, אם הייתי מקבל מבחן ככה וככה. משם זה צמח. (... רוב המשברים שלי באו מכאילו לחץ בלימודים וכאלה, אז לא הייתי מדבר עם אף אחד על זה. אבל אה... לא יודע, עם ההורים שלי פחדתי לדבר, חשבתי שהם רק יקשו על המצב. וגם לא זכור לי ממש משברים ש.. כאילו מלבד של איזה חברים או משהו. אם רציתי לספר להורים שלי? לא.. לא.. אף פעם לא דנתי איתם בכל מיני דברים קשים שעוברים עלי. (שותק קצת) וזהו, לא.. לפעמים הם מנסים להתעניין ולשאול אם הם רואים שאני קצת מדוכדך בקשר למשהו אבל אה.. לא יכול להביא איזה דיבור רציני על משהו.
- היית רוצה שזה יהיה אחרת?
- אני לא יודע, כאילו.. הרבה מהדברים הקשים נבעו מסכסוכים עם ההורים. (... כאילו אם.. אם אני רואה אנשים שיש להם יד חופשית כמעט בכל מה שהם רוצים, אני אומר "חבל שזה לא ככה". מצד שני גם צריך איזשהי מעורבות של הורים. לא יודע, לא, אני לא יכול להגיד שרע לי או משהו, או שבהכרח הייתי רוצה שזה יהיה אחרת.
- איתי, דן בינו לבין עצמו, האם היה רוצה שיהיה אחרת עם הוריו. הוא אומר מצד אחד: "צריך איזשהי מעורבות של הורים", מצד שני הוא מתאר את תחושות הלחץ, ההימנעות, ההסתרה, הפחד מתוצאה אפשרית של דיבור עם ההורים - "לא יכול להביא איזה דיבור רציני על משהו". איתי יודע להבחין בין דיבורים סתם לדיבורים רציניים, אבל הוא לא יכול לעשות זאת עם הוריו.

איתי, בר ושי שייכים לקבוצת ה"מיואשים". הם נמנעים מלדבר עם האב. רועי, ה"עומד על המדוכה" מתאר אף הוא הימנעותו. הדיבור, המשאלה, היכולת לדעת מה קורה בפועל מבחינת הדיבור, קשורים קשר ישיר לחוויית היחסים עם האב.

לאסף, חוויית הדיבור עם ההורים הינה חוויה משמעותית ומאד מרכזית בהוויה שלו. הדיבור עם ההורים הוא עניין קבוע, נמשך, חלק מהיום יום:

כאילו אנחנו תמיד כאילו מדברים. אף פעם לא.. אין תקופה שאין קשר בכלל.

מעבר לכך, לדיבור עם ההורים יש פונקציה של שיתוף, תמיכה, התמודדות עם קשיים בכל הרמות:

כשנגיד, בבית ספר היסודי נגיד, כשהיה לי כאילו קצת קשה מבחינה חברתית, אז כאילו, אתם דברתי. כאילו, זה תמיד היה ככה.

מאוחר יותר בראיון, אסף חוזר לדבר על ההסתייעות שלו בהורים בנושא מצבו החברתי:

- חוץ מזה שגם נגיד ב.. ב.. קטעים שנגיד אה.. אה.. היה לי קשה, נגיד, חברתית אז הם אה.. אז כאילו הייתי, הייתי מדבר איתם, כאילו וזה כאילו, כאילו זה, זה שוב, זה גם נראה לי, כאילו נורא נורמלי.

- וכשהיית מדבר על זה, אז איך הם היו מגיבים?

- נגיד הם, לא זוכר, כאילו היו.. היו נגיד, הם היו נותנים איזה עצות או משהו, כאילו משהו כזה, או שהם סתם כאילו היו מקשיבים, כאילו ו, ו.. לפעמים היו לוקחים את הצד שלי, כאילו כזה.

- ואתה הרגשת אז שזה עוזר לך?

- כן. כאילו גם, גם אם זה לא כאילו עוזר, כאילו העצות או משהו, כאילו זה עצם זה שכאילו, שאפשר כאילו לדבר עם ההורים, אז כאילו זה טוב.

אסף מתאר כאן את האופן בו ההורים מדברים אתו. הוא אכן פורש מגוון תגובות שנשמעות תומכות, קשובות ואמפאטיות. הוא מסכם: "עצם זה שאפשר כאילו לדבר עם ההורים אז כאילו זה טוב".

בהשוואה בין ההורים אין מובחנות גדולה, והשימוש החוזר ונשנה במילה "כאילו" מאפיין גם את הדיבור על הנושא הזה.

אמא נגיד יותר עוזרת כאילו בקטע של הלימודים וזה, אבל עם שניהם אני מדבר כאילו בחופשיות, אז אין ממש הבדל.

כאשר אני שואלת האם הוא נהנה לדבר עם האב, הוא משווה את הדיבור עם האב לדיבור עם חברים. אלא שבניגוד לבנים האחרים במחקר, הדיבור עם האב הוא יותר עמוק בחוויה שלו, ולכן מהנה יותר.

- ואתה נהנה לדבר אתו, ככה, על הדברים

- כן

- כי מה, מה זה עושה?

- אה... כי... לא יודע להסביר את זה, מה זה עושה. זה פשוט, זה פשוט כזה נחמד ש... כאילו שאפשר לדבר איתו על זה קצת יותר, כאילו נגיד לעומק, מאשר עם סתם חברים משהו כזה.

לשיחות עם אבא פונקציה מרגיעה בזמן שיא של מתח:

לפני הבגרות, כאילו כזה עשה לי שיחה וזה, וכאילו הרגיע אותי והכל.

כשאני שואלת את אסף על ההזדמנויות לדבר, מתי זה קורה ועם מי, הוא מתאר:

- אבל עם שניהם כאילו אני, אני מרגיש שאני יכול לדבר כאילו על הכל, בתחומים חברתיים שונים.

- ויש לך איזה העדפות, עם מי אתה אוהב יותר לדבר, או עם מי אתה מרגיש יותר נוח לדבר ביניהם?

- זה באמת שווה.. זה באמת שונה. לא, הם שניהם כאילו מבינים אותי, או לא מבינים אותי. כאילו אם, אם כאילו לא מבינים אותי, אז זה שניהם. אה.. זהו כאילו.. עם, עם, עם שניהם כאילו זה באמת שונה לדבר עם שניהם. כאילו אבא שלי הוא כזה יותר מקשיב, ואז נותן כאילו עצות וזה, ואמא שלי כאילו תוך כדי (לא ברור). אבל אה.. אין לי כאילו איזשהי העדפה. אני לא יודע עם מי, עם מי אני בדרך כלל מדבר, אני בדרך כלל מדבר עם שניהם.

- ביחד?

- אה.. לא, האמת שלא, כאילו אבל אה.. בנפרד, כאילו בנסיבות אחרות, כאילו איזה יום אחרי..

- מתי יש לכם את ההזדמנויות האלה לדבר? איך, איך זה קורה?

- אה.. מן הסתם כש.. כשנגיד סתם שנוסעים נסיעות ארוכות או משהו כזה, או.. או סתם כאילו נגיד עם אמא שלי, כשהיינו לומדים יחד לבגרויות, אז כאילו לפעמים היינו פשוט נסחפים לשיחות כאלה. או פשוט ב.. כאילו, כאילו במיוחד בשביל זה, או סתם יוצאים לסיבוב כזה, זהו ומדברים כאילו סתם, ולאט לאט כאילו מתחילים לדבר.

מעניין להסתכל על המילים והתיאור של הכניסה לדיבור משמעותי עם ההורים - "כשנוסעים נסיעות ארוכות", נמצאים באוטו, מקום קטן, ביחד, לא חשופים לגירויים אחרים. "כשהיינו לומדים יחד לבגרות, היינו פשוט נסחפים לשיחות" - כלומר ההימצאות ביחד לאורך זמן, לבד. "במיוחד בשביל זה" - כלומר כאשר הן ההורים והן הבן יודעים שזו המשימה העומדת לפנייהם כרגע, או בשהייה נעימה משותפת ביחד - "סתם יוצאים לסיבוב כזה ומדברים כאילו סתם ולאט לאט כאילו מתחילים לדבר". זהו תאור של התהליך שמתאר אותו באותם מילים גם יואב: מדברים סתם ואז מתחילים לדבר.. מתחילים לדבר על מה שבאמת מרגישים, על מה שבאמת מעסיק.

אני ממשיכה לשאול את אסף בניסיון לחקור את התופעה הזו: דיבור משמעותי עם ההורים. אצל רוב הבנים במחקר הזה, ישנה בעיקר משאלה, שכך זה יהיה, וכאב על כך, שזה בלתי אפשרי.

- מי יוזם את זה?

- אה, כאילו לא, לא תמיד זה בשביל.. למטרה כזאת, אבל אה... אה, אם, אם נגיד יש לי משהו חשוב, שאני רוצה לדבר אתם, אז אני, אז אני יוזם את זה. אז, האמת שזה בדרך כלל אני, כאילו כי הם לא רוצים, כאילו, לדבר כאילו זה בדרך כלל אני.

אסף מרגיש מספיק בטוח ליזום שיחות עם הוריו. הצורך לדבר עם ההורים על נושאים שמעסיקים אותו הוא צורך מורגש, והוא יודע מה עליו לעשות, כדי שצורך זה יתממש. בניגוד לאחרים, הנמנעים מדיבור עם ההורים, החוויות של אסף הן חוויות של הירגעות, הסתייעות, הקשבה, קבלה ואמפטיה. אבל גם אסף נמנע מלספר להורים דברים שהוא חושש מהתגובה שלהם עליהם:

- נניח אה... אני לא יודעת כמה אתה מעורב בזה, שתיית אלכוהול, סמים וככה כאילו זה דברים שמדברים עליהם?

- מה שתיית אלכוהול? כאילו אני שותה כאילו לא, לא בכמויות היסטוריות בכלל, כאילו... גם לא, האמת שב.. בקטע ש.. אבל כאילו זה לא, זה לא מפריע, לפחות לאבא שלי זה לא מפריע, אני לא יודע מה עם אמא שלי, אבל כאילו בינתיים, יצא לי במקרה רק לדבר על זה אתו. כאילו כי בבית ספר כאילו, וזה וכאילו הם שמעו על כל הקטע שהיה. היה לפני כמה שנים פרשייה כזאת עם סמים וזה, אז הם כאילו שאלו אותי כזה, ניסית? וזה.. אה.. אבל כאילו אני אפילו, כאילו משתף את אבא שלי לפעמים. זה לא כאילו, כאילו מבחינת האלכוהול אין בעיה. על הפעם היחידה שניסיתי סמים בחיים שלי לא סיפרתי להם, כי לא רציתי כאילו שהם.. שהם יעשו מזה בלגן.

הסתרה, כיסוי וגם הימנעות הם כנראה חלק מהיחסים בתהליך ההתבגרות. ועדיין, ישנה משאלה וקיים צורך גדול מאוד להיות מסוגלים לדבר עם האב באופן פתוח, גלוי אמיתי ומשמעותי.

2.1 העיסוק בעצמי מול העיסוק במוטיב הדמיון לאב

הדמיון או השונות מהאב הוזכרו על ידי הבנים באופן ספונטאני בכל פעם שדברו על האב ומאפייניו, אם בהערכה ואם בביקורתיות. מה שמאפיין במיוחד את ההתייחסות לדמיון ולשונות מהאב הוא, שאי אפשר להפריד בין הדיבור על האב ובין הדיבור על הבן. באופן הדיבור של הבן, הם ממשיכים אחד את השני, נמשכים האחד מתוך השני וחוזרים חלילה.

עמי מתחיל את הראיון כשהוא מדבר על האם, על כמה שהדיבור עם האם הוא ענייני מדי. ואני שואלת:

- אהמ... ואיך עם אבא?

- עם אבא? נראה לי שאני נורא דומה לאבא שלי באופן המחשבה וב... איך שאני חושב ומדבר והוא גם נראה לי יותר מבין בקטעים האלה. הוא... כן אנחנו חושבים נורא דומה, אז כשאני מדבר אתו אז אני יכול... כן, אנחנו נורא דומים, אז... לכן זה קל לי לדבר אתו באותו רובד ו..

זוהי ההתייחסות הראשונה של עמי לאביו. כדאי להסתכל מקרוב על משפט התשובה שלו. "עם אבא? נראה לי שאני..." - "אבא" מתחלף ב"אני", "הוא" מתחלף ב"אנחנו". שלוש פעמים הוא מזכיר "נורא דומה" או "נורא דומים".

- אתה יכול לתאר לי את הדמיון ביניכם?

- אנחנו נורא מתעניינים בהרבה דברים. נראה לי שהוא היה נורא דומה לי, כשהוא היה קטן אה... כאילו עושים הרבה דברים, תמיד מתעניינים ורוצים לדעת, ובאמת מבינים בהרבה דברים שונים, וככה יש ידע והבנה כללית בקשר כמעט להכל..

הדמיון, ההכרה בדמיון, הופך אותם ל"אנחנו", מאפשר להם לדבר על מה שמעסיק אותם ולהבין אחד את השני. היכולת הזאת גורמת לו להבחין בין אביו לבין אנשים אחרים - "אי אפשר לפתח על זה שיחה עם אנשים, אבל הוא מבין דברים".

- אהמ... כשדיברת על אבא ואמרת, כמה שהוא דומה לך ואתה דומה לו, נורא חייכת

- כן. כי זה נורא נחמד

- אהמ... מה נחמד בזה?

- שאולי יום אחד אני גם אהיה ככה.. אה.. כי זה. זאת הקבלה נורא חיובית, זה נורא טוב אה..
 כי אני נורא אוהב את איך שאבא, וגם נורא אוהב את איך שאני, והמחשבה שאני גם אני ואני גם
 יכול להיות כמוהו, זה נורא נחמד ש... איך אני אגיד? זה נורא נחמד! זהו. לכן החיוך.
 כאן מסביר עמי, את החשיבות של הדמיון לאב - "אולי יום אחד אני גם אהיה ככה". האב הוא דמות
 שהמתבגר מסתכל עליה ובודק אותה כדי לראות, לנבא, לפנטז, איך הוא יהיה יום אחד. מעניין לראות
 איך עמי מדגיש את הדמיון ואת האינדיבידואציה שלו בו בזמן - "המחשבה שאני גם אני ואני גם יכול
 להיות כמוהו". כלומר, הדמיון לאב אינו מאיים על הזהות המובחנת, אלא מזין את היכולת לדמיון את
 עצמו באופן חיובי בעתיד.

ינאי מדבר על הדמיון שלו לאביו, כאשר אני שואלת על שינוי ביחסו אל אביו:

- אתה מרגיש שמהוה השתנה במהלך השנים ביחס שלך אליו?
 - אני חושב שזה כל הקטע, בהיותו אבא שלי ובהיותי בן שלו. שעם השנים, כן אני מתחיל
 לחשוב כמוהו קצת, להתנהג כמוהו, כולם מסתכלים עלי, וישר רואים אותי ואומרים רגע, אתה
 בן של אליהו נכון? אה.. אה.. אני שואל אותם "איך אתם יודעים בכלל?" והם עונים "איך אפשר
 לא, אתה דומה לאבא שלך. אתה בול אבא שלך בגילך". יש בזה משהו, אני גולש למשהו אחר,
 אבל יש בזה משהו מן הכבוד, כשאומרים לי, שאני דומה לאבא שלי. אני יודע שילדים אחרים כן
 מרגישים לפעמים די "אני לא אבא שלי, אני-אני" וזה לא משחק אצלי, כי אני תמיד מרגיש שאני-
 אני, גם כשאני מרגיש כבוד להיות אבא שלי.

ינאי אומר "זה כל הקטע בהיותו אבא שלי, ובהיותי בן שלו". המהות של היחסים בין בן לאב בשנים
 אלה, נמצאת בדמיון ההולך ומתפתח ביניהם. ינאי מתאר זאת כהליך, כאשר הוא עונה לשאלתי, מה
 השתנה ביחס שלו לאביו - "אני מתחיל לחשוב כמוהו קצת, להתנהג כמוהו". הוא מבחין בתהליך הזה
 בעצמו, אבל הוא גם שומע את זה מאחרים, והוא נהנה מכך - "יש בזה משהו מן הכבוד".

זהו נושא שהבנים, כנראה, מדברים עליו, בינם לבין עצמם, מפני שהוא מכיר אצל אחרים את המתח בין
 הדמיון לאב ובין הצורך לשמור על זהותם האינדיבידואלית. ינאי אומר, הדמיון לאבא, ההנאה
 מהדמיון לאבא לא מאיימת על כך ש"אני-אני".

ספי מדבר בהרבה כבוד והערצה, כאשר מדבר על אביו, ודווקא הוא אינו מתייחס לדמיון שלו לאבא.
 הרושם שלי הוא, שאבא בדמותו הנשגבת, נתפס כל כך רחוק וכל כך נערץ, שספי לא יכול להעלות על דל
 שפתיו את האפשרות הזו. ניתן לראות זאת במשפט הבא:

ואפילו אפילו חשבנו פעם שאני אעבוד אתו קצת, והוא תומך בזה, שאני ילך בדרכו ואתו לעבוד עם אבא זה משהו שהוא מקדים לו את המילים "ואפילו אפילו חשבנו פעם", כלומר האפשרות הזו, היא כל כך בלתי נתפסת, כמעט ברמה של פנטזיה. ספי, לכל היותר יכול ללכת בדרכו או אתו, אבל להיות כמוהו, זו משאלה רחוקה מדי.

בני מדבר אף הוא באופן ספונטאני על האב ועל האופן, שבו הוא רואה את האב משפיע על השאלה כיצד ייראה או ינהג בעתיד :

זה היה מין מנהג. הוא היה מאחר לה תמיד מהעבודה, כשהוא היה חוזר מהעבודה. אבל זה רק בגלל העבודה. וחלק מהעניין הוא, הנה זה עוד דבר שאני אלמד לא לעשות. זה לא לתת לעבודה להיכנס לי לחיים. העבודה תישאר לעבודה. אני לא אתן לדברים שיש לי To own me כאילו, את מבינה?

ובהמשך לאותו דיון אומר בני :

- אני אוהב את השיחות האלה [של אבא] של העסקים. זה.. נחמד, סתם, יש נימה אחרת בדיבור שלהם כשמדברים עסקים.

- מה למשל?

- זה מעניין לשמוע.. לשמוע אותם מדברים, כי הם לא מדברים כמו שהם מדברים אחד אל השני ביום יום. ברגע שאבא שלי בתוך העבודה, את צריכה לשמוע אותו מדבר עם אנשים בטלפון, זה שינוי כזה..

- איך הוא נשמע?

- סמכותי, משנה קצת את השפה שלו, קצת טיפה יותר גבוהה במרכאות, משתמש במילים שהוא לא משתמש בהם בדרך כלל, נחמד דווקא. גם אני עושה את זה דרך אגב. כשאני מדבר עם מורה שלי, אז אני משנה קצת את השפה שלי. עם מורים או עם אנשים, שאני צריך לעשות עליהם רושם מסוים או לארגן איזה מצב, ליצור מצב, אז אני עושה את זה על ידי שפה. כשאני מדבר עם אנשים סתם, אתך או עם אנשים אחרים, אז אני עושה את זה בשפה שלי. אבל זה נחמד לשמוע את זה. זה מעניין... (שתיקה קלה)

בני, בתוך התיאור של הקושי ביחסים בין אביו ואמו, עובר באופן ספונטאני לתאר כיצד הוא יישמר בעתיד שהעבודה לא תשתלט עליו, בשונה מאביו. תוך כדי הדיבור על העבודה של אביו הוא מציין בדרך

אגב, כמה הוא דומה לו, או מאמץ את דרכיו של אבא, להתאים את השפה למי שהוא מדבר אתו ולמטרות שלו באותו רגע. בני בוחר במה להידמות לאב ובמה לא להידמות לאב. או אולי מדויק יותר יהיה להגיד, שבאופן מודע הוא מציין במה הוא רוצה להיות שונה מאביו, אבל מגלה שבתכונות אחרות הוא דווקא כן דומה לו, דמיון זה נחמד בעיניו.

רועי, מצד אחד, באופן ספונטאני, כאשר הוא מדבר באופן מובחן על ההורים, מיד הוא מדבר על השוני שבו הוא תופס את הדברים,

- מה שכן, שאני לא רואה אצל אנשים אחרים זה, שהם כן מאושרים, נראה לי שהם כן השיגו את מה שהם רצו לעשות, הם רצו משפחה, הם רצו אה.. הם רצו לחיות ביחד, אני לא יודע כמה זמן הם השיגו את זה.. אני לא יודע אם זה מה שאני הייתי רוצה

- כי מה?

- כיי.. אני לא יודע, אני מרגיש כאילו שאין להם אה.. אין להם לא יודע, לא יודע אם לקרוא לזה שאיפות, הם מאד מרוצים מהמצב איך שהוא. אני לא יודע, אם הייתי יכול להגיע למצב שהייתי יכול להגיד טוב לי ככה ואני לא רוצה יותר. אבל ככה נראה לי שהם.

מצד שני, כאשר אני שואלת על כך ופונה לחלק המודע שלו, הוא אומר בתשובה לשאלתי:

- יש עוד דברים שאתה יכול לספר על אמא או על אבא ויכול להגיד, אני רוצה להיות כמוהם? כמו אחד מהם או שניהם?

- לא חושב.. ממש לא

- אתה לא רוצה להיות כמוהם. והפוך מהם? להגיד ככה אני לא רוצה להיות?

- זהו. אין איזה משהו שהם עשו, שאני אומר: "אני גם רוצה לעשות, אני גם רוצה להיות" ואין גם שום דבר שאומר: "אה, אני בחיים לא אהיה ככה". אין שום דבר באורח החיים שלהם שאני מקבל לחלוטין או שולל לחלוטין. שזה גם משהו מדרך החשיבה שלהם. אני לא יודע אם זה דבר טוב, שהורה גורם לילד שלו לרצות להיות בדיוק כמוהו, או באותה מידה, שהורה גורם לרצות להיות בדיוק ההפך ממנו. צריך לגרום לילד לעשות את ההחלטות שלו.

למרות שקודם לכן, באופן ספונטאני תוך כדי התבוננות בהוריו, רועי מדבר על עצמו ועל כך שאינו יכול לראות את עצמו נמצא במקום בו הם נמצאים, כאשר אני שואלת באופן ישיר על העיסוק שלו בדמיון להוריו, רועי עונה כאילו כלל אינו עסוק בדמיון ובשונות שלו מההורים. אבל גם בדבריו אלה הוא מציין

"שזה גם משהו מדרך החשיבה שלהם". כלומר, העמדה הזו, לא לחייב או לשלול באופן חד משמעי ולתת לעצמך את המרחב לעשות את ההחלטות, היא זו שהוא מאמץ מהוריו.

בר מדבר על הדמיון לאביו, כחלק בלתי נפרד מהדיבור על האב, אלא שהוא מתאר עד כמה הוא נשמר מלהיות דומה לאביו.

זה עושה השלכות על איך שאני איראה בעתיד. זה עושה השלכות על איך שאני איראה בעתיד, זאת אומרת שאני לומד מהטעויות שלו. יש כל מיני דברים שאני רואה אצלו, שהוא עושה או איך שהוא מתייחס, וזה לא דווקא דברים שייתפסו לא טובים או רעים אצל רוב האנשים – בשבילי איך שהוא מתייחס, איך שהוא הולך בבית או איך שהוא.. מתייחס לאמא שלי או אלינו, או איך שהוא מדבר, אז לרוב במקום ללמוד ממנו מה שהוא עושה, אז ללמוד ממה שהוא עושה, כדי לא לעשות את זה.. אז זאת תהיה השיחה הזאת ובכלל, ההתנהגות שלו שלא מוצאת חן בעיני.

"זה עושה השלכות על איך אני איראה בעתיד" - דמותו של האב והיחסים אתו, משליכים על דמותו של הבן כבוגר. כך תופסים זאת הבנים. תפיסה זו עוזרת לנו להבין, מדוע דימויו של האב כל כך חשוב בעיניהם. מדוע הם מנסים בכל כוחם לשמור על דימויו החיובי בעיני עצמם ובעיני אחרים – אלא אם כן הם מוותרים עליו כדמות לחיקוי או להזדהות, ורואים בו דמות להזדהות שלילית. במקרה זה, הבנים אינם עסוקים בשמירה על דימויו של האב בעיני או בעיניהם. להיפך, ככל שהם רואים את חולשותיו, הם כאילו יודעים ממה להישמר. הם מתבוננים בו, "רושמים" לעצמם את הילוכו, התנהגויותיו, התייחסויותיו ובודקים זאת על רקע עצמם - ככה אני אהיה, או ככה אני לא אהיה.

- אבל אתה כאילו אומר – בזה אני לא רוצה להיות כמוהו יש דברים שאתה, או עוד נושאים שאתה לא רוצה להיות כמוהו, או דברים אחרים שבהם אתה כן רוצה להיות כמוהו?

- אהמ.. כן גם מבחינת עבודה לדעתי הוא יותר מדי...לא יודע... יש כמה דברים, זאת אומרת, אבל זה לא משהו שאני רואה ואומר, אצלו זה לא בסדר, ואצלי בגלל זה, שאצלו זה לא בסדר, זה לא יהיה ככה, אלא האורח חיים שלו מצטייר כ.. אני יודע? עבודה, ילדים, מה שזה לא יהיה, בדפוס כזה. ואני חושב, שאני אומר, שאצלי זה לא יהיה דפוס כזה, זה לא קשור אליו. ומבחינת עבודה.. אני לא יודע, מן הסתם, אני אצטרך לעבוד ולעבוד הרבה, אבל הוא השקיע הרבה, וזה בטח עושה לו טוב, ואני לא בטוח שזה מה שיעשה לי טוב.. לא! נראה לי שרק בפן החינוכי או מרכיב אישיותי שאני רואה שיש לו, שאני לא רוצה שיהיה לי.

- אהמ.. מה זה המרכיב האישיותי?
- יכול להיות עקשנות מיותרת. זהו, אני לא יכול להגיד שזה.. (לא ברור), וכל מיני דברים שדווקא הלכתי כאילו בדרך אחריו, עכשיו כשאני כאילו מסתכל על זה, ואני רואה אותו בצורה הזאת, אז אני אלך, אז אני משתדל לא להיות ככה.
- מה למשל? באיזה דברים הלכתי אחריו?
- לא, בעניין של ההתנצלות שזה גם, זה דברים שנבנים, אה.. לאחרונה.. דברים שאני מבין דווקא עכשיו, כשאני מדבר אתך (...). למשל, עכשיו כשאני חושב על זה, לאבא שלי יש בעיה, שהוא לא יודע להתנצל ויש.. הוא לא יכול להתנצל, פשוט הוא מנסה לספר בדיחה או מה שלא יהיה, ורק לא להתנצל. וכשאני רואה את זה, ולפעמים אני צריך להתנצל ואני לא רוצה, אני חושב על זה, ואני לא רוצה להיות ככה, אז אני מתנצל.
- בר אומר כאן דברים והיפוכם. בשלילה הוא אומר: "אבל זה לא משהו שאני רואה ואומר: אצלו זה לא בסדר, ואצלי בגלל זה שאצלו זה לא בסדר, זה לא יהיה ככה", ואולם כאשר הוא מתאר את ההתבוננות שלו באב ואת המסקנות הנובעות ממנה, הוא מתאר בדיוק תהליך כזה. - "וכשאני רואה את זה, (...). אני חושב על זה ואני לא רוצה להיות ככה, אז אני מתנצל". באמירה הבאה: "וכל מיני דברים שדווקא הלכתי כאילו בדרך אחריו, עכשיו, כשאני כאילו מסתכל על זה ואני רואה אותו בצורה הזאת, אז אני אלך, אז אני משתדל לא להיות ככה, [אז אני מתנצל]"
- נראה שההכרה של בר, או המודעות לכך, שאביו הוא דמות אשר בהשתקפותה, גם אם בהשתקפות הפוכה, הוא מגבש את מי שהוא, קשה עבורו. באופן מודע, אולי, לא היה רוצה שזה יהיה כך. אולם כשהוא מתאר את התהליך שקורה לו, כשהוא מתבונן באביו ובעצמו, זהו התהליך שהוא מתאר.
- האב, על מאפייניו האישיים, הישגיו, אורח חייו, התנהגותו ויחסו, מהווה מעין מראה, שמשקפת את הבן בעתיד. הבן רואה את אביו וחושב על עצמו כעת, או על עצמו בעוד כמה שנים. מי שנהנה או "בוחר ליהנות" ממה שהוא רואה, מחייך לעצמו, ואוהב את הדרך בה הוא הולך. מי שסובל, שדמותו של האב איננה הדמות שהיה רוצה לראות במראה הזו, כמו בר, מתמודד בכל מיני אופנים. האחד רואה עצמו מתנהג כמו אביו באופן ספונטאני, לא מודע, ובאופן מודע מנסה לשנות, להפוך, להתנהג הפוך מהאופן בו אביו היה נוהג באותן נסיבות. האחרים מנסים לשנות את ההשתקפות או את האב.

גידי עסוק במהלך כל הראיון בדמיון שלו לאביו ובשונות שלו ממנו. למרות שישנם לא מעט תחומים בהם מוצא דמיון לאביו, לאחיו הגדול תפקיד מרכזי כדמות לחיקוי, להזדהות ולבדיקת הדמיון, והשונות מולה.

..כאילו אני גם כזה. הקטע הוא, מה שלמדתי בזמן האחרון, זה שכל הפאקים בהורים שלי, בעיקר באבא שלי, זה בדיוק הפאקים שלי. בדיוק לי יש את אותם בעיות. "מה שלמדתי בזמן האחרון" - גידי, תוך כדי ההתבוננות המוקפדת באביו, רואה יותר ויותר את הדמיון ביניהם, גם כשהדמיון הזה לא ממש מחמיא לו.

למדתי ש.. ראיתי שאבא שלי, בדיוק אותם בעיות שיש לי עם חברים שלי, זה בעיות שיש לי עם אבא שלי, כאילו ממש, יענו, זה בצורה די שיטתית (...). אבא שלי נורא פדנט, נורא ביקורתי, מאד מאד ביקורתי. דבר הכי קטן, ישר יבלבל לך את המוח שנה. הוא מצטדק, והרבה דברים כאלה. עכשיו אני גם כזה, אני גם כזה בצורה.. יש דברים, שאני מאד ביקורתי בצורה קיצונית, הרבה יותר ממנו.. וגם חברים שלי, אני גם ישר מבקר אותם על כל דבר שהם עושים.

הדמיון, שגידי מתאר לאבא כאן, הוא דמיון "נכפה", הוא תופעה שגידי מוצא בעצמו, ללא שליטה, ללא רצון. הוא מוצא עצמו משחזר את איפיוניו של אביו, גם בחלקים שהוא לא בהכרח אוהב, או לא בהכרח מזדהה אתם. גידי יכול להתבונן באביו ובעצמו ולהבין כיצד חווים אותו חבריו. כלומר הוא מצליח להיות אמפטי לסביבתו, באמצעות התבוננות זו. הוא מסתכל על התכונה הזו של אביו, על הדמיון שלו לאביו בתכונה זו ומצליח לתת לזה משמעות חיובית ביחסים ביניהם. בעיקר כאשר הוא משווה בינו ובין אחותו

[אחותי] הגדולה, היא בת 23, היא לא מסתדרת.. כל הזמן היא ואבא שלי מתנגשים. אבל ויכוחים! זה נגמר בריב תמיד! ואצלי זה ההפך, כי אני תמיד מסתכל על הצדדים האלה של אבא שלי בחיבה. כאילו בשנים האחרונות, כי אני הבנתי שזה בדיוק אני, ונורא נעים לי לראות אותו ככה כאילו, זה כמו שאנחנו דומים בזה, ששנינו חולי עבודה וזה, אז ככה גם בפאקים אנחנו נורא דומים..

הידיעה שהוא דומה לאבא, היא ידיעה נעימה לגידי. היא מאפשרת להיות אמפטי אל האב, להבין אותו, להסתכל אליו בחיבה, לקבל את האב ואת עצמו, על יתרונותיהם ועל חסרונותיהם. קל לו יותר במצב הזה לאהוב את אביו ואת עצמו. העובדה שאלה הם "פאקים", כלומר, תכונות שלעיתים מקשות עליהם את החיים, היא שולית לעצם הדמיון, שהוא לעצמו מהנה.

- אז ככה נעים לך לגלות, שאתה דומה לו
 - לא אז זהו, קטעים שהם דפוקים, לא נעים לך לגלות, שאתה דומה לבן אדם במשהו דפוק, אבל זה מלמד אותך על עצמך, כן? אז תמיד כשחברים שלי מתעצבנים עלי, אני לא מבין, מה? מה עשיתי כאילו? ואז אני רואה את אבא שלי ביקורתי, וכמה זה מעצבן, אז אני אומר "וואלה אתה יוסי קטן!".

כשאני שואלת על כך באופן ישיר יותר, גידי מתבלבל קצת, נראה לי שזה מכיוון שנראה לו לא הגיוני ליהנות מ"פאקים" של עצמך או של אביך, אבל, נדמה לי, גם אז הוא לא מצליח להסתיר את ההנאה במשפט: "וואלה אתה יוסי (שמו של אביו), קטן" בחיך מאוזן לאוזן.
 מעבר להנאה שחש גידי בדמיון לאבא, מעבר ליכולת שלו לקבל את אביו ואת עצמו על יתרונותיהם וחסרונותיהם, ישנן עוד כמה פונקציות חשובות לדמיון לאב:

- אצלי כן עוזר לשנות. יותר מכל זה משפר את מערכת היחסים שלי עם אבא שלי כי... כי אני מבין אותו, אני רואה אותו מנקודת מבט אחרת, ואני חושב, שאני רואה אותו מנקודת מבט אחרת, ממה שאחים שלי רואים. אח שלי, הוא כאילו הדמות ה... הוא לא... כאילו היה ג'ובניק בצבא, והוא לא עשה תעודת בגרות, סילקו אותו מבית ספר, היה בארצות הברית לא עשה כלום, עכשיו הוא בן 27 לא עובד, נשאר בבית פה בדירה, ישן. יש לו חיסכון מ - moving מניו יורק וזהו. אז אבא שלי לא אוהב את זה, אה... וזהו, כאילו מערכת היחסים, אני מסתכל על האחים שלי עם אבא שלי, אז אני הכי מבין אותו אולי בבית..

הדמיון לאב, ההזדהות עם האב, עם דיעותיו ותפיסותיו, האופן בו הוא רואה את הדברים, מאפשרים לגידי גם לשפר את מערכת היחסים עם אביו, אך גם להבין ולקבל את ציפיות האב ממנו. "אבא שלי לא אוהב את זה" - את אורח החיים של אחיו הגדול - וגידי מבין יודע ומסכים עם מה שאביו כן אוהב, ודואג לממש את משאלותיו של אביו ממנו:

- אמ... אבא שלי, אני מרגיש עכשיו שהוא גאה בי, כי סיימתי תיכון עם תעודת בגרות, הראשון במשפחה. וגם מבחינתם. כאילו הם למדו וזה, אבל תעודה, יענו, כמו של משרד החינוך לאף אחד אין, אז אני מרגיש שהוא נורא גאה בי. (...). אז בגלל זה הוא גאה בי, והם גאים בי סך הכל! ועשיתי סרט שהשקעתי בו, והוא יצא הכי טוב וכאילו אה... סך הכל הם נותנים לי להרגיש מאד גאה יענו, מעודדים בי להיות גאה, מרימים לי כל הזמן את האף.. כמה שיותר

- והם מצליחים?

- אמ.. גם ככה יש לי אף למעלה, אני חושב, אבל הם עוזרים לי. (צוחק) אז זהו, אבא שלי מאד גאה בי ככה אני רואה את זה עכשיו..

יש תחומים בהם גידי יודע מה מצפים ממנו, והוא עומד בהם - מרגיש טוב עם עצמו, מרגיש טוב עם הוריו, עם אביו. אבל התמונה כמובן, הרבה, יותר מורכבת. גם בחייו של גידי ישנם תחומים, שהאב אינו מסכים להם, ויותר מכך, ראינו בסעיפים אחרים קשיים גדולים של גידי בדימוי שלו את אביו. כאשר גידי אומר "ככה אני רואה את זה עכשיו", הוא בעצם אומר, שבזמנים אחרים אפשר לראות זאת גם אחרת, ובהמשך הוא, אכן, מפתח את נושא הדמיון והשוני בינו ובין אביו, והפונקציות של כל אחד מהם בחייו.

הוא היה רוצה שאני אהיה קצת יותר מרובע, פחות אה.. אני אתן לך דוגמא פשוטה, מה ההבדל בינינו בצורה דקה כאילו, שיכולה לתאר לך פחות או יותר מה הבעיה, מה ההבדל בינינו במערכת היחסים ובתפיסת העולם. הוא, שהוא הלך ללמוד, הנדסאי אה הנדסה, לפני זה הוא רצה להתקבל, קבלו אותו בבצלאל להיות, להיות כאילו צייר, גרפיקאי. אבל הוא לא רצה, כי הוא לא אהב את כל המופשטות שהיתה בסרט. אני בדיוק ההפך. הוא הלך להיות מהנדס, אבל הוא עדיין מאד יצירתי ומאד מוכשר ומאד זה, אבל הוא צריך את הגלגלי שיניים. אני בדיוק ההפך, אני בחיים לא יעשה מזה, אני אתרחק מכל דבר ממוכן, אני אנסה להיות כמה שיותר פיוטי ואמנותי שאפשר, לא משנה מה. והאמת היא, ואני מתעסק בקולנוע, שזו אמנות הכי הרבה מתועשת, הכי הרבה מכשירים והכי הרבה גלגלי שיניים, כמו אצל אבא. אז איכשהו.. עכשיו שכחתי מה רציתי להגיד

- ההבדלים ביניכם..

- כן, אז זה פחות או יותר ההבדלים בינינו, הוא רצה שאני אהיה קצת יותר מרובע, אבל אני אבל אני, ההבדל ביני ובינו שאני יותר חברותי, שבזה הוא קצת מקנא בי, אני חושב, כי כשהוא היה צעיר, הוא היה עם דלקת פרקים, והוא היה כל היום בבית מצייר ומפסל, ואני לעומת זה כל היום בחוץ עם חברה, עושה את זה יחד איתם, את אותם דברים. אז הוא כזה.. בגלל זה הוא גם חושב, שהוא גאה בי. זהו, הוא אולי.. הוא רואה בי כ.. אני חושב, או שלא.. יכול להיות שהוא רואה בי ביטניק כזה, את יודעת, מעשן סמים, מסתובב כל היום עם גיטרות, זה סתם, את יודעת,

דברים שבלב. אני לא בטוח, שטויות. אמא שלי.. אמא שלי נורא אוהבת אותי, אותו סרט גם. נורא גאה בי.

בקטע הזה, כאשר גידי מנסה להסתכל על התמונה הרחבה יותר, הוא רואה לא רק את הדמיון ויתרונותיו, הוא רואה גם את השונות וההבדלים, ועוד כל מיני תחושות מתגנבות לתוך מערכת היחסים, כמו קנאה וספקות. אם גידי התחיל לדבר בביטחון, עד כמה אביו גאה בו, כי הוא בניגוד לאחיו מממש את המשאלות של האב לעמוד בדרישות הממסדיות (תעודת בגרות וכו'), הרי שתוך כדי הדיבור גידי כבר לא ממש בטוח "הוא אולי.. הוא רואה בי כ.. אני חושב, או שלא". אולי, בכלל, אבא רואה בו בדיוק ההפך מהילד ה"טוב", שגמר את הבגרות, וכדומה. אולי הוא רואה בו ביטניק, מעשן סמים, מסתובב עם גיטרות כל היום... - "דברים שבלב" אומר גידי. הספקות, השאלות, מי אני בשביל אבא שלי? האם הוא אוהב, מה שהוא רואה בי? מעריך? מקנא? אולי חושש? ומה גידי בוחר להיות? כשגידי מתכוונן מול אבא, הוא רואה בעצמו את מי שמממש את משאלותיו של אביו. לומד, עושה בגרויות, workaholic כמו אבא. אבל מסתבר שאבא הוא לא הדמות היחידה מולה "מתכוונן" גידי, ואולי עובדה זו מסבירה את ההליכה, בו בזמן, לכיוונים מנוגדים, והספקות שעולים מול, מה אבא חושב עליו (ספקות שאינם קיימים מול אמו).

2.2 דמיון ושונות בתפקיד ההורי

במהלך קריאת הראיונות, הופתעתי לראות התייחסויות חוזרות ונשנות של הבנים לגבי היותם הורים. ללא כל שאלה שלי, בדרך כלל גם לא מתוך נושא שהתבקש מתוכו לדבר עליהם כהורים, אלא כמעט כבדרך אגב, התייחסו חלק גדול מהם לשאלה, שלא נשאלה על ידי, האם הם רוצים להיות הורים. **רועי**, נשאל על ידי:

- אתה מרגיש שההורים שלך, באיזה שהוא אופן, משפיעים על מי שאתה איך שאתה?

- כן. מאד

- במה?

- שאני.. כן, הם כן עזרו לעצב את דרך המחשבה שלי, שאני כן... אני כן.. כלומר, אם היה לי משפחה משלי, אז הייתי רוצה משהו כמו שניים שלושה ילדים, לא יותר. ואם הייתי הולך לאוניברסיטה, אז הייתי בוחר מקצוע כמו.. כמו שהם עשו, ובכלל כל הדרך המחשבה, הדיעות שלהם סביב (לא ברור) לא יודע אם לקבל, אבל לפחות להבין.

חלק מעיצוב דרך המחשבה של רועי על ידי הוריו, הוא בבחירה שתהיה לו משפחה, ומה מספר הילדים שיהיו במשפחתו.

ינאי אף הוא מתייחס להורות שלו, כחלק מהמורשת שהוא מקבל מאביו:

דיעותיו כן מתחילות להיות חשובות לי ולהשפיע עלי, שאני כן, שאני בתור בן אדם, שכן משתמש בראש שלו, אז אני חושב, שכדי לדעת מה אני יעשה בעתיד שלי עם הילדים שלי ועם החיים שלי, אז אני צריך להקשיב להורים שלי קצת

בני הוא בן להורים שהתגרשו לאחרונה. לאביו יש חברה חדשה ובני נהנה מהדמיון ביניהם על הרקע הזה.

- כן. והיתה לי חברה, לא מזמן נפרדתי ממנה, והיינו אמורים ללכת ל - double date ביחד. חשבתי שזה יהיה מדליק אם אני אלך עם אבא שלי ל- double date אבל זה לא יצא לפועל זהו... אני כל הזמן חשבתי, שאין טעם להתחתן וזה, ואני מתפלל שכבר יגיע היום שאני אתחתן, אני לא יודע למה, נראה לי מגניב חבל על הזמן!

- שמה?

- גם אם זה אושר של שבוע, זה נראה לי מין אושר כזה, או אופוריה כזו להיות עם הבן זוג כל הזמן, לבנות אתו משהו.. זה כיף חיים. דרך אגב אני גם מת לילד, אני חייב שיהיה לי איזה ילד או ילדה כזאת קטנה, ללכת אתה ברחוב, זה משהו מדהים. למרות שאני יודע שזה לא כיף כל כך תינוק, זה קשה מאד. אני חושב שאני.. מה שטוב זה, שלמרות שאני לא חושב על אף טעות עכשיו, אני חושב שלמדתי מהטעויות של ההורים שלי.

- מה?

- אמרתי שאני לא חושב על הטעויות עכשיו, כי ידעתי שתשאלי אותי איזה טעויות, כי זה ממש חשוב, אבל אני לא יודע.. אני לא יודע בדיוק, אני.. לא יודע אם פתוח, כי אני לא יודע אם לילד טוב שהוא יהיה מעורב בהכל, אבל אני חושב, שאני אתן לילד שלי קצת יותר מרחב, קצת יותר חופש, למרות שאני יודע שזה קשה, כי אני אדאג מאד, שהילד שלי יצא לרחוב לחבר שלו בחושך כשהוא בן שבע, זה ידאיג אותי מאד, אבל אני זוכר, שאני חשבתי שאין בעיה עם זה, ונורא כעסתי, אז אני אשתדל איפה שהוא להיות באמצע, בין הדעה של הילד לדעה שלי, כאילו שאני אחשוב. אני רוצה שהוא תמיד יבין, מה קורה כאילו, כמובן שבגיל מוקדם זה פשוט יהיה נחמד

כאילו. אני אדבר אתו, אשחק אתו וכו' וכו' [עד] שהוא יגיע כבר להבנה, אני חושב שאני... הוא תמיד ידע מה קורה.

סיפור הדמיון או השוני עם אבא מתערבב ביחד עם ובתוך המחשבות, המשאלות והפנטזיות של בני על עצמו כאב. כיצד הוא ינהג בהשוואה למה שעשו אתו. אם חשב, שאין טעם להתחתן, עכשיו הוא חושב שזה מגניב. כדי להבין באמת מה הם הכוחות הפועלים בנפשו של בני, המביאים אותו לפנטז על ילדה קטנה ברחוב ונישואין, אני מרגישה שהייתי צריכה לשמוע יותר. אולי זה קשור לאותה נערה שנכנסה להריון ממנו, אולי תגובה לגירושין. מה שכן ניתן לומר, גם על רקע ההתייחסויות של הבנים האחרים במחקר, הוא שהנושא הזה של ההורות שלהם מאד מעסיק את הבנים כבר בשלב זה של חייהם, ומתקשר לדמיון לאב.

יואב, גם הוא באופן ספונטאני גולש לדבר על ההורות שלו בעתיד:

אני לא מבין הורים שמתעצבנים על הילדים שלהם, לכן אני לא מתכוון להתעצבן על ילדים, ולכן אני לא רוצה שיהיו לי ילדים.

יואב מבקש להימנע בכלל מהסיטואציה, שבה יעשה שגיאות בגידול ילדים. נשמע לי, שהחוויה לגדול כילד שמתעצבנים עליו היתה חוויה כזו שלפחות ברגע זה בחייו אינו יכול לראות את עצמו עושה אותה לאחרים.

עמי עסוק בשאלות של הורות ומשפחתיות בתוך הקונטקסט של חייו. הוא מדבר על כך בהקשר של סבא וסבתא שאינם יודעים שהוא הומו.

- הם לא יודעים שלא בהכרח תהיה לי משפחה, אבל אה.. יכול להיות שזה יקרה בשלב יותר מאוחר

- על איזה משפחה אתה חושב?

שני הורים כאילו, זו הורית פשוט עם גבר. זה הכל בהנחה, שיהיה מישהו, שאני ארצה לחיות אתו את שאר החיים שלי, נראה לי שיהיה לי (...) משפחה. מה זה יהיה נחמד עם ילדים, ילד, ילדים, אבל זה הכל תלוי, אם אני אמצא מישהו, שאפשר לעשות את זה אתו, כי אני לא הולך כאילו לאמץ ילד לבד, אה.. אבל נורא הייתי רוצה. נראה כבר..

המושג "משפחה" בראיון של עמי מוצג כאידיאל לאורך כל הראיון, ומהווה מושא למחשבות ופנטזיות גם בנסיבות מסובכות.

בר, בהמשך לדבריו על כך, שהוא כל הזמן מזכיר לעצמו שאבא שלו "גם לא כזה [נחמד]" מפני ש"יש עבר מאד ארוך".. אומר:

- אמ.. חוץ מזה, שלפני החינוך שלו, בהנחה ויהיו לי ילדים, למרות שאני לא רוצה ילדים, אז אני רואה פחות או יותר, מה אני הייתי עושה במקומו בסיטואציות האלה, איך זה משליך על תפיסת החינוך..

- למה אתה לא רוצה ילדים?

- כי זאת נראית לי טרחה מיותרת. (...) מאז שהם קטנים יש בזה את כל הדברים הטכניים, חיתולים וצעקות, וכשהם גדולים אני רואה.. זה גישה מאד אגואיסטית, כמו של רוב בני האדם במודע או לא במודע. אני לא רואה מה זה ייתן לי. יותר מזה, אני רואה את מה שההורים שלי עוברים, ולמרות שאני שומע אותם, שאנחנו אוצרות שלהם, ומה שלא יהיה, שהם שמחים בנו, זה לא נראה לי כמו מי שיעשה אותי מאושר יותר..

הבנים בגילים אלה של 17-18 עסוקים בהורות שלהם. חלקם באופן חד משמעי וטוטאלי מצהירים שאינם רוצים ילדים. לעומתם יש המפנטזים על משפחה והורות כמשהו שמאד מחכים לו ושואפים אליו. מה היא הדינאמיקה שמביאה אותם לכך? המשכיות? תיקון?

2.3 תחליפי הדמיון לאב

הבנים ה"נאבקים" מביעים רגשות חמים של אהבה והערכה כלפי האב (גם אם הם אמביוולנטיים כלפיו, גם אם בעבר היו להם בעיקר רגשות שליליים כלפיו, הרי שלאחר "יצירתו מחדש" או לאחר העימות אתו, רגשות אלה מופיעים בדבריהם). בתוך תהליך היצירה מחדש או העימות עם האב הם מצליחים להרגיש יותר קרובים אליו ופחות זרים, האב נחוה פתוח יותר והדיבור איתו משמעותי יותר, ובעיקר, בנים אלה מצליחים להרגיש דומים לאב ומאד נהנים מכך.

מולם נמצאים הבנים ה"מיואשים" מהיחסים עם האב, כלומר בנים שלפחות עד הראיון לא נאבקו על מנת לשנות את האב, או את היחסים עמו, והם: שי, בר ואיתי. אצל שלושתם המרחק מהאב מאד גדול. רגשות של זרות, פחד, כעס, ואף עוינות עולים בעוצמה מתיאוריהם את האב ואת היחסים ביניהם. שלושתם מתארים את חוסר היכולת לדבר עם האב באופן משמעותי כמשהו בלתי הפיך, למרות המשאלה שזה יקרה. כל אחד מהם מתאר את ההימנעות מלהיות בסיטואציה קרובה עם האב, את אי ההיענות לניסיונותיו להתקרב, ואת השמירה על המרחק הפיזי והרגשי כאסטרטגיה מועדפת. העיסוק

בדמיון לאב קיים, אך בדרך כלל, האב הנו מודל למה שלא היו רוצים להיות, ומנסים בכל כוחם להישמר מלהידמות לו. בתוך כך הם פונים לדמויות אחרות בסביבתם – בעיקר לאחים הגדולים. מעניין לראות מה קורה ל"מיואשים" מול ה"נאבקים" בפנייה לדמויות התחליף.

תוך כדי ההתייחסות לדמיון לאב, התייחסו הבנים גם לאח הגדול או לאחות הגדולה כמודל לחיקוי. חלקם תיארו, כיצד הלכו בדרכי האחים/יות הגדולים ומצאו את עצמם ואת מקומם. כלומר, מה שלא יכלו לקבל מהאב, יכלו לקבל מאח/ות גדולים. שי, מה"מיואשים", מנסה לפנות לאח הגדול ונופל חזרה לתחושת חוסר המוצא.

כלומר, ה"מיואשים" פונים לדמויות תחליפיות בסביבתם כדי למלא את הצרכים ההתפתחותיים שאינם מצליחים להתמלא על ידי האב, אלא שגם התחליפים לא מצליחים לעשות זאת. נראה שאצל ה"נאבקים", גם התחליפים מצליחים למלא את החלל ברמה מסוימת.

כאשר **יואב** מדבר על הדמיון לאבא, הוא מדבר באופן ספונטאני עליו ועל אחיו הגדול:

- אני ואח שלי זה כמו שני חלקים מתוך אבא כן? .. אבל כל אחד מהכיוון שלו (...)

- אורי, (האח הגדול) אנחנו אחים כאלה, אף אחד לא מזהה אותנו, יש לנו רק אותו קול. (...)

- אורי הוא גדול, הוא פיקח, הוא מקסים (...). הכרתי אותו בתור מקסים דרך יחסים שלו עם אחרים זה לא.. מקסים כלפי. יש בו הרבה אלימות. הוא חזק, ואני לא (...). יש לי כח כן? אני יכול להרים וכאלה, אבל אני לא מוציא אלימות, אני לא מפעיל כוח, בעיקר בגלל שלא היה לי על מי. כן? אני רק מפעיל הרבה כעס. זה בדיוק להפך. נגיד, אם הוא מוציא ככה ושומר את כל הרגשות בפנים, אני מוציא את כל הרגשות החוצה, ואני לא הורס דברים. כל ההתפרצויות שלי זה התפרצויות של כעס, לצעוק על אנשים.. ואבא שלי הוא גם ככה וגם ככה ואבא שלי ואני.. ואבא.. אורי חמום מוח, אני קצת מזג והוא שניהם. קצת בלי סבלנות.

יואב בודק את הדמיון והשונויות שלו הן מול אבא והן מול אחיו הגדול, אבל תמיד במשולש. הבנים מהווים שני חלקים מתוך אבא. יש ליואב גם אחות תאומה, שאינה מוזכרת כאן כלל, כאילו הזהות של הבנים במשפחה היא פועל יוצא של האב, של ההורה בן אותו מין. אם מסתכלים קרוב יותר על מה שיואב אומר על הדמיון והשונויות האלה, מתבלבלים. הוא אומר על אביו באותה נשימה, שהוא גם מופנם וגם פתוח. אחיו גם מוציא וגם שומר את הרגשות בפנים. אחד חמום מוח השני קצת מזג, מהו הדבר שמבחין ביניהם? לא לגמרי ברור. מה שחוזר על עצמו כל הזמן, זו העובדה שהוא שונה מאחיו, ושניהם ביחד משלימים את הדמיון לאב.

עם גידי, כאשר אני משקפת, מנסה לעשות member checking לסוגיית ה"התכוונות" מול האב, משהו חדש מסתבר לי:

- כאילו אתה מתאר משהו.. אתה רואה את אבא שלך כל הזמן, ואתה כל הזמן, איכשהו, מתכוונן מולו. כלומר יש דברים שאתה אוהב אצלו, ואתה רוצה להיות דומה, ויש דברים שאתה רואה ואומר אני לא אהיה כזה, אבל כל הזמן זה דרך אבא.

- לא. זה לא רק אבא, זה גם אחי הגדול.

- גם אחיך הגדול?

- מאד מאד אחי הגדול, בעיקר אפילו

- במה?

- אחי הגדול הוא האח הגדול הקלאסי, יענו, כאילו הדמות הנערצת שלמדתי ממנו דברים, ולימד אותי על מוזיקה, ועל.. כאילו סך הכל הוא לימד אותי הרבה מאד. ועכשיו כאילו, אני מסתכל על אחי, והוא כמו.. אה.. טוב. ניתן לך דוגמא מעולם ה.. בחברה האמריקאית נגיד, יש את הקטע הזה של שבירת המיתוסים המשפחתיים, כן? של דמות האב וכל זה. פחות או יותר [זה] מה שקרה לי עם אחי בשנים האחרונות, ש.. תמיד ראיתי בו כהבן אדם ה, ה, ה, הכל בה' הידיעה אבל עכשיו הוא בא.. אני מסתכל עליו, רואה ש.. הוא לא כזה. הוא נשאר בסך הכל בבית, הוא לא עושה כלום. האמת היא, רוב הסרט שלי התעסק בזה, בו..

מה שגידי מספר כאן הוא שגם ההליכה לקצה השני, הביטניקי, ההתנסות בסמים, הגיטרות, הקולנוע, גם הם סוג של התכוונות, אם כי לא ביחס אל האב, אלא ביחס אל האח הגדול. בתוך תהליך גיבוש העצמי גידי מוצא לו דרכים להתכוון לדמויות החשובות בחייו. כל מה שהוא יכול לקחת מאביו, הוא לוקח, מתכוון לפיו ומרגיש טוב עם עצמו ועם אביו. בדברים שהוא לא אוהב באביו, לא מעריך ולא רוצה להידמות לו, הוא מוצא דמות אחרת להתכוון לפיה - אחיו הגדול. העקרונות שלו שונים משל אביו, ואולי, אף הפוכים. אל מול הסדר הכפייתי, השגרה, הטלוויזיה המנוונת וכו' – רואה גידי באחיו יצירתיות, אמנות, חופש, פתיחות וגם הם הופכים להיות אבני דרך שלו בבניית העצמי שלו. וכך, שני כוחות מנוגדים משחקים בתוכו. מעניין לראות, שכאשר גידי מדבר על תופעת ההתפכחות מהדמות הנערצת, הוא מדבר על אחיו הגדול. למרות שבדבריו ישנה גם התפכחות מדמות האב שבנה לו, הוא לא מסביר את תחושתו כלפי אביו במושגים אלה. גידי הולך בדרכי אחיו, לוקח מדרך זו את מה שנראה לו,

ובשלב מסוים בהתפתחותו מצליח להסתכל בעיניים אחרות על האח ולראות, דווקא, את הנפרדות, השונות ביניהם, אז הוא חוזר לדרך שהאב מוביל בה – לסיים בגרות, לעבוד קשה להתגייס לצבא וכו'. בשלב זה הוא מרגיש קרוב יותר אל האב ומנוכר לבחירות האח הגדול.

האח הגדול, הדמות התחליפית, נמצאת שם בתפקיד הזה כל זמן שזקוקים לה. ניתן להסתכל על העצמי דרך הבבואה של האח, ו/או לחזור לבבואה הנשקפת מתוך האב. שניהם ממלאים את תפקידם על פי צורכי הבן.

לאסף אחות גדולה. מעניין לראות את האופן, בו הוא נותן לה מקום מרכזי בעיצובו שלו עצמו – בתחום, שבמהלך כל הראיון, מייחד אותו עם אביו. אסף מתאר את הויכוחים בבית בין אחותו הגדולה והוריו סביב נושא גיוסו לצבא. הוריו חוששים, שהיא תשפיע עליו שלא להתגייס לצבא בניגוד לדעתם. ואני שואלת:

- ואתה חושב שהיא באמת השפיעה עליך?

- אה.. ב.. אולי כאילו, אני לא רואה את זה כהשפעה שלה, כאילו אני תמיד חשבתי ככה. אה.. היא השפיעה עלי בדברים אחרים מאד, כאילו אבל אה..

- במה למשל?

- גם שוב, בקטע של.. כאילו היא גם בקטע של מוסיקה. (...) היא גם למדה פה, כאילו היא גם כותבת שירים וגם לחנים, אז כאילו כל מיני תפיסות כאילו ביחס לזה, שזה מאד חשוב לי. אה.. כאילו בכלל, גם.. כאילו הייתי אתה הרבה זמן, כאילו בחזרות נגיד, וגם היא השתתפה כאילו ב.. רסיטל שעשיתי בסוף שנה שעברה, אז יש כאילו גם את זה.

למרות שבתפיסה ובחוויה של אסף, האב הביא לו את המוסיקה לחיים, נראה שלאחות הגדולה ולדרך החיים שבחרה היתה השפעה לא קטנה על הבחירה של אסף. גם אסף עובר מהאחות לאב וחוזר חלילה. הוא מצליח לקחת מה שהוא צריך מכל אחת מן הדמויות. שתיהן נגישות, המעברים "לגיטימיים" בעיניו, התהליך ההתפתחותי של החיקוי, או מציאת הדמיון מתרחשים בקצב שלו.

התהליך אותו שי, מקבוצת ה"מיואשים", מתאר בנושא זה, נראה אחרת. בניגוד ל"נאבקים" או ל"יוצרים" שבאופן ספונטאני מדברים על הדמיון לאב וחלקם גם על חיקוי או השפעת האחים הגדולים על עיצובם, ומסוגלים לעבור בטבעיות וללא קושי מדמות אחת לשנייה לפי צרכיהם, שי מדבר על הדמיון לאח - על ניסיון החיקוי שנכשל, שכל פעם זורק אותו להתחלה ולתחושת האין.

- אין לי כיוון בחיים. כל פעם, נגיד בכיתה.. אם הייתי, כשהייתי קטן, אז נורא הערצתי את אחי הגדול, זה משהו נראה לי שקורה אצל הרבה אנשים, אז כן, גידלתי שיער כמוהו, ושמעתי את המוסיקה שהוא שומע, והתחלתי לעשן סיגריות וכל מיני כאלה. אה.. ואז הלכתי גם לתיכון שהוא למד בו, ללמוד מה שהוא למד, ולפני זה הייתי בחטיבה, אז כמו ששמעתי את המוסיקה שהוא אוהב אז גם הלכתי לנגן קצת.. הייתי בלהקה. כל פעם שאני מוצא, הייתי מוצא איזה כישרון או איזה תחום שמעניין אותי, הייתי קצת מנסה אותו, ואחרי כמה זמן מגלה, שזה לא אני. זה לא מעניין אותי יותר. זה משהו שחוזר לי בחיים. אבל הנה גם הוא יצא מובטל ובטלן ועם אה.. הרבה.. ספקות בקשר לעצמו..

תיאור הניסיון הנואש של שי להידמות לאחיו, מתחיל עם האמירה של שי, שאין לו כיוון בחיים, ומסתיים עם התחושות הקשות שמתלוות אליו, גם הן כמו של אחיו. שי עושה אותם תהליכים שהבנים האחרים עושים, אך בניגוד להם, לאב אין מקום בתהליך זה. הדמות היחידה לחיקוי הינה האח הגדול. התחושה העצמית המתלווה לכך, היא תחושה קשה של כישלון, של עבודה רבה שלא מופקת ממנה התוצאה המצופה.

- אה.. אבל, כן, בעצם עשיתי את זה (ללמוד בבית הספר הנוכחי) כדי להידמות אליו. והנה ב.. ובעצם כן נהייתי נורא דומה לו.

- גם עכשיו אתה מרגיש שאתה מאד דומה לו?

- כן. כן. ב.. אה.. בהערכה העצמית וכל האיך שאתה רואה את עצמך, בכל ה.. חוסר ביטחון או דברים כאלה. (...) זה שאני תמיד רוצה לתת לעצמי את הנישה הזאת של הקדוש המעונה, וזה משהו שמאד חזק אצל אח שלי (...) תמיד ראיתי אותו כגאון. כל מי שהכיר אותו רואה אותו ממש כגאון כזה מטורף, אפילו שהוא קצת יותר מטורף מגאון. (...) זה משהו שאני בוחר לעשות כדי שיהיה לי איזשהו אידיאל, נראה לי. ובסופו של דבר, האידיאל הזה רק אה.. קושר אותי, אני חושב, כי אני מוצא את עצמי הולך לתיכון, ואחרי שנה וחצי שנתיים מגלה ש.. שניה, מה? לא בהכרח מה שאני רוצה.

הדמיון לאח הגדול מתפרש אצל שי על פני כל כך הרבה רבדים: תחושת העצמי, הערכה עצמית, חיקוי בבחירות, בהתנהגויות, ואפילו באופי. למרות ששי רואה את חסרונותיו של אחיו, עדיין בהתבוננות שלו על עצמו מן הצד, ועם יכולת ניתוח פסיכולוגית מרשימה, הוא אומר: "זה משהו שאני בוחר לעשות, כדי

שיהיה לי איזשהו אידיאל". כלומר, שי מודע לצורך הקיים אצלו לשאת עיניים לדמות אידיאלית. שיוכל לבנות את עצמו לאורה. הוא מוצא מעין תחליף "זול", הוא עושה הכל כדי שהתחליף יספק לו את הצורך הזה, ובכל פעם מחדש מגלה ש"שניה, מה? לא בהכרח מה שאני רוצה..".

ממילותיו אלה, עולה בי שאלה, שדרך הניסוח אפשר לראות כמה קשה היה לי לשאול אותה, מחשש שאני "מכניסה לו רעיונות לראש":

- אתה אמרת איזה משפט, אני ככה קצת אלך ככה.. אתה אמרת, אמ.. שאני אלך אחריו.. או, או [אני] רוצה לראות את זה ככה כדי שיהיה לי איזשהו אידיאל, ואני רוצה לשאול אם אתה חושב ש.. שאולי בגלל שויתרת על אבא כאידיאל אז כאילו..

- זה אייל! (שמו הבדוי של אחיו הגדול) בשניה שיצא לי המילה האחרונה של המשפט חשבתי על זה.

- כן?

- ולא חשבתי על זה אף פעם קודם! אהה! יכול מאד להיות. אה.. וואלה. כן יכול להיות, כי אני הרבה פעמים נגיד, אני גם תמיד מוצא אצל אנשים, נגיד מדריכים שהיו לי בתנועה, ואחר כך גם הייתי בחוגי ספור, אה.. אז גם כן, מדריך שלי שם, והיה לי מורה לגיטרה, כל פעם אני מוצא איזה מישהו שאני רוצה כאילו להידמות אליו או משהו בסגנון.

כדי להזכיר את יחסו של שי לאביו אביא שוב ציטוט שממצה את ציפיותיו ממנו: "מצד שני, אני לא שואף לשום דבר עם.. עם אבא שלי", ואחד מההסברים למצב זה הוא "כי בגלל שיותר אמא שלי גידלה אותי רגשית, אז יש לי מנטאליות כמו שלה, ולא כמו שלו, כי הוא פשוט נורא שונה".

העיסוק בדמיון לאב הוא צורך של הבן המתבגר, המנסה לגבש את העצמי שלו, לבנות את דימויו וערכו העצמי. הוא זקוק למודל. כאשר התהליך הזה מתרחש מול האב, גם אם האב לא מספק את כל הצרכים של הבן, בתחום זה, הבן יכול לפנות לדמויות אחרות בסביבתו, לנוע ביניהן ובין האב ולספק את צרכיו אלה.

כאשר תהליכים אלה אינם מתרחשים עם האב באופן טוטאלי, אם בשל יחסים קשים עם האב, או אם בשל תפיסת האב כדמות אשר אי אפשר למצוא בה חלקים מוערכים, או כאלה שהיה רוצה להידמות להם, הצורך ההתפתחותי הזה לא מסופק. החוויה, אותה מתאר שי נשמעת כמו אבל על המאמצים המושקעים במטרה להגיע למשהו, כאשר בבסיסם נמצא ריק, שנופלים אליו בכל פעם מחדש. היכולת לגיבוש תחושת עצמי חיובית, שהנה אחת המשימות ההתפתחותיות של שלב זה, נפגמת.

היכולת להישען על תחליפי הדמיון לאב, הצביעה על מובחנות ברורה בין ה"מיואשים" ל"נאבקים". מובחנות כזו ניתן לראות גם בתימות שיוצגו בפרק הבא, אוטונומיה ואינדיבידואליזם והתמודדות עם ציפיות גבוהות.

לסיכום, בפרק זה הוצגו שלושה מוטיבים מרכזיים שעלו באופן ספונטאני בשיח על האב: היכרות, דיבור ודמיון לאב. החזרה על מוטיבים אלה אצל הבנים השונים והמשמעות שהם מייחסים לקיומם או חסרונם ביחסים עם האב, מובילה למסקנה שהחשיבות שנותנים הבנים למוטיבים אלה, קשורה בצרכים ההתפתחותיים של הבנים. מוטיבים חוזרים אלה מצביעים על הקשר בין היחסים עם האב ובין המשימות ההתפתחותיות של הבן בגיבוש העצמי. היכרות עם האב וקבלת ההכרה שלו, תורמים ליכולת הדיבור הקרובה, האינטימית, ואלה מאפשרים את תחושת הדמיון שמעמיקה את ההיכרות עם האב ואת תחושת ההכרה בבן, שמאפשרת את הדיבור האוטונומי, וחוזר חלילה.

מוטיבים אלה הם סמנים עבור הבנים לרמת הקרבה שחשים לאב, או בשפתם: עד כמה מחוברים אליו. תחושת הקרבה לאב מהווה משענת בתהליך גיבוש תחושת העצמי של הבן.

בנים המבטאים תחושת סיפוק במוטיבים אלה, עושים זאת לאחר העימות עם האב או יצירתו מחדש. כלומר ההצלחה במאבק על האב באה לידי ביטוי במימוש הצרכים ההתפתחותיים הקשורים במוטיבים אלה. ה"מיואשים" מזכירים את התחושה של ייאוש מלהצליח לחוש קרבה על פני אותם מוטיבים בדיוק. הדמיון לאב מתרחב אצל הבנים גם לאופן בו רואים את עצמם בעתיד כאבות. לבנים שקשה לראות עצמם משתקפים בדמות האב, קשה גם לראות עצמם כאבות בעתיד. הצורך ההתפתחותי של להרגיש קרוב אל האב ולהרגיש דמיון לו כל כך חזק, שכאשר האב איננו מצליח לספק בדמותו בעיני הבן צורך זה, פונה הבן לדמויות אחרות בסביבתו. הנאבקים על הקרבה לאב, שהם אלה הנאבקים למימוש צרכיהם ההתפתחותיים בשלב זה, מצליחים להישען או לשאוב תמיכה גם מדמויות אחרות בסביבתם. ל"מיואשים" הנמנעים או המוותרים – קשה להישען או לממש צרכים אלה גם מדמויות אחרות בסביבתן.

פרק חמישי

התמודדות הבנים עם המשימות ההתפתחותיות בהתבגרות

בפרק הרביעי תיארתי שלושה מוטיבים דרכם הבנים מודדים, מעריכים ומתארים את יחסייהם עם האב: היכרות האב וההכרה בבן, היכולת לדבר באופן אינטימי משמעותי והדמיון לאב. למוטיבים אלה מיוחסים במחקר זה צרכים התפתחותיים של הבן בתהליך ההתבגרות, הקשורים קשר ישיר ליחסים עם האב. צרכים אלה מסבירים את התפנית הדרמטית המתרחשת במקומו של האב בעולמם של הבנים, ואף את המאמצים המודעים והלא מודעים שמשקיעים הבנים על מנת לשנות את היחסים עם האב ועל מנת לצמצם את הפער הקיים ביחסים – בעיקר בשלושת המוטיבים לעיל.

הבנים במחקר התחלקו לשתי קבוצות המאפיינות את עמדותיהם כלפי היחסים עם האב: ה"מיואשים" וה"נאבקים" (ראה פרק שלישי). בפרק הרביעי תוארו בין השאר ההבדלים בין הבנים מהפרופילים השונים ביחס למוטיבים של היכרות דיבור ודמיון. בפרק זה אתחקה אחר הקשרים בין הבנים מהפרופילים השונים ובין אופי התמודדותם עם תימות התפתחותיות המוכרות מהספרות, כגון: אוטונומיה ואינדיבידואציה, עמידה בציפיות גבוהות של האב, תלות ועצמאות, תלות ונפרדות, ואינטגרציה בין אופנויות חוויה של הוויה ועשייה.

בתת הפרק האחרון, אתאר את התמודדות הבנים לגיוס המתקרב לצה"ל ואדון בהשלכות אפשריות של עובדה זו על יחסי האבות והבנים בארץ.

1. אוטונומיה ואינדיבידואציה

המשימה ההתפתחותית המרכזית בתהליך ההתבגרות על פי בלוס (1962), הנה החתירה לאוטונומיה ולאנדיבידואציה. אולם בניגוד לתפיסות המקובלות בנושא זה, מתוך הראיונות, הסיפורים והאירועים עליהם מספרים הבנים באופן ספונטאני, עולה שהעיסוק בנושא האוטונומיה והאינדיבידואציה של הבן מתרחש רובו ככולו מול האב. גם כאשר מדבר הבן על הדמיון לאב, באותה נשימה, הוא מזכיר את היותו הוא, ביחד עם היותו דומה לאב. כלומר ביחד עם הצורך בדמות שניתן לשאת אליה עיניים, ליהנות מהדמיון לה כבבואה שתאפשר לבן לראות את עצמו בעתיד, צריך הבן לשמור לעצמו את מי שהוא, לבנות את עצמו כמופרד.

מול האב קיימות שתי משימות סותרות: האחת, לראות בו כסולל הדרך לבגרות, להידמות לו כדי לגבש תחושת עצמי חיובית ולקבל אישור למי שהוא, והשנייה המתרחשת בו בזמן, היא לבנות את העצמי מופרד, אוטונומי ואינדיבידואלי. יכול להיות שהביקורת על האב ביחד עם ציון הדמיון לו, מבטאת את הקיום הדואלי של המשימות הסותרות ומאפשרת אותו.

העיסוק באוטונומיה של הבן עולה בעוצמה מול האב. רוב הבנים מקבוצת ה"נאבקים", אינם מרגישים מאוימים על ידי האב בתחום זה. בנים כמו אסף או גידי, מזכירים פה ושם את ייחודם, את החופש שנותנים להם ההורים כדי שיוכלו למצוא להם את דרכם כאשר הם מדברים על היחסים עם האב. אבי מתמרד כאשר הוא מרגיש שהאוטונומיה והאינדיבידואציה שלו- בדמות הבחירה במוסיקה כדרך חיים – מאוימות.

לעומתם, לבנים מקבוצת ה"מיואשים" מאפיינים מעט שונים בתחום זה של המאבק על אוטונומיה ואינדיבידואציה.

בר, נמצא במאבק מתמיד על האוטונומיה שלו מול אביו. אם נסתכל על האירועים שהוא מתאר, לעיתים קרובות מדי הוא נוחל תבוסה במאבקיו אלה.

נגיד, אתמול רציתי ללכת לישון אצל החברה שלי. הוא.. זה לא היה איזה משהו גדול בכלל, הוא שאל אותי אם לא עדיף, שאני אשאר בבית ללמוד או משהו, ואמרתי לו שלא, זאת אומרת, זה שיקול שלי ששבוע שעבר היו מבחנים ולמדתי ומה שלא יהיה ..

ההדגשה כאן בדבריו של בר היא על המילים "זה שיקול שלי". למרות שהאירוע הזה מתואר באופן מינורי, "לא איזה משהו גדול בכלל", יש בו רמה של מאבק. של מי השיקול? של מי האחריות, מה מתאים לעשות מתי?

- על מה הוא מחליט? לבוש- לא. לבוש זה לא מטריד אותו במיוחד. לא, הצורה החיצונית, חוץ מעגילים - זה מטריד אותם, וגם העניין של יציאות ובמיוחד עגיל. פעם אחת הלכתי עם נזם ואבא שלי מאד התנגד

- כי מה? למה הוא התנגד כל כך?

- כי זה לא נראה לו. אז הוא ביקש להוריד

- והורדת?

- כן. (בקול שפוף)

כשהחליט בר ללכת עם נזם, אני מניחה שהוא ידע שאביו יתנגד לכך, ובכל זאת עשה זאת, מעין קריאת תיגר, ניסיון להכריז על אוטונומיה. אלא שניסיון זה נחל תבוסה. המושג שעלה בי כבר תוך כדי הראיון עם בר, וגם אחר כך, בקריאה חוזרת ונשנית של הראיון אתו והראיונות האחרים, שעלו בהם חוויות דומות, היה המושג "אוטונומיה מובסת". מושג זה מתאר בעיני את המאבק, הצורך הגדול בהשגת תחושת האוטונומיה, והנפילה שוב ושוב לתחושה שהאוטונומיה נלקחת ממנו, אינה מושגת והוא נוחל תבוסה במאבק זה. הקשר בין החוויה של "אוטונומיה מובסת" ובין כעס ועוינות כלפי האב וויתור על המשאלה לכוון יחסים אחרים אתו, נראה מאד בברור בסיפור של בר.

- למשל הפעם הזו שהוא סטר לי זה היה מיותר בעיני, זה היה דרך לזעזע אותי או מה שזה לא

יהיה, כדי להראות לי כמה שאני לא בסדר (...). והוא עושה את זה באופן שמעורר אצלי סלידה

- סלידה?

- כן, בצורה כזאת, שאפילו לא רוצה להקשיב למה שהוא אומר?

- אהמ... אתה יכול לשחזר, מה היה שם שעורר כזאת סלידה?

- זה היה כל מיני ביטויים כמו... הוא התייחס אלי כמי ש... מתנשא

- כאילו אתה מתנשא?

- כן ויכול מאד להיות שזה היה ככה, אבל הוא אמר לי... במקום להגיד לי תפסיק להתנהג ככה,

הוא אמר משהו כמו "אתה מרחף כדאי שתנחת" אה... "אולי אתה חושב שאתה ככה וככה אבל

אתה כלום" ולפי דעתי זה לא דרך..

- אז במשהו פוגע..

- כן

- ככה בזמן שאתה מדבר על הסטירה, זה מין משהו שקשה לסלוח עליו, לא שאני מבקשת דווקא

את הסליחה, אבל אם אתה יכול להגיד, מה היה כל כך קשה בזה, או מה היה כל כך פוגע בזה?

מה זה היה בשבילך?

- המ... לפי דעתי אסור לסטור לילד. היה לנו ויכוח נורא מטומטם. הכניסו לי ארונית לחדר כי לא היה

איפה לשים אותה, ולא רצו להיפטר ממנה, הם רוצים שזה יהיה שם כי ככה. אמרתי להם "אני לא

רוצה אותה כי זה ככה ואני לא רוצה את זה בחדר" וככה זה נמשך שלושה ימים, ואז זה נעשה סתם.

זאת אומרת... לא התייחסתי אליהם כל כך, לא יודע (...). וזה ממש הרתיח אותם..

בר מתאר אירוע שלישי, שבו רצונו עמד מול רצון הוריו. בשיאו של האירוע נמצאת סטירת הלחי שאביו נתן לו. סטירה זו חוזרת במהלך הראיון. בר מייחס את המרחק הפיזי והרגשי שהוא שומר מאביו, לסטירה זו. נראה שלסטירה יש משמעות סמלית של הפגנת הכוח הפיזי של אביו מולו, של התבוסה שבר נחל במאבק הזה, מלווה בתחושה של השפלה ופגיעה מאד גדולה:

- אני לא מבין מה יש רבע שעה לצנוק בצורה כזאת. מה שזה גורם לי זה להרגיש כמו חתיכת חרא ו.. ו.. בצורה מסויימת זה להציב אותי מעליו בגלל ש.. אני כבר הבנתי מה שהוא רוצה ממני ו..”

המאבק הפנימי והחיצוני של בר בחוויית ה"אוטונומיה המובסת" מול אביו, מתבטאת במילים בהן בר מתאר את אביו: "מעורר סלידה", ובעיקר במעברים בין הדימויים ששניהם מקבלים תוך כדי תיאור ההתרחשות. אביו מתייחס לבר כ"מתנשא", בר חש את עצמו כ"חתיכת חרא", ובמקביל כמי שמוצב מעל לאביו. המאבק כאן הוא על סטטוס, מאבק כוחות, מי יהיה מעל ומי יהיה מתחת. זהו מאבק קשה. מאבק המלווה בפגיעות נרקיסיסטית מאד גדולה, הצובעת את יחסו של בר אל אביו. המשמעות של תבוסה במאבק זה קשורה קשר ישיר לתחושת העצמי של בר, לדימויו העצמי וערכו. מילותיו של האב ביחס ל"ערכו" של בר - "אתה כלום" מביאות לתחושת הסלידה של בר מאביו, ומחריפות, מן הסתם, את תחושת ההשפלה הנרקיסיסטית שהוא חש בתבוסה מול אביו.

לאיתי, סגנון אחר של התמודדות עם חוויית האוטונומיה המובסת. איתי אינו עומד מול הוריו עם יוזמות אוטונומיות שהוא יודע שישלם עליהן מחיר כאשר ייודעו. הוא מנסה ללכת בין הטיפות, ובדרכים מתוחכמות של טשטוש והסתרה, לקבל את מה שהוא רוצה.

- כן, לא, כאילו זה.. אני יכול, אבל יש דברים יותר רציניים כמו, אם אני רוצה לנסוע לסיני וכאלה אז זה יותר אה.. מעלה יותר סכסוך. אבל הרוב אני, אם אני יוצא לטיול או משהו, אני נותן כמה שפחות פרטים על זה, שידעו כמה שהם צריכים לדעת.

תחושת ה"אוטונומיה המובסת" שחש איתי בסיטואציות אלה, מתבררת כאשר הוא משווה בינו ובין חבריו:

- לא יודע, זה כאילו, אותי זה מ.. מעצבן, בגלל שכל החברים שלי יוצאים לטיולים כאלה, ולי זה יותר קשה, כן? אה.. נגיד אבא שלי רואה, שאני צריך לנסוע רק מגיל שמונה עשרה לבד לחוץ לארץ. עכשיו אה.. בעיקרון אני כן יוצא לטייל הרבה עם חברים וכאלה, אבל יש פה ושמה מקרים שקצת מגיע בסירוב. כמו עכשיו, רציתי לצאת בסוכות לטיול, ורציתי לצאת בעניין של,

כאילו יום למחרת לטיול, אבל אבא שלי רצה עוד זמן, זה היה אני וחבר שלי. עכשיו, אני וחבר שלי הזה היו לנו כמה ניסיונות לא טובים עם טיולים, קרו לנו כמה אסונות, אז הוא לא הרשה לי לצאת אתו לבד. וגם הוא רצה שאני יוציא אישור בטחוני מצה"ל, וגם הזמן לא היה מתאים וזה, וזה היה די פיצוק, אבל בסוף נרגעתי.

הקושי הרגשי לדבר על כך, שרצונותיו לא תמיד מתקבלים, והוא נאלץ לקבל את מרות אביו, מתבטא גם באופן בו הוא מדבר, תחילת המשפט עם "עכשיו": "עכשיו אה.. בעיקרון אני כן יוצא לטייל", וניסוח מסורבל של הפעלת המרות של האב: "אבל יש פה ושמה מקרים שקצת מגיע בסירוב". הניסוח הזה מעיד בעיני על הקושי הרגשי הכפול, בו נתון איתי בראיון. קשה לו מאד באירועים האלה, בהם רצונותיו עומדים מול אלה של אביו, והחלטותיו של אביו הן אלה שמתבצעות, אבל קשה לו בעת הראיון גם להודות בכך בפני. תגובה זו מחזקת את הקשר בין "אוטונומיה מובסת" ופגיעה נרקסיסטית.

איתי מתאר את המעברים סביב המאבק על האוטונומיה במהלך השנים:

אה.. לא, זה בעיקר היה עד כיתה י' שהיו הבעיות העיקריות. כאילו תמיד היו בעיות, גם עד.. עד עכשיו, אבל עד אז כאילו, זה ממש היה קשה עם ההורים שלי. בגלל ש.. כי לא יכולתי לעשות כלום. אם היו לי בעיות בלימודים וזה תמיד היה כאילו.. אני רוצה ללכת לטרט, לא, חכה עד שנראה איך הציונים שלך משתפרים וזה. אפילו לא ידעו מה הציונים שלי. ואז כאילו ממש נכנסתי לסכסוכים אתם, והיה לי ממש בעיות עם זה אתם. כי אני לא הייתי עושה כלום כמעט. ואז לאט, בכיתה י' זה התחיל להשתחרר יותר, ועדיין היו קצת קשים בקשר לזה, אבל היה לי יותר יד חופשית.

הצומת אליו מתייחס איתי בנושא זה, של מאבקים קשים על האוטונומיה הוא כיתה י', סביבות גיל 16. המאבקים מקבלים את התכנים של לימודים מול בלויים. כיתות י"א י"ב מאופיינות בגלים של "הצקות" ההורים, כמו שאיתי קורא להם.

בכיתה יא' כבר היה לי לגמרי.. עשיתי מה שבא לי. ומצד שני לא התדרדרתי בלימודים, כן כאילו המשכתי להיות יותר טוב, אבל עדיין כבר לא, לא הציקו לי בקשר לכלום. והשנה התחילו קצת להיות כאילו, הם יותר מציקים, אבל זה גם כן לא מפריע, כאילו הם שוכחים מהכל. המאבק על האוטונומיה, מתקשר אצל איתי לעונשים וריתוקים, כלומר, הפעלת הכוח של ההורים לצמצום החופש ולהגבלה.

כאשר איתי מתאר את עצמו ואת אביו, נושאים אלה של מאבק על האוטונומיה שלו, עולים בחריפות.

תמיד תמיד היה לי איתו ריב, מריבה. בתחילה שהייתי יוצא לטייל זה איך לסדר את התיק. הוא אמר, הוא כאילו, הוא ידע יותר טוב ממני, כי הוא היה תמיד נמצא בטיולים, וזה כאילו טיולים ראשונים, ואני הייתי מסדר את זה איך שזה נראה לי נכון. תמיד בסוף הייתי מסדר את זה איך שאני רוצה. זה היה בכי וצעקות וזה, והייתי לומד מהטעויות שלי, כן, כי באמת היו דברים שלא עשיתי נכון, אבל בסוף עכשיו אני עושה את זה חופשי. כאילו תמיד הייתי עקשן, ועשיתי את זה איך שאני רוצה, אבל בסוף רק למדתי מהטעויות שלי, ולא הקשבתי.

איתי מתאר שוב ושוב איך המאבקים על האוטונומיה סוגרים אותו, גורמים לו לתפקד הפוך ממה שרוצים ממנו כאשר הוא נמצא בשיא הלחץ בכיתה י'. הוא אומר: "לא הייתי עושה כלום כמעט" במאבקים עם אבא באיזו דרך לסדר את התיק - "תמיד הייתי עקשן ועשיתי את זה איך שאני רוצה". כלומר כשהוא נמצא בתוך מאבק כוחות בנושאי אוטונומיה, זה נשמע כמו מאבק הישרדות על מנת שלא לחוש את התחושה הצורבת של "אוטונומיה מובסת".

לשם השוואה, ינאי, מקבוצת הנאבקים (בניגוד לאיתי), דן בדבריו באפשרות לשמור על תחושת אוטונומיה ולהקשיב להוריו:

אז אני צריך להקשיב להורים שלי קצת. אני אומר לא לפעול לבד עם הראש, אבל כן הם יודעים קצת יותר, ממה שאני יודע, יש להם קצת יותר ניסיון. כן הדעות של אמא שלי ואבא שלי עם השנים יותר ויותר חשובות לי, אבל עדיין אני משמר לעצמי את הזכות להגיד לא.

ינאי כפי שהוא מעיד על עצמו, עם השנים לומד יותר ויותר להעריך את הניסיון של הוריו ואת דעותיהם. הדרך שלו להסתדר עם האיום על האוטונומיה בבסיס קבלת דעת ההורים היא בכך, שבינו לבין עצמו הוא שומר את הזכות להגיד לא. כלומר בהעמדת איתי מול ינאי ניתן להבחין בין שתי חוויות שונות של אוטונומיה. האחת, היא "אוטונומיה חיצונית", כלומר אוטונומיה שצריך להיאבק עליה עם ההורים, והאירועים החיצוניים הם אלה שיקבעו האם יש או אין אוטונומיה ובאיזה מידה. והשנייה היא "אוטונומיה פנימית", כלומר, היכולת לשמור על המחשבה והדעה, על התחושה שאפשר להגיד "לא", גם אם לא תמיד משתמשים באפשרות זו.

לינאי, לפחות, מאפשרת תפיסה זו מידה של מרחב מול אביו ומול עצמו. הוא לא נכנס למאבק הישרדותי על נושא זה, אלא בודק את הגבולות תוך ניסוי וטעייה.

אבל עדיין אני מאמין באבא שלי, ולא הולך נגדו, למרות שכן מותר לי לבוא ולהגיד לו: "תראה אתה לא חושב שאתה קצת מגזים?" כן. אמרתי לו: "תראה, אתה לא חושב, שאתה קצת מגזים?" זה מה שאני

ואבא שלי, בקטע הזה הם כן פתוחים. לא שאי אפשר לחלוק על דבריהם. זה גם מה שהוא לימד אותי, אני חושב, שמאז שהייתי בן שלוש, הוא לימד אותי אי כל לעמוד על שלי, ב' כל, מה שיש לי על הראש, להגיד.

מעניין להשוות בין ציוני הזמן של איתי מול אלה של ינאי בנושאי האוטונומיה. איתי מתייחס לכך שעד כיתה י' היו לו עם הוריו סכסוכים קשים סביב לימודים (במקום אחר בראיון, מציין איתי שעד כיתה ו' הצטיין בלימודים, ומאז התחיל להתדרדר). כלומר, עם תחילת תהליך ההתבגרות נושא האוטונומיה קיבל משמעויות של צמצום החופש של איתי כעונש בתגובה על חוסר תפקודו בלימודים. ינאי, מזכיר זיכרונות שלו מאביו בגיל 3, שבו הערך המועבר אליו כמורשת כמעט היה "לעמוד על שלי" ו... "מה שיש לי על הראש להגיד". האם הזיכרון, הערך, אותו קלט ינאי מאביו בגיל צעיר, אחראי לכך שינאי צריך פחות להיאבק בעולם החיצוני כדי להרגיש אוטונומי? קשה לענות על כך מפני שאין לנו כאן אפשרות לדעת האם הערך הזה של אוטונומיה אכן מומש בבית זה. מה שכן ניתן להניח הוא, שכאשר החינוך לכיבוד אוטונומיה מופנם כמסר שהאב מעביר מגיל צעיר, חוויית "האוטונומיה הפנימית" מאפשרת לחוש תחושות חיוביות בנושא זה, גם מבלי לבדוק את מימוש רמת האוטונומיה באופן חיצוני.

גם אסף נשמע כמו מי שנושא בתוכו תחושת "אוטונומיה פנימית" ואינו מרגיש צורך להילחם עליה. גם הוא באופן ספונטאני מתאר חינוך לאוטונומיה מגיל צעיר.

הם בכל זאת, הם נותנים לכל אחד כאילו די ללכת כל אחד בכיוונים שלו, כאילו... ו... כאילו בעצם כל אחד התפתח לכיוון שלו, זה מגיל קטן ככה.

גם כאשר אסף מדבר על אימוץ המוסיקה כערוץ מרכזי בחייו, ערוץ שאביו הוביל אותו אליו בחוויה שלו, הוא מצמיד לסיפורו התייחסויות לאוטונומיה שלו בבחירות שעשה:

זה פשוט, כי אני חושב שהוא הביא, הוא כאילו הביא לי את זה לחיים כאילו אבל אה... אבל אני הלכתי עם זה בדרכים שלי. כאילו פשוט אני זוכר את עצמי מקשיב כאילו, בבית יש לנו אוזניות ענקיות כאלה, לכמה תקליטים שלו שאהבתי בגיל די צעיר. אבל אה... אחר כך אני כאילו התחלתי להקשיב לדברים אחרים שלי.

גם אסף, שאינו מרגיש מאוים מבחינת האוטונומיה שלו, יכול לקבל את מה שאביו "הביא לחייו" באופן מודע ועדיין לשמור על תחושה של אוטונומיה.

אבי, נאבק על האוטונומיה מול אביו בכל כוחו. הוא מתחיל מתיאור של שניהם במכונית, אחרי שקיבל רישיון נהיגה, וממשיך ומתאר את תחושותיו מול האב "המתנשא" להרגשתו.

- פעם אחרונה שרבתי איתו, זה כשהוצאתי רישיון נהיגה. היה לי חודשיים לנסוע לנהוג עם מלווה, מבוגר. כל פעם שאני נוהג: "קח ימינה", "סע יותר בצד של הכביש", "סע יותר לאט", כל מיני הערות קטנות כאלה של, איך הוא נוהג. כאילו חשבתי על זה, זה המריד אותי כזה.. מה, אני לא רוצה להיות כמוך, אני נוהג איך שאני רוצה.

בהשוואה לאוטונומיה המובסת של בר, או של איתי, אבי מורד. "אני נוהג איך שאני רוצה". אני שואלת:

- איך זה היה בריב הזה?

- סתם מעצבן.. כאילו.. מה אתה מתנשא, אני אנהג איך שאני רוצה

- אתה הרגשת שהוא מתנשא עליך?

- כן. כן.

- איך הרגשת את עצמך, ככה, בתוך הריב הזה כשהוא מתנשא..

- מוריד לו את כל האוויר, בדרך כלל

- כשאתה אומר מוריד לו את כל האוויר, כאילו גם אתה הופך להיות מתנשא.. או..

- לא אני לא חושב

- מה זה אומר להוריד לו את כל האוויר?

- כאילו הוא מתנפח, "היית צריך לקחת את זה..". "בסדר, אני רוצה לנסוע ככה! אני לא צריך להיות כמוך. אם אתה אומר ככה, זה לא שאני צריך לעשות ככה, זה איך שאני רוצה". בסוף התברר שהוא צודק, כן? עכשיו אני נוהג די כמוהו. אחרי שמקבלים את הניסיון.. אבל למדתי מהטעויות שלי.

גם אם בסופו של דבר מודים הבנים, שאבא צדק במה שאמר, חשוב להם לציין, שלמדו מהטעויות שלהם עצמם. המשפט, שחוזר עליו אבי, הוא "אני לא צריך להיות כמוך" כלומר, המאבק על האוטונומיה אצל אבי מקבל משמעויות של זהות ואינדיבידואליזם. האב נתפס כמתנשא כאשר הוא מדריך את בנו כיצד לנהוג, והבן מרגיש צורך "להוריד לו את האוויר", כלומר המאבק הוא על ערך עצמי.

בר מתרגם את תחושות "האוטונומיה המובסת" שחש מול אביו לרגשות כעס ועוינות עזים כלפי אביו. איתי אינו מצליח לתפקד מחד גיסא, ומנסה לשרוד דרך טשטוש האמת מהוריו ובריחה לטיולים מאידך גיסא. אבי, לעומתם, פותח במלחמה. הוא אינו מוכן לקבל תבוסה במאבק זה.

- נגיד כשאני מרגיש שסוגרים אותי בפינה, אז אני שובר את כל הכלים, שובר את כל הקירות ויוצא ככה משם. אז הם נרתעים אחרי זה, יושבים אחורה כאילו. זה שברחתי מהבית, מאז השתנו לגמרי.

- מתי זה היה?

- לפני שנתיים, שנתיים וחצי

- אתה יכול לספר לי ככה קצת? מה זה היה? איך זה היה?

- אמ.. זה היה כשרציתי להפסיק ללמוד. כי.. התחלתי לפרוח עם הנגינה והרגשתי מלא ביטחון וזה, אמרתי, בשביל מה אני צריך ללמוד וזה, בלאו הכי אני לא ארצה ללכת לאוניברסיטה, אני רוצה לנסוע ללמוד איפשהו בארצות הברית, לנגן וזה, אז הם "מה פתאום?" וזה, כאילו סוף העולם. "תמשיך ללמוד וזה, תלך לבית ספר וזה" ואז כזה אני: "מה הם אומרים לי מה לעשות? אני ילד גדול". אז אה.. הרגשתי שכאילו חונקים אותי, תופסים אותי בפינה. אז.. יצאתי מהבית, לא חזרתי איזה שבוע. כשחזרתי, אז הם.. כאילו פחדו ממני, אמרו כאילו רגע, מה, הוא לא סתם מדבר. הוא יכול לקחת צעדים ממש.. אז התחילו לדבר יותר ב.. כאילו לקיים משא ומתנים. לפני כן, זה היה: "תעשה ככה וככה ועכשיו זה: "בוא נגיע להסכם שאתה תעשה ככה ואנחנו נעשה ככה". אז פתחתי לעצמי דלת, דלת ההיגיון. (...) שכאילו אני לא איזה פועל שלהם, אני לא יעשה מה שאומרים לי, אני יעשה דברים שאני עושה.. הדרישות שלהם לא יהיו גבוהות מדי, שיהיה היגיון.

- מאז אני הרבה יותר חופשי להגיד מה שאני רוצה, לעשות מה שאני רוצה, לחזור מאוחר הביתה, ולהבריז מבית ספר מידי פעם, זה לא נורא..

אבי נאבק על האוטונומיה החיצונית, וניצח. הוא סימן את הגבולות להוריו, הם מבינים שהוא בוגר, ושצריך לקחת בחשבון את דעתו ורצונותיו. אבל, כמובן, זה לא נגמר בזה. אבי מתאר צורות שונות למאבק על האוטונומיה מול ההורים:

- אני רוצה לשאול, אם אתה זוכר איך זה היה לפני כן, בילדות או בהתבגרות היותר צעירה, איך היו היחסים, או איך הרגשת בבית?

- הייתי יותר כנוע להם, יענו יותר "תעשה ככה". הייתי צועק ועושה בלאגן. או שהייתי מורח אותם, כאילו לעשות את זה, והייתי יושב בחדר, שומע מוזיקה בשקט, משחק אותה קול. הייתי

נותן להם את יודעת, את מה שהם רוצים לשמוע, ושיעזבו אותי בשקט. באיזה שהוא שלב הם כבר גילו, שזה לא הצלחה גדולה. הייתי צריך להגיד להם, שיפסיקו לעשות שקרים נראה שהבריחה מהבית היתה עבור אבי שיא המאבק בהורים. עד אז נראה, שאבי בנה מעין שני עולמות. העולם שההורים מודעים לו, ועולם אחר, שלהוריו אין מושג שהוא בכלל קיים.

- זה פתח את המסכת שקרים, שהייתי צריך לעשות להם. הייתי צריך לשקר להם. אני משקר עדיין.

- על איזה דברים אתה מרגיש, שאתה צריך עדיין לשקר?

- דברים שאני לא רוצה שהם ידעו. נגיד אם אני שומע, הם יודעים נגיד שאח שלי עושה משהו, הם לא אוהבים את זה ואז אני עושה את זה, הם לא לא צריכים לדעת את זה. למדתי די להכיר אותם, באיזה קטעים כדאי לדבר אתם, באיזה קטעים כדאי לא לדבר אתם. יש להם איזה מסגרת כזאת, הם הולכים ישר, הם לא יכולים להבין את הראש שלי והראש של הדור שלי. עכשיו הם הרבה יותר מבינים אבל אה.. כאילו תקועים בעולם שלהם, בסטנדרטים שלהם. כל מה ששונה מוזר להם. רציתי לעשות עגיל פירסינג.. זה היה מוזר להם. בסוף השגתי אישור מהם לעשות את זה (...), זה היה בשבילי, כאילו התעליתי על עצמי, משהו שהם, זה נראה להם רחוק וכאילו לא מציאותי, שהם יאשרו את זה,

המאבק על האוטונומיה, קשור בנפרדות, בהכרה של ההורים ביכולות המתפתחות ובאינדיבידואליות של הבן.. הבן מבקש שהוריו יקבלוהו, ויקבלו את הבחירות שהוא עושה. אבי היה מוכן להיאבק מרה על האוטונומיה שלו. מעניין לראות איך ביחד עם המאבק העיקש, קיים החשש, שביחד עם מרות ההורים יש אפשרות לאבד את הדאגה והאכפתיות שלהם.

- כשחזרתי.. אחרי שברחתי מהבית וחזרתי, הבאתי להם טיעונים, ודברתי אתם, והרגשתי כאילו אני מדבר לעניין. אז הם היו.. לא הבינו מאיפה למדתי לדבר ככה. זה היה כזה לראות שאני בן אדם, לא סתם הילד הקטן שלהם, שצריך לדאוג לו. יודע לדבר ולהסתדר.

- אתה אומר הייתי צריך לעשות איזה מעשה קיצוני, חד משמעי, שיראה להם שגדלתי ושיש עם מי לדבר כבר, שיתייחסו אליך ברצינות.

- מצד שני אני לא רוצה, שהם יפסיקו לגמרי את הדאגות שלהם ואת האחריות שהם מרגישים כלפי. אני מסתכל אחורה, אני למדתי מזה הרבה, כאילו, אם הם לא היו, אז מה הייתי עושה עכשיו? לא הייתי לומד, לא הייתי מתאמן.. אני שומע מהם, לומד מהם אחרי שההכרה החיצונית באוטונומיה שלו התקבלה יכול אבי להסתכל אחורה ולהעריך את עמדת ההורים ואפילו לקבל אותה, כלומר להתנהג כאילו יש לו אוטונומיה פנימית.

2. ציפיות גבוהות ולחץ מהאב

עמידה בציפיות גבוהות מדמויות משמעותיות איננה נראית כמשימה התפתחותית שהמתבגר חותר להשיגה. יחד עם זאת, גם במחקרים אחרים, זוהי תימה שמתבגרים רבים מתמודדים איתה מול הוריהם ובעיקר מול האב. בתיאור היחסים עם האב, נושא הציפיות הגבוהות של האב והקושי של הבן בניסיון לעמוד בהן, עלה שוב ושוב. נושא זה עלה תכופות בשילוב עם תיאור תחושות קשות של לחץ. בר, מקבוצת ה"מיואשים", מבחין בין יחס אמו לציפיות ממנו ובין יחסו של אביו: יש להם, לאבא לפחות, אמא יותר מה שטוב לי, זה מה שטוב, בין אם זה 3 יחידות מתימטיקה או מה שלא יהיה. אצל אבא, זה סטנדרטים יותר גבוהים להגיע לטוב, להצלחה. 70 באנגלית זה לא מספיק..

האב מסמן את הסטנדרטים להצלחה. בר אינו מצליח לעמוד בציפיות האב. כאשר אני שואלת יותר, על תחושותיו של בר מול ציפיותיו הגבוהות של אביו ממנו, בר עונה, כאשר בתוך תשובתו ישנם מרכיבים שמתקשרים למאבק על האוטונומיה שלו, שהכרנו בסעיף הקודם.

- איך אתה מרגיש עם הציפיות האלה?

- אמ.. אני מייחס חשיבות לרצונות שלו, עד שזה מגיע לפסגה של הרצונות שלי. זאת אומרת, אין בשבילי טעם לנסות להתאמץ בשבילו להוציא מה שלא יהיה, כדי שהוא יהיה מרוצה - אז יש מין זמן כזה שבו אתה אומר OK, אלה הן הציפיות שלך, אני לא יכול לעמוד בהן? או אני לא מעוניין..

- זה.. לא, אני.. בינתיים הציונים שלי לא מפריעים לי להיות מרוצה מהם. אני מרוצה מהם, אבל בהנחה, ואני מקבל ציון, והוא אומר לי אתה צריך לקבל ציון יותר גבוה, אני אומר לו, שאני מרוצה ממנו. התאמצתי ככה, קבלתי ככה, ואני מרוצה ממנו.

- אבל איך אתה מרגיש בפנים?

- זה לא מטריד אותי בכלל

- זה לא מטריד?

- לא, כי הבנתי שיש לו... דרישות כאלה וכאלה, אבל זה מה שנוח לי, וזה לפי המאמץ שלי, זה החלטות שלי לגמרי כל ה... הם מעודדים אותי ללמוד ולהוציא ציונים גבוהים, זה ברור, והם יכולים לעשות ש... אבל בסופו של דבר זה, איך שאני רואה את זה. אה.. באסיפת הורים האחרונה קבלתי ככה 70 באנגלית ו60 במתימטיקה ו.. הוא היה מאד לא מרוצה, אבל.. שוב, גם אני לא מאד מרוצה מזה, ואני הולך לפעול כדי לשפר את זה. אז אולי הוא רואה את הביטוי הראשוני לזה, והוא לא מרוצה, אם צריך ללמוד, אבל אני יודע שזה ככה, אני יודע שאם אני עובד זה ישתפר.

בר מקבל מאביו את המסר, שציוניו צריכים להיות גבוהים יותר, שהוא צריך לשאוף ללמוד מתימטיקה ברמה גבוהה יותר וכו'. לבר יש מאבק פנימי סביב נושאים אלה. בר מקבל את המסר, שצריך לשאוף להצלחה, אבל הוא צריך להבטיח לעצמו, ש"בסופו של דבר זה איך שאני רואה את זה" כלומר, המאבק על האוטונומיה מול האב נכנס גם ליכולת של בר לקבל את ציפיות האב ולנסות להשתפר. בר צריך להפוך ציפיות אלה לשלו, ולא של אביו, כדי שיוכל להתארגן למוך: "זה החלטות שלי לגמרי כל ה...".

רק לקראת סוף הראיון, חוזר בר לסוגיית הציפיות, והאופן בו הן משפיעות עליו רגשית:

משהו שרק עכשיו כשדברתי, חשבתי עליו, אבא מצטייר כפחות מפרגן, למרות שזה לא חייב להיות ככה, יכול להיות שהם מפרגנים באותה מידה, עדיין ככה זה מצטייר.. והעיסוק באבא יהיה יותר גדול, בגלל הדרישות היותר גבוהות שהוא מציב, או מה שאני לא אעשה או לא יעצור בעובדות, אז בצורה עקיפה זה הופך להיות הרבה יותר.. מבחינת הזמן או המרחב או מה שלא יהיה אז זה יותר...

בר, בתשובה לשאלה שלי בנושא, משווה כאן בין רמת העיסוק שלו באביו לעומת רמת העיסוק שלו באמו. וכאן הוא אומר באופן ישיר, שהעיסוק באבא "יותר גדול בגלל הדרישות היותר גבוהות שהוא מציב". כלומר, כאשר האב מציב דרישות גבוהות, שהבן אינו מצליח לעמוד בהן, קיימת אינטנסיביות ברמה אחרת ביחסים ביניהם. דרך הבנים האחרים נוכל לתת צבעים יותר ברורים לאינטנסיביות זו.

ינאי מדבר על אביו באופן כללי. מעניין לראות את ההיעדרות של האב מחיי היום יום מצד אחד, והאינטנסיביות של נוכחותו כאשר מדובר בציפיות, שהבן אינו מסוגל לעמוד בהן.

- אבא שלי, אבא שלי רוב הזמן בעבודה. אני יודע מה, כשהוא מגיע הוא הולך לישון אז אה.. הוא קם גם בתשע, עשר, לא יודע. אבל אני זוכר כשהייתי קטן, היינו תמיד.. עדיין אנחנו לפעמים לוקחים אוטו מהקיבוץ ונוסעים לטייל בהרים. ואז אנחנו מדברים והוא שואל.. הוא זה שתמיד מתעניין מה קורה ומה זה, אבל זה כאילו התעניינות כזאת.. לא יודע, זה לא נראה התעניינות אמיתית אף פעם..

- כי מה?

- לא יודע כי זה חוזר על עצמו כל פעם אותם שאלות, וכל פעם אותם זה, הוא זה שתמיד תמיד יותר לוחץ עלי. בגלל זה אני גם לא עושה שיעורי בית יותר, אני חושב מכיתה.. ו' כבר. אני לא מסוגל לעשות שיעורי בית בבית, אני לא מסוגל לעשות שיעורי בית בכלל. זה מלחיץ אותי.

- לעשות שיעורי בית?

- כן. אני חושב שזה מאד תלוי בהורים שלי. הם תמיד היו מלחיצים אותי בקטע של עבודות בית, מטלות בית,

- באיזה כיוון? באיזה צורה?

- אה.. אבא שלי הוא מאד פרפקציוניסט. חייב לעשות הכל עד הפרט האחרון, עד הזה האחרון, ואם זה לא הולך, אז זה לא טוב. ואני חפופניק כזה, ז'תומרת אה.. כותב משפט כזה, משפט כזה, משפט כזה, ו.. זה העבודה שלי. הוא תמיד היה.. הוא תמיד היה לוחץ עלי (מחקה אותו) "נו תעשה יותר טוב, יותר זה, יותר זה, יותר פה.."

האם האופן, בו ינאי מתייחס לניסיונות של האב להתעניין בו, כאל ניסיונות מלאכותיים, קשור לאופן בו ינאי חווה את אביו, כאשר הוא מצפה ממנו ליותר ממה שהוא מסוגל? אולי. אך מה שעולה מכאן בברור, הוא שלציפיות האב יש נוכחות גדולה ואינטנסיביות רבה. הביטוי של ינאי "לוחץ עלי" מאפשר לחוש את החוויה שלו. יותר מכך, מכיתה ו' ינאי, אכן, לא עושה שיעורי בית. כלומר, חוסר היכולת לעמוד בציפיות האב, עלול להוביל את הבן לתגובות קיצוניות. ינאי מתאר מה קורה לו בפנים, כאשר עומד בסיטואציות אלה:

- עכשיו אני עושה רישיון נהיגה, אז הוא יושב עלי על התיאוריה כל הזמן, ומשגע אותי. אמ.. אני, כמה שיותר לוחצים עלי וסוגרים עלי אז אני יותר אה.. מתכווץ, נסגר. אז אה.. הוא תובעני

כזה. תובעני פולני. (...) זה אה.. זה חייב, כל מה שאתה עושה חייב להועיל, כדי שלא זה, אחרת זה לא שווה כלום מה שעשית, כל מיני דברים כאלה מאד מעצבנים ו.. דברים קטנים ש.. מעצבנים.

החוויה המתוארת כאן היא של אי עמידה בציפיות, כשאכזבת האב אינה מוגבלת רק לשיעורים או ללימודים, אלא היא חלק בלתי נפרד מחיי היום יום ומהיחסים, וסביר להניח שהיא צובעת יחסים אלה, כמו גם את תחושת העצמי של הבן. ובכל זאת, ינאי נאבק על אביו. גם תחושות קשות אלה בעניין הציפיות הגבוהות אינן מוחקות את הדימוי של האב בעיניו או את הצורך לשאת אליו עיניים.

איתי, מקשר אף הוא בין ציפיות, לחץ ולימודים. אבל דווקא לאביו של איתי תפקיד אחר במעגל הזה: - כאילו העניין הכי מסכסך זה הלימודים בעקרון, שתמיד היו בעיה איתי. כי תמיד ככה ביסודי הייתי תלמיד מאוד מצטיין, כן. ואחר כך לקראת ה' ו' התחלתי להתדרדר. עכשיו בגלל שההורים שלי ידעו, שאני יכול להיות מאוד מצטיין, לא קיבלו את זה כל כך, ותמיד ביק, דרשו הרבה מאוד ממני. אז אה.. תמיד היו לי עליות ומורדות כאלה, וזה תמיד היה נושא מאוד קשה כי.. אני הייתי מחפף אותה כל הזמן, ואבא שלי היה נותן לי יד חופשית, ובסוף זה היה הכל מתפוצץ לי בפנים ו.. והיינו צריכים להתחיל מאפס שוב עוד הפעם.

כאשר איתי מדבר על ציפיות גבוהות ולחץ, דרישות וכו', הוא מדבר על ההורים כיחידה אחת. לעומת זאת, כשהוא מדבר על האב באופן מובחן, הוא מציין שהאב דווקא נתן לו יד חופשית. לא בדיוק ברור למה הוא מתכוון בכך, אבל ניתן לשער, שהאב ניסה דווקא להוריד מהלחץ המידי, אך כנראה לא מהציפייה או הדרישה שיהיה שיפור, ואיתי מייחס לעמדה זו פונקציה, שלא בהכרח עזרה לו. ביחד עם כל הלחץ והקשיים שהוא מתאר במצבים אלה, משאיר איתי את תפקיד הדיברון בידי הוריו, ואפילו מודאג מהאפשרות שיוותרו על כך:

- אז אה.. תמיד, כאילו עד כיתה י' יא', אז תמיד הם, תמיד דרשו את השמונים וחמש, תשעים הזה, ואני הייתי מביא שבעים וחמש, שמונים, ככה. אז אה.. עד לאחרונה, שכבר הם התחילו לצפות לרמה יותר נמוכה, ואז כבר זה התחיל להדאיג אותי כי אני תמיד הייתי צריך את הדיברון הזה.

- אהה.. כדי להשקיע בלימודים?

- כן. אז תמיד הייתי בצל של אחותי, כי היא כאילו מאוד מצליחה, ותמיד היא.. תמיד לחוצה מהלימודים וזה, ואני תמיד, מהבגרויות וזה, אני בכלל לא זוכר מה התאריך, אני לא יודע בכלל מה יהיה במבחן ו.. בסופו של דבר אני מצליח, אבל אה.. בכלל לא..

כאן מתאר איתי מרכיב נוסף בלחץ ההורים ובציפיות הגבוהות ממנו - החוויה של להיות בצל אחות מאד מצליחה.

אבי, מתאר את הסיטואציה שהביאה אותו לברוח מהבית:

היה כאילו איזה קטע ש.. כבר אמרתי לך קודם שבגללו ברחתי, ש.. אבא שלי אמר לי, אם אתה לא לומד, אני נועל לך את המקלט.

שוב, נושא הציפיות של האב סביב הלימודים, מגיע לרמות גבוהות של עימות בין הבן והאב. אבי עושה מעשה ובורח מהבית. הוא מתאר את הפונקציה של הבריחה מהבית בנושא הציפיות של הוריו, אביו, ממנו.

- אז פתחתי לעצמי דלת, דלת ההיגיון

- מה זה אומר שפתחת לעצמך את דלת ההיגיון, משהו נפתח בך, או בהם?

- שכאילו אני לא איזה פועל שלהם, אני לא יעשה מה שאומרים לי, אני יעשה דברים שאני עושה.. הדרישות שלהם לא יהיו גבוהות מדי, שיהיה היגיון

- אתה מרגיש שמאז.. מה?

- מאז אני הרבה יותר חופשי להגיד, מה שאני רוצה, לעשות מה שאני רוצה, לחזור מאוחר הביתה, ו..להבריז מבית ספר מידי פעם, זה לא נורא.. (...) נגיד פעם הייתי מקבל 70, זה היה..

זה היה.. הם היו מתבעסים. עכשיו אני מקבל שישים וחמש שבעים, אז הם מבסוטים. כאילו הורדתי את הרף של הציפיות שלהם, אז יותר טוב לי. עכשיו אני מקבל 60, אז טוב שלא נכשלת, זה מה שאמא שלי אומרת

- ברור שאין להם יותר מדי דרישות ממך.

- יש להם דרישות. אני לא מבין את זה. נגיד אני מקבל 60, אז זה בסדר גמור בשביל אמא שלי, הציפיות שלה ירדו. מקבל ציון גבוה אז היא מאושרת. נותנת לי כסף.

- ואבא? נמצא בתוך זה?

- היא מספרת לו אם יש לי איזה ציון גבוה

- אבא מולך לא מתעסק עם זה?

- לא. נמאס לו

- מה זאת אומרת נמאס לו?

- אין לו כוח לדבר אתי על הציונים של הבית ספר שלי וזה. הוא יודע שזה לא מזיז לי. אני אומר

לו כן, כן, והולך לנגן או משהו, יוצא מזה איכשהו, מוציא את הכלבה או משהו

אבי השיג את מה שרצה בבריחה שלו מהבית. רף הציפיות ירד, רמת הדרישות ירדה מאד, אבל אביו

יצא מהתמונה הזו לחלוטין. העימות החריף ביניהם סביב נושא זה של לחץ וציפיות משאיר את שניהם

נמנעים מלעסוק בכך שוב. הבן ניצח? האב מובס? לא לגמרי ברור, אך שניהם נמנעים מלחזור למאבק.

גם מצב זה לא מכניס את אבי לקבוצת ה"מיואשים".

מה שניתן לראות עד כאן, הוא שנושא האוטונומיה, בעיקר תחושות "האוטונומיה המובסת", קשורות

לחוויות הייאוש מול המאבק על האב והיחסים אתו, ואילו הציפיות הגבוהות, גם אם הן מובילות

לתחושות מאד קשות בעלות השלכות לטווח ארוך בחייו של הבן וביכולת התפקוד שלו, אינן קשורות

לחוויה או ל"החלטה" האם להיאבק על האב או להתייאש ממנו. הדימוי של האב, ההערכה כלפיו

והיכולת למצוא קווי דמיון שהבן יכול להזדהות אתם, חזקים יותר וכך גם נושאים סביב האוטונומיה

המובסת או הממומשת.

3. אופנויות החוויה של הוויה ועשייה ביחסים עם האב

ההבחנה בין הוויה ועשייה, עלתה בדברי הבנים, גם אם לא באופן מודע או מכוון למושגים

התיאורטיים. הבנים "המיואשים", מתארים את היחסים עם האב כאינסטרומנטאליים, ממוקדים

במעשים, וחסרים אותה תחושה המתאפשרת על ידי אופנות ההוויה.

שי, מעבר לאמירות "הוא לא יכול להבין", "אין לי איתו אינטימיות רגשית", מנסה לתאר פעילות

משותפת שלו ושל אביו:

- כשהוא רוצה.. אני יודע מה? הוא רוצה.. נגיד יש עבודות בגינה או בסוכה של הבית או כל

מיני, אז הוא רוצה שאני יעבוד אתו. אז תמיד אין לי כוח לזה, כי אין לי כוח לעבוד אתו. כי הוא

גם.. המנטאליות שלו, איך שהוא, פשוט איך שהוא כבן אדם, נורא קשה לי אתו. כי הוא קצת..

הוא קצת מעיק במובן ש.. הוא מעיק כי אני לא יודע כל כך, איך להסביר את זה, אבל זה פשוט

עניין של המנטאליות ש.. שאין לי כל כך מה.. מה לדבר אתו.

שי לא כל כך יודע להגדיר, מה קשה לו בעשייה המשותפת עם האב. הוא מתאר את תחושת המועקה, ומנסה לאפיין אותה בכך שאין לו מה לדבר אתו. כפי שכבר ראינו, הדיבור הנו המדד לאיכות היחסים. וכפי הנראה, גם לחווית ההוויה בשהייה בפעילות המשותפת.

איתי, מבלה באופן יחסי זמן רב עם אביו; האב יוזם ומזמין אותו לטייל טיולים רגליים, לאכול פיצה ביחד, ואף לעשות טיולי הכנה בחו"ל למשפחה, כשרק שניהם משתתפים בטיולים אלה. איתי פוחד להיות לבד עם אבא. זו חוויה שהוא מנסה להימנע ממנה כמה שיכול. כאשר הוא מתאר את ההימצאות שלהם ביחד, הוא אומר: "בדרך כלל, אז אני פוחד שהוא יתחיל לשאול אותי שאלות על כל מיני דברים, כמו מה קורה בבית הספר וזה, או שבדרך כלל הוא תמיד שואל אותי שאלות על ידע כללי. אני יודע? על התלמוד ודברים כאלה, ואני לא יודע לענות עליו, ואז הוא מתחיל להשתגע ולכעוס" - להיות ביחד, גם זמן רב, לא מבטיח חוויה של הוויה. ביחד עם עשייה שאמורה להיות מהנה, כאשר האב שומר על תפקיד שעניינו עשייה, הוראה, חינוך, בחינה, הדרכה וכדומה, הבן עצמו, לפחות במקרה הזה, שקוע יותר בהוויה מאשר בעשייה, ובאיזון בין שניהם. איתי כשהוא מתאר את התקשורת עם הוריו, אומר: "מתי שהוא הם מתחילים להתעצבן מזה, אומרים שאני הולך נותן להם מעגלים ושאני לא מגיע ל..". "רציתי לצאת מתי שהוא ואבא שלי לא נתן לי, כי הוא אמר לי, שאני לא עושה שום דבר כאילו מלבד זה, לא.. הוא לא ראה אותי עושה שום דבר, שקשור לבית הספר".

אבל לא רק אביו עסוק במה הוא עושה או לא עושה. גם איתי עצמו עסוק בנושאים של הוויה ועשייה. חוסר האינטגרציה בין ההוויה והעשייה הופך את העשייה עצמה ללא יעילה או ללא אפשרית. כאשר חזרתי לקרוא את הראיון בהקשר של העשייה וההוויה, הופתעתי לראות עד כמה עמוס הראיון עם איתי בפועל "לעשות". מספר דוגמאות לכך: "תמיד ידעו שאני יכול לעשות יותר טוב", "כי לא יכולתי לעשות כלום", "אני לא הייתי עושה כמעט כלום", "עשיתי מה שבא לי", "מצד שני אני עשיתי הרבה דברים שחברים שלי לא יכלו לעשות וחברים שלי עשו יותר דברים ממה שאני יכולתי לעשות".

בשלב מסוים בראיון אני, כנראה, באופן לא ממש מודע, משתמשת באותה מילה, אם כי לא משקפת נכון:

- אתה עושה המון

- כשאני יכול כן. פשוט היו הרבה שנים שראיתי שאני.. שחברים שלי כל הזמן לא בבית, ואני כן בבית, אז ניסיתי לשנות את זה, ובכיתה י"א לא.. הייתי כל הזמן מחוץ לבית. כל שבוע הייתי

דואג, שכל יום יהיה לי משהו לעשות. והשנה נגיד יצאתי פחות, הייתי יותר בבית. כי כבר זה לא בוער לי לעשות שום דבר..

וכשאתה בבית אז מה קורה, כלומר מה? איך זה נראה?

בדרך כלל אז אני, אני או שומע מוסיקה או רואה טלוויזיה או ישן.

אחד הנושאים, עליהם חזר איתי כמוקד למריבות וחיכוכים, היה הרצון שלו לצאת לטיולים שההורים לא אישרו לו לצאת. היה לי רושם, תוך כדי הראיון, שיש לטיולים חשיבות מיוחדת בחייו של איתי, ושאלתי על כך:

- מה אתה אוהב בטיולים האלה?

- אני אוהב את ה.. חוץ מהטיול עצמו, כן, של לצאת לטבע וזה, אני אוהב את ה.. בשבילי זה כמו לעזוב את ה.. לעזוב את המציאות לרגע. אני שוכח מכל הדאגות שלי, ואני כאילו במין חור שחור כזה של זמן. הזמן כאילו (לא ברור), ואני יכול לעשות מה שאני רוצה. ונגיד אם יש לי אפילו עבודה הכי גדולה, שאני חייב להגיש כאילו יום אחרי הטיול, אני לא חושב על זה בכלל. או איזה סכסוך או משהו, זה כאילו מנקה לי את הראש. כאילו.. לצאת כאילו מהחיים הרגילים. כאילו מקום קדוש כזה.

בטיולים יש לאיתי חוויה של היות, התמזגות עם משהו "קדוש" שאינו מצריך עשייה. איתי נאבק על טיולים אלה כמו על נשמת אפו. נראה שהם אכן מאפשרים לו לנשום, אבל הם חייבים להיות מנותקים מהעשייה. בתיאורו את היום יום שלו, שאמור להיות מאד עמוס לפני הבגרויות ובהשוואה לבנים האחרים שפגשתי באותה תקופה, איתי כל הזמן עסוק, במה הוא צריך לעשות ואינו מצליח לעשות.

רועי, שאיננו בין המיואשים, אבל גם את מאבקו עדיין איננו רואים, מדבר על הוויה ועשייה באופן משולב. הוא מדבר על הבית הקטן שלהם, ואני שואלת:

- ואיך זה נראה כשכולם בבית נניח?

- א.. אם זה יותר מדי זמן, אז זה מתחיל להיות ריבים, ומשתגעים אחד על השני, אבל בדרך כלל זה אווירה נחמדה, אני יודע? רואים טלוויזיה, או סתם שותים, שומעים מוסיקה.

כשהוא מדבר על בית הספר הוא אומר:

- באתי לבית הספר הזה, שאותו עזבתי בגלל שלא יכולתי להיות שם, כי לא אהבתי את האנשים, לא אהבתי את המסגרת, לא אהבתי את הדרך, העדפתי לבוא לפה. זה נראה לי יותר פתוח ויותר כיף, אבל בכל זאת, באמת זה הרגיש ככה בהתחלה, אבל עכשיו אני רק רוצה לסיים

את הבגרויות האלה ולעבור הלאה. אני מרגיש שזה נטל. זה לא כיף להוציא את ה-90 הזה. אני מעדיף לא לעשות את זה.

הוא עוזב בית ספר אחד, כי לא יכול היה להיות שם. היתה שם עשייה, לא היתה שם הוויה. בבית הספר הנוכחי, כאשר ההתמקדות היא בעשייה ובתוצאות, כבר לא כיף והוא לא רוצה להיות שם יותר. כאשר אני שואלת את רועי, מה הוא אהב בהליכה המשותפת עם אבא לסרטים בעבר, הוא עונה: "אהבתי את הסרטים, אהבתי לצאת, אהבתי גם להיות אתו". עבור רועי העשייה חייבת להיות משולבת בהוויה, כדי שיוכל ליהנות. דווקא כשהוא מדבר על עשייה משותפת עם האם, ההוויה חסרה לו:

- אז יצא לי שרוב החופשה הייתי רק עם אמא שלי שם. ואז עשינו דברים

- ואיך זה היה?

- אה.. משעמם בעיקרון

- משעמם, כי זה היה עם אמא?

- לא. משעמם, כי זה היה מקום משעמם. אבל גם כי זה היה עם אמא. כי אין לנו נושאים משותפים לדבר עליהם.. הנה הר יפה. בוא נעבור להר אחר, ולא היה יותר מזה.

"ולא היה יותר מזה". מה שעושה את זה ריק, לא משמעותי, משעמם. אחד החששות של רועי מליזום שוב בילוי עם אבא הוא לגלות, שאותה הוויה לא קיימת יותר ביניהם. האם הם לא איבדו את היכולת לשלב בין שתי אופנויות החוויה האלה:

- אתה מתגעגע לזה עכשיו?

- אני לא מתגעגע במובן, שהייתי שמח אם הייתי עושה את זה עכשיו, אבל אני כן מתגעגע לזמן שזה היה ל.. כאילו כשזה היה, זה היה מאד כיף. אני לא יודע אם עכשיו זה יהיה כיף.

חלק מתהליך המאבק על האב ויצירתו מחדש, כרוך בהכנסת אופנות הוויה ליחסים ביניהם.

כשעמי מדבר על ההנאה שלו מהיחסים עם אביו לאחר השינוי, הוא משווה את השיחה עם האב לשיחה עם האם:

אז נגיד אמא שלי.. אנחנו מדברים הרבה אה.. אפשר להגיד שזה תמיד הרבה יותר ענייני, זה לא עמוק עם אמא. כאילו.. זה בגלל, נראה לי, שהיא בן אדם נורא ענייני כזה. זה לא עד כדי כך אה.. בקטע של הרגשות (...). תמיד כשאנחנו מדברים אז זה קצת פרקטיקה. לא מה אתה עושה

מחר בבוקר, אבל כאילו גם אם מדברים על המשך החיים ודברים כאלה, זה עדיין מתפרק לזה ולזה ולזה. (...) כאילו מתייחסים הרבה יותר לענייניות שבזה לא .. למשמעויות וכאלה דברים.

כשהוא מתאר את השיחה עם אבא, הוא אומר :

יש לי גם את אבא לאזן את המצב, וגם את עצמי, וגם את החברים שלי, שאפשר לדבר אתם באופן שונה. אז יש כאילו כל אחד, ואיך שאני מדבר אתו.

גם בדיבור יש דיבור המאופיין בעשייה ודיבור המאופיין בהוויה ועשייה משולבים. למשל, לדבר על משמעויות, מול דיבור ענייני. נראה, שכאשר ינאי ואחרים מדברים על הצורך לדבר על רגשות, בעיות או קשיים, הם מדברים על הצורך בשילוב של הוויה ועשייה.

לסיכום, איתי ושי לא מצליחים לשלב בין חוויית ההיות עם העשייה בהימצאות המשותפת עם האב. אפיון הפעילות עם האב בעשייה בלבד, הופכת את החוויה למעיקה, מבלי יכולת להסביר מדוע היא כל כך מעיקה. איתי צריך לברוח מהבית לטיולים בהם יכול להתמזג עם חוויית ההיות עם, עם הטבע במקרה הזה, כאשר בבית, עסוק באופן כמעט אובססיבי בעשייה, אי עשייה.

רועי עסוק באינטגרציה בין שתי אופנויות החוויה הללו, הוא מתגעגע להיות עם אבא ועסוק בשאלת המיזוג מחדש. עמי, כדוגמא של הנאבקים, מצליח לאחר יצירת האב לחוש דרך הדיבור על המשמעויות את אותה תחושת מיזוג וחיבור, היות ביחד שלא מצליח כבר לחוש עם אמו.

ובכן, מה באמת קורה עם האם? האם הנוכחות המצומצמת שלה, באופן יחסי לאב, בראיונות, היא מקרית? או קשורה לעניין שהיה לי ביחסים עם האב? עם האם חלים תהליכים התפתחותיים אחרים כפי שיתואר להלן.

4. תימות של תלות-עצמאות ותלות-נפרדות ביחסים עם האם

בהצגת המחקר לבנים, הקפדתי להציגו כמחקר שעוסק ביחסים בין הורים ומתבגרים. בשאלה הפותחת שאלתי תמיד על ההורים, ובכל זאת, רוב הבנים התחילו לדבר על האב, והראיון רובו ככולו עסק באב. כמובן שלהתעניינות שלי באבות היתה השפעה על האופן בו התנהל הראיון. שאלתי את השאלות שהעסיקו אותי, ורובן נסבו סביב האב. אך כאשר האם היתה במרכז תשומת הלב של הבן, ניתן לה המקום. יחד עם זאת, יש לזכור ששוליותה היחסית של האם, המצטיירת כאן, היא בעיקר תוצר של התמקדות המחקר באב.

רוב הבנים דברו על האם בהשוואה לאב. תמונת האם, שעלתה מהשוואה זו, תוארה בפרק השני. כאשר דברו הבנים על האם שלא בהשוואה לאב, אלא עסקו באם כדמות בפני עצמה, התימות שעלו מולה היו תימות של תלות-נפרדות, ותלות-עצמאות.

ניכר מדברי הבנים, שהמשימה ההתפתחותית העיקרית מול האם בשלב זה של ההתבגרות היא ההתנתקות, או ההיפרדות מחבלי התלות הראשוניים, שהופכים להיות מאיימים על הבן. כאשר משימה זו לא הושלמה עד שלב זה, חשים הבנים שהם צריכים להיאבק מול עצמם ומול האם, שאף היא אינה משחררת. ניתן להתרשם מהביטויים של הבנים המתארים מאבק זה. יואב אומר: "היא לא טוותה קורים של תלות" ושי אומר: " עם הניתוק חבל הטבור המאוחר הזה, אה.. עשו אותו די בכוח, את הניתוק הזה."

רוב הבנים במחקר עסוקים מעט באם. בראיונות האם מהווה מעין דמות רקע, שבהשוואה מולה מודגשת דווקא דמות האב. מה שעולה בדעתי, הוא, שמשוואה משימת הפרידה, האם הופכת לדמות שאפשר להישען עליה כשצריך, או כמו שאומר בר, אמא זה בשביל "להתמודד מול העולם", אבל הבנים לא מאד עסוקים בה. אפשר יהיה לראות את זה גם בדבריו של רועי בסיום הפרק. אולם כאשר משימת ההיפרדות מהתלות לא הושלמה ועדיין קיימת, אנרגיה לא מבוטלת מושקעת בה.

מבין ה"נאבקים", ינאי, שגר בקיבוץ, מתאר את המעבר ממגורים עם ההורים לחדר לבד:

- אז אתה גרת בבית

- כן. עכשיו אני הולך לקבל חדר

- ואיך זה בשבילך?

- אה.. מאיזה שהיא בחינה זה יותר קל, הבית שלנו הוא קטנטן, איזה 70 מטר מרובע אז אי אפשר להביא חברים שיישנו אה.. זה די מבעס, אז עכשיו אני מקבל חדר, אז אני אוכל להזמין חברים אבל עדיין זה.. עצמאי פתאום להיות.. מפחיד

- מה מפחיד בזה?

- לא יודע, אני יודע? אני רגיל שאמא עושה לי סנדביצ'ים בבוקר אני יודע מה? פתאום אני צריך לעשות הכל לבד. מטלה רצינית.

אצל ינאי, הסמן למעבר מתלות לעצמאות מתרחש דרך החוקים בקיבוץ. בגיל 18 עוברים לגור לבד. העצמאות הכפויה מפחידה ומעוררת געגועים לאם המאכילה, הדואגת. בהמשך הראיון חוזר ינאי לדון

בסוגיית התלות עצמאות, וכאן הוא מעמיד את עצמו כעצמאי, בהשוואה לאחיו ובכלל. גם תחושה זו של עצמאות עולה מול האם.

- אמא שלי כל הזמן רואה אותי, היא כל הזמן אומרת את זה

- שמה?

- שהבן שלה מאד כישרוני. אבל עם זה הוא לא עושה כלום. זה חלק ממה שמאד כואב לה וקשה לה. זה שאני כאילו מאד כישרוני ולא עושה עם זה כלום.

- אבל מה זה הכלום?

- כלום זה כלום. היא מבחינתה, אני יכולתי ללמוד גם בבית ספר יותר גבוה בלי שום בעיה וזה. אמ.. היא מבחינתה, אני יכול לעשות כל מה שאני אי פעם רוצה, ז'תומרת, אני מאד הילד העצמאי שלה. אני חושב שזאת הסיבה שהיא לא.. כאילו לא שמה לב אלי, זה שהיא מאד מרגישה, שאני יכול לדאוג לעצמי כבר. "ינאי יכול לדאוג לעצמו כבר מגיל 3 זה מה שהוא עשה כל החיים שלו". אחים שלי, גם אח שלי כמה שהוא חכם ויודע, הוא עדיין כל הזמן חוזר לאמא'לה, שתחבק אותו ותגיד לו כמה הוא טוב, כמה הוא זה.

כשעולות סוגיות של תלות ועצמאות, הן עולות מול האם ואיתה, גם אם זה עולה דרך הצרכים של האת. ינאי מקשר בין עצמאות ובין להישאר לבד [היא] "לא שמה לב אלי". וכך גם גידי כאשר הוא מדבר על ההקרבה שלו בשל תשומת הלב המופנית לאחותו הנכה. ההינתקות מהתלות באם, גם אם היא נראית כמו תלות פיזית "עושה לי סנדביצ'ים בבוקר", מפחידה. הלבד הקיומי הופך נהיר יותר. דרך האח מתאר ינאי את הצורך בהתרפקות, ברגרסיה, חזרה לאמא שתחבק ותגיד כמה שהוא טוב.

יואב מתאר באריכות את המאבקים שלו להשתחרר מהתלות באמו, ואת האמביוולנטיות הקיימת בתהליך הזה:

אני בתור ילד קטן, הייתי תלוי באמא שלי. ילד אמא. וכל פעם שהיה לי רע, היא היתה נותנת לי נשיקה, ולפני שהייתי הולך לישון, הייתי צריך חיבוק וכשפגענו בי וככה וככה וזה היה כמעט כל יום בבית ספר וככה..

חויית התלות של יואב באם היא חוויה מאד אינטנסיבית המתוארת לפרטים. המגע הגופני ביניהם, היומיומיות של הצורך להישען מאד חזקים וקיימת המשאלה לחזור אל האם ואל תמיכתה במקרה של פגיעה. עם תהליך ההתבגרות יואב כבר לא יכול לשמר את אותה הזדקקות לאם:

מתי שהוא ... הבעיה היתה ככה, זה לא שאני.. שלא הייתי צריך את זה יותר. אלא שבהתחלה התחלתי לא לסבול אותה.

או אולי, מדויק יותר לומר, שדווקא ההזדקקות נשמרה "זה לא שאני.. שלא הייתי צריך את זה יותר", אבל יואב כבר לא יכול היה להרשות לעצמו לחוש תחושות אלה. האם כדי להישמר צריך היה לגייס תחושה של דחייה? "התחלתי לא לסבול אותה". השלב הבא שיואב מתאר הוא הראייה החדשה את האם כחלק מזוג אחר. כבר לא אמא ואני, אלא אמא ואבא:

כן. אבל בכלל זה היה.. זה היה כבר לפני שנה נראה לי, או משהו, שהתחלתי להסתכל עליהם, על שניהם אה.. לבדוק אם זה בכלל.. זה זוג עדיין, אם הם אוהבים אחד את השני, וככה, ואז מצאתי הרבה הרבה דברים, שאני לא יכול לסבול בשניהם, קודם כל בהתנהגות שלהם ואיך שהם חושבים על דברים ואיך שהם מתנהגים. הייתי מלא בבוז..

האם כך נראה, נחוה, השלב האדיפאלי השני? ההכרה שאמא היא לא רק שלי, ואני לא יכול לנצח בתחרות עם אבא, מובילה לתחושות של דחייה כלפי שניהם? כלפי הזוגיות שלהם?

- אתה זוכר על מה (הייתי מלא בבוז)?

- האמת, על כל הדרך חיים שלהם, דרך החיים שלהם, לחלוטין. שאני הייתי כאילו כפוף לה, תלוי בה זה.. מה העניין? הרי אני חי בבית שהם לפי תנאי החיים שלהם, נכון? אז אני רוצה לעשות מה שאני רוצה ואני לא יודע מה אני רוצה לעשות, אבל עכשיו יותר, גם אני ואחותי מדברים יותר, אנחנו מתחילים להבין בעצם [משהו] שאנחנו רוצים לעשות וזה.. העיקר זה שאנחנו רוצים לצאת מהבית כדי לא להיות.. כי זה לא משהו שאנחנו עשינו. אני יודע שבסוף הלימודים, הכי מוקדם שאני יכול, אני רוצה לצאת מהבית ולמצוא עבודה.

לפי השתלשלות הדברים, כפי שיואב מתאר אותם, הצורך והרצון להתרפק על האם קיים, ואפילו חזק, אלא שצורך זה מתחיל להיות בקונפליקט עם תחושות אחרות, שכפי הנראה עולות מול האם, אולי תחושות מיניות שמאיימות על הבן מקרבה פיזית או חשש מהישענות בכלל. בשלב זה בתפיסה, מפריד יואב בינו ובין אמנו, ורואה אותה עם אביו. זו תמונה קשה בשבילו המחודדת יותר את הצורך בהיפרדות, בהתרחקות, בהתנתקות מתחושות התלות. יואב מצרף את אחותו התאומה לאותה עמדה שלו.

יואב מתאר את חבלי התלות העבותים שנלפפו סביבו בחוויה שלו:

תראי כשהיא נתנה לי חיבוקים בתור ילד, היא לא הרגישה.. היא לא טווחה קורים של תלות. אני עשיתי את זה על עצמי, היא באמת ראתה שאני בוכה או שרע לי, היא רצתה שאני ארגיש

טוב. הבעיה היא שאם זה 8 שנים, מה 8 שנים? מגיל 7 עד גיל 14, 7 שנים שזה לא עזר, ואני המשכתי לבכות, והמשכתי להרגיש רע, אז זה נהפך להיות לתלות, כי אז זה כבר אמור להיות הדבר שיעזור לי, החיבוקים של אמא.

יואב מדגיש את הכרוניות של המצב התלתי שלו באם ומעין התמכרות שלו לצורך בהישענות בה. ההתמודדות של יואב מול צורך זה איננה בזמן עבר, כפי שהוא מתאר אותה, אלא בהחלט קיימת גם בהווה שלו:

אז.. וזה קרה לפני כמה ימים כשחשבתי מה אני אגיד לך, חשבתי שככה בעצם אני רואה. אז מאותו רגע.. ועד אז גם כן היה לי, את יודעת, הפסקתי לרצות לחבק וככה ומאותו רגע נהיה לי קל. כי אני כשעכשיו אני בא ומחבק אותה, ובעכשיו אני מתכוון לשבוע האחרון, אני בא ומחבק אותה, כי אני רוצה לתת לה חיבוק כי מגיע לה. אני חושב שמגיע לה, וגם כשהיא טועה אני מתחיל לחבב אותה מאד. ואני חושב שלה יהיה מאד קשה לתת לנו ללכת בכלל, לשלושתנו. ו.. אבל היא תסתדר כי בכלל, בשנה האחרונה, אולי רק בגלל שאני רואה את זה עכשיו, בתור מי שיותר מבין יחסים בין אנשים, בין זוגות, לא שאני מבין, יש לי יותר ניסיון ראייה. אבל אה.. הם פורחים. הם מתחילים להתנשק עוד פעם מולנו ולחבק ולעשות שטויות (...). אנחנו כולנו נותנים נשיקה לאמא ו.. כל הזמן. כמו עכשיו כשיש צורך, כן? המדיניות שלי כלפי זה עכשיו השתנתה, כן? אני באמת חושב שמגיע לה. אני לא מתכוון, אבל להיות משועבד לה עוד פעם. אני לא רוצה ו ו ו ו זה צריך, וזה צריך הכרה עצמית, כי זה יכול להיות נורא קל.

נראה שיואב התכוון לראיון אתי, הוא חשב והגיע למסקנות בנושאים שמאד מטרידים אותו ביחס להוריו. ניתן לראות, כיצד החיבוק לאמא הנו טעון כל כך ויחסו של יואב אליה אמביוולנטי כל כך. יואב מתאר מעברים בין החיבוק של האם כמקלט נחמה לבין הצורך להימלט מחיבוק זה, "הפסקתי לרצות לחבק", ובסופו של דבר להיות מסוגל לחבק את אמא, דווקא, מתוך ההשלמה של הראייה אותה כחלק מזוג עם אבא. והמשפט שמלווה את החזרה, להיות מסוגל לחבק את אמא שוב, הוא: "אני לא מתכוון אבל להיות משועבד לה עוד פעם". כלומר, תחושת המשיכה למצב הראשוני יותר, להישענות, לחיבוק שיש בו את הצרכים הראשוניים, מאד מאיים, ויואב צריך לעמוד כל הזמן על המשמר שלא להיסחף לשם. באותה נשימה יואב מספר על התעניינות חדשה שלו בנערה אחרת:

- יש מישהי שאני מאד אוהב. בחורה בכיתה שלי, שכל פעם שאני רק מתקרב אליה, זה רק.. זה פוגע בה. זה מכעיס אותה, זה מתסכל אותה, לא יודע מה יש לה.. יש לה את התסביכים שלה,

כן? לא יודע, אולי גם בגלל האופן שבו אני מבטא את החיבה שלי אליה מטריד אותה, כי אני קורא לה להיגאל מהמצוקות שלה. והיא צריכה את הזמן עם המצוקות שלה, ואז זה רק הופך להטרדה. אז אני למדתי לשתוק כשאני לידה, כי מה לעשות? חבל, אבל זה לא אומר שאני לא יאהב אותה ו.. להחליט שלאמא שלי מגיע חיבה.. לעזוב .. אני עוזב את תחושת החובה שלי אליה.

- לאמא?

- כן. זה לא לעניין. עד כדי כך. אז טוב מאד שאני לא כבול וזה ושאני מסוגל להגיד את זה ואז ההחלטה לבטא לה חיבה וזהו וכשאני צריך לעשות דברים שעלולים לפגוע בה, לנסות לעשות את זה באופן .. באיזה אופן בעצם לעשות את זה? אני לא יודע באופן ש.. יהיה לה ברור שאני יודע שזה עלול לפגוע בה. זה האופן הרצוי.

- שאתה לא רוצה לפגוע בה?

- לא, לא שאני לא רוצה, שאני יודע שזה פוגע. כי אם אני פוגע בה, אבל אני שיהיה לה ברור שאני יודע שזה מה שאני עושה, ולמרות זאת זה מספיק חשוב לי לעשות את זה, אז הדרך הנכונה, זה לא אומר שאני לא ארצה לפגוע בה, כי לפעמים אני כל כך ארצה משהו שבהכרח יפגע בה, אני אפילו לא יודע מה אני ארצה. אולי לעזוב מתי שהוא, זה יפגע בה או.. לא יודע. כי היא יש בה הרבה להט רגשי בבחורה הזאת..

- אמא שלך.

- כן

- כשאמרת, הבחורה הזאת, אז חשבתי שאתה מדבר על הבחורה שאתה אוהב

- לא, לא, זה אמא שלי.

על מי יואב מדבר? מתי? על אמא? על הבחורה שהוא אוהב? המעברים בדיבור על שתיהן מבלבלים, יוצאים האחד מתוך השני, קשורים אחד בשני? האם קל יותר לחבק את אמא כאשר יש בחורה אחרת, אותה רוצים לחבק באופן אחר? ומצד שני לומר על אמא "יש בה הרבה להט רגשי בבחורה הזאת?" ומדוע יואב כל כך עסוק בכך, שהוא עלול לפגוע בה? "אולי לעזוב מתי שהוא זה יפגע בה", האם הוא מדבר על הפגיעה שלו? האם הוא משליך על אמו את הפגיעה שלו מהצורך להתנתק? להיפרד?

שי, מקבוצת המיזאשים, מתאר אף הוא מאבקים קשים להיפרד מהאם, אם כי הצבעים של התלות שם שונים. שי מציג את היחסים ה"בעייתיים" עם אמו, כפי שהוא רואה אותם, מיד בתחילת הראיון, אחרי שהוא מתאר את הניתוק שלו מאביו:

גם הקשר ביניהם נורא מנותק, כאילו מגיל נורא צעיר הם טרחו ליידע אותנו שהם ביחד בשבילנו, כאילו עד שאנחנו נגדל וזה, שההורים לא יהיו גרושים. (...) ו.. בסופו של דבר אני מאמין שיש פה איזשהי תלותיות שלהם אחד בשני, יותר מהצד של אמא שלי אפילו, כי כמו שאמרתי, גם אין לה עבודה, והיא גם כן החליטה כאילו ל.. לזרוק קריירה או לימודים או כל מיני, בשביל הילדים. אה.. עכשיו הנתק הזה ביניהם, גרם.. גרם לזה שאמא שלי תצטרך איזשהו אה.. איזשהי אוזן או תמיכה, שמכיוון שהיא לא קיבלה מאח שלי אה.. כבכור, כי הוא פשוט הבין את הדברים מספיק מוקדם כדי לדעת שזה לא התפקיד שלו, קיבלה את זה ממני. אה.. וזה משהו, שפשוט בשנים האחרונות הבנתי, שהוא לא כשר, ואני כאילו עם ה.. עם הניתוק חבל הטבור המאוחר הזה, אה.. עשו אותו די בכוח, את הניתוק הזה.

מצד אחד רואה שי את אמו כתלותית. גם בעצם ההישארות עם אביו וגם בקשר אתו. ואולם, כאשר הוא מנסה לתאר את שבירת הקשר הלא כשר ביניהם, הוא קורא לזה: "ניתוק חבל הטבור המאוחר הזה". מעניין שאז עובר שי לגוף שלישי רבים "עשו אותו די בכוח, את הניתוק הזה" כאשר, בעצם, הוא מדבר על עצמו.

- בהתחלה זה.. כאילו, מה בהתחלה? זה קשה לה. אבל היא חושבת שזה כאילו פונקציה של תהליך, יעני, רגיל של התנתקות של מתבגר, ומביאה לזה כל מיני תירוצים של ok, אתה עכשיו בגיל הזה. העניין הוא שזה לא ככה, שזה לא ניתוק רגיל של מתבגר מאמא שלו. זה ניתוק של מתבגר שכפו עליו תפקיד שהוא לא.. לא התפקיד שלו. אמ.. (...) אז מה שכן, אז בשנים האחרונות די השתחררתי מהתפקיד הזה. אני יודע.. אמ.. מה היחסים שלי אתה עכשיו? לא יודע, יכול להיות שזה גם יצר אצלי איזשהו.. איזשהו, כאילו מכיוון שזה נורא.. פיסל אצלי איזשהי תבנית רגשית של אה.. להיות מאוד קשוב למה שקורה אצלה בראש או, או לאיזשהי רגישות למה ש.. מה שעובר עליה או על הסביבה, אז זה השפיע נורא על מערכות יחסים שלי עם.. עם בנות או עם אנשים בכלל.

- באיזה אופן?

- שנגיד תמיד היו לי ידידות או כאילו יותר מבוגרות ממני או.. ש, ש.. בקיצר זה הפכתי לאיזשהו פסיכולוג, אני חושב, עם קשרים שלי עם אנשים.

- עם נשים? עם בנות?

- גם. גם וגם, כאילו לא רק, זה לא משהו מיני. ו.. נגיד עכשיו סיימתי מערכת יחסים ראשונה שהיתה לי עם חברה, והיה איזה שלושה חודשים, לפני איזה שבועיים פחות או יותר נפרדנו. אז בשלושה החודשים האלה נגיד שמתי לב שיש לי הרבה פחות כעס לאמא שלי, כי בשנים האחרונות מאז שהתחלתי את התהליך של ההתנתקות, אני כל דבר.. אני כאילו מחפש אותה. למה היא אשמה בזה שאני לא, לא ככה, ולא ככה וחסר בטחון, ומעשן וכל הדברים. תמיד זה היא אשמה. (...) האמת שבסופו של דבר זה מול אמא. אה.. ולא יודע עכשיו, כשאני עוד פעם בלי חברה, אז אני עוד פעם מוצא את עצמי מקשר הכל לאמא שלי, שלמה? כי אתם אמרתם לי כשהייתי ילד, אמרתם לי אה.. אבל זה בשבילך ואני לא ביקשתי את זה ו..

- ואיך זה ש.. איך הקיום עם חברה עשה את ה.. נדמה לי שאתה אמרת שאתה פחות כעסת על אמא.

- אהה. כן. נכון. בגלל שבאיזשהו מובן הרגשתי פתאום, במקום להרגיש כמו.. כמו שבעלה של אמא שלי, הרגשתי פתאום גבר של מישהי בגילי, או מישהי שמתוך בחירה. אז, אז, זה ב.. זה כאילו הוריד לי את הרף הזה של להיות ה.. גבר של אמא שלי. את מבינה? אז זה ניתק את זה. אני חושב.

שי מתאר כיצד, כאשר התפנה מקומו של האב בחיי האם, מילא הוא את החלל הזה. כיצד התפקיד שניתן לו עיצב, "פיסל" במילותיו שלו, את יחסיו עם אנשים בסביבתו, הפך אותו למעין "פסיכולוג" הוא הפך הדמות להישענות, "בעלה של אמא שלי", "גבר של אמא שלי". שי אינו חש את התלות שלו באמו, אלא את ההפך, את התלות של אמו בו.

עכשיו אין לי בעיה עם זה כבר כי אני יודע שזה, זה פשוט המצב, וכרגע אי אפשר לשנות אותו. אני לא יכול לפתח אותו אינטימיות מחדש. למרות שעם אמא שלי היתה לי אינטימיות. זהו, ואז הכרחת את עצמי לנתק אותה, כי הרגשתי שזה לא בריא לשני הצדדים.

המשאלה של שי הנה שעם אבא יהיו לו יחסים אינטימיים, קרובים כמו שהוא מכיר עם אמו, למרות שעם האם אינטימיות זו נחווית כשלילית.

- אה.. האמת שקודם לא ראיתי את הבעיה הזאת ככה. את היחסים עם אמא ראיתי כמשהו יותר אה.. אה, אדיפאלי נראה לי, אפשר להגיד.

- [צוחקת] מה זאת אומרת? כאילו זה דברים שלמדת עליהם?

אה.. לא למדתי על זה בבית ספר, אבל אה.. שזה פשוט נראה לי מובן מאליו, שבגלל שהיא הפכה את היחסים שלנו מיחסים של אמא ובן ליחסים של משהו מעבר לזה, ש.. שהייתי צריך להקשיב למה שקורה לה עם העולם ועם אבא שלי וכל.. (...). אז כאילו היא גרמה לי להתבגר בכוח. עכשיו מה זה בכוח, זה משהו שקורה פשוט, זה ככה העולם עובד, אבל אני נורא כעסתי עליה הרבה שנים. נראה לי שגם עדיין בעצם, אני לא בטוח שסלחתי לה על זה. בעצם לא, לא סלחתי לה. העובדה שאני עדיין כל דבר, מחפש אותה נורא, במה להאשים אותה, בלהתחשבן אתה כל הזמן על כל הדברים האלה. אפילו על דברים נורא נורא קטנים.

המעברים בין התלות שלו באם לתלות שלה בו עולים בחריפותם בסיפור הבא:

או-קי, ברור שכשהורה נפטר זה דבר נורא נורא קשה, וממחלה ארוכה זה עוד יותר קשה, ואני לא מזלזל במה שהיא עברה, אבל איך שהיא פשוט לקחה את זה, ראיתי עליה כמה שהיא היתה קשורה לאמא שלה בצורה קצת לא בריאה, כמה שהיא היתה תלותית בה, כמה שהיא לא יכלה להתמודד עם שום דבר בלעדיה ובגלל שהיא, כנראה, היא לא התנתקה ממנה עד גיל ארבעים ושמונה. והיא גם עכשיו לא, אבל כאילו כמה שהיא לא, אם.. ואז הבנ, בעצם אני חושב, וואי, אני חושב שזאת היתה הנקודה שהבנתי שאם אני לא אתנתק ממנה עכשיו לפחות, בכמה שצריך, אז בגיל אה.. שלושים, אני יודע מה, מתי שאמא שלי, עד מאה ועשרים, תעבור מן העולם, אני אהיה אותו בן אדם, אני אהיה בן אדם תליתי.

גם כאשר הוא מדבר על מה יכול היה להיות אחרת, קושר שי את העצמאות הרגשית של אמו בעצמאות שלו.

- אה.. לא יודע אם הייתי שמח לראות אותם גרושים, אבל לא יודע כאילו, מה היה קורה אם הם היו גרושים. ברור שאני לא.. אני לא יכול להעריך איך המצב היה נראה, אבל אני חושב שאמא שלי היתה בן אדם הרבה יותר עצמאי רגשית, אבא שלי היה בן אדם הרבה יותר מאושר, ואז גם אני הייתי הרבה יותר עצמאי רגשית, והרבה פחות דואג מה יהיה עם החיים של ההורים שלי.

כאשר מקשר שי בין מי שהוא ובין הוריו, הוא נשמע כך:

- אבא שלי כן לוקח אחריות על דברים, אבל אמא שלי לחלוטין להפך.

- ואתה?

- אני איכשהו, אני איכשהו זו ביניהם. כי אני באמת הרבה פעמים אה.. לא לוקח אחריות, כמו זה שהפסקתי לנגן והפסקתי להתעניין בקולנוע, ויום לפני שהייתי אמור לעשות את ההדרכה, את ההדרכה הראשונה שלי בנוער העובד אז עבד/ אז עזבתי את הנוער העובד. אז עוד פעם יש לי את הרצף הזה של ה.. quitting. ומצד שני יש אצלי את הלקיחת אחריות של להבין, שאם אני לא אפסיק את המצב הזה עם אמא שלי, אז אני אסבול ממנה עוד יותר, ואז אני כן קם ומפסיק אותו, ושכן לדאוג לסיגל, כשהיא צריכה לעבור הפלה, ושכן לצעוק על ההורים שלי ש.. "סליחה, רגע, אתם אנשים בזכות עצמכם, יש לכם אישיות ואני לא מוכן ש.. אה.. אני אהיה התירוץ שלכם להישאר ביחד אס.. אם אתם לא רוצים את זה". שני אנשים עצמאיים. אז כן אני קצת זו בין ה.. בין הדברים.

אם בר, מבין המיואשים, שומר את האם חיובית ומפנה את כל הביקורת שלו לאביו, הרי ששי, מנתק עצמו בכוח מהאם, מפני שלהישאר באותו קשר תלותי, נראה בעיניו אין סופי, כפי שאמו נראית בעיניו בקושי שלה להיפרד מאמה. הוא נאבק להיפרד מהאם ואינו מצליח להיאבק על היחסים עם האב. מול יחסים אלה נשאר עם משאלות שאינו מנסה לממשן.

בני, מדבר על אמו לא בהקשר של תלות ועצמאות, אבל גם הוא מקשר בין מצבה של האם, התנהגותה ובין מאפיינים שלו:

... תמיד אמא שלי לא היתה מתקשרת. אמא שלי תמיד היתה מאד עסוקה ומאד עצבנית במשך כמה שנים האחרונות, ואני מאד סבלתי מזה. אני הבכור אז ככה זה. ו.. זה קשה. זה פוגם בלימודים זה פוגם במצב רוח שלי כל יום, ואני הייתי בן אדם מאד לחוץ. לפני שנתיים בערך, אי אפשר היה לדבר אתי בכלל ו.. זה בא לידי ביטוי באלימות, באלימות מילולית ו.. בין כה וכה אני בן אדם נורא עצבני אז אה.. ואז זה אומר שמאחר שאני בן אדם כל כך עצבני, אז את יכולה גם לשייך את זה לסבלנות, אז גם אין לי בכלל סבלנות, ואז זה מגיע ללימודים שהלימודים שלי היו ממש על הפרצוף! העיפו אותי מבית הספר פעמיים ברצף אז אה..

בשלב מאוחר יותר בראיון בני מאפיין את יחסו להוריו:

אני גם לא מקושר גם עם אמא שלי כל כך טוב, אני לא כל כך.. ההורים שלי לא עד כדי כך חשובים לי. זה נשמע עצוב, אבל ההורים שלי לא כל כך חשובים לי, אני לא מתגעגע אליהם כמעט אף פעם, אני רואה אותם פה, אני רואה אותם שם, אבל אה אין לי תמיד את הצורך הזה לבוא הביתה ולראות את אמא או לבוא הביתה ולראות את אבא.

בני מדבר על וויתור, על ניתוק משני ההורים, אם כי, כפי שראינו בחלקים אחרים בראיון, על אביו הוא לא מוותר.

אז אני פשוט החלטתי להתנתק מההורים שלי קצת לפני הזמן, בערך מגיל 15 ככה, כבר אני הייתי מין זאב בודד כזה בבית. ואם הייתי בבית, הייתי בחדר ו.. היחסים בסדר עם ההורים אבל בסדר החשיבות אצלי אין להם חלק כל כך גדול. (...) לפני כמה שנים חשבתי על זה, שאמא שלי נהיתה בן אדם ממש נוראי. זה לא בהכרח לאנשים אחרים, כי אמא שלי לא השתנתה לגמרי, אבל דברים קטנים בסבלנות שלה, לא היתה לה סבלנות בכלל. היתה מאד עצבנית. אה.. היתה משתגעת. כשאבא שלי היה מתחיל לאחר, היא היתה מתעצבנת עליו כאילו.. זה היה מין מנהג. הוא היה מאחר לה תמיד מהעבודה, כשהוא היה חוזר מהעבודה, אבל זה רק בגלל העבודה.

הניתוק מהבית והויתור מתקשרים שוב ושוב אצל בני לאמו, להיותה "עצבנית", "נוראית". בני אינו מנסה לשנות יחסים אלה. הוא מתרחק. אבל רגשית הוא עסוק בשינוי שחל בה.

עד כאן, ראינו שהעיסוק באם אינטנסיבי, כאשר מרגישים שזקוקים לה באופן אחר ממה שקיים בחוויית היחסים איתה. רועי, הוא דוגמא שמאפיינת גם בנים אחרים במחקר, שההשקעה שלהם הרגשית באם וביחסים אתה בשלב הזה מאד מצומצמת.

רועי, מתאר את תהליך שינוי היחסים בהתבגרות עם אביו, ובסופו של התיאור אני שואלת:

- אהה.. ואיך עם אמא?

- אמא? כמו תמיד

- מה?

- אין איזה משהו מוגדר.

- אתה אומר עם אמא זה כמו תמיד, כי בשונה ממה שאתה מרגיש עם אבא לא התרחש עם אמא איזה שינוי?

- לא, בגלל שלא היה כל כך מה לשנות

- אהה
- היא לא.. אף פעם לא הייתי הולך אתה לסרט או.. הולך ל.. לבלות זמן אתה אף פעם לא היה דבר כזה. עכשיו זה גם ככה, אז שום דבר לא השתנה.
- אז איך בכל זאת נראים היחסים עם אמא?
- אה.. לא יודע נראה לי בסדר
- כאשר אני ממשיכה ושואלת על נקודות מפגש עם האם, נזכר רועי בחופשה בחו"ל, שרק שניהם היו בה ביחד.
- כאילו לי ולאמא שלי יש חופשה משותפת מבית ספר, ולאבא שלי יש חופשה אחרת מהעבודה, ואחותי היתה בצבא, אז אבא שלי הלך, כאילו זה לא.. זה לא יצא מקביל. אז יצא לי שרוב החופשה הייתי רק עם אמא שלי שם. ואז עשינו דברים
- ואיך זה היה?
- אה.. משעמם בעיקרון
- משעמם כי זה היה עם אמא?
- לא. משעמם כי זה היה מקום משעמם. אבל גם כי זה היה עם אמא. כי אין לנו נושאים משותפים לדבר עליהם.. הנה הר יפה. בוא נעבור להר אחר ולא היה יותר מזה.
- גידי** דיבר בעיקר על אביו במהלך הראיון, עד כדי כך שבסיום הראיון אני ציינתי:
- טוב.. על אמא כמעט לא דברנו..
- כן, אמא שלי, טוב, אמרתי, האמת, אמא שלי כל היום סביב אחותי גידי ממשיך ומתאר את המסירות של האם בטיפול באחותו הקטנה וממשיך לתאר את יחסיו עם האחות הקטנה ואז נזכר שבעצם היינו בתוך הניסיון לדבר על האם והוא אומר:
- זהו, האמת היא, כאילו אני לא יודע למה הגעתי לזה, סתם. דברתי על אמא שלי, נכון?
- הוא מתאר עוד קצת את האם והתנהלותה וממשיך:
- וזהו. יש לנו קשר מאד מאד חם לי ולאמא שלי (...). אין לנו התנגשויות, כאילו גם הקטע שאין שליטה אין, אין! אף פעם לא אומרים לי.. לא עוצרים בעדי.. כאילו תמיד אני יכול ל.. אין פה את הדמות של הטיטור בבית. אין פה את בעל הסמכות. כל אחד הוא סמכות על עצמו, והוא לא פוגע באף אחד אחר, וזהו. אז גם ככה היחסים שלי עם אמא שלי, כאילו אני יכול לצעוק עליה, גם יכול כאילו במקרה של התנגשויות.. אבל ככל שאתה מתבגר אתה לא עושה את זה דווקא.

אתה עושה את זה רק כש.. אתה לא עושה את זה, כי אתה אוהב סך הכל, אתה אוהב את האקלים המשפחתי, אז אין את כל הקטע הזה, גם יש פתיחות, אבל גם כאילו לא תופסים תחת זהו. היחסים שלי עם אמא שלי נורא חמים. כל פעם אני נותן לה לעשות לי יותר "אלכסנדר" (שנינו צוחקים), ואני מביא לה את כל החברים שלי ו.. סתם, זהו, אני יודע? כאילו אנחנו נורא פתוחים סבבה. אין לי שום בעיה, היא נורא נאיבית, יש לה סרטים קיצוניים יעני.. היא קיצונית. נגיד, מצאה איזה מישחה, אז כל העיר תתחיל להשתמש במשחה הזאת. טירוף. יש לה טירופים של קיבוצניקית. אבל לא, אני נורא אוהב את הדברים האלו. זהו. כאמור, כשהיחסים עם האם זורמים, ללא יותר מדי "התנגשויות", מעט מאוד אנרגיה מושקעת בהם, בעיקר בהשוואה לאב. התימה העיקרית המושכת את תשומת הלב לאם, הינה התימה של תלות-נפרדות, ותלות-ועצמאות.

5. צבא, גבריות ומצ'ואיזם או בנים ואבות במציאות הישראלית

כותרת הפרק הזה והתכנים שעלו אצל הבנים סביב כותרת זו, לא נראו כחלק אינהרנטי של הממצאים במחקר. כפי שניתן יהיה לראות, הם כביכול לא משתלבים בקו ההתפתחותי המתואר, הקשור ביחסים עם האב. ובכל זאת, חשבתי שאי אפשר לדבר על בנים ואבותיהם בגיל 17-18 בישראל, מבלי להתייחס לאופן בו הם תופסים וחווים את הגיוס המתקרב לצבא. יותר מכך, באופן לא לחלוטין מודע, או לפחות לא מתוך החלטה שהחלטתי בניי לביני, אחרי שראיתי שבר לא התייחס מיוזמתו לעניין הצבא בראיון, הקפדתי לשאול את הבנים, מה יחסם לגיוס המתקרב ומה תכניותיהם. גם במהלך הראיונות לא היה לי ברור מדוע אני מתעקשת לשאול. רוב הבנים לא העלו נושא זה מיוזמתם. תוך כדי איסוף התבטאויותיהם של הבנים בנושא זה, העסיקה אותי השאלה, מדוע נושא הגבריות, המצ'ואיזם ואף הצבא, נושאים שאמורים להיות חלק מתהליך גיבוש הזהות המינית בתהליך ההתבגרות, ואשר קשורים, על פי התיאוריה, קשר ישיר לאב, לא הופיעו מעצמם בשיח על האב והיחסים אתו. חשבתי, שהמצ'ואיות הישראלית, המחייבת את הבנים להתגייס לצבא בגיל 18, ולבחור, או לפחות, לבקש היכן היו רוצים לשרת, מהווה סוג של ספקטרום, דרכו ניתן לראות את עמדתם כלפי הדרישה החיצונית להגדרת מאפייני הגבריות שלהם.

מלבד גידי, הבנים במחקר זה כמעט שאינם מדברים על גבריות כמושג, כערך או כמשאלה. עמי, שהוא הומוסקסואל, מציין זאת כעובדה. חלקם, דרך מה שהאב מייצג בשבילם בנושא זה, דנים באופן בו הם תופסים את עצמם.

בכל מה שקשור לצבא, רוב הבנים במחקר זה מנפנים בדגל אחר. אלה הם מתבגרים של שנות ה-2000, מושגים כמו "גבריות חדשה" מוכרים להם, ומצוואיזם אינו ערך, אלא מילת גנאי. הגיוס לצבא הוא כורח שעושים אותו בליט ברירה או שיעשו הכל להתחמק ממנו.

רק בשלב מאוחר, לקראת סיום הכתיבה, לאור הערתו של ד"ר אהרון פלשמן, שפרק זה לא נראה קשור לממצאים, הבנתי שתחושת חוסר הקשר נובעת מכך, שהאבות אינם חלק מנושא הבחירה של המקצוע הצבאי. רק אז הבנתי, שההנחה שלי, ש"חייב" להיות קשר בין הבחירה מה לעשות בצבא ובין היחס אל האב, נובעת מתפיסה, שעליה גדלו הדור שלי והדורות שלפנינו. נראה לי שמה שעולה מהממצאים, משקף את השינוי המהותי, שעובר על החברה הישראלית בנושאים אלה, ואת השינוי המהותי, שעברו האבות בארץ בנושא מורשת הצבא. בניגוד לפרקי הממצאים האחרים, אתחיל בפרק זה בדיון ורק אחריו, אציג את דברי הבנים, זאת, על מנת שאפשר יהיה לקרוא את התייחסותיהם על רקע הטענה המושמעת בדיון.

בספרו של יונתן גפן "אמא יקרה" הוא מקצה פרק אחד לנתק ביחסיו עם אביו. מלא זעם הוא כותב "רק כשהייתי חייל קרבי, הגשתי את תקוותי" (עמ' 192).

יונתן גפן רואה את עצמו ואת יחסיו עם אביו כמייצגים דור שלם בארץ. על משקל המשפט "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה" הוא אומר:

"אני, כמו רבים מבני גילי, פליט של דור אידיאולוגי, דור שהחיים האישיים היו זרים לו. הם היו הקורבנות של המהפכה הציונית. אנחנו היינו קורבנות של הקורבנות" (עמ' 188).

החוויה האישית שלו, שנראית בעיניו כמסמלת את כל בני דורו, היא כמי שנעקד על ידי אביו המצוואיסט על מזבח ההגנה על הארץ:

"היום אני יודע שבארץ כמו שלנו, "ארץ הגיבורים", לרוב זה האב שהורג את הבן. תסביך אדיפוס מתאים לארצות השרויות בשלום. בארץ של מלחמות, תסביך עקדת יצחק הרג ילדים רבים, והטריף כמעט דור שלם" (עמ' 121).

יונתן גפן הוא בסביבות הגילים של האבות של הבנים במחקר, ואף לו יש בן שבזמנו צרח מעל הבמות "אנחנו דור מזויף" והצהיר בגאווה שהוא לא מתכוון להתגייס לצבא.

המסרים שאביב גפן קיבל מאביו היו שונים מהותית מהמסרים שקיבל יונתן גפן מאביו בנושא הצבא. תנועות מחאה כמו "ארבע אמהות" או "נשים בשחור" (שאולי לא במקרה הנשים והאמהות עומדות בראשן), תנועות הסיור, כל אלה ותהליכים אחרים שעברה ועוברת החברה הישראלית, משקפים את הסדקים ב"נחרצות וההשלמה בהן מקריבים האבות את בניהן למולך הטריטוריאלי" (אהרני, 2003 בהרצאה). לא בכדי מחפשים הכותבים השונים פרשנויות חדשות למיתוס העקידה.

שאלות עולות בקשר לנחיצות, להכרח, למוכנות. האבות שזו המורשת עליה גדלו ובאופן טבעי היו רוצים להעביר אותה לבניהם כחלק ממורשתם, מאד מבולבלים. קרועים.

חני מן-שלי, בעבודת הדוקטור שעדיין לא הסתיימה, ראינה זוגות של הורים ישראלים שגדלו בארץ ושרתו בצבא, בארבעה שלבים בחיי בניהם: בעת ההיריון עם בן, לפני כניסת הבן לכיתה א', לפני בר המצווה, ולפני הגיוס לצבא. הממצאים מצביעים על כך שהאבות והאמהות חרדים לחייו של הבן החל משלב האולטרא סאונד ולאורך שנות הילדות וההתבגרות. בעוד האמהות מפעילות אסטרטגיות חינוכיות ורגשיות שמטרתן שמירת הבנים קרוב אליהן, האבות מוצפים ברגשות אשמה עקב האפשרות שמתוך הזדהותם עם ערכים של נחיצות השרות הצבאי והיותם גברים ישראלים קרביים, הם שולחים את הבנים למותם. מתוך כך האבות **נאלמים**. לדבריה, באופן כללי, הראיונות מלאים בדברי האם, אולם במיוחד כאשר נושא הצבא עולה, האבות כמעט לגמרי משתתקים.

הזדמנות להציץ לרגע לתכנים אלה מהזווית של האבות, נקרתה בדרכי כשהשתתפתי בקבוצה של חוקרים איכותניים בהנחייתה של עמיה ליבליך. בעבודת הדוקטור של נעמה לויצקי, (שעדיין לא הסתיימה), היא ראינה הורים לילדים בוגרים כשהיא מתעניינת בשלב היציאה מהבית. כשקראתי את החלק בראיון שאביא להלן, התרגשתי עד דמעות. הבנתי שהאב הזה מצליח לבטא במילים, מציאות פנימית שבדרך כלל לא שומעים אותה. אינני יודעת אם מה שהוא מתאר אכן יכול להסביר את ה"מרחק" של האבות שתואר בפרקים הקודמים בעבודה, לשם כך יש לערוך מחקר חדש עם האבות, אבל אי אפשר שלא להתרשם מהמורכבות הרגשית שיש בהוויה של להיות אב (או אם) לבן מתבגר בישראל.

נעמה מתעניינת בשלב יציאת הבנים מהבית והאבא שואל:

יהודה: רגע, על איזה שלב את רוצה, מהבית פיזית, או מהבית...?

נעמה: מה זאת אומרת לא מהבית פיזית?

יהודה: אה.. [צחוק], את לא יודעת שיש הבדל, מתי ההורים מתרחקים מהילדים או להפך? זה, את צריכה לדעת את זה. (...) הנושא הזה מתחיל תמיד עם אה... עם האופק של הצבא, (...) אם הייתי אומר לך שלהיות הורה, להיות אבא של ילד, נבון חכם, אינטליגנטי, כל מה שתרצי, אה.. יש שלבים יותר מובהקים, עד ל..ל.. גיל 16, 17, 18, כי מתעוררת איזו תחושה, או..או הכרה, שהוא לא הולך להיות פקיד בצבא, זה הולך להיות משהו הרבה יותר מהותי, והרבה יותר מסוכן. ואני גם תיארתי לך לפני כן את המעורבות שלי במלחמה, אני הייתי גם מעורב בכל, רוב המלחמות פה, אז הילד כאן, מתחיל להראות סימנים, אבל הוא רואה שמדברים על זה, שהיציאה לא תהיה לאוניברסיטה, לא תהיה ל..ל.. (...) להכיר את העולם, (...) אלא משהו אחר, משהו.. ממשי. אז אתה צריך להבין שזה המעורבות, אם היתה מעורבות אינטנסיבית בגיל הזה, בגידול הילד, חייב להיות מחסום המפריד, וזה לא תהליך הדרגתי. זה תהליך די חד. ההפסקה הזו במעורבות לבין הריחוק, אה.. קורית לדעתי, אפשר אפילו לקבוע תאריך אה ב... בשלב מסוים, אני חושב שזה מתחיל בגיל 16, 17. שדברים, עניינים מתחילים להתרחש. (...) אם יש כל מיני מכתבים מהצבא, שמעוניינים לראיין אותו וכו', סימן שזה.. ההורים צריכים לשאול איפה אני עומד בכל הסיפור הזה? מה אני צריך לעשות? אם הילד בא ושואל, או מציע, מבקש, הצעה, או המלצה או כיוון, יש כאן איזה דילמה, דילמה של האבא, שלי, ושל הורים בכלל, מה אני צריך לעשות? להגיד לו ללכת לזה או ללכת לזה? איך אני יכול לשחק עם כל המציאות המלחמתית הזאת, הישראלית? יש לי בכלל זכות לשחק עם, בהיותו האדם שנתן לו את החיים, לשחק עם מה הוא יעשה? במסגרת של חיים ומוות, בתוך.. אז פה קורה דבר מוזר ומעניין, שיש.. התרחקות. מכוונת. מן הילד. ולפעמים זה קשה מאוד. זה עד כדי כך קשה שאני לא פעם אכלתי את עצמי, שיש שיחות, ולא היו הרבה שיחות נפש בתקופה הזו, אבל לפעמים יש שיחות ש.. שהילד מנסה לשאול, מנסה לקלוט איזה רעיון, איזה הכוונה, ואני לא מוכן לתת אותה. אם אני הייתי נותן איזה, בשמחה רבה לפני שנה וחצי או שנתיים, או יותר מוקדם, היום אני לא יכול. אז פה נוצר מצב מלאכותי, וזה אחד הרגעים הקשים ביותר אה.. (...) כי אם.. אם הבן מציע שהוא ילך ליחידה קרבית, אה.. מובחרת, מה תגיד לו, לא? אל תלך? מה תגיד לו? אל תסתכן? איך אני אגיד לבן שלי לא להסתכן? איך אני אגיד לבן שלי כן להסתכן? איך אני לא יכול להיות מעורב באותן החלטות של סיכון, שזה חיים ומוות, זה חיים שאני נתתי לו, זה באמת, אז פה, אתה.. אני מתחיל

להיות **לווין**, מן לוויין כזה, שמסתובב, וזה מאוד מפריע, וזה מאוד, מאוד, קשה מאוד, ו... אני יכול לשחזר כמה שיחות, שאני שמעתי דברים, שאני מיד.. אינסטנקטיבית רציתי להגיב, התאפקתי ולא הגבתי. ואני זוכר במקרה אחד, שהוא בא אלי, הזמין אותי לבית קפה, לשאול את עצתי, ממש, לא סתם תוך כדי שיחה, ו...אם זה היה בין מצב מסוכן, למצב עוד יותר מסוכן.. מה אני צריך להגיד לו? תישאר איפה שאתה? או, או תלך למשהו אחר? באיזה זכות אני.. אני לא חושב שיש לי זכות, או אין לי יכולת, **אין לי יכולת נפשית**, אם זה ענין של לשחק עם הגורל, יכל להיות שיש בזה, ובאופן אישי אני מכיר גם מקרה, ב..ב..של לפחות שני מקרים שהורים ניסו להתערב ושילמו מחיר אכזרי ביותר, ב.. במות הילד. במקרה אחד של אנשים שניסו למנוע ממנו ללכת ליחידה קרבית, הוא נהרג ביחידה פחות קרבית, ובמקרה אחר, ש...ה...או האמא סירבה לחתום על... איבדה כבר את האבא ואת אח אחר במלחמה, ו..היא סירבה לחתום, והוא בסוף נהרג במקום אחר לא..לא.. במלחמה, ולכן כל הדברים האלה הם מאוד גורליים, ו...**אני חושב שזה הניתוק הישראלי מן הילד הרך המתפתח.**

האם הקטע לעיל מייצג רק את קולו של האב הפרטי הזה?

האם המשא ומתן שמנהלים הבנים במחקר, בינם ובין עצמם בנושא הצבא, ואולי אף הגבריות בכלל, במנותק מהאב, ממה שהוא עשה בצבא, קשור לניתוק שהאבות מנסים ליצור בין שתי המהויות האלה? האם יש קשר בין התנתקות כזו של האב בהתבגרות ובין הפער שחשים הבנים? לא ניתן לענות על שאלות אלה באופן חד משמעי מהמחקר הנוכחי, אך אלה הן שאלות המצדיקות מחקר חדש.

כשאני שואלת את איתי

- יש לך מחשבות על הצבא?

- לא ממש, כאילו.. לא לחוץ מזה בכלל. אני לא יודע, כאילו, מה האפשרויות כל כך, אני לא יודע בדיוק מה אני רוצה לעשות, לא יודע מה הדבר הכי טוב בשבילי כרגע, אז אני לא רוצה סתם להגיד דברים באוויר, אז אני משאיר את זה פתוח. אבא שלי מאד רוצה שאני אלך לח, לחיל הסרטה. (...) עכשיו, זה נשמע מעניין והכל, אבל איפשהו, כאילו כל הזמן מלחיץ אותי לעשות את זה, אז אני יותר נקרע מהרעיון. זה אומר שזה, כאילו פוחד, שיהיה לי מילואים קשים וזה, אם אני אלך לקרבי או משהו אחר. אולי הכי כדאי ללכת להסרטה, יש שם אנשים טובים וזה. כל

הזמן אומר: "תבקש הסרטה, תבקש הסרטה" אז אני ככה רק בגלל שאני חייב ללכת לזה, אני מעדיף אה.. לראות אס.. אם באמת זה הכי מתאים לי, או לראות אם יש דברים שיותר טוב.

איתי מתחיל מכך שאינו לחוץ בכלל, אבל כשהאב נכנס לתמונה, אז הוא כל הזמן "מלחיץ אותי" ואיתי "נקרע מהרעיון". האב רוצה שאיתי ילך לחיל הסרטה. איתי מתלבט האם ללכת לקרבי או לא. כאשר לאביו יש קול או עמדה כלפי השירות הצבאי, איתי נוקט באותה שיטת התמודדות שראינו ביחסיו עם אביו: הימנעות. "אז אני משאיר את זה פתוח". אביו של איתי לא מתנהג כ"לוויין", אלא מנסה להנחות אותו לבחור במקצוע צבאי פחות מסוכן.

שי, מתייחס אל עבודתו של האב במערכת הביטחון של ישראל כאחד הגורמים להיות האב כל כך שונה ממנו, מפני ש"אמא שלי גידלה אותי ריגשית". אחיו הגדול שהוא מחקה בתחומים רבים "לא הלך לצבא, הוציא על 21 ו.. נסע לדרום אמריקה". שני המודלים לגיוס וליחס לצבא עומדים בפני שי. כשהוא מדבר על ההבדלים בינו ובין אחותו, הוא אומר: "אחותי גדולה ממני בשנה וחצי, היא עכשיו בצבא. ו.. היא הרבה יותר מדחיקה ממני. אני תמיד הייתי בא ומספר לאנשים ובוכה ואומר כאילו הכל. אחותי היא לא כל כך, אין לה כל כך עם מי..."

שי מתאר עצמו, כמי שיכול לבכות ולדבר על כאביו בפתיחות. בהשוואה בינו ובין אחותו, בהשוואה לסטריאוטיפ, הוא הרבה יותר "נשי". הוא לא מרגיש בעיה לתאר זאת כך, להפך. הכעס הגדול על האב קשור בדיוק במגבלות אלה שלו. בגבריות, במצוואיזם שהפך את האב מבחינתו של שי ל"נכה רגשית".

האזכור היחידי של הצבא הוא בהקשר של היחסים עם האב:

הוא הרי צריך את הקשר הזה, כי אני עוד מעט הולך לצבא, ואז אני מבוגר ושלוש על ישראל. ואני מרגיש, באנה, אני לא צריך אותך כבר עכשיו, כי אין לי כבר מה ללמוד ממך.

ברור לשי, שהוא הולך לצבא. הצבא מהווה, מבחינתו, מעין נקודת זמן שמסמלת את בגרותו ואת סיום הנזקקות שלו לאב. לפחות בראיון, הוא לא מקשר בין מעשיו של האב בצבא לבחירות שלו עצמו, גם לא של אחיו הגדול. האם אכן חלקים אלה מאופיינים בניתוק מהקונטקסט המשפחתי?

גידי, חושף את תפיסותיו בנושאי גבריות ומצוואיזם, כאשר הוא משווה את עצמו לאביו:

- גם האמת היא, אבא שלי הוא לא בן אדם הכי הכי פתוח והכי הכי.. הוא גבר.. את יודעת...

- גם אתה אבל

- מה?

- גם אתה גבר

- אה לא.. אבל אני פתוח נורא, אני כאילו גבר וזה.. אבל עדיין אני בקטע של גבר פוסט מודרניסטי, רגיש, מבשל...

- הגבריות החדשה?

- כן, בדיוק. זה.. האמת, האמת היא, זה מאד משקף, פחות או יותר את היחס של אמא שלי, את היחסים שלי עם אמא שלי

- שמה?

- שאני גבר נורא רגיש כאילו, אני לא.. לא בקטע של ילד טוב של אמא, בקטע של גבר רגיש יענו, לומד ממנה בישול, תפירה.. עכשיו, בזמן האחרון, לימדה אותי לעבוד עם המכונה..(אנחנו צוחקים) את יודעת, דברים כאלה..

- ואיך זה באמת מסתדר עם אבא, עם זה שהוא גבר אחר..?

- סבבה, סבבה, לא הוא לא תקוע בסרט של מאצ'ו.. לא איזה קרבי..

הזהות הגברית החדשה, על פי גידי, היא גבריות פוסט-מודרניסטית. אבד הכלח על מצוואים וקרבויות. שלוש פעמים חוזר גידי בדבריו על הביטוי שהוא מזדהה אתו, "גבר רגיש". גבר רגיש הוא גם כזה שלומד לבשל ולתפור, וגם משאיר לאמו מקום הרבה יותר רחב בחייו, משאיר מקום הרבה יותר רחב לחלקים הנשיים שבו – מבלי להרגיש נבוך או שצריך להסתירם.

עמי, כפי שהוזכר, הוא הומו מוצהר. התייחסותו לכך מנסה להיות עניינית ככל האפשר.

- אמ...אז מה עוד אתה יכול לספר עליך?

- אה... טוב אז אני אכניס את העניין שאני הומו

הוא מספר שהוריו קבלו את זה, ותיאר את ניסיון ההתמודדות של אמו עם העובדה:

- היא ניסתה קצת להביא לי מאמרים על אה.. ילדות והומוסקסואליות, ולא קראתי אותם. פשוט (במין גיחוך כזה) זה.. זה לא בכלל, זה לא נושא שהוא כל כך.. חשוב לי בחיים מבחינת סדר עדיפויות. זה פשוט איך שאני. אנשים לא קוראים מאמרים על איך שהם סטרייטים, אז אה.. זאת באמת הגישה שלי, וזה לא בגלל ש.. זה לא מתוך עיקרון, זה פשוט ככה זה. אז כנראה שהיחס שלי לזהות המינית שלי הוא לא כמו של הרבה הומואים, שזה נורא חשוב וזה חלק מהם ו.. והם צריכים לדבר על זה. זה יחס כזה כמו של סטרייטים לזהות המינית שלהם, שזה מובן מאליו, שזה פשוט שם ו.. אין על זה שאלה בכלל, ולי גם אין. זהו.

הקבלה שלו את עצמו, היכולת להצהיר על כך במשפחתו ובפני חבריו ולהתייחס לכך כאל בחירה באלטרנטיבה אפשרית, מעידה אף היא על שינוי.

השינוי שעובר בחברה הישראלית, לקראת השלת כבלי הגבריות והמצ'ואיזם, מתבטא גם ביחס לצבא. כמובן שהיחס לצבא איננו רק תוצאה של תהליכים, הקשורים לגיבוש הזהות המינית של הבן. תהליכים חברתיים רחבים יותר משפיעים אף הם על העמדות הקשורות בצבא. שינויים אלה בעמדה כלפי הצבא ניתן להרגיש במספר רבדים, כמו למשל במכתב השמיניסטים שיצא לאחרונה, המסרבים לשרת בצבא מטעמי מצפון (הארץ, 18 בדצמבר 2003).

אבל קבוצה זו של הבנים במחקר, מאפשרת לשמוע על תהליכים אלה בקולם שלהם ובתרגומם שלהם את המציאות המדינית והחברתית למציאות האישית שלהם. בעיניהם, הגיוס לצבא אינו חובה, שאין עליה עוררין. הגיוס לצבא נשמע, כאשר הם מדברים עליו, כאופציה שהם יכולים לבחור, האם לממש אותה אם לאו.

גם יחסם לצבא הוא יחס חשדני, לא אוהד במיוחד, והאלטרנטיבה להשתחרר מחובה זו נוכחת מאד במחשבות שלהם. (כאשר הגענו לנושאים הקשורים בצבא, הרגשתי תוך כדי הראיונות את גילי ה"מופלג" ביחס לנערים שמולי. אני גדלתי באווירה שלפני מלחמת לבנון, היחס אל הצבא היה יחס אוהד, והבנים התחרו ביניהם, מי ילך לאיזו יחידה קרבית – גם זה כמובן בהכללה, אבל אלה הקולות שנשמעו בסביבתי אז).

עמי מחזיק בעמדה מוסרית, כאשר הוא דן בינו לבין עצמו, האם להתגייס ובמה לבחור בצבא:

- אמ.. יש לך מחשבות על הצבא?

- זאת שאלה קשה עכשיו, דווקא עכשיו, בגלל ה.. כל מה שקרה, (הוא פונה למיקרופון ואומר "זה באירועי מאורעות תשס"א. זה שתדע"י). כאילו.. תמיד אמרתי, שאני לא רוצה ללכת ליחידה קרבית, כי אני יודע שזה יהיה לי נורא קשה. זה לא שאני פציפיסט, אבל אני פשוט.. כל הקטע הזה של כאילו להחזיק נשק, זה נורא. כשהיינו בגדנ"ע, והיינו צריכים לטווח, אז זה היה נורא נורא קשה! כאילו, בסוף עשיתי את זה, אין לי בעיה פיזית להחזיק נשק ולירות, אבל זה נורא הפריע לי. כאילו ירינו למטרה שזה היה איש! זה נורא, זה נורא, לא יודע, זה נורא. כאילו, בעיקרון, כל העניין של נשק, ולהרוג ולהתאמן על להרוג אנשים וכאלה. אבל.. דווקא עכשיו כאילו כשאני כל הזמן שומע חיילים מתים וכאלה, אני כל הזמן חושב לעצמי ש.. חשבתי, כאילו, שאני אנסה לצאת מקרבי, אני אנסה להיכנס למודיעין, אני אנסה לעשות משהו אחר, אבל אם

הצבא החליט, שהוא חייב לקחת אותי לקרבי, אז בסדר, אני לא אתנגד עד לכלא, כי בסדר, אני יעשה את זה, וסביר שגם לא יהיה כל כך נורא. ועכשיו, בגלל כל המצב, אז נראה לי שאני התחלתי להרגיש כאילו, שלי אין שום זכות יותר מכל אחד אחר לא להיות בקרבי, פשוט. כאילו אף אחד לא.. כאילו, יש אנשים שרוצים להרוג או ש.. זה לא עד כדי כך מפריע להם להחזיק את הנשק, שזה משהו שהוא עד כדי לפגוע באנשים אחרים, אז לי יהיה קצת יותר בעיה עם זה, אבל אין שום סיבה, שאנשים אחרים כן ואני לא. אז זהו, אז כאילו המוטיבציה שלי קצת עלתה. אני לא חושב שאני מוכן להודות, שאני נורא רוצה קרבי, אבל אני אומר לעצמי, שאני לא אעשה שום דבר כדי לצאת מזה, כלומר כשצריך לבחור, להגיד את שלושת הבחירות שלי אז אני.. השאלה, אם אני אכתוב קרבי 1, ואז אני בטוח אלך לקרבי, או שאני אכתוב קרבי 2 ומודיעין 1. זה אני כבר..

עמי אומר, "אני לא חושב שאני מוכן להודות ש"אני נורא רוצה קרבי" - כלומר, לרצות מאד להיות בקרבי, זו כמעט חולשה, או משהו שצריך להודות בו. כששומעים את שאר הבנים, ניתן, אולי, להבין יותר עמדה זו.

ליואב קשה להחליט מה עמדתו כלפי הצבא. את העובדה, שאינו יודע מה עמדת הוריו ביחס לאפשרות גיוסו או אי התגייסותו, הוא חווה כחולשה. יכולת ההתכוונות שלו מולם לא מתאפשרת. - הוא "לא יודע מה..". האם תחושות אלה קשורות לכך שאביו הופך להיות "לוויין", עד שהוא מחליט לומר להם באופן חד משמעי שלא רוצה שהם יתגייסו?

ההורים שלי לא גידלו אותי בתור ערכים של צבא, לא בעד ולא נגד. אז זה חולשה. בגלל שאני לא יודע מה.. לא ברור לי שאני צריך ל.. אם אני חושב על להתגייס, זה לא נראה לי הדבר שאני צריך לעשות ושזה חשוב לעשות. מצד שני, זה מאפשר לי לחשוב על דברים, ואם אני אבחר להתגייס, ואני אומר אבחר כאילו, זה אפילו לא חוקי, כן? אבל זה נראה לי כל כך ברור שזה בחירה. אז אם אני אבחר להתגייס, אני גם אמצא לזה סיבות באותה מידה. זה יהיה בחירה שונה. כי לא אומרים לי ככה ולא אומרים לי ככה. והעניין עם הצבא, שאבא בא ואמר לנו, שהוא לא רוצה שנתגייס (הוא ואחותו התאומה), ולו רק בגלל שזה לא מתאים לנו עכשיו, ואח שלי עכשיו בצבא. אמרנו לו: "בסדר". אבל אנחנו לא רוצים לקחת את זה בכלל כשיקול.

המשפט האחרון של יואב עשוי, אולי, להסביר את הסתירה הפנימית שבדבריו. באותה נשימה הוא אומר: "לא אומרים לי ככה ולא אומרים לי ככה" - מה שהולך עם הפתיחה של דבריו "לא בעד ולא

נגד", ומצד שני הוא מתאר איך "אבא בא ואמר לנו, שהוא לא רוצה שנתגייס". האמירה המפורשת של האב נגד הגיוס לצה"ל, לא מתקבלת כעמדה מפורשת. לפני שאבא אמר, הוא לא ידע כיצד להתכוונן, אחרי שאבא אמר, הוא לא רוצה לקחת את זה כשיקול.

אולי האמביוולנטיות לגבי הקשר של אב – בן וצבא, אינה רק של האב, אלא לא פחות של הבן. גם איתי שאביו דוחף אותו ללכת לחיל הסרטה, וגם יואב, שאביו אומר מפורשות שהוא נגד גיוסו לצבא, לשניהם קשה לשמוע את המסר הזה. האם ניסיונות האב לשמור על הבן נתפסים כ"הגנת יתר"? האם התערבותו בענייני הצבא נראית כהתערבות המערערת את תחושת האוטונומיה? כל התמונה הנפרשת כאן הנה כר פורה להמשך המחקר, במיוחד לאור השינויים שהחברה הישראלית עוברת בנושאים אלה.

ינאי היה מבולבל, אף הוא, בין שתי האלטרנטיבות:

בזמנו לא רציתי להתגייס, ז'תומרת, היה לי בראש להתחפף משמה. פשוט להשתחרר מהצבא על סעיף נפשי. כנראה שהצלחתי. עכשיו אני ממש רוצה להתגייס. אני רוצה ללכת לשייטת, הכי שאני יכול. אני יודע שאני יכול ללכת לשם. הבעיה היא שהקב"א שלי, קב"א זה קבוצת איכות, אז אני בקבוצת איכות הכי נמוכה שיש. סיפרתי להם כל מיני סיפורים..

אסף מתאר את החששות והפחדים העולים בו מול המחשבה על שירות קרבי. אינני יודעת אם לפני מספר שנים, בן בגיל 18, היה מסוגל לתאר בפתיחות כזו רבה את פחדיו משירות קרבי.

- אז בוא תספר לי גם מה.. מה המחשבות שלך לגבי הצבא?
 - אה.. אני.. אני כאילו רק חושש שאני.. אם כן ישבצו אותי ליחידה קרבית, אז אני פשוט.. כאילו יש איזה תחושה, שאני לא אוכל לעשות את ה.. את העבודה כראוי. אני לא יודע ממה אני מפחד עכשיו, כאילו אבל כאילו כל הסיטואציה הזאת, כאילו אני פשוט מרגיש ש.. שלא אכפת לי לשרת כל עוד זה, כל עוד זה כאילו.. אפילו אם זה לא נגיד בתחום שהוא.. שהוא מעניין אותי, כאילו כי אין הרבה כאלה, כי זה כאילו שחור לבן, אבל אה.. אה.. כאילו כל עוד זה תחום לא קרבי, אני מרגיש שכאילו אין לי.. אין לי ממש בעיה לעשות את זה.

- אבל כאילו, מה זה הקרבי? כל הסיפור הפיזי או, הנשק? או מה?
 - כן הפיזי, וכאילו להחזיק נשק ולהתמודד, כאילו מול כל מיני דברים, שאני לא אוכל להתמודד אתם.

מאחר שבראיון עם אסף כבר הבנתי שאסף אינו קול יחיד, ושזוהי עמדת רבים משכבת הגיל בבית הספר, החלטתי לשאול על כך יותר:

- איך באמת האוירה ב.. בשכבה של הגיל, בקשר לצבא.
- של צבא? אה.. אני חושב שהרבה אנשים חושבים אותו דבר, כאילו יש הרבה שלא מתגייסים גם. אני הלוואי ולא הייתי, כאילו אני פשוט לא לא מתגייס, פשוט כי אין לי כוח גם להתחיל כאילו.. גם כי אין, כאילו, על מה ממש לא להתגייס, כי לאחותי יש באמת בעיות רפואיות, ולי אין כאלה קיצוניות. אבל כאילו אם.. אם זה היה מבחירה, ברור שלא הייתי עושה את זה.
- שלא היית מתגייס?
- כן. ו.. כאילו, הרבה אנשים גם כאילו לא מתגייסים. אני חושב שכאילו גם מי שכן מתגייס, לא ממש רוצה, כאילו די כמוני.
- כי מה? מה המחשבה שמאחורי להתגייס?
- כי כאילו אפילו מי, שנגיד התחיל לקחת את כל העניינים של המגמה ממש ברצינות כאן בבית ספר, כאילו בשלוש ארבע שנים האחרונות, אז כאילו, זה.. זה קוטע את זה, כי אין לך כאילו, אין זמן יותר נגיד להשקיע בזה, אין זמן להתאמן, לנגן כל יום, וכאילו וזה מסגרת כאילו שהורסת את זה. וחוץ מזה אני חושב, שבבית ספר הזה, וגם אותי בבית, כאילו חינוכו בעיקר להיות אה.. אינדיבידואלי, וזה כאילו מסגרת, שלא מאפשרת את זה אז כאילו זה בגלל זה.
- אסף, בניגוד ליואב, יודע בדיוק מה עמדת הוריו ביחס לצבא, ונראה שחילוקי הדיעות ביחס לנושא זה מהווים מוקד לוויכוחים ועימותים :
- ואתה אומר שכאילו ההורים הם עם תפיסה אחרת סביב העניין הזה.
- אה.. כן. כאילו הם לא.. לא בצורה קיצונית כזאת. אבל כאילו אה.. כאילו הם.. הם לא אוהבים את הקטע שמשתמטים. אבל הם לא קיצונים בכלל..
- מה זאת אומרת הם לא קיצוניים?
- לא, הם כאילו לא קיצוניים במובן של כאילו.. של השירות כאילו ש..
- חייבים לשרת קרבי?
- לא, כאילו גם בקטע של ה.. כאילו.. ציוניות, כאילו הם לא.. הם לא כאילו, זה לא כאילו איזה משבר משפחתי כזה (קטע לא ברור). אבל זה כאילו.. זה מפריע להם.
- אסף מדבר כאן עם הסתייעות אינטנסיבית בשלילה - "זה לא כאילו איזה משבר משפחתי" למרות שכאשר הוא מתאר את המתחים בין הוריו ובין אחותו בנושא זה, זה נשמע כאילו נושא זה נמצא במרכז העימות. הוריו של אסף, מציגים עמדות מסורתיות יותר של הורים, המחייבים את הגיוס לצבא והעלאת האפשרות של לא להתגייס נראית בעיניהם כהשתמטות.

כאשר גידי מדבר על הצבא, נראה שהתגייסותו לצבא הנה מקרית כמעט, וקשורה בעיקר לחלק החברתי, שקיים בגרעין נח"ל, ולולא גורם זה, גידי כלל לא היה מתגייס לצבא.

- אנחנו מקימים עכשיו, כל החברים שלי, כל התיכון? אנחנו מקימים עכשיו גרעין. וזה אנשים שאני מאד מאד אוהב, אחד אחד, גם בנים גם בנות, כאילו חברים ממש ממש טובים! אני מאחל לכל אחד בעולם שיהיה לו כזה.. שיהיה מוקף ככה בבועה... חממה שכזאת. אנחנו ממש בועה של..

- זה חלק מהמחזור?

- כן! זה המחזור, זה השכבה, וזה מה שמגניב בזה, שיצאנו יחד מהבית ספר, וזה הדבר הכי יפה. זהו, אז אנחנו ככה חבורה, ואנחנו רוצים לשרת יחד בצבא, כאילו רובנו אנשים שלא היו אמורים בכלל להתגייס, גם אני כאילו,

- למה?

- תכננתי ישר ללכת ללמוד קולנוע

- ומה ואיך לצאת מהצבא?

- זה לא בעיה, זה שטויות, היום זה לא רציני, זה לא השאלה איך לצאת, היום השאלה אם להישאר או לצאת אה.. וזהו, החלטתי ללכת להתגייס, ובסוף אני עוד הולך לקרבי אולי, בסוף אני רואה את עצמי הולך לנח"ל מוצנח..

"היום השאלה אם להישאר או לצאת" העמדה ביחס לצבא, היא עמדה דמוקרטית אינדיבידואליסטית. עניין של בחירה, האם מתאים לי או לא?

אבי לא נמצא בקבוצה החברתית שמתגייסת יחד :

- מה עם צבא? מה אתה חושב על הצבא?

- אני לא רוצה לעשות

- לא? כי מה?

- שלוש שנים שלא לנגן על התופים. ואם כן, אז זה לנגן פעם בשבוע שבועיים, אני בטח אחזור קרוע, אני רואה אותי מנגן 10 דקות והולך לישון. זה לא מתקבל על הדעת

- אז מה אתה עושה?

- אני עכשיו מברר על ללכת ללימודים

- עתודה? אתה דוחה את הצבא?

- אפשר לדחות, אבל אם אני הולך על זה, אז אני כבר יכול להוציא 21 נפשי. כבר לא אכפת לי. כי אם אני מוציא 21 נפשי, אז אחר כך זה מלא בעיות. אבל אם אני הולך לבית ספר הזה, ואחר כך מוציא 21 נפשי, אז לא אכפת לי להוציא 21 נפשי, כי אני כבר עושה משהו במסגרת הזאת, זה מאד מקובל. ואם אני לא אתחיל ללמוד, אז אני אלך ללהקה צבאית. המורה שלי אמר לי, שלא מתקבל על הדעת שאני אתגייס.

- מה ההורים חושבים על זה?

- אמא שלי, בהתחלה שאמרתי להם שאני לא רוצה להתגייס.. "מה? אני חייב למדינה, ואיזה מין דבר זה לא להתגייס..". הסברתי לה: "תשמעי, תראי מה יש לי בידיים, תראי איזה אוצר יש לי בידיים ואת רוצה שאני אתגייס?" אז היא הבינה. עכשיו היא רוצה, שאני אלך ללהקה צבאית. אבי צריך אף הוא להתמודד עם עמדת ההורים. גם הוריו מייצגים עמדות מסורתיות של החובה למדינה. הבנים, כפי שאומר אסף מסתכלים יותר על טובתם האישית. בתוך גיבוש העצמי שלהם, האמנות תופסת מקום מאד רחב, והצבא נראה בעיניהם כמה שמפריע להם בהתפתחות הטבעית שלהם. הצורך להתאמן כל יום, להמשיך ולהתפתח, ביחד עם כל האווירה סביב הצבא בבית הספר ובחברה בכלל, מרחיקים אותם מאד מאותן תפיסות שמניעות את הבנים להתגייס לצבא ולממש את עצמם, ואולי גם את ה"גבריות" שלהם במסגרת הזו.

בני התראיין שלושה ימים לפני גיוסו לצה"ל, והוא נשמע כמו הרבה חיילים לפני גיוסם.

- אני מתגייס עוד שלושה ימים. אני לא רואה את עצמי במדים, זה משהו מין הלם בקור"ם כזה פתאום, נותנים לך את המדים, תלבש וזהו. אני משתגע.. למרות שאני מחכה לזה..

- כן? מה בא לך יותר טייס או נח"ל (אני שואלת, מאחר שבתחילת הראיון הוא הזכיר את שתי האופציות האלה)

- לא יודע מה בא לי יותר. נח"ל זה כיף חיים יחסית, כיף חיים. אני רוצה לנסות את הטייס סתם כזה. גם אם אני אפול או משהו, אני לא רוצה להתייאש כזה.

לסיכום, הבנים כאן אינם מקשרים בין עתידם הצבאי ובין עברו הצבאי של האב. שתי מהויות אלה נראות כאן לחלוטין מנותקות. האם הבנים מבקשים להתרחק כדי להדגיש את האינדיבידואליזם שלהם? האם האבות מנסים להימנע מלקבוע את גורל בניהם? האם הניתוק הזה שעושים הבנים ו/או האבות, הוא זה המאפשר לבנים לתאר בפתיחות כזו את פחדיהם ואי רצונם להתגייס לצבא?

האם, במציאות הישראלית, המורשת הצבאית ותוצאותיה הגורליות, הן האחראיות למרחק ולניתוק שחשים הבנים מהאב בשנות ההתבגרות? מדברי האב לעיל, יש למציאות זו לפחות מרכיב שאין להפחית מערכו.

שער רביעי
דיון ומסקנות

פרק ראשון

דיון תיאורטי

1. הסברים פסיכואנליטיים התפתחותיים לתהליך המאפיין את היחסים עם האב

תמונת יחסי הבן עם האב, הנפרשת מסיפוריהם של הבנים במחקר, מתארת תהליך שמתרחשים בו שינויים במקום שיש לאב בעולם הפנימי של הבן, וברמת העיסוק של הבן באב בעולם החיצוני. התהליך מאופיין בנכחות, היעדרות וגילוי מחדש. בתהליך זה, האב נחוה כנוכח בילדות, ומוזכר בעיקר בגילים 5-7. בין הגילים 7-13 האב נעלם מהתמונה. הבנים אינם זוכרים אותו, אינם זוכרים אינטראקציות איתו ואינם שמים לב אליו. אם הוא מוזכר בשנים אלה, הוא מוזכר בהיעדרו. נוכחות האם, לעומת זאת, מאד אינטנסיבית בשנים אלה. בגיל 13 לערך מתרחש מפנה: הבן מפנה מקום לאב בעולמו הפנימי. כמו בהתגלות, מתאר יואב את ההכרה החדשה בנוכחות האב: "אבא היה קיים עוד פעם". חלק מהבנים מתארים תהליך שינוי שהוא קרוב לחוויה אבל לא בהכרח מודע. כמו שיואב הגדיר זאת: "ההבנה היתה רגשית לפני שהיא היתה הגיונית".

1.1 נוכחות האב בגילים 5-7: ההכרה באב כבעל תפקיד בקיומו של הבן

"כשהיינו קטנים וצריך לשבת בכיתה ב' במתימטיקה, אז אה... זה לא... זה לא היה... זה לא היה כיף... לא היה רצון ללמוד, כי הוא... לא, לא היתה לו סבלנות והוא היה קצת... וזה היה מלחיץ אם לא היינו מבינים משהו".

אצל הבנים השונים הופיעו הגילים 5-7 בהקשר של התרחשות עם האב. שי, יואב וגידי מתחילים את סיפורם מגיל 7. רועי מתאר הליכה ביחד עם האב לסרטים בכיתה א'. בהשוואה לאב הבלתי נראה או הבלתי נוכח בשנים שבין 7-13, האב נוכח בסיפורים אלה גם אם נקשרת לנוכחותו חוויה חיובית או שלילית. ניתן היה לחשוב, שזהו הגיל, אשר בו קוגניטיבית הילדים זוכרים יותר. אך מספר בנים תיארו זיכרונות גם מגילים צעירים יותר. החזרה של צומת הגילים 5-7 אצל הבנים השונים מעוררת שאלה. כאשר בלוס (Blou, 1985) מתאר את התפתחות יחסי האב והבן, הוא מתייחס, כפי שהוצג, לגילים המוקדמים, למעברים האפשריים בין יחסים דיאדיים למשולשים, מעברים הקשורים בחוויות הילד

מהאינטראקציה עם ההורה. לפיו, הרגשות בחוויה הדיאדית עשויים להיות של התקשרות (attachment) או הימנעות. משקעים מהינקות מודחקים בדעיכה של התסביך האדיפאלי, רק על מנת שיעלו מחדש ויעברו עיבוד אחרון בהתבגרות. יואב מתאר זיכרון בגיל 3, בו האב נתן לו סטירה בשולחן האוכל, ומסכם תיאור זה במילים - "וזכרתי לו את זה אני חושב", כמנסה להסביר מדוע ראה את אביו כמפחיד. זהו דימוי שמנסה להתמודד אתו בצורות שונות שוב, בגיל 14, כאשר עד אז הוא מוחק את נוכחותו הרגשית של האב בחייו (לעומת אסף, שמתאר את אביו נוכח חיובית לאורך כל השנים ברצף).
רוס (1988) מתעכב, כמו הבנים בראיונות, על הגילים 6-7, תוך התייחסות לתהליכים קוגניטיביים המתפתחים בגילים אלה: מבחינתו זהו הגיל אשר בו מתרחשת הבנה משמעותית של הבן ביחס לאביו:

"Just how and when does a boy come to comprehend what it means to father a child"

. (p. 243)

בגילים 6-7, מתחילה ההכרה באב כבעל תפקיד בקיומו של הבן. בעוד שההתפתחות הכללית של האגו של הבן נמשכת, היכולות האינטלקטואליות ההולכות ומשתחררות מצורך וקונפליקט מאפשרות לו, במונחים של פיאג'ה, לגלות חוקים וגורמים לתופעות המתרחשות בעולם. אלה הן היכולות לאופרציות קונקרטיות שמאפשרות לבן להבין כמה עובדות בסיסיות לגבי תהליך הרבייה, ולהציף הצצה חטופה על שרשרת האירועים הקושרת בין אלמנטים אלו.

ממחקריו האמפיריים של רוס עולה, כי ילדים בני 6 לערך, במעמד הביניים, שרק השתחררו מהחרדות והאימפולסים הפרימיטיביים, מבינים באינטואיציה שאבא ואמא, זכר ונקבה, מתאחדים באופן כלשהו כדי להביא לעולם תינוקות.

הבן זוכר את אביו כנוכח בגילים 6-7, מאחר שהוא עסוק בו ובתפקידו כלפיו. לזיכרונותיו וחוויותיו מגילים אלה יש השלכות על חוויית האב והיחסים אתו בתקופות מאוחרות יותר.

1.2 היעדרות האב בחוויית הבן ובסיפורי הבן בגילים 7-13: וואקום אמוציונאלי

"ואותו אני לא זוכר, אני באמת לא זוכר שום דבר אתו" "אולי הוא יגלה עד כמה האשמה שלו היתה בזה שאני חשבתי שהוא לא קיים" "אני באמת לא מצליח להיזכר הרבה פעמים שהייתי איתו במחיצה אחת, אם שמת לי לב אליו"

האם יש קשר בין חוויות שליליות או קשות בדיאדה אב-בן בילדות או עד גיל 7, ובין מחיקת הנוכחות הרגשית של האב בגילים בין 7-13?

שישה בנים במחקר; שי, יואב, איתי, בר, עמי ואף אבי, הזכירו את האב כמפחיד, כאלים כמאיים. אף אחד מהבנים אינו מתאר התעללות ממושכת או היותו מוכה באופן תדיר, ובכל זאת זו חוויה שחוזרת על עצמה. האם הפחד או תחושת האיום המתקשרים לאב, הנם חלק מהסיפור האדיפאלי? או שמא הם מבטאים את פחד הסירוס? האם הפחד נובע מחוויית הבנים את האגרסיות הלא מודעות שיש לאב כלפי בנו (Ross, 1979)? או שמא זו מציאות, שנפוצה גם בבתים מתפקדים, כמו שמציעים טרגיט ופונגי (Target & Fonagy, 2002), לראות את הסיטואציה האדיפאלית כיום?

מצד אחד אסף אינו מתאר היעלמות כזו של האב או מחיקה שלו את נוכחות האב בשנים אלה. מצד שני, רועי שמתאר את יחסיו עם אביו בילדות באופן חיובי, כן מתאר תהליך של התרחקות שבא ביוזמתו החל מגיל 8 לערך עד לגיל 13-14. יואב, למרות זיכרונות קשים שיש לו מהאב הדיאדי בילדות, בגיל ההתבגרות מרגיש מספיק בטוח להתעמת עם האב וליצור אתו קשר חדש המתאים לצרכיו. לכן, לא ברור כאן הקשר בין החוויית המוקדמות עם האב הדיאדי והטריאדי לבין תחושת הביטחון בהתקשרות של הבן בהתבגרות.

תקופת הגילים בין 7 ל-13 בהם האב לא מוזכר או שהוא מוזכר בהיעדרו, חופפת פחות או יותר את "גיל החביון"⁵. בלוס (1985), במיפוי את התמודדות הבנים עם שני המרכיבים של התסביך האדיפאלי, מציין שפתרון המרכיב האלוגנדר, המשאלות כלפי ההורה בן המין השני, מקדים את גיל החביון, ובכך מסייע בהתהוותו.

לפי רוס, תיאור התקופה הפוסט-אדיפאלית רק כתקופת "חביון" במובן של הרדמות, הינו מטעה במיוחד, לאור מה שאריקסון תאר כ "boys thrust toward industry" (Shapiro and Perry, as cited in Ross, 1988).

העניין הכללי של בנים ביצירתיות נשאר אתם, והופך שנים אלה לתקופה של התרגשות רבה והישגיות. בתקופה זו, הילד בגילי בית הספר היסודי, נאלץ לגלות מיומנויות, שיאפשרו לו לנוע בחופשיות בסביבתו ולהשפיע עליה, על מנת לבנות תחושת קומפטנטיות או כמו שאריקסון (Erickson, as cited in Ross, 1988) מציין:

⁵ יש הבדלים בהגדרות של הגילים בתקופות השונות. יש מחברים הטוענים שתהליך ההתבגרות מתחיל כבר מגיל 11. ושתקופת החביון מתחילה בגיל 6 עד 9, 10, או 11. תקופות הגילים אליהן אני מתייחסת הן אלה שעלו מתוך הראיונות. קרבתם לתקופות המוגדרות בספרות מאפשרת לי לכנותם באותן שמות מוכרים.

"Unable to "make people", to be "mama and papa", a boy becomes instead a student, a worker, a producer". (p. 243).

על פי רוס (1988), בתקופה זו מתרחשת מהפכה קוגניטיבית, שבתוכה תפיסות חדשות והכרה בהבנות ומציאויות חדשות, צריכות להיות משולבות בראייה המתפתחת של הילד את העולם. מתפתחות צורות חדשות של חשיבה על פי פיאגיה, בעיות חדשות, שמולן עולים אמצעים חדשים לניתוח והפעלת שיקול דעת. המאמצים האינטנסיביים של כל כך הרבה בנים בגילים אלה להגיע לתשובות ה"נכונות", והעצב שלהם על כישלונות קטנים, מראים לא רק פחדים מוסווים של קטסטרופות אדיפאליות ודרישות פרה-אדיפאליות לאידיאל ושלמות, אלא גם מאבק יותר אוטונומי, מסתגל, לרכוש ידע ושליטה. הזירה של העניין והקונפליקט משתנים, אך משימות החיים אינן פחות לוחצות. ברמה הלא מודעת, העיסוק הגדל של הבן בידיעה וביכולת לעשות מניפולציה על הסביבה החוץ-משפחתית, עלול לנבוע, לפחות בחלקו, מתוך מאמציו לחוש יצירתי יותר וקומפטנטי יותר, מכפי שהוא יכול להיות בתוך המשפחה ובמשולש האדיפאלי.

ההתמקדות במשימות היום-יום המאפיינת את הבן בחביון, כמעין "וואקום אמוציונאלי" (emotional vacuum), הינה אדפטיבית ומבטיחה את ההכרה המכאיבה והקונפליקטואלית לגבי יכולותיו והגבולות הפנימיים שלו, מבלי שהוא ייכנע לייאוש או ייתן למוטיבים של חיפוש עצמי, שממשיכים בחלקם לדחוף את הסקרנות שלו, לעלות מחדש (Ross, 1988).

היעדרות האב מסיפורי הבנים בשנים אלה או חווייתו כנעדר, עשויה להיות מוסברת על ידי אותו "וואקום אמוציונאלי". הקושי בהתמודדות עם תפקיד האב מול האם ומול הבן, משאירה את העיסוק באב במעין וואקום בשנים אלה עד לגילים, בהם יכול הבן להתמודד אתו באופנים אחרים, עם יכולות חדשות המאפשרות התמודדות ישירה יותר.

1.3 הגילוי מחדש - כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן:

"אבא היה קיים עוד פעם", "אני זוכר את הרגע שהבנתי את זה", "לא יודע למה זה, באמת לא יודע למה דבר כזה קורה...". "שלושה שבועות אחר כך הבנתי: רגע, בעצם, באותו יום דברתי אתו והרגשתי שאני מכיר אותו (...). למה אני חושב שזה חדש? כי אני לא הכרתי אותו קודם ואני הרגשתי שאני מדבר עם מישהו שאני לא מכיר", "זה מה שמוזר".

על פי בלוס, "עיתויו הנורמלי של פיתרון המרכיב האיזוג'נדר, המשאלות כלפי ההורה בן אותו מין, הוא בהתבגרות, או ליתר דיוק, בהתבגרות המאוחרת, כאשר הוא מסייע בכניסה לבגרות". (Blos, 1985 P. 19) הדחפים הליבידינאליים של מרכיב האיזוג'נדר כלפי האב, **פורצים** אחרי רגיעה יחסית של שנות החביון (עמ' 22). זה לא אומר שלבן בגיל החביון אין קונפליקטים הקשורים באב, אך זה כן אומר שהאב האדיפאלי הוא ה- dominant imago בשלב זה (עמ' 23). רק בהתבגרות נוכל לצפות בעלייה מחדש של הדיאדה הילדית עם דמות האב (father imago).

בלוס, אם כן, מכנה את כניסת האב לעולם הפנימי של הבן כעליה מחדש של הדיאדה הילדית עם דמות האב, במסגרת הצורך בפתרון המרכיב האיזוג'נדר של התסביך האדיפאלי בהתבגרות המאוחרת. הוא כן מקשר בין חוויות איזוג'נדריות מוקדמות כ"משפיעות באופן קריטי על האבולוציה של העצמי של הבן ועולם האובייקטים שלו לכל ימי חייו". (עמ' 10) אלא שגם את ההתנגדויות והאגרסיות של הבן, המופנים כלפי האב בשלבי ההתבגרות, רואה בלוס כחלק מהצורך הגדול של הבן בקרבה מגוננת של האב הדיאדי.

בלוס מדבר על דיאדה ילדית עם דמות האב. אני סבורה, שהבנים בשלב זה אכן עסוקים בדיאדה, אבל לא עם דמות האב אלא עם האב כאדם שיש לו תפקיד מכריע בחייהם. עם האב לא כאובייקט ולא כדמות, אלא עם האב כ**סובייקט**.

גיסיקה בנג'מין, (Benjamin, 1992) מצטטת את אטווד וסטולורו (Atwood & Stolorow) ואת מיטשל (Mitchell) כמייצגים את ההנחות בבסיס התיאוריות ההתייחסותיות של העצמי:

"The human mind is interactive rather than monadic, [so] the psychoanalytic process should be understood as occurring between subjects rather than within the individual" (p. 184).

המונח "object" בשימוש המקורי שלו גם בפסיכולוגיית העצמי, וגם בתיאורית יחסי אובייקט, מתייחס להפנמות ולייצוגים של אינטראקציות בין העצמי והאובייקטים. בנג'מין, (Benjamin, 1992) מדברת על הסיטואציה הפסיכואנליטית, ומציגה אגב כך את המונח אינטר-סובייקטיביות, כשדה של צמתים, מפגשים (intersection) בין שני סובייקטים, הפעולה ההדדית בין שני עולמות סובייקטיביים.

"An inquiry into the intersubjective dimension of the analytic encounter would aim to change our theory and practice so that Where objects were, subjects must be". (P. 184).

המחשבה הראשונית שלי בקריאת תיאורים אינטר-סובייקטיביים אלה, היא שבמהלך שנות לימודי בפסיכותראפיה למדתי להבין ולייצג את התהליכים שהתרחשו ביני ובין מטופלי בתיאורים מתוך תיאוריות על היחסים הראשוניים של האם ותינוקה. תיאורים אלה עזרו לי מאד להבין את תפקידי בדיאדה הזאת ואת הצרכים של מי שנמצא מולי, גם אם פעם התיאור הכי מתאים היה של מלני קליין או מאהלר ופעם אחרת של בולבי, ויניקוט, קוהוט או דניאל סטרן.

התפיסה החדשה של הגישה האינטרסובייקטיבית יוצאת לא מתוך תפיסות חדשות לגבי יחסי האם תינוק או התפתחות האדם באשר הוא, אלא מתוך הסיטואציה הטיפולית עצמה. הבנות לגבי מה קורה בין שני האנשים היושבים בחדר. אלא שכאשר אני קוראת תיאורים אלה, אני מייד שומעת את הבנים בראיונות ואת המשאלות והצרכים שהם מביעים ביחסים שלהם עם האב. ועולה בי השאלה, האם חקירה של היחסים הטיפוליים תביא אותנו להבנות חדשות על צרכי הילדים מהוריהם? בהמשך הדיון, נתוודע לאופן בו תיאור ההתרחשויות בחדר הטיפולי, עשוי לסייע בהסבר הצרכים התפתחותיים של הבן מאביו.

מרגע כניסתו של האב לחייהם, והיותו במרכז תשומת הלב של הבנים, מתחיל תיאור תהליך העיסוק של הבנים בדיאדה זו. לפני שאכנס לתיאור זה, אציע הסבר נוסף לכניסת האב לעולמו הפנימי של הבן דווקא בגילים אלה.

2. המשימה ההתפתחותית העומדת בפני הבן בגילים 13-14: היפרדות מהתלות באם ובניית יחסי התקשרות חדשים עם האב

פולק (Polack, 2000) בספרו "Real Boys Voices", ערך מחקר ראיונות מקיף בכל רחבי ארצות הברית. הוא ראיין בנים בגילים שונים בתהליך ההתבגרות על נושאים שונים ומגוונים בחייהם. המוקד של מחקרו הנו להראות עד כמה הקוד הגברי שעל פיו מתייחסים לבנים ועל פיו הם מתנהגים, גורם להם לשחק דימוי של בן קשוח שהכל בסדר אצלו למרות שכאשר מדברים איתם נחשפת מצוקתם. בין טווח הנושאים שעלו עם הבנים, היה גם נושא היחסים עם האב. מעניין לראות עד כמה זהים כמעט דברי הבנים האמריקאים לדברי הבנים הישראליים במחקר. ניתן להתרשם מכך בהקדמה של פולק בפרק הדין בנושא זה:

Boys talk a lot about their dads. They talk about how much they love them, how much they look up to them. They make it clear that fathers-though sometimes flawed-are central figures (...) Yet as close to their dads

as many of the boys I spoke to seemed to feel, many of them, especially as they grew into older adolescence and into young adulthood, had much to say about how painful it was not to be able to feel even closer. Many felt a looming sense of separation, a wall between themselves and their fathers. (...) there was a clear theme of yearning for more, a kind of "father hunger" that pervaded many of the interviews I conducted" (pp. 236-237).

בראיונות שהוא ערך, עולה אותה תחושה של מרכזיות האב עבור הבנים בגילים אלה, אותה תחושה של פער בין המשאלה ובין החוויה עם האב, פער המלווה בכאב. הדימוי של פולק, המתאר את תחושת הבנים, כאילו קיר עומד בינם ובין האב, נראית לי מתאימה, אבל לא הפירוש שמצמיד פולק לתחושה המעורפלת והאימתנית.

המסקנה המרכזית של המחקר הנוכחי היא שהחוויה של הבנים בהתבגרות, היא לא של פרידה מהאב אלא חוויה של צורך קריטי בהתקשרות מחדש, כאשר עומד ביניהם אותו קיר, שאין הם יודעים כיצד לחדור דרכו, אך מרגישים היטב את החסימה שלו מלהגיע ליחסים מספקים עם האב.

כפי שראינו בסיפורי הבנים במחקר הנוכחי, האב נכנס למרכז הבמה בגיל 13, לערך. עד גיל 13, במרכז הבמה נוכחת בעיקר האם. בגיל 13 לערך, גיל הבר מצווה, המייצג כניסה לבגרות, אולי גם לגבריות וקבלת אחריות גדולה יותר על החיים, רוב הבנים בארץ מציינים וחוגגים ביחד עם משפחה וחברים. זהו גיל המציין שינוי, אבן דרך, ויכול להיות שגם בתוך התהליך הכרוך בטקס עובר הבן מעין "חשבון נפש" לגבי עצמו, הוריו ובכלל זה אביו. שי מקשר בין ההכנות לטקס הזה, ההליכה ביחד עם אביו לרב ובין התחלתו של קשר ביניהם. גם אם אחר כך הוא מתאר כיצד אין ביניהם קשר, בסיטואציה הזו, בהקשר של טקס הבר מצווה, התחיל העיסוק האינטנסיבי באב.

ההשוואה בין האם לאב מתרחשת על פני תהליך הנמשך מרגע כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן ועד לבניית קשר משמעותי אתו לקראת סוף ההתבגרות. כאשר ספי משווה בין אמו לאביו עד גיל 14, האם מתוארת כ"רוח החיים" כלומר עם נוכחות מאד אינטנסיבית, והאב בהיעדרותו. אבל כאשר ספי משווה ביניהם בהווה, או קרוב להווה, האב מתואר כאב החכם והנדיב שעושים לו כבוד, לעומת האם המעצבנת, הקמצנית שהוא מתבייש בה. בדיון בממצאים ראיתי השוואה זו בין האם לאב כמשרתת פונקציה של הערכת היחסים עם האב, ותיאור היחסים עם האם כמסייע להדגיש אותו פן ביחסים עם

האב. פונקציה זו עדיין רלבנטית. אבל לאור הספרות התיאורטית, נראה שהשוואה בין האם והאב משקפת תהליך נוסף.

בכתיבה הפסיכואנליטית המסורתית, אחת מהמשימות ההתפתחותיות המרכזיות בהתבגרות הינה "לשחרר עצמו מהתלות הרגשית באחד ההורים. המשיכה הליבידינלית של הבן לאמו חייבת להינתק, ועליו גם להשתחרר משליטתו של אביו. תהליך זה של התנתקות רגשית ממושא האהבה האסור מסתיים, לפחות לזמן מה, בדחייה, סלידה ועוינות כלפי ההורים ודמויות סמכות אחרות" (מוס, 1989 עמ' 54). בלוס, (1967) מתייחס אל ההתבגרות כאל חזרה על חוויות ילדות משמעותיות מבחינה פסיכואנליטית. כמו ההתייחסות לתסביך האדיפאלי השני בהתבגרות, כך הכניס בלוס (1967) את המושג "תהליך האינדיבידואציה השני", שהוא חזרה על תהליך הספרציה והאינדיבידואציה שמתארת מאהלר בגילים שנתיים, שלוש. תהליך האינדיבידואציה בהתבגרות, כולל "את השלתם של קשרי תלות במשפחה והתרופפותם של קשרים עם מושאים ינקותיים, על מנם להפוך לחבר בעולם המבוגרים" (מוס, 1989 - P. 163 as translated in Blois, 1967).

כפי שעולה מסיפורי הבנים במחקר, הבנים אכן עסוקים בהינתקות מהתלות באם. יואב אומר בשלילה: "היא לא טוותה קורים של תלות", ושי אומר - "ואני כאילו עם ה.. עם הניתוק חבל הטבור המאוחר הזה, אה.. עשו אותו די בכוח, את הניתוק הזה".

אבל הנטייה של התיאוריות הפסיכואנליטיות לכרוך את משימת ההיפרדות משני ההורים, נראית על פי סיפורי הבנים במחקר, לא מדויקת. משימת ההיפרדות קשורה לאם, ואילו עם האב ישנה משימה אחרת, הפוכה, משימת ההתקרבות, משימת ההתקשרות מחדש.

מרגרט מאהלר (Mahler, 1975), מלני קליין (Klein, 1946) ואחרים (Lebovici, 1982; Greenspan, 1982), מייחסים לאב תפקיד כמי שמסייע בהיפרדות מהתלות באם בתקופת הינקות. גם לאקאן (Evans, 1996), נותן לאב תפקיד המווסת את יחסי התינוק והאם. חודורוב (Chodorow, 1978), מתארת, כיצד בילדות, הבן צריך להחליף את האובייקט הראשוני להזדהות שהוא האם, ולהיפרד מהאם על מנת להזדהות עם האב.

"האב הטריאדי" בהתבגרות רלבנטי לעלייה מחדש של הקונפליקט האדיפאלי, שחייב להיפתר בשלב זה (A. Freud, 1958; Laufer and Laufer, 1984). עם עליית הדחפים המיניים, הבן המתבגר פוחד מלהיכנע למשיכה אל האם. האב יכול להיות מקור לסיוע ולתמיכה במניעת ההיבלעות על ידי האם.

בילדות המוקדמת, המשיכה של הבן אל האם, מגיעה לפתרונה בתפיסת האב כמעניש וכבולם. במהלך ההתבגרות, בנים נדחים מהמשיכה אל האם, והם פונים אל האב לא כמתחרה במשולש האדיפאלי אלא כגואל, והאדם שיכול לאשר את גבריותו של הבן (Atkins, 1989).

היחסים עם האם מהווים מודל פנימי וחיצוני של יחסים דיאדיים, הקיים בתוך עולמו הפנימי והחיצוני של הבן. בסביבות גיל 13-14 מופעלים על הבן לחצים פנימיים וחיצוניים להיפרד מהתלות באם. הלחצים הפנימיים נובעים מהצורך, למצוא דמות מתאימה יותר להזדהות עם התפקיד הגברי והצעידה לקראת בגרות, תוך השתחררות מהתלות הראשונית באם, ואילו הלחצים החיצוניים נובעים מהפחד להיתפס כ"ילד הקשור לסינרה של אמא" על כל המשתמע מכך לבן בגיל ההתבגרות בחברה שלנו.

הפרידה המתחייבת מהאם מפנה את הבן לחיפוש דמות, אשר תהווה מבחינתו דמות לגיטימית להישענות, כאשר אמו כבר לא יכולה לספק יותר צורך זה. הדמות, אשר פתאום, באופן לא מודע, הופכת להיות רלבנטית, הינה דמות האב. לכן הופך הבן עסוק בה יותר ויותר.

ההשוואה בין האם והאב הינה אחד הביטויים של תהליך זה. מאחר שמודל היחסים המיטיב מוכר מהיחסים עם האם, וממנו צריך הבן להיפרד, פונה הבן אל האב ובודק את יחסיהם על פי המודל המופנם והמוכר מהיחסים עם האם, כאשר בתוכו קיימת השאלה הלא בהכרח מודעת, עד כמה יוכל להישען על דמות "חדשה" זו אליה נושא את עיניו, ביחד עם המשאלה ההולכת ומתגבשת.

אנה פרויד (1958) טוענת, שההשקעה הרגשית בהורים מוסרת בבת אחת. ובכן, מה שעולה במחקר זה מראה, שאצל בנים, ההשקעה הרגשית אכן מוסרת מהאם, לא בהכרח בבת אחת, אלא בתהליך לעיתים ארוך ומייסר. תמיכה לכך ניתן למצוא במחקר אוסטרלי (KHL - Kids Help Line, 2000), שבדק פניות של בני נוער למרכזים טלפוניים לסיוע נפשי. בנות מגיל 12 אכן היו עסוקות בנושאים הקשורים בחברת בני הגיל ואילו בנים, עד גיל 15, היו עסוקים ביחסים בתוך המשפחה.

מלבד אסף, אף לא אחד מהאבות מצליח לעמוד בסטנדרטים של מודל היחסים שנבנה עם האם. אבל בתהליך ההתבגרות ובמהלך העיסוק האינטנסיבי באב וביחסים אתו, מגיעים הבנים לבניית מודלים חדשים עם האב, שיספקו את צרכיהם ממנו. המעברים החדים שעושים הבנים מדימוי האב והאם משקפים תהליך זה. ספי מתאר בעבר את האם כ"רוח החיים" ואת אבא כנעדר. בהווה, אבא נהדר אמא איומה. גם אצל עמי היה מעבר דומה. קודם אמא היתה מושלמת והאבא אגרסיבי ושנוא ועכשיו אבא מושלם ואמא מעצבנת. בר לא עושה מעבר כזה. הוא לא מצליח למצוא באביו מענה לצרכיו ואולי לכן משהה את פרידתו מהאם: אמא היא הפתוחה, הקרובה והמבינה ואבא מאיים, מלחיץ ומעורר

סלידה. שי ויואב נאבקים קשות להיפרד ולהישמר מאותם כוחות המושכים אותם חזרה אל האם. יואב עושה מאמצים עילאיים (רגשיים, ונפשיים) על מנת למצוא באביו דמות תחליפית להישענות. שי מיואש מחיפוש אחר חוט מקשר עם האב (אבא? איפה אבא?). הוא מנסה למצוא דמות תחליפית באחיו הגדול, במדריך בצופים, במורה לגיטרה, ונופל כל פעם מחדש. השעמום שמתאר רועי, כאשר הוא מטייל לבד עם אמו בחוץ לארץ, עשוי להעיד על כך, שכבר אין לו טעינות רגשית ביחסים עם האם. האם הצליח לעשות את המעבר? או שאותו שעמום או מחיקת משמעות היחסים עם האם, הינם הצד השני של אותו דבר? גידי מצליח ליהנות ביחסים החדשים עם האם, ועדיין לשמור לה מקום חיובי, גם אחרי שפונה לאב כדמות להישענות ולהזדהות. גם אם בהשוואה לאם, האב מאכזב את גידי, הוא עדיין מצליח לשמור את האם והיחסים איתה חיוביים, ובמקביל ממשיך במאמציו ליצור את אביו כדמות שיכולה לספק את צרכיו החדשים ממנו.

בכל אופן, בפנייה מהאם אל האב, בהשוואה בין מודל היחסים המוכר מהאם למודל היחסים, שעוד לא התעצב עם האב, מסתמנת אכזבה. קיים פער בין מודל יחסים רצוי ובין היחסים בפועל.

3. התפתחות היכולת הקוגניטיבית ויכולת הפרספקטיבה החברתית כמצע עליו נבנית תמונת היחסים עם האב

במקביל לתהליך ההיפרדות מהתלות באם, מרגע כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן, הבן עסוק באופן אינטנסיבי באב. בדמותו, דימויו, ערכו וביחסים ביניהם. הבן עסוק בהתבוננות קרובה, בהשוואות ליחסים אחרים שהוא מכיר, ובהערכת היחסים ביניהם בעבר, בהווה ובעתיד. מאחר שאנו מתבוננים בתהליך התפתחותי, לא ניתן להתעלם ממרכיבים נוספים המתפתחים בשנים אלה, אשר תורמים את תרומתם לתמונה הנפרשת למולנו.

הצמתים שהוזכרו לעיל, מסופרים לא על ידי בנים בגילים אלה, אלא על ידי בנים בני 17-18. כלומר, סיפורים אלה מסופרים מתוך פרספקטיבה של העיסוק ביחסים של הבנים עם האב בהווה. יתרה מזאת, ניתוח ופירוש מה קורה ביחסים אלה, או מה קרה ביחסים אלה ומה לא קרה בהם, מתאפשר הודות ליכולות הקוגניטיביות וליכולות הפרספקטיבה החברתית, ההולכות ומתפתחות בגילים אלה.

צומת הגילים 13-14, בו מתרחש המעבר מהיות האב ברקע החיים למרכזם, חופף מעבר המתואר בשלבי ההתפתחות הקוגניטיבית של פיאג'ה, ושלבי תפיסת הפרספקטיבה החברתית של סילמן (מוס, 1989).

בסביבות צומת זה, מתפתחת היכולת להדדיות בפרספקטיבה החברתית. המודעות ליחסיות עולה, עם ההכרה בכך, שלכל אדם יכולים להיות מטרות, ערכים, אידיאלים, רגשות ומחשבות שונים. אחד

המעברים המתרחשים הוא מחשיבה בתוך מסגרת התייחסות של שני אנשים, ואי יכולת לראות נקודת מבט כללית יותר של אדם שלישי, להבנת מערכת יחסים כללית יותר. בגיל זה מסוגלים מתבגרים להעריך את היחסים המעורבים, גם כאחד מן המשתתפים וגם כצופים מן הצד, הם יכולים לראות את עצמם הן כפועל והן כנפעל.

ביחס ל"מודעות עצמית", אותה מזכירים הבנים, טוען סילמן, שבשלב זה "מידת המודעות העצמית מתעצמת, והנפש נתפסת כמשקיפה על העצמי המודע לעצמו. באופן כזה, נהפכת הנפש למפעיל פסיכולוגי נמרץ, השולט בחיים הפנימיים. במילים אחרות, הנפש נתפסת עתה לא כמחסן של מידע בלבד, אלא כשותף פעיל הקובע אלו מחשבות ילכו ולאן, ואילו תחסמנה. וכך מתאפשר **לרמות את הנפש בכוח הרצון**. המחשבות והרגשות עשויים לצוץ אפילו **בניגוד לרצון ולנפש**. קיימת הבנה עמוקה יותר של היחסים בין העצמי כסובייקט והעצמי כאובייקט" (סילמן, 1980, עמ' 103. בתוך מוס, 1989).

ההתבוננות באב הופכת להיות התבוננות **אקטיבית**. יש לבן מה לומר על האופן בו הוא תופס את האב. נכנסות השוואות, הערכות וגם יכולת לומר, מה הוא מרגיש כלפי מה שהוא חושב על האב. הבן יכול ליצור את דמות האב לפי צרכיו מצד אחד, גם אם הוא "מרמה את הנפש בכוח הרצון" כאשר לדוגמא מכנה עמי את אביו "מושלים" ובאותה נשימה יכול לספר, איך שנה אותו עד לאותו רגע שהכל התהפך אצלו. כך גם אצל יואב, המתאר את האגרסיביות העזה של אביו, ובאותה נשימה מתאר, כיצד הוא האדם הכי עדין שהוא מכיר. מצד שני, צצים ועולים מחשבות ורגשות בניגוד לנפש ולרצון, כמו שגידי יכול לומר בתחילת הראיון, עד כמה אביו פורה ויצירתי, ובסוף הראיון, בניגוד לאופן בו היה רוצה לראות את אביו, הוא אומר "הוא די מאכזב אותי כי חסרה בו, חסר לו הניצוץ הרוחני שזה נורא.. הוא הגיוני ולוגי יותר מדי".

במהלך תקופת ההתבגרות, בגילים בהם פגשתי את הבנים, הפרספקטיבה הבין אישית מתפתחת לרמה גבוהה ואבסטרקטית יותר, לתיאום בין כל הפרספקטיבות האפשריות של גוף שלישי, כלומר פרספקטיבה חברתית. המתבגר מסוגל לתפוס, שהפרספקטיבות הסובייקטיביות של אנשים כלפי אנשים אחרים, לא רק שהן פועלות ברמה של ציפיות ומודעויות משותפות, אלא הן קיימות בעת ובעונה אחת ברמות רב מימדיות, או עמוקות יותר של תקשורת. המתבגרים נעשים ערים לכך, שגורמים פסיכולוגיים מעצבים את המניעים, הפעולות, המחשבות והרגשות. הכרה זו במרכיבים פסיכולוגיים, כוללת גם את ההכרה בתהליכים לא מודעים, גם אם לא יכנו אותם על פי הטרמינולוגיה הפסיכולוגית.

כמו כן הם מתחילים להתייחס לעובדה, שהאישיות היא מערכת של תכונות, אמונות, ערכים וגישות אשר יש לה היסטוריה התפתחותית משלה (סילמן, 1980 בתוך מוס, 1989).

סביר להניח שהתפתחות זו מובילה את הבנים לתאר את היחסים בעבר, כאשר הם מנסים להעריך את היחסים בהווה. היכולת לראות את האב כמובחן מהם, ואפילו כמובחן ביצירת דימויו, למרות התיווך של האם, מאפשרת לשי להגיד "עד גיל 13 הוא היה הבן אדם הזה שאמא שלי מתלוננת עליו, שהוא קמצן" ולציין אחר כך "לא הכרתי אותו אחד לאחד".

ברמת המודעות העצמית, כיוון שהמתבגרים מגלים בשלב זה את המחשבה על הנפש הלא מודעת, הם מגיעים להכרה שעשויות להיות השפעות על מחשבות, רגשות ומניעים, שאין הם מודעים להם, ולפיכך אינם זמינים לניתוח עצמי. כלומר, שמתחת למציאות הפנימית של רגשות ופנטזיות, קיימת מציאות עמוקה עוד יותר, שהיחיד אינו ער לה, ואשר למרות זאת משפיעה על הפעולות ועל ההתנהגות (סילמן, 1980. אצל מוס, 1989).

ניתן לראות זאת במילותיו של שי לקראת סיום הראיון: "זה מעניין, כאילו אף פעם לא קישרתי כל כך הרבה מהמה שאני מייחס לעצמי כבעיות, לאבא שלי (...). מזה שפשוט אני מחפש כל הזמן דמות לחיקוי, ושלא אני עצמי, כאילו לא.. אני לא מוצא את זה בתוך עצמי".

על פי פיאגיה, מתחילת ההתבגרות, הולכת ומתפתחת היכולת לאופרציות פורמאליות שבבסיסה "הצמיחה של החשיבה הלוגית". הוא מבחין בין תת שלבים, שהצומת שלהם היא בסביבות גיל 14. בגיל זה מתרחש מעבר מתפקוד פורמאלי כמעט מלא, לתפקוד פורמאלי מלא. מתרחשת הבניה נוספת מחדש, מופר איזון שנבנה קודם לכן, ומוביל לרמה גבוהה יותר של איזון והבנייה אינטלקטואלית בתקופת ההתבגרות המאוחרת. לעומת הגמלוניות וחוסר היכולת לספק נימוקים שיטתיים ומדוקדקים לטיעונים שלהם, מסוגלים מתבגרים, שכבר השיגו את השלב ההתפתחותי המתקדם יותר, לנסח הכללות יותר אלגנטיות, לפתח חוקים יותר רחבים ולספק באופן ספונטאני הוכחה שיטתית יותר לטענות שלהם, מפני שהם מבינים עתה את החשיבות של שיטת בקרה. המתבגרים חושבים לא רק מעבר להווה, אלא אף מנתחים אנליטית את מחשבות עצמם. כמו שרואים בדיבור של הבנים, הם מסוגלים ל"חשיבה מדרגה שניה", אופרציות שיוצרות "חשיבה על חשיבה", "היגדים על היגדים" ובעיקר, "אופרציות על אופרציות" (פיאגיה, בתוך מוס, 1989). כמו בתיאור של יואב את רגע ההבנה, שמשוהו חדש ואחר קרה באותו יום בבית הקפה עם אביו, או הדימויים שמתאר אבי כשמחליט לברוח מהבית - "פתחתי לעצמי דלת. דלת ההיגיון".

פיאגיה ואינהנדר (בתוך מוס, 1989, עמ' 251) מדגימים את המעבר לתיפקוד פורמלי מלא, באותו דימוי של דמות ורקע ביחס בין המציאות לאפשרות:

"המתבגרים שהשתלטו על האופרציות הפורמאליות, מתחילים בחשיבה על כל האפשרויות הלוגיות, ואחר כך בוחנים אותן אחת לאחת באופן שיטתי. המציאות נעשית משנית לאפשרות. המציאות מצטמצמת לכלל תת-מערכות של האפשרות. על מנת להדגיש נקודה חשובה זו עוד יותר, אפשר לומר, שבחשיבה האופרציונלית, המציאות היא הדמות, והאפשרות נשארת ברקע. ואילו בחשיבה האופרציונלית הפורמאלית, מתהפך יחס זה – האפשרות נעשית לדמות, והמציאות הופכת פשוט לאחת מן האפשרויות הרבות".

יכולת זו לשחק בין המציאות לאפשרות, מאפשרת לבנים לסמן את הפער שהם חשים ביחסים עם האב. מה שקורה בפועל עם האב הוא אפשרות אחת מיני רבות, בהשוואה למודלים אחרים של יחסים שהם מכירים ולמשאלות וצרכים, המכתיבים את האפשרות של תמונת היחסים עם האב.

4. הקריטיות של ההתקשרות מחדש לאב, לצורך גיבוש תחושת העצמי של הבן

נרדי בספרו "גברים בשינוי" (1992), קובע שהאבהות הינה אחד הקורבנות הראשיים של הגבריות הסטריאוטיפית. הוא מצטט את מחקרה של שר הייט בו השתתפו 7,239 גברים, וכמעט אף גבר מתוכם לא דיווח על קשר רגשי קרוב לאביו. אושרסון (Osherson, 1986), בספרו "finding our fathers" טוען, שהיעדרותו הפסיכולוגית או הפיזית של האב, הינה אחת הטרגדיות הגדולות ביותר של דורנו, טרגדיה שעדיין לא הוערכה במלואה. להיעדרות זו, טוען אושרסון, השלכות קשות ביותר על התפתחותם הפסיכולוגית של בנים. הרצוג (Herzog, 1982) בהציגו את המושג "דעב לאב":

Underneath all these phenomena a child desperately seeks help from his father. Absent nutritive experience with the actual father, restitutive fantasies and overwhelming hunger are likely to become a prominent feature of a boy's evolving sense of self. (p. 22).

הפער שמסמנים הבנים ביחסים עם האב, קשור לתחושת נוכחותו הנעדרת, אדישותו ותחושתם שאינו יכול להבין אותם. בהשוואה לנוכחות האם, עם הפנייה לאב, היעדרו הפיזי (יחסית), היעדרו הרגשי, חוסר מעורבותו וחוסר פניותו תורמים לתחושת המרחק האינהרנטי, כמעט, ליחסים אלה בין האב והבן.

הדואליות המאפיינת את היחסים עם האב, הטעינות הרגשית ההולכת ומתעצמת בהתבגרות, המשאלה של קרבה כאשר החוויה היא של מרחק על מימדיו השונים, כמו באמירות "אני לא מתחבר אליך", "לא מרגיש מקושר", "יש הרגשה של ניתוק", הופכת את תחושת הפער לפגיעות. העצמי של הבנים בתהליך התגבשותו הנו פגיע ונתון לטלטולים עזים. בין השאר, ליחס האב ולחויית הבן את היחסים אתו, יש השלכות על תחושת העצמי של הבן. במחקר הקודם שלי (פלח גליל, 1994), הקשר בין הגנת היתר של האב ובין דיכאון ייצג את תפקידו של האב כמסמן את הפער בין העצמי האידיאלי והעצמי האקטואלי עבור הבן המתבגר, כאשר האב מעביר לבן מסרים שאינם סומך עליו מספיק בהגנת היתר שלו. במחקר זה, מורחבת ההבנה של האב כסמן, כמשקף וכבבואה, שיש לה קשר ישיר לתחושות העצמי של הבן ולפגיעותו כאשר הוא מפרש לעצמו את הפער בין יחסו של האב אליו או בין היחסים אתו בפועל, ובין האופן בו היה רוצה שיהיו.

שי מקבוצת המיואשים מבטא את תחושת העצמי הלבילית, הלא מגובשת, המלאה בספקות ונתונה לתנודות חריפות: "ספקות במובן של.. ספקות בקשר לעצמי ש.. כאילו אני לא יודע מי אני ומה אני ומה אני רוצה ומה אנשים מרגישים לגבי, ואני נורא מושפע ממה שאנשים חושבים. כאילו נורא אכפת לי שאנשים אה.. יכירו אותי או יראו אותי ויחשבו, "וואי איזה בחור בוגר ואינטליגנטי" וכל מיני כאלה". בספרות המחקרית, מתואר המתבגר כעסוק באופן אינטנסיבי בתחושות העצמי המשתנות והנתונות לתנודות חריפות והוא פגיע לתפישות והערכות של "אחרים משמעותיים" בעיקר ההורים, המשפיעים על הדימוי העצמי והערך העצמי שלו (Harter, 1983; 1990). מילן ורול (Millen & Roll, 1997), בדקו את היחסים בין תחושת הרווחה (well being) הפסיכולוגית של בנים, סטודנטים לב.א., והחוויה שלהם, עד כמה הם מובנים על ידי אבותיהם. התוצאות הראו, שבנים שתארו שהרגישו קרובים לאבותיהם, ושתחושה של קבלה על ידי אבותיהם היתה תבנית מתמשכת ביחסים שלהם, דווחו על רמות גבוהות יותר של תחושת עצמי חיובית ופחות תלונות סומטיות. גם מחקרה של ווינברגר (Weinberger, 1994), מראה כיצד יחסי אב-בן רגועים בהתבגרות, הם מנבא חשוב לרמת העיסוק בהתנהגויות מסוכנות (התנהגות אנטי-חברתית או שימוש בסמים) ולהסתגלות החברתית והלימודית המאוחרת יותר של הבן. תפיסת מתבגרים את גישת הוריהם כלפיהם משפיעה ישירות על הערך העצמי שלהם (Harter, 1986; Rosenberg, 1979). ההתקשרות ההורית (attachment) בהתבגרות קשור לערך עצמי ולבריאותו הנפשית של המתבגר. (Strahan, 1995; Armsden & Greenberg, 1987).

במחקר הראיונות של סמילנסקי וצוות נט"ע, (1989) בארץ, עולה תמונה מאד דומה לתמונה במחקר הנוכחי. אחת ממסקנות המחקר היא שדפוס התקשורת האינסטרומנטלי של האב, התעניינותו בנושאים ספציפיים וחוסר מעורבותו בחיים הרגשיים של הבן, מתפרשים כביטוי לחוסר שביעות רצון מהבן, שאינו עומד בציפיות. בראיונות, מציין סמילנסקי, בנים חזרו כמעט בניסוח דומה על הטענה ש"אבא לא דיבר", "אבא לא אמר" ו"אבא לא אישר" את הכרתו, אהבתו ותמיכתו בתהליך התפתחותו של הבן.

תחושת הרעב לאב, כאשר האב נוכח-נעדר, קשור באותו צורך לקבל אישור מהאב, וכאשר צורך זה לא מתמלא, יש לבן קושי לשמור על ערכו העצמי, ליצור ולשמור על יחסים קרובים (Erickson, 1996; Feldman, 1990; Osherson, 1986; Real, 1995)

מהו אותו דבר שהבן צריך ורוצה לקבל מאביו?

לומר שהבן זקוק לאישור האב אינו מספיק. או לפחות ברור, שאישור האב אינו מתקבל דווקא דרך מילים חיוביות.

סביר להניח שכמו במחקר (Larson & Richards, 1994) המתאר את המשפחה, שבה הבן מרגיש קר ורחוק מאביו, והאב מרגיש חם ומעורב, כך מתרחש ברוב המשפחות של הבנים, ועדויות לניסיונותיהם של האבות ניתן למצוא בראיונות השונים. האבות מנסים להתקרב לילדיהם וחשוב להם להיות בקשר איתם, אלא שאופי ההתקשרות שלהם לא מספק את הבנים. גם אם האב ינסה פתאום להיות יותר נוכח בבית, וינסה ליזום בילויים משותפים עם בנו המתבגר, סביר להניח שאם הבן הוא מ"קבוצת המיואשים" ייהדף האב מיד, והבן לא ישתף פעולה עם ניסיונותיו. כמו שמתאר שי: "זה לא דווקא ניסיון מגושם מצידו, זה פשוט שהאיך שאני לא רוצה להתחבר לניסיון הזה, הופך את הניסיון שלו למגושם ל.. לנידון מראש לכישלון" - ה"איך" עליו מדבר שי, הוא לא רק ה"איך" שלו, אלא גם ה"איך" שאבא שלו מנסה להביע התעניינות או להתקרב.

התמונה מסתבכת, כאשר מה שמבקשים הבנים ביחסים עם האב, איננו קונקרטי או ניתן לתיאור מדויק. לקחת את הבן למשחקי כדורסל, לשחק עם הבן כדורגל או להיות ביחד הרבה זמן, אפילו בטיולים לחו"ל, פעולות שנחשבות למהנות ואבות רבים יוזמים אותן כדי להיות טובים יותר, הם אינן מספקות את המשאלה.

הבנים מבקשים "משהו" אחר עם האב, שאולי לא ניתן לתארו במילים או לתרגמו לפעילות. אך אותו "משהו" אחראי לתחושת הנוכחות-הנעדרת של האב, לחוסר היכולת לדבר אתו על דברים משמעותיים או על רגשות, לתחושת הרעב לאב, ולהרגשת ה"פער" בין המשאלה ובין חוויית היחסים בפועל.

הבנים מבקשים להכניס אופנות חוויה נוספת ליחסים עם האב - את תחושת האחדות, המיזוג וההיות ביחד. אם נאמר, שמשמית המתבגר היא להיפרד מהתלות באמו ולהתקשר מחדש אל אביו, ואם אחת מהמשימות ההתפתחותיות של המתבגר, הינה היכולת למיזוג ואינטגרציה בין אופנויות חוויה של הוויה ועשייה ביחסים משמעותיים (ארליך 1998; 1994, 1996, 2003), הרי שבפנייה מהאם אל האב מאבד הבן את אותה חוויה של איחוד ומיזוג, חוויה של היות והיות יחד, לטובת יחסים שהופכים יותר ויותר משמעותיים, אך החוויה הבסיסית שלהם היא של היותם נפרדים. הפונקציונאליות והאינסטרומנטאליות הם הדומיננטיים ביחסים אלה. במעבר זה לא מתאפשרת האינטגרציה בין שתי האופנויות. יתרה מזאת, במעבר מהאם לאב חווה הבן אובדן של חוויית האחדות והמיזוג. במעבר אל האב, מוותר הבן על תחושת האחדות והמיזוג עם האם. כמו שנשמע רועי בטיול בחו"ל עם אמו - "משעמם" או כמו שנשמע עמי כשהוא מתאר את הדיבור הענייני עם האם.

אם בפנייה אל האב, מצליח הבן לחוש עם האב את האינטגרציה בין ההוויה והעשייה, כמו עמי לאחר יצירת האב מחדש, או יואב (שניתן לראות אצלו את המעבר שהוא מתאר מהיות ביחד כעשייה להיות ביחד כהוויה. מלשנות קפה, ללהיות ביחד), הבן מאושר מיחסים אלה. ההתקשרות מחדש עם האב הצליחה. אם הוא לא מצליח לחוש זאת עם האב, תחושת הפער, האובדן, הכאב, הולכת ומתחדדת. למרות שארליך (2003), מציין ששני המינים נחוו בשתי אופנויות החוויה האלה, שההפרדה בין אופנויות אלה אינה צריכה להיות תלויה מגדר, כנראה שההיסטוריה האנושית והמקום והתפקיד שנתנה לגברים בחיי המשפחה, והמסרים והקודים, שעל פיהם גדלו הבנים שהפכו לגברים, הפכה אותם חסרים במימד זה של יחסים. מה שעולה מהמחקרים השונים, כמו מסיפורי הבנים כאן, שביחסים עם האב יש חוסר מורגש, שגם אם לא יודעים להצביע עליו, מצליחים לבטא אותו באופן בהיר.

אחד ההסברים האפשריים לפער בין הצורך של הבן ובין התפקוד של האב, עשוי להיות בפער בין הצורך של הבן ביחסים, המשלבים בתוכם הוויה ועשייה, ובין התמקדות האב בעיקר בעשייה, תמונה שעולה הן מתיאורי הבנים במחקר והן ממחקרים אחרים. בולטת מבחינה זו תמונת האב האמריקאי, העסוק בבילוי משותף שברובו עשייה של פעילות פנאי. בספרו של פולק (Pollack, 2000), מצוטט בן 13

שאומר:

My father is like his own father. He's not very communicative. I don't care if he coaches my soccer team for nine years in a row; I would rather he just talked to me once in a while. But he has never talked to a male figure in the way that I would talk to my mother, for example, or my friends. It's very hard and disappointing for me." (P. 244).

גם מתוך המחקרים על רעב לאב, ניתן להבחין בחוסר באופנות ההויה המתקשרת לחוסר שחשים הבנים עם האב, לדוגמא: הקישור בין אבהות מסורתית שמכינה בנים להצלחה ומתמקדת במה שהם עושים ולא במי שהם כאינדיבידואלים ובין רעב לאב (Erickson, 1996; Osherson, 1986; Pittman, 1993) או נטיית האבות להעמיד סטנדרטים להישגים ולהתנהגות הבן, ולהתעלם ממחוות שקשורות ביחסים ואף לדכא ביטוי של רגשות (Bergman, 1995; Feldman, 1990; Osherson, 1986; Silverstein & Rashbaum, 1994).

התיאור של בר את הדיון בינו לבין עצמו לאור הציפיות הגבוהות של האב שאינו מצליח לעמוד בהן, התיאור של שי כיצד אביו שואל אותן שאלות סביב לימודים וציונים, וכיצד הוא יוזם אינטראקציה איתו רק כשהוא צריך ממנו כסף, והתחושות הקשות המתלוות לכך, מראות כיצד נבנית אותה תחושת אובדן המתקשרת לאב, המאפיינת כאן את הבנים מקבוצת המיואשים, המוותרים או הנמנעים. חוויית נוכחותו הנעדרת של האב, חוויית חוסר המעורבות, המרחק, חוסר הנגישות אליו, חוסר היכולת לדבר אתו על דברים, שבאמת מעסיקים או על רגשות, הם ביטויים שונים לאותה תחושת חסר באופנות של הויה ביחסים ביניהם. תיאורו של גידי את מעשיו היומיומיים של אביו מהרגע שהוא חוזר הביתה עד שהוא מתפחלץ מול הטלוויזיה, הינו תיאור חי של האופן, בו חווים הבנים את המעשים, כאשר מה שמאפיין אותם זו עשייה בלי הויה. כך גם בתיאור של איתי את השהייה ביחד עם אביו בטיולים לחו"ל או במקומות אחרים, שאמורים להיות בילוי כשאיננו נמצא בחרדה מהרגע בו האב יתחיל לשאול אותנו שאלות של ידע כללי. ומצד שני ההתחברות של איתי לטבע בטיולים שמרגיש שזקוק להם כל כך. האופן בו העיסוק האינטנסיבי של האב ושל הבן בעשייה או אי עשייה, מיתרגם, בסופו של דבר, לשיתוק של הבן, כאשר העשייה בולעת או דורסת את ההויה.

כאשר רועי מתאר את הגעגוע למה שהיה לו עם אביו, הוא מדבר במושגים של הוויה ועשייה משולבים :
 "אהבתי את הסרטים, אהבתי לצאת, אהבתי גם להיות אתו". ולכך מופנה הגעגוע. לחוש אותו מיזוג,
 אותו היות ביחד שהנו מעבר למה שנעשה או איפה שנעשה.
 המוטיבים אותם מזכירים הבנים שוב ושוב, כאשר הם מדברים על היחסים עם האב: היכרות דיבור
 ודמיון, מהווים את המימדים דרכם הם חשים ומסמנים את המשאלה לאותה תחושת מיזוג ואחדות
 עם האב.

5. משימת האינטגרציה בין הוויה ועשייה ביחסים עם האב כפי שעולה מהעיסוק במוטיבים: היכרות דיבור ודמיון

הבנים במחקר מבקשים לשלב ביחסיהם עם האב, המאופיינים בעיקר בעשייה, את חוויית האיחוד
 והמיזוג המושגת ב"יחס של הוויה". "המגמה המרכזית באופנות ההוויה היא לסובייקטיביות; במילים
 אחרות, לאפשר לסובייקט לחוות את עצמו במליאות כהמשכי ומתקיים באחדות עם הזולת". (ארליך,
 1994, עמ' 7).

בספרו של פולק, (Pollack, 2000) עולים אותם שלושה מוטיבים שעלו במחקר הנוכחי. (עובדה זו
 מהווה **triangulation** לממצאי המחקר). בנים אמריקאים בגיל ההתבגרות, המדברים על יחסיהם עם
 האב נשמעים כך:

"I like taking drives with him. Once we drove all the way to Florida! We
 can really talk about things on long drives"(239)

"I guess I'm kind of similar to my dad " (p.240).

"I'm really close to him. I love him a lot. We just fit together. My dad is
 probably the person in my life who I look up to most. I'd like to be like him
 someday, but I don't want to be a businessman".(p. 243).

"I want to tell my father to talk to me: 'Tell me **what you are feeling**, tell me what your **worries** are, tell me about your **concerns**. Let's go at it'."(P.244)

"I don't really talk to him because he's really the manly type. I am much closer to my mom." (P.246).

כאמור, שלושה מוטיבים חזרו על עצמם בסיפורי הבנים בהקשר של בניית היחסים הדיאדיים החדשים עם האב: היכרות, דיבור ודמיון. כל אחד מהם הוא תנאי של השני ומרכיב שלו. הם נובעים האחד מתוך השני ומשלימים האחד את השני. בציור נראה תהליך מעגלי – ספיראלי, שיש אפשרות לעלות או להעמיק ברמות הדיבור, ההיכרות ו/או הדמיון. השגה של כל אחד מהם לחוד ושלושתם ביחד הופכת להיות משימה התפתחותית שהשגתה קשורה קשר ישיר לגיבוש תחושת עצמי חיובית של הבן המתבגר. להלן אדון בכל אחת ואחת מהתימות בנפרד, ולאחר מכן בשילובן.

5.1 מוטיב ההיכרות

במחקרם של לרסון וריצ'רדס (Larson & Richards, 1994), הם מתארים את התופעה הבאה:

By middle adolescence, most teenagers feel their fathers **know them less well** than they did earlier, a feeling they do not have about their mothers. To make matters worse, many fathers seem unaware of this distance. There is what might be called a 'closeness gap" (p. 162).

היחסים עם האב בהתבגרות, הנם בניה מחדש של הוויה יש מאין. גם אם בילדות היחסים עם האב נחו כקרובים וחמים, כפי שראינו בתיאור של רועי את תהליך שינוי היחסים עם האב, בתקופה שבין גיל שבע לגיל שלוש עשרה, מתחילה התרחקות שהיוזם שלה, בוודאי לא במודע, הוא הבן. אם בשל הדחיקת התכנים האדיפאליים האלוגינדריים ואם בשל הכניסה לגיל החביון, היחסים עם האב נכנסים לאותו וואקום אמוציונאלי. בגיל שלוש עשרה, כאשר הבן צריך להיפרד מהאם הוא מחפש באב את הדמות לפנות אליה עם צרכיו החדשים, זהו מפגש עם זר (מלבד לאותם בנים כמו אסף, שחווים המשכיות ורצף ביחסים, בהם אדון בנפרד). ביטוי לכך אפשר למצוא באמירות החוזרות ונשנות של הבנים, שהם לא מכירים את אבא.

אחרי אותו ואקום רגשי ביחסים עם האב, ועם היכולות הקוגניטיביות החדשות והיכולת המתפתחת לפרספקטיבה חברתית, מבין הבן בגיל 13-14, שהיותו הבן של אביו אינו מבטיח את מקומו או את קרבתו של האב אליו. היחסים ביניהם אינם מובנים מאליהם, והם נבחנים מחדש עם היכולות החדשות של הבן לניתוח יחסים על פני העבר, ההווה והעתיד, מול מודלים אחרים של יחסים.

הבן בשלב זה, זקוק לאישור מחדש שאביו אכן מוכן להיות אתו ביחסים משמעותיים. רועי מתאר, כיצד הוא מנסה ליזום התחלה חדשה, וכאשר האב לא נענה מיד, הוא נפגע מכך, מנסה להראות באי היענותו המיידית לפניית האב, שהוא לא כל כך נואש בצורך ליחסים אלה, ולא סתם משפט זה מנוסח בשלילה, מפני שככל שהוא מרגיש פגיע יותר ורוצה יותר, ינסה להראות זאת פחות.

פגיעות זו של הבן באה לידי ביטוי בקושי הגדול של הבנים לדבר על היחסים עם האב: ההשהיות, חיפוש המילים המתאימות, ההסתייעות במילים מקדימות או "מיותרות". בכאב העולה מדבריהם, במאבקים הפנימיים בין התמונה, שהיו רוצים להראות והיחסים שהם חווים בפועל, במשאלות שלא מקבלות מענה, באכזבות מבטאים הבנים את פגיעותם.

הבנים עברו שינוי. האבות לא בהכרח קולטים, שהבנים זקוקים להם באופן אחר מבעבר. (מחקרים מראים עד כמה האבות לא מצליחים לזהות את רגשות בניהם ותחושותיהם במצבים שהם ביחד בהם (Youniss & Smollar, 1985; Larson & Richards, 1994). האבות ממשיכים את שגרת חייהם שהיתה "בסדר" עד עכשיו, והבנים תופסים זאת כאדישות, האבות מתעניינים כמו תמיד, והבנים תופסים זאת כהתעניינות לא אמיתית. הפער שהבנים רואים מרגישים ומדברים עליו עולה מתוך הצרכים החדשים של הבנים מהאב.

בביטוי "אני לא מכיר אותו" יש גם תיאור מצב: ההיכרות השטחית, הסטריאוטיפית לגבי עיסוקו של האב, תפקידו בצבא וכי' כבר אינה מספיקה. וגם ציון משאלה: הרצון והצורך להכיר את האב ברבדים הרבה יותר עמוקים. הצורך להכיר את האב ברבדים אלה אינו נובע רק מהצורך להסתדר אתו יותר טוב. ההיכרות העמוקה יותר עם האב מאפשרת את ההכרה של האב באיכויותיו של הבן ואת הכרת הבן בעצמו. בתהליך ההיכרות העמוקה מתרחשת השתקפות של הבן באב ושל האב בבנו. התיאור של ג'סיקה בנימין (Benjamin, 1992) את הסיטואציה האינטרסובייקטיבית, מדגיש התרחשות כפולה זו⁶:

⁶ המילה "recognition" מכילה בתוכה הן את המילה "היכרות" והן את המילה "הכרה" ומבטאה בכך את קיומן של השתיים האחת בתוך השנייה.

"התיאוריה האינטרסובייקטיבית מניחה, שהאחר חייב להיות מזוהה כסובייקט אחר, על מנת שהעצמי יחוה באופן מלא את הסובייקטיביות שלו כשהוא נוכח. כלומר, ראשית, יש לנו צורך ב-הכרה, היכרות (recognition). ושנית יכולת להכיר אחרים, הכרה הדדית (mutual recognition). היא ממשיכה ומוסיפה :

"Recognition is a capacity of individual development that is only unevenly realized." (p. 186)

היכולת להכרה הדדית בין שני סובייקטים הינה יכולת התפתחותית. הבנים בהתבגרות חווים אותה, מתנסים בה ומפתחים אותה עם דמויות שונות בסביבתן. ככל שהעיסוק באב אינטנסיבי יותר, הצורך לחוות ולחוש תחושה זו עם האב, הופך להיות דחוף יותר, אם כי לא קל להשגה בהתחשב באופי האינטראקציות עם האב.

בתיאורה של בנג'מין את מהות ההכרה וההיכרות, מופיעים גם המושגים להבין ולהיות מובן, ולמרות שלא ראיתי התייחסויות שלה לאופנויות של עשייה והוויה, עולים מתוך תיאוריה, קיומם של השניים בתחושת ההכרה ההדדית.

"It is certainly true that recognition begins with the other's confirming response that tells us we have created meaning, had an impact, revealed an intention. But very early we find that recognition between persons – understanding and being understood, being in attunement – begins to be an end in itself. Recognition between persons is essentially mutual. By our very enjoyment of the other's confirming response, we recognize him in return. (p. 188).

טרנס ריל (1997 / 1999) מתחיל את ספרו "אני לא רוצה לדבר על זה" בתיאור היום הראשון שבו אביו הסכים לדבר אתו על חייו, כשהוא בן 27: "בשנות ילדותי, אבי אף פעם לא דיבר על עצמו. רק על אחרים. במבט לאחור ברור לי, שבין השאר נעשיתי פסיכולוג קליני, כדי שאוכל לפתח את המיומנויות שנדרשו לי כדי לרפא את אבי – לרפאו לפחות במידה מספקת כדי שיואיל לדבר איתי. הייתי חייב להכיר [הדגשה שלי] את חייו כדי שאוכל להבין את האכזריות שלו ולהשתחרר משנאתי אליו. בתחילה עשיתי זאת באופן לא מודע, לא מתוך אהבה רבה אליו, כי אם מתוך רצון אינסטנקטיבי להציל את עצמי". (עמ' 13).

ריל דחה את מאבקו על אביו עד לגיל 27. על מנת לעמוד מולו, להתעמת אתו ולהפוך את עמדתו הרגשית אליו משנאה לאהבה, אולי לייצר אותו מחדש, היה זקוק למיומנויות שהשקיע בהן שנים של לימודים וניסיון. הוא מדגיש את הצורך לדבר, להכיר. ואת ה"מאבק" מכתיר בסופו של דבר כ"הצלה". בתיאורו זה, ניתן לראות איך חוסר היכולת להשיג צרכים אלה ביחסים עם אביו, מלווה אותו כל חייו, משפיע לדבריו, על בחירת מקצועו ועיסוקו ועד כתיבת הספר.

מוטיב נוסף אותו מדגיש ריל, הנו הצורך להבין את האב. אחת הטענות החוזרות ונשנות של הבנים היא שהאב לא מבין אותם או לא יכול להבין אותם. נדמה לי שבכך הם מתארים את מה שלא קורה באינטראקציות אתו. הבנים לא חווים אותן תמורות שהם רוצים שיתרחשו במפגש בינם ובין האב. כמפגש עם סובייקט משמעותי, שהם צריכים את קירבתו המיוחדת, המאפשרת את התקרבותם לעצמם.

כמו בהתבגרות, כמו ביחסים הדואליים בין הבן והאב, גם בתהליך זה ישנם כוחות סותרים המושכים לכיוונים מנוגדים. בנג'מין מצטט את הגל (1807). הגל הראה כיצד המשאלה של העצמי לעצמאות מוחלטת נמצאת בקונפליקט עם הצורך של העצמי להכרה: "בניסיון לגבש את עצמו כישות עצמאית, העצמי חייב עוד להכיר את האחר כסובייקט כמוהו עצמו, על מנת לקבל הכרה מהעצמי". גם כאן מתואר בעצם תהליך מעגלי אלא שהוא מדגיש את הפרדוקס הקיים בתוכו:

"The need for recognition entails this fundamental paradox: in the very moment of realizing our own independent will, we are dependent upon another to recognize it. At the very moment we come to understanding the meaning of I, myself, we are forced to see the limitations of that self. At the moment when we understand that separate minds can share similar feelings, we begin to find out that these minds can also disagree" (p. 190).

5.2 מוטיב הדיבור

היכולת לדבר או אי היכולת לדבר עם האב, מופיעה כתימה מרכזית ביותר בראיונות עם הבנים במחקר הנוכחי, במחקר הראיונות של סמילנסקי וצוות נט"ע, (1989) ובמחקר הראיונות של פולק (Pollack, 2000). כאשר שומעים את קולם של הבנים, תימה זו מופיעה בכל עוצמתה. המשאלה המבוטאת של הבנים היא ליכולת לדבר עם האב באופן פתוח, קרוב, אמיתי, כן, כולל רגשות, קשיים ובעיות.

במשימת ההתקשרות מחדש לאב, היכולת לדבר עם האב היא מטרה, אמצעי ואישור גם יחד. עומק היחסים, איכותם ותקפותם נמדדים על ידי היכולת לדבר עם האב. הפעולות האקטיביות של הבנים, כמו מרד או עימות מוכתרים בהצלחה, אם לאחר מכן יכולת הדיבור עם האב השתנתה.

הבנים משתדלים לדבר עם האב על דברים המעסיקים אותו. כמו ספי המתאר את התעניינותו האקטיבית בעבודת האב, גידי שמתעניין בכל פעם במה עוסק כרגע אביו, או בני הנהנה מתחושה של בגרות ושוויוניות כאשר אביו מדבר אתו על חברתו.

דרך היכולת לדבר עם האב הבנים מכירים אותו, מתקרבים אליו יותר, מאשרים לעצמם שהוא מכיר אותם, מכיר בהם כבוגרים, כבעלי ערך, כמי שיש להם מה להגיד ויש חשיבות וערך למה שהם אומרים. היכולת לדבר היא מעין מבחן יומיומי, קיומי, שהקשר עם האב נמדד בו, אך בד בבד נבחנת דרכו גם תחושת העצמי של הבן. ההיכרות כוללת בתוכה את ההכרה בבן, כשיכולת הדיבור עם האב כוללת בתוכה את היכולת לאישור טווח רחב של תחומים הקשורים בתחושת העצמי שלו.

בעיני הבנים, אין זה מובן מאליו שהאב יתעניין, יביע אכפתיות, יקשיב, להפך. אבל היותם רואים ואינם נראים בהשתקפות של יחס האב כלפיהם, הינה חוויה בלתי נסבלת. והם יעשו הכל כדי לשנותה. כשאבי מתאר את התמורות שהתרחשו בעקבות בריחתו, הוא אומר "זה היה כזה לראות, שאני בן אדם". תחושת היותו בן אדם, לא סתם ילד קטן, נובעת מכך, שהוא דיבר והם הקשיבו והעריכו את מה שאמר. מתוך התגובה שלהם הוא הרגיש שהוא "מדבר לעניין". הם רואים אותו, וכך יכול גם הוא לראות את עצמו.

דרך הדיבור, כמובן, מתרחבת ההיכרות. ההיכרות אליה מתייחס יואב: "עכשיו אני יודע מה הוא מצפה ממני". יש מצפן. אפשר להתכוון. למרות שמימוש האוטונומיה מתרחש בעיקר מול האב, הוא לא סותר את צורך הבנים שהאב יתווה את השביל.

כמו שמתאר אסף את נסיעותיהם המשותפות שלו ושל האב, או כאשר הם לומדים למבחן ביחד, ושוקעים לתוך שיחה. תחושת האחדות והמיזוג יכולה לקבל אישור דרך הדיבור המשמעותי.

הקושי של הבנים להתחבר אל האב באופנות של הוויה, נראה במחקרים בדיון על הקושי של הבנים להיות ביחסים אינטימיים עם האב. יש חוקרים (see Swain, 1989), הרואים בהגדרת אינטימיות ביחסים, תוך הדגשה של חשיפה בין אישית, כמאפיינת את הסגנון הנשי, בעוד שלגברים, מאפייני אינטימיות אחרים: הסגנון הגברי לאינטימיות מתבסס פחות על ביטויים מילוליים ואינטראקציות פנים אל פנים, ומעורב יותר בעשייה משותפת ואינטימיות הנובעת מפעילות משותפת (Pollack, 1999).

סגנון זה לאינטימיות ביחד עם נטיית הגברים לאלכיסתמיה (alexithymic), חוסר היכולת לזהות ולבטא רגשות. מביא לכך ש :

"The paradox for the boys is that the only way to connect with their father is to echo his disconnection leading to the emotional amputation at the heart of father hunger."

(Real, 1997, p. 134)

מחקרו של בורקל, (Buerkel, 1996) מדגיש אף הוא את האינטראקציה האינסטרומנטאלית כמועדפת על ידי האבות, במיוחד בביטויי אהבה וחיבה. יחד עם זאת, נמצא שביטויים מילוליים, למרות נדירותם, הוכחו כמחזקים אקטיבית את תחושת האינטימיות כאשר הם קורים. הממצא המשמעותי ביותר שנמצא קשור ל"רעב לאב", היה בדיאדה אב-בן שקיבלה ציונים נמוכים ברמת האינטימיות. בדיאדות אלה, האבות אופיינו כ"נוכחים טכנית אך חסרים פונקציונאלית (Technically present, functionally absent). מה שריל וחוקרים אחרים העובדים עם בנים וגברים טוענים הוא, שהבנים לומדים להדחיק את הצורך באינטימיות, כמו שאבותיהם עשו לפנייהם, דבר המערים קשיים ארוכי טווח ביחסים המשמעותיים שלהם (Pollack, 1999; Real, 1997).

איתי ובר, מיואשים ונמנעים מלהגיע ליחסים קרובים או מספקים עם האב. שי רואה את מוגבלותו של אביו בכל מה שקשור ליחסים, אך רואה את עצמו כמי שאימץ את יכולותיו לאינטימיות מאמו ולכן המרחק מהאב גדול יותר ולא מאפשר לנסות להתקרב. הבנים האחרים במחקר נאבקים עד חורמה על מנת להתחבר אל אבותיהם באופן בו זקוקים לו.

5.3 מוטיב הדמיון לאב

"A son is like a mirror in which a father sees himself, and a son looks up to his father as a mirror of his own future"

(Kierkegaard as cited in Shulman & Seiffge-Krenke, 1997, pp. 56-57)

כאשר מוטיב הדמיון עומד במרכז הדיון, מיד עולה מושג ההזדהות. בתיאוריה הפסיכואנליטית מושג זה עבר הגדרות שונות ומיוחסים לו גורמים שונים ומקורות שונים שאתיחס למיעוט שבהם, העשויים להיות רלבנטיים לדיונונו כאן.

הזדהות משמעה תהליך של שינוי בעצמי הסובייקטיבי, בהתנהגות, או בשניהם, תוך מגמה להגדיל את הדמיון לאובייקט, אשר הוצב כמודל. תהליך ההזדהות עם אובייקט הוא בלתי מודע, אף על פי שיתכן,

כי יהיו לו מרכיבים חשובים, שהם סמוכים למודע או מודעים. בתהליך זה משנה הסובייקט את מניעיו, דפוסי התנהגותו, ואת ייצוגי העצמי המתאימים (Schafer, 1968). התוצר ההזדהותי הוא בעל אספקט פנימי ואספקט חיצוני: באופן פנימי, ההזדהות יוצרת שינויים במבנה הנפשי, ואילו באופן חיצוני היא יוצרת שינוי ביחסו של הסובייקט אל האובייקט. בתיאוריה הפסיכואנליטית רואים את ההזדהות עם האב כמנגנון הגנה, המסייע בפתרון הסיטואציה האדיפאלית בילדות. מייסנר, (Meissner, 1981) טוען, כי הזדהויות לשמן, אינן כוללות הזדהויות למטרות הגנה. הן מהוות אינטגרציה, המאפשרת רמה גבוהה של ויסות עצמי דרך בניית האגו, וככאלו, אין התרחשותן מוגבלת לילדות.

לנסקי (Lansky, 1989) טוען, שהפיכת האב למודל עבור המתבגר נעשה דרך דיאלוג וחוויות מכריעות בתוך הבית. המודל של האב נקרא בפי לנסקי, "paternal imago", וכולל בתוכו מערכת שלמה של עמדות כלפי האב, שמשמש כמודל להזדהות.

גנסברג, (Gunsberg, 1989) מציע מודל חדש לתהליך ההזדהות של הבן המתבגר עם אביו. משמעות ההזדהות אינה למלא את משאלות האב, וגם לא דחייה מוחלטת של האב או מורשתו. הבן אמור להיות מודע לאספקטים השליליים של אביו, ובאופן סימולטאני לאפשר הופעתם של אספקטים חיוביים ביחס לאב. אחרי תהליכים אלה, האב מופיע עם אספקטים חיוביים ושליליים, הכרוכים במגבלות מציאותיות, זוכה לכבוד והערצה והופך למודל של הזדהות.

המודלים שמציעים לנסקי וגנסברג נראים כקרובים יותר לתהליכים המתוארים על ידי הבנים. הראייה את האב, על מאפייניו החיוביים והשליליים, משקפת אכן רמה חדשה של אינטגרציה של דמותו, ודיאלוג עם מאפיינים אלה של דמותו שמוצאים הבנים בתוכם. גידי מגלה שהוא כמו אבא שלו, כשהוא קולט שתלונות חבריו כלפיו הן כמו התלונות הנשמעות כלפי אביו, על ביקורתיות ופדנטיות. גידי אינו מזדהה עם תכונות אלה, ונדמה לי שהיה בוחר להיפרד מהן, אבל הן נטועות בו. בר, שבאופן מודע בודאי שאינו מזדהה עם אביו, להפך, מוצא שיש דברים שהוא נוהג כמוהו. מתוך מודעותו לדמיון, הוא נוהג בהיפוך.

ובכן, נדמה לי שהדמיון שהבנים מדברים עליו כאן, אינו הזדהות במובן המקובל שלה, גם לא על פי ההגדרה המובאת כאן, המדברת על דמיון. יכול להיות שהמאפיינים עליהם מצביעים הבנים הנם תוצרים של הזדהויות מוקדמות יותר, אבל הדמיון לאב מדובר ומתואר כעובדה, כידיעה פנימית, לא כחלק מתהליך פנימי או חיצוני, שהם מנסים ליצור, אלא כנתון.

יכול להיות שהדמיון, עליו מדבר גידי, הוא דמיון שמקורו גנטי. כך או כך, חשובה בעיני הידיעה הפנימית על הדמיון, החשיבות, ובעיקר ההנאה שהבנים מפיקים מידיעה זו והמאמץ הנפשי שהם משקיעים בינם לבינם על מנת להשיג אותה תחושה של הידיעה על הדמיון.

העיסוק בדמיון לאב מבטא את תפקידו של האב עבור הבן בשלבים אלה בהתפתחותו ובתהליך גיבוש תחושת העצמי שלו. האב משמש כמראה דרכה משתקפת דמות הבן. המאפיין את הבן כאשר הוא מדבר על הדמיון לאב, הוא שאי אפשר להפריד בין הדיבור על האב ובין הדיבור על הבן. באופן הדיבור של הבן, הם ממשיכים אחד את השני, נמשכים האחד מתוך השני וחוזרים חלילה. יש תחושה של התמזגות, של חיבור מאד משמעותי לבן באמצעות הדמיון לאב.

כשמדברים על תפקיד של מראה, מיד נכנסים לתמונה מושגיו של קוהוט (Kohut, 1971), זולת עצמי (self object) ומירורינג (mirroring). פונקציית המירורינג של האם היא להחזיר לתינוק את העצמי שלו, כפי שהוא משתקף בעיניה. ולמרות שהאדם חי במערכת של זולת-עצמי מלידתו עד מותו וזקוק לסיפוק הצרכים דרך דמויות משמעותיות לאורך כל חייו, מציין קוהוט, שככל שהילד מתפתח, ותהליכי ההבשלה נעשים מתוחכמים וההזדהויות מתרבות, הולכת וקטנה תלותו בקבלת העצמי שלו מפניה של האם ומפניו של האב ומפניהם של הקשורים עמו בקשרי הורות או אחאות.

למרות השימוש במושג של מראה או בבואה, אינני מתכוונת כאן לתהליכים אותם מתאר קוהוט. לאקאן טוען, תחושת העצמי של הפרט לא מעוגנת לחלוטין בחוויות של הפנמות מוקדמות, אלא במצב פרמננטי של זרימה, התלויה באחר כנותנת לה משמעות. מיטשל (Mitchell, 1982) מציע ש:

"Lacan's subject is a being that can only conceptualize itself when it is mirrored back to itself from the position of another's desire" (p. 5).

ב-1936 תיאר לאקאן את שלב המראה (the mirror stage) כרגע מעצב בהתפתחות האגו. הוא מתרחש בין הגילים שנה עד שנה וחצי, כשהתינוק יכול לזהות עצמו במראה. תחושת הזהות של הילד מתפתחת מתוך השתקפותו באחר – האם. אלה הם יחסים דיאדיים מדומיינים, שגם האובייקט וגם הסובייקט משתקפים אחד בשני. תיאורו זה של לאקאן נראה לי מתאים לתיאור התהליך המתרחש בין האב לבין הבן בהתבגרות.

ההשתקפות של הבן בתוך האב אינה נעשית רק באמצעות מבט עינו של האב, הערכתו או אהבתו, שגם הם כמובן חשובים למתבגר וערכו העצמי נבנה עליהם. ההשתקפות של הבואה העוברת מהאב, היא

לא רק כיצד נראה הבן בעיני האב, אלא גם כיצד נראה האב בעיני הבן. האב הוא דמות שדרכה מסתכל הבן על עצמו בעתיד- כאב, כאיש משפחה, כאיש מקצוע, כבן אדם, ובמי שהוא, הוא מסמן לבן לאן יוכל להתפתח. האב הוא סמן- סמן דרך. סמן של העתיד.

הבן צריך להכיר היטב את האב, לעומק ולהרגיש שהם מחוברים. שיש ביניהם את אותו משהו, אותה הוויה אולי, שלא ניתן לתארה במילים, אבל חשים אותה באופן מאד בהיר. ביחד עם היכולות המתפתחות של הבן, המאפשרות לו לראות את האב באופן יותר אינטגרטיבי, הוא צריך לשמור, לפחות חלקים של האב כחיוביים, כמוערכים על ידו, שהוא יכול להרגיש שגם לו יש אותם וליהנות מכך.

הדמיון, כמו ההיכרות, כמו הדיבור המשמעותי, מאפשרים לבן למדוד, לחוש את אותה תחושת **חיבור** לאב הנדרשת כל כך כמשענת לתחושת העצמי בדרך לבגרות. לכן האב אינו יכול להיות "דמות" עבור הבן, גם לא "אובייקט". הבן זקוק לאב כ"סובייקט" שמכיר אותו על רבדיו העמוקים ביותר, את מחשבותיו, תפיסותיו, תחושותיו ורגשותיו, על מנת להרגיש מחובר אליו. ההיכרות הסובייקטיבית הזו יכולה להתרחש רק תוך כדי דיבור משמעותי קרוב נוגע ואמיתי. רק מתוך ההיכרות אפשר לזהות את הדמיון, ומתוך תחושת החיבור ליהנות ממנו, לחוש את אותה ידיעה פנימית. לחוש שיש את הצידה לדרך.

כפי שנראה, לפחות מסיפורי הבנים במחקר, אותה ידיעה פנימית ביחסים המציאותיים עם האב אינה קלה להשגה והבנים משקיעים מאמצים עילאיים להגיע אליה. וונטורה (Ventura, as cited in Fishel,) (1999) נותן לנו, אולי, רמז עד כמה קשה להורה, לאב במקרה זה, לאפשר אותה התחברות עמוקה שהבן המתבגר מבקש.

Our secrets, our compromises, our needs, our lacks, our failures, and our fear that we're going to fail again-all this stirs and starts to growl somewhere deep inside when the young look hard into our grown-ups eyes. It's as though, in some dark way, they are privy to our secrets, even to what we don't know about ourselves, and when they so much as glance toward those parts of us, oh, our old panics resurrect those demons we thought we'd dealt with, grown out of, transcended, escaped - it only takes this goddam kid, and the beasts awake. As a parent you may measure your fears by the extent of your distance from that kid. (p. 242-243)

6. הפרופילים של היחסים עם האב לאור הספרות: אוטונומיה, התקשרות ומרחב מעבר

התמונה ההולכת ונפרשת לפנינו היא של צורך התפתחותי של הבן להתקשרות מחדשת עם האב בתהליך ההתבגרות. הצורך הזה מתחיל להתעורר בגילים 13-14, ועד הגילים בהם שמעתי את הבנים - 17-18 - הם עסוקים באב, בדמותו על רבדיה השונים וביחסים ביניהם, כאשר תחושותיהם עשויות לנוע מתחושות קשות של כאב ואובדן לתחושות של הנאה, גאווה והישג.

שני פרופילים מרכזיים של קשרים בין תפיסת היחסים עם האב בעבר ובין אופי התמודדותם של הבנים מול האב, עלו מתוך הראיונות עם הבנים. הפרופיל הראשון הנו של הבנים שקראתי להם "מיואשים" ולפעמים ה"מוותרים" או ה"נמנעים".

הפרופיל השני הנו של הבנים שקראתי להם ה"נאבקים". בתוכם ישנם ה"מורדים", ה"מתעמתים" ו"המייצרים את האב מחדש".

אסף מייצג את ה"עומדים על המשמר". גם אם הוא יכול להכנס לקבוצת ה"נאבקים" אדון בו בנפרד, כמי שסימן לאורך כל המחקר את יוצא הדופן, את מי שמרגיש יחסית מסופק ש"כאילו" אינו צריך להיאבק על האב כדי לחוש אותו חיבור מיוחד. הוא יכול לדבר על "מה שמיוחד אותנו". רועי מייצג את ה"עומדים על המדוכה".

פלשמן (2003) כותב, במאמרו העוסק במתבגרים ומשפחותיהם: "ההזדמנות ליצירה מחדשת בין בני המשפחה נוצרת בכל פעם שההתפתחות מחייבת שינוי בחלוקת התפקידים בתוכה. היצירה המחודשת תתאפשר במישורים שונים של חיי הנפש, לפי התחומים החזקים והפגיעים יותר אצל בני המשפחה. יש מעברים המתמקדים יותר בקרבה, במידה שבני משפחה מצליחים ליצור איזון חדש בחוויות של קבלה ואהבה. יש מעברים אחרים המשנים את מאזן הכוח, כלומר חלוקה של שליטה ותלות. מעברים אחרים ממוקדים בעיקר ביחסי כבוד (...). במשפחה, בית היוצר מקומו בצמדים, dyads. שני השותפים בכל צמד יוצרים את היצירה המתאימה לאותם שניים בתחומי כוח, כבוד וקרבה. היצירה המהותית, האינטימית במובן הנפשי, האוספת יחדיו כל נימי האישיות של השניים, זאת יצירה בצמדים".

המאבק על האב, מראה את החלק האקטיבי של הבן המתבגר ביצירה המתרחשת בצמד אב-בן. כאשר יצירה זו אינה מתרחשת, ישנה היקבעות והיתקעות המחבלת בהתפתחות.

להלן אדון ביתר פירוט במשמעויות ההתפתחותיות של אופן ההתמודדות מול האב והיחסים אתו.

6.1 המיואשים

המיואשים כאן מוצגים על ידי בר, שי ואיתי. שלושתם אינם מרגישים מחוברים לאב. שלושתם מתארים את משקעי העבר, היעדרות האב או נוכחותו החודרנית האגרסיבית כקשורה להימנעות שלהם מלהתקרב אליו. אצל שלושתם נוכחת חוויה של פחד הקשורה באב. בהווה, הם מתארים את האב כדמות אשר אינם יכולים לראות את עצמם בתוכה, נשקפת ממנה.

בר מתאר תחושה של סלידה, כאשר חש מאבק כוחות בינו ובין אביו, כאשר אביו מסתובב חצי עירום בבית ושותה מכוסות של אחרים. אולי גם מיניות האב קשה לבר. אבל מתוך שאר התיאורים נראה, שהחוויה הקשה ביותר והדומיננטית ביותר ביחסים ביניהם הינה תחושת ה"אוטונומיה המובסת". כמו שראינו, משימת ההיפרדות מהתלות קשורה לאם, והמשימה של הרחבת האוטונומיה קשורה באב, והבנים עסוקים בנושאים אלה בעיקר מול האב. במחקרים ראינו שהאב נוטה לשמור על הכוח והסמכות כשהבן נכנס להתבגרות ולפעמים אף מחמיר בנושאים אלה (Paikoff & Brooks-Gunn, 1991).

מתוך דברי הבנים, אפיינתי שני סוגים של תחושת אוטונומיה: "אוטונומיה פנימית" – אותה תחושה של אוטונומיה בסיסית בעולם, שהולכת ומתפתחת עם הגיל, ואינה מאוימת או מאתגרת בחוויה של הבן, ו"אוטונומיה חיצונית" – אוטונומיה שצריכה להיבדק כל הזמן ולקבל אישור מתגובת הסביבה על קיומה. על ממשותה. אם נתייחס למאפיינים אלה של תחושת אוטונומיה על פי רמת תחושת הביטחון שחשים ביכולת להשגתה, הרי ש"האוטונומיה המובסת" היא התוצר הקשה של "האוטונומיה החיצונית", שהיא תחושת אוטונומיה החוזרת ונבדקת מול האב, ומגלה שוב ושוב את מוגבלותה.

בלוס (1985) אומר, שהבן צריך לבחור בין שתי אלטרנטיבות של כניעה פאסיבית או מאבק תחרותי. בר ואיתי נעים בין המאבק שאכן מקבל גוון תחרותי, על האוטונומיה שלהם - מי יחליט האם תיכנס ארונית לחדר של בר או מי יחליט מתי ייצא איתי לטיול הבא. לעיתים קרובות מדי, כנראה, האב מחליט, והם חשים את אותה "אוטונומיה מובסת". ביחד עם התמונה הכללית של האב בעיניהם, העבר, הציפיות הגבוהות ששניהם לא מצליחים לעמוד בהן (אבל הן עומדות בינם ובין האב) ומאפיינים נוספים באישיות האב, כפי שהם רואים אותה, מביאים אותם לידי יאוש ממשימת ההתקשרות לאב. למרות המשאלה המבוטאת ליחסים אחרים, קשר קרוב יותר עם האב, הם בעיקר נמנעים מלהתקרב אליו בכל מימד שהוא; פיזי ו/או רגשי.

לעומתם, שי אינו עסוק, דווקא, בנושאים של "אוטונומיה מובסת" מול אביו. אצל שי הייאוש ממשימת ההתקשרות מחדש נובעת ממקום אחר. גם אצל שי, לזיכרונות וחוויות מהעבר יש נוכחות חזקה. החוויה הבסיסית היא, ששניהם לא היו נוכחים האחד בחייו של השני. אם הוזכר, שמשימת ההתקשרות היא יצירה של יש מאין, של התחברות עם זר, הרי שחווית הזרות של שי עם אביו היא כל כך עמוקה, שאינו מצליח לגשר עליה. "אין לי אתו אינטימיות רגשית", "אני לא מתחבר אליו". בתיאור של שי, מה היה צריך להיות בינו ובין אבא ומה שהוא מזהה שקורה בין חבריו ואבותיהם ולא קורה אצלם, הוא מתאר אותה חוויה, של חיבור, התקשרות, הוויה של מיזוג שאי אפשר להסביר אותה, אבל מרגישים אותה היטב כשהיא ישנה וכשהיא חסרה. מעניין לראות ששי משחק באפשרות של הרצון שאבא יהיה בן אדם אחר, אבל הכוחות הנאבקים בו לוקחים אותו לכיוון ההימנעות, הוויתור והייאוש. מה שנראה אצל הבנים האחרים הוא משאלה דומה. גם הם רוצים שאבא יהיה בן אדם אחר, אלא שהם לא נכנעים או מוותרים, הם נאבקים על מנת להפוך אותו לאחר בשבילם, מתאים יותר לצרכים שלהם ממנו.

6.2 הנאבקים

גנסברג ולוולד (Gunsberg & Loewald, 1989) טוענים, שלבנים יש צורך להיות אגרסיביים כלפי אבותיהם, ולהרגיש את תגובת התגמול. האגרסיביות כלפי האב מסייעת לבן בויתור על הדימוי של האב החזק, ומוביל את הדרך לקראת אינדיבידואציה. יותר מכך, על ידי התקפת אובייקט האב, מבלי להרוס אותו (Winnicott, 1971), המתבגר לומד מספר מציאויות חשובות. ראשית, אפשר להתקיף את האב מבלי שהאב או הבן ייהרסו מכך, בנוסף לכך, היחסים יכולים להיות במשא ומתן מחדש על בסיס שוויוני יותר, כשהיחסים קשורים יותר למציאות.

1. המאבק על האוטונומיה

המרד של אבי הצליח. היחסים בינו ובין אביו נבחנו מחדש, הציפיות ממנו ירדו, האב הוריד מעמדו הסמכותי ואף יותר מכך, לראשונה הוא מרגיש שמקשיבים לו, שהוא מדבר לעניין ושהוא בן אדם בוגר. נראה שכאשר חושבים על מרד של גיל ההתבגרות זוהי התמונה עליה חושבים בדרך כלל. סוג של acting out, ביטוי מצוקה, ניסיון לזעזע, למשוך תשומת לב, הקשבה והכרה בבן הגדל והמתפתח ודרישה ליותר אוטונומיה וסמכויות. אבל זו לא כל התמונה.

המאבק על האוטונומיה מעורר את החרדה של הן מאובדן החיבור עם ההורים. כמו שאבי אומר: "מצד שני אני לא רוצה שהם יפסיקו לגמרי את הדאגות שלהם ואת האחריות שהם מרגישים כלפיי". שולמן וסייפג' קרנקה, (Shulman & Seiffge-Krenke, 1997) המתבססים על תיאוריות פסיכואנליטיות מסורתיות (פרוייד, אנה פרוייד, בלוס) מעמידים את תהליכי הנפרדות והאוטונומיה במרכז התהליכים ההתפתחותיים של מתבגרים (עמ' 16). בתהליך הנפרדות הם מתייחסים לנפרדות במובן הפיזי, הפסיכולוגי והיכולת האמוציונאלית לשאת נפרדות. הם מצטטים מחקרים המראים שלקראת התבגרות, ילדים מרוצים יותר כאשר הם עם עצמם ומבלים תקופות זמן ארוכות יותר ללא ההורים, גם כאשר ההורים בבית (Larson and Richards, 1991). המתבגרים גם מבלים יותר זמן עם חבריהם וגם כאשר הם בבית, הם נוטים להישאר בחדריהם עם דלת סגורה. ובכלל, בין הורים וילדיהם המתבגרים ישנה "התרחקות" הולכת וגדלה (Steinberg, 1987). שולמן וסייפג' קרנקה, עצמם, מסייגים אמירות אלה במשפטים הבאים:

It should be noted however, that the separation from parents takes place within the context of **closeness**. As studies have shown, parents remain important sources of support for their adolescents though the salience of peers increases (Youniss & Smollar, 1985)

המחקר הנוכחי עוסק בדיוק בדואליות הזו שבין הצורך ההתפתחותי בנפרדות ואוטונומיה מצד אחד, ובשמירה וקיום יחסים עם מעורבות, אכפתיות ומשמעות מצד שני. נראה שבעיני המתבגרים אין סתירה בין צרכים אלה. הם רוצים בהכרה בהיותם גדולים יותר, אחראיים יותר לעצמם, עם יכולת שיפוט והחלטה מורכבים יותר מבעבר ולכן מבקשים יותר מרחב לארגון רצונותיהם ומשאלותיהם. הם אינם רוצים לאבד את הוריהם בתהליך זה. אולי השאלה שצריכה להישאל, היא מדוע התהליך ההתפתחותי שבמרכזו מתפתחת היכולת של המתבגר ליותר נפרדות ואוטונומיה, טומנת בחובה רמה מסוימת של אובדן ההורה, בעיקר האב?

ההסברים הפסיכואנליטיים, מתייחסים לתהליכים ההתפתחותיים המתרחשים בתוך המתבגר ומשפיעים על סביבתו. הם כמובן אינם רואים את ההשפעות ההדדיות או התהליך האינטרסובייקטיבי המתרחש תוך כדי כך בין המתבגר והוריו.

נראה שיש צורך בהבנה מחודשת של מושג האוטונומיה ומשמעותו עבור הבנים. היל והולמבק (Hill & Hollmback, 1986), רואים באוטונומיה כרכישה של שליטה עצמית (self governance). בעיניהם

אוטונומיה מוגדרת במונחים של התנהגויות ועמדות המשקפות הרחבה של היכולת לוויסות עצמי (self regulation). קולינס ולוקר (Collins & Luebker, 1991) מדברים על העברה של אחריות למתבגר. והולמבק מדבר, על מי הוא זה שמחליט את ההחלטות. אך בנוסף לוויסות ההתנהגות ביומיום, אוטונומיה נתפסת גם כתחושות חיוביות הנובעות מתוך תחושת הקומפוטיות של המתבגר (Holmbeck, 1992). אוטונומיה מתפתחת בתוך קונטקסט של "connectedness" למשפחה. אוטונומיה תלויה בתמיכה הורית ובמעבר ההדרגתי של וויסות התנהגות הילדים מההורים לילדים עצמם. יחסים עם ההורים אינם מוחלפים ביחסים עם בני הגיל, אלא הם עוברים ליחסים בוגרים יותר (Shulman & Seifge-Krenke, 1997).

מתוך הראיונות עם הבנים עולה, שהבן בודק את האוטונומיה שלו בעיקר מול האב. האם בדיקת האוטונומיה והצורך לחוש תחושת אוטונומיה רחבה יותר, ישאו אופי של מאבק או מרד, תלוי בקונטקסט היחסים עם האב, במידת השליטה והסמכותיות שהוא מחזיק בידיו. החתירה לאוטונומיה אינה מחייבת מאבק. כאשר ישנה תחושה של "אוטונומיה פנימית", כאשר היחסים בנושאים אלה הם בסינכרוניזציה עם מוכנות האב לשחרר משליטתו, תעלה התחושה החיובית המתקשרת לקומפוטיות של הבן. כאשר תחושת האוטונומיה נבדקת מול הסביבה החיצונית, וכאשר התחושה הדומיננטית היא של "אוטונומיה מובסת", שני מצבים עלולים להתרחש: האחד הוא מאבק עד חורמה. השני, הוא כניעה שתבטא בהימנעות, ריחוק ואף ייאוש מהיחסים.

(2). המאבק על האב

המאבק על האוטונומיה, עשוי להיות גם מאבק על האב. אולם, גם אם נושא האוטונומיה אינו מהווה מושא למאבק, עדיין עשויים הבנים להיות עסוקים במאבק על האב, על הקשר והיחסים אתו. שולמן וסיפגה קרנקה, המצוטטים כאן, כתבו ספר על אבות ומתבגרים. המסקנה שלהם לגבי תרומתו של האב להתפתחות מתבגרים, הפוכה למסקנה העולה מהמחקר הנוכחי.

In general, the results of our study are similar to results of other studies pointing to the lower involvement of fathers with their children. Our suggestion is that fathers, being less engaged with their adolescents may serve a developmental function. (...)

What may appear to be fathers' indifference, aloofness or judgmental attitudes, may in fact serve as an incentive for adolescent separation.

This apparently “distant” model is what adolescents need at this period of separation – a model of a “close enough” parent that allows and respects separation. Fathers in their natural attitude are more capable of balancing closeness and separateness than are mothers. (p. 31).

ממצאי המחקר הנוכחי כאמור, סותרים מסקנות אלה מכל וכל. ראשית, משימת ההפרדות מהתלות, נראית כאן קשורה בעיקר לאם. המשימה, המשאלה העומדת בבסיס דברי הבנים היא ביצירת יחסים משמעותיים וקרובים עם האב. תיאור האב כלא מעורב, אדיש, לא מתעניין, ו/או ביקורתי ושיפוטי, מלווה בקושי וכאב של הבן. הן המחקרים המתארים את הרעב לאב כאשר האב נוכח נעדר (Herzog, 1982; Osherson, 1986), והן המחקרים המראים את הקשר בין יחסים קרובים עם האב ורווחת המתבגר (well being), (Allen & Land, 1999; Woodward, Fergusson & Belsky, 2000), בריאותו הנפשית (Strahan, 1995) והישגיו בלימודים ובקריירה (Le Croy, 1988), כמו המחקרים המראים קשר בין יחסים קשים עם האב ובין דיכאון ונטייה להתנהגויות מסוכנות של הבן המתבגר (פלח-גליל, 1987;1994 Brownfield), מעידים על כך שהבן זקוק יותר לקשר קרוב ומספק עם האב בהתבגרות מאשר קשר עם מאפיינים של ניכור שאמורים כביכול לסייע בפרידה. האמירה שאם כך נראים היחסים עם האב, הם כנראה גם פונקציונאליים להתפתחות הבן, נראית בעיני מחטיאה. ואולם, כפי שראינו בסקירת המתארת את התפתחות המחקר והחשיבה בנושאי האבות, הנטייה לראייה מעוותת, מכחישה, מוחקת את חשיבותו ותרומתו של האב מאופיינת בעיוותים מסוג כזה. כאשר אבי מדבר על תוצאות המרד בהקשר של יחסיו עם אביו הוא אומר: [אחרי זה] הוא בא לדבר אתי, אז זה היה הרבה יותר כיף לשבת אתו, הרבה יותר הגיוני לשבת וכשהוא נותן לי מחמאות וזה, אני מבסוט. כשהוא אומר לי שהוא גאה בי, זה כיף. זה כן מאז. זה מה ששינה לי את היחסים אתו".

אבי מדבר על השינוי גם במושגים של הוויה. היה יותר כיף "לשבת אתו". לבני יש יותר מדי אוטונומיה והוא רוצה להרגיש דווקא את ההגנה. תוצאות העימות של בני עם אביו מוערכות אף הם בתחושות של קרבה יותר גדולה והוויה של ביחד, של מיזוג. "מאז אותו רגע שאמרתי לו את כל הדברים האלה, אנחנו יותר פתוחים והוא מדבר אתי על הקשר עם דליה החברה שלו, הסברתי לו למה נפרדתי מהחברה שלי והוא הבין כזה לגמרי ואז כשהוא דיבר איתי (...) ואני השלמתי לו איזה משפט והוא היה בהלם

טוטאלי כי הוא שכח שהוא מדבר עם הבן שלו. ואני כאילו ממש זוכר את זה פשוט. אז כל הדברים האלה ואנחנו יותר מדברים גם. אז חזרה לשאלה.. כן, אנחנו התקרבו, יחסית".

בני משלים את המשפט של אבא, מתמזג אתו, מתקרב אליו ונהנה מכך הנאה מרובה.

אצל בנים שונים, תחושת הקרבה, החיבור, המיזוג או ההיות ביחד, קשורה בתחושה של להיות מובן.

ויניקוט (1971/1998) בעמוד האחרון בספרו משחק ומציאות כותב:

"מסעיר הדבר שגיל ההתבגרות נעשה קולני ופעיל, אבל שאיפתו של המתבגר, (...) זקוקה שיתמודדו אתה, זקוקה שתינתן לה ממשות על ידי פעולה של עימות. העימות חייב להיות אישי. נדרשים מבוגרים כדי שהמתבגרים יהיו בעלי חיים וחיות. העימות הוא מין הכלה, שאין בו השבה מידה כנגד מידה ואין בה נקמנות, אבל היא בעלת כוח משלה. (...) בפנטזיה הלא מודעת אלה עניינים של חיים ומוות". (עמ' 162).

כמו שנמצא במחקר, המתחקה אחר הדינאמיקה התוך משפחתית (Larson & Richards, 1994), כאשר הבנים נאבקים, הם עושים זאת מתוך תחושה של קשר, של התקשרות בטוחה, שעל בסיס קיומה אפשר להיאבק על מה שרוצים להשיג. המצב הקשה יותר, ההתקשרות הלא בטוחה, קשורה להימנעות כמו שנראה אצל המיואשים.

אבי ובני נאבקים מול האב ואתו על מנת לשפר את תחושתם, מקומם מולו ואת היחסים ביניהם. האחרים שיתוארו להלן, אינם נאבקים בהכרח מול האב או בו. הם נאבקים על האב בינם לבינם, בתוכם, כדי לשמור על דימויו החיובי כך שיוכלו להתחבר אליו, כל אחד ממקומו הוא.

ספי, ינאי, עמי, יואב וגידי אינם מתארים מאבק במובן המקובל של המילה. אבל כל אחד מהם נראה בעיני נאבק על יצירת ההתקשרות מחדש לאב. התופעה של "יצירת האב מחדש" נראית בעיני שקולה למאבקים החיצוניים שעושים הבנים האחרים על מנת להתקרב או להתחבר אל האב. אלא שבנים אלה עושים את השינוי, את המאבק, לא ממש בעולם החיצוני מול האב, לא ממש בעולם הפנימי בינם לבינם, הם עושים את השינוי ב"מרחב ביניים" שבין המציאות הפנימית למציאות החיצונית. אותו תחום ביניים מתאר ויניקוט בספרו "משחק ומציאות":

"מקובל על הכל שהגדרת טבעו של אדם במונחי יחסים בין אישיים אינה טובה דיה, (...) על כל אדם שהגיע לשלב, שבו הינו יחידה בעלת קרום תוחם ובעלת חוץ ופנים, אפשר לומר שקיימת בו מציאות פנימית, עולם פנימי היכול להיות עשיר או דל, שרוי בשלום או נתון במלחמה. (...) החלק השלישי בחייו של אדם, חלק שאיננו יכולים להתעלם ממנו, הוא תחום הביניים של חוויה, שתורמים לו המציאות

הפנימית והחיים החיצוניים גם יחד. זהו תחום שאין קוראים עליו תיגר, מפני שלא נתבע ממנו אלא להיות קיים כמקום מנוחה לאדם, הטרוד במשימה האנושית המתמדת לשמור, שהמציאות הפנימית והמציאות החיצונית יהיו נפרדות, ועם זה קשורות בקשרי גומלין". (עמ' 36).

ויניקוט, מצטט את עבודתה של מילנר (Milner) בתוך ויניקוט (1995/2002): בהתייחסותה ל"מיזוג קדם לוגי של סובייקט ואובייקט"

"רגעים שבהם המשורר המקורי שבכל אחד מאיתנו יצר בשבילנו את העולם החיצוני על ידי גילוי המוכר במה שאינו מוכר, רגעים אלה אולי נמחקים מזיכרונם של רוב בני האדם; או שהם שמורים בפניה נסתרת כלשהי של הזיכרון, מפני שהיו דומים מדי למפגש עם האלים מלערבבם בחשיבה היומיומית". (עמ' 67).

בהתייחסותו "לאובייקט מעבר", מתייחס ויניקוט למצב נפשי שאין בו הבחנה ברורה בין דמיון לבין מציאות, שבו השאלה אינה נשאלת כלל. לפי ויניקוט, קיומו של מצב מעבר הינו בסיס לאפשרות של קיום פנימי אותנטי. הסיבה לחשיבותו של מצב המעבר נעוצה בצורך של כל אדם לחבר יחדיו את כל נימי אישיותו באופן עמוק הכולל את הלא מודע. מצב המעבר הינו המעבדה היחידה שבה כל נימי האישיות, גם של הדמיון וגם של המציאות, מתמזגים יחדיו, ורק דרך מיזוג כזה האדם יכול להרגיש ולהיות שלם.

"יצירת האב מחדש" היא מעין "תופעת מעבר" - יצירה של הבן הקשורה בצרכים שלו מן האב. יש בה מעט מהדמיון ומעט מהמציאות, והיא מצליחה לאפשר לבן להעריך את אביו, לאהוב אותו ובעיקר לחוש דומה לו. כך הוא יוכל להתחבר אליו, להתמזג איתו, באופן, שמאפשר את השלמת משימת ההתקשרות אתו.

הן יואב והן עמי מתארים את האב לפני יצירתו מחדש כאדם שלא היו יכולים להתקרב אליו, בודאי שלא לחוש דומים לו. היצירה של דימויו מחדש מאפשרת זאת.

ויניקוט מציין: "מרכיב מהותי בניסוח שניסחתי את תופעת המעבר הוא, שאנו מסכימים שלא להציג לתינוק לעולם אתגר ולשאול אותו: האם יצרת את האובייקט הזה או מצאת אותו מונח לידך בהישג יד? כלומר, מאפיין מהותי של תופעות ואובייקטים של מעבר הינו איכות יחסינו בשעה שאנו צופים בהם." (עמ' 115).

למרות שהייתי באופן יחסי אקטיבית בראיונות עם הבנים וניתן להתרשם מהשאלות ששאלתי כאשר דברים נשמעו לי לא לחלוטין ברורים או לא לחלוטין מובנים, מעולם לא שאלתי או הקשיתי לגבי

ההיגיון, האמת או מבחן המציאות של תיאור השינוי של דימוי האב. למרות שלא יכולתי לנסח לעצמי זאת בעת הראיון, הרגשתי שבתחום הזה אין לי רשות לגעת. אם איכות יחסינו בשעה שאנו צופים בתופעת מעבר, הנה עדות להגדרתה, אזי היא תקפה גם כאן.

כאשר ארליך (1994), מגדיר את אופנות ההווה במאמרו, המילים יצירה ושימור נכללים בה, וכך גם תהליכי חשיבה ראשונית: "באופנות ההווה, חווייתו של הסובייקט סובבת סביב חווייתם המאוחדת והמתמזגת של העצמי והזולת. מה שעומד במרכז החוויה היא העצמיות גופה, גם אם הדבר כולל את האיכות הסובייקטיבית של היות יחד. חווית העצמי הופכת לציר הקיומי כאשר **גם הסובייקט וגם האחר** [הדגשה במקור] חייבים **ליצור ולשמר** [הדגשה שלי] אותה. חוויה זו נתמכת ונעזרת על ידי שימוש בתהליכי חשיבה ראשוניים, שתפקודם מיועד לא להתמודדות עם מציאות חיצונית אלא לחוויה הסובייקטיבית של העצמי (נוי בתוך ארליך, 1994).

לסיכום: הבנים הנאבקים, נאבקים על עצמם. הם נאבקים על היכולת להשלים את המשימות ההתפתחותיות העומדות בפניהם בדרך אל הבגרות, מול אב שלעיתים קרובות הנו נוכח נעדר, אדיש, רחוק ומאופיין ביחסים של עשייה. משימת ההתקשרות מחדש עם האב, המהווה פתרון של המרכיב האיזוגנדרני בתסביך האדיפאלי בהתבגרות, קשורה במשימת האינטגרציה בין אופנויות החוויה של הוויה ועשייה. משימות אלה קשורות קשר ישיר ביכולת ליצירה ושמירה של יחסים אינטימיים בעתיד. הקשר בין היחסים עם האב והיכולת האינטימית של הבן בהתבגרות ובגרות, כפי שעולה ממחקרים שונים, מחזקים את האינטגרציה הפנימית של ממצאי המחקר והדיון בהם. משימת ההתקשרות, יכולת האינטגרציה בין הוויה ועשייה, כמו היחסים עם האב, קשורים ליכולת ליחסים אינטימיים של הבן בהתבגרות ובגרות. בכך מודגשת גם הקריטיות של משימות אלה מול האב.

הבנים נאבקים בכל האמצעים העומדים לרשותם או בכל המרחבים העומדים לרשותם: בעולם החיצוני ינסו לשנות את האב או את היחסים אתו. אם עימות ישיר, מפחיד מדי, אם הם מרגישים שאין בכוחם לשנות את האב או את היחסים אתו, הם ישנו אותו בתוכם, וייהנו מתחושת החיבור וההתקשרות המחודשת עם האב שתאפשר להם לפסוע בשביל אל הבגרות.

6.3 "העומדים על המשמר"

העומד על המשמר במחקר הנו אסף. דבריו של אסף הובאו בסיומי הפרקים השונים על מנת להראות את השונות והדמיון באופן בו מתאר את היחסים עם האב מחד ומתמודד אתם מאידך. השונות של אסף בולטת בעיקר בתיאור היחסים עם האב. אל מול האבות של ה"מיואשים" המתוארים

כאגרסיביים, חודרניים מאיימים ו/או חסרים באופן קיצוני או אל מול האבות של הנאבקים המתוארים כנוכחים נעדרים, אביו של אסף מתואר כנוכח, מעורב ותומך. בניגוד לבנים האחרים, האב אינו נעלם וחוזר לתמונה אלא נוכח בה כל הזמן. היחסים עם האב נחווים כחיוביים ומספקים, אסף מתאר כיצד אביו מרגיע אותו בסיטואציות מלחיצות, כיצד הם נסחפים ביחד לשיחות משמעותיות, הוא יכול לתאר מצבים בהם האב מביע באופן בהיר את אהבתו והערכתו אליו, בתיאוריו של אסף קיימת חוויה של הוויה המשולבת בעשייה. על הרקע הזה, ניתן היה לצפות שאסף לא ירגיש צורך ל"היאבק על האב". יחד עם זאת, ההחלטה של יואב להפוך את המוסיקה למרכז חייו, הצורך שלו להכיר לאב את המוסיקה שהוא אוהב ולשמר את המוסיקה כנושא או כמהות שמייחדת אותו ואת אביו, נראית כסוג של יצירה הממלאת פונקציה משמעותית בחיי הנפש של אסף. לכן, ברמה מסוימת גם אסף נאבק. המאבק שלו אינו דורש אמצעים דרמטיים כמו אצל הבנים האחרים, אך הוא דורש מעין "עמידה על המשמר". אסף משקיע מאמצים בהזנה של אותה תחושת חיבור שיש לו עם אביו ודואג לאסוף ולשמור את ההוכחות לקיומו של מיזוג או חיבור זה.

6.4 "העומדים על המדוכה"

רועי, מתאר את היחסים המשתנים עם אביו בתהליך ההתבגרות. תיאור היחסים משלב אופנויות של הוויה ועשייה והוא מביע געגוע לאותה תחושת חיבור ומיזוג שחוה עם אביו במהלך הבילויים המשותפים שלהם. יחד עם זאת, רועי אינו מתאר פעולה אקטיבית בעולמו החיצוני ו/או הפנימי על מנת לחוש שוב את אותה תחושת חיבור. בדבריו מבטא יותר את תחושת הפגיעה מהיות היחסים עם האב לא מובנים מאליהם, זקוקים לאישור מחדש. מה שמעכב בעדו מליזום צעד בכיוון של מאבק על האב הוא חוסר הביטחון האם האב ייענה לכך, האם הוא מעוניין. "הרצון" של האב לא ברור. רועי מאפשר לנו לראות את תהליך ה"החלטה" בהתהוותו.

ככל תהליך התפתחותי, גם ההחלטה להיאבק על האב, על תחושת החיבור וההתקשרות מחדש, הנה תוצר של תהליך המגיע לבשלות בשלבים שונים אצל מתבגרים שונים. טרנס ריל מתאר את סופו של תהליך ההתחברות עם אביו, עליו עבד כל שנות בגרותו הצעירה, בגיל עשרים ושבע.

פרק שני

סיכום ומסקנות המחקר

הממצאים והדין התיאורטי בהם פורשים תמונה התפתחותית חדשה של בניס מתבגרים. להלן אסכם את עיקריה:

1. התפתחות הבן מתרחשת מתוך זיקה לתפקיד האב בעולמו הפנימי, משנות הילדות ועד הבגרות המאוחרת.⁷

1.1 בין הגילים 5-7, כשהבנים מגלים את תפקידו של האב בקיומם, יש לאב נוכחות מורגשת. נוכחות זו יכולה להיות נעימה, מפחידה או מאיימת היא משאירה את רישומה בחוויית הבן, והוא נושא אותה עד לשנות התבגרותו המאוחרות. לחוויות ולזיכרונות מתקופה זו עשויות להיות השלכות על יכולת הבן להתקשר מחדש אל האב בהתבגרות.

1.2 בין הגילים 7-13, עם הדחיקת התכנים האדיפאליים האלוג'נדריים ביחס לאב, היחסים אתו נשמרים במעין ואקום אמוציונאלי. הביטוי לכך הוא בחוויית האב כנעדר בתקופה זו בחיי הבן. לאם נוכחות אינטנסיבית ביותר, ואילו האב נשמר ברקע.

1.3 בין הגילים 13-14, האב מפציע מחדש לתוך עולמו הפנימי של הבן. הכורח להיפרד מהתלות באם מפנה את הבן, באופן לא בהכרח מודע, לחפש משענת נפשית ורגשית באב. מגילים אלה ואילך, האם נדחיקת לרקע, והאב נמצא במרכז תשומת הלב של הבן.

החל מגילים אלה, עסוקים הבנים באופן אינטנסיבי באב; בדמותו, בהרגליו, באורח חייו, בהישגיו וכישלונותיו. הם מתבוננים ביחסים ביניהם ובין האב, משווים בין יחסים אלה ליחסים עם האם, הם בוחנים את היחסים שיש לאב עם אחיהם ואחיותיהם, ובודקים את היחסים שיש לחבריהם עם אבותיהם בהשוואה לעצמם.

⁷ המחקר הנוכחי בדק מתבגרים בני 17-18 ולכן האמירה באשר לתפקידו של האב בהתפתחות הבנים היא עד לגילים אלה. יכול להיות שהתהליך ממשיך עד לשלבים מאוחרים יותר בחי הבן – אך זה נושא למחקר אחר.

2. עם כניסתו של האב למרכז הבמה בעולמו הפנימי של הבן, והעיסוק האינטנסיבי בהתבוננות בו ובהערכת היחסים אתו, מסתמן פער בין המשאלה של הבן ליחסים קרובים ומשמעותיים עם האב, ובין חוויית האב כנוכח נעדר, או כבעל נוכחות מאיימת.

2.1 כאשר הבנים מתארים את היות האב לא מעורב, לא נגיש, לא מתעניין באמת, לא פתוח, אדיש או מפחיד, מלחיץ ומאיים, ניכר הכאב באופן בו הם מדברים. המרחק הרגשי מהאב הנו מקור לפגיעות גדולה מאד בחוויית הבן המתבגר.

2.2 כאשר מתארים הבנים יחסי קרבה מספקים עם האב, ניכרת ההנאה בדבריהם.

3. העיסוק האינטנסיבי באב ובהערכת היחסים אתו, הינו ביטוי לצורך של הבנים להתקשר מחדש אל האב. תוך כדי ההתבוננות הקרובה באב וביחסים עמו מנסים הבנים להעריך את הסיכוי להתקרב אל האב ולפענח, מהם האמצעים דרכם יוכלו להשיג זאת.

3.1 הצלחת משימת ההתקשרות מחדש אל האב, מהווה משענת קריטית עבור תחזוקת ה"עצמי" של הבן. לתחושת העצמי של הבן, דימויו וערכו, קשר ישיר ליכולת של הבן להעריך את האב, ולהרגיש את הערכתו של האב אליו.

4. האמצעים להשגת משימת ההתקשרות מחדש אל האב, כמו בדיקת תקפותה, נראים במוטיבים החוזרים בדבריהם של הבנים: היכרות קרובה עם האב, איכות הדיבור עמו והדמיון אליו.

4.1 עם היכולת הקוגניטיבית המתפתחת והיכולת החדשה לפרספקטיבה חברתית, זקוק הבן לחוש שהוא מכיר את אביו ברמה אינטימית ומשמעותית, כמו שהוא יודע שניתן להכיר סובייקט אחר או את עצמו. ההיכרות העמוקה מאפשרת את תחושת המיזוג וההתחברות כחלק ממשימת ההתקשרות מחדש. יותר מכך, תחושת היכרות קרובה ומשמעותית עם האב מעניקה לבן את ההכרה של האב בערכו של הבן, ואישור שהאב יכול ומוכן ליחסים קרובים עם הבן. התהליך האינטרסובייקטיבי של ההיכרות וההכרה ההדדיים עם האב הנו, בעיני, צורך התפתחותי של הבן בשלבים אלה בחייו. כאשר הבן אומר שאינו מכיר את אביו, הוא מצביע על תחושה של חסר שיש לה הד בעולמו הפנימי.

4.2 המשמעויות השונות שנותנים הבנים לדיבור בכלל, ולאיכות הדיבור עם האב בפרט, נובעות אף הן מתוך היכולת הקוגניטיבית המתפתחת, והיכולת החדשה לפרספקטיבה חברתית. על מה מדברים, על

מה לא מדברים, מתי מדברים, כמה, ואיך מדברים, הינם מימדים שונים בבדיקה של הבנים את איכות היחסים עם האב. איכות הדיבור עם האב מסמנת את הקרבה, המרחק, הניתוק והחיבור.

4.3 ההבחנה בין דיבור איכותי, קרוב ומחבר לבין דיבור שהוא רחוק, אינסטרומנטאלי ומפריד, נערכת על פי אופנות החוויה הדומיננטית ביחסים עם האב. אם אופנות החוויה הדומיננטית באינטראקציות עם האב היא של עשייה, כלומר דיבור שעניינו מעשי ומכוון למטרה, ליעילות ולפעולה, יחוש הבנים רחוקים מהאב ויגיבו ליוזמותיו בריטואלים מקובלים. בדרך כלל יימנעו מלשהות במחיצת האב, ויחושו מועקה במגע אתו. כאשר אופנויות החוויה של עשייה והוויה משולבות, כלומר, כאשר ביחד עם הדיבור שעניינו מעשי, ישנן גם התייחסויות לרגשות ותחושות, ישנה הכרה הדדית בנוכחות הרגשית, והבן יכול לשתף את האב בנושאים "אמיתיים" ולהרגיש מובן. כתוצאה מכך עולה התחושה של היות והיות יחד. כאשר האינטראקציות עם האב מאופיינות בשילוב אופנויות החוויה, יכולים הבנים להרגיש קרובים אל האב וליהנות באופן מיוחד מהדיבור אתו. היכולת לדיבור קרוב ומשמעותי עם האב מהנה במיוחד מפני שהיא מהווה אישור, לא מודע כמובן, אך משמעותי ביותר לתחזוקת העצמי של הבן, שמשמית ההתקשרות מחדש עם האב הצליחה.

4.4 הדמיון לאב בהתבגרות המאוחרת עשוי להיות תוצר של תורשה גנטית, למידה סביבתית או של הזדהויות מוקדמות של הבן עם האב. כאשר מבחין הבן בדמיון לאב בגילים אלה, הוא רואה זאת כנתון וכידיעה פנימית.

הידיעה הפנימית על הדמיון לאב נותנת תוקף לתחושת ההתמזגות עם האב. תחושה זו הינה אחד מהצרכים ההתפתחותיים הקשורים במשימת ההתקשרות מחדש לאב. כאשר הבן מעריך את האב, ורואה את עצמו משתקף בדמותו של האב, הוא יכול לסלול את דרכו לעתיד, לא בכך שיצעד דווקא בדרכו של האב, אלא ע"י תחושת עצמי "מתחזקת". ההתמזגות עם האב המוערך מאפשרת לשמור על תחושת עצמי חיובית עם מבט אופטימי לעתיד.

4.5 כאשר הבן אינו מעריך את אביו באופן שבו יוכל ליהנות מהדמיון למאפיין שלו, משימת ההתקשרות מחדש עם האב, והמשענת שהיא נותנת בתחזוקת תחושת העצמי בדרך לבגרות, נמצאת בסכנה.

5. כיצד יתמודד הבן עם הפער שחווה ביחסים עם האב, תלוי בהיסטוריה של היחסים ביניהם ובהערכת הבן את גודל הפער, בין המשאלה ליחסים קרובים ומשמעותיים ובין חוויית היחסים בפועל.

הפער בין המשאלה ליחסים מוערך על פי תחושת המרחק מהאב או הקרבה אליו, ואלה קשורים במוטיבים, בהם עסוקים הבנים ביחסים עם האב: בהיכרות ובהכרה ההדדיים, באיכות הדיבור וברמת האינטגרציה בין עשייה והוויה באינטראקציות אתו.

5.1 הבנים שאינם מעריכים את האב באופן שבו יוכלו ליהנות מהדמיון אליו וחשים, שהפער בין המשאלה ליחסים גדול מדי ובלתי ניתן לגישור, יימנעו ממגע עם האב, יתייאשו ויוותרו על הניסיון להתקשר מחדש אל האב. הם יעשו הכל שלא להידמות לאב. תחושת העצמי של בנים אלה מאד שבירה.

5.2 הבנים שמרגישים שהפער בין המשאלה ליחסים קרובים עם האב ובין חוויית האב והיחסים אתו ניתן לגישור, נאבקים בכל החזיתות העומדות לרשותם על מנת להפוך את היחסים עם האב קרובים יותר, וחותרים להפוך את האב לראוי להערכה בעיניהם ולראות עצמם דומים לו ומשתקפים דרכו.

יש כאלה שמצליחים להתקרב אל האב דרך עימותים ומרידות. יש כאלה המנסים לשנות את האב, את תחומי התעניינותו, אורח חייו וכו'. יש כאלה שעל מנת להעריך את האב ולחוות עצמם דומים לו, הופכים את דימויו של האב בעיניהם. מחוויית האב כאגרסיבי, תוקפני או שנוא, הופכים טותו לעדין, חכם ואהוב ובכך מאפשרים לעצמם לחוש קרובים אליו. יש כאלה שנאבקים תוך כדי שילוב בין הדרכים השונות המתוארות לעיל.

6. המאבק של הבנים להשגת משימת ההתקשרות מחדש אל האב קשור בתפיסת היחסים בעבר ובחוויית היחסים בהווה. תפיסות וחוויית אלה משקפות את רמת הביטחון שחשים הבנים ביחסים עם האב.

6.1 לנמנעים, המוותרים או המיואשים, רמת ביטחון נמוכה ביחסים. תחושתם היא של תבוסה וודאית. מאחר שכפי שהוזכר, תחושת העצמי שלהם מאד שבירה, הם נכנעים.

6.2 "אוטונומיה מובסת", כלומר, מאבקים עם האב על האוטונומיה שמסתיימים, לעיתים קרובות, בניצחונם של האב ובתבוסתו של הבן, כמו גם אי עמידה בציפיות הגבוהות מדי של אביו, נראו קשורים לייאוש הבן מהשגת משימת ההתקשרות מחדש לאב.

6.3 למתעמתים ולמורדים רמת ביטחון גבוהה יותר. במושגיו של ויניקוט (1971), הם מסתכנים בהרס האב מתוך שהם מאמינים ששניהם ישרדו לאחר החורבן ואף יוכלו להתקרב ולהתחבר בעקבותיו.

6.4 רמת הביטחון של הבנים מהקבוצה השלישית, היוצרים את האב מחדש בדמות שהם יכולים להעריך ולראות עצמם דומים לה ומשתקפים בתוכה, היא מעורבת-אמביוולנטית יותר. הם לא עומדים

מול האב ואינם מנסים לשנות אותו או את היחסים אתו, אך עדיין נאבקים על מנת להתקרב אליו. המאבק שלהם מתרחש בתוך מרחב מעבר, בין המציאות החיצונית למציאות הפנימית; הם משנים את האב בתוכם. עם הדימוי החדש שיצרו לו, הם נושאים את עיניהם אליו ומתארים בהנאה את הדמיון ביניהם.

7. כפי שעולה מהתיאורים כאן, הבנים מבחינים בין האב לבין האם במשימות ההתפתחותיות המוכרות מהספרות. הבנים עסוקים בחתירה ליותר אוטונומיה ואינדיבידואציה בעיקר מול האב. מול האם עסוקים הבנים במשימת ההיפרדות מהתלות.

8. בהישען על ממצאים ממחקרים אחרים ממקומות שונים בעולם, הממצאים המתוארים כאן והפרשנות התיאורטית המיוחסת להם, מצביעים על תהליכים התפתחותיים אוניברסאליים של בנים מתבגרים. בנוסף, מתוארת הקריטיות של יחסיהם עם האב בתהליך ההתבגרות לתחזוקת תחושת העצמי, עם מבט אופטימי לעתיד.

9. יחסי האב-בן במציאות הישראלית נדונו לאור הנתק בין עמדות הבן ביחס לגיוסו המתקרב לצבא ובין עברו הצבאי של האב. לנתק זה הוצעו שני הסברים. האחד נשען על השינוי שעברה ועוברת החברה הישראלית ביחס לצבא, גבריות ומצואיזם. הערכים שהנחו את דור האבות בנושאים אלה זרים לדור הבנים. ההסבר השני נשען על עדות של אב לבן מתבגר ועל ממצאים ממחקר אחר המצביעים על כך שהאבות קרועים בין העברת המורשת הצבאית עליה הם גדלו לבניהם ובין חשיפתם בכך לסכנות השעה. לכן הם נאלמים ו/או נעלמים, כאשר נושאים אלה עומדים על הפרק (מן-שלו בדפוס). ההבדלים בעמדות הערכיות ו/או היאלמם של האבות בנושא טעון זה עשויים להעמיק את תחושת הפער שחשים הבנים ביחסיהם עם האב.

10. לסיום, הבעיה המחקרית שהעסיקה אותי והביאה למחקר זה נבעה מתוך השאלה, מדוע תפיסת יחס האב אצל בנים בני 16-17 קשורה בדיכאון. המרכזיות של היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות, המשמעות הקריטית שיש ליחסים אתו כמשענת לתחזוקת תחושת העצמי, תורמים רבות להסבר אפשרי של קשר זה.

פרק שלישי

חולשות המחקר ויישום הממצאים לפרקטיקה, למדיניות ולמחקר

1. חולשות וקריטריונים להערכת מחקר איכותני

המחקר האיכותני מצטיין בעיקר בתוקף הפנימי שלו, כלומר בשאלה האם המחקר בודק את מה שהוא מתכוון לו (צבר בן יהושע, 1990). חולשתו העיקרית היא בתוקף החיצוני שלו, כלומר ביכולת ההכללה שלו. מקורה של חולשה זו הוא במעורבותו של החוקר, שיטות איסוף החומר הבלתי אמצעיות ומרכזיותו של הקונטקסט הספציפי באיתור הנתונים ופירושם. אולם יש לזכור כי במאפיינים אלה טמון גם מקור הכוח של השיטה – החומר הנאסף משקף ביותר את שפתם של הנחקרים ואת מציאות חייהם.

על מנת להתמודד עם סוגיות התוקף והאמינות של המחקר האיכותני, נקבעו חוקים לבדיקה ושמירה על אמינות הממצאים. האמצעים עליהם נשען מחקר זה פורטו בהרחבה, הן בפרק הדן בנושאים אלה במסגרת המתודולוגית, והן במהלך העבודה. התיאור העבה, ההצלבות המשולשות (triangulations) והתהליך הרפלקסיבי, כמו גם בדיקת הממצאים במחקר זה אל מול תיאוריות ומחקרים אחרים, מאפשרים להציע תמונה התפתחותית ביחס לבנים בני 17-18, תלמידי תיכון, ממשפחות עם הורים מתפקדים במעמד בינוני בישראל.

ליבליך, תובל משיח וזילבר, (Lieblich, Tuval-Mashiach, & Zilber, 1998) מצטטות בספרן את (in Rogers Et-Al, (presss כאשר הן דנות בקריטריונים להערכת המחקר האיכותני.

"in qualitative research, a fundamental criterion of validity requires that interpretations and conclusions follow a trail of evidence that originate in the text" (p. 173).

בהתבסס על כותבים שונים מציעות ליבליך ותובל משיח את ארבעת הקריטריונים הבאים להערכת מחקרים נאראטיביים:

1. Width – the quality of the interview or the observations as well as to the proposed interpretation or analysis.
2. Coherence – the way different parts of the interpretation create a complete and meaningful picture
3. insightfulness – the sense of innovation or originality in the presentation of the story and its analysis.
4. parsimony – The ability to provide an analysis based on a small number of concepts, and elegance or aesthetic appeal.

קריטריונים אלה הנחו את העבודה על המחקר הנוכחי.

2. האימפליקציות לטיפול בבנים מתבגרים ומשפחותיהם

במבוא לספרו Real Boys, מתאר פולק (Pollack, 1999) את מצב הבנים באמריקה כפי שעולה מהראיונות אתם וממחקרים אחרים:

Boys today are in serious trouble, including many who seems "normal" and to be doing just fine. Confused by society's mixed messages about what's expected of them as boys, and later as men, many feel sadness and disconnection they cannot even name. New research shows that boys are faring less well in school than they did in the past and in comparison to girls, that many boys have remarkably fragile self-esteem, and that the rates of both depression and suicide in boys are frighteningly on the rise. Many of our sons are currently in a desperate crisis. (P. xxi).

פולק, מקשר מצב זה של הבנים עם הכורח להיפרד מוקדם מדי מהאם ולשחק על פי הקוד הגברי. בסקר שנערך בישראל, והתבסס על מדגם ארצי של 7637 תלמידי וי"א במערכת החינוך הממלכתית והממלכתית דתית (הראל, קני ורהב, 1997), כותבים החוקרים, שלמרות שבהשוואה לארצות אחרות, בני הנוער בישראל מדווחים על קשרים משפחתיים חיוביים, ישנה קבוצה של כ- 25%-20% בני נוער, המדווחים על קשר רופף יותר עם הוריהם, הן ביכולת לשוחח על נושאים מטרידים והן במעורבות ההורית בלימודים. החוקרים הישראלים מצטטים מחקרים, המצביעים על קשרים בין דימוי עצמי

גבוה, רמות נמוכות של דיכאון ולקיחת סיכונים ובין משתנים הקשורים ליחסים חיוביים עם ההורים (Field et-al., 1995; Ryan et-al., 1994). הם מצטטים גם מחקרים המצביעים על כך, שהסתגלותם החברתית ובריאותם הפיזית והנפשית של ילדים היכולים לשוחח באופן גלוי עם הוריהם, טובות יותר בהשוואה לילדים, המתקשים לתקשר עם הוריהם. (King & Peart, 1990) הם מוסיפים עוד, כי התמיכה במסגרת המשפחה הגרעינית מהווה גורם מחסן (Resilience factor) התורם לקידום ולשימור רווחתם הנפשית והפיזית של הבנים, וכן גורם המשפיע על עיצוב דפוסי התנהגותם, הקשורים בבריאות ובהסתכנות.

ממצאי המחקר הנוכחי והמסקנות העולות ממנו, מדגישות את הקריטיות של ההתקשרות מחדש עם האב בהתבגרות לתחזוקת תחושת העצמי של הבן המתבגר.

הייתי אומרת, שעל משקל האמירה הצרפתית הידועה, העיקרון שצריך להנחות מטפלים במפגש עם בנים מתבגרים במצוקה, יהיה : *cherchez le pe`re!* . כלומר : חפש את האב!

הדגש הרב ששמה החשיבה הפסיכואנליטית על תפקיד האם, ומשמעות היחסים עמה להתפתחות ילדיה, דחקה לשוליים את האב ואת תפיסתו כמשמעותי לילדיו. עדויות לכך, ניתן לראות הן בכתביה ובמחקרים, אך באופן מדאיג יותר, ניתן לראות זאת בהצגות מקרה של טיפולים בילדים ומתבגרים בכלל.

במרבית הטיפולים ובהצגות המקרה, מוזכר שהאב אינו מעורב, אינו מגיע לטיפול ואינו חלק מהתהליך הטיפולי. ארליך מציין במאמרו (2003) - "קריאה בספרות הרלבנטית מעוררת השתאות – כאילו מבחינת החוקרים או המטפלים למתבגרים אין אבות, אלא רק אמהות" (עמ' 7) כוחות שונים עלולים לשחק בהנצחת מצב זה של שמירת האב מחוץ לסיטואציה הטיפולית - הימנעותו של האב, הימנעותו של הבן, הצורך של האם לשמור על מעמדה ולא לאפשר את הפרידה ממנה ו/או את המעבר לאב, חשש המטפלים מהעימות עם האב (ואולי גם ההימנעות מלפגוש את האב שלהם בתוך כך) או אפילו, הקושי להתאים את שעות המפגש לשעות עבודתו. החוסר בתיאוריה או בהיכרות עם התיאוריה והמחקרים, המדגישים את הקריטיות של היחסים עם האב בהתבגרות, וחוסר יכולתו של הבן לבטא במילים את תחושותיו ביחס לאב, מביאים את המטפלים לשתף פעולה עם העמדה השולית של האב במשפחה, ולשמרה ככזאת.

האב צריך, אם כן, להיות שותף מלא בתהליך הטיפול של הבן המתבגר. היחסים עם האב צריכים להיות מבוררים לעומק בטיפול. על המטפלים להיות מודעים למשימת ההתקשרות מחדש אל האב בהתבגרות ולהעריך את עמדת הבן כלפי משימה זו. הבנים הנמנעים, המוותרים או המיואשים – יעדיפו לטשטש את משמעות האב בעולמם הפנימי, אך הם אלה שצריכים להדאיג את המטפלים.

לעומת זאת, acting out, עימותים ומרידות של הבנים צריכים להיבדק מחדש אל מול המטרות שלהם, או ההישגים שלהם, מבחינת היחסים עם האב. הפרשנות שתלווה מעשים אלה צריכה להיות סביב הניסיון להתקשר מחדש ולהשיג יותר קרבה ביחסים, ולא של הדיפה, התרחקות או חתירה לנפרדות. כאשר נתקל המטפל בשינוי קיצוני לא מוסבר או לא הגיוני של דימוי האב על ידי הבן, אל לו להעמיד זאת במבחן המציאות. על המטפל לאפשר לבן לנוע במרחב ביניים זה, על מנת שיוכל להתקשר מחדש אל האב, להתאחד איתו ולהתמזג איתו.

הטיפול באבות לבנים מתבגרים צריך ללכת לכיוונים של עיבוד חוויות ילדותם, והיחסים שהיו להם עם אבותיהם, כמו גם, הדגשת הקריטיות של היחסים איתם להתפתחות בנם ולבריאותו הנפשית. יש לחשוב על דרך לסייע לגברים, בנים ואבות להרחיב את היכולת ליחסים, כאשר אופנות החוויה של הוויה, נוכחת בהם לצד אופנויות של עשייה ובמשולב עמן.

כידוע, בתהליך ההתבגרות, השינויים והתמורות חלים ומשפיעים על כל אחד מחברי המשפחה, ועל כל המשפחה כחידה. לעיתים כל המשפחה זקוקה לתמיכה והתארגנות מול המצבים החדשים, שהמתבגר מכניס אותה אליהם. יש חשיבות בהכרה של הצורך בנפרדות מהאם, תוך כדי שמירה על יחסים קרובים אתה. על האם להכיר בחשיבות היחסים עם האב להתפתחות ילדיה. לעיתים בטיפול יש לסייע לאם לפנות את המקום, על מנת שהאב והבן יוכלו לפתח את ההתקשרות ביניהם.

3. המלצות להתערבויות ברמת החברתית – ברמת המדיניות

לחברה יש אינטרס לשמור את האב שולי במשפחה. עובדת היותו משוחרר ממעורבות, מאפשרת לו לעבוד ללא גבולות, מבלי שמקום העבודה או האב עצמו ייראו כמפריים חוק לא כתוב, הסותר ערכים מקודשים – כמו שקורה אצל נשים.

החברה דואגת שהקריירה תישמר כמרכיב העיקרי בזהות הגברית בעוד שהאבהות תישאר משנית בלבד (נרדי, 1995). רוב הגברים מפקידים את ענייני הטיפול בילדים, בבית ובמשפחה בידי האישה, ובתוך כך, פטורים מאינטראקציות משמעותיות, מעורבות אמיתית, ונוכחות בחיי ילדיהם. כאשר הם

רוב הזמן נעדרים פיזית ונוכחים רק כאשר צריך לקרוא את הבן לסדר, הנוכחות שלהם נחוות כאלימה ופוגעת. אין לה את הרצף ואת העושר של מכלול אינטראקציות, המאזן האחד את השני, ומותיר תחושה של אכפתיות ודאגה ביחד עם שמירה על הגבולות.

למרות שנוכחות פיזית אינה מבטיחה נוכחות רגשית, יש ביניהן קשר. על מנת להתקשר, להרגיש קרוב, צריך קודם כל הזדמנויות להיות ביחד. כאשר המודעות לחשיבות היחסים עם האב תעלה בחברה, אני מאמינה שהן מקומות העבודה והן הגברים, יתאימו את אורח חייהם להכרה החדשה. גם אם שינוי זה יתרחש לאורך עשרות שנים – צריך להתחיל אותו.

לפיכך, כמו באמריקה, גם בארץ, יש מקום להפוך את האב והאבהות לנושא המדובר בכלי התקשורת, בספרים, ובודאי, באקדמיה. האבות צריכים לדעת עד כמה היחסים איתם קריטיים להתפתחות הבן ולבריאותו הנפשית.

כמו שישנן קבוצות לאמהות, יש לאפשר לאבות להשתתף בקבוצות, שיתנו להם קודם כל במה, מקום, ולגיטימציה להתייחס להורות שלהם כההליך התפתחותי שלהם, שהם יכולים להשקיע בו ולהשתפר בו. במסגרות כאלו יוכלו גם לקבל תמיכה ואמפטיה בהתמודדות עם הקשיים הנערמים מול הציפיות החדשות מהם.

גם האמהות צריכות להכיר בחשיבות האב להתפתחות הילדים⁸. האמהות צריכות להכיר ולקבל את הצורך של הבנים להיפרד מדפוסים, שאפיינו אותם בגיל הצעיר ולבנות מחדש דפוסי יחסים קרובים ומשמעותיים, אך מווסתים על ידי הבן. האמהות צריכות לפנות את המקום לאב בחיי הבנים, ולפעול כמתווכות, כמעודדות או כמאפשרות את השהייה ביחד. עליהן להישמר מלהיות המסיתות, או הנפגעות מ"בגידת הבן" בפנייתו אל האב – תופעה שהשלכותיה חמורות במיוחד כאשר היחסים בין בני הזוג קשים. ניתן לסייע לאם להתמודד עם שינויים אלה דרך הפיכת תהליכים אלה לידע כללי, ואף תוך מתן מסגרות, שיאפשרו לאמהות, ביחד עם האבות ולחוד, לדון בשינויים המתרחשים בדפוסי היחסים במשפחה.

מדיניות הגופים המטפלים בילדים, ועמדות האנשים הבאים במגע עם המשפחה בהקשר לילד, לדוגמא, המורים בבתי הספר, היועצים, המטפלים וכדומה, צריכה להיות, ששני ההורים יהיו מעורבים בתהליך המתרחש עם ילדם. הויתור מראש על נוכחות האב בפגישות מסוג כזה, מפני שהוא עובד, עסוק או לא מעורב בנושאים אלה, צריך להתחלף בעמידה על כך, שנוכחות האב מאד חשובה, ואי אפשר לקיים את

⁸ אמנם מחקר זה מראה את חשיבות האב ביחס לבנים, אבל ישנם מחקרים אחרים המראים את חשיבותו עבור בנותיו.

המפגש בלעדיו. מן הסתם, גם תהליך ההפנמה של עמדה כזו יהיה ארוך ולא פשוט ליישום – אבל צריך להתחיל בו.

4. המלצות למחקרים נוספים

המחקר הנוכחי פורש תמונה של תהליכים, שינויים, תמורות וקשרים, פרשנויות והנחות, העולים מתוך סיפורי הבנים ונתמכים על ידי תיאוריות ומחקרים. יחד עם זאת, כל אחת מטענות המחקר ומסקנותיו הינה בסיס לבדיקה מחודשת ומעמיקה של משמעותה בחיי הבן וביחסים בין הבן והאב.

החידושים המובאים כאן דרך המושגים המוצעים, שרטוט תהליך ההתפתחות של היחסים עם הבן והאב בהתבגרות, צורות ההתמודדות השונות של הבנים עם הפער שהם חשים ביחסים עם האב, כל אלה ועוד רבים אחרים, הינם התחלה של תהליך, שאני מקווה, ילך ויתרחב, בהבנת משמעות היחסים המיוחדים בין הבן והאב.

בנוסף לכך, במהלך העבודה על המחקר, עלו בי שאלות ותהיות לגבי האבות. קולם, כפי שציינתי, לא נשמע עדיין, ויש מקום למחקר מעמיק שיתאר את התפיסות והחוויות של האב בכלל ושל אב לבן המתבגר בפרט. אחת השאלות המעניינות הינה, מהם המרכיבים או התנאים שמביאים גבר להיות "אב מספיק טוב" לעומת אב מזניח או פוגע.

המדגם במחקר זה כלל משפחות ממוצעות באוכלוסיה ממוצעת. רוב הבנים באים ממשפחות עם שני הורים מתפקדים, והיחסים בהם לכאורה "טובים מספיק". גם אצל הבנים הבאים ממשפחות להורים גרושים, היחסים עם האב נשמרים. ממצאי המחקר מתארים תהליך התפתחותי, המדגיש את חשיבות היכולת של הבן להעריך את האב ולראות בו חלקים חיוביים שהוא יכול להשתקף בהם. הקריטיות של ההתקשרות מחדש עם האב בהתבגרות הודגשה, וכן הקשרים בין התהליך המתאפשר עם האב ובין תחושת העצמי של הבן ופגיעותו לדיכאון. ראינו את כאבם של הבנים ואת הספקות העצמיים הקשים שלהם, כאשר אינם מצליחים להתקשר מחדש אל האב במדגם המאפיין מחקר זה. מה קורה במשפחות בהן האב נעדר? או כאשר האב אלים, פוגע ומתעלל? כיצד אז מתמודדים הבנים? מה קורה להם במצב זה?

מצדו שני של המתרחס, מעניין היה לבדוק כיצד נראים האב והיחסים אתו בעיני בנים במצוקה הסובלים מדיכאון, מחוסר תפקוד או עוסקים בהתנהגויות מסכנות.

רשימת מקורות

- אנתוני, ג. (1972). טיפול עצמי בגיל ההתבגרות. (א. פלשמן, מתרגם). הרצאה שנישאה בטקס הענקת הפרס על שירות מצטיין על-שם ויליאם א, שונפלד, בכנס השנתי של האגודה האמריקאית לפסיכיאטרייה של מתבגרים שנערך בדאלאס, טקסס.
- ארליך, ש. (1994). יצירת הזהות: השלכות של תהליכי ההתבגרות וחוויות המציאות החברתית. מבוסס על הרצאה בכנס גרמני-ישראלי על נעורים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- ארליך, ש. (1996). תגובות מתבגרים לרצח רבין: האמנם רצח אב? מבוסס חלקית על הרצאה בכנס מטעם קשב. מכון ון-ליר, ירושלים.
- ארליך, ש. (2003). מקום האב באמהות או אמהותם של גברים מטפלים. הרצאה בסדרה "אמהות – מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר" בחסות מכון ון ליר ומרכז זיגמונד פרויד באוניברסיטה העברית.
- גיליגן, ק. (1995). בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה. (נ. בן-חיים, מתרגמת) תל אביב: ספרית פועלים. (החיבור המקורי פורסם ב – 1982).
- גירץ, ק. (1973). פרשנות של תרבויות. (י. מייזלר, מתרגם). ירושלים: הוצאת כתר. (החיבור המקורי פורסם ב-1960).
- גפן, י. (1999). אשה יקרה. תל אביב: הוצאת דביר.
- דושניק, ל. וצבר-בן יהושע, נ. (2001). אתיקה של המחקר האיכותי. בתוך: נ. צבר-בן יהושע, מסורות וזרמים במחקר האיכותי. לוד: הוצאת דביר.
- דרייפוס, ג. ורימר, י. (2001). אברהם יצחק ויעקב אבות ובנים. תל אביב: מודן הוצאה לאור.
- הראל, י., קני, ד. ורהב, ג. (1997). נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי. המרכז לילדים ולנוער גיוינט, מכון ברוקדייל והמגמה לסוציולוגיה של הבריאות, אוניברסיטת בר אילן.
- ויניקוט, ד. ו. (1998). משחק ומציאות. (י. מילוא, מתרגם). תל אביב: הוצאת עם עובד. (החיבור המקורי פורסם ב-1971).
- יהושע, א"ב. (1995). חתימה: לבטל את העקידה על ידי מימושה. בתוך: נ. בן-דב (עורכת), בכיוון הנגדי: קובץ מחקרים על מר מאני של א"ב יהושע. (עמ' 399-394) ת"א: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- לוי, ז. (1986). הרמנויטיקה. הוצאת הפועלים, הקיבוץ המאוחד.

- ליבליך, ע. (2003). סדר נשים. תל-אביב: הוצאת שוקן.
- מוס, א. ר. (1989). תיאוריות על גיל ההתבגרות. תל אביב: ספריית פועלים. (החיבור המקורי פורסם ב-1982).
- מן – שלוי, ח. (בדפוס). השפעת הידיעה שבנים במדינת ישראל מתגייסים לצה"ל על העמדה הרגשית, הגלויה והסמויה של ההורים כלפיהם. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- נרדי, ח. (1995). אבהות 2000. מנחה למנחה, 7, עמ' 17-31.
- נרדי, ח. (1992). גברים בשינוי. תל אביב: הוצאת מודן.
- סמילנסקי, מ. וצוות נט"ע (1989). אתגר ההתבגרות: יחסי מתבגרים הורים, כרך ג', אוניברסיטת תל אביב: הוצאת רמות.
- עמית, ח. (1998). הזעקה הלא נשמעת – מצוקת האבות במשפחה. החינוך וסביבו, כ', 203-213.
- פלח-גליל, ר. (1994). שינויים בתפיסות מתבגרים את יחס ההורים כלפיהם ופגיעותם לדיכאון. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- צבר-בן יהושע, נ. (1990). המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה. גבעתיים: מסדה.
- צבר-בן יהושע, נ. (עורכת). (2001). מסורות וזרמים במחקר האיכותי. לוד: הוצאת דביר.
- פלשמן, א. (2003). סיכון אישי וסיכון משפחתי במשפחה המתבגרת: "כי המוות יפריד". בתוך ס. שניידר וח. דויטש (עורכים), נטילת סיכונים בגיל ההתבגרות. (עמ' 40-58). ירושלים: מכון סאמיט. (עריכה מחודשת לחוברת שיצאה ב-1994).
- קינדלון, ד. ותומפסון, מ. (2001). לגדל בן - חייהם הרגשיים של בנים. (ג'. פריבס נבות, מתרגמת). אור יהודה: הוצאת מעריב. (החיבור המקורי פורסם ב-1999).
- קרומר-נבו, מ. (2000). מחקר באזורי הכאב: סיפורי חיים של נשים במצוקה כלכלית וחברתית עמוקה ומתמשכת בישראל. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- ריל, ט. (1999). לא רוצה לדבר על זה. (ע. שמיר, מתרגם). תל אביב: עם עובד. (החיבור המקורי פורסם ב-1997).
- שבתאי, א. (2000). המיתולוגיה היוונית. תל אביב: מיתוסים ספרי תל אביב
- שלו, מ. (1995). חותם העקידה ב"שלושה ימים וילד", ב"בתחילת קיץ 1970" ובמר מאני. בתוך: נ. בן-דב (עורכת), בכיוון הנגדי: קובץ מחקרים על מר מאני לא"ב יהושע. (עמ' 399-447). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

- Abrams, D. C. (2002). Father nature: The making of modern dad. Psychology Today ,35 (2).
- Agar, M. H. (1986). Speaking of ethnography. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ainsworth, M. D., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A study of the strange situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Aldous, J., Mulligan, G. M., & Bjarnason, T. (1998). Fathering over time: What makes the difference? Journal of Marriage and the Family, 60 (4), 809-820.
- Allen, J. P., Kuperminc, G. P., & Moore, C. M. (1997). Developmental approaches to understanding adolescent deviance. In S. S. Luthar, J. A. Burack, D. Cicchetti, & J. Weisz (Eds.), Developmental psychology: Perspectives on risk and disorder (pp. 548-567). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Allen, J. P., & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications (pp. 319-335). New York: Guilford.
- Almeida, D. M., & Galambos, N. L.(1991). Examining father involvement and father-adolescent relations. Journal of Research on Adolescence,1, 144-172.
- Anderson, E. R., Hetherington, E. M., Reiss, D., & Howe, G. (1994). Parents` nonshared treatment of siblings and the development of social competence during adolescence. Journal of Family Psychology, 8, 303-320.
- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. Journal of youth and Adolescence, 16, 427- 454.
- Atkins, R. N. (1989). Transitive vitalization and its impact on father-representation. Contemporary Psychoanalysis, 20, 663-676.
- Balfany, C. (1991). Healing the wounded father: A pilot study of the use of creative arts therapy in exploration of male identity issues. Pratt Institute: Creative Arts Therapy Review,12, 41-50.
- Barnes, H., & Olson, D. (1985). Parent-adolescent communication and the circumplex model. Child Development, 56, 438-477.

- Belsky, J., Gilstrap, B., and Rovine, M. (1984). The Pennsylvania infant and family development project. I: Stability and change in mother-infant and father-infant interaction in a family setting at 1-3-9 month. Child Development, 55, 692-705.
- Benjamin, J. (1992). Recognition & destruction: An outline of intersubjectivity. In: Relational Perspectives in psychoanalysis, (Ed.). N. J. Skolnick, S. C. Warshaw. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Bergman, S. J. (1995). Men's psychological development: A relational perspective. In R. F. Levant, & W. S. Pollack (Eds.), A new psychology of man (pp.68-90). New York: Basic Books.
- Bernard, J. (1981). The good provider role. American Psychologist, 36, 1-12.
- Biller, H. B. (1981). Fathers' absence, divorce, and personality development. In M. Lamb, (Ed.), The role of the father in child development (2nd ed.) (pp.489-552). New York: John Wiley & Sons.
- Biller, H. B. (1995). Preventing paternal deprivation. In J .L. Shapiro, M. J. Diamond, & M. Greenberg (Eds.), Becoming a father: Contemporary, Social, developmental, and clinical perspectives, (pp.72-82). New York: Springer Publishing.
- Biller, H. B., & Kimpton, J. L. (1997). The father and the school aged child. In M. E. Lamb (Ed.), The role of the father in child development (3rd ed.). (pp. 143-161). New York: John Wiley & Sons.
- Blake, K. A., & McCartney, K. (1997). Adolescent females' security with parents predicts the quality of peer interactions. Social Development, 6, 91-110.
- Bleiberg, E. (1988). Adolescence, sense of self, and narcissistic vulnerability. Bulletin of the Menninger Clinic, 52 (3), 211-228.
- Blos, P. (1962). On adolescence: A psychoanalytic interpretation. New York: Free Press.
- Blos, P. (1967). The second Individuation process of adolescence. The Psychoanalytic Study of the Child, 22, 162-186.
- Blos, P. (1985). Son and Father. New York: Free Press.
- Bouchard, M. A., & Guerette, L. (1991). Psychotherapy as a hermeneutical experience. Psychotherapy, 28 (3), 385-394.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss, vol 1: Attachment. London: Hogarth.

- Bowlby, J. (1973). Attachment and loss, vol. 2: Separation: Anxiety and anger. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.
- Brody, S. and Axelrad, S. (1978). Mothers, fathers, and children. New York: International Universities Press.
- Brownfield, D. (1987). Father-son relationships and violent behavior. Deviant Behavior, 8, 65-78.
- Budd, S. (Ed). (2002). The importance of fathers. New York: Brunner-Routledge.
- Buerkel, R. A. (1996). Intimacy in the father-son dyad: Communication factors predicting father-son relational intimacy (Doctoral Dissertation, Kent State University, 1996). Dissertations Abstracts Internayional, 57 (10-A), 4186.
- Cath, S. H., Gurwitt, A. R., & Ross, J. M. (Eds.), (1988). Father and child developmental & clinical perspectives. Boston: Little, Brown and Company.
- Chodorow, N. (1978). The reproduction of mothering. Berkley: University of California Press.
- Clandinin, D. J., & Connelly, F. M. (1994). Personal experience methods. In N. K. Denzin, & Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research (pp. 413-427). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cohoon, M., Dienhart, A. & Daly, K. (2000). Yearning for dad: A filial sisyphusian tale?. Unpublished manuscript.
- Collins, A. W. (1990). Parent child relationship in the transition to adolescence: Continuity and change in interaction, affects and cognition. In R. Montemayor, G. R. Adams, & T. P. Gullota (Eds.), From childhood to adolescence. London: Sage Publications.
- Collins, W. A. & Russell, G. (1991). Mother-child and father-child relationships in middle childhood and adolescence: A developmental analysis, Developmental Review ,11, 99-136.
- Coltrane, S. (1996). Family man: Fatherhood, housework, and gender equity. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- Creswell, J. W. (1998). Qualitative inquiry and research design. Newbury Park, CA: Sage.

- D'Agostino, J. A. (2002). National fatherhood initiative, Human Events, 58, (17).
- DeLuccie, A., & Davis, A. (1991). Do men's adult life concerns affect their fathering orientations? Journal of Psychology, 125, 175-188.
- Denzin, N. (1989). The Research Act: A theoretical introduction to sociological methods. (3rd ed). NJ: Prentice Hall
- Denzin, N., & Lincoln, Y.S. (Eds.). (1994). Handbook of qualitative research. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y .S. (1998). The landscape of qualitative research. Thousand oaks: Sage Publications.
- Doherty, W. J. (1991). Beyond reactivity and the deficit model of manhood: A commentary on articles by Napier, Pittman, and Gottman. Journal of Marital and Family Therapy, 17, 29-32.
- Dornbusch, S., Carlsmith, J., Bushwall, S., Ritter, P., Leiderman, H., Hastorf, A., and Cross, R. (1985). Single parents, extended households and the control of adolescents. Child Development, 56, 329-341.
- Enos, C. & Enos, S. F. (1985). The men in your life. Ladies Home Journal, March, 99-101, 180-183.
- Erickson, B. M. (1996). Men's unresolved father hunger: Intervention and primary prevention. Journal of Psychotherapy, 7(4), 37-62.
- Erickson, E. H. (1950). Childhood and society. New York: W. W. Norton & Co.
- Erlandson, D. E., Harris, E. L., Skipper, B. L., & Allen, S. D. (1993). Doing naturalistic inquiry. London: Sage Publication.
- Erlich, H. S. (1998). On loneliness, Narcissism, And Intimacy, The American Journal of Psychoanalysis, 58, (2), 135-162.
- Esman, A. E. (1985). Discussion: Paternal hostility and paternal ambivalence. The Psychoanalytic Study of the Child, 40.
- Evans, D. (1996). An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis. NY: Routledge.
- Etchegoyen, A. (2002). Psychoanalytic ideas about fathers In: J. Trowell, & A. Etchegoyen (Eds.), The Importance of Fatherhood. (pp.20-41). NY: Taylor & Francis Inc.

- Feeney, J. A., Noller, P., & Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment: Developments in the conceptualization of security and insecurity. In M. B. Sperling & W. H. Berman (Eds.), Attachment in adults: Theory assessment and treatment. (pp. 128-152). New York: Guilford.
- Fein, R. A. (1978). Considerations of men's experience and the birth of a first child. In W. Miller and L. Newman (Eds.), The first child and the family formation, Chapel Hill, NC: Carolina Populations Study.
- Feldman, L. B. (1990). Fathers and fathering. In R. L. Meth, & R. S. Pasick (Eds.), Men in therapy (pp.88-107). New York: Guilford Press.
- Feldman, S. S., & Wood, D. N. (1994). Parents' expectations for preadolescent sons' behavioral autonomy: A longitudinal study of correlates and outcomes. Journal of Research on Adolescence ,4, 45-70.
- Field, T., Lang, C., Yando, R., Et Al. (1995). Adolescents' Intimacy with parents and friends. Adolescence, 30 (117),133-140.
- Fishel, K. A. (1999). Treating the adolescent in family therapy. New Jersey: Jason Aronson Inc.
- Forehead, R., & Nousiainen, S. (1993). Maternal and paternal parenting: Critical dimensions in adolescent functioning. Journal of Family Psychology 7, 213-221.
- Freud, A. (1958). The ego and the mechanisms of defense. New York: International Universities Press.
- Freud, S. (1925). Negation. Standard Edition. 19, 235-239.
- Freud, S. (1933). New introductory lectures on psychoanalysis. Standard Edition, 22. 1964.
- Freud, S. (1953). A general introduction to psychoanalysis. New York: Permabooks.
- Fry, P. S., Scher, A. (1984). The effects of father absence on children's achievement motivation, ego-strength, and locus-of-control orientation: A five year

- longitudinal assessment. British Journal of Developmental Psychology, 2, 167-178.
- Furstenberg, F. E. (2000). The sociology of adolescence and youth in the 1990s: A critical commentary. Journal of Marriage and Family. 62 (4), 896-911.
- Gavin, L. A., & Furman, W. (1996). Adolescent girls' relationships with mothers and best friends. Child Development, 67, 375-336.
- Gecas, V. & Schwalbe, M. L. (1986). Parental behavior and adolescent self esteem Journal of Marriage and the family 48, 37-46.
- Gjerde, P. F. (1986). The interpersonal structure of family interaction settings: Parent-adolescent relations in dyads and triads. Developmental Psychology, 22, 297-304.
- Gilligan, C. (1982). In a different voice - Psychological theory and women's development. Cambridge: Harvard University Press
- Gilmore, D. D. (1990). Men and women in southern Spain: Domestic power revisited. American Anthropologist, 92, 953-970.
- Glazer, B. (2002). Conceptualization: On theory and theorizing using grounded theory. International Journal of Qualitative Methods, 1(2), Article 3. Retrieved December 11, 2002 <http://www.ualberta.ca/~ijqm/>
- Glazer, B., & Strauss, A. L. (1967). The discovery of grounded theory. Chicago, IL: Aldine.
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (1984). Why marriages fail: Affective and physiological patterns in marital interaction. In J. C. Masters & K. Yarkin-Levin (Eds.), Boundary areas in social and developmental psychology (pp. 67-106). Orlando, FL: Academic Press.
- Greenspan, H. (1998). On listening to Holocaust survivors. CON: Preager.
- Greenspan, S. (1982). The second other. In S. Cath, A. Gurwitt, and J. M. Ross (Eds), Father and child: Developmental and clinical perspectives (pp.123-139). Boston. Little Brown.

- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N.K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research. (pp. 105-117). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gunsberg, L. (1989). Issues in fathering: How they are reflected in the psychoanalytic treatment of men In S. Cath, A. Gurwitt, and J .M. Ross, (Eds.), Father and child: Developmental and clinical perspectives. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Guntrip, H. (1973). Psychoanalytic theory, therapy, and the self. New York: Basic Books.
- Haim, A. (1974). Adolescent suicide. London: Tavistock
- Harris, M. H. (1998). The impact of family structure and father involvement on risk behavior among adolescence. The National Longitudinal Study of Adolescent Health. Retrieved December 28, 2001.
<http://www.cpc.unc.edu/projects/addhealth/abs4.html>
- Harter, S.(1983). Developmental perspectives on the self - system. In M. Hetherington (Ed.), Handbook of child psychology, 4, New York: John Wiley.
- Harter, S. (1990). Processes underlying the construction, maintenance and enhancement of the self-concept in children. In J. Suls, & A. Greenwald (Eds.), Psychological perspective on the self, 3, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Harter, S., & Marold, D. (1989). A model of risk factors in adolescent suicide. Presentation at S. R. C. D.: Kanzas city, Missouri.
- Harter, S. (1986). Processes underlying the construction, maintenance and enhancement of the self concept in children. In J. Suls, & A. Greenwald (Eds.), Psychological perspective on the self, 3, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hermans, H. J. M. & Bonarius, H. (1991). The person as co-investigator in personality research. European Journal of Personality, 5, 199-216.
- Herzog, J. M. (1982). On father hunger: The father's role in the modulation of aggressive drive and fantasy. In S. H. Cath, A. R. Gurrwitt & J. M. Ross (Eds.), Father and child: Developmental and clinical perspectives (pp. 163-174). Boston: Little Brown & Co.

- Hill, J. P & Holmbeck, G. N. (1986). Attachment and autonomy during adolescence. Annals of child development, 3, 145-189.
- Hochschild, A. A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social satisfaction. American Journal of Sociology, 85, 551-575.
- Hosley, c. (2000). Social support in parent-adolescent relationship: Variations in support provision and the impact of support on adolescent psychological health. Dissertation-Abstracts-International.: Section B, Vol. 60.
- Hosely, C. A., & Montemayor, R. (1997). Fathers and adolescents. In: M. E. Lamb (Ed) The role of the father in child development. 3rd ed. New York: Wiley & Sons.
- Howe, K. R. & Dougherty, K. C. (1993). Ethics, institutional review boards and the changing face of educational research. Educational Researcher, 22 (9), 16-21.
- Howe, K. R., & Moses, M. S. (1999). Ethics in Educational research. Review of Research in Education, 24, 21-59.
- Hutchinson, S.A. (1988). Grounded theory. In R.R. Sherman & R.B. Webb (Eds.), Qualitative research in education: Focus and methods (pp. 123-140). London: Falmer.
- Hunter, F. T. and Youniss, J. (1982). Changes in functions of three relations in adolescence. Developmental Psychology, 18, 806-811.
- Jacklin, C. N., Dipietro, J. A., and Maccoby, E. E. (1984). Sex-typing behavior and sex typing pressure in child/parent interaction. Archives of Sexual Behavior, 13, 413-425.
- Jensen, P. S., Gorgan, D., Xenakis, S. N., & Bain, M. W. (1989). Father absence: Effects on child and maternal psychopathology. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 28 (2), 171-175.
- Joffe, W. G., & Sandler, J. (1965). Notes on pain, depression and individuation. Psychoanalytic Study of the Child, 20.
- Josselson, R. (1992). The space between us: Exploring the dimensions of human relationships. San Francisco: Jossey-Bass Publishers

- Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C., Berry, A., & Harlow, T. (1993). There's more to self esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self esteem. Journal of Personality and Social Psychology, 65, (6), 1190-1204.
- Kindlon, D., & Earls, F. (1998). New climate for studying fatherhood. The Chicago Project News, 4 (2). Retrieved September, 16, 1999 from:
<http://phdcn.harvard.edu/newslet/spr98/nlspr98.htm>
- Kindlon, D., & Thompson, M. (2000). Raising Cain: Protecting the emotional life of boys. NY: Ballantine Books.
- King, A. J., & Peart, M. J. (1990). The Good School: Strategies for making Secondary School effective. Ontario Secondary School Teachers' Federation. Toronto.
- Kirk, J., & Miller, M. L. (1985). Reliability and validity in qualitative research London: Sage Publications.
- KHL. (2001). Who children turn to. Kids Help Line. Brisbane
- Klein, M. (1946). The psychoanalysis of children. London: Hogarth Press.
- Klein, H. A., O'bryant, K., & Hopkins, H. R. (1996). Recalled parental authority style and self-perception in college men and woman. Journal of Genetic Psychology, 157 (1), 5-17.
- Kohut, H. (1971). The analysis of the self. New York: Int. University Press.
- Kotelchuk, M. (1981). The infant's relationship to the father: Experimental evidence in M. E. Lamb (Ed.) The role of the father in child development, New York: Wiley.
- Kremer, S. (1991). The origins of fatherhood: An ancient family process. Family Process, 30, 377-392.
- Kvale, S. (1996). Interviews. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lamb, M. E. (1975). Fathers: Forgotten contributors to child development Human Development, 18, 245-266.
- Lamb, M. E. (1981). Paternal effects on child development: An integrative overview. In M. E. Lamb (Ed.), The role of the father in child development (2nd ed.), (pp.1-70). New York: John Wiley & Sons.
- Lamb, M. E. (1987). The fathers Role: Cross- cultural Perspectives. NY: Wiley & Sons..

- Lamb, M. E. (1997). Fathers and child development: An introductory overview. In M. E. Lamb (Ed.) The role of the father in child development (3rd ed.), (pp. 1-18). NY: John Wiley & Sons.
- Lamb, M. E. & Oppenheim, D. (1989). Fatherhood and father-child relationship: Five years of research In S. H. Cath, A. Gurwitt, and L. Gunsberg (Eds.), Fathers and their families, Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Lansky, M. R. (1989). The paternal imago in S. H. Cath, A Gurwitt, & L. Gunsberg (Eds.), Fathers and their families, Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Larson, R. & Richards, M. H. (1991). Daily companionship in late childhood and early adolescence. Child Development, 62, 284-300.
- Larson, R., & Richards, M. H. (1994). Divergent realities: The emotional lives of mothers, fathers, and adolescents. New York: Basic Books.
- Larson, R., & Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G., & Dukett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families Psychology, 32 (4), 744-754.
- Laufer, M. & Laufer, M. E. (1984). Adolescence and developmental breakdown, CT: Yale University Press.
- Layland, R. (1985). In search of a loving father. In A. Samuels (Ed), The father: Contemporary Jungian Perspectives, (pp.154-169). London: Free Association Books.
- Leading the fatherhood brigade. (1996). Policy Review, Jan/Fab, (75).
- Lebovici, S. (1982). The origins and development of the Oedipus complex. International Journal of Psycho-Analysis, 63, 201-215.
- LeCroy, C. W. (1988). Parent –adolescent intimacy: Impact on adolescent functioning Adolescence, 23, 137-147.
- Lewis, R. A. (1986). Men changing roles in marriage and the family. In R. A. Lewis, & M. B. Sussman (Eds.), Men's changing roles in the family. New York: Haworth Press.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). Narrative research. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Lincoln, Y. S. & Denzin, N. K. (1994). The fifth Moment. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research (pp. 575-586).
Thousands Oaks, CA:Sage.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. London: Sage Publication
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1989). Ethics: A failure of positivistic science. The Review of Higher Education, 12 (3), 221-240.
- Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). The Psychological birth of the human Infant. New York: Basic Books.
- Main, M. (2000). The organized categories of infant, child and adult attachment: Flexible vs. inflexible attention under attachment-related stress. J. Amer. Psychoanal. Assn., 48, 1055-1096.
- Marks, M. & Lovenstone, S. (1995). The role of the father in paternal postnatal mental health. British Journal of Medical Psychology, 68, 157-168.
- Mason, C. A., Cauce, A. M., Gonzales, N., & Hiraga, Y. (1996). Neither too sweet nor too sour: Problem peers, maternal control, and problem behavior in African American adolescents. Child Development, 67 (5), 2115-2130.
- May, W. F. (1980). Doing Ethics: The learning of ethical theories on fieldwork. Social Problems, 27 (3), 358-370.
- McDougall, J. (1989). The dead father. International Journal of psycho-Analysis, 70, 205-220.
- Mey, G. (2000). Qualitative Research and the Analysis of Processes. Considerations towards a "Qualitative Developmental Psychology" [35 paragraphs]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research [on line journal], 1(2). Available at: <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-e/2-00inhalt-e.htm> [date of access: 15/6/2003]
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed.). Beverly Hills, Ca: Sage.
- Millen , L. and Roll, S. (1997). Relationships between sons' feelings of being understood by their fathers and measures of sons' Psychological functioning. Journal of Genetic Psychology, 130, 19-25.

- Miller, J. B., & Lane, M. (1991). Relations between young adults and their parents. Journal of Adolescence, 14, 179-194.
- Minichiello, V., Aroni, R., Timewell, E., & Alexander, L. (1995). In-Depth interviewing. Melbourne: Longman.
- Mishler, E. G. (1986). Research interviewing - context and narrative. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mitchell, J. (1998). Sexuality, psychoanalysis and social change. In J. Mitchell and J. Rose (Eds.), Jacques Lacan & the ecole Freudienne, London: Macmillan, pp. 1-26.
- Mitchell, S. A., & Aaron, L. (Eds.) (1999). Relational psychoanalysis: The emergence of tradition. NJ: Hillsdale.
- Montemayor, R., & Brownlee, J. R. (1987). Fathers, mothers and adolescents: Gender based differences in parental roles during adolescence. Journal of Youth and Adolescence, 16, 281-291.
- Morman, M. T., & Floyd, K. (2002). A changing culture of fatherhood: Effects on affectionate communication, closeness, and satisfaction in men's relationships with their fathers and their sons. Western Journal of Communication, 66 (4), 395-411.
- Naus, P. J., & Theis, J. P. (1994). The relationship between fatherly affirmation and a man's self-esteem and fear of intimacy: A preliminary examination in two cultural contexts, Canada and the Netherlands. The Canadian Journal of human sexuality, 3 (4), 333-338.
- Noddings, N. (1984). Caring: A feminine approach to ethics & moral education. Berrkeley, CA: Berkeley University Press.
- Noller, P. (1994). Relationships with parents in adolescence: Process and outcome. In R. Montemayor, G. R. Adams, & T. P. Gullotta (Eds.), Personal relationships during adolescence. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Noller, P., & Bagi, S. (1985). Parent-adolescent communication. Journal of Adolescence, 8, 125-144.
- Noller, P., & Callan, V. J. (1990). Adolescents' perceptions of the nature of their communication with parents. Journal of youth and adolescence, 19, 349-362.

- Offer, D. (1969). The psychological world of the teenager. New York: Basic Books.
- Offer, D., Ostrow, E., & Howard, K. (1981). The adolescent: A psychology self portrait. New York: Basic Books.
- Osherson, S. (1986). Finding our fathers: How a man's life is shaped by his relationship with his father. New York: Fawcett Columbine
- Paikoff, R. L., & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? Psychological Bulletin, 110, 47-66.
- Papini, D. R., Datan, N. (1983). Transitions into adolescence: An interactionist perspective. Paper presented at the biennial meeting of the society for research in child development. Detroit, Michigan
- Papini, D. R., Datan, N., & McCluskey-Fawcett, K.A. (1988). An observational study of affective and assertive family interactions during adolescence. Journal of youth and adolescence, 17 (6), 477-492.
- Papini, D. R., Roggman, A. L. & Anderson, J. (1991). Early-adolescent perceptions of attachment to mother and father. Journal of Early Adolescence, 11 (2), 258-275.
- Parke, R. D., & Sawin, D. B. (1980). The family in early infancy: Social interactional and longitudinal analyses. In F. A. Pederson, (Ed.) The Father-infant relationship, New York: Prager.
- Patterson, G. R. (1982). Coercive family process. Eugene, OR: Castalia.
- Paterson, J., Pryor, J., & Field, J. (1995). Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self esteem. Journal of Youth and Adolescence, 24, 365-376.
- Paulson, S. E., Hill, J. P., & Holmbeck, G. N. (1991). Distinguishing between perceived closeness and parental warmth in families with seventh-grade boys and girls. Journal of Early Adolescence, 11 (2), 276-293.
- Paulson, S. E., & Sputa, C. L. (1996). Patterns of parenting during adolescence: Perceptions of adolescents and parents. Adolescence, 31 (122), 369-381.
- Peterson, G. W. & Steinmetz, S. K. (2000). Marriage & Family Review, 29 (4), p. 315-323.
- Phares, V. & Compas, B.E. (1992). The role of fathers in child and adolescent psychology: Make room for daddy. Psychological Bulletin, 111, 387-412.

- Pipher, M. (1994). Reviving Ophelia: Saving the selves of adolescent girls. NY: Random House.
- Pittman, F. (1993). Man enough: Fathers, sons, and the search for masculinity. New York: Berkeley Publishing.
- Pleck, J. H. (1995). The father wound: Implications for expectant fathers. In J. L. Shapiro, M. J. Diamond, & M. Greenberg (Eds.), Becoming a father: Contemporary, social, developmental, and clinical perspectives. (pp.210-223). New York: Springer Publishing.
- Plomin, R., & Daniels, D. (1987). Why are children in the same family so different from one another? Behavioral Brain Science, 10, 1-16.
- Pollack, W. S. (1999). Real Boys: Rescuing our sons from the myths of boyhood. New York: Random House.
- Pollack, W. S. (2000). Real boys' voices. New York: Random House.
- Potter, J., and M. Wetherell. (1987). Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior. London: Sage.
- Price, J. (1999). A review and critique of Qualitative Research Texts. In: R. Josselson, & A. Lieblich, (Eds.). Making meaning of narratives, 6. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Punch, M. (1994). Politics and ethics in qualitative research. In N.K. Denzin, & Y.S. Lincoln, (Eds.), Handbook of qualitative research. (pp. 83-97). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Real, T. (1995). Fathering our sons: Refathering ourselves: Some thoughts on transforming masculine legacies. In K. Weingarten (Ed.), Cultural resistance: Challenging beliefs about men, women, and therapy (pp. 27-43). New York: Haworth Press.
- Real, T. (1997). I don't want to talk about it: Overcoming the secret legacy of male depression. New York: Fireside Books.
- Richardson, R. A. Galambos, N. L., Schulenberg, J. e. and Peterson, A. C. (1984). Young adolescents' perceptions of the family environment. Journal of Early Adolescence, 4, 131-153.

- Risman, B. J. (1989). Can men "mother"? Life as single father. In B. J. Risman & P. Schwartz (Eds.), Gender in intimate relationship: A micro-structural approach. Belmont, CA: Wadsworth
- Rogers, A., Casey, M. A., Ekert, J., Holland, J., Nakkula, V., & Sheinberg, N. (1999). An interpretive poetics of languages of the unsayable: Making meaning of narratives. The Narrative Study of Lives, 6, 77-106.
- Rosenberg, M. (1979). Conceiving the self. New York: Basic Books.
- Rosenwald, G. C., & Ochberg, R. L. (1992). Stories of lives: The cultural politics of self understanding. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ross, M. J. (1979). Fathering: a review of some psychoanalytic contributions on paternity. International Journal of Psychoanalysis, 60, 317-326.
- Ross, M. J. (1988). Mentorship in middle childhood. In S. H. cath, A. R. Gurwitt, & M. J. Ross (Eds.), Father and child: Developmental & clinical perspective. Boston: Little, Brown and Company.
- Ross, J. M. (1988). In search of fathering. In S. H. Cath, A. R. Gurwitt, & J. M. Ross, (Eds.). Father and child Developmental & Clinical Perspectives, Boston: Little, Brown and Company.
- Rotundo, E. A. (1985). American Fatherhood: A historical perspective. American Behavioral Scientists, 29, 7-25.
- Rubin, J. Z., Provenzano, F. J., and Luria, Z. (1974). The eye of the beholder: Parents views on sex of newborns. American Journal of Orthopsychiatry 44, 512-519.
- Russell, G. (1983). The changing role of the father. Brisbane: University of Brisbane Press.
- Ryan, R. M., Stiller, J. D. & Lynch, J. H. (1994). Representations of relationships to teachers, parents and friends as predictors of academic motivation and self esteem. Journal of Early Adolescence, 14(2), 226-249.
- Sabar, N. (1998). Researchers' attitudes toward teacher-informants: Some ethical implications for research & evaluation. Studies in Educational Evaluation, 24 (4), 369-383.

- Sagi, A. Koren, N. & Weinberg, M. (1987). Fathers in Israel. In M. E. Lamb, (Ed.). The father's role: cross cultural perspective, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schatzman, L., & Strauss, A. L. (1973). Field research: Strategies for natural sociology. NJ: Prentice Hall.
- Schorsch, A. (1979). Images of childhood, NY: Mayflower Books Inc.
- Schwandt, T. A. (1997). Qualitative inquiry – A dictionary of terms. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sheehan, G., & Noller P. (2002). Adolescents' perceptions of differential parenting: Links with attachment style and adolescent adjustment. Personal Relationships, 9, 173-190.
- Shulman, S., & Seiffge-Krenke, I. (1997). Fathers and adolescents: Developmental and clinical perspectives. NY: Routledge.
- Silverstein, O., & Rashbaum, B. (1994). The courage to raise good men. New York: Viking Books.
- Sina, S. K. (1996). The adult male experience of father emotional unavailability during childhood: A phenomenological exploration (Doctoral dissertation, California School of professional Psychology, 1996). Dissertation Abstracts International, 57(11-B), 7237.
- Slade, A. (2000). The Development and organization of attachment: Implications for psychoanalysis. J. Amer. Psychoanal .Assn., 48, 1147-1174.
- Smith, T. E. (1989). Mother-father differences in parental influence on school grades and educational goals. Sociological Inquiry 59, 88-98.
- Snarey, J. (1993). How fathers care for the next generation: A four decade study. MA: Harvard University Press.
- Spence, D. P. (1982). Narrative truth and historical truth: Meaning and interpretation in psychoanalysis. New York: Norton.
- Steinberg, L. (1987). Impact of puberty on family relations: Effects of pubertal status and pubertal timing. Developmental Psychology, 23, 451-460

- Strahan, B. J. (1995). Predictors of depression: An attachment theoretical approach Journal of family Studies, 1, 33-47.
- Strauss, A. L. (1987). Qualitative analysis for social scientists. New York: Cambridge University Press.
- Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. Newbury Park, CA: Sage.
- Swain, S. (1989). Covert Intimacy :Closeness in Men's friendships. In B. J. Risman and P. Schwartz (Eds.), Gender in intimate relationships: A Microstructural approach (pp. 70-93). CA: Wadsworth Publishing.
- Target, M., & Fonagy, P. (2002). Fathers in Modern psychoanalysis and in society. In J. Trowell, A. Etchegoyen. The importance of fathers. New York: Brouner – Routledge.
- Tippins, C. A. (1995). The father wounds: A phenomenological study of the father wound in men's lives (Doctoral Dissertation, Union Institute, 1995). Dissertation Abstracts International, 57 (3-b), 2225.
- Thornton, A., Orbuch, T. L., & Axinn, W. G. (1995). Parent-child relationships during the transition to adulthood. Journal of Family Issues, 16,(5), 538-564.
- Tolman, D. L.& Brydon-Miller, M. (2001). From subjects to subjectivities. NY: New York University Press.
- Trowell, J., & Etchegoyen, A. (2002). The importance of fathers. NY: Brunner-Routledge.
- Turner, V. (1986). The anthropology of performance. New York: Performing arts Journal publications.
- Visweswaran, K. (1994). Fictions of feminist ethnography. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wax, M. L. & Cassell, J. (1981). From regulation to reflection: Ethics in social research. The American Sociologist, 26(2), 12-21.
- Winnicott, D. W. (1965). The maturational process and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development, New York: International Universities Press.
- Winnicott, D. W. (1971). Playing and Reality. London: Tavistock.

- Woodward, L., Fergusson, D. M., & Belsky, J. (2000). Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: Results of a prospective study from birth to age 16. Journal of Marriage and the family, *62*, 162-174.
- Yogman, M. W. (1982). Observations on the father-infant relationship. In S. H. Cath, A. R. Gurwitt, and J. M. Ross (eds), Father and child: Developmental and clinical perspectives (pp. 101-122). Boston: Little Brown.
- Youniss, J. (1980). Parents and peers in social development. Chicago: University of Chicago Press.
- Youniss, J. and Ketterlinus, R. D. (1987) Communication and connectedness in mother and father-adolescent relationship. Journal of Youth and adolescence, *16*, 265-280.
- Youniss, J. & Smollar, S. (1985). Adolescent relations with mothers, fathers and friends. Chicago: University of Chicago Press.

נספח מספר 1 : תיאור המחקר למ.א. והתיאוריה הטנטאטיבית שגובשה עם ממצאיו

במחקר שהוגש כעבודת גמר לסיום המ.א. (פלח-גליל 1994), נבדקו השינויים המתרחשים עם הגיל בתפיסת מתבגרים את יחס ההורים אליהם, והקשר בין שינויים אלה ובין דיכאון (המחקר התבסס על עיבודים סטטיסטיים של שאלונים שבדקו את תפיסת יחס האב והאם בנפרד, במימדים של אכפתיות והגנת יתר. הממצא שהפתיע, הצביע על כך שבגיל 16-17 לתפיסת האב כמגן יתר וכפחות אכפתי, יש קשר חזק עם דיכאון, במיוחד אצל בנים.

ממצא זה היה מפתיע באותה תקופה, שכן כחוקרת המצויה בספרות התיאורטית וכקלינאית המטפלת במתבגרים, נראה היה שתשומת הלב המקצועית אינה מתמקדת באב. על פי ה"חינוך" הפסיכואנליטי המסורתי ובמיוחד על פי ממשכיו, מוקד תשומת הלב היה באם ובהשפעותיה על התפתחות הילד והשלכות היחסים אתה על חייו.

הניסיון להבין את הממצאים בשנים אלה, חשף את העדר התיאוריה ומיעוט המחקרים העוסקים ביחסי אבות ומתבגרים. הניסיון להסבירם הצריך "אקרובטיקה אינטלקטואלית".

במחקר המתואר בדקתי שתי קבוצות גיל: 13-14 ו-16-17. רק בגיל 16-17 נמצא קשר בין תפיסת יחס האב ובין דיכאון. המסקנה היתה, שבתהליך ההתבגרות מתרחש שינוי במקומו של האב בחיי ילדיו המתבגרים. את הקשר בין תפיסת יחס האב ובין דיכאון, ניתן לראות כקשר בין התרחשויות חיצוניות, לכאורה (אינטראקציות על כל גווניהן), ובין התרחשויות תוך-אישיות הקשורות בדיכאון, כגון: הפניית כעס ואשמה אל העצמי, או ערך עצמי ירוד ותחושת עצמי קשה. קשר זה מצביע על כך שהיחסים עם האב בגילים אלה אינם מתרחשים רק בעולם החיצוני, אלא שיש להם הד חזק ומשמעותי בעולמו הפנימי של המתבגר. יתרה מזאת, ההשוואה בין ההורים מראה שדווקא ליחס האב מיוחסת משמעות רבה יותר, כבדת משקל או הרת גורל, בעיקר אצל הבן, אך גם אצל הבת.

הניסיון להסביר ממצאים אלה דרש ליצור תיאוריה יש מאין. התיאוריה הטנטאטיבית שגיבשתי, נשענה על הניסיון לשלב בין שתי תיאוריות של תהליך ההתבגרות אשר בדרך כלל אין ביניהן נקודות מפגש: התיאוריות הפסיכואנליטיות הקלאסיות, המיוצגות כאן על ידי פרויד ובלוס (Freud, 1953; Offer et-al 1981). התיאוריות הפסיכואנליטיות מדברות על הקונפליקט בין האידי לסופר אגו, בין תלות ועצמאות, והצורך לגבש נפרדות, אוטונומיה ואינדיבידואציה בתהליך ההתבגרות.

פסיכולוגיית העצמי, לעומת זאת, מדברת על גיבוש תחושת עצמי חיובית על פני כל השינויים, כמשימה העיקרית של ההתבגרות.

בדיון בתוצאות המחקר טענתי שבתהליך ההתבגרות, האב הופך להיות דמות אשר מולה דרך התרחקות, עימותים, והדיפות, מושגת תחושת הנפרדות. אך בד בבד ובמקביל, האב הוא גם דמות שמזדהים אתה וזקוקים לאישורה בבניית תחושת העצמי והדימוי העצמי. כך, הקונפליקט בין תלות ועצמאות מחד גיסא והצורך לגיבוש תחושת עצמי חיובית מאידך גיסא, מנותבים אל מול האב ומתנגשים בינם לבין עצמם: החתירה לנפרדות, לאוטונומיה ולאינדיבידואליזם, יחד עם התלות באב לביסוס תחושת עצמי חיובית, מציבה את המתבגר במלכוד (פלח-גליל 1994). מסקנות המחקר העלו שהאב, המייצג את הסטנדרטים לעצמי האידיאלי, מסמן את הפער בין העצמי האידיאלי והעצמי האקטואלי כאשר הוא נתפס כמגן-יתר, ולכן הגנת היתר שלו קשורה לדיכאון. אצל הבן יש לתגובות האב משמעות נוספת, כאשר האב הוא גם דמות להזדהות וגם דמות לתחרות אדיפאלית ולתבוסה הוודאית.

גם הבת פגיעה לדיכאון, כאשר היא תופסת את אביה כמגן יתר או כפחות אכפתי, אולם הקשר הזה נמצא פחות חזק בהשוואה לבנים. ההבדלים בין המינים הוסברו על רקע ההבדלים בצורת פתרון התסביך האדיפאלי של בנים ובנות, הנובעים מהמבנה הא-סימטרי של ההורות (Chodorow 1978). יחד עם זאת, ההנחה היא, שלאב יש תפקיד דומה גם בעולמה הפנימי של הבת, אך בניגוד לבן, תפקיד זה מתווכך על ידי דמות האם בעולמה של הבת. לכן הבת פגיעה לדיכאון גם כשהיא תופסת את אמה כמגינת יתר ו/או כפחות אכפתית (פלח גליל 94).

כפי שהוזכר, הניסיון להסביר את הממצאים על רקע מיעוט ההתייחסות הספציפית והממוקדת באב, היה אמנם מאתגר, אך עורר בי סקרנות לבדוק הסברים ומסקנות אלה על מנת לבססם, או לחליפין, לדחות אותם.